B ۱۳۱۰

اللہ یجتبی الیہ من یشاء ویہدی الیہ من ینیب

بعون الٰہی و فیوض نامتناہی درین زمان فرخی اقتران نسخۂ نادر الوجود مصنفہ رأس المحدثین حضرۃ شاہ ولی اللہ

قرۃ العینین

فی

تفضیل الشیخین

محشی بحواشی جدیدہ و فوائد مفیدہ از اہتمام احقر الانام محمد عبد الاحد عفا اللہ الصمد بماہ جمادی الثانی سنہ ۱۳۱۰ھ

در مطبع مجتبائی واقع دہلی مطبوع شد

Marfat.com

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

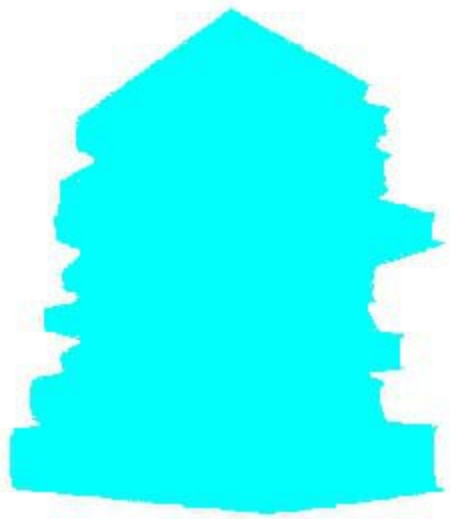

Marfat.com

بسم اللہ الرحمن الرحیم
1383 68

الحمد للہ الذی بعث عبدہ محمدا صلی اللہ علیہ وسلم الی العالمین لیکون رحمۃ لہم وہدی وفضلہ علی جمیع
خلقہ آدم ومن دونہ تحت لوائہ یتبعون منہ ندی وجعل لہ اصحابا یہتدون بہدیہ ویقتدون بسنتہ
وجعل افاضلہم وزراءہ فی عہدہ وخلفاءہ من بعدہ وناہیک بہا من فضیلۃ ترجی وانطقہ صلی اللہ
وسلم بمناقب اصحابہ وفضائلہم عند اللہ لتتم حجۃ اللہ فی تفضیلہم وتعظیمہم علی امتہ من غیر خفاء واشہد ان
لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ شہادۃ موصلۃ الی الدرجات العلی واشہد ان سیدنا ومولانا محمدا عبدہ ورسولہ
المجتبی والمصطفی اما بعد میگوید فقیر ولی اللہ عفی عنہ کہ برادر عزیز خواجہ محمد امین اکرمہ اللہ تعالی بشہود
تفضیل شیخین رضی اللہ عنہما سوال کردند کہ درین زمانہ این مسئلہ مطرح انظار مردم ومسرح افکار نبی
گشت وبسبب اشراق مذاہب مبتدعہ شکوک وشبہات پدید آمد تا آنکہ حق مخفی شد وقائل بمذہب
ودر مقام مناظرہ درماند وخواستند کہ کلماتے چند درین باب مرقوم گردد لہذا عنایت الٰہی در خاطر فقیر داعیہ بیان
مسئلہ قولا وکتابۃ انداخت لاجرم مشیا علی الراس وجریا علی الوجہ درین بادیہ پر ہول شتافت توقع از منصفان
کنندگان منصف آن است تا مغز سخن را احاطہ نکنند بر دو انکار زبان نکشایند وتا بمقصد متکلم نرسند
استعجاب وتحسین وتعجبین ننمایند وسمیتہ بقرۃ العینین بتفضیل الشیخین وہذا اوان الشروع فی المقصود
فسبحان المعبود باید دانست کہ تفضیل شیخین بر سائر صحابہ ثابت است بنقل وعقل اما نقل

Marfat.com

ک بسیار دارد و درین اوراق برسہ مسلک اکتفا کنیم مسلک اول خدا تعالی وعدۂ استخلاف مومنین
ین وافاضۂ امن بردست ایشان وتمکین دین بواسطہ ایشان در قرآن عظیم نازل فرمود باز این مجمل را
ی مستفیضہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دیدند وصحابہ دیدہ پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض
دو آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تصویب وتعبیر آن فرمودہ مفصل گردانید باز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ی واشارت شیخین را خلیفہ ساخت واین معنی متواتر بالمعنی شد پس خلافت ایشان حق است بالقطع
ان افضل باشند از غیر خویش اما وعدۂ استخلاف پس خدا تعالی میفرماید وعد اللہ الذین آمنوا منکم و
وا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من قبلہم ولیمکنن لہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیبدلنہم
بعد خوفہم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا واما تفصیل این اجمال بروایاتی طرق بسیار دارد از آنجملہ حدیث
ریرہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول بینا انا نائم اذ رایتنی علی قلیب علیہا دلو فنزعت
ما شاء اللہ ثم اخذہا ابن ابی قحافۃ فنزع منہا ذنوبا او ذنوبین نزعا ضعیفا واللہ یغفر لہ ضعفہ ثم استحالت
اخذہا ابن الخطاب فلم ار عبقریا من الناس ینزع نزع عمر بن الخطاب حتی ضرب الناس بعطن متفق
وعن عبد اللہ بن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اریتنی کانی انزع بدلو بکرۃ علی قلیب فجاء
فنزع ذنوبا او ذنوبین نزعا ضعیفا واللہ یغفر لہ ثم جاء عمر فاستقی فاستحالت غربا فلم ار عبقریا
الناس یفری فریہ حتی روی الناس وضربوا العطن متفق علیہ وحدیث ابن عباس ان ابن عباس
یحدث ان رجلا اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال انی رایت اللیلۃ فی المنام ظلۃ تنطف السمن
سل فاری الناس یتکففون منہا فالمستکثر والمستقل واذا سبب واصل من الارض الی السماء
ل اخذت بہ فعلوت ثم اخذ بہ رجل آخر فعلی بہ ثم اخذ بہ رجل آخر فعلی بہ ثم اخذ بہ رجل آخر فانقطع ثم
ل قال ابو بکر یا رسول اللہ بابی انت واللہ لتدعنی فاعبرہا فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اعبرہا قال
ظلۃ فالاسلام واما الذی ینطف من العسل والسمن فالقرآن حلاوتہ تنطف والمستکثر من القرآن والعلم
السبب الواصل من السماء الی الارض فانت الذی انت علیہ تاخذ بہ فیعلیک اللہ ثم یاخذ بہ رجل من
ک فیعلو بہ ثم یاخذ بہ رجل آخر فیعلو بہ ثم یاخذ بہ رجل آخر فینقطع بہ ثم یوصل لہ فیعلو بہ فاخبر نی

Marfat.com

یارسول اللہ بابی انت احببت ام خطأت فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم احببت بعضا وخطأت بعضا فقال فواللہ یارسول اللہ لتحدثنی الذی اخطأت قال لاتقسم اخرجہ البخاری والدارمی وحدیث ابی بکرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ذات یوم من رأی منکم رویا فقال رجل انا رایت کان میزانا نزل من السماء فوزنت انت بابی بکر فرجحت انت بابی بکر ثم وزن ابوبکر وعمر فرجح ابوبکر ثم وزن عمر وعثمان فرجح عمر ثم رفع المیزان فرأینا الکراہۃ فی وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی وابوداؤد وعن جابر بن عبداللہ انہ کان یحدث ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اری اللیلۃ رجل صالح ان ابابکر نیط برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ونیط عمر بابی بکر ونیط عثمان بعمر قال جابر فلما قمنا من عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قلنا اما الرجل الصالح فرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واما نوط بعضهم ببعض فهم ولاۃ هذا الامری الذی بعث اللہ بہ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ ابوداؤد والحاکم وعن سمرۃ بن جندب ان رجلا قال یارسول اللہ انی رایت اللیلۃ کان دلوا دلی من السماء فجاء ابوبکر فاخذ بعراقیها فشرب شربا ضعیفا ثم جاء عمر فاخذ بعراقیها فشرب حتی تضلع ثم جاء عثمان فاخذ بعراقیها فشرب حتی تضلع ثم جاء علی فاخذ بعراقیها فانتشطت وانتضح علیہ منها شئی اخرجہ ابوداؤد وعن سفینۃ مولی ام سلمۃ رضی اللہ عنها قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا صلی الصبح اقبل علی اصحابہ فقال ایکم رای رویا فقال رجل انا یارسول اللہ کان میزانا نزل بہ من السماء فوضعت فی کفۃ ووضع ابوبکر فی کفۃ اخری فرجحت بابی بکر فرفعت ونزل ابوبکر مکانہ فجئ بعمر بن الخطاب فوضع فی الکفۃ الاخری فرجح ابوبکر بعمر فرفع ابوبکر ونزل عمر مکانہ فجئ بعثمان فوضع فی الکفۃ الاخری فرجح عمر بعثمان ثم رفع عمر ورفع المیزان وقال فتغیر وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال خلافۃ النبوۃ ثلثون عاما ثم یکون ملک اخرجہ الحاکم وعن ابی موسی الاشعری قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی حائط من حوائط المدینۃ وهو متکئ یرکز بعود معہ بین الماء والطین اذا استفتح رجل فقال افتح وبشره بالجنۃ قال فاذا ابوبکر ففتحت لہ وبشرتہ بالجنۃ قال ثم استفتح رجل آخر فقال افتح وبشره بالجنۃ قال فذهبت فاذا هو عمر ففتحت لہ وبشرتہ بالجنۃ ثم استفتح رجل آخر قال فجلس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال افتح وبشره بالجنۃ علی بلوی تکون قال فذهبت فاذا عثمان بن عفان فقال ففتحت وبشرتہ بالجنۃ قال وقلت الذی قال فقال اللهم صبرا واللہ المستعان اخرجہ مسلم وعن حسن

ای من قولہ علی بلوی تکون ۱۲

Marfat.com

علی انہ قام خطیبا فقال یا ایہا الناس رایت البارحۃ فی منامی عجبا رایت الرب تعالی فوق عرشہ فجاء
سول اللہ صلعم حتی قام عند قائمۃ من قوائم العرش فجاء ابوبکر فوضع یدہ علی منکب رسول اللہ صلعم
جاء عمر فوضع یدہ علی منکب ابی بکر ثم جاء عثمان فکان بیدہ راسہ یقول سل عبادک فیم قتلونی فاشعب
ن السما میزابان من دم فی الارض قال فقیل لعلی الاتری ما یحدث بہ الحسن قال یحدث بما رای اخرجہ
لعلی وامانص واشارہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باستخلاف ابی بکر الصدیق وحدہ وشیخین جمیعاً پس
ر طرق بسیار دارد کہ ہمہ بہیئۃ اجتماعیہ متواتر بالمعنی باشند از انجملہ حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت قال لی
سول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی مرضہ ادعی لی ابا بکر اباک واخاک حتی اکتب کتابا فانی اخاف ان تمنی متمن ویقول
ل انا اولی ویابی اللہ والمومنون الا ابا بکر متفق علیہ واز انجملہ حدیث حذیفہ وابن مسعود عن حذیفہ قال
ال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر رواہ الترمذی والحاکم وعن عبد اللہ
ن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر واہتدوا بہدی
مار وتمسکوا بعہد ابن مسعود رواہ الترمذی والحاکم واز انجملہ حدیث انس قال بعثنی بنو المصطلق الی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فقالوا سل لنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی من ندفع صدقاتنا بعدک قال فاتیتہ
فسالتہ فقال الی ابی بکر فاتیتہم واخبرتہم قالوا ارجع الیہ فاسالہ فان حدث بابی بکر حدث فالی من فاتیتہ
فاخبرتہ فقال الی عمر فاتیتہم فاخبرتہم فقالوا ارجع الیہ فاسالہ فان حدث بعمر حدث فالی من فاتیتہ فسالتہ
فقال الی عثمان فاتیتہم فاخبرتہم فقالوا ارجع الیہ فاسالہ فان حدث بعثمان حدث فالی من فاتیتہ فسالتہ
فقال ان حدث بعثمان حدث غتبا لکم الدہر غتبا اخرجہ الحاکم وعن عائشۃ رضی اللہ تعالی عنہا قالت اول
حجر حملہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم لبناء المسجد ثم حمل ابوبکر ثم حمل عمر ثم حمل عثمان حجرا آخر فقلت یا رسول اللہ الا
الی ہولا کیف یسعدونک فقال یا عائشۃ ہولاء الخلفاء من بعدی اخرجہ الحاکم واز انجملہ حدیث استخلاف
ابی بکر الصدیق وایامت صلوۃ وقت مرض اخیر وابا کردن آنحضرت تصریح از امامت فیہ من وابن
قصہ متواتر است وفقہای صحابہ مثل عمر وعلی رضی اللہ عنہما استدلال کردند باین استخلاف بر خلیفہ
بودن ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ وسائر صحابہ سکوت کردند وتسلیم نمودند پس مسئلہ مجمع علیہ گشت

Marfat.com

ودلالت این قصہ بالیقین ثابت شد عن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مروا ابابکر فلیصل بالناس فقالت عائشۃ یارسول اللہ ان ابابکر اذا قام مقامک لم یسمع الناس من البکاء فامر عمر فلیصل بالناس فقالت فقال مروا ابابکر فلیصل بالناس قالت عائشۃ فقلت لحفصۃ قولی لہ ان ابابکر اذا قام مقامک لم یسمع الناس من البکاء فامر عمر فلیصل بالناس ففعلت حفصۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انکن لانتن صواحب یوسف مروا ابابکر فلیصل بالناس فقالت حفصۃ لعائشۃ ماکنت لاصیب منک خیرا اخرجہ الجماعۃ وعنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاینبغی لقوم فیہم ابوبکر ان یؤمہم غیرہ اخرجہ الترمذی وعن ابی موسی قال مرض النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاشتد مرضہ فقال مروا ابابکر فلیصل بالناس قالت عائشۃ یارسول اللہ انہ رجل رقیق اذا قام مقامک لم یستطع ان یصلی بالناس فقال مری ابابکر فلیصل بالناس فعاودت فقال مری ابابکر فلیصل بالناس فانکن صواحب یوسف فاتاہ الرسول فصلی بالناس فی حیوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم متفق علیہ وعن ابن عمر قال لما اشتد برسول اللہ صلعم وجعہ قیل لہ فی الصلوۃ فقال مروا ابابکر فلیصل بالناس قالت عائشۃ ان ابابکر رجل رقیق اذا قرأ غلبہ البکاء قال مروہ فلیصل فعاودت فقال مروہ فلیصل انکن صواحب یوسف اخرجہ البخاری وعن انس بن مالک ان المسلمین بینا ہم فی الفجر یوم الاثنین وابوبکر یصلی بہم ففجأہم النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد کشف ستر حجرۃ عائشۃ فنظر الیہم وہم صفوف فتبسم یضحک فنکص ابوبکر علی عقبیہ وظن ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یرید ان یخرج الی الصلوۃ وہم المسلمون ان یفتتنوا فی صلوتہم فرحا بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم حین رآہ فاشار بیدہ ان اتموا ثم دخل الحجرۃ وارخی الستر وتوفی فی ذلک الیوم صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری وعن عبد اللہ بن زمعۃ قال لما استقر برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وجعہ وانا عندہ فی نفر من الناس دعاہ بلال الی الصلوۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مروا ابابکر یصلی بالناس قال فخرجت فاذا عمر فی الناس وکان ابوبکر غائبا فقلت یا عمر قم فصل بالناس فتقدم فکبر فلما سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوتہ وکان عمر رجلا مجہرا قال فاین ابوبکر یابی اللہ ذلک والمسلمون یابی اللہ ذلک والمسلمون فبعث الی ابی بکر فجاء بعد ان صلی عمر تلک الصلوۃ فصلی بالناس زاد فی روایۃ قال لما ان سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم صوت عمر خرج النبی صلی اللہ علیہ وسلم حتی اطلع راسہ من حجرتہ ثم قال لا لا لیصل بالناس

نمی صاحبہ ہست دوم اوبیشتر عائشہ صدیقہ بزنانہ است دوبہ پیشتر اظہار خلاف مقصود ست پس عائشہ بنظام مفہوم میرفت دوم نشوانیدن مردان ہمہ بصدیق اکبر دوم بصدیق مراد بودچہ بیچ زنانہ دل وانست کہ حسن یوسف بود در جمع مرد نمی افتد لیکن چون گمان کنند کہ شاید مفہوم بنظام اکرم ہما منافی مصلحت نوز بر گشت ۱۲ درفتنہ افتادن

Marfat.com

ابن ابی قحافۃ یقول ذلک مغضبا اخرجہ ابوداؤد وابو عمر فی الاستیعاب وعن عبید اللہ بن عبد اللہ بن عتبۃ بن مسعود قال فدخلت علی ابن عباس فقلت لہ الا اعرض علیک ما حدثنی عائشۃ عن مرض النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ہات فعرضت علیہ حدیثہا فما انکر منہ شیئا غیر انہ قال اسمت لک الرجل الذی کان مع العباس قلت لا قال ہو علی بن ابیطالب رواہ البخاری واتی ابن ماجۃ من طریق ارقم بن شرحبیل عن ابن عباس بالحدیث مفصلا وعن عبد اللہ بن مسعود قال لما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت الانصار منا امیر ومنکم امیر قال فاتاہم عمر رضی اللہ عنہ فقال یا معشر الانصار الستم تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد امر ابا بکر یؤم الناس فایکم تطیب نفسہ ان یتقدم ابا بکر فقالت الانصار نعوذ باللہ ان نتقدم ابا بکر اخرجہ الحاکم فی المستدرک وابو عمر فی الاستیعاب وروی الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن ابیطالب رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مرض لیالی وایاما ینادی بالصلوۃ فیقول مروا ابا بکر یصلی بالناس فلما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوۃ علم الاسلام وقوام الدین فرضینا لدیننا من رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدیننا فبایعنا ابا بکر رواہ ابو عمر فی الاستیعاب والحاکم فی المستدرک نحوہ عن علی والزبیر رضی اللہ عنہما فی قصۃ طویلۃ وان من جملۃ حدیث جبیر بن مطعم ان امرأۃ سألت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فامرہا ان ترجع الیہ فقالت یا رسول اللہ ارایت ان جئت فلم اجدک کانہا تعنی الموت قال فان لم تجدینی فاتی ابا بکر متفق علیہ قال ابو عمر فی الاستیعاب قال الشافعی فی ہذا الحدیث دلیل علی ان الخلیفۃ بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر وان من جملۃ حدیث ابی دواد قال خطب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خطبۃ خفیفۃ فلما فرغ من خطبتہ قال یا ابا بکر قم فاخطب فقام ابو بکر فخطب فقصر دون خطبۃ النبی صلعم فلما فرغ ابو بکر من خطبتہ قال یا عمر قم فاخطب فقام عمر فخطب فقصر دون خطبۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودون ابی بکر رواہ الحاکم سوال اگر گوئی کہ از کلام فاروق ومرتضی رضی اللہ تعالی عنہما معلوم شد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم استخلاف نکردہ اند قال عمر انلم استخلف فما استخلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ البخاری وقال علی لم یستخلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاستخلف رواہ الحاکم پس تطبیق درمیان آنچہ گفتہ شد از نص واشارۃ ودرمیان این آثار چگونہ باشد جواب گوئیم کہ مراد از استخلاف درین آثار استخلاف است بنص جلی

Marfat.com

یعنی متواتر باللفظ والمعنی یا استخلاف معتاد است از جمع کردن مردمان وامر فرمودن ایشانرا به بیعت دادن
آن زیراکه ایشان تصریح کردند بدلالت امر بامامت بر خلیفه بودن اما ملازمته در استخلاف باین صفت و
افضلیته پس آن ثابت است بده وجه یکی آنکه خدا تعالی باستخلاف این بزرگان اراده فرمود تمکین
دین واقامته آن وانیمعنی مستلزم خلیفه ساختن احق بالخلافه است زیراکه اگر ازوی دیگری احق باشد لابد در
استخلاف آن احق بالخلافه تمکین دین زیاده ترمی شود ونزدیک اراده تمکین دین احق واولی انگذاشتن
سفیه است وحق تعالی از سفه منزه است وآنکه گفتیم که نزدیک اراده تمکین دین چنین است ازان جهت
گفتیم که اگر اراده اضلال قوم باشد استخلاف جابر وکافر مناسب است چنانکه در زمان جاهلیته واقع شد
قال الله تعالی واذا اردنا ان نهلک قریته امرنا مترفیها ففسقوا فیها ای کثرناهم وجعلناهم الولاة قال ابن
مسعود در زمان اراده هدایت من وجه واضلال من وجه استخلاف مفضول جائز است قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم ثم یکون ملک عضوض وانیمعنی از کلام حضرت مرتضی کرم الله وجهه فهمیدیم عن ابی
وائل قال قیل لعلی الا تستخلف علینا قال ما استخلف رسول الله صلی الله علیه وسلم فاستخلف ولکن ان
یرد الله بالناس خیرا فیجمعهم بعدی علی خیرهم رواه الحاکم دوم آنکه خلافت نبوت مقیس است بر نبوة
پس چنانکه نبی گردانیدن شخصی دلالت میکند بر افضلیت او نسبته مبعوث الیهم استخلاف شخصی نیز
نیز دلیل است بر افضلیته او وجامع اراده انتظام است بالکل وجوه ونفی جهل وسفه از مبدء فیاض سوم
آنکه استقرار سیرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در مجاری احوال دلالت میکند بر آنکه تقدیم شخصی باستخلاف
نباشد الا از جهت رجحان او بر سائر ناس در دین چنانکه حضرت مرتضی فرمود وکان قربهم عنده علی
حسب قربهم منه کما قال اخرجه الترمذی فی الشمائل وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم کبر کبر ای قدم
الاکبر عن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من استعمل رجلا من عصابة وفی تلک
العصابة من هو ارضی لله منه فقد خان الله وخان رسوله وخان المؤمنین اخرجه الحاکم وعن ابی بکر
الصدیق قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من ولی من امر المسلمین شیئا فامر علیهم احدا محاباة
لعنة الله لا یقبل الله منه صرفا ولا عدلا حتی یدخله جهنم اخرجه الحاکم چهارم آنکه خلافت نبوة ریاست عامه

Marfat.com

در دین و دنیا ظاہر او باطن او لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تلویح باستخلاف فرمود و تقدیم در صلوۃ نمود زیرا کہ
صلوۃ بہترین عبادات است و قد بینا لک تقضی رضی اللہ عنہ کما مر و معنی ریاست تبلیغ مرؤسین است بدرجہ کمال
و کمل قوم بہتر است از رعیت خود کہ مکملین اند بخلاف ملک عضوض کہ ریاست است ظاہر فقط اگر اینچنین
نباشد فرقے پیدا نشود در خلافت نبوۃ و غیر آن و خلافت نبوت بسی سال موقوت نباشد و بخلفاء اربعہ
مخصوص نگردد و نیز آنکہ حکیم مشفق ناصح خلیفہ نمیگرداند در حلقہ خود مگر افضل جماعہ را و شبہ ایشان را نجود والا
ناصح نباشد یا حکیم نباشد پس خلیفہ گردانیدن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ ناصح ترین خلق و اعلم خلق
است باللہ کما قال اللہ تعالی النبی اولی بالمؤمنین من انفسہم و قال حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم
و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا اعلمکم باللہ و اخشاکم صدیق اکبر را دل دلیل است بر آنکہ آنجناب
افضل مسلمین بود و شبہ ایشان بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ششم آنکہ فقہائے صحابہ مثل عمر فاروق
و علی مرتضے و ابن مسعود رضی اللہ عنہم استنباط کردند از استخلاف افضلیت ایشان را کما قال احق الناس بہا بعدی
ایشان کہ ائمہ امت اند در وجوہ استنباط و فہم معانی شرائع استنباط نمیکردند تا آنکہ ملازمت قویہ متحقق نمیشد
قال عمر ایکم تطیب نفسہ ان یتقدم علی ابی بکر و قد رویناہ من قبل و قال علی و الذی بعثہ بالحق ما غصبنا الا انا قد اخرنا
عن المشاورۃ و انا نری ابا بکر احق الناس بہا بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ لصاحب الغار و ثانی اثنین
و انا لنعلم شرفہ و کبرہ و لقد امرہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالصلوۃ بالناس و ہو حی رواہ الحاکم فی المستدرک
و قال ابن مسعود اجعلوا امامکم خیرکم فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جعل امامنا خیرنا بعدہ رواہ ابو عمر
فی الاستیعاب مقتم آنکہ اگر جمعی در استحقاق خلافت متساوی الاقدم فی الاسلام یا بہ اسلام و المسلمون
اچہ معنی پیدا شدہ و آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امامت غیری بآنکہ [illegible]
احادیث رجحان و تفضیل [illegible] ترتیب ظاہر شد و آن نہ با [illegible]
فقہ و یا بابی بکر الصدیق آمدہ و فی تزعم ضعف [illegible] نباشد لا [illegible] افضلیت نزدیک
خدا تعالی نہم آنکہ انصار و بعض بنی ہاشم را اختلاف صدیق کہ مناقشہ داشتند و پیوان این اولا ظاہر شد
ایشان از رای خود برگشتند و تسلیم نمودند و افضلیت او را مقرر شدند چنانکہ از قصہ انصار و مرتضے زبیر

Marfat.com

رضی اللہ عنہم ظاہر شد و نگفتند کہ افضلیت مسلم نیست پس این دلالت میکند بر آنکہ استخلاف باین صفت با افضلیت مساوق است و ہم آنکہ استخلاف شیخین قطعا متحقق شد بخلاف غیر ایشان و خلافت مشروط است بصفات کمال کما بین فی موضعہ پس استخلاف قطعی دلالت میکند بر ثبوت آن بالقطع و کسیکہ صفات کمال او بالقطع ظاہر شدہ باشد افضل است از کسیکہ فضیلت او بقیاس یا خبر واحد ثابت شود چنانکہ فرق نہادہ اند در فرض و واجب مسلک دوم تلویح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با فضلیت شیخین جمیعا و واحدا واحدا با ثبات لوازم آن از اجتہ و سیادۃ اہل جنت و اکثریۃ ثواب و علو مرتبہ در آخرت و اثبات صفاتی کہ بمنزلہ جزء فضل کلی باشد مثل سعی بالغ در خدمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمال و جان و فرار شیطان و تائید دین بواسطہ ایشان و مانند آن و آنہ بہ الاجماعیہ بحد تواتر رسیدہ اند اینجا یک نکتہ می باید دانست کہ ہر چہ مثبت فضل صدیق است مستلزم است فضل فاروق را و ہر چہ مثبت فضل فاروق است مستلزم است فضل صدیق را از ان جہت کہ متکلمان بکلام اسلام متفق اند بر دو قول و آن نفی قول ثالث است کما بین فی محلہ اہل سنت میگویند افضل الامۃ ابو بکر ثم عمر و اہل بدعت نفی فضل یا افضلیت ہر دو میکنند پس فضیلت یکی از ایشان مثبت قول اہل سنت باشد و ہر فضلی نبوی مسمی کنیم و چون استیعاب ہمہ طرق متعذر است بر انچہ قوۃ حافظہ کفایت نماید اکتفا کنیم نوعی او اثبات مرتبہ کہ تلو خلت باشد حضرت صدیق را از حدیث ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم لو کنت متخذا من امتی خلیلا لاتخذت ابا بکر ولکنہ اخی وصاحبی اخرجہ البخاری و از حدیث عبد اللہ بن الزبیر عن عبد اللہ بن ابی ملیکۃ قال کتب اہل الکوفۃ الی ابن الزبیر فی الجد فقال اما الذی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو کنت متخذا من ہذہ الامۃ خلیلا لاتخذتہ انزاء ابن ابی قحافۃ ابا بکر و من حدیث ابی سعید فی قصۃ الوفاۃ ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا اخرجہ البخاری و مسلم و من حدیث عبد اللہ بن مسعود انہ کان یحدث عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا ولکنہ اخی وصاحبی وقد اتخذ اللہ صاحبکم خلیلا اخرجہ مسلم والترمذی نحوہ و من حدیث ابی المعلی فی قصۃ الوفاۃ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابن ابی قحافۃ خلیلا ولکن ودد اخاء فی ایمان مرتین او ثلثا وان صاحبکم خلیل اللہ اخرجہ الترمذی نحوہ و از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولو کنت

ص ۵ بعض دربارہ حصر جواز تزکیہ نفس بقرینہ سوال کردن زینم از جواب نوشتن کہ آنکس کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم در شان او گفتہ ہست کہ لو کنت متخذا الی آخرہ چرا مقام مقام پیدا کردہ نشد

Marfat.com

متخذا خلیلا لاتخذت ابابکر خلیلا الا وان صاحبکم خلیل اللہ اخرجہ الترمذی نوع دوم [illegible] عن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان من امن الناس علی فی مالہ وصحبتہ ابوبکر اخرجہ البخاری ومسلم والترمذی وازحدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما احد عندنا ید الا وقد کافیناہ ما خلا ابابکر فان لہ عندنا یدا یکافیہ اللہ بہا یوم القیمۃ وما نفعنی مال احد قط ما نفعنی مال ابی بکر اخرجہ الترمذی وازحدیث علی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم [illegible] وحملنی الی دار الہجرۃ اخرجہ الحاکم نوع سوم تشریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم [illegible] خوخہ ما الا خوخہ ابی بکر ازحدیث ابی سعید خدری لا تبقین فی المسجد خوخۃ الا خوخۃ ابی بکر اخرجہ البخاری ومسلم والترمذی وازحدیث عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امر بسد الابواب الا باب ابی بکر اخرجہ الترمذی نوع چہارم اولیت اسلام حضرت صدیق رضی اللہ عنہ ازحدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ بعثنی الیکم فقلتم کذبت وقال ابوبکر صدقت وواسانی بنفسہ وما لہ فہل انتم تارکو لی صاحبی اخرجہ البخاری وعن المقدام قال استب عقیل ابن ابی طالب وابوبکر فقام عمر فاغلظ لہم فی القول فانصرف وہو غضبان فاتبعوہ یعتذرون الیہ ویقولون لہ یغفر اللہ لک یا عمر مرتین ثم ان عمر ندم فاتی منزل ابی بکر فسئل ہل ہو ہہنا فقالوا لا فاتی الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فسلم فجعل وجہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتمعر حتی اشفق ابوبکر فجثا علی رکبتیہ فقال یا رسول اللہ واللہ انا کنت اظلم مرتین فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ بعثنی الیکم فقلتم کذبت وقال ابوبکر صدق

رجلا ان یقول ربی اللہ قالوا من ہذا قالوا ہذا ابن ابی قحافۃ المجنون اخرجہ الحاکم وازحدیث اسماء بنت ابی بکر انہم قالوا لہا ما اشد ما رایت المشرکین بلغوا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت کان المشرکون قعودا فی المسجد الحرام فتذاکروا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی آلہتہم وما یقول فی آلہتہم فبینا ہم کذلک اذ دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد فقاموا الیہ وکان اذا سألوہ عن شئی صدقہم فقالوا الست تقول فی آلہتنا کذا وکذا قال بلی فشدوا علیہ بأجمعہم فأتی الصریخ الی ابی بکر فقیل لہ ادرک صاحبک فخرج ابو بکر رض حتی دخل المسجد فوجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والناس مجتمعون علیہ فقال ویلکم اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ وقد جاءکم بالبینات من ربکم قال فلبوا عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واقبلوا علی ابی بکر یضربونہ قالت فرجع الینا فجعل لا یمس شیئا من غدائرہ الا جاء معہ وہو یقول تبارکت یا ذا الجلال والاکرام رواہ ابو عمر فی الاستیعاب نوع ششم جمع کردن حضرت صدیق رضی اللہ عنہ انواع بر را از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اصبح منکم الیوم صائما قال ابو بکر انا قال فمن تبع الیوم منکم جنازۃ قال ابو بکر انا قال فمن اطعم الیوم مسکینا قال ابو بکر انا قال فمن عاد منکم الیوم مریضا قال ابو بکر انا فقال رسول اللہ صلعم ما اجتمعن فی امرء الا دخل الجنۃ اخرجہ البخاری ومسلم نوع ہفتم ذاکردن ملائکہ صدیق را از ابواب ثمانیہ جنت از حدیث ابی ہریرہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من انفق زوجین فی سبیل اللہ نودی من ابواب الجنۃ یا عبد اللہ ہذا خیر فمن کان من اہل الصلوۃ دعی من باب الصلوۃ ومن کان من اہل الجہاد دعی من باب الجہاد ومن کان من اہل الصیام دعی من باب الریان ومن کان من اہل الصدقۃ دعی من باب الصدقۃ فقال ابو بکر بابی انت وامی یا رسول اللہ ما علی من دعی من تلک الابواب من ضرورۃ فہل یدعی احد من تلک الابواب کلہا قال نعم وارجو ان تکون منہم اخرجہ البخاری ومسلم والترمذی ومالک فی الموطا نوع ہشتم اول کسیکہ در بہشت در آید حضرت صدیق است رضی اللہ عنہ از حدیث ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اتانی جبرئیل فاخذ بیدی فارانی باب الجنۃ الذی تدخل منہ امتی فقال ابو بکر یا رسول اللہ ودوت انی کنت معک حتی انظر الیہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اما انک یا ابا بکر اول من یدخل الجنۃ من امتی اخرجہ ابو داؤد نوع نہم تجلی کردن خدا تعالی بتخصیص بر حضرت

Marfat.com

صدیق رضی اللہ عنہ از حدیث جابر در قصہ وفد عبد القیس قال فاجابہم ابوبکر رضی اللہ عنہ بجواب واجاد الجواب
عمدہ گفت ۱۲
فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابابکر اعطاک اللہ الرضوان الاکبر فقال بعض القوم ما الرضوان الاکبر
یا رسول اللہ قال یتجلی اللہ لعبادہ فی الآخرۃ عامۃ ویتجلی لابی بکر خاصۃ اخرجہ الحاکم نوع دہم حاضر شدن
حضرت صدیق رضی اللہ تعالی عنہ بر حوض کوثر ہمراہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حدیث عبد اللہ بن عمر
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر انت صاحبی علی الحوض وصاحبی فی الغار اخرجہ الترمذی
نوع یازدہم تشریف حضرت صدیق باسم عتیق از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا ان ابابکر دخل علی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فقال انت عتیق اللہ من النار فیومئذ سمی عتیقا اخرجہ الترمذی والحاکم نوع دوازدہم
تشریف حضرت ابی بکر بلقب صدیق از حدیث حضرت مرتضی کرم اللہ وجہہ عن النزال بن سبرۃ قال
عنہ قال ان اللہ ہو الذی سمی ابابکر علی لسان رسول اللہ
وافقنا علیا رضی اللہ عنہ طیب النفس وہو یمزح فقلنا حدثنا عن اصحابک قال کل اصحاب رسول اللہ صلی
یا فہیم ۱۲
اللہ علیہ وسلم اصحابی فقلنا حدثنا عن ابی بکر فقال ذلک امرء سماہ اللہ تعالی صدیقا علی لسان جبرئیل
ومحمد صلی اللہ علیہما وسلم اخرجہ الحاکم و از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لما اسری بالنبی صلی اللہ علیہ
بسبب بردہ شد ۱۲
وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یتحدث الناس بذلک فارتد ناس ممن کان آمنوا بہ وصدقوہ وسعوا بذلک الی
ابی بکر فقالوا ہل لک الی صاحبک یزعم انہ اسری بہ اللیلۃ الی بیت المقدس وجاء قبل ان یصبح قال او قال
ذلک قالوا نعم قال لئن کان قال ذلک لقد صدق قالوا او تصدقہ انہ ذہب اللیلۃ الی بیت المقدس وجاء
قبل ان یصبح قال نعم انی لاصدقہ فجاءوا بعد من ذلک اصدقہ بخبر السماء فی غدوۃ او روحۃ فلذلک سمی
ابوبکر الصدیق نوع سیزدہم بودن صدیق بجای وزیر پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وتقدیم نکردن آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بروی دیگری از حدیث سعید بن المسیب مرسلا قال کان ابوبکر الصدیق من النبی
صلی اللہ علیہ وسلم مکان الوزیر وکان یشاورہ فی جمیع امورہ وکان ثانیہ فی الاسلام وکان ثانیہ فی
الغار وکان ثانیہ فی العرش یوم بدر وکان ثانیہ فی القبر ولم یکن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقدم
علیہ احدا اخرجہ الحاکم عن عبد الرحمن بن غنم ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر وعمر لو اجتمعتما فی مشورۃ
ما خالفتکما رواہ احمد نوع چہاردہم بودن جبرئیل ہمراہ صدیق از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال لی

Marfat.com

النبی صلی اللہ علیہ وسلم وابا بکر مع احد کما جبرئیل ومع الآخر میکائیل واسرافیل ملک عظیم شہد القتال
ویکون فی الصف وفی روایۃ اخری عن محمد بن جبیر بن مطعم انہ سمع ملیا خطب الناس فقال بینا انا امیح
من قلیب بدر اذ جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط ثم ذہبت ثم جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط الا التی
کانت قبلہا ثم ذہبت ثم جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط الا التی کانت قبلہا فکانت الریح الاولے
جبرئیل نزل فی الف من الملائکۃ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکانت الریح الثانیۃ میکائیل
نزل فی الف من الملائکۃ یمین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابوبکر عن یمینہ وکانت الریح الثالثۃ
اسرافیل فی الف من الملائکۃ عن میسرۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا فی المیسرۃ اخرجہ الحاکم نوع
یانزدہم احب بودن صدیق از سائر صحابہ از حدیث عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا وعن عمر بن الخطاب
قال ابوبکر سیدنا وخیرنا واحبنا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی واز حدیث ابن عباس
عن عمر فی قصۃ البیعۃ نحوہ رواہ البخاری نوع شانزدہم سبقت کردن ابوبکر الصدیق بر صحابہ ببذل جمیع
مال از حدیث عمر بن الخطاب قال امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان نتصدق ووافق ذلک عندی
مالا فقلت الیوم اسبق ابابکر ان سبقتہ یوما قال فجئت بنصف مالی فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ما ابقیت لاہلک قلت مثلہ واتی ابوبکر بکل ما عندہ فقال یا ابابکر ما ابقیت لاہلک فقال ابقیت
لہم اللہ ورسولہ قلت لا اسبقہ الی شئی ابدا اخرجہ الترمذی نوع ہفدہم امر کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بامامت ابی بکر الصدیق در قصہ بنی عمرو بن عوف از حدیث سہل بن سعد قال اذن بلال لصلوۃ الظہر
فجاء الصیاح من قبل بنی عمرو بن عوف انہ قد وقع بینہم شر حتی تراموا بالحجارۃ فاتاہم النبی صلی اللہ علیہ وسلم
فقال یا ابابکر ان اقیمت الصلوۃ فتقدم فصل بالناس فقال نعم اخرجہ الحاکم والشیخان من طرق متعددۃ
نوزدہم نہی فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امامت غیر ابی بکر از حدیث عائشہ قالت قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا ینبغی لقوم فیہم ابوبکر ان یؤمہم غیرہ اخرجہ الترمذی ولہ شواہد کثیرۃ عند الشیخین
نوع نوزدہم گواہی دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآنکہ صدیق از اہل جنت است از حدیث عبد اللہ
بن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من جر ثوبہ خیلاء لم ینظر الیہ اللہ یوم القیمۃ فقال ابو

۱۵ ان ابابکر یجر ازارہ یعنی در آمدن
ازار او بسبب بے پروائی نہ از روی تکبر
۱۲ عن علی بن ابی طالب قال
کان علی اذا ذکر حمزۃ ابابکر قال
السابق یذکرون السابق
یذکرون والذی نفسی بیدہ
ما سبقونا الی خیر قط الا سبقنا
الیہ ابوبکر اخرجہ جامع کبیر
عن علی رضی اللہ عنہ
والمرمانہ رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم مرۃ
فتقدم وصلی
فصلی بالناس وتقدم ابوبکر
فصلی بالناس اخرجہ

Marfat.com

ن احد شقی ثوبی یسترخی الا ان اتعاہد ذلک منہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انک لست تصنع ذلک
خیلاء نوع بستم عتاب کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برایذای صدیق از حدیث ابی درداء قال کنت
جالسا عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا قبل ابو بکر آخذا بطرف ثوبہ حتی ابدی عن رکبتہ فقال النبی صلی اللہ
علیہ وسلم اما صاحبکم فقد غامر فسلم وقال انی کان بینی وبین ابن الخطاب شئی فاسرعت الیہ ثم ندمت
فسألتہ ان یغفر لی فابی علیّ فاقبلت الیک فقال یغفر اللہ لک یا ابا بکر ثلثا ثم ان عمر ندم فاتی منزل
ابی بکر فسال ثم ابو بکر قالوا لا فاتی الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فسلم فجعل وجہہ رسول اللہ تمعر حتی اشفق
ابو بکر فجثا علی رکبتیہ فقال یا رسول اللہ واللہ انا کنت اظلم مرتین فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ
بعثنی الیکم فقلتم کذبت وقال ابو بکر صدق وواسانی بنفسہ ومالہ فہل انتم تارکوا لی صاحبی مرتین فما اوذی بعدہا
اخرجہ البخاری نوع بست ویکم دعاء آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اللہم اعز الاسلام از حدیث ابن عمر قال
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہم اعز الاسلام باحب ہذین الرجلین الیک بابی جہل او بعمر بن الخطاب
قال وکان احبہما الیہ عمر اخرجہ الترمذی واز حدیث ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
اللہم اعز الاسلام بابی جہل بن ہشام او بعمر بن الخطاب قال فاصبح فغدا عمر علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فاسلم اخرجہ الترمذی واز حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہم اعز الاسلام
بعمر بن الخطاب خاصۃ اخرجہ الحاکم واز حدیث ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم
اعز الاسلام بعمر بن الخطاب وبابی جہل بن ہشام فجعل اللہ دعوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عمر فبنی
علیہ ملک الاسلام وہدم بہ الاوثان اخرجہ الحاکم نوع بست ودوم حصول عزۃ اسلام باسلام فاروق
از حدیث ابن مسعود ما زلنا اعزۃ منذ اسلم عمر وفی روایۃ واللہ ما استطعنا ان نصلی عند الکعبۃ ظاہرین حتی
اسلم عمر اخرجہ الحاکم واز حدیث ابن عباس لما اسلم عمر قال المشرکون الیوم انتصف منا اخرجہ الحاکم
نوع بست وسوم وضع اللہ الحق علی لسان عمر از حدیث ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
جعل اللہ الحق علی لسان عمر وقلبہ اخرجہ الترمذی واز حدیث ابی ذر انی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
یقول ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ اخرجہ ابو داؤد الحاکم واز حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ

Marfat.com

ماکنا نعد ان السکینۃ تنطق علی لسان عمر اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب والبیہقی فی دلائل النبوۃ نوع بست
چہارم محدث بودن فاروق یعنی ملہم از حدیث ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد کان
فیما کان قبلکم من الامم ناس محدثون فان یکن فی امتی منہم احد فانہ عمر اخرجہ البخاری واز حدیث عائشہ رض
عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ کان یقول قد کان یکون فی الامم قبلکم محدثون فان یکن فی امتی منہم احد
فان عمر بن الخطاب منہم قال ابن وہب تفسیر محدثون ملہمون اخرجہ مسلم والترمذی واز حدیث عقبۃ
بن عامر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو کان نبی بعدی لکان عمر بن الخطاب اخرجہ الترمذی
والحاکم نوع بست و پنجم فرار شیطان از فاروق از حدیث سعد بن ابی وقاص قال استاذن عمر علی رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعندہ نساء من قریش یکلمنہ ویستکثرنہ عالیۃ اصواتہن فذکر الحدیث الی ان
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر والذی نفسی بیدہ ما لقیک الشیطان قط سالکا فجا الا
سلک فجا غیر فجک اخرجہ البخاری ومسلم واز حدیث ابی ہریرۃ نحوا من حدیث سعد اخرجہ مسلم واز حدیث
بریدہ اسلمی خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی بعض مغازیہ فلما انصرف جاءت جاریۃ سوداء فذکر
الحدیث الی ان قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الشیطان یخاف منک یا عمر اخرجہ الترمذی
واز حدیث عائشہ قالت کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جالسا فسمعنا لغطا وصوت صبیان فقام
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاذا حبشۃ تزفن فذکرت الحدیث الی ان قالت فقال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم انی لانظر الی شیاطین الجن والانس قد فروا من عمر اخرجہ الترمذی نوع بست و ششم دیدن آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم خانہ فاروق را در بہشت از حدیث ابی ہریرۃ قال بینا نحن عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
اذ قال بینا انا نائم اتیتنی فی الجنۃ فاذا امرأۃ تتوضأ الی جانب قصر فقلت لمن ہذا القصر قالوا لعمر فذکرت غیرتہ
فولیت مدبرا فبکی عمر وقال اعلیک اغار یا رسول اللہ اخرجہ البخاری ومسلم واز حدیث جابر بن عبد اللہ
قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم رایتنی دخلت الجنۃ فذکر الحدیث الی ان قال ورایت قصرا بفنائہ جاریۃ
فقلت لمن ہذا فقال لعمر فاردت ان ادخلہ فانظر الیہ فذکرت غیرتک فقال عمر بابی انت وامی یا رسول اللہ
اعلیک اغار اخرجہ البخاری واخرج مسلم ہذا الفصل فقط واز حدیث انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم

Marfat.com

قال دخلت الجنة فاذا انا بقصر من ذهب فقلت لمن هذا القصر قالوا لشاب من قریش فظننت انی انا هو فقلت
ومن هو فقالوا عمر بن الخطاب اخرجه الترمذی واز حدیث بریده قال اصبح رسول الله صلی الله علیه وسلم فدعا
بلالا فقال یا بلال بم سبقتنی الی الجنة ما دخلت الجنة قط الا سمعت خشخشتک امامی فاتیت علی قصر مربع مشرف من ذهب فقلت
لمن هذا القصر قالوا لرجل من العرب فقلت انا عربی لمن هذا القصر قالوا لرجل من قریش فقلت انا
قرشی لمن هذا القصر قالوا لرجل من امة محمد فقلت انا محمد لمن هذا القصر قالوا لعمر بن الخطاب اخرجه الترمذی
نوع بست و هفتم دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیادت علم فاروق را در منام بصورت لبن
از حدیث عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال بینا انا نائم شربت یعنی اللبن حتی انظر الی
الری یجری فی ظفری او فی اظفاری ثم ناولت عمر قالوا فما اولت قال العلم اخرجه البخاری ومسلم نوع
بست و هشتم دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیادت دین فاروق را نسبت سائر صحابه بصورت
قمیص سابغ از حدیث ابی سعید الخدری قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینا انا نائم رأیت
الناس عرضوا علی وعلیهم قمص فمنها ما یبلغ الثدی ومنها ما یبلغ دون ذلک وعرض علی عمر وعلیه قمیص یجره
قالوا فما اولته یا رسول الله قال الدین اخرجه البخاری ومسلم واز حدیث ابی هریره مثل حدیث ابی سعید
رواه ابو عمر فی الاستیعاب نوع بست و نهم رای فاروق موافق است با وحی الهی از حدیث حضرت
عمر رضی الله عنه قال وافقت ربی فی ثلث فی مقام ابراهیم وفی الحجاب وفی اساری بدر اخرجه مسلم
والبخاری نحوه واز حدیث ابن عمر قال ما نزل بالناس امر قط فقالوا فیه وقال فیه عمر الا نزل فیه القرآن
علی نحو ما قال عمر وفی روایة عنه لما توفی عبد الله بن ابی فذکر الحدیث واخذ عمر بثوب رسول الله صلی الله
علیه وسلم وقوله یا رسول الله اتصلی علیه ونزل ولا تصل علی احد منهم اخرجه البخاری ومسلم واز حدیث عبد الله
بن مسعود قال فضل الناس عمر بن الخطاب ما ربع بذکر الاساری یوم بدر امر بقتلهم فانزل الله لولا کتاب
من الله سبق لمسکم فیما اخذتم عذاب عظیم وبذکر الحجاب امر نساء النبی صلی الله علیه وسلم ان یحتجبن فقالت
له زینب وانک علینا یا ابن الخطاب والوحی ینزل فی بیوتنا فانزل الله تعالی واذا سألتموهن متاعا
فاسألوهن من وراء حجاب وبدعوة النبی صلی الله علیه وسلم اللهم ایدالاسلام بعمر وبرایه فی ابی بکر کان اول الناس

Marfat.com

بایعہ اخرجہ احمد کذا فی المشکوۃ **نوع سی ام** اول کسیکہ خدا تعالی با او مصافحہ و معانقہ کند فاروق خواہد بود
از حدیث ابی بن کعب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اول من یصافح الحق عمر و اول من یسلم علیہ و
اول من یاخذ بیدہ فیدخلہ الجنۃ اخرجہ ابن ماجۃ و من طریق آخر منہ قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول
اول من یعانق الحق یوم القیمۃ عمر و اول من یصافح الحق یوم القیامۃ عمر و اول من یاخذ بیدہ فینطلق بہ
الی الجنۃ عمر بن الخطاب اخرجہ الحاکم **نوع سی و یکم** فاروق بہترین کسی است کہ طلوع کردہ است بروے
شمس از حدیث صدیق رضی اللہ عنہما عن جابر بن عبد اللہ قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ابو بکر اما ان قلت ذاک فلقد سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول
ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر اخرجہ الترمذی و الحاکم **نوع سی و دوم** اعظم ناس در بہشت باعتبار
درجہ فاروق خواہد بود از حدیث ابی سعید خدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذاک الرجل
ارفع امتی درجۃ فی الجنۃ قال ابو سعید واللہ ما کنا نری ذلک الرجل الا عمر بن الخطاب حتی مضی بسبیلہ کذا فی
المشکوۃ **نوع سی و سوم** طلب کردن دعا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از فاروق از حدیث فاروق عن
النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ استاذنہ فی العمرۃ فاذن لہ فقال یا اخی لا تنسنا من دعائک و فی روایۃ یا اخی
اشرکنا فی دعائک فقال عمر ما احب ان لی بہا ما طلعت علیہ الشمس تقولہ یا اخی رواہ احمد و اخرجہ الشیخان
من طرق **نوع سی و چہارم** دعا کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در بارہ فاروق اللہم اذہب غنہ
الغل از حدیث عبد اللہ بن عمران رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ضرب صدر عمر بن الخطاب بیدہ حین
اسلم ثلاث مرات و ہو یقول اللہم اخرج ما فی صدرہ من غل و ابدلہ ایمانا یقول ذلک ثلثا اخرجہ الحاکم و ابو
عمر فی الاستیعاب **نوع سی و پنجم** دعا فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در بارہ فاروق البس جدیدا
و عش حمیدا از حدیث عبد اللہ بن عمران رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رای علی عمر قمیصا ابیض فقال اجدید
قمیصک ندا ام غسیل فقال بل غسیل فقال البس جدیدا و عش حمیدا و مت شہیدا و یرزقک اللہ قرۃ عین
فی الدنیا و الآخرۃ قال و ایاک یا رسول اللہ رواہ ابو عمر فی الاستیعاب **نوع سی و ششم** استبشار اہل
سموات باسلام فاروق از حدیث ابن عباس قال لما اسلم عمر نزل جبرئیل قال یا محمد لقد استبشر اہل

Marfat.com

السمار باسلام عمر رواه ابن ماجة **نوع سی و هفتم** رضائی فاروق رحمت است از حدیث عبد الله بن عمر فی قصة طویلة فیها معارکة عمر مع ابی جهل و قال رسول الله صلی الله علیه وسلم رضا عمر رحمة رواه الحاکم **نوع سی و هشتم** قبول کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم مشوره فاروق در طریق تبلیغ شرائع از اعلان و اسرار و تقدیم و تاخیر از حدیث ابی هریره و فیه قصة فقال یا رسول الله بابی انت و امی ابعثت ابا هریرة بنعلیک من لقی یشهد ان لا اله الا الله مستیقنا بها قلبه بشره بالجنة قال نعم قال فلا تفعل فانی اخشی ان یتکل الناس علیها فخلهم یعملون فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم فخلهم اخرجه مسلم **نوع سی و نهم** اگر بعد آنحضرت صلی الله علیه وسلم پیغامبری ممکن بودی فاروق پیغامبر میشد از حدیث عقبة بن عامر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لو کان نبی بعدی لکان عمر بن الخطاب اخرجه الترمذی **نوع چهلم** اشاره فرمودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم در مقام منام که استسقا از عمر طلب کنید از حدیث مالک الدار قال اصاب الناس قحط فی زمن عمر فجاء رجل الی قبر النبی صلی الله علیه وسلم فقال یا رسول الله استسق لامتک فانهم قد هلکوا فاتاه رسول الله صلی الله علیه وسلم فی المنام فقال ایت عمر فمره ان یستقی للناس فانهم سیسقون وقل له علیک الکیس الکیس فاتی الرجل عمر فاخبره فبکی عمر وقال یا رب ما آلوا الا ما عجزت عنه یا رب ما آلوا الا ما عجزت عنه رواه ابو عمر فی الاستیعاب **نوع چهل و یکم** شیخین سیدکهول اهل جنت اند از حدیث انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لابی بکر و عمر هذان سیدا کهول اهل الجنة من الاولین و الآخرین الا النبیین و المرسلین لا تخبرهما یا علی اخرجه الترمذی و از حدیث مرتضی رضی الله عنه بطرق مختلفه از انجمله طریقه علی ابن الحسین عن علی بن ابیطالب قال کنت مع رسول الله صلی الله علیه وسلم اذ طلع ابو بکر و عمر فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم هذان سیدا کهول اهل الجنة من الاولین و الآخرین الا النبیین و المرسلین یا علی لا تخبرهما اخرجه الترمذی و از انجمله حدیث حارث نحوه اخرجه الترمذی و ابن ماجة و از حدیث ابی جحیفه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ابو بکر و عمر سیدا کهول اهل الجنة من الاولین و الآخرین الا النبیین و المرسلین اخرجه ابن ماجة و از حدیث ابن عباس نحوه **نوع چهل و دوم** شیخین احب صحابه اند نزد آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع صحابه از حدیث عمرو بن العاص ان النبی صلی الله علیه وسلم بعثه علی جیش ذات السلاسل فاتیته فقلت ای

Marfat.com

الناس احب الیک قال عائشۃ فقلت من الرجال قال ابوہا قلت ثم من قال عمر بن الخطاب فعد رجالا اخرجہ البخاری ومسلم واز حدیث عائشۃ رضی اللہ عنہا قیل لہا ای اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان احب الیہ قالت ابو بکر قیل ثم من قالت عمر قیل ثم من قالت ثم ابو عبیدۃ اخرجہ الترمذی وابن ماجۃ واز حدیث انس قیل یارسول اللہ ای الناس احب الیک قال عائشۃ قیل من الرجال قال ابوہا اخرجہ ابن ماجۃ نوع چہل وسوم شیخین در جمیع احوال قرین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم می بودند وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایشانرا باعتنای تمام ذکر میفرمود از حدیث حضرت مرتضی کرم اللہ وجہہ بطرق شتی از انجملہ طریقہ ابن عباس قال حین وضع عمر بن الخطاب علی سریرہ فتکنفہ الناس یدعون ویثنون ویصلون علیہ قبل ان یرفع وانا فیہم قال فلم یرعنی الا رجل قد اخذ بمنکبی من ورائی فالتفت فاذا ہو علی فترحم علی عمر وقال ما خلفت احداً احب الی ان القی اللہ بمثل عملہ منک ایم اللہ ان کنت لاظن ان یجعلک اللہ مع صاحبیک وذلک انی کنت اکثر اسمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول جئت انا وابو بکر وعمر ودخلت انا وابو بکر وعمر وخرجت انا وابو بکر وعمر فان کنت لارجو ولاظن ان یجعلک اللہ معہما اخرجہ البخاری ومسلم نوع چہل وچہارم اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم استخلاف بنص جلی میکرد شیخین را خلیفہ میساخت از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا سئلت من کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مستخلفا لو استخلفہ قالت ابو بکر فقیل لہا ثم من بعد ابی بکر قالت عمر ثم قیل لہا من بعد عمر قالت ابو عبیدۃ بن الجراح ثم انتہت الی ہذا اخرجہ البخاری ومسلم نوع چہل وپنجم فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر از حدیث حذیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر متفق علیہ واز حدیث ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی من اصحابی ابی بکر وعمر واہتدوا بہدی عمار وتمسکوا بعہد ابن مسعود اخرجہ الترمذی نوع چہل وششم شیخین وزیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودند از حدیث ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما من نبی الا ولہ وزیران من اہل السماء ووزیران من اہل الارض اما وزیرای من اہل السماء فجبرئیل ومیکائیل واما وزیرای من اہل الارض فابو بکر وعمر اخرجہ الترمذی نوع چہل وہفتم شیخین در صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مرتبہ داشتند کہ دیگران را میسر نبود از حدیث

احاطہ کردند اولیاء

Marfat.com

انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یخرج علی اصحابہ من المہاجرین والانصار وہم جلوس وبینہم ابوبکر وعمر فلا یرفع الیہ احد منہم بصرہ الا ابوبکر وعمر فانہما کانا ینظران الیہ وینظر الیہما ویتبسمان الیہ ویتبسم الیہما اخرجہ الترمذی

نوع چہل وہشتم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثقہ تمام داشتند بایمان شیخین از حدیث ابی ہریرۃ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول بینما راع فی غنمہ عدا علیہ الذئب فاخذ منہا شاۃ فطلبہ الراعی فالتفت الیہ الذئب فقال لہ من لہا یوم السبع یوم لیس لہا راع غیری وبینما رجل یسوق بقرۃ قد حمل علیہا فالتفتت الیہ فکلمتہ فقالت انی لم اخلق لہذا لکنی خلقت للحرث فقال الناس سبحان اللہ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم فانی اومن بذلک وابوبکر وعمر اخرجہ البخاری ومسلم والترمذی

نوع چہل ونہم تشبیہ کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را بسمع وبصر خود از حدیث عبداللہ بن حنطب ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم رای ابابکر وعمر فقال ہذان السمع والبصر اخرجہ الترمذی وازحدیث حذیفہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لقد ضمت ان البعث الی الآفاق رجالا یعلمون الناس السنن والفرائض ما بعث عیسی بن مریم الحواریین قیل لہ فاین انت عن ابی بکر وعمر قال انہ لا غنا لی بہما فانہما من الدین کالسمع والبصر اخرجہ الحاکم

نوع پنجاہ اول کسیکہ مبعوث شود شیخین باشند از حدیث ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم خرج ذات یوم فدخل المسجد وابوبکر وعمر احدہما عن یمینہ والآخر عن شمالہ وہو آخذ بایدیہما وقال ہکذا نبعث یوم القیمۃ اخرجہ الترمذی والحاکم وفی روایۃ عنہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اول من تنشق عنہ الارض انا ثم ابوبکر ثم عمر ثم آتی البقیع فتنشق عنہم فابعث بینہم اخرجہ الحاکم

نوع پنجاہ ویکم حمد گفتن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر تایید شیخین دین را از حدیث ابی الدرداء قال کنت جالسا عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاطلع ابوبکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم احمد اللہ الذی ایدنی بہما اخرجہ الحاکم

نوع پنجاہ ودوم بشارت دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را بہ ترتیب کہ از قبل بہشت باشند از حدیث عبداللہ بن مسعود ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لیطلع علیکم رجل من اہل الجنۃ فاطلع ابوبکر ثم قال لیطلع علیکم رجل من اہل الجنۃ فاطلع عمر اخرجہ الترمذی

نوع پنجاہ وسوم شیخین را درجہ عالیہ باشد در بہشت مانند ثریا از حدیث ابی سعید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اہل الدرجات العلی لیراہم من تحتہم کما ترون النجم الطالع فی افق السماء وان ابابکر

Marfat.com

وعمر منهم وانعما اخرجه الترمذی وابن ماجة **نوع پنجاه وچهارم** نزول آیه فان الله هو مولاه وجبریل وصالح المومنین درشان شیخین از حدیث ابی امامه قال فی قوله تعالی الله مولاه وجبریل وصالح المومنین ابوبکر وعمر اخرجه الحاکم شاهدا وحدیث النعمان بن بشیر قال استاذن ابوبکر علی النبی صلی الله علیه وسلم فسمع صوت عائشة عالیة فلما دخل تناولها لیلطمها وقال لا ارائک ترفعین صوتک علی رسول الله صلی الله علیه وسلم فحجل النبی صلی الله علیه وسلم بحجزه وخرج ابوبکر مغضبا فقال النبی صلی الله علیه وسلم حین خرج ابوبکر کیف رایتنی انقذتک من الرجل قالت فمکث ابوبکر ایاما ثم استاذن فوجدهما قد اصطلحا فقال لهما ادخلانی فی سلمکما کما ادخلتمانی فی حربکما فقال النبی صلی الله علیه وسلم قد فعلنا قد فعلنا رواه ابوداؤد وازحدیث عبدالله بن عباس عن عمر رضی الله عنهما فی عطیة ازواج النبی صلی الله علیه وسلم رواه البخاری فی تفسیر لم تحرم ما احل الله لک **نوع پنجاه وپنجم** مشاورة کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم وقت شب با شیخین در امور مسلمین ازحدیث فاروق قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یسمر عند ابی بکر اللیلة کذلک فی الامر من امر المسلمین وانا معه رواه احمد **نوع پنجاه وششم** دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلافت شیخین را در رویا ازحدیث ابی هریرة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینا انا نائم رایتنی علی قلیب علیها دلو فنزعت منها ما شاء الله ثم اخذها ابن ابی قحافة فنزع منها ذنوبا او ذنوبین وفی نزعه ضعف والله یغفر له ضعفه ثم استحالت غربا فاخذها ابن الخطاب فلم ار عبقریا من الناس ینزع نزع عمر حتی ضرب الناس بعطن اخرجه البخاری ومسلم وازحدیث ابن عمر مثله وفی روایة ثم اخذها ابن الخطاب من ید ابی بکر فاستحالت فی یده غربا فلم ار عبقریا یفری فریه حتی روی الناس وضربوا العطن اخرجه البخاری ومسلم **نوع پنجاه وهفتم** حسنات فاروق مثل نجوم آسمان است وفاروق یک حسنه است از حسنات صدیق ازحدیث عائشه رضی الله عنها قالت بینا راس رسول الله صلی الله علیه وسلم فی حجری فی لیلة صاحیة او قلت یا رسول الله هل یکون لاحد من الحسنات عدد نجوم السماء قال نعم عمر قلت فاین حسنات ابی بکر قال انما جمیع حسنات عمر کحسنة واحدة من حسنات ابی بکر رواه رزین کذا فی المشکوة **نوع پنجاه وهشتم** نزول آیه ثانی اثنین اذ هما فی الغار درشان صدیق باتفاق امت ازحدیث انس قال حدثنی ابوبکر قال کنت مع النبی صلی الله علیه وسلم فی الغار فرایت آثار المشرکین قلت

138368

Marfat.com

یارسول اللہ وان احدہم رفع قدمہ رآنا قال ما ظنک باثنین اللہ ثالثہما اخرجہ البخاری **نوع پنجاہ و نہم** دوست
داشتن شیخین آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم زیادہ از نفس خویش از حدیث فاروق در قصہ غار قال یعنی
ابو بکر واللہ لا تدخل حتی ادخل قبلک فان کان فیہ شئی اصابنی دونک فدخل فکسحہ ووجد فی جانب ثقبا فشق
ازارہ وسدہا بہ وبقی منہا اثنان فالقمہما رجلیہ ثم قال لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ادخل فدخل رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ووضع راسہ فی حجرہ ونام فلدغ ابو بکر فی رجلہ من الجحر ولم یتحرک مخافۃ ان ینتبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فسقطت دموعہ علی وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ما لک یا ابا بکر قال لدغت فداک ابی وامی
فتفل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فذہب ما یجدہ ثم انتقض علیہ وکان سبب موتہ رواہ رزین و از حدیث
عبد اللہ بن ہشام قال کنا مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم وہو آخذ بید عمر بن الخطاب فقال لہ عمر لانت احب الی
من کل شئی الا نفسی فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا والذی نفسی بیدہ حتی اکون احب الیک من نفسک
فقال لہ عمر فالآن واللہ لانت احب الی من نفسی فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الآن یا عمر اخرجہ البخاری
نوع شصتم امتثال کردن شیخین آیہ لا ترفعوا اصواتکم را بابلغ وجوہ واحتیاط نمودن ایشان درین باب
از حدیث عبد اللہ بن الزبیر وفیہ اختلاف الشیخین فیما بینہما وارتفاع اصواتہما فانزل اللہ تعالی یا ایہا الذین
آمنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الآیۃ فقال ابن الزبیر فما کان عمر یسمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
بعد ہذہ الآیۃ حتی یستفہمہ اخرجہ البخاری واز حدیث طارق عن ابی بکر قال لما نزلت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم
ان الذین یغضون اصواتہم عند رسول اللہ اولئک الذین امتحن اللہ قلوبہم للتقوی قال ابو بکر رضی اللہ عنہ
فآلیت علی نفسی ان لا اکلم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا کاخی السرار اخرجہ الحاکم **نوع شصت و یکم**
بشارت دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین وذی النورین را بہشت از حدیث ابی موسی قال
کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی حائط من حیطان المدینۃ فجاء رجل فاستفتح فقال النبی صلی اللہ علیہ
وسلم افتح لہ وبشرہ بالجنۃ ففتحت لہ فاذا ابو بکر فبشرتہ بما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فحمد اللہ ثم جاء رجل
فاستفتح فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم افتح لہ وبشرہ بالجنۃ ففتحت لہ فاذا عمر فاخبرتہ بما قال النبی صلی اللہ علیہ
وسلم فحمد اللہ ثم استفتح رجل فقال لی افتح لہ وبشرہ بالجنۃ علی بلوی تصیبہ فاذا عثمان فاخبرتہ بما قال

Marfat.com

النبی صلی اللہ علیہ وسلم فحمد اللہ ثم قال اللہ المستعان متفق علیہ **نوع شصت و دوم** بشارت
دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین و مرتضی را رضی اللہ عنہم بہ بہشت از حدیث جابر بن عبد اللہ
قال مشیت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی امرأۃ فذبحت لنا شاۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لیدخلن رجل من اہل الجنۃ فدخل ابو بکر رضی اللہ عنہ ثم قال لیدخلن رجل من اہل الجنۃ فدخل عمر رضی
اللہ عنہ ثم قال لیدخلن رجل من اہل الجنۃ اللہم ان شئت فاجعلہ علیا قال فدخل علی بن ابیطالب
رضی اللہ عنہ اخرجہ الحاکم **نوع شصت و سوم** گواہی دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ شیخین و مرتضی
حقیق اند بخلافت از حدیث حذیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولیتموہا ابا بکر فزاہد فی الدنیا
راغب فی الآخرۃ وفی جسمہ ضعف وان ولیتموہا عمر فقوی امین لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم وان ولیتموہا
علیا فہاد مہدی یقیمکم علی صراط مستقیم رواہ الحاکم و از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ان تولوا ابا بکر تجدوہ زاہدا فی الدنیا راغبا فی الآخرۃ وان تولوا عمر تجدوہ قویا امینا لا
یاخذہ فی اللہ لومۃ لائم وان تولوا علیا تجدوہ ہادیا مہدیا یسلک بکم الطریق اخرجہ الحاکم و اخرج احمد معناہ
وفی لفظ وان تومروا علیا ولا اراکم فاعلین تجدوہ ہادیا مہدیا **نوع شصت و چہارم** گواہی دادن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق را بصدیقیت و فاروق را بشہادت بر کوہ از حدیث انس ان النبی صلی
اللہ علیہ وسلم صعد احدا و ابو بکر و عمر و عثمان فرجف بہم فضربہ برجلہ فقال اثبت احد فانما علیک نبی وصدیق
وشہیدان اخرجہ البخاری و از حدیث ابی ہریرہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان علی حراء ہو و ابو بکر
و عمر و عثمان و علی و طلحۃ و الزبیر فتحرکت الصخرۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اہدأ فما علیک الا نبی
او صدیق او شہید اخرجہ مسلم و از حدیث سعید بن زید قال اشہد علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
انی سمعتہ یقول اثبت حراء فما علیک الا نبی او صدیق او شہید و عدہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ابو بکر و عمر و عثمان و علی و طلحۃ و الزبیر و سعد ابن عوف و سعید بن زید اخرجہ ابن ماجۃ **نوع شصت و پنجم**
تنویہ کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمناقب شیخین باجمعی از صحابہ از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رحم اللہ ابا بکر زوجنی ابنتہ وحملنی الی دار الہجرۃ واعتق بلالا من مالہ

Marfat.com

رحم اللہ عمر یقول الحق وان کان مرا ترکہ الحق ومالہ صدیق رحم اللہ عثمان تستحی منہ الملائکۃ رحم اللہ علیا اللھم ادر الحق حیث
دار اخرجہ الترمذی وازحدیث انس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ارحم امتی بامتی ابو بکر واشدھم فی امر اللہ عمر و
اصدقھم حیاء عثمان واعلمھم بالحلال والحرام معاذ بن جبل وافرضھم زید بن ثابت واقرأھم ابی بن کعب ولکل
امۃ امین وامین ہذہ الامۃ ابو عبیدۃ بن الجراح اخرجہ الترمذی واحمد **نوع شصت و ششم** تشریف فرمودن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را باجمعی از صحابہ بانفط نعم الرجل از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم نعم الرجل ابو بکر نعم الرجل عمر نعم الرجل ابو عبیدۃ نعم الرجل اسید بن حضیر نعم الرجل ثابت بن
قیس نعم الرجل معاذ بن جبل نعم الرجل عمر بن جموح اخرجہ الترمذی **نوع شصت و ہفتم** تشریف فرمودن
داون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را بہ بہشت باسائر عشرہ مبشرہ از حدیث سعید بن زید ان رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عشرۃ فی الجنۃ ابو بکر فی الجنۃ وعمر وعثمان وطلحۃ والزبیر وعبد الرحمن وابو عبیدۃ وسعد
بن ابی وقاص وسکت عن العاشر فقالوا ننشدک بالعد یا ابا الاعور من العاشر قال نشدتمونی باللہ
ابو الاعور فی الجنۃ اخرجہ الترمذی واخرجہ ابن ماجۃ من طریق آخر قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
عاشر عشرۃ فقال ابو بکر فی الجنۃ وعمر فی الجنۃ الخ وازحدیث عبد الرحمن بن عوف مثلہ اخرجہ الترمذی **نوع شصت و ہشتم**
شیخین از نجبار رقبا بودند از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لکل نبی سبعۃ
نجبار رقباء واعطیت انا اربعۃ عشر قلنا من ہم قال انا وابنای وجعفر وحمزۃ وابو بکر وعمر ومصعب بن عمیر وبلال و
سلمان وعمار وعبد اللہ بن مسعود وابو ذر والمقداد اخرجہ الترمذی کذا فی المشکوۃ **نوع شصت و نہم** سعید
از اہل این آیہ بود الذین استجابوا للہ والرسول من بعد ما اصابھم القرح للذین احسنوا منھم واتقوا اجر عظیم
از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لعروۃ یا ابن اختی کان ابواک منھم الزبیر وابو بکر لما اصاب النبی
صلی اللہ علیہ وسلم ما اصاب یوم احد فانصرف عنہ المشرکون خاف ان یرجعوا فقال من یذھب فی اثرھم
فانتدب منھم سبعون رجلا قال کان منھم ابو بکر والزبیر اخرجہ البخاری **نوع ہفتادم** آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فرمودند علیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین المہدیین انکار خلافت را تفسیر فرمودند بودن کہ منطبق
باشد بر شیخین از حدیث عرباض بن ساریۃ قال قام فینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذات یوم فذکر الحدیث

Marfat.com

الی ان قال علیکم بتقوی اللہ والسمع والطاعۃ وان کان عبد احبشیا وستروں من بعدی اختلافا شدیدا فعلیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین المہدیین عضوا علیہا بالنواجذ وایاکم والامور المحدثات فان کل بدعۃ ضلالۃ اخرجہ ابن ماجۃ والترمذی واحمد واز حدیث سفینۃ قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول الخلافۃ بعدی ثلثون سنۃ ثم یکون ملکا ثم یقول سفینۃ امسک خلافۃ ابی بکر سنتین وخلافۃ عمر عشرۃ وعثمان اثنی عشرۃ وعلی ستۃ رواہ احمد والترمذی وابوداود واز حدیث ابی ہریرہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الخلافۃ بالمدینۃ والملک بالشام اخرجہ الحاکم انیست انچہ از تلویح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با فضیلۃ شیخین درین مسلک میسر شد وبجز این فضائل شیخین را فضائل بسیار است زیرا کہ ہر چہ در فضل اصحاب مطلقا وہر چہ از فضائل مہاجرین خاصۃ وہر چہ از فضائل اہل بدر واحد وبیعۃ الرضوان وغیر آن از مشاہد مبارکہ وارد شدہ شیخین دران فضل داخل اند بالاولی وہر کہ از علم حدیث بہرہ دارد وانصاف دادہ شدہ است می شناسد آنمقدار فضائل کہ شیخین را حاصل است غیر ایشان را نیست بدو وجہ یکی آنکہ بدرجہ شہرت واستفاضہ نرسیدہ است مثل فضائل شیخین ہر چند در کثرت زیادہ باشند دیگر آنکہ در باب فضل کلی کہ نیابت نبوت است تنصیص وتصریح ندارند مانند فضائل شیخین شاید در موضعی ازین رسالہ واضح تر ازین مذکور کنیم واللہ علی ما نقول وکیل + + +

مسلک سوم

بیان اجماع صحابہ وتابعین بر آنکہ افضل امت ابوبکر صدیق است بعد ازان عمر واین معنی بدو طور بیان کنیم حکایت اجماع اجمالا صراحۃ تارۃ ودلالۃ اخری وحکایت اقوال فقہائی اصحاب وتابعین بقدر اتساع وقت مفصلا اما حکایت اجماع اجمالا بطریق تصریح از حدیث عبد اللہ بن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فنخیر ابابکر ثم عمر ثم عثمان بن عفان اخرجہ البخاری وفی روایۃ کنا فی زمن النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا نعدل بابی بکر احدا ثم عمر ثم عثمان ثم نترک اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا نفاضل بینہم اخرجہ ابوداؤد وفی روایۃ کنا نقول ورسول اللہ حی ابوبکر وعمر وعثمان اخرجہ الترمذی واین حدیث مشعر است بتقریر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کما بین فی محلہ اما حکایت اجماع دلالۃ پس

پنج نوع است **نوع اول** وقت انعقاد خلافت صدیق جمعی از فقہای صحابہ صدیق را افضل امت گفتند
وبآن استدلال کردند بر استخلاف او ودیگران تسلیم نمودند وموافقت کردند در اول حالت یا بعد توقف وسکوت
وتسلیم قبل تدوین مذاہب اجماع است کما بین فی محلہ از حدیث فاروق قال قلت یا معشر الانصار یا معشر المسلمین
ان اولی الناس بامر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من بعدہ ثانی اثنین اذ ہما فی الغار ابو بکر السباق المبین
الحدیث اخرجہ ابن ابی شیبۃ قبیل من حدیث ابن عباس فی قصۃ سقیفۃ بنی ساعدۃ اخرجہ ابن ابی شیبۃ ونیز از
حدیث فاروق در قصہ بیعت عامہ عن انس بن مالک انہ سمع خطبۃ عمر الآخرۃ حین جلس علی المنبر وذلک
الغد من یوم توفی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فتشہد وابو بکر صامت لا یتکلم قال کنت ارجو ان یعیش رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم حتی یدبرنا یرید بذلک ان یکون آخرہم فان یکن محمد قد مات فان اللہ عز وجل قد جعل بین
اظہرکم نورا تہتدون بہ بہدی اللہ محمدا وان ابا بکر صاحب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثانی اثنین وانہ اولی
المسلمین بامورکم فقوموا فبایعوہ اخرجہ البخاری ونیز از حدیث فاروق بروایت ابن مسعود قال لما قبض
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت الانصار منا امیر ومنکم امیر قال فاتاہم عمر فقال یا معشر الانصار الستم
تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امر ابا بکر ان یصلی بالناس قالوا بلی قال فایکم تطیب نفسہ ان تتقدم
ابا بکر قالوا نعوذ باللہ ان نتقدم ابا بکر واز حدیث ابو عبیدۃ بن الجراح عن محمد بن سیرین قال اتی الناس عند
بیعۃ ابی بکر ابا عبیدۃ بن الجراح فقال تاتونی وفیکم ثالث ثلثۃ یعنی ابا بکر اخرجہ ابن ابی شیبۃ واخرج احمد معناہ غیر
انہ ذکر استدلال ابی عبیدۃ لاستخلافہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الصلوۃ واز حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ وزبیر رضی اللہ عنہ
حین رجعا الی البیعۃ ما غضبنا الا انا قد اخرنا عن المشاورۃ وانا نری ابا بکر احق الناس بہا بعد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم انہ لصاحب الغار وثانی اثنین وانا لنعلم شرفہ وکبرہ ولقد امرہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالصلوۃ
بالناس وہو حی اخرجہ الحاکم **نوع دوم** آنکہ فاروق در مجالس متعدد بر نہج افضلیت صدیق [illegible]
در دمی وسوالی از کسی در میان نیامد از حدیث عبد اللہ بن عباس قال عمر کان واللہ ان اقدم فتضرب
عنقی لا یقربنی ذلک من اثم احب الی من ان اتامر علی قوم فیہم ابو بکر اللہم الا ان تسول لی نفسی عند الموت
شیئا لا اجدہ الآن اخرجہ البخاری ونیز از حدیث ابن عباس قال عمر فی جواب من قال انا کانت بیعۃ

Marfat.com

ابی بکر فلتۃ وتمت الا وانہا قد کانت کذلک ولکن اللہ وقی شرہا ولیس فیکم من تقطع الاعناق الیہ مثل ابی بکر اخرجہ البخاری **نوع سوم** صدیق در وقت استخلاف فاروق افضلیت فاروق بیان کرد وردی وانکاری پیش نیامد از حدیث زبید بن الحارث ان ابابکر حین حضرہ الموت ارسل الی عمر لیستخلفہ فقال الناس استخلف علینا فظا غلیظا ولو قد ولینا کان افظ واغلظ فما تقول لربک اذا لقیتہ وقد استخلفت علینا عمر قال ابوبکر ابربی تخوفوننی اقول اللہم استخلفت علیہم خیر خلقک ثم ارسل الی عمر فقال انی موصیک بوصیۃ الحدیث اخرجہ ابن ابی شیبۃ واز حدیث صدیق عن جابر عبد اللہ قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ابوبکر اما ان قلت ذلک فقد سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر اخرجہ الترمذی والحاکم والمعنی انہ خیر ہم فی ایام خلافتہ **نوع چہارم** عبد الرحمن بن عوف در وقت استخلاف ذی النورین در مجمع عظیم شرط کرد کہ بسیرت شیخین عمل کند وحاضران تسلیم نمودند ومرتضی رضی اللہ عنہ در افضلیت ذی النورین بر خود مناقشہ کرد نہ برین شرط پس انیمعنی دلیل قاطع شد بر افضلیت شیخین زیرا کہ حوالہ کردن امر المجتہدین بر مفضول یا مساوی غیر معقول است از حدیث مسور بن مخرمۃ فارسل یعنی عبد الرحمن الی من کان حاضرا من المہاجرین والانصار وارسل الی امراء الاجناد وکانوا وافوا تلک الحجۃ مع عمر فلما اجتمعوا تشہد عبد الرحمن ثم قال اما بعد یا علی انی قد نظرت فی امر الناس فلم ارہم یعدلون بعثمان فلا تجعلن علی نفسک سبیلا فقال ابایعک علی سنۃ اللہ ورسولہ والخلیفتین من بعدہ فبایعہ عبد الرحمن وبایع الناس والمہاجرون والانصار وامراء الاجناد والمسلمون اخرجہ البخاری واز حدیث ابی الطفیل قال لما احتضر عمر جعلہا شوری بین علی وعثمان وطلحۃ والزبیر وعبد الرحمن وسعد فقال لہم علی انشدکم اللہ ہل فیکم احد آخا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بینہ وبینہ اذا آخا بین المسلمین غیری قالوا اللہم لا اخرجہ ابو عمر **نوع پنجم** مرتضی در ایام خلافت خود در مجالس متعددہ افضلیت شیخین را بترتیب بیان نمود وجمعی را کہ درین مسئلہ ظن فاسد داشتند زجر فرمود وفقہای صحابہ حاضر بودند وازکسی منعی واعتراضی ظاہر نشد واین آثار بحد تواتر رسیدہ اند چنانکہ عنقریب ذکر میکنم اما حکایت اقوال فقہا وصحابہ وتابعین درین مسئلہ تفصیلا استیعاب آن متعسر است براے موذجی اکتفا کنیم ازانجملہ اقاویل فاروق رضی اللہ عنہ کہ ہمہ بہیئۃ اجتماعیہ بحد تواتر رسیدہ ازانجملہ قول او خیر

۵ فرمودن فاروق السلام علیکم بعد از فراغ دفن شوہر خود بی بیت صدیق ناگاہ بود بدون تامل کہ عمر فاروق و تابعین او انتظار اجماع اصحاب نکنند ومبادا بعد از بیعت ایشان بر خلافت ابوبکر اتفاق کنند ومنکر شوند ومخالفت ظاہر کنند ومنافی بیعت سابقین شود وفتنہ برپا گردد لہذا فی الفور بیعت کرد ۱۲

Marfat.com

الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت قال عمر ابو بکر سیدنا وخیرنا واحبنا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی ونیز از حدیث عائشہ رض در قصہ سقیفہ فقال عمر بل انت سیدنا وخیرنا واحبنا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری واز حدیث ابن عباس مثلہ واز حدیث جابر بن عبد اللہ قال لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی واز حدیث ابن عمر قال قیل لعمر الا تستخلف قال ان استخلف فقد استخلف من ہو خیر منی ابو بکر وان اترک فقد ترک من ہو خیر منی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری واز انجملہ قول او وسباق الی الخیر از حدیث علقمہ قال جا رجل الی عمر وہو بعرفۃ فذکر قصۃ عبد اللہ بن مسعود وبشارۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم لہ قال عمر قلت واللہ لا غدون الیہ فلابشرنہ قال فغدوت الیہ لابشرہ فوجدت ابا بکر قد سبقنی الیہ فبشرہ ولا واللہ ما سابقتہ الی خیر قط الا سبقنی الیہ اخرجہ احمد واز حدیث اسلم مولی عمر قال سمعت عمر بن الخطاب یقول امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان نتصدق فذکر الحدیث الی ان قال قلت لا اسبقہ الی شئی ابدا اخرجہ الترمذی وذکر عند عمر فبکی فقال وددت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ ولیلۃ واحدۃ من لیالیہ فذکر لیلۃ الغار وقصۃ ارتداد العرب رواہ رزین کذا فی المشکوۃ واز انجملہ لفظ احق بالخلافۃ وہو معلوم ہست اگر خلافت مشروط ہست بصفات کمال واحق بالخلافۃ اکمل مردم است دران صفات از حدیث انس در قصہ بیعت عامہ ان ابا بکر صاحب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وثانی اثنین وانہ اولی المسلمین بامورکم فقوموا فبایعوہ اخرجہ البخاری واز حدیث ابن عباس فی جواب من قال کانت بیعۃ ابی بکر فلتۃ فتمت ولیس فیکم من تقطع الاعناق الیہ مثل ابی بکر اخرجہ البخاری وقول او کان والد ان اقدم فنصب فانی لا یقر بنی ذلک من اثم احب الی من ان اتامر علی قوم فیہم ابو بکر از حدیث ابن عباس اخرجہ البخاری واز انجملہ قول او بامر ان اقتدی بہما واز انجملہ قول او در قصہ بنی نضیر واللہ اعلم انہ بارشاد تعالی [illegible] آقاویل ذی النورین رضی اللہ عنہ از حدیث مسور بن مخرمۃ کہ عبد الرحمن بن [illegible] بر سیرت شیخین عمل کند واو قبول نمود اخرجہ البخاری وقول او در جواب تعریضات عبد الرحمن بن عوف اطعن اواما قولہ انی لم اترک سنۃ عمر فانی لا اطیقہا ولا ہو اخرجہ احمد وقول او بل استطیع ان اکون مثل لقمان الحکیم

Marfat.com

اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وقول ذی النورین در مسئله جد نعم الشیخ کان و در قصه سوال ما نجاة هذا الامر کنت
انت احق بهذا و اما آثار مرتضی رضی الله عنه درین باب پس بحد تواتر رسیده است بلکه بمرتبه که نصف و ثلث
آن تواتر باشد و بحقیقت این مسئله را بهتر از خاتم الخلفا کسی تقریر نکرد و اعتماد کلی اهل سنت درین مسئله
تصریحات او است از انجمله قول او خیر هذه الامة ابو بکر ثم عمر که بروایات کثیره ثابت شده از حدیث محمد بن
الحنفیة قال قلت لابی ای الناس خیر بعد النبی صلی الله علیه وسلم قال ابو بکر قلت ثم من قال عمر وخشیت
ان یقول عثمان قلت ثم انت قال ما انا الا رجل من المسلمین اخرجه البخاری و از حدیث ابی جحیفة عن زر
بن حبیش عن ابی جحیفة قال سمعت علیا یقول الا اخبرکم بخیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر ثم قال الا اخبرکم بخیر هذه الامة
بعد ابی بکر عمر اخرجه احمد و عن الشعبی قال حدثنی ابو جحیفة الذی کان علی یسمیه وهب الخیر قال قال لی علی
یا ابا جحیفة الا اخبرک بافضل هذه الامة بعد نبیها قال قلت بلی قال ولم اکن اری ان احدا افضل منه
قال ان افضل هذه الامة بعد نبیها ابو بکر و بعد ابی بکر عمر و بعدهما آخر ثالث ولم یسمه اخرجه احمد و عن ابی اسحق
السبیعی عن ابی جحیفة قال قال علی خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر و بعد ابی بکر عمر ولو شئت اخبرتکم بالثالث بفعله
اخرجه احمد و عن عون بن ابی جحیفة قال کان ابی من شرط علی وکان تحت المنبر فحدثنی ابی عنه صعد المنبر یعنی
فحمد الله واثنی علیه وصلی علی النبی صلی الله علیه وسلم وقال خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر والثانی عمر وقال
یجعل الله تعالی الخیر حیث احب اخرجه احمد و از حدیث علقمة عن ابراهیم النخعی قال ضرب علقمة بن قیس
هذا المنبر وقال خطبنا علی علی هذا المنبر فحمد الله واثنی علیه وذکر ما شاء الله ان یذکر وقال ان خیر الناس
کان بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم ابو بکر ثم عمر ثم احدثنا بعدهما احداثا یقضی الله فیها اخرجه احمد از حدیث
عبد الملک بن میسرة عن النزال بن سبرة عن علی قال خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر و عمر اخرجه ابو عمر فی
الاستیعاب و از حدیث عبد الخیر عن حبیب بن ابی ثابت عن عبد خیر عن علی انه قال الا انبئکم بخیر هذه الامة
بعد نبیها صلی الله علیه وسلم ابو بکر ثم عمر اخرجه احمد و عن المسیب بن عبد خیر عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول
ان خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر ثم عمر اخرجه احمد و عن عبد الملک بن سلع عن عبد خیر قال سمعته یقول قام
علی علی المنبر فذکر رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال قبض رسول الله صلی الله علیه وسلم واستخلف ابو

۱ عن علی قال اذا ذکر الصالحون فحی هلا بعمر ما کنا نبعد اصحاب محمد صلی الله علیه وسلم ان السکینة تنطق علی لسان عمر ۱۲ جامع کبیر سیوطی فی مسند علی رض

۲ عن ابی جحیفة قال دخلت علی علی فی بیته فقلت یا خیر الناس بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال مهلا یا ابا جحیفة الا اخبرک بخیر الناس بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم ابو بکر و عمر فی قلب مومن ۱۲ جامع

۳ عن علی قال من احب ابا بکر قام یوم القیامة مع ابی بکر وصار معه حیث یصیر ومن احب عمر کان مع عمر حیث یصیر ومن احب عثمان کان مع عثمان فمن احب هولاء کان معهم فی الجنة ۱۲ سیوطی

۴ احداث جمع حدث بمعنی امر حادث منکر نه معتاد باشد و نه معروف در سنت

Marfat.com

مل بعملہ وسار بسیرتہ حتی قبضہ اللہ عزوجل علی ذلک ثم استخلف عمر فعمل بعلمہما وسار بسیرتہما حتی قبضہ اللہ علی
لک اخرجہ احمد وعن ابی اسحق عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول علی المنبر خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر وعمر
وشئت ان اسمی الثالث لسمیتہ واخرجہ احمد وعن عبد الملک بن سلع عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول
بض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی خیر ما قبض علیہ نبی من الانبیاء واثنی علیہ صلی اللہ علیہ وسلم
ال ثم استخلف ابو بکر فعمل بعمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وسنتہ ثم قبض ابو بکر علی خیر ما قبض علیہ احد
کان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ثم استخلف عمر فعمل بعلمہما وسنتہما ثم قبض علی خیر ما قبض علیہ احد وکان خیر ہذہ
لامۃ بعد نبیہا وبعد ابی بکر اخرجہ ابن ابی شیبۃ وازحدیث عبد اللہ بن سلمۃ قال سمعت علیا یقول خیر الناس
عد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر وخیر الناس بعد ابی بکر عمر اخرجہ ابن ماجۃ وازحدیث صعصعۃ بن
صوحان قال خطبنا علی رضی اللہ عنہ حین ضربہ ابن الملجم فقلنا یا امیر المؤمنین استخلف علینا فقال اترکم
لما ترکنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قلنا یا رسول اللہ استخلف علینا فقال ان یرد اللہ بکم خیرا یول علیکم
خیارکم قال علی فعلم اللہ فینا خیرا فولی ابا بکر اخرجہ الحاکم وازانجملہ تعزیۃ اوکسی را کہ بافضلیت شیخین معتقد
نباشد عن الحکم بن حجل قال قال علی لا یفضلنی احد علی ابی بکر وعمر الا جلدتہ حد المفتری اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب
وازانجملہ قول او ما من الناس احد احب الی ان القی اللہ بما فی صحیفتہ من ہذا المسجد یعنی عمر از حدیث ابن
عباس قال وضع عمر علی سریرہ فتکنفہ الناس یدعون ویصلون قبل ان یرفع وانا فیہم فلم یرعنی الا رجل
اخذ منکبی فاذا علی فترحم علی عمر وقال ما خلفت احدا احب الی ان القی اللہ بمثل عملہ منک وایم اللہ ان
کنت لاظن ان یجعلک اللہ مع صاحبیک حیث انی کنت کثیرا اسمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول ذہبت
انا وابو بکر وعمر ودخلت انا وابو بکر وعمر وخرجت انا وابو بکر وعمر اخرجہ البخاری وازحدیث جابر بن عبد اللہ
عن سفیان بن عیینۃ عن جعفر بن محمد عن ابیہ عن جابر بن عبد اللہ ان علیا دخل علی فرجہ
صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال ما من الناس احد احب الی ان القی اللہ بما فی صحیفتہ من ہذا المسجی یعنی عمر از حدیث ابن
واخرجہ محمد بن الحسن فی کتاب الآثار عن ابی حنیفۃ عن ابی جعفر الباقر عن جابر وازحدیث جابر بن عبد اللہ ان عمر قال
عمر بن الخطاب بین المنبر والقبر فجاء علی حتی قام بین یدی الصفوف فقال یرحمک اللہ ما ترکت احدا

Marfat.com

رحمۃ اللہ علیک یا من خلق اللہ احب الی من ان القاہ بصحیفۃ بعد صحیفۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم من ہذا المسجی ثوبہ اخرجہ احمد وازحدیث ابی جحیفۃ قال کنت عند عمر وہو مسجی ثوبہ وقد قضی نحبہ فجاء علی (اجلہ) فکشف الثوب عن وجہہ ثم قال رحمۃ اللہ علیک یا خفض فواللہ ما بقی بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم احد احب الی ان القی اللہ تعالی بصحیفتہ منک اخرجہ احمد وازانجملہ قولہا وسبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وصلی ابوبکر وثلث عمر وازحدیث قیس الہلالی قال سمعت علیا یقول سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وصلی ابوبکر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنۃ ویعفو اللہ عمن یشاء اخرجہ الحاکم وازانجملہ تلویح او ہا فضلیت شیخین عن مرۃ قال جاء ابوسفیان بن حرب الی علی بن ابی طالب فقال ما بال ہذا الامر فی اقل قریش قلۃ واذلہا ذلا یعنی ابابکر واللہ لئن عشت ملأتہا علیہ خیلا ورجالا فقال علی لطالما عادیت الاسلام واہلہ یا ابا سفیان فلم یضرہ ذلک شیئا انا وجدنا ابابکر لہا اہلا اخرجہ الحاکم وازانجملہ رواست کردن او حدیث ابوبکر وعمر سیدا کہول اہل الجنۃ وازانجملہ تسمیہ او اولاد خود را باسماء شیخین وازانجملہ قول او رحم اللہ ابابکر جمع القرآن وحمل رسول اللہ کما فی البحرۃ نور اللہ قبر عمر کما نور مساجدنا وعن سالم بن ابی الجعد قال کان اہل نجران قد بلغوا اربعین الفا فذکر الحدیث واجلاء عمر ایاہم قال فلما قدم علی اتوہ فقالوا انا نسألک بحظ یمینک وشفاختک عند نبیک الا اقلتنا فابی وقال ویحکم ان عمر کان رشید الامر قال سالم فکانوا یرون ان علیا لو کان طاعنا علی عمر فی شئ من امرہ طعن علیہ فی اہل نجران رواہ ابن ابی شیبۃ وازجملہ مرویات سادات اہل بیتہ عن الحسن بن علی فی قصۃ رویاہ اخرجہ ابو یعلی وعن جعفر بن محمد عن ابیہ عن عبد اللہ بن جعفر قال ولینا ابوبکر فکان خیر خلیفۃ اللہ وارحمہ بنا واحناہ علینا اخرجہ الحاکم وگفتن زین العابدین در بسیاری از اخبار فعل رسول اللہ وابوبکر وعمر وگفتن ابن عباس احری اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وارضاہم عندی عمر فی النہی عن الصلوۃ بعد العصر (صلی اللہ علیہ وسلم) وگفتن زید شہید کہ آباء من شیخین را دوست میداشتند در وقتی کہ خروج کرد وعن عبد اللہ بن عباس قال دخلت علی عمر حین طعن فقلت ابشر یا نجبۃ یا امیر المومنین اسلمت حین کفر الناس وجاہدت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین خذلہ الناس وقبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو عنک راض ولم تختلف فی خلافتک اثنان وقتلت

۵۱ از اینجا مسابقت ہم فی کما را بدو گانہ نام است انگاہ از ہر یکی بر دو سابق ست دوم را صلی واین لفظ ما خوذ ست از صلا بمعنی جانب راست دوم از زاکم پس دوم را بفتح سابق فی الباشد ۱۲ ۱۲ یعنی ما قال لکنی بالواو بمعنی مع کما فی قولہم لا تنہ عن خلق وتاتی مثلہ فاردق ما لنا وعرض اموال ما دامت ازنا کم نیکوی وہموال باکاوہی دہ را جلا دلن نزدی ۱۲

روایات اہل بیت

Marfat.com

شهيدا فقال اعد علي فاعدت عليه فقال والله الذي لا اله غيره لوان لي ما على الارض من صفراء وبيضاء لافتديت به من هول المطلع اخرجه الحاكم واخرجه البخاري في موقف القيامة من طرق متعددة وعن الحسن بن زيد بن حسن قال حدثني ابي عن ابيه عن علي قال كنت عند النبي صلى الله عليه وسلم فاقبل ابوبكر وعمر فقال يا علي هذان سيدا كهول اهل الجنة وشبابها بعد النبيين والمرسلين اخرجه احمد وعن الزهري عن علي بن الحسين عن علي بن ابي طالب قال كنت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم اذ طلع ابوبكر وعمر فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم هذان سيدا كهول اهل الجنة من الاولين والآخرين الا النبيين والمرسلين يا علي لا تخبرهما اخرجه الترمذي وعن سفيان بن عيينة عن جعفر بن محمد عن ابيه عن جابر بن عبد الله ان عليا دخل على عمر وهو ميت فقال صلى الله عليك ثم قال ما من الناس احد احب الي ان القى الله بما في صحيفته من هذا المسجى واذا قاويل عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال ما رأى المسلمون حسنا فهو عند الله حسن وما رأوه سيئا فهو عند الله سيئ وقد رأى اصحابه جميعا ان يستخلفوا ابابكر رضي الله عنه اخرجه الحاكم وقال ايضا اجعلوا امركم خير كم فان رسول الله صلى الله عليه وسلم جعل امامنا خيرنا بعده اخرجه ابو عمر في الاستيعاب وقال ايضا ووضع علم الصحابة في العرب في ستة ووضع علم عمر في كفة ليرجح علم عمر ولقد كانوا يرون انه ذهب بسبعة اعشار العلم وتلا بس كنت ابلس من عمر اوثق في نفسي من عمل ستة اخرجه ابو عمر في الاستيعاب وقال ايضا ان افرس الناس ثلثة العزيز حين تفرس في يوسف فقال لامراته اكرمي مثواه والمراة التي رات موسى عليه السلام فقالت لابيها يا ابت استاجره وابوبكر حين استخلف عمر رضي الله عنه اخرجه الحاكم وقال ايضا ان كان اخر حسنا حصينا يدخل الاسلام فيه ولا يخرج منه فلما اصيب عمر اثلم الحصن فالاسلام يخرج منه ويدخل فيه اخرجه الحاكم واذا قاويل حذيفة قال كان الاسلام في زمان عمر كالرجل المقبل لا يزداد الا قربا فلما قتل عمر كان كالرجل المدبر لا يزداد الا بعدا اخرجه الحاكم قال ابو احمد في تفسيره سمعة للسلام من عمر اعتاق الصديق جماعة ممن كانوا يعذبون في الله قال عمار يا سروعة يذكر بلالا واصحابه وما كانوا فيه من البلاء واعتاق ابي بكر اياهم وكان اسم ابي بكر عتيقا

جزى الله خيرا عن بلال وصحبه		عتيقا واخرى فاكهوا وابجل	

Marfat.com

عشیۃ ہما فی بلال بسوٰۃ ٭	ولم یحذرا ما یحذر المرأ ذو العقل
بتوحیدہ رب الانام وقولہ	شہدت بان اللہ ربی علی مہل
فان یقتلانی یقتلانی ولم اکن	لاشرک بالرحمن من خیفۃ القتل
فیارب ابراہیم والعبد یونس	وموسی وعیسی نجنی ثم لاتملی ٭
لمن ظل یہوی النعی من آل غالب	علی غیر جبر کان منہ ولا عدل

واز اقوال ابی ذر غفاری عن مکحول عن غضیف بن الحارث عن ابی ذر قال مررت علی عمر فقال عمر نعم الفتی قال فتبعہ ابو ذر فقال یا فتی استغفر لی قال لا او تخبرنی فقال انک مررت علی عمر رضی اللہ عنہ فقال نعم الفتی وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ اخرجہ الحاکم واز اقوال سعد بن ابی وقاص قال اما واللہ ما کان باقدمنا اسلاما ولا اقدمنا ہجرۃ ولکن قد عرفت بای شئی فضلنا کان ازہد نا فی الدنیا یعنی عمر بن الخطاب اخرجہ ابن ابی شیبۃ واز اقوال عمرو بن العاص قال واللہ لئن کان ابو بکر وعمر ترکا ہذا المال وہو یحل لہما شئی منہ لقد غبنا ونقص رایہما واللہ ما کانا بمغبونین ولا ناقصی الرای لئن کانا امرا ان یحرم علیہما من ہذا المال الذی اصبنا بعدہما لقد ہلکنا وایم اللہ ما الوہن الا من قبلنا اخرجہ ابن ابی شیبۃ واز اشعار حسان بن ثابت عن حبیب بن ابی حبیب قال شہدت ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لحسان بن ثابت قلت فی ابی بکر شیئا حتی اسمع

قال قلت ؎

وثانی اثنین فی الغار المنیف وقد	طاف العدو بہ اذ صاعد الجبلا
وکان حب رسول اللہ قد علموا	من الخلائق لم یعدل بہ بدلا

فتبسم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الحاکم وعن مجالد بن سعید قال سئل الشعبی من اول من اسلم فقال اسمعت قول حسان رضی اللہ عنہ ؎

اذا تذکرت شجوا من اخی ثقۃ	فاذکر اخاک ابا بکر بما فعلا ٭
خیر البریۃ اتقاہا واعدلہا	بعد النبی واوفاہا بما عملا

Marfat.com

الثانی الثانی المحمود مشهده	واول الناس منهم صدق الرسلا

اخرجه الحاکم واخرج ابو عمر فی الاستیعاب هذه الابیات الخمسة وازا شعار ابی الهیثم بن التیهان ؎

وانی لارجوان یقوم بامرنا ✦	ویحفظ الصدیق والطرمن عدی
اولاک خیار اسحی فهر بن مالک	وانصار هذا الدین من کل معتدی

اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وازا شعار ابو محجن الثقفی ؎

وسمیت صدیقا وکل مهاجر	سواک یسمی باسمه غیر منکر
سبقت الی الاسلام واللہ شاهد	وکنت جلیسا بالعریش المشهر
وبالغار اذ سمیت بالغار صاحبا	وکنت رفیقا للنبی المطهر ✦

اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وازا قوال عائشه صدیقه رضی اللہ تعالی عنها قالت لو کان النبی مستخلفا الحدیث اخرجه البخاری وقول اوا حب الناس اخرجه الترمذی وقد رویناهما من قبل وعن القاسم بن محمد عن عائشة انها قالت توفی رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم فنزل بابی بکر بالسنح بالجبال لها ضهیا اشراب النفاق بالمدینة وارتدت العرب فواللہ ما اختلفوا فی لفظة الا طار لحظها وغناها فی الاسلام وکانت تقول مع هذا ومن رای عمر بن الخطاب عرف انه خلق غنیا للاسلام کان واللہ احوذیا نسیج وحده قد اعد للامور اقرانها اخرجه ابن ابی شیبة وازا قوال عبد اللہ بن عمر قول اوکنا نخیر بین الناس الحدیث اخرجه البخاری وعن اسلم مولی عمر قال سالنی ابن عمر عن بعض شانه یعنی عمر فاخبرته فقال ما رایت احدا قط بعد رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم من حین قبض کان اجد واجود حتی انتهی من عمر بن الخطاب رضی اللہ عنه اخرجه البخاری وازا قوال انس قول اوان رجلا سال النبی صلی اللہ علیه وسلم عن الساعة فقال متی الساعة قال وماذا اعددت لها قال الا شی الا انی احب اللہ ورسوله فقال انت مع من احببت قال انس فما فرحنا بشی فرحنا بقول النبی صلی اللہ علیه وسلم انت مع من احببت قال انس فانا احب النبی صلی اللہ علیه وسلم وابا بکر وعمر وارجو ان کون معهم بحبی ایاهم وان لم اعمل بمثل اعمالهم اخرجه البخاری وازا قوال عبد اللہ بن عباس عن المسور بن

Marfat.com

فخرمته قال لما طعن عمر جعل يألم فقال له ابن عباس وكانه يجزعه يا امير المؤمنين ولا كل ذلك بعد صحبة
رسول الله صلى الله عليه وسلم فاحسنت صحبته ثم فارقته وهو عنك راض ثم صحبت ابا بكر فاحسنت صحبته
ثم فارقته وهو عنك راض ثم صحبت صحبتهم فاحسنت صحبتهم ولئن فارقتهم لفارقتهم وهم عنك راضون قال
اما ما ذكرت من صحبة رسول الله صلى الله عليه وسلم ورضاه فانما ذلك من من الله من به علي واما ما ذكرت
من صحبة ابي بكر ورضاه فانما ذاك من من الله من به على واما ما ترى من جزعي فهو من اجلك ومن
اجل اصحابك والله لو ان لي طلاع الارض ذهبا لافتديت به من عذاب الله قبل ان اراه اخرجه البخاري
وازا قوال سعيد بن المسيب قال كان ابو بكر الصديق من النبي صلى الله عليه وسلم مكان الوزير وكان ايشاوره
في جميع اموره وكان ثانيه في الاسلام وكان ثانيه في الغار وكان ثانيه في العريش يوم بدر وكان
ثانيه في القبر ولم يكن رسول الله صلعم يقدم عليه احدا اخرجه الحاكم وازا قوال قاسم بن محمد بن ابي بكر روى
ان رجلا من ابناء اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال في مجلس فيه القاسم بن محمد بن ابي بكر
الصديق والله ما كان لرسول الله صلى الله عليه وسلم من موطن الا وعلي معه فيه فقال القاسم يا اخي
لا تحلف قال بلى قال بلى ما لا تردوه قال الله عز وجل ثاني اثنين اذ هما في الغار اخرجه ابو عمر في الاستيعاب وازا قول
وازا قول مسروق قول اصحاب ابي بكر وعمر وعرفة فضلهما من السنة اخرجه ابو عمر في الاستيعاب وازا قول
حسن بصري عن يونس قال كان الحسن ربما ذكر عمر فيقول والله ما كان ابا ولهم اسلاما ولا بافضلهم بفقه
في سبيل الله ولكن غلب الناس بالزهد في الدنيا والصرافة في امر الله ولا يخاف في امر الله لومة لائم
اخرجه ابن ابي شيبة وعن هشام عن الحسن قال كان عمر بن الخطاب يمر بآية في ورده فتخنقه فيبكي حتى يسقط
حتى يلزم بيته حتى يعاد يعوده مريضا اخرجه ابن ابي شيبة وازا قول محمد بن سيرين قال ما اظن
ينقص ابا بكر وعمر حب النبي صلى الله عليه وسلم اخرجه الترمذي وقال ابو داود حدثنا محمد بن سليمان قال
حدثنا محمد يعني الفريابي قال سمعت سفيان يقول من زعم ان عليا كان احق بالولاية منهما فقد خطأ
ابا بكر وعمر والمهاجرين والانصار رضي الله تعالى عن جميعهم وما اراه يرتفع هذا عمل السماء اما دليل
عقلي بر افضليت شيخين پس تقرير آن موقوف است بر هفت مقدمه چون آن هفت مقدمه معلوم

ملا یعنی نجی بیمار کرتی علی
درخلان جاہز اوہ بزرگ الفت
ہری کن نجمت از ما کے
قرار دان نہ
۱۲

Marfat.com

شود ترتیب شکل اول از قیاس اقترانی سهل گردد و گفتہ شیخین بہتر اندراز سائر صحابہ در صفات کذا و کذا
وصفات کذا و کذا فضل کلی ہست پس شیخین متمیز نداز سائر صحابہ بفضل کلی **مقدمہ اولے** بیان
حقیقت فضل مطلقا بدانکہ حقیقت فضل چیزی بہ چیزی اشتراک ہر دو است در اصلے و زیادتی
است برثانی در آن اصل و دلیل این مقدمہ استقراء وضع استعمال لفظ فضل است کما لا یخفی پس
در اصل واحد اشتراک را ملاحظہ نکنیم لفظ فضل استعمال کردن ممتنع باشد نتوان گفت کہ نار در میل
بجانب علو افضل است از حجارہ در بلادت یا این دار اطول و اعرض است از حقیقت انسان اگر یکے
شیئین باشد در چیزی یا ثانی زائد باشد در ان چیز از اول نتوان گفت کہ اول افضل است سوال
اگر گوئی کہ در بعض استعمالات میگوئیم کہ یاقوت افضل است از حجر فی نفسہ یا آدمی افضل است
نفسہ از فرس و فرس از گاؤ و گاؤ از حجار و ملاحظہ اصل واحد در اینجا نکنیم جواب گوئیم جملہ از اوصاف و عوارض
در اہل تخاطب بیشتر متداول شدہ و التفات بآنہا زیادہ تر متحقق گردیدہ پس در خیال ہر دو ثانی چنان
صورت بست کہ تفضیل یکے بر دیگری امری حقیقی است نہ باعتبار شئی دون شئی و این خیال از قبیل
خلط خطابیات و شعریات است بہ برہانیات و این دار فضال است کہ نہ بازار صحابہ تا شیعہ ما
خلق حکمت و عدالت او سلامت فطرت علاج آن میسر نیست علاج است این خلط آنست کہ چون
سخن در خواص اجسام بحسب طب یا بحسب سعادت بخت و دیانت و نفع و ضرر کلی بطور اقناع
راجع باشد از یاقوت بہ پرند سخن در حمل اثقال و قلعہ زدن او واقع شود میل کنند بہ حجارہ و فرس
و چون سخن در رفعت افتد گاؤ را بہ اندازہ فرس و چون سخن در راحت است نزاج بحکم مزاج انسان
گویند اتقی و ابقی بہ بندہ برگ و ساز و چون سخن در سعادت قضا و کفایت حاجت فضیلہ واقع شود در خبر انقیا
کنند برگ و ساز این صورتہا را فضل نگویند بلا ملاحظہ ادب مجالس و استعمال الفاظ خطابیہ باجملہ ہر کلام تفضیل حقیقت ندارد
مانند کار ما با معنی فضل است نہ با ادب مجالس و استعمال الفاظ خطابیہ باجملہ ہر کلام تفضیل حقیقت ندارد
مافتد چارہ نیست از تصریح آن اوصاف کہ فضل باعتبار آنہا ست زیرا کہ تا وقتیکہ تصریح بآن
اوصاف نکنیم اختلاف برانداختہ نشود و پردہ خفا از روی حقیقت منکشف نگردد **مقدمہ**

Marfat.com

ثانیہ بیان حقیقت فضل کلی بدانکہ فضل کلی عبارتست از زیادت بحسب اوصافی کہ در اکثر احوال و احسن احوال عقلا بآن اعتبار نمایند و بحسب اوصافی کہ نفع آن در اکثر امور عقلا ادراک کنند مانند آنکہ گویند یاقوت افضل است از حجر و ذہب افضل است از نحاس و فرس افضل است از گاؤ و مطمح نظر عقلا در تفضیل یاقوت و ذہب تزین است بآن و رغبت ملوک در آن و غلاء ثمن آن و آنچہ بدان ماند و در تفضیل فرس استعداد آن برای سواری ملوک و جہاد اعداء و تزین برکوب آن و ربح در تجارت آن و چون احسن و انفع بحسب اسوم و حاجات و صنایعات مختلف است لاجرم فضل کلی را وجوہ پیدا شد فضل کلی بحسب عرف عام و بحسب عرف خاص و فضل کلی بحسب عرف عام در ان اشیا باشد کہ ہمہ مردم بحسب جبلت در ہمہ عالم احسن و انفع شمرند بسبب آنکہ آن صفات اکثر باشد در تداول مردمان خصوصا افاضل ایشان در ہر طبقہ مانند گندم بہ نسبت جو و ذہب بہ نسبت نحاس و فضل کلی بحسب عرف خاص مختلف باشد بحسب حاجات و اغراض طبقات و امم مثلا از افراد انسان در اصطلاح طبقہ کہ تدبیر ملک مشغول اند فضل کلی کسی را باشد کہ بجمع رجال و نصب مکائد قتال و جبایت و تفریق اموال و سیاست مدن در جمیع احوال احذق و اقدر باشد و در عرف طبقہ کہ باستنباط علوم و درس آنہا مشغول اند فضل کلی کسی را باشد کہ احفظ و اقدر باشد بر اقتناء علوم و تحریر و تقریر آن و در زمرہ حداد ان فضل کلی کسی را باشد کہ آلات حرب و ادوات ارتفاق باحسن وجہ بتواند ساخت و اگر فضیلتی در کسی از غیر جہتی کہ غرض این طبقات بدان متعلق است ظاہر شود مانند براعت جمال یا شہرت نسب آنرا فضل خبری گویند و گاہی جمعی مشغول باشند بدو فن و عرف ایشان مستخرج باشد از ہر دو فن معا مانند خاندانی از سادات کہ بنجابت و یسار ہر دو مفتخر باشند و مانند خاندانی از قریش کہ بعلم و نجابت ہر دو متبح باشند پس در میان ایشانان اگر شخصی علم و یسار ندارد و نجابت کاملہ دارد او را فضل کلی بعرف ایشان توان داد و این مقدمہ از تفتیش استعمالات فرق و امم واضح گردد

مقدمہ ثالثہ ہر گاہ اہل ملت کہ جامع باشند ہمت خود را بر پیغامبری مبعوث من عند اللہ تعالی بعلی وکتابی جدا و معتقد باشند بآنکہ سعادت محصور است در اتباع این پیغمبر و این پیغمبر میزان خیریت و فضیلت است

Marfat.com

چنانکہ در حدیث شریف آمدہ و احسن الہدی ہدی محمد صلی اللہ علیہ وسلم و این پیغمبر افضل بشر است بلکہ افضل از ملائکہ نیز فضل کلی استعمال کنند در علوم ملت خود بحکم مقدمہ سابقہ مراد ایشان نباشد الا اشبہ بودن بہ پیغامبر خود در صفاتی کہ پیغامبر را از جہت پیغامبری او ثابت است و تحمل اعباء ترویج و نشر آئین ملت و واسطہ بودن در میان پیغامبر و امت او در ان علوم و تربیت کردن است بر منہاج تربیت پیغامبر نظیر آنکہ در مذہب شافعی ابو اسحق شیرازی و بعد ازو امام محمد غزالی و بعد ازو امام رافعی و بعد ازو امام نووی افضل اصحاب او شدند کما لا یخفی علی متتبع مذہبہ و در مذہب حنفی امام ابو یوسف و امام محمد و بعد ازایشان طحاوی و کرخی و بعد ازایشان قدوری و برہان الدین مرغینانی و ابو البرکات نسفی افضل اصحاب ابو حنیفہ بودند و در طریق نقشبندیہ شیخ علاء الدین عطار و بعد ازایشان خواجہ عبید اللہ احرار افضل اصحاب او شدند الی غیر ذلک من الامثلۃ و النظائر بفہم اگر متوانی فہمید کہ نظام ملت بوجہی از وجوہ مشابہت دارد بانظام سیاست مدنیہ و چنانکہ در سیاست مدنیہ امر ملک تمامی نمی شود بغیر اعانت اعوان کہ بمنزلہ جوارح ملک اند امر ملت نیز تمامی نمی شود بدون اعوان پیغامبر کہ بمنزلہ جوارح پیغامبر باشند باز اعوان مختلف اند بعض اہل قلم و بعض اہل سیف و ہر شخصی از ہزاران ہزار دخل دارد در اتمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل اعوان کسی است کہ بمنزلہ وزیر و بخشی باشد در جمع جنود و تدبیر نصب و عزل و شریک بادشاہ شود در حل و عقد و جمع و تفریق ہمچنان سیاست ملت تمام نمی شود بدون قرار دہ غزاۃ و علماء و یکی را از ہزاران ہزار دخلی ہست در اتمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل اعوان کسی است کہ عضد او شد در وقت تنہائی او و نصرت اسلام داد در وقت غربت او و کسر جماعت متعصبین نمود در وقت غلبہ صدار و بعد ازانکہ پیغامبر بر فیق اعلی صعود فرمود علم او را مشہور ساخت و دین او را در عرب و عجم شائع گردانید و این کہ گفتیم کہ تشبیہ در صفاتی کہ از جہت نبوۃ حاصل شدہ است می باید ازان جہت گفتیم کہ حضرت پیغامبر ما صلوات اللہ و سلامہ علیہ اوصاف کمال ہمہ جمع فرمودہ بود کہ بعض آن با اصل نبوت لازم نیست مثل جمال ظاہر و حسب بارع و صوت حسن و قوت بطش و بأت و غیر آن ع آنچہ خوبان ہمہ دارند تو تنہا داری + لیکن سخن در فضیلتی می رود کہ ہمہ انبیاء را بر امت خود ہا متحقق است و تشبیہ بآن و اعانت دران سوال اگر گوئی کہ خدا تعالی

Marfat.com

می فرماید ان اکرمکم عند الله اتقاکم و ازینجا فهمیده می شود که افضلیت منوط بحالتی است که فیما بین العبد و بین الله
باشد جواب گوئیم که تقوی امتثال اوامر و اجتناب مناهی است و اوامر و نواهی در حالتی که فیما بین الله
و بین العبد فقط باشد محصور نیست جهاد از اوامر است و امر معروف و نهی منکر از اوامر است و تعلم علم از اوامر
است بسا اوقات که ذکر نفل و صلوة نفل و صدقه نفل مفضول باشد بکثیری از جهاد و مشغول شدن
بامر لشکر و مانند آن ع هر سخن وقتی و هر نکته مکانی دارد و در حدیث شریف آمده عن عبد الله بن عمر ان
رسول الله صلی الله علیه وسلم مر بمجلسین فی مسجده فقال کلاهما علی خیر واحدهما افضل من صاحبه اما هولاء فیدعون
الله و یرغبون الیه فان شاء اعطاهم وان شاء منعهم واما هولاء فیتعلمون الفقه او العلم و یعلمون الجاهل
فهم افضل وانما بعثت معلما ثم جلس فیهم رواه الدارمی و تفضیل عالم بر عابد امر مقرر است در دین آری
ازین آیه بعد ملاحظه سیاق و شان نزول فهمیده می شود که جمال رائع و نسب بارع و مانند آن در اکرمیت
دخل ندارد و همین است حاصل این مقاله ما مقدمه رابعه تعیین صفاتی که نبی را از جهت نبوت حاصل
شده باید دانست که اصل نبوت پیغامبران اولی العزم اراده حق تبارک و تعالی است لطف به بندگان
خود و تقریب ایشان بخیر بعث پیغامبری از میان ایشان و اعلاء کلمه او و اظهار حجج او و شائع گردانیدن
علم او قال الله تعالی ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انهم لهم المنصورون وان جندنا لهم الغالبون
وعن عیاض بن حمار المجاشعی ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ذات یوم فی خطبته الا ان ربی امرنی
ان اعلمکم ما جهلتم وان مما علمنی یومی هذا کل مال نحلته عبدا حلال وانی خلقت عبادی حنفاء کلهم وانهم اتتهم
الشیاطین فاجتالتهم عن دینهم وحرمت علیهم ما احللت لهم وامرتهم ان یشرکوا بی ما لم انزل به سلطانا وان الله
نظر الی اهل الارض فمقتهم عربهم وعجمهم الا بقایا من اهل الکتاب وقال انما بعثتک لابتلیک وابتلی بک وانزلت
علیک کتابا لا یغسله الماء تقرؤه نائما ویقظان وان الله امرنی ان احرق قریشا فقلت رب اذا یثلغوا راسی
فیدعوه خبزة قال استخرجهم کما اخرجوک واغزهم نغزک وانفق فسننفق علیک وابعث جیشا نبعث خمسة
مثله وقاتل بمن اطاعک لمن عصاک رواه مسلم بعد ازان چون تامل بلیغ بکار بریم معلوم شود که از لوازم
نبوت و اجزاء آن تمیز نبی است از سائر بشر در هر دو قوت نفس ناطقه که قوت عامله و عاقله است

Marfat.com

پس خدا تعالی پیغامبر را بفضل و نعمت خود بی سابقه عملی در قوت عاقله زیادتی عطا میفرماید که بسبب آن
وحی از جانب غیب باو میرسد و جنت و نار را مشاهده میفرماید و ملائکه را بصور آنها بیند و در واقعات و رؤیا
صالحه واقعات آینده را بصور مثالیه در می یابد و سوای این جزو اشارت واقع شده است در حدیث
الرؤیا جزو من ستة واربعین جزء من النبوة و همچنین در قوت عامله او مددی میدهد که بسبب آن سمت صالح
نصیب او میگردد و در رعایت آداب عبادات و تدبیر منزل و سیاست مدنیه بطوری که از آن خوبتر متصور
نشود اهتمام میفرماید و خلق و شجاعت و سیاست و عدالت و کفایت و شناختن مصلحت هر وقتی او را عطا
میکند و بسوی این جزو اشارت واقع شد در حدیث السمت الصالح جزء من خمسة وعشرین جزء من اجزاء النبوة
اگر میخواهی که خواص نبی را بفهمی فرض کن که چهار شخص را در یک تن جمع کرده اند و نام آن مجموع را نبی
گذاشته بادشاهی که صاحب حکمت عملی او را انسان مدنی میگویند یعنی انسانی که ظل نفس ناطقه او بر مردمان
می افتد و بسبب آن ظل التیامی و انتظامی در میان افراد بشر واقع می شود و هر یکی بر جای خود قرار گرفته
تربیتی مناسب حادث میگردد و از انواع اهل قلم و ابطال و مدبران جیش و سیاست کنندگان در مدن
و مزارعان و تجار و غیر ایشان پس اگر اجتماع و ترتیب در میان این فرق متحقق نباشد بسبب ظل نفس
ناطقه او که بر ایشان می افتد بواسطه افعال و اقوال او از سر نو متحقق گردد و اگر متحقق باشد بکمال خود رسد
و هر نابایستنی که در وی هست زائل گردد و قصه مختصر کنم هر چه درین انسان می باید از بخت و حکمت و عدالت
و شجاعت و کفایت و غیر آن همه در نبی به بین و حکیمی که در حکمت عملی بسر آمده و علم اخلاق و تدبیر منازل
و سیاست مدن نیک شناخته و اصول و فروع آن علوم را حاوی شده و بر علم اکتفا نه نموده بلکه همه آن
صفات تحقیقا و تخلقا در وی نمایان شده و آثار آن صفات حینا فحینا از وی میتراود که کل اناء یترشح بما فیه
و صوفی مرشدی که در میان زمره صوفیان نشسته مصدر کرامات عجیبه و خوارق غریبه گشته و بقوه ارشاد
خود بادیه پیمایان ضلال را راه نجات نموده بعد از آنکه طریق تهذیب نفس بطاعات و ریاضت نیک شناخته
و حس مشترک او مرآة علوم حقه گشته و خفایای عالم ملک و خبایای عالم ملکوت بر وی مفاض شده و خواص
اعمال جوارح و اذکار زبان نیک ورزیده بخبری و کلی این فنون ماهر گردیده مثل آنچه در مقامات مشائخ

Marfat.com

ما مثل بهجة الاسرار و مقامات خواجه نقشبند خوانده باشی و جبرئیلی که جارحه از جوارح تدبیر الهی گشته و واسطه
اخذ علوم حقه از منبع آن شده و لا یعصون الله ما امرهم و یفعلون ما یؤمرون وصف او شده و از جذر جبلت
او راهی بحظیرة القدس کشاده و از ان راه علوم مجرده عالیه در عقل و قالب او ریخته و اطمینانی و ثلجی و یقینی
و عظمتی میسر او شده باز تامل باید کرد که آنحضرت صلعم در ایام خود بچه چیز اعتنا تمام نمودند و از آثار آنحضرت صلی
الله علیه وسلم در عالم چه چیز باقی ماند و هر چند این سخن دراز است اما از جزئیات بکلیات انتقال می باید کرد
و حدس ذهن را کار باید فرمود قال الله تعالی هو الذی بعث فی الامیین رسولا منهم یتلو علیهم آیاته و یزکیهم
و یعلمهم الکتاب و الحکمة و ان کانوا من قبل لفی ضلال مبین و آخرین منهم لما یلحقوا بهم و هو العزیز الحکیم پس
باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در زمانی مبعوث شدند که شرک در عبادت شائع بود و معاد را
اثبات نمیکردند و عبادات را فراموش ساخته بودند و در دین حنفی که منسوب است بحضرت ابراهیم تحریفها
راه یافته بود در اول بعث ابطال شرک نمودند و اثبات مجازاة فرمودند و تحریفات را برانداختند انگاه
عرب عامه و قریش خاصه بتعصب برخاستند و ایذا ها دادند آنحضرت صلی الله علیه وسلم بقوت خداداد در
مقابله و مجادله ایشان استقامت نمودند با آنکه راهی واضح شد و اسلام از کفر ممتاز گشت و مردمان در
دین حق در آمدند بعد از ان مامور شدند بهجرة و بجهاد دران باب بتائید الهی سعی که زیاده بر آن مقدور بشر
نباشد بجا آوردند و فتح ها واقع شد و هزیمت ها بر کفار افتاد و دین جاهلیت از هم پاشید و مظالم و مخالفت
بسنت عادله که شیوع تمام یافته بود در مکمن عدم رفت و علمی که هرگز بآن آشنا نبودند در میان ایشان شائع
شد و آن ده علم است علم قرآن و علم ایمان یعنی ارکان پنجگانه اسلام با توقیت اوقات و تعیین آداب
و مانند آن و علم معاد یعنی شرح احوال برزخ و حشر و جنت و نار و علم احسان یعنی از قوالب عبادات
بارواح آن و از صور طاعات بانوار آن ترقی نمودن و نام احسان امروز طریقت و معرفت است و علم
شرائع در تدبیر منازل و سیاست مدن و طریق معاش و علم اخلاق و علم آداب و علم فتن یعنی حوادث
آینده و علم فضائل اعمال و علم مناقب عمال و این همه علوم را بوجهی شرح و تفصیل داد و شائع و مشهور
گردانید که با قاصی و ادانی و صغیر و کبیر و ذکی و غبی رسید الا هر بی نصیبی که شقاوت ازلی او را در گرفته باشد

Marfat.com

وتربیت فرمود اہل زمان خود را تا آنکہ اہل بدو وسکان صحرا حسنین ومقربین گشتند واین تربیت بفیض صحبت بابرکت بود وامر معروف ونہی منکر در ہر حالتی بقدر آن حالت وبہمین منن عظمی کہ اشارہ واقع شد درین آیت اگر عمری در تامل بگذرانی مثل این منفع ومحصل نیابی **مقدمہ خامسہ** بیان آنکہ حالتی کہ بسبب آن غیر نبی بانبی تشبہ کند چیست واعانت کلی پیغامبر در اموری کہ پیغامبر برای او مبعوث شدہ واعتناء تمام آنرا سر انجام داد بچہ قسم متصور گردد بدانکہ تشبہ در خصلت اولی کہ ارادہ بعث است بآن طریق تواند بود کہ ارادہ منعقد شود بآنکہ اتمام این کار بر دست بعضی امتیان کنند واینمعنی را پیغامبر ارشاد فرماید قال اللہ تعالی کنتم خیر امۃ اخرجت للناس تامرون بالمعروف وتنہون عن المنکر وتومنون باللہ عن بہز بن حکیم عن ابیہ عن جدہ انہ سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول فی قولہ تعالی کنتم خیر امۃ الآیۃ قال انتم تتمون سبعین امۃ انتم خیرہا واکرمہا علی اللہ اخرجہ الترمذی وعن ابن عباس فی قولہ عزوجل کنتم خیر امۃ اخرجت للناس قال ہم الذین ہاجروا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مکۃ الی المدینۃ اخرجہ الحاکم وقال اللہ تعالی وعد اللہ الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من قبلہم ولیمکنن لہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیبدلنہم من بعد خوفہم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا ومن کفر بعد ذلک فاولئک ہم الفاسقون عن ابی بن کعب قال لما قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ المدینۃ وآواہم الانصار رمتہم العرب عن قوس واحدۃ کانوا لا یبیتون الا بالسلاح ولا یصبحون الا فیہ فقالوا ترون انا نعیش حتی نبیت آمنین مطمئنین لا نخاف الا اللہ فنزلت وعد اللہ الذین آمنوا منکم الآیۃ اخرجہ الحاکم وعن ابی عروۃ قال کنا عند مالک بن انس فذکروا رجلا ینتقص اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال مالک من اصبح من الناس وفی قلبہ غیظ علی اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقد اصابتہ ہذہ الآیۃ وعد اللہ الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات اخرجہ الواحدی وقد بینا ان اللہ تعالی کنی عن اصحابہ بای اصحابہ ان المراد بذلک استخلاف اصحابہ ثلثین سنۃ وقال اللہ تعالی ذلک مثلہم فی التوراۃ ومثلہم فی الانجیل کزرع اخرج شطاہ فآزرہ فاستغلظ فاستوی علی سوقہ یعجب الزراع لیغیظ بہم الکفار وعد اللہ الذین آمنوا وعملوا الصالحات منہم مغفرۃ واجرا عظیما عن خیثمۃ قال قرأ رجل عند عبد اللہ سورۃ الفتح

Marfat.com

فلما بلغ کزرع اخرج شطأه فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوقه یعجب الزراع لیغیظ بهم الکفار قال لیغیظ
الله بالنبی صلی الله علیه وسلم وباصحابه الکفار قال ثم قال عبدالله انتم الزراع وقد زناحصاده اخرجه الحاکم
وعن عائشة فی قوله تعالی لیغیظ بهم الکفار قالت اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم امروا بالاستغفار
لهم فسبوهم اخرجه الحاکم وقال الواحدی هذا مثل ضربه الله تعالی لمحمد صلی الله علیه وسلم فالزرع محمد والشطأ
اصحابه والمؤمنون حوله وکانوا فی ضعف وقلة کما کان اول الزرع دقیقا ثم غلظ وقوی وتلاحق کذلک
المؤمنون قوی بعضهم بعضا حتی استغلظوا واستوی واعلی امرهم لیغیظ بهم الکفار ای انما کثرهم وقواهم
لیکونوا غیظا للکافرین اما تشبه در زیادتی که در جزء علمی نفس ناطقه دهند باین وجه تواند بود که کسی را از امت
محدث وملهم کنند تا بعض بروق غیب در دل او لمعان نماید وانیمعنی بدو طریق تواند بود یکی آنکه بمجرد
شنیدن سخن پیغامبر متنبه شود باصل کار گویا آنرا بی واسطه می بیند ومی داند وازلوازم انیمعنی تصدیق
دل است بغیر اکتراث وتنیز از لوازم او صحبت دائمه با پیغمبر صلی الله علیه وسلم با وصف فنا وفدا او تسلیم
وترک مخالفت اگرچه در اوئی شی باشد وامام این طریقه صدیق اکبر است ودوم آنکه فراست صادقه او را
نصیب کنند وعقل او را از حظیرة القدس تائیدی دهند که غالبا اصابة کنند در مجتهدات خود وازلوازم
این معنی آنست که وحی برحسب رای او نازل شود وتنیز از لوازم او آنست که ممتاز شود در میان ابناء
جنس خود بانکه هر چیزی را که ظن کند موافق واقع افتد وامام این طریقه فاروق اعظم است اما تشبه در
زیادتی که در جزء عملی نفس ناطقه دهند بدو وجه تواند بود وجه اول آنکه سمت صالح داشته باشد وعدالت
کامله ودر امور ملکرانی وسیاست مدن داد آن دهد وبوجهی معاونه کند که امت بروی مختلف نشود
وتا مقهور بدون سل سیف در میان مسلمین کار سر انجام دهد وجهاد عرب وعجم بنوعی که بهتر ازان متصور
نباشد بجا آرد وحق شخصی از هزاران هزار که در امر ملت سعی کند جدا جدا بشناسد واز هر یکی کاری که ازوی
می آید بگیرد وعلما وعملا ونصرت دین را باقصی همت مطمح نظر خود سازد گویا برای همین کار مخلوق شده
واین امر غایت سعادت او است ورد وقبول او همه بر موافقت ملت ومخالفت آن باشد یا اصابت
رای وفطانت المعیته بآن مشابه گویا رای او مرآة اراده الهی افتاده هر چه می اندیشد از ممکن غیب بر حسب

Marfat.com

اندیشه او ظاهر شود چنانکه حضرت مرتضی فرمودند عمر کان رشید الرای و فرمود تا زیانه عمر بهتر از سیف ما است
وجه ثانی آنکه ترتیب کند جمیع اصحاب خود را بتاثیر صحبت و هر یکی را امر معروف کند در هر حالتی بقدر آن حالت
و مواعظ و خطب بلیغه او موثر ترین کلمات باشد در نفوس و کرامات عجیبه و خوارق غریبه از وی مشاهده
افتد اما تشبه او بپیغامبر در تحمل اعباء دعوت بآن وجه تواند بود که مرد جلیل القدر که در نظر مردمان محترم باشد
واز وی در حل و عقد خویش حساب میگرفته باشند و باوی از هر بطن جماعتی موتلف باشند با قصی همت
در اسلام قدم راسخ زند و بمجرد دخول او در اسلام جمعی در اسلام در آیند و بمجرد دخول او غرۂ اسلام ظاهر شود و
در نظر مردمان پر ظاهر گردد که این ملت را ظهوری شدنی است و دست متعصبان از تطاول این ملت
بسبب قیام او بسته گردد و توقع غلبه از خاطر ایشان بسبب سوخ قدم او از هم پاشد باز چون جهاد در میان
آید بهر وقعی او را دخل باشد در حل و عقد و جمع رجال و نصب قتال و مشورت او را پذیرای تمام باشند پس
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اما تشبه او بپیغمبر در نشر علوم بآن تواند بود که تصرف کند در علوم مرویه آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بارشاد طرق روایت و حمل ناس بر تعلیم علوم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اگر در مسئله اقوال
روات مختلف شوند خروج نماید از مضیق اختلاف بقضا و اجماع و ارشاد نماید طریق اجتهاد را و سد کند
طرق تحریف را بالجمله احکام نماید اخذ علم از پیغامبر و امام باشد درین راه و واسطه باشد در میان آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم و امت او در اخذ علوم **فائدہ** در حدیث متواتر آمده است خیر القرون قرنی ثم الذین
یلونهم الحدیث و سر در تفضیل صحابه بر هر که بعد از ایشان آمد آنست که ایشان واسطه اند میان پیغامبر
و این جماعت متاخره و از جهت غلبه اسلام بواسطه ایشان و رسیدن علم بسبب ایشان بفهم اگر نتوانی
فهمید که امر ملت مشابهت تمام دارد بدیواری که هر خشت فوقانی متفرع است بر خشت تحتانی و واسطه
استقامت او است تا آنکه کار باساس رسد همچنین هر قرن متاخر مستمد و منت پذیر قرن متقدم است در
شرائع اسلام و علوم و هدایت بشرع تا آنکه امر منتهی گردد بصاحب شرع که از جانب خدا تعالی شریعت
را بی واسطه آورده نمی بینی که امروز کافری چون میخواهد که مسلمان شود چه قدر حرکات خفیفه می باید کرد
اگر نه که از میان اهل کفر و رسم کفر برآمده از اهل اسلام یاد گیرد و بآن متخلق گردد خدا تعالی رحمت تامه

Marfat.com

نازل گردانا دبرا باواجداد واساتذه ومشائخ ما که درحجر تربیت خود مارا پرورش دادند واول کلمه که بما رسانیدند
کلمه اسلام بود واول رسمی که بما نمودند رسم اسلام بود آن مؤنت دشوار از سر ما برداشتند رب ارحمهما کما ربیانی
صغیرا ورحمت دیگر او فی واتم ازان نصیب اصول ایشان گردانا دکه ایشانرا همچنین درحجر خود تربیت کرده
این مؤنت خلاص گردانیدند وهمچنین تا آنکه صلوات تامه وتحیات کامله تحفه جناب عالی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم گردد وبعد وهر مسلمانی که باین ملت حقه بهره مند گردید علما وعملا انچنین باید دانست وانچنین منت
را برجان خود باید نهاد تا برآبای ظاهری وباطنی کرده باشیم واز عقوق ایشانان دور شویم والحمد لله رب
العالمین **مقدمه سادسه** بیان تحقق این خصال درشخصین بوجه کمال اما متضمن بودن بعثت پیغامبر
صلی الله علیه وسلم بعث ایشانرا واعلام از جانب غیب بانیمعنی پس فصلی ازان در مسلک اول تقریر کرده
شد واز ین باب است قصه استسقاء عن الاقرع موذن عمر بن الخطاب قال بعثنی عمر بن الخطاب الی
استسقاء فدعوته فقال له عمر هل تجدنی فی الکتاب قال نعم قال کیف تجدنی قال اجدک قرنا قال فرفع علیه
الدرة فقال قرن مه قال قرن حدید امیر شدید فقال کیف تجد الذی یجیئی بعدی قال اجده خلیفة صالحا
غیر انه یؤمر قرابته قال عمر یرحم الله عثمان ثلثا قال کیف تجد الذی بعده قال اجده صدار حدید قال فرفع
عمر یده علی راسه فقال یا دفراه فقال یا امیر المومنین انه خلیفة صالح ولکنه یستخلف حین یستخلف والسیف
مسلول والدم مهراق قال ابوداؤد والدفرة النتن اخرجه ابوداود فی بعض النسخ وازین باب است
رویای عوف بن مالک عن عوف بن مالک الاشجعی انه رای فی المنام کان الناس جمعوا واذا فیهم رجل
فرعهم فهو فوقهم ثلث اذرع قال فقلت من هذا قال عمر قلت لم قالوا لان فیه ثلث خصال لانه لایخاف
فی الله لومة لائم وانه یخلیفة مستخلف وشهید مستشهد قال فاتی ابابکر فقصها علیه فارسل الی عمر فدعاه
لیبشره قال فجاء عمر قال فقال لی ابوبکر اقصص رویاک قال فلما بلغت خلیفة مستخلف زبرنی عمر وکهرنی
وقال اسکت تقول هذا وابوبکر حی قال فلما کان بعد ان ولی عمر مررت بالشام وهو علی المنبر قال
ودعانی وقال اقصص رویاک فقصصتها فلما قلت انه لایخاف فی الله لومة لائم قال انی لارجو ان یجعلنی
الله منهم قال فلما قلت خلیفة مستخلف قال ستخلفنی الله فسلان یعنی علی ما ولانی فلما ان ذکرت شهید

Marfat.com

مستشهد قال انی لی بالشهادة وانا بین اظهرکم تغزون ولا اغزو ثم قال بلی یات الله بها ان شاء الله اخرجه
ابو عمر فی الاستیعاب واما تشبیه شیخین بحضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم در خبر عقلی نفس ناطقه بآن دو طریقه
که بیان کردیم پس شواهد بسیار دارد از انجمله حدیث ابی درداء قال قال النبی صلی الله علیه وسلم ان الله بعثنی الیکم
فقلتم کذبت وقال ابو بکر صدقت وواساني بنفسه وماله فهل انتم تارکوا لی صاحبی مرتین فما اوذی بعدها اخرجه
البخاری وحدیث عائشه قال لما اسری النبی صلی الله علیه وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یتحدث الناس بذلک فارتد
ناس ممن کان آمنوا به وصدقوه وسعوا بذلک الی ابی بکر رضی الله عنه فقالوا هل لک الی صاحبک یزعم انه اسری
به اللیلة الی بیت المقدس قال اوقال ذلک لقد صدق قالوا او تصدقه انه ذهب اللیلة الی بیت المقدس
وجاء قبل ان یصبح قال نعم انی لاصدقه فیما هو ابعد من ذلک اصدقه بخبر السماء فی غدوة او روحة فلذلک سمی
ابو بکر الصدیق اخرجه الحاکم قال ابو عمر سمی الصدیق لبداره الی تصدیق رسول الله صلی الله علیه وسلم فی کل
ما جاء به وقیل بل قیل له الصدیق لتصدیقه فی خبر الاسراء وفی حدیث التخییر قال علی فکان رسول الله
صلی الله علیه وسلم هو المخیر وکان ابو بکر اعلمنا به وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم دعوا لی صاحبی فانکم قلتم لی
کذبت وقال لی صدقت وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم فی کلام البقرة والذئب آمنت به انا وابو بکر
وعمر وما هما ثم علما منه بما کانا علیه من الیقین والایمان انتهی قول ابی عمر وعن ابی سعید الخدری ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم جلس علی المنبر فقال ان عبدا خیره الله بین ان یوتیه من زهرة الدنیا ما شاء وبین ما عنده
فاختار ما عنده فقال ابو بکر فدیناک یا رسول الله بآبائنا وامهاتنا قال فعجبنا فقال الناس انظروا الی
هذا الشیخ یخبر رسول الله صلی الله علیه وسلم عن عبد خیره الله بین ان یوتیه من زهرة الدنیا ما شاء وبین
ما عند الله وهو یقول فدیناک بآبائنا وامهاتنا فکان رسول الله صلی الله علیه وسلم هو المخیر وکان ابو بکر اعلمنا
به فقال النبی صلی الله علیه وسلم ان من امن الناس علی فی صحبته وماله ابو بکر ولو کنت متخذا خلیلا اتخذت
ابا بکر خلیلا ولکن اخوة الاسلام لا یبقین فی المسجد خوخة الا خوخة ابی بکر اخرجه الترمذی وشیخین نحوه من طرق
متعددة وعن عائشة ان ابا بکر لم یقبل بیت شعر فی الاسلام حتی مات وانه کان قد حرم الخمر فی الجاهلیة هو و
عثمان رضی الله عنهما اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وعن سعید بن المسیب ان رجلا من اسلم جار الی ابی بکر

Marfat.com

الصدیق فقال لہ ان الاخر زنی فقال لہ ابوبکر ہل ذکرت ہذا لاحد غیری فقال لا فقال لہ ابوبکر فتب الی اللہ واستتر بستر اللہ فان اللہ یقبل التوبۃ عن عبادہ فلم تقرہ نفسہ حتی اتی عمر بن الخطاب فقال لہ مثل ما قال لابی بکر فقال لہ عمر مثل ما قال لہ ابوبکر قال فلم تقرہ نفسہ حتی جاء الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لہ ان الاخر نی قال سعید فاعرض عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلث مرات کل ذلک یعرض عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی اذا اکثر بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی اہلہ فقال ایشتکی او بہ جنۃ فقالوا یا رسول اللہ وانہ لصحیح فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اکبرام ثیب قالوا بل ثیب یا رسول اللہ فامر بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرجم اخرجہ مالک وعن المسور بن مخرمۃ فی قصۃ الحدیبیۃ وحدیث ابی جندل فقال عمر بن الخطاب فاتیت نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقلت الست نبی اللہ حقا قال بلی قلت لسنا علی الحق وعدونا علی الباطل قال بلی قلت فلم نعطی الدنیۃ فی دیننا اذا قال انی رسول اللہ ولست اعصیہ وہو ناصری قلت اولیس کنت تحدثنا انا سناتی البیت فنطوف بہ قال بلی افاخبرتک انا ناتیہ العام قلت لا قال فانک آتیہ ومطوف بہ قال فاتیت ابابکر فقلت یا ابابکر الیس ہذا نبی اللہ حقا قال بلی قلت لسنا علی الحق وعدونا علی الباطل قال بلی قلت فلم نعطی الدنیۃ فی دیننا اذا قال ایہا الرجل انہ رسول اللہ ولیس یعصی ربہ وہو ناصرہ فاستمسک بغرزہ فواللہ انہ علی الحق قلت الیس کان یحدثنا انا سناتی البیت فنطوف بہ قال بلی افاخبرک انک تاتیہ العام قلت لا قال فانک آتیہ ومطوف بہ اخرجہ البخاری وعن ابن عباس قال لما اخرج اہل مکۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ابوبکر الصدیق رضی اللہ عنہ انا للہ وانا الیہ راجعون اخرجوا نبیہم لیہلکوا قال فنزلت اذن للذین یقاتلون بانہم ظلموا وان اللہ علی نصرہم لقدیر قال ابوبکر الصدیق فعلمت انہا قتال اخرجہ الحاکم وفی قصۃ رویا النبی صلی اللہ علیہ وسلم غنما کثیرۃ سوداء دخلت فیہا غنم کثیرۃ بیض وفی روایۃ ابی ایوب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم یا ابابکر اعبرہا فقال ابوبکر بارسول اللہ ہی العرب تتبعک ثم تتبعہا العجم حتی تغمرہا فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ہکذا اعبرہا الملک السبط اخرجہ الحاکم وقال ابن ہشام حدثنی بعض اہل العلم عن ابراہیم بن جعفر المحمودی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رایت انی لقمت لقمۃ من حدید فالتذذت طعمہا فاعترض فی حلقی منہا شئی حین ابتلعتہا فادخل علی یدہ ونزعہ فقال ابوبکر الصدیق

(۱) ... طعامی از خرما و روغن و ماست ۱۲

Marfat.com

رضی اللہ عنہ یا رسول اللہ ہذہ سریۃ من سرایاک تبعثہا فیاتیک منہا بعض ما تحب ویکون فی بعضہا اغرض فتبعث علیاً فیہا وعن عائشۃ قالت رایت ثلثۃ اقمار سقطن فی حجرتی فقصصت رویای علی ابی بکر الصدیق قالت فلما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودفن فی بیتہا قال لہا ابو بکر ہذا احد اقمارک وہو خیرہا اخرجہ مالک فی الموطا وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد کان فیما قبلکم من الامم محدثون فان یکن فی امتی منہم احد فانہ عمر اخرجہ البخاری قال ابو عمر من حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ ونزل القرآن بموافقتہ فی اسری بدر وفی الحجاب وفی تحریم الخمر وفی مقام ابراہیم وروی من حدیث عقبۃ بن عامر وابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لو کان بعدی نبی لکان عمر ومن حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بینا انا نائم اتیت بقدح لبن فشربت حتی رایت الری یخرج من اظفاری ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما اولتہ ذلک یا رسول اللہ قال العلم وقال علی ما کنا نعد ان السکینۃ تنطق علی لسان عمر عن ابن سیرین قال کعب لعمر یا امیر المومنین ہل تری فی منامک شیئا فانتہرہ فقال انا اجد رجلا یری امر الامۃ فی منامہ عمر وال ابن عساکر وذکر ابن ابی داود فی کتاب المصاحف انہ کان ابو بکر یسمع مناجاۃ جبریل للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ولا یراہ من کتاب الخصائص فی باب ما کان یظہر علیہ فی الوحی من الآیات وقال حذیفۃ کان علم الناس کلہم قد دس فی حجر مع علم عمر وقال ابن مسعود لو وضع علم احیاء العرب فی کفۃ میزان ووضع علم عمر فی کفۃ لرجح علم عمر وات کانوا یرون انہ ذہب بتسعۃ اعشار العلم ولمجلس کنت اجلسہ من عمر اوثق فی نفسی من عمل سنۃ انتہی کلام ابی عمر وعن عبد اللہ بن عمر قال ما سمعت عمر شیئ قط فیقول انی لاظنہ کذا الا کان کما یظن اخرجہ البخاری وعثمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ وقال ابن عمر ما نزل بالناس امر قط فقالوا فیہ وقال فیہ عمر الا نزل فیہ القرآن علی نحو ما قال عمر اخرجہ الترمذی وعن عمر بن شرحبیل [illegible] انہ قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی فی البقرۃ فدعی عمر فقرات علیہ ثم قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی فی النساء یا ایہا الذین آمنوا لا تقربوا الصلوۃ وانتم سکاری فدعی عمر فقرات علیہ ثم قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی

Marfat.com

فی المائدۃ انما یرید الشیطان الی قولہ فھل انتم منتھون فدعی عمر فقرات علیہ فقال انتھینا اخرجہ الترمذی

امانشستن شیخین علم شریعت را و واسطہ بودن درمیان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وامت او در علوم پس

تفصیلی دارد یک ساعت خاطر را متوجہ آن باید ساخت اعظم میراثی کہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بامت

رسیدہ قرآن عظیم است وحملہ آن قرار وکتبہ قرآن عظیم اند بر رسم قرآن وہر چہ امروز بدست مردمان باقی

ماند از علوم قرارہ در رسم منشا آن شیخین بودہ اند عن زید بن ثابت قال ارسل الی ابوبکر رضی اللہ عنہ

مقتل اہل الیمامۃ فاذا عمر بن الخطاب عندہ قال ابوبکر ان عمر اتانی فقال ان القتل قد استحر یوم الیمامۃ بقراء

القرآن وانی لاخشی ان یستحر القتل بالقراء بالمواطن فیذہب کثیر من القرآن وانی اری ان تامر بجمع القرآن

قلت لعمر کیف تفعل شیئا لم یفعلہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عمر ہذا واللہ خیر فلم یزل عمر یراجعنی

حتی شرح اللہ صدری لذلک ورایت فی ذلک الذی رای عمر قال زید قال ابوبکر انک رجل شاب عاقل

لا نتہمک وقد کنت تکتب الوحی لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فتتبع القرآن فاجمعہ فواللہ لو کلفونی نقل

جبل من الجبال ما کان اثقل علی مما امرنی بہ من جمع القرآن قلت کیف تفعلون شیئا لم یفعلہ رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم قال ہو واللہ خیر فلم یزل ابوبکر یراجعنی حتی شرح اللہ صدری للذی شرح لہ صدر ابی بکر و

عمر فتتبعت القرآن اجمعہ من العسب واللخاف وصدور الرجال اخرجہ البخاری وعن انس بن مالک

ان حذیفۃ بن الیمان قدم علی عثمان وکان یغازی اہل الشام فی فتح ارمینیۃ وآذربیجان مع اہل العراق

فافزع حذیفۃ اختلافہم فی القراءۃ فقال حذیفۃ لعثمان یا امیر المومنین ادرک ہذہ الامۃ قبل ان یختلفوا

فی الکتاب اختلاف الیہود والنصاری فارسل عثمان الی حفصۃ ان ارسلی الینا بالصحف ننسخہا فی

المصاحف ثم نردہا الیک فارسلت بہا حفصۃ الی عثمان فامر زید بن ثابت وعبد اللہ بن الزبیر وسعید

بن العاص وعبد الرحمن بن الحارث بن ہشام فنسخوہا فی المصاحف وقال عثمان للرہط القرشیین

الثلثۃ اذا اختلفتم انتم وزید بن ثابت فی شئ من القرآن فاکتبوہ بلسان قریش فانما نزل بلسانہم ففعلوا

حتی اذا نسخوا الصحف فی المصاحف رد عثمان الصحف الی حفصۃ وارسل الی کل افق بمصحف مما نسخوا او

امر بما سواہ من القرآن فی کل صحیفۃ او مصحف ان یحرق اخرجہ البخاری وقال البغوی فی شرح السنۃ فی شرح

Marfat.com

قولہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ہذا القرآن نزل علی سبعۃ احرف وکان الامر علی ہذا حیوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعدہ کانوا یقرؤن بالقرارۃ التی اقرأہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وتفہم باذن اللہ عزوجل الی ان وقع الاختلاف بین القراء فی زمن عثمان بن عفان واشتد الامر فیہ بینہم حتی اظہر بعضہم انکار بعض البراءۃ منہ وخافوا الفرقۃ فاستشار عثمان رضی اللہ عنہ الصحابۃ فی ذلک فجمع اللہ تعالی امۃ محمد باختیار الصحابۃ علی مصحف واحد ہو آخر العرضات من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابوبکر الصدیق رضی اللہ عنہ امر بکتبہ جمیعا بعد ما کان متفرقا فی الرقاع بمشورۃ الصحابۃ حین استحر القتل بقراء القرآن یوم الیمامۃ فی غزاۃ ذہاب کثیر من القرآن بذہاب حملتہ فامر بجمعہ فی مصحف واحد لیکون اصلا للمسلمین یرجعون الیہ ویعتمدون علیہ فامر عثمان بنسخہ فی المصاحف وجمع القوم علیہ وامر بتحریق ما سواہ قطعا لمادۃ الخلاف وکان ما یخالف الخط المتفق علیہ فی حکم المنسوخ والمرفوع کسائر ما ینسخ ویرفع منہ باتفاق الصحابۃ علیہ والمکتوب بین اللوحین وہو المحفوظ من اللہ عزوجل للعباد وہو الامام للامۃ ولیس لاحد ان یعدو فی اللفظ الی ما ہو خارج من رسم الکتابۃ والشواذ فاما القرارۃ باللغات المختلفۃ مما یوافق الخط والکتاب فالنسخۃ فیہا باقیۃ والتوسعۃ قائمۃ جدتہا وصحتہا بنقل العدول عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی ما قرأتہ القراء المعروفون بالنقل الصحیح عن الصحابۃ رضی اللہ عنہم روی عن خارجۃ بن زید بن ثابت قال القرارۃ سنۃ واراہ واللہ اعلم اتباع من قبلنا فی الحروف وفی القرارۃ سنۃ متبعۃ لا یجوز فیہ مخالفۃ المصحف الذی ہو امام ولا مخالفۃ القرارۃ التی ہی مشہورۃ وان کان غیر ذلک شائعا فی اللغۃ اجتمعت الصحابۃ والتابعون فمن بعدہم علی ہذا ان القرارۃ سنۃ لیس لاحد ان یقرء حرفا الا باثر صحیح عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم موافق لخط المصحف احدہ لفظا وتلقینا وصح عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال استقرؤا القرآن من اربعۃ عبداللہ بن مسعود وسالم مولی ابن حذیفۃ وابی بن کعب ومعاذ بن جبل والقرار المعروفون اسندوا قراءتہم الی الصحابۃ فعبداللہ بن کثیر ونافع اسندا الی ابی بن کعب وعبداللہ بن عامر اسندا الی عثمان بن عفان واسند عاصم الی علی وعبداللہ بن مسعود وزید واسند حمزۃ الی عثمان وعلی وہولاء قرؤا علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعد از ان فاروق اعظم باہتمام عظیم قرآن را نصب فرمود برائی تعلیم قرآن وتعاہد ایشان نمود ودر قرارات مناظر

Marfat.com

کردو در سواضع مشکلہ خود مباشر کشف اشکال شد وسائر مواضع را حوالہ برقرار نمود تا آنکہ راہ واضح شد
وقرآن بہمہ اقاصی وادانی رسید ومردمان ہمہ بآن رطب اللسان گشتند چند حدیثی از شواہد این معنی نیز
بخوانیم عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ انہ خطب الناس فقال من اراد ان یسال عن القران فلیات
ابی بن کعب ومن اراد ان یسال عن الحلال والحرام فلیات معاذ بن جبل ومن اراد ان یسال عن
المال فلیاتنی فان اللہ تعالی جعلنی خازنا اخرجہ الحاکم وعن عبد الرحمن بن عبد القاری انہ قال خرجت مع
عمر بن الخطاب لیلۃ فی رمضان الی المسجد فاذا الناس اوزاع متفرقون یصلی الرجل لنفسہ ویصلی الرجل
فیصلی بصلوتہ الرہط فقال انی ارانی لو جمعتہم علی قاری واحد کان امثل ثم عزم فجمعہم علی ابی ابن کعب قال
ثم خرجت معہ لیلۃ اخری والناس یصلون بصلوۃ قارئہم فقال عمر نعمت البدعۃ ہی والتی تنامون عنہا
افضل من التی تقومون یعنی آخر اللیل وکان الناس یقومون اولہ اخرجہ البخاری ومسلم وعن السائب
بن یزید انہ قال امر عمر بن الخطاب ابی بن کعب وتمیم الداری ان یقوما للناس باحدی عشرۃ رکعۃ وکان
القاری یقرء بالمئین حتی کنا نعتمد علی العصا من طول القیام وما کنا ننصرف الا فی فروع الفجر اخرجہ مالک
وعن عمر بن الخطاب قال علی اقضانا وابی اقرؤنا وانا لندع بعض ما یقول ابی وابی یقول اخذت عن رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولا ادعہ وقال اللہ تبارک وتعالی ما ننسخ من آیۃ او ننسہا اخرجہ الحاکم وعن مالک انہ
سال ابن شہاب عن قول اللہ تبارک وتعالی یا ایہا الذین آمنوا اذا نودی للصلوۃ من یوم الجمعۃ فاسعوا
الی ذکر اللہ فقال ابن شہاب کان عمر بن الخطاب یقرء ہا اذا نودی للصلوۃ فامضوا الی ذکر اللہ اخرجہ
المؤطا والمعنی انہ کان یفسرہا بالمضی وعن عمر بن الخطاب انہ مر برجل وہو یقول السابقون الاولون
من المہاجرین والانصار والذین اتبعوہم باحسان رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ الی آخر الآیۃ فوقف علیہ عمر
فقال انصرف فلما انصرف قال لہ عمر من اقرأک ہذہ الآیۃ قال اقرأنیہا ابی بن کعب فقال انطلقوا
الیہ فانطلقوا الیہ فاذا ہو متکئ علی وسادۃ یرحل راسہ فسلم علیہ فرد السلام فقال یا ابا المنذر قال لبیک
قال اخبرنی ہذا انک اقرأتہ ہذہ الآیۃ قال صدق تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عمر انت
تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال نعم تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلاث مرا

Marfat.com

کل ذلک یقوله وقال فی الثالثة وهو غضبان نعم والله لقد انزلها الله علی جبرئیل وانزلها جبرئیل علی محمد فلم یستامر
فیها الخطاب ولا ابنه فخرج عمر وهو رافع یدیه وهو یقول الله اکبر الله اکبر اخرجه الحاکم ومعنی این حدیث آنست که
فاروق اعظم واو در والذین اتبعوهم نمیخواند وبعد مناظره ابی بن کعب ظاهر شد که صحیح وجود او است پس
در مصحف همان صحیح را اثبات نمود وعن ابی ادریس عن ابی بن کعب انه کان یقرء اذ جعل الذین کفروا فی
قلوبهم الحمیة حمیة الجاهلیة ولو حمیتم کما حموا لفسد المسجد الحرام فانزل الله سکینته علی رسوله فبلغ ذلک عمر فاشتد علیه
فبعث الیه وهو یهنأ ناقة له فدخل علیه فدعا ناسا من اصحابه فیهم زید بن ثابت فقال من یقرء منکم سورة
الفتح فقرء زید علی قراءتنا الیوم فغلظ له عمر فقال له ابی اتکلم فقال تکلم فقال لقد علمت انی ادخل علی النبی
صلی الله علیه وسلم ویقرئنی وانتم بالباب فان احببت ان اقرء الناس علی ما اقرانی اقرأت والا لم اقرء
حرفا فاحبب قال بل اقرء الناس اخرجه الحاکم ومعنی این حدیث آنست که ولو حمیتم کما حموا متواتر نیست
بلکه قراءة شاذه است پس آنرا در قرآن داخل نکردند وعن الشافعی انه قال حدثنا اسمعیل بن عبد الله بن قسطنطین قال قرأت علی
شبل واخبر شبل انه قرأ علی عبد الله بن کثیر واخبر عبد الله انه قرأ علی مجاهد واخبر مجاهد انه قرأ علی ابن عباس واخبر ابن عباس انه قرأ
علی ابی بن کعب قال ابن عباس قرأ ابی علی النبی صلی الله علیه وسلم قال الشافعی وقرأت علی اسمعیل بن عبد الله بن قسطنطین اخرجه الحاکم
وعن احمد بن محمد بن القاسم بن ابی هریرة قال سمعت عکرمة بن سلیمان یقول قرأت علی اسمعیل بن عبد الله بن قسطنطین فلما بلغت
والضحی کبر حتی ختم واخبر انه قرأ علی عبد الله بن کثیر فامره بذلک واخبره عبد الله بن کثیر انه قرأ علی مجاهد فامره بذلک واخبره مجاهد ان ابن عباس
امره بذلک واخبره ابن عباس ان ابی بن کعب امره بذلک واخبره ابی بن کعب ان النبی صلی الله علیه وسلم امره بذلک اخرجه الحاکم وعن سلمة بن کهیل
عن حبة العرنی قال قرأت فی کتاب عمر الی اهل الیمن بکوفة اما بعد فانتم راس العرب وجمجمتها وانتم سهمی الذی
ارمی به ان جاء شیء من ههنا وههنا وقد بعثت الیکم عبد الله واخترته لکم وآثرتکم به علی نفسی اخرجه الحاکم و
عن الحارث بن المضرب قال قرأت کتاب عمر الی اهل الکوفة اما بعد فانی بعثت الیکم عمارا [illegible]
بن مسعود معلما ووزیرا وهما من النجباء من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم فاستمعوا لهما واقتدوا
بهما فانی قد آثرتکم بعبد الله علی نفسی اثرة اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وعن الاعمش قال قرأت القرآن
علی یحیی بن وثاب ثلثین مرة وقرأ یحیی علی علقمة وقرأ علقمة علی عبد الله وقرأ عبد الله علی رسول الله صلی الله

Marfat.com

علیہ وسلم والرجز فاہجر بکسر الراء اخرجہ الحاکم وعن قیس بن مروان انہ اتی عمر فقال جئت یا امیر المومنین من الکوفۃ وترکت بہا رجلا یملی للصاحف عن ظہر قلبہ فغضب وانتفخ حتی کاد یملأ ما بین شعبتی الرحل فقال ومن ہو ویحک قال عبد اللہ بن مسعود فما زال یطفئ ویسر عنہ الغضب حتی عاد الی حالہ التی کان علیہا ثم قال ویحک واللہ ما اعلمہ بقی من الناس احد ہو احق بذلک منہ وساحدثک عن ذلک کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یزال یسیر عند ابی بکر اللیلۃ کذلک فی الامر من امر المسلمین وانہ سمر عندہ ذات لیلۃ وانا معہ فخرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وخرجنا معہ فاذا رجل قائم یصلی فی المسجد فقام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یستمع قراءتہ فلما کدنا ان نعرفہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من سرہ ان یقرأ القرآن رطبا کما انزل فلیقرأہ علی قراءۃ ابن ام عبد قال ثم جلس الرجل یدعو فجعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لہ سل تعطہ سل تعطہ قال عمر قلت واللہ لاغدون الیہ فلابشرنہ قال فغدوت الیہ لابشرہ فوجدت ابا بکر قد سبقنی الیہ فبشرہ ولا واللہ ما سابقتہ الی خیر قط الا سبقنی الیہ اخرجہ احمد وعن یعلی بن امیۃ قال قلت لعمر انما قال اللہ تعالی ان تقصروا من الصلوۃ ان خفتم وقد امن الناس فقال عمر عجبت مما عجبت منہ فذکرت ذلک لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال صدقۃ تصدق اللہ بہا علیکم فاقبلوا صدقتہ اخرجہ الترمذی وعن عبد اللہ بن عمر یحدث عن ابی بکر الصدیق قال کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فانزلت علیہ ہذہ الآیۃ من یعمل سوءا یجز بہ ولا یجد لہ من دون اللہ ولیا ولا نصیرا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابا بکر الا اقرئک آیۃ انزلت علی قلت بلی یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال فاقرأنیہا فلا اعلم الا انی وجدت فی ظہری انقصاما فتمطأت لہا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما شانک یا ابا بکر قلت یا رسول اللہ بابی انت وامی وانیا لم یعمل سوءا نجز بہ بما عملنا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اما انت یا ابا بکر والمؤمنون فیجزون بذلک فی الدنیا حتی تلقوا اللہ ولیس لکم ذنوب واما الآخرون فیجتمع ذلک لہم حتی یجزوا بہ یوم القیمۃ اخرجہ الترمذی وعن ابی بکر الصدیق انہ قال یا ایہا الناس انکم تقرؤن ہذہ الآیۃ یا ایہا الذین آمنوا علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل اذا اہتدیتم وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان الناس اذا رأوا ظالما فلم یاخذوا علی یدیہ اوشک ان یعمہم اللہ بعقاب اخرجہ الترمذی وعن ابن عباس قال لما نزلت ہذہ الآیۃ والذین یکنزون الذہب والفضۃ کبر ذلک

Marfat.com

علی المسلمین فقال عمر رضی الله عنه انا افرج عنکم فانطلقوا فقال یا نبی الله انه کبر علی اصحابک هذه الآیة فقال
ان الله لم یفرض الزکوة الا لیطیب ما بقی من اموالکم وانما فرض للوارث وذکر کلمة لیکون لمن بعدکم قال فکبر
عمر ثم قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الا اخبرک بخیر ما تکنز المرأة الصالحة اذا نظر الیها سرته واذا امرها اطاعته
واذا غاب عنها حفظته اخرجه الحاکم وعن مسلم بن یسار الجهنی ان عمر بن الخطاب سئل عن هذه الآیة واذ اخذ ربک
من بنی آدم من ظهورهم ذریتهم واشهدهم علی انفسهم الست بربکم قالوا بلی شهدنا ان تقولوا یوم القیمة انا
کنا عن هذا غافلین فقال عمر بن الخطاب سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم سئل عنها فقال رسول الله
صلی الله علیه وسلم ان الله خلق آدم ثم مسح ظهره بیمینه فاستخرج منه ذریته فقال خلقت هؤلاء للجنة وبعمل
اهل الجنة یعملون ثم مسح ظهره فاستخرج منه ذریته فقال خلقت هؤلاء للنار وبعمل اهل النار یعملون فقال
الرجل ففیم العمل یا رسول الله قال فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله اذا خلق العبد للجنة استعمله
بعمل اهل الجنة حتی یموت علی عمل من اعمال اهل الجنة فیدخله الجنة واذا خلق العبد للنار استعمله بعمل اهل النار
حتی یموت علی عمل من اعمال اهل الجنة فیدخله الله النار اخرجه الترمذی وبعد از قرآن عظیم اصل دین وسرمایه
یقین علم حدیث است کما قال ربنا تبارک وتعالی ویعلمه الکتاب والحکمة وآنچه امروز از علم حدیث بدست
مردمان است ساخته وپرداخته شیخین است بآن سبب که جمله صالحان از حدیث شیخین خود روایت کرده اند نه
پنداری که شیخین همین قدر روایت کرده اند که در کتب مسانید بایشان نسبت کرده می شود بلکه بسیاری
از احادیث مرفوعه که در مسانید بکثیرین از صحابه مذکور است بحقیقت روایت شیخین است که عبد الله بن
عمر وعبد الله بن عباس وابو هریره آنرا ارسال نموده اند وبآنحضرت صلی الله علیه وسلم رفع کرده واهل
مسانید ظاهر آنرا اعتبار کرده در مسانید ایشانان درج نموده اند چنانکه هر شخصی که متتبع جزئیات وکلیات
علم حدیث باشد مخفی نخواهد بود وبرین قدر اکتفا نموده اند وصحابه را در آفاق فرستاده اند وایشان را طرق
روایت آموخته اند وبروایت حدیث تحریض نموده اند وقوم را بر اخذ از ایشان حمل کرده اند آنگاه تعهد
ایشان نموده اند وروایات ایشان را در محک امتحان آورده اند آنگاه ترتیب سنت بر کتاب چون
تخصیص عام کتاب بخاص سنت وحل متشابه کتاب بمحکم سنت ومانند آن تعلیم فرموده اند آنگاه

Marfat.com

ادلہ اربعہ را با ترتیب آن نشان دادند و طریق اجماع و مشاورہ صحابہ کہ اصل ثالث است و در استفادہ یقین
در احکام ملت خوبتر از ان متصور نیست در اکثر مسائل پیش آوردہ اند چنانکہ عبد اللہ بن مسعود گفت کان عمر
اذا سلک طریقا وجدناہ سہلا اخرجہ الدارمی و فاروق میخواست کہ سنن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مدون
کند اما او را منع کرد از ان مصلحتی فی تنویر الموالک اخرجہ الہروی فی کتاب فہم الکلام الخ وقال ابن سعد الخ
آنگاہ از ذرائع تحریف مثل خوض در مسائل شرع بعقل صرف و اعراض از سنت باعتماد کتاب زجر شدید
فرمودند تا آنکہ راہی کہ الیوم فقہا بران میروند واضح شد چنانکہ فاروق رضی اللہ عنہ در خطبہ کہ پیش از
وفات فرمود واضح ساخت حیث قال ترکتکم علی طریقۃ واضحۃ لیلہا نہارہا الا ان تضلوا ہکذا و ہکذا
حالا چند حدیثی از شواہد این معنی روایت کنم ہر چند استیفای حق آن درین اوراق متعذر است و ما لا
یدرک کلہ لا یترک کلہ عن مسروق قال کان اصحاب القضاء من اصحاب رسول اللہ ستۃ عمر و علی و عبد اللہ
و ابی و زید و ابو موسی رضی اللہ تعالی عنہم و فی روایۃ معاذ بن جبل بدل ابی موسی اخرجہ الحاکم و عن موسی
بن علی بن رباح اللخمی عن ابیہ ان عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ خطب الناس فقال من اراد ان یسال
عن القرآن فلیات ابی بن کعب و من اراد ان یسال عن الحلال والحرام فلیات معاذ بن جبل و من
اراد ان یسال عن الفرائض فلیات زید بن ثابت و من اراد ان یسال عن المال فلیاتنی فانی لہ خازن
اخرجہ الحاکم قال الاوزاعی اول من ولی قضاء فلسطین عبادۃ بن الصامت و کان معاویۃ قد خالفہ فی
شیء انکرہ علیہ عبادۃ من الصرف فاغلظ لہ معاویۃ فی القول فقال لہ عبادۃ لا اساکنک بارض واحدۃ ابدا و
رحل الی المدینۃ فقال لہ عمر ما اقدمک فاخبرہ فقال ارجع الی مکانک فقبح اللہ ارضا لست فیہا و لا امثالک
و کتب الی معاویۃ لا امرۃ لک علی عبادۃ ذکرہ ابو عمر فی الاستیعاب قال الحسن کان عبد اللہ بن مغفل احد العشرۃ
الذین بعثہم عمر الینا یفقہون الناس ذکرہ فی الاستیعاب و عن عمر بن الاشج ان عمر بن الخطاب قال
انہ سیاتی ناس یجادلونکم بشبہات القرآن فخذوہم بالسنن فان اصحاب السنن اعلم بکتاب اللہ اخرجہ الدارمی
و عن طاوس قال قال عمر علی المنبر احرج باللہ علی رجل سال عما لم یکن فان اللہ قد بین عما ہو کائن
اخرجہ الدارمی و عن مسعر قال اخرج الی معن بن عبد الرحمن کتابا فحلف لی باللہ انہ خط ابیہ فاذا فیہ قال

Marfat.com

عبد الله والذي لا اله الا هو ما رايت احدا كان اشد على المتنطعين من رسول الله صلى الله عليه وسلم وما رايته
احدا كان اشد عليهم من ابي بكر والي لاري كان عمر اشد خوفا عليهم اولهم اخرجه الدارمي وعن سليمان بن يسار
ان رجلا يقال له صبيغ قدم المدينة فجعل يسال عن متشابه القرآن فارسل اليه عمر وقد اعد له عراجين النخل فقال له
من انت فقال انا عبد الله صبيغ فاخذ عمر عرجونا من تلك العراجين فضربه وقال انا عبد الله عمر فجعل يضربه حتى
دمي رأسه فقال يا امير المومنين حسبك قد ذهب الذي اجد في راسي اخرجه الدارمي وعن نافع ان صبيغا العراقي
جعل يسال عن اشياء من القرآن في اجناد المسلمين حتى قدم مصر فبعث به عمرو بن العاص الى عمر فلما اتاه الرسول بالكتاب قرأه فقال اين الرجل فقال في الرحل فقال عمر اللهم امكن منه فلما اتاه به قال له عمر
منى العقوبة الموجعة فاتاه به فقال عمر تسأل عن شيء فارسل عمر الى طالب من جريد فضربه به حتى ترك ظهره
دبة ثم تركه حتى برأ ثم عاد له ثم تركه حتى برأ ثم دعا به ليعود له فقال ان كنت تريد قتلي فاقتلني قتلا جميلا
وان كنت تريد ان تداويني فقد والله برئت فاذن له ان يرحل الى ارضه وكتب الى ابي موسى الاشعري ان يمنع
المسلمين مجالسته فاشتد ذلك على الرجل فكتب ابو موسى الى عمر ان قد حسنت هيئته فكتب اليه عمر انا نعلم
ما كان يصنع انزع عنك شقوتك ومحنتك وارجع الى بلادك فاذا اتاك كتابي هذا فاجمع الناس عليه وعلى
فيما استشارهم فانما الامر امرك فاجمع رايهم على ان امرهم ان يكتبوا الى عمر بن الخطاب كتابا
فقال عمر ما ارى ان يقبل توبته ولا يكلم احدا من المسلمين فقال ابو موسى ما كنت لاظن ان يبلغ من امرك
ما اراه فاذن للناس ان يكلموه فاتوه فقالوا له ما شاء الله فانفض به ولا يكلمه احد منهم فلما فعل ذلك
صلى الله عليه وسلم فانفض بها فان جاءك ما ليس في كتاب الله ولا سنة رسوله صلى الله عليه وسلم
اجتمع عليه الناس فخذ به فان جاءك ما ليس في كتاب الله ولا سنة رسوله صلى الله عليه وسلم
ولم يتكلم فيه احد قبلك فاختر اي الامرين شئت ان تجتهد برايك ثم تقدم فتقدمه فان شئت

Marfat.com

ان تتاخر فتتا خرولا اری التاخر الاخیر الک اخرجہ الدارمی وعن عبداللہ بن یزید قال کان ابن عباس اذا
سئل عن الامر فکان فی القرآن اخبر بہ وانلم یکن فی القرآن وکان عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخبر بہ فانلم
یکن فعن ابی بکر وعمر فانلم یکن قال فیہ برایہ اخرجہ الدارمی وعن مالک عن ربیعۃ بن ابی عبدالرحمن عن غیر واحد
من علمائہم ان ابا موسی الاشعری جاء یستاذن علی عمر بن الخطاب فاستاذن ثلثا ثم رجع فارسل عمر بن الخطاب
فی اثرہ فقال مالک لم تدخل فقال ابو موسی الاشعری سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الاستیذان
ثلث فان اذن لک فادخل والا فارجع فقال عمر بن الخطاب من یعلم ہذا لئن لم تاتنی بمن یعلم ذلک لافعلن
بک کذا وکذا فخرج ابو موسی حتی جاء مجلسا فی المسجد یقال لہ مجلس الانصار فقال انی اخبرت عمر بن الخطاب انی
سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الاستیذان ثلث فان اذن لک فادخل والا فارجع فقال
لئن لم تاتنی بمن یعلم ہذا لافعلن بک کذا وکذا فان کان سمع ذلک احد منکم فلیقم معی فقالوا ابی سعید الخدری
قم معہ وکان ابو سعید اصغر ہم فقام معہ فاخبر ذلک عمر بن الخطاب فقال عمر اما انی لم اتہمک ولکنی
خشیت ان یتقول الناس علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ فی الموطا وعن حذیفۃ قال انما یفتی الناس
احد ثلثۃ رجل علم ناسخ القرآن من منسوخہ قالوا ومن ذاک قال عمر بن الخطاب قال او امیر لا یجد بدا او احمق
متکلف اخرجہ الدارمی وعن مجاہد قال قال عمر بن الخطاب ایاک والمکایلۃ یعنی فی الکلام اخرجہ الدارمی وعن
قیس ابن ابی حازم قال دخل ابو بکر علی امراۃ من احمس یقال لہا زینب قال فرآہا لا تتکلم فقال مالہا لا تتکلم
قالوا حجت مصمتۃ فقال تکلمی فان ہذا لا یحل ہذا من عمل الجاہلیۃ قال فتکلمت فقالت من انت قال ا
امرء من المہاجرین قالت ای المہاجرین قال من قریش قالت فمن ای قریش انت قال انک لسئول
انا ابو بکر قالت ما بقاؤنا علی ہذا الامر الصالح الذی جاء اللہ بہ بعد الجاہلیۃ فقال بقاؤکم علیہ ما استقامت بکم ائمتکم
قالت وما الائمۃ قال اما کان لقومک رؤساء واشراف یامرونہم فیطیعونہم قالت بلی قال فہم مثل اولئک علی
الناس اخرجہ الدارمی وعن زیاد بن جدیر قال قال لی عمر ہل تعرف ما یہدم الاسلام قال قلت لا قال
یہدمہ زلۃ العالم وجدال المنافق بالکتاب وحکم الائمۃ المضلین اخرجہ الدارمی وعن عمرو بن میمون قال
ذہب عمر تبغی العلم فذکر لا براہیم فقال ذہب عمر تبتغی اعشار العلم اخرجہ الدارمی وعن قرظۃ بن کعب قال

Marfat.com

عمر شیع الانصار حین خرجوا من المدینة فقال اتدرون لم شیعتکم قلنا لحق الانصار قال انکم تاتون قوما تهتز السنتهم
بالقرآن اهتزاز النحل فلا تصدوهم بالحدیث عن رسول الله صلی الله علیه وسلم وانا شریککم قال فما حدثت بشیء
وقد سمعت کما سمع اصحابی اخرجه الدارمی وعن عمرو بن ابی سفیان انه سمع عمر بن الخطاب یقول قیدوا العلم
بالکتاب اخرجه الدارمی واین حدیث اصل است در کتابت حدیث وعن حفص بن عمر قال قال عمر بن الخطاب
من رق وجهه رق علمه اخرجه الدارمی وعن الحسن عن ابی موسی انه قال حین قدم البصرة بعثنی الیکم عمر بن
الخطاب اعلمکم کتاب ربکم وسنة نبیکم وانظف طرقکم اخرجه الدارمی وعن المغیرة بن شعبة قال نشد عمر الناس
سوگند داد ۱۲
اسمع من النبی صلی الله علیه وسلم احد منکم فی الجنین فقام المغیرة فقال قضی فیه عبدا او امة فنشد الناس ایضا
فقام المقضی له فقال قضی النبی صلی الله علیه وسلم لی به عبدا او امة فنشد الناس ایضا فقام المقضی علیه فقال
قضی النبی صلی الله علیه وسلم علی غرة عبدا او امة فقلت اتقضی علی فیه فیما لا اکل ولا شرب ولا استهل ولا نطق
ان تطله فهو احق بالطل فهم النبی صلی الله علیه وسلم بشیء معه فقال اشعر فقال عمر لولا ما بلغنی من قضاء النبی
هدر کنی ۱۲
صلی الله علیه وسلم لجعلته دیة بین دیتین اخرجه الدارمی وعن مورق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا
الفرائض واللحن والسنن کما تعلمون القرآن اخرجه الدارمی واین حدیث اصل است در علم قراءة وعربیة
وبعد از قرآن وسنت انفع علوم واشد آن باعتبار احتیاج واکثر آن باعتبار اشتغال علما علم احکام است که الیوم
بفقه مسمی می شود واقوی مسائل فقهیه اجماعیات فاروق اعظم است وهیچ چیز اشبه بعلوم انبیا علیهم الصلوات
مانند امر مجمع علیه نیست زیرا که قطع در بسیاری از مسائل فقهیه بدون اجماع میسر نمیشود واتفاق امت بغیر اجماع
بدست نمی آید وهیچ خصلت درمیان امت مهم تر از اتفاق نیست مفاسد تفرق بسیار است وهر چند اتفاق
بیشتر تفرق کمتر شناسند وماخذ فقه میداند که اهل سنت که حمله لوای شریعت ایشان اند وقلب کتیبه ملت ایشان
اند مدار ایشان بر مسائل اجماعیه فاروق است همان مسائل است که اصل ومدار فقهاء اربعه افتاد [illegible]
که اگر نص فاروق را دران اعتبار نکنند حجت بآن قائم نشود وبسا مسائل که در زمان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم وصدیق اکبر رضی الله تعالی عنه واضح نشد وباقاصی وادانی نرسید واختلاف دران برانداخته نشد فاروق
اعظم آنرا مجمع علیه گردانیده آنچه از دست فاروق باقی ماند همان است مختلف فیه که تا روز قیامت دران

Marfat.com

التفاق شيء لي ليست اگر سعي فاروق نمي بود علما شذره وندري نشدند وحيض وبيض بسيار مي ديدند وراه
اجتهاد وا قطع نمي شد وبتحقيق حق ميسر نمي آمد والامي بايد شنيدم كه چند حديثي از شواهد اين معني نيز روايت كنيم
عن الاسود بن يزيد عن عمر بن الخطاب انه توضأ فغسل يديه مثنى ومضمض مثنى واستنشق مثنى وغسل وجهه مثنى
وغسل ذراعيه مثنى مثنى ومسح برأسه مثنى وغسل رجليه مثنى اخرجه محمد في كتاب الآثار برواية ابي حنيفة عن
قرظة بن كعب قال بعث عمر بن الخطاب بعمار ابن ياسر الى الانصار الكوفة فذكر الحديث الى ان قال فاعلموا انه
امامكم وتعلمون منه وشنتان تجر دان اخرجه الدارمي وعن عبد الله بن عمران قدم الكوفة على سعد بن ابي وقاص
وهو اميرها فتوضأ عبد الله بن عمر يمسح على الخفين فانكر ذلك عليه فقال له سعد سل اباك اذا قدمت عليه فقدم
عبد الله بن عامر فسأله ان يسأل عمر عن ذلك فسأله فقدم سعد فقال اسألت اباك فقال لا فسأله عبد الله بن عمر
فقال عمر اذا توضأ وخلع خفيه فليمسح عليهما فمسح عليهما فقال عبد الله وان جاء احدنا من الغائط
فقال نعم وان جاء احدكم من الغائط اخرجه مالك وعن نافع مولى عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب كتب الى
عماله ان اهم امركم عندي الصلوة فمن حفظها وحافظ عليها حفظ دينه ومن ضيعها فهو لما سواها اضيع ثم كتب ان
صلاة الظهر اذا كان الفيء ذراعا الى ان يكون ظل احدكم مثله والعصر والشمس مرتفعة بيضاء نقية قدر ما يسير الراكب
فرسخين او ثلاثة قبل غروب الشمس والمغرب اذا غربت الشمس والعشاء اذا غاب الشفق الى ثلث الليل فمن
نام فلا نامت عينه فمن نام فلا نامت عينه اخرجه مالك وعن نافع مولى عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب كتب الى
عماله ان اهم امركم عندي الصلوة فمن حفظها وحافظ عليها حفظ دينه ومن ضيعها فهو لما سواها اضيع ثم كتب ان
صلاة الظهر اذا كان الفيء ذراعا الى ان يكون ظل احدكم مثله والعصر والشمس مرتفعة بيضاء نقية قدر ما يسير الراكب
فرسخين او ثلاثة قبل غروب الشمس والمغرب اذا غربت الشمس والعشاء اذا غاب الشفق الى ثلث الليل فمن
نام فلا نامت عينه فمن نام فلا نامت عينه والصبح والنجوم بادية مشتبكة اخرجه مالك
وعن نافع الى اني سمعت الاشعري زيادة وهو قوله واقرر فيها بسورتين طويلتين من المفصل اخرجه ايضا مالك
وعن ابراهيم عن عمر بن الخطاب انه قال ابردوا بالظهر فان شدة الحر من فيح جهنم اخرجه محمد وعن ابراهيم ان ناسا من اهل البصرة
اتوا عمر بن الخطاب فسألوه عن اشتداد الصلوة قال فقام عمر بن الخطاب فافتتح الصلوة وهم خلفه
ثم سمعوه يقول سبحانك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك وتعالى جدك ولا اله غيرك اخرجه محمد وعن مسروق ان ابا
بكر الصديق كان اذا سلم في الصلوة كانه على الرضف حتى ينتقل اخرجه محمد وعن عبد الرزاق قال اهل مكة يقولون
اقدمنا حبيب الصلوة عن عطاء واخذها عطاء عن ابن الزبير واخذها ابن الزبير عن ابي بكر واخذها ابو بكر عن
النبي صلى الله عليه وسلم ما رأيت احدا احسن صلوة من ابن جريج اخرجه احمد وعن ابراهيم عن عمر بن الخطاب

Marfat.com

قال اجب بالحديث بعد العشاء الاخيرة في صلوة او قراءة قرآن اخرجه محمد وعن ابي هريرة ان عمر بن الخطاب
كان يضرب الناس على الصلوة بعد العصر وعن حميد بن عبد الرحمن قال سمعت عمر بن الخطاب يقول لا تجوز
الصلوة الا بتشهد اخرجه محمد وعن ابراهيم ان الناس كانوا يصلون على جنائزهم ثنا وثلاثا ورباعا حتى قبض
النبي صلى الله عليه وسلم ثم كبر والبعد ذلك في ولاية ابي بكر حتى قبض ابو بكر ثم ولي عمر بن الخطاب فصلوا ذلك
في ولايته فلما راى ذلك عمر بن الخطاب قال انكم معشر اصحاب محمد التي ما تختلفون يختلف من بعدكم و
الناس حديث عهد بالجاهلية فاجمعوا على شيء يجتمع عليه من بعدكم فاجتمع راي اصحاب محمد صلى الله عليه وسلم ان
ينظروا آخر جنازة يكبر عليها النبي صلى الله عليه وسلم حتى قبض فيأخذون بذلك ويدعون ما سوى ذلك فنظروا
فوجدوا آخر جنازة يكبر عليها رسول الله صلى الله عليه وسلم [illegible] عمر بن الخطاب فعلموا ذلك
الباب في الصلوة على الميت من الزيلعي اخرجه محمد وعن ابن عباس انه طاف بجنازة لها فكان اصطفوا خلفه فقدموا
المدينة شهرا ويتعلمون الصلوة عليه ما هي فانطلقوا يتعلمون ذلك منه حتى ما تعلموا منه قدر ما يعلم
الناس النصاري وقال لعبد الله بن ابي مثل قول ابن عباس عمر ان ابا طلحة [illegible] فصلى
فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا بلال قم فاذنا بالصلوة اخرجه البخاري وعن نافع ان عمر قال لمن حوله
اهل الكوفة عدا الى عمر فعزله واستعمل عليهم عمارا فشكوا اليه حتى ذكروا ان الرجل ليقوم فلا يدري كيف
ان يصلي فيقول انك لا تحسن تصلي قال اما انا والله فاني كنت اصلي بهم صلوة رسول الله صلى الله
عليه وسلم ما اجزم عنها اصلي صلوة العشا فاركد في الاوليين واخف في الاخريين قال ذاك الظن بك يا
ابا اسحق اخرجه البخاري وعن ربيعة قال قرا عمر بن الخطاب رضي الله عنه يوم الجمعة على المنبر سورة النحل حتى
اذا جاء السجدة نزل فسجد وسجد الناس حتى اذا كانت الجمعة القابلة قرا بها حتى اذا جاء السجدة قال يا ايها الناس
انما نمر بالسجود فمن سجد فقد اصاب ومن لم يسجد فلا اثم عليه ولم يسجد عمر اخرجه البخاري وعن عمر
انه قال سمعت هشام بن حكيم بن حزام يقرا سورة الفرقان على غير ما اقرا وكان رسول الله صلى الله
عليه وسلم هو الذي اقرانيها فكدت ان اعجل عليه ثم امهلته حتى انصرف ثم لببته بردائه فجئت به رسول الله صلى الله
عليه وسلم فقلت يا رسول الله اني سمعت هذا يقرا سورة الفرقان على غير ما اقرانيها فقال رسول الله صلى الله

Marfat.com

احادیث متعلق صوم

علیہ وسلم ارسلہ ثم قال اقرأ فقرأ القراءۃ التی سمعتہ یقرء فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہکذا انزلت ثم قال لی اقرأ فقرأتہا فقال ہکذا انزلت ان ہذا القرآن انزل علی سبعۃ احرف فاقرءوا منہ ما تیسر اخرجہ مالک وعن ابن شہاب عن ابی سلمۃ بن عبد الرحمن بن عوف عن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یرغب فی قیام رمضان من غیر ان یامر بعزیمۃ فیقول من قام رمضان ایمانا واحتسابا غفر لہ ما تقدم من ذنبہ قال ابن شہاب فتوفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والامر علی ذلک ثم کان الامر علی ذلک فی خلافۃ ابی بکر الصدیق وصدرا من خلافۃ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہما اخرجہ مالک وعنہ عن عروۃ بن الزبیر عن عبد الرحمن بن عبد القاری انہ قال خرجت مع عمر بن الخطاب فی رمضان الی المسجد فاذا الناس اوزاع متفرقون یصلی الرجل ویصلی الرجل فیصلی بصلوتہ الرہط فقال عمر واللہ انی لاری لو جمعت ہؤلاء علی قاریٔ واحد لکان امثل فجمعہم علی ابی بن کعب قال ثم خرجت معہ لیلۃ اخری والناس یصلون بصلوۃ قارئہم فقال عمر نعمت البدعۃ ہذہ والتی تنامون عنہا افضل من التی تقومون یعنی آخر اللیل وکان الناس یقومون اولہ اخرجہ مالک وعن عمر انہ قال ہبشت یوما فقبلت وانا صائم واتیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقلت صنعت الیوم امرا عظیما فقبلت وانا صائم فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارایت لو تمضمضت بماء وانت صائم قال فقلت لا باس بذلک فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ففیم وعن ابراہیم قال افطر عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ واصحابہ فی یوم غیم ظنوا ان الشمس قد غابت قال فطلعت الشمس فقال عمر رضی اللہ عنہ ما نعرضنا بالخطیئۃ نتم ہذا الیوم ثم نقضی یوما مکانہ اخرجہ محمد وعن ابی ہریرۃ قال لما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابو بکر وکفر من کفر من العرب فقال عمر کیف تقاتل الناس وقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امرت ان اقاتل الناس حتی یقولوا لا الہ الا اللہ فمن قالہا فقد عصم منی مالہ ونفسہ الا بحقہ وحسابہ علی اللہ فقال واللہ لاقاتلن من فرق بین الصلوۃ والزکوۃ فان الزکوۃ حق المال واللہ لو منعونی عناقا کانوا یؤدونہا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقاتلتہم علی منعہا قال عمر فواللہ ما ہو الا ان قد شرح اللہ صدر ابی بکر فعرفت انہ الحق اخرجہ البخاری وعن انس ان ابا بکر کتب لہ ہذا الکتاب لما وجہہ الی البحرین بسم اللہ الرحمن الرحیم ہذہ فریضۃ الصدقۃ التی فرض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی المسلمین والتی امر اللہ بہا رسولہ فذکر الحدیث بطولہ اخرجہ البخاری وعن

احادیث متعلق زکوۃ

Marfat.com

مالک انه قرأ کتاب عمر بن الخطاب فی الصدقات قال وجدت فیه بسم الله الرحمن الرحیم هذا کتاب الصدقة
فذکر الحدیث بطوله اخرجه فی الموطا عن انس بن سیرین عن انس بن مالک قال کان عمر بن الخطاب رضی الله
عنه یبعث انس بن مالک مصدقا لاهل البصرة قال فاراد بی ان اعمل له فقلت لا حتی تکتب لی عهد عمر
بن الخطاب الذی کتب لک فکتب لی ان آخذ من اموال المسلمین ربع العشر ومن اموال اهل الذمة
اذا اختلفوا بها للتجارة نصف العشر ومن اموال اهل الحرب العشر اخرجه محمد وعن سلیمان بن یسار ان اهل الشام
آمد و رفت کنند ۱۲
قالوا لابی عبیدة بن الجراح خذ من خیلنا ورقیقنا صدقة فابی ثم کتب الی عمر بن الخطاب فابی عمر ثم کلموه
ایضا فکتب الی عمر فکتب الیه عمر ان احبوا فخذها منهم واردد ها علیهم وازرق رقیقهم اخرجه مالک وعن
سفیان بن عبد الله ان عمر بن الخطاب بعثه مصدقا فکان یعد علی الناس بالسخل فقالوا تعد علینا بالسخل
شمار میکرد ۱۲ بچه گوسفند یا میش ۱۲
ولا تاخذ منها شیئا فلما قدم علی عمر بن الخطاب ذکر ذلک له فقال عمر نعم نعد علیهم بالسخلة یحملها الراعی ولا تاخذها
ولا تاخذ الاکولة ولا الربا ولا الماخض ولا فحل الغنم وتاخذ الجذعة والثنیة وذلک عدل بین غذاء الغنم وخیاره
متوسط ۱۲
اخرجه مالک وعن جعفر بن محمد بن علی عن ابیه ان عمر بن الخطاب ذکر المجوس فقال ما ادری کیف اصنع فی
امرهم فقال عبد الرحمن بن عوف اشهد لسمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول سنوا بهم سنة اهل الکتاب
اخرجه مالک وعن اسلم ان عمر بن الخطاب ضرب الجزیة علی اهل الذهب اربعة دنانیر وعلی اهل الورق اربعین درهما
مع ذلک ارزاق المسلمین وضیافة ثلثة ایام اخرجه مالک وعنه قال سمعت عمر بن الخطاب یقول حملت علی
فرس عتیق فی سبیل الله وکان الرجل الذی هو عنده قد اضاعه فاردت ان اشتریه منه وظننت انه
بائعه برخص قال فسالت عن ذلک رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال لا تشتره وان اعطاکه بدرهم
ازرا زنی ۱۲
واحد فان العائد فی صدقته کالکلب یعود فی قیئه اخرجه مالک وعن القاسم ان عمر بن الخطاب قال یا اهل مکة
ما شان الناس یاتون شعثا وانتم تدهنون اهلوا اذا رایتم الهلال اخرجه مالک وعن عبد الله بن عمر ان
عمر بن الخطاب قال افصلوا ما بین حجکم وعمرتکم فان ذلک اتم لحج احدکم واتم لعمرته ان یعتمر فی غیر اشهر الحج
اخرجه مالک وعن ابن عمر قال لما فتح هذان المصران اتوا عمر فقالوا یا امیر المومنین ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم حد لاهل نجد قرنا وهو جور عن طریقنا وانا ان اردنا قرنا شق علینا قال فانظروا حذوها
مائل و منحرف ۱۲ مقابل

من طريقكم فحد لهم ذات عرق اخرجه البخاري وعن ابي موسى قال بعثني النبي صلى الله عليه وسلم الى قومي
باليمن فجئت وهو بالبطحاء فذكر حديث التحلل الى ان قال فقدم عمر فقال ان ناخذ بكتاب الله فانه يامرنا
بالتمام قال الله تعالى واتموا الحج والعمرة لله وان ناخذ بسنة النبي صلى الله عليه وسلم فانه لم يحل حتى نحر الهدي
اخرجه البخاري تنبيه درينجا وهمي واقع مي شود كه اكثر مشتغلين بحديث بآن وهم درمانده اند وآن آنست
كه ميگويند كه فاروق اعظم از قران وتمتع نهي ميفرمود واين خطا است آنچه بعد تتبع بليغ فقير را معلوم شده
آنست كه چون آنحضرت صلى الله عليه وسلم در حجة الوداع اصحاب را امر فرمود بفسخ حج بعمره جمعي را گمان افتاد
كه وظيفه مستمره همين فسخ است فاروق اعظم بابلغ وجوه اين گمان را رد فرمود والتزام فسخ را انكار نمود نه
اصل تمتع وقران را ليكن الفاظ رواة مختلف شدند واوهام ثائر گشتند وحق آنست كه گفته شد والله اعلم
وعن ابي وائل قال جلست مع شيبة على الكرسي في الكعبة فقال لقد جلس هذا المجلس عمر فقال لقد هممت
ان لا ادع فيها صفراء ولا بيضاء الا قسمته قلت ان صاحبيك لم يفعلا قال هما المرآن اقتدي بهما اخرجه
البخاري وعن زيد بن اسلم عن ابيه قال رايت عمر بن الخطاب قبل الحجر وقال لولا اني رايت رسول
الله صلى الله عليه وسلم قبلك ما قبلتك وفي رواية اما والله اني لاعلم انك حجر لا تضر ولا تنفع ولولا اني
رايت النبي صلى الله عليه وسلم استلمك ما استلمتك فاستلمه تنبيه غرض فاروق ازين كلام نفي اوهام
عرب بود كه از جاهليت بسي بر ايشان نگذشته ودر جاهليه مالوف بودند بعبادت اصنام دليل [illegible]
قول عبد الله بن السائب است قال كنت فيمن بنى البيت فاخذت حجرا فسويته فوضعته الى جنب البيت
فكنت اعبده وان كان ليكون في البيت الشيء فابعث به اليه حتى كان يوما لبن طيب فبعثت به اليه
فصبوه عليه رواه الحاكم وعن زيد بن اسلم عن ابيه ان عمر قال ما لنا وللرمل كنا رأينا به المشركين
وقد اهلكهم الله ثم قال شيء صنعه رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا نحب ان نتركه اخرجه البخاري وعن عمرو
بن ميمون قال شهدت عمر صلى بجمع الصبح ثم وقف فقال ان المشركين كانوا لا يفيضون حتى تطلع الشمس
ويقولون اشرق ثبير وان النبي صلى الله عليه وسلم خالفهم ثم افاض قبل ان تطلع الشمس اخرجه البخاري
وعن ابي هريرة انه اقبل من البحرين حتى اذا كان بالربذة وجد ركبا من اهل العراق محرمين فسالوه

Marfat.com

عن لحم صيد وجدوه عند اهل الربذة فامرهم باكله قال ثم انى شككت فيما امرتهم به فلما قدمت المدينة ذكرت
ذلك لعمر بن الخطاب فقال ماذا امرتهم به قال امرتهم باكله فقال عمر لو امرتهم بغير ذلك لفعلت بك تيواعده
اخرجه مالك وعن ابن شهاب ان عمر بن الخطاب امر بقتل الحيات فى الحرم اخرجه مالك وعن عبد الرحمن بن عبد القاري
انه طاف بالبيت مع عمر بن الخطاب بعد صلوة الصبح فلما قضى عمر طوافه نظر فلم ير الشمس فركب حتى اناخ بذى طوى
فصلى ركعتين اخرجه مالك وعن يحيى بن سعيد ان عمر بن الخطاب ورجلا من مزينة ظهران لم يكن وداع البيت حتى
ودع البيت اخرجه مالك وعن سليمان بن يسار ان سيار بن الاسود جاء يوم النحر وعمر بن الخطاب ينحر بدنه فقال
يا امير المومنين اخطانا العدة كنا نرى ان هذا اليوم يوم عرفة فقال عمر اذهب الى مكة فطف انت ومن معك
النحر واهد يا ان كان معكم ثم احلقوا او قصروا وارجعوا فاذا كان عام قابل فحجوا واهدوا فمن لم يجد فصيام ثلثة ايام فى الحج
وسبعة اذا رجع اخرجه مالك وعن يحيى بن سعيد انه قال اخبرنى سليمان بن يسار ان ابا ايوب الانصارى خرج حاجا
او كان بالنازية من طريق مكة اضل راحلته وانه قدم على عمر بن الخطاب يوم النحر فذكر له ذلك فقال عمر بن
الخطاب اصنع ما يصنع المعتمر ثم قد حللت فاذا ادركك الحج قابلا فاحج واهد ما استيسر من الهدى اخرجه مالك عن
سعيد بن اسلم ان رجلا جاء الى عمر بن الخطاب فقال يا امير المومنين انى اصبت جرادات بسوطى وانا محرم
فقال له عمر اطعم قبضة من طعام اخرجه مالك وعن ابى الزبير المكى ان عمر بن الخطاب قضى فى الضبع يكبش
وفى الغزال بعنز وفى الارنب بعناق وفى اليربوع بجفرة اخرجه مالك وعن محمد بن سيرين ان رجلا جاء الى
عمر بن الخطاب فقال انى اجريت وصاحب لى فرسين الى ثغرة ثنية فاصبنا ظبيا ونحن محرمان فماذا ترى
فقال عمر لرجل الى جنبه تعال حتى احكم انا وانت قال فحكما عليه بعنز فولى الرجل وهو يقول هذا امير المومنين
لا يستطيع ان يحكم فى ظبى حتى دعا رجلا يحكم معه فسمع عمر قول الرجل فدعاه فسأله هل تعرف سورة المائدة قال
لا قال فهل تعرف هذا الرجل الذى حكم معى فقال لا فقال عمر لو اخبرتنى انك تقرء سورة المائدة ما جعلت
خبرا ثم قال ان الله تبارك وتعالى يقول فى كتابه يحكم به ذوا عدل منكم هديا بالغ الكعبة وهذا عبد الرحمن
عوف اخرجه مالك من كتاب النكاح والطلاق وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قضى فى امرة اذا
تزوجها الرجل انه اذا اراخيت السنور فقد وجب عليه الصداق اخرجه مالك وعن ابى الزبير المكى ان عمر بن

Marfat.com

الخطاب اتی بنکاح لم یشهد علیه الا رجل وامرأة فقال هذا نکاح السر ولا اجیزه ولو کنت تقدمت فیه لرجمت اخرجه مالک وعن سلیمان بن یسار ان طلیحة الاسدیة کانت تحت رشید الثقفی فطلقها فنکحت فی عدتها فضربها عمر بن الخطاب وضرب زوجها بالمخفقة ضربات وفرق بینهما الحدیث اخرجه مالک وعن عبد الله بن عتبة بن مسعود ان عمر بن الخطاب سئل عن المرأة وابنتها من ملک الیمین توطأ احدهما بعد الاخری فقال عمر ما احب ان اجمعهما جمیعا وانهی عن ذلک اخرجه مالک وعن عروة بن الزبیر ان خولة بنت حکیم دخلت علی عمر بن الخطاب فقالت ان ربیعة بن امیة استمتع بامرأة مولدة فحبلت منه فخرج عمر بن الخطاب فزعا یجر رداءه فقال هذه المتعة ولو کنت تقدمت فیها لرجمت وعن سعید بن المسیب قال قال عمر بن الخطاب ایما رجل تزوج امرأة وبها جنون او جذام او برص فمسها فلها صداقها کاملا وذلک لزوجها غرم علی ولیها اخرجه مالک وعن مالک انه بلغه انه کتب الی عمر بن الخطاب من العراق ان رجلا قال لامرأته حبلک علی غاربک فکتب عمر بن الخطاب الی عامله ان مره یوافینی بمکة فی الموسم فبینما عمر یطوف بالبیت اذ لقیه الرجل فسلم علیه فقال له عمر من انت فقال انا الرجل الذی امرت ان اجلب علیک فقال عمر اسالک بربک وبهذا البیت ما اردت بقولک حبلک علی غاربک فقال الرجل یا امیر المؤمنین لو استحلفتنی فی غیر هذا الموضع ما صدقتک اردت بذلک الفراق فقال عمر بن الخطاب هو ما اردت اخرجه الموطا وعن سعید بن المسیب ان عمر بن الخطاب قال ایما امرأة فقدت زوجها فلم تدر این هو فانها تنتظر اربع سنین ثم تعتد اربعة اشهر وعشرا ثم تحل اخرجه مالک وعنه انه قال قال عمر بن الخطاب ایما امرأة طلقت فحاضت حیضة او حیضتین ثم رفعتها حیضها فانها تنتظر تسعة اشهر فان بان بها حمل فذلک والا اعتدت بعد التسعة الاشهر ثلثة اشهر ثم حلت اخرجه مالک وعن مالک انه قال بلغنی ان عمر بن الخطاب قال فی المرأة یطلقها زوجها وهو غائب عنها ثم یراجعها فلا یبلغها رجعته وقد بلغها طلاقه ایاها فتزوجت انه ان دخل بها زوجها الآخر ولم یدخل بها فلا سبیل لزوجها الاول الذی کان طلقها الیها اخرجه فی الموطا وعن الحسن عن عمر بن الخطاب ان امرأة اتته فاخبرته ان زوجها لا یصل الیها فاجله حولا فلما انقضی الحول ولم یصل الیها خیرها فاختارت نفسها ففرق بینهما عمر وجعلها تطلیقة بائنة اخرجه احمد وعن ابن عباس قال کان الطلاق علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وابی بکر وسنتین من خلافة عمر طلاق الثلث واحدة فقال عمر ان الناس قد استعجلوا فی امر کانت لهم فیه اناة فلو

Marfat.com

امضيناه عليهم فامضاه عليهم اخرجه الحاكم وعن عمر بن الخطاب انه قال لامنعن فروج ذوات الاحساب الا من
يعني كاش نافذ مي كرديم بلا توقف ١٢
الاكفاء اخرجه محمد وعن ابراهيم ان ابا كنف طلق امرأته تطليقة ثم غاب فاشهد على رجعتها ولم يبلغها ذلك حتى
تزوجت فجاء وقد هيئت تزف الى زوجها فاتى عمر بن الخطاب رضي الله عنه فذكر ذلك له فكتب الى عامله ان
ادركتها ولم يدخل بها فهو احق بها وان وجدته قد دخل بها فهي امرأته قال فوجدها ليلة البناء قد وقع عليها و
غدا الى عامل عمر رضي الله عنه فاخبره فعلم انه جاء بامر بين اخرجه محمد وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قام
على منبره فحمد الله واثنى عليه فقال الا لا تغالوا في صدقات النساء فانها لو كانت مكرمة في الدنيا او تقوى
اي لا تبالغوا في كثرة الصداق ١٢
عند الله كان اولاكم بها نبيكم صلى الله عليه وسلم ما زيدت امرأة من نسائه ولا بناته على ثنتي عشرة اوقية وذلك
اربعمائة درهم وثمانين درهما اخرجه الحاكم وعن ابي هريرة قال سمعت عمر بن الخطاب يقول ايما امرأة طلقها
زوجها تطليقة واحدة او تطليقتين ثم تركها حتى تحل وتنكح زوجا غيره فيموت عنها او يطلقها ثم ينكحها زوجها
الاول فانها تكون عنده على ما بقي من طلاقها اخرجه مالك وعن نافع عن رجل من الانصار ان عمر بن الخطاب
قال لو وضعت وزوجها على سريره لم يدفن بعد لحلت اخرجه مالك وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب
كان يرد المتوفى عنهن ازواجهن من البيداء يمنعهن الحج اخرجه مالك وعن الهيثم بن ابي الهيثم عن عمر بن الخطاب
قال لو اختلعت بعقاص شعرها جاز ذلك اخرجه مالك وعن عبد الله بن عمر قال جاء رجل الى عمر بن الخطاب
فقال انه كانت لي وليدة وكنت اطأها فعمدت امرأتي اليها فارضعتها فدخلت عليها فقالت دونك فقد
ارضعتها فقال عمر اوجعها وائت جاريتك فانما الرضاعة رضاعة الصغير اخرجه مالك وعن ابراهيم ان عمر
بن الخطاب كان يقول في المرأة اذا خيرها زوجها فان اختارته فهي امرأته وان اختارت نفسها فهي تطليقة
وزوجها الملك بها اخرجه محمد وعن عطاء بن يسار ان معاوية بن ابي سفيان باع سقاية من ذهب او ورق
باكثر من وزنها فقال له ابو الدرداء سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهى عن مثل هذا الا مثلا بمثل
فقال له معاوية ما ارى بمثل هذا باسا فقال ابو الدرداء من يعذرني من معاوية انا اخبره عن رسول الله
صلى الله عليه وسلم ويخبرني عن رأيه لا اساكنك بارض انت بها ثم قدم ابو الدرداء على عمر بن الخطاب فذكر له
ذلك فكتب عمر بن الخطاب الى معاوية ان لا يبيع مثل ذلك الا مثلا بمثل وزنا بوزن اخرجه مالك

Marfat.com

وعن عبد الله بن عمران عمر بن الخطاب قال لا تبيعوا الذهب بالذهب الا مثلا بمثل ولا تشفوا بعضها على بعض ولا تبيعوا الورق بالورق الا مثلا بمثل ولا تشفوا بعضها على بعض ولا تبيعوا الورق بالذهب احدهما غائب والآخر ناجز وان استنظرك ان يلج بيته فلا تنظره الى اخاف عليكم الربا وهو الربوا اخرجه مالك

وعن مالك بن اوس انه التمس صرفا بمائة دينار قال فدعاني طلحة بن عبيد الله فتراوضنا حتى اصطرف مني واخذ الذهب يقلبها في يده ثم قال حتى يأتي خازني من الغابة وعمر بن الخطاب يسمع فقال عمر لا والله لا تفارقه حتى تاخذ منه ثم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الذهب بالورق ربا الا هاء وهاء والبر بالبر ربا الا هاء وهاء والتمر بالتمر ربا الا هاء وهاء والشعير بالشعير ربا الا هاء وهاء اخرجه مالك وعن نافع ان حكيم بن حزام ابتاع طعاما امر به عمر بن الخطاب للناس فباع حكيم الطعام قبل ان يستوفيه فبلغ ذلك عمر بن الخطاب فرده عليه وقال لا تبع طعاما ابتعته حتى تستوفيه اخرجه مالك وعن نافع عن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال من باع عبدا وله مال فماله للبائع الا ان يشترط المبتاع اخرجه مالك وعن ابن شهاب ان عبد الله بن مسعود ابتاع جارية من امرأته زينب الثقفية واشترطت عليه انك ان بعتها فهي لي بالثمن الذي تبيعها به فسأل عبد الله بن مسعود عن ذلك عمر بن الخطاب فقال عمر بن الخطاب لا تقربها وفيها شرط لاحد اخرجه مالك وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال لا حكرة في سوقنا لا يعمد رجال بايديهم فضول من اذهاب الى رزق من ارزاق الله نزل بساحتنا فيحتكرونه علينا ولكن ايما جالب جلب على عمود كبده في الشتاء والصيف فذلك ضيف عمر فليبع كيف يشاء الله وليمسك كيف يشاء الله اخرجه في الموطا وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال في رجل اسلف طعاما على ان يعطيه اياه في بلد آخر فكره ذلك عمر بن الخطاب وقال فاين الحمل اخرجه في الموطا وعامل عمر الناس على ان جاء عمر بالبذر من عنده فله الشطر وان جاءوا بالبذر فلهم كذا اخرجه البخاري تعليقا وعن ابن عمر ان النبي صلى الله عليه وسلم عامل اهل خيبر بشطر ما يخرج منها من زرع او ثمر فكان يعطي ازواجه مائة وسق ثمانون وسق تمر وعشرون وسق شعير فقسم عمر خيبر فخير ازواج النبي صلى الله عليه وسلم ان يقطع لهن من الماء والارض او يمضي لهن فمنهن من اختار الارض ومنهن من اختار الوسق فكانت عائشة اختارت الارض اخرجه البخاري وعن اسلم قال قال عمر لولا آخر المسلمين

Marfat.com

افتحت قریۃ الا قسمتہا بین اہلہا کما قسم النبی صلی اللہ علیہ وسلم خیبر اخرجہ البخاری ومن عروۃ عن عائشۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من اعمر رضاً لیست لاحد فہو لہ حق وقال عروۃ وقضی بہ عمر فی خلافتہ اخرجہ البخاری قال ابو عبد اللہ ملبغنا ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حمی البقیع وان عمر حمی السرف والربذۃ اخرجہ البخاری فی الصحیح وعن ابن عمر قال اصاب عمر ارضا بخیبر فاتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال اصبت ارضا لم اصب مالا قط انفس منہ عندی فکیف تامرنی بہ قال ان شئت حبست اصلہا وتصدق بہا فتصدق بہا عمر ان لا یباع اصلہا ولا یوہب ولا یورث للفقراء والقربی والرقاب وفی سبیل اللہ وابن السبیل لا جناح علی من ولیہا ان یاکل منہا بالمعروف غیر متمول اخرجہ ابو داود وعن ابراہیم عن عمر بن الخطاب انہ کان ینادی علی منبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی بیع امہات الاولاد انہ حرام اذا ولدت الامۃ سیدہا عتقت ولیس علیہا بعد ذلک رق اخرجہ محمد وعن یحیی بن سعید عن سعید بن المسیب ان عمر بن الخطاب اختصم الیہ مسلم ویہودی فرأی عمر بن الخطاب ان الحق للیہودی فقضی لہ عمر فقال لہ الیہودی واللہ لقد قضیت بالحق فضربہ عمر بن الخطاب بالدرۃ ثم قال ویلک فقال الیہودی انا بجدانہ لیس قاض یقضی بالحق الا کان عن یمینہ ملک وعن شمالہ ملک یسددانہ ویوفقانہ للحق ما دام مع الحق فاذا ترک الحق عرجا وترکاہ اخرجہ مالک وعن ربیعۃ بن ابی عبد الرحمان انہ قال قدم علی عمر بن الخطاب رجل من اہل العراق فقال لقد جئتک لامر ما لہ راس ولا ذنب قال عمر بن الخطاب وما ہو قال شہادۃ الزور ظہرت بارضنا فقال عمر او قد کان ذلک قال نعم قال عمر واللہ لا یوسر رجل فی الاسلام بغیر العدول اخرجہ مالک وعن مالک انہ بلغہ ان عمر بن الخطاب قال لا یجوز شہادۃ خصم ولا ظنین اخرجہ فی الموطا وعن عبد الرحمن بن محمد بن عبد اللہ بن عبد القاری عن ابیہ انہ قال قدم علی عمر بن الخطاب رجل من قبل ابی موسی الاشعری فسالہ عن الناس فاخبرہ ثم قال لہ عمر بن الخطاب ہل کان فیکم من مغربۃ خبر فقال نعم رجل کفر بعد اسلامہ او قتل نفسا فما فعلتم بہ قال قربناہ فضربنا عنقہ فقال عمر افلا حبستموہ ثلاثا واطعمتموہ کل یوم رغیفا واستتبتموہ لعلہ یتوب ویراجع امر اللہ تعالی ثم قال عمر اللہم انی لم احضر ولم آمر ولم ارض اذ بلغنی اخرجہ مالک وعن سنین ابی جمیلۃ رجل من بنی سلیم انہ وجد منبوذا فی زمان عمر بن الخطاب قال فجئت بہ الی عمر بن الخطاب فقال ما حملک علی اخذ ہذہ النسمۃ فقال وجدتہا ضائعۃ فاخذتہا فقال عریفہ یا امیر المؤمنین انہ رجل صالح فقال عمر اذہب فہو حرو لک

Marfat.com

ولادہ وعلینا لقفتہ اخرجہ مالک وعن سلیمان بن یسار ان عمر بن الخطاب کان یلیط اولاد الجاہلیۃ بمن ادعاہم فی الاسلام فاتی رجلان کلاہما یدعی ولد امرأۃ فدعا عمر بن الخطاب قائفا فنظر الیہما فقال القائف لقد اشترکا فیہ فضربہ عمر بن الخطاب بالدرۃ ثم دعی المرأۃ فقال اخبرینی خبرک فقالت کان ہذا لاحد الرجلین یاتینی وہی فی ابل لاہلہا فلا یفارقہا حتی یظن او تظن انہ قد استمر بہا حبل ثم انصرف عنہا فاہراقت علیہ وثم خلف علیہا ہذا یعنی الآخر فلا ادری من ایہما ہو قال فکبر القائف فقال عمر للغلام وال ایہما شئت اخرجہ مالک وعن مالک انہ بلغہ ان عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان قضی احدہما فی امرأۃ غرت رجلا نفسہا وذکرت انہا حرۃ فولدت لہ اولادا فقضی ان یغدی ولدہ بمثلہم اخرجہ فی الموطا وعن عبد اللہ بن عمر ان عمر بن الخطاب قال ما بال رجال یطئون ولائدہم ثم یعزلون لم تاتنی ولیدۃ یعترف سیدہا ان قد الم بہا الا الحقت بہ ولدہا فاعزلوا بعد ذلک او اترکوا اخرجہ مالک وعنہ ان عمر بن الخطاب قال من احیی ارضا میتۃ فہی لہ اخرجہ مالک وعن یحیی المازنی ان الضحاک بن خلیفۃ ساق خلیجا لہ من العریض وارادان یمر بہ فی ارض محمد بن مسلمۃ فابی محمد فقال لہ الضحاک لم تمنعنی وہو لک منفعۃ تشرب اولا وآخرا ولا یضرک فابی محمد فکلم فیہ الضحاک عمر بن الخطاب فدعا عمر بن الخطاب محمد بن مسلمۃ فامرہ ان یخلی سبیلہ فقال محمد لا واللہ فقال عمر لم تمنع اخاک ما ینفعہ وہو لک نافع تسقی بہ اولا وآخرا وہو لا یضرک فقال محمد بن مسلمۃ لا واللہ فقال عمر واللہ لیمرن بہ ولو علی بطنک فامرہ عمر ان یمر بہ ففعل الضحاک اخرجہ مالک وعن عمر بن یحیی المازنی عن ابیہ انہ قال کان فی حائط جدہ لعبد الرحمن بن عوف فاراد عبد الرحمن بن عوف ان یحولہ ناحیۃ من الحائط ہی اقرب الی ارضہ فمنعہ صاحب الحائط فکلم عبد الرحمن بن عوف عمر بن الخطاب فی ذلک فقضی عمر لعبد الرحمن بن عوف بتحویلہ اخرجہ مالک وعن یحیی بن عبد الرحمن بن حاطب ان رقیقا لحاطب سرقوا ناقۃ لرجل من مزینۃ فانتحروہا فرفع ذلک الی عمر بن الخطاب فامر عمر کثیر بن الصلت ان یقطع ایدیہم ثم قال عمر اراکم تجیعونہم ثم قال عمر واللہ لاغرمنک غرما یشق علیک ثم قال للمزنی کم ثمن ناقتک فقال المزنی کنت واللہ امنعہا من اربعمائۃ درہم فقال عمر اعطہ ثمانمائۃ درہم اخرجہ مالک وعن عبد الرحمن بن عبد القاری ان عمر بن الخطاب قال ما بال رجال ینجلون ابناءہم خلائم یمسکونہا فان مات ابن احدہم قال مالی بیدی لم اعط احدا فان مات ہو قال

Marfat.com

هو لابني قد كنت اعطيته اياه من نحل نحلة فلم يحزها الذي نحلها حتى يكون ان مات لورثته فهي باطل اخرجه مالك وعن
ابي غطفان المري ان عمر بن الخطاب قال من وهب هبة لصلة رحم او على وجه صدقة فانه لا يرجع فيها ومن وهب
هبة يرى انه اراد بها الثواب فهو على هبته يرجع فيها اذا لم يرض منها اخرجه مالك وعن معاوية بن عبد الله بن بدر
الجهني ان اباه اخبره انه نزل منزل قوم بطريق الشام فوجد صرة فيها ثمانون دينارا فذكرها لعمر بن الخطاب فقال
له عمر عرفها على ابواب المسجد واذكرها لكل من ياتي من الشام سنة فاذا مضت السنة فشانك اخرجه مالك وعن
سليمان بن يسار ان ثابت بن الضحاك الانصاري اخبره انه وجد بعيرا بالحرة فعقله ثم ذكر لعمر بن الخطاب فامره عمر
بن الخطاب ان يعرفه ثلث مرات فقال له ثابت انه قد شغلني عن ضيعتي فقال له عمر ارسله حيث وجدته اخرجه مالك
وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قال وهو مسند ظهره الى الكعبة من اخذ ضالة فهو ضال اخرجه مالك
وعن مالك انه سمع ابن شهاب يقول كانت ضوال الابل في زمان عمر بن الخطاب ابلا مؤبلة بناتج لا يمسها احد
حتى اذا كان زمان عثمن بن عفان امر بتعريفها ثم تباع فاذا جاء صاحبها اعطي ثمنها اخرجه في الموطا وعن يحيى بن
سعيد انه قال سمعت القاسم بن محمد يقول كانت عند عمر بن الخطاب امراة من الانصار فولدت له عاصم بن عمر ثم
انه فارقها فجاء عمر بن الخطاب قباء فوجد ابنه عاصما يلعب بفناء المسجد فاخذ بعضده فوضعه بين يديه على الدابة فادركته
جدة الغلام فنازعته اياه حتى اتيا ابا بكر الصديق فقال عمر ابني وقالت المراة ابني فقال ابو بكر خل بينها وبينه قال
فما راجعه عمر الكلام اخرجه مالك وعن عمر بن عبد الرحمن بن ولاف المزني ان رجلا من جهينة كان يسبق الحاج فيشتري
الرواحل فيغلي لها ثم يسرع السير فيسبق الحاج فافلس فرفع امره الى عمر بن الخطاب فقال اما بعد ايها الناس فان
الاسيفع اسيفع جهينة رضي من دينه وامانته بان يقال سبق الحاج الا وانه ادان معرضا فاصبح قد دين به فمن
كان له عليه دين فليأتنا بالغداة نقسم ماله بينهم واياكم والدين فان اوله هم وآخره حرب اخرجه مالك وعن مالك
انه بلغه ان عمر بن الخطاب قوم الدية على اهل القرى فجعلها على اهل الذهب الف دينار وعلى اهل الورق
اثني عشر الف درهم اخرجه في الموطا وعن عبيدة السلماني عن عمر بن الخطاب قال على اهل الورق من
الدية عشرة آلاف درهم وعلى اهل الذهب الف دينار وعلى اهل البقر مائتا بقرة وعلى اهل الابل مائة من
الابل وعلى اهل الغنم الفا شاة وعلى اهل الحلل مائتا حلة اخرجه محمد وعن ابن شهاب وعن مكحول وعن عطاء

Marfat.com

قالوا ادركنا الناس على ان دية المسلم الحر على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم مائة من الابل فقوم عمر بن الخطاب تلك الدية على اهل القرى الف دينار او اثنى عشر الف درهم اخرجه البغوى فى شرح السنة وفى رواية له عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده قال كان قيمة الدية على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ثمانمائة دينار وثمانية آلاف درهم ودية اهل الكتاب يومئذ على نصف من دية المسلمين قال فكان كذلك حتى استخلف عمر فقام خطيبا فقال ان الابل قد غلت قال ففرضها عمر على اهل الذهب الف دينار وعلى اهل الورق اثنى عشر الفا وعلى اهل البقر مائتى بقرة وعلى اهل الشاء الفى شاة وعلى اهل الحلل مائتى حلة قال وترك دية اهل الذمة لم يرفعها فيما رفع من الدية رواه فى شرح السنة وعن المغيرة بن شعبة قال نشد عمر الناس اسمع من النبى صلى الله عليه وسلم احد منكم فى الجنين فقام المغيرة فقال قضى فيه عبد او امة فنشد الناس ايضا فقام المقضى له فقال قضى النبى صلى الله عليه وسلم لى به عبد او امة فنشد الناس ايضا فقام المقضى عليه فقال قضى النبى صلى الله عليه وسلم على عاقلته عبد او امة فقلت القضى على فيما لا اكل ولا شرب ولا استهل ولا نطق ان تطله فهو حق باطل فهم النبى صلى الله عليه وسلم بشئ معه فقال اشعر فقال عمر لولا ابلغنى من قضاء النبى صلى الله عليه وسلم لجعلته دية بين دية اخرجه الدارمى وعن ابن شهاب ان عمر بن الخطاب نشد الناس بمنى من كان عنده علم من الدية ان يخبرنى فقام الضحاك بن سفيان الكلابى فقال كتب الى رسول الله صلى الله عليه وسلم ان اورث امرأة اشيم الضبابى من دية زوجها فقال له عمر بن الخطاب ادخل الخبار حتى آتيك فلما ان راح عمر بن الخطاب اخبره الضحاك فقضى بذلك عمر بن الخطاب قال ابن شهاب وكان قتل اشيم خطأ اخرجه مالك وعن عمرو بن شعيب ان رجلا من بنى مدلج يقال له قتادة حذف ابنه بسيف فاصاب ساقه فنزى فى جرحه فمات فقدم سراقة بن جعشم على عمر بن الخطاب فذكر ذلك له فقال له عمر اعد دية على رجيع حون جارى شده وبند گردیده ۱۲ حتى اقدم عليك فلما قدم عليه عمر اخذ من تلك الابل ثلثين حقة وثلثين جذعة واربعين خلفة ثم قال ابن اخو المقتول قال لا قال انا ذا فقال خذها فان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ليس للقاتل شئ اخرجه مالك وعن ابراهيم ان عمر بن الخطاب اتى برجل قد قتل عمدا فلم يقتله فعفى بعض الاولياء فلم يقتله فقال عبد الله بن مسعود كانت النفس لهم جميعا فلما عفى هذا احيى النفس فلا يستطيع ان ياخذ حقه يعنى الذى لم يعف حتى ياخذ حق غيره قال فما ترى قال ارى ان تجعل الدية على ماله وترفع عنه حصة الذى عفى قال عمر وانا ارى ذلك اخرجه محمد وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قتل نفرا خمسة او سبعة برجل واحد قتلوه قتل غيلة وقال عمر لو تمالا عليه اهل صنعاء لقتلتهم جميعا اخرجه مالك

یعنی پنہانی وبفریب ۱۲

Marfat.com

وعنہ ان عمر بن الخطاب قال فی خطبتہ قبل موتہ ایہا الناس قد سنت لکم السنن وفرضت لکم الفرائض وترکتم علی الواضحۃ الا ان تضلوا بالناس یمینا وشمالا وضرب باحدی یدیہ علی الاخری ثم قال ایاکم ان تہلکوا عن آیۃ الرجم ان یقول قائل انا لا نجد حدین فی کتاب اللہ فقد رجم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورجمنا والذی نفسی بیدہ لولا ان یقول الناس زاد عمر بن الخطاب فی کتاب اللہ لکتبتہا الشیخ والشیخۃ اذا زنیا فارجموہما البتۃ فانا قد قرأناہا اخرجہ مالک وعن الشعبی عن عمر بن الخطاب قال اذا اقر الرجل بولدہ طرفۃ عین فلیس لہ ان ینفیہ اخرجہ محمد وعن صفیۃ بنت ابی عبید ان ابا بکر الصدیق اتی برجل قد وقع علی جاریۃ بکر فاجلدہا ثم اعترف علی نفسہ بالزنا ولم یکن احصن فامر بہ ابو بکر فجلد الحد ثم نفی الی فدک اخرجہ مالک وعن نافع ان عبدا کان یقوم علی رقیق الخمس وانہ استکرہ جاریۃ من ذلک الرقیق فوقع بہا فجلدہ عمر بن الخطاب ونفاہ ولم یجلد الولیدۃ لانہ استکرہہا اخرجہ مالک وعن عبد اللہ بن عباس المخزومی قال امرنی عمر بن الخطاب فی فتیۃ من قریش فجلدنا ولائد من ولائد الامارۃ خمسین خمسین فی الزنا اخرجہ مالک وعن ابی الزناد انہ قال جلد عمر بن عبد العزیز عبدا فی فریۃ ثمانین قال ابو الزناد فسالت عبد اللہ بن عامر بن ربیعۃ عن ذلک فقال ادرکت عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان والخلفاء بعدہم جرأ فما رایت احدا جلد عبدا فی فریۃ اکثر من اربعین اخرجہ مالک وعن عمرۃ بنت عبد الرحمن ان رجلین استبا فی زمان عمر بن الخطاب فقال احدہما للآخر واللہ ما ابی بزان ولا امی بزانیۃ فاستشار فی ذلک عمر بن الخطاب فقال قائل مدح اباہ وامہ وقال آخرون قد کان لابیہ وامہ مدح غیر ہذا نری ان تجلدہ الحد فجلدہ عمر بن الخطاب الحد ثمانین اخرجہ مالک وعن ربیعۃ بن ابی عبد الرحمن ان عمر بن الخطاب قال لرجل خرج بجاریۃ لامرأتہ معہ فی سفر فاصابہا فغارت امرأتہ فذکرت ذلک لعمر بن الخطاب وعثمان بن عفان والخلفاء یومئذ جرأ فما رایت احدا فقال عمر لتاتنی بالبینۃ او لاضربنک باحجارک قال فاعترف امرأتہ انہا وہبتہا لہ اخرجہ مالک وعن السائب بن یزید ان عبد اللہ بن عمرو الحضرمی جاء بغلام الی عمر بن الخطاب فقال لہ اقطع ید غلامی ہذا فانہ سرق فقال لہ عمر ماذا سرق فقال سرق مرآۃ لامرأتی ثمنہا ستون درہما فقال عمر ارسلہ فلیس علیہ قطع خادمکم سرق متاعکم اخرجہ مالک وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال ان الشراب کانوا یضربون علی

Marfat.com

عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم بالايدى والنعال حتى توفى رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانوا فى خلافة
ابى بكر اكثر منهم فى عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ابو بكر رضى الله عنه لو فرضنا لهم حدا فتوخى انجوا
مما كانوا يضربون فى عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فكان ابو بكر يجلدهم اربعين حتى توفى ثم قام من بعده
عمر فجلدهم كذلك اربعين حتى اتى برجل من المهاجرين الاولين وقد كان شرب فامر به ان يجلد فقال
لم تجلدنى بينى وبينك كتاب الله عزوجل فقال عمر رضى الله عنه فى اى كتاب الله تجد انى لا اجلدك فقال
ان الله تعالى يقول فى كتابه ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا الآية فانا من الذين
آمنوا وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا واحسنوا شهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بدرا
والحديبية والخندق والمشاهد فقال عمر رضى الله عنه الا تردون عليه ما يقول فقال ابن عباس ان هؤلاء
الآيات انزلت عذرا للماضين وحجة على الباقين لان الله عزوجل يقول يا ايها الذين آمنوا انما الخمر والميسر
والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان ثم قرء حتى انفد الآية الاخرى ومن كان من الذين آمنوا
وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا واحسنوا فان الله عزوجل قد نهى ان يشرب الخمر فقال عمر رضى
الله عنه صدقت فماذا ترون فقال على رضى الله عنه نرى انه اذا شرب سكر واذا سكر هذى واذا هذى
افترى وعلى المفترى ثمانون جلدة فامر عمر رضى الله عنه فجلد ثمانين اخرجه الحاكم وعن قبرة الكلبى قال
ارسلنى خالد بن الوليد الى عمر فاتيته وهو فى المسجد معه عثمان بن عفان وعلى وعبد الرحمن بن عوف
وطلحة والزبير رضى الله عنهم متكئون معه فى المسجد فقلت ان خالد بن الوليد ارسلنى اليك وهو يقرء عليك
السلام ويقول ان الناس قد انتهموك فى الخمر وتحاقروا العقوبة فقال عمر هم هؤلاء عندك فسلهم فقال
على نراه اذا سكر هذى واذا هذى افترى وعلى المفترى ثمانون فقال عمر ابلغ صاحبك ما قال فجلد خالد
ثمانين وجلد عمر ثمانين وكان عمر اذا اتى بالرجل القوى المنهمك فى الشرب جلده ثمانين واذا اتى بالرجل
الضعيف الذى كانت منه الزلة جلده اربعين ثم جلد عثمان ثمانين واربعين اخرجه الحاكم وعن السائب
بن يزيد ان عمر بن الخطاب خرج عليهم فقال انى وجدت من فلان ريح الشراب فزعم انه شرب الطلاء
وانا سائل عما شرب فان كان يسكر جلدته الحد فجلده عمر بن الخطاب الحد تاما اخرجه مالك وعن نوبر بن زيد

Marfat.com

الدیلی ان عمر بن الخطاب استشار فی الخمر یشربها الرجل فقال له علیؓ بن ابی طالب نری ان تجلده ثمانین
فانه اذا شرب سکر واذا سکر هذی واذا هذی افتری او کما قال فجلده عمر ثمانین اخرجه مالک وعن ابن
شهاب انه سئل عن حد العبد فی الخمر فقال بلغنی ان علیه نصف حد الحر فی الخمر وان عمر بن الخطاب وعثمان
بن عفان وعبد الله بن عمر قد جلدوا عبیدهم نصف حد الحر فی الخمر اخرجه مالک وعن محمود بن لبید الانصاری
ان عمر بن الخطاب حین قدم الشام شکی الیه اهل الشام وباء الارض وثقلها وقالوا لا یصلحنا الا هذا الشراب
فقال عمر اشربوا العسل فقالوا لا یصلحنا العسل فقال رجل من اهل الارض هل لک ان تجعل للناس
من هذا الشراب شیئا لا یسکر قال نعم فطبخوه حتی ذهب منه الثلثان وبقی الثلث فاتوا به عمر فادخل
فیه عمر اصبعه ثم رفع یده فتبعها یتمطط فقال هذا الطلاء هذا مثل طلاء الابل فامرهم عمر ان یشربوا فقال
له عبادة بن الصامت احللتها والله فقال عمر کلا والله اللهم انی لا احل لهم شیئا حرمت علیهم ولا احرم علیهم
شیئا احللته لهم اخرجه مالک وعن قیس بن حازم قال اتیت النبی صلی الله علیه وسلم لابایعه فجئت وقد
قبض وابوبکر قائم مقامه فاطال الثناء واکثر البکاء قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول
کفر بالله انتفاء من نسب وان دق وادعاء نسب لا یعرف اخرجه الدارمی وعن ابراهیم قال قال
عبد الله کان عمر اذا سلک طریقا وجدناه سهلا وانه قال فی زوج وابوین للزوج النصف وللام
ثلث ما بقی اخرجه الدارمی وعنه عن عبد الله قال کان عمر اذا سلک طریقا اتبعناه فیه ووجدناه سهلا وانه
قضی فی امرأة وابوین من اربعة فاعطی المرأة الربع والام ثلث ما بقی والاب سهمین اخرجه الدارمی
وعن ابراهیم فی زوج وام واخوة لاب وام واخوة لام قال کان عمر وعبد الله وزید یشرکون قال عمر لم
یزدهم الاب الا قربا اخرجه الدارمی وعن ابن عباس وابن الزبیر ان ابا بکر جعل الجد ابا اخرجه الدارمی وعن
الشعبی قال کان عمر یقاسم الجد مع الاخ والاخوین فاذا ازدادوا اعطاه الثلث وکان یعطیه مع الولد
السدس اخرجه الدارمی وعن مروان بن الحکم ان عمر بن الخطاب لما طعن استشارهم فی الجد فقال انی
کنت رایت فی الجد رایا فان رایتم ان تتبعوه فاتبعوه فقال له عثمان ان نتبع رایک فانه اشد و
ان نتبع رای الشیخ فلنعم ذو الرای کان اخرجه الدارمی وعن زید بن ثابت انه کتب الیه معاویة یسأله

فائدہ: احادیث متعلق اشتر

فائدہ: احادیث متعلق قرآن

Marfat.com

عن الجد فكتب اليه زيد بن ثابت انك كتبت الى تسألني عن الجد والله اعلم وذلك مالم يكن يقضي فيه
الا الامراء يعني الخلفاء وقد حضرت الخليفتين قبلك يعطيانه النصف مع الاخ الواحد والثلث مع الاثنين
فان كثر الاخوة لم ينقصوه من الثلث اخرجه مالك وعن قبيصة بن ذويب انه قال جارت الجدة الى ابي بكر
الصديق تسأله ميراثها فقال لها ابو بكر مالك في كتاب الله شئ وما علمت لك في سنة رسول الله
صلى الله عليه وسلم شيئا فرجعي حتى اسأل الناس فسأل الناس فقال المغيرة بن شعبة حضرت رسول الله
صلى الله عليه وسلم اعطاها السدس فقال ابو بكر هل معك غيرك فقام محمد بن سلمة الانصاري فقال مثل
ما قال المغيرة بن شعبة فانفذه لها ابو بكر الصديق ثم جارت الجدة الاخرى الى عمر بن الخطاب تسأله ميراثها
فقال مالك في كتاب الله شئ وما كان القضاء الذي قضي به الا لغيرك وما انا بزائد في الفرائض شيئا
ولكنه ذلك السدس فان اجتمعتما فيه فهو بينكما وايتكما خلت به فهو لها اخرجه مالك وعن زيد بن اسلم
ان عمر بن الخطاب سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الكلالة فقال له رسول الله صلى الله عليه
وسلم يكفيك من ذلك الآية التي انزلت في آخر سورة النساء اخرجه مالك وعن الشعبي قال سئل ابو بكر عن
الكلالة فقال اني ساقول فيها برأيي فان كان صوابا فمن الله وان كان خطأ فمني ومن الشيطان
اراه ما خلا الوالد والولد فلما استخلف عمر قال اني لاستحي الله ان ارد شيئا قاله ابو بكر اخرجه الدارمي وعن
الضحاك بن قيس ان عمر قضى في اهل طاعون عمورس اول طاعون في الاسلام انهم كانوا اذا كانوا من
قبل الاب سواء فجعلوا الام احق واذا كان بعضهم اقرب من بعض باب فهم احق بالمال اخرجه الدارمي
وعن سليمان بن يسار ان محمد بن الاشعث اخبره ان عمته له يهودية او نصرانية توفيت وان محمد بن الاشعث
ذكر ذلك لعمر بن الخطاب وقال له من يرثها فقال له عمر بن الخطاب يرثها اهل دينها ثم اتى عثمان بن
عفان فسأله عن ذلك فقال عثمان اترانى نسيت ما قال لك عمر بن الخطاب يرثها اهل دينها اخرجه
مالك وعن الشعبي قال كتب عمر بن الخطاب الى شريح ان لا يورث الحميل الا ببينة وان جارت به في
خرقتها اخرجه الدارمي وعن سعيد بن المسيب يقول الى عمر بن الخطاب ان يورث احدا من الاعاجم
الا احدا ولد في العرب اخرجه مالك وعن عبد الرحمن بن حنظلة الزرقي عن مولى لقريش كان قديما

ل جمل بر دوش ابر
کیلو از بلاد خود در حالت
خوردی در بلاد اسلام
نشده شود بعض گویند
که جمل بمعنی محمول است
زیرا که طور کی بار کی را
گویند کی او بردارد من یارم
من ست تا کی بر اشارت او
از سوال او بگذرد کشته
پس قریش چون گواه
نیاورده نخواهد شد ۱۲

Marfat.com

یقال لہ ابن مرسی انہ قال کنت جالسا عند عمر بن الخطاب فلما صلے الظہر قال یا یرفا ہلم ذلک الکتاب (نام غلام عمر فاروق رض) کتبہ فی شان العمۃ لیسأل عنہا ویستخیر فیہا فاتی بہ یرفا فدعا بتور او قدح فیہ ماء فمحا ذلک الکتاب فیہ ثم قال لو ضیعک اللہ لاقرک اخرجہ مالک وعن الشعبی قال عمر لا یرث قاتل خطأ ولا عمدا اخرجہ الدارمی وعن ابراہیم قال قال عمر اذا کانت الحرۃ تحت المملوک فولدت لہ غلاما فانہ یعتق بعتق امہ وولاءہ لموالی امہ فاذا اعتق العبد حر الولاء الی موالی ابیہ اخرجہ الدارمی وعن علاء بن زیاد ان رجلا سأل عمر بن الخطاب فقال ان وارثی کلالۃ فاوصی بالنصف قال لا قال فالثلث قال لا قال فالربع قال لا قال فالخمس قال لا حتی صار الی العشر فقال اوص بالعشر اخرجہ الدارمی وعن عبد اللہ بن ابی ربیعۃ ان عمر بن الخطاب قال یحدث الرجل فی وصیتہ ما شاء وملاک الوصیۃ آخرہا اخرجہ الدارمی وعن یحیی بن سعید ان ابا بکر الصدیق بعث جیوشا الی الشام فخرج یمشی مع یزید بن ابی سفیان وکان امیر ربع من تلک الارباع فزعموا ان یزید قال لابی بکر اما ان ترکب واما ان انزل فقال ابو بکر ما انت بنازل وما انا براکب انی احتسبت خطای ہذہ فی سبیل اللہ ثم قال لہ انک ستجد قوما زعموا انہم حبسوا انفسہم فی سبیل اللہ فدرہم وما زعموا انہم حبسوا انفسہم لہ وستجد قوما فحصوا عن اوساط رؤسہم من الشعر فاضرب ما فحصوا عنہ بالسیف وانی موصیک بعشر لا تقتلن امرأۃ ولا صبیا ولا کبیرا ہرما ولا تقطعن شجرا مثمرا ولا تخربن عامرا ولا تعقرن شاۃ ولا بعیرا الا لاکلہ ولا تحرقن نخلا ولا تغرقنہ ولا تغلل ولا تجبن اخرجہ مالک وعن ابن عباس ان الخمس کان فی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی خمسۃ اسہم للہ والرسول سہم ولذی القربی سہم ولیتامی والمساکین وابن السبیل ثلاثۃ سہم ثم قسمہ ابو بکر الصدیق وعمر الفاروق وعثمان ذو النورین رضی اللہ عنہم علی ثلثۃ اسہم وسقط سہم الرسول وسہم ذی القربی وقسم علی الثلثۃ الباقین ثم قسمہ علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ علی ما قسمہ علیہ ابو بکر وعمر وعثمان اخرجہ القاضی ابو یوسف فی کتاب الخراج وعن عبد الرحمن ابن ابی لیلی قال سمعت علیا یقول قلت یا رسول اللہ ان ولیتنی ان تولینی حقنا من الخمس فاقسمہ حیوتک کیلا ینازعنا احد بعدک فافعل قال فولانیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقسمتہ حیوتہ ثم ولانیہ ابو بکر الصدیق فقسمتہ حیوتہ ثم ولانیہ عمر بن الخطاب فقسمتہ حیوتہ حتی اذا کانت

Marfat.com

آخر سنته عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ فاتاہ مال کثیر فعزل حقنائم ارسل الی فقال خذ فاقسمہ فقلت یا امیر المؤمنین بنا عنہ العام غنیً وبالمسلمین الیہ حاجۃ فردّہ علیہم تلک السنۃ ولم یدعنا الیہ احد بعد عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ حتی قمت انا مقامی ہذا فلقینی العباس بن عبد المطلب بعد خروجی من عند عمر فقال یا علی لقد حرمتنا الغداۃ شیئا لا یرد علینا ابدًا الی یوم القیامۃ اخرجہ ابو یوسف وعن الزہری ان نجدۃ کتب الی ابن عباسؓ یسالہ عن سہم ذوی القربی لمن ہو فکتب الیہ ابن عباس کتبت الی تسالنی عن سہم ذوی القربی لمن ہو وہو لنا وان عمرؓ بن الخطاب دعانا الی ان ینکح منہ ایما ویقضی عنہ عن مغرمنا ویخدم منہ عائلنا فابینا الا ان یسلمہ لنا فابی ذلک علینا اخرجہ ابو یوسف ومن حدیث عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت کانت فاطمۃ رضی اللہ عنہا تسال ابا بکر نصیبہا مما ترک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من خیبر وفدک وصدقتہ بالمدینۃ فابی ابو بکر علیہا ذلک وقال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا نورث ما ترکنا صدقۃ وقال لست تارکا شیئا کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یعمل بہ الا عملت بہ فانی اخشی ان ترکت شیئا من امرہ ان ازیغ فاما صدقتہ بالمدینۃ فدفعہا عمر الی علی وعباس واما خیبر وفدک فامسکہما عمر وقال ہما صدقۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کانتا لحقوقہ التی تعروہ ونوائبہ وامرہما الی من ولی الامر قال فہما علی ذلک الی الیوم اخرجہ البخاری ومن حدیث مالک بن اوس قال عمر اتیدکم وانشدکم باللہ الذی باذنہ تقوم السماء والارض ہل تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا نورث ما ترکنا صدقۃ یرید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نفسہ فقال الرہط قد قال ذلک فاقبل عمر علی علیؓ وعباس فقال انشدکما اللہ ہل تعلمان ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد قال ذلک قالا نعم قد قال ذلک قال عمر فانی احدثکم عن ہذا الامر ان اللہ قد خص رسولہ فی ہذا الفیٔ بشیٔ لم یعطہ احدًا غیرہ ثم قرا ما افاء اللہ علی رسولہ منہم الی قولہ قدیر فکانت ہذہ خالصۃ لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واللہ ما احتازہا دونکم ولا استاثر بہا علیکم وقد اعطاکموہا وبثہا فیکم حتی بقی منہا ہذا المال فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ینفق علی اہلہ نفقۃ سنتہم من ہذا المال ثم یاخذ ما بقی فیجعل مجعل مال اللہ فعمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بذلک حیوتہ انشدکم باللہ ہل تعلمون ذلک قالوا نعم فقال ابو بکر انا ولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقبضہا ابو بکر فعمل فیہا بما عمل

عن علی قال دلانی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بکم تمس فضۃ مواضع وجوہہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وحیاۃ ابی بکر وحیاۃ عمر فانی بمال فدعانی فقال خذہ فقلت لا حاجۃ لی بہ فقال خذہ فانک اخق بہ فقلت فہ فیشتعنہ فجعلتہ بیت المال ۱۲ سیوطی

Marfat.com

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واللہ یعلم انہ لصادق بار راشد تابع للحق ثم توفی اللہ ابابکر فقلت انا ولی ابی بکر
فقبضتہا سنتین من امارتی اعمل فیہا بما عمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما عمل فیہا ابوبکر واللہ یعلم انی فیہا
لصادق بار راشد تابع للحق ثم جئتمانی تکلمانی وکلمتکما واحدۃ وامرکما واحد جئتنی یا عباس تسألنی نصیبک
من ابن اخیک وجاءنی ہذا یرید علیا یرید نصیب امرأتہ من ابیہا فقلت لکما ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قال لا نورث ما ترکنا صدقۃ فلما بدا لی ان ادفعہ الیکما قلت ان شئتما دفعتہا الیکما علی ان علیکما عہد اللہ
ومیثاقہ لتعملان فیہا بما عمل فیہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبما عمل فیہا ابوبکر وبما عملت فیہا منذ ولیتہا
فقلتما ادفعہا الینا فبذلک دفعتہا الیکما فانشدکم باللہ ہل دفعتہا الیہما بذلک قال الرہط نعم ثم اقبل علی
علی وعباس فقال انشدکما ہل دفعتہا الیکما بذلک فالا نعم قال فتلتمسان منی قضاء غیر ذلک فواللہ
الذی باذنہ تقوم السماء والارض لا اقضی فیہا قضاء غیر ذلک فان عجزتما عنہا فادفعاہا الی فانی اکفیکماہا
اخرجہ البخاری وعن ابی یوسف عن غیر واحد من علماء اہل المدینۃ فی قصۃ وضع الخراج علی اہل العراق
والشام ان اہل الشام والعراق اکثروا علی عمر وقالوا لا تکلف ما افاء اللہ علینا بایسافنا علی قوم لم یحضروا
ولم یشہدوا ولا بناء قوم ولا بنائہم ولم یحضروا وکان عمر لا یرید علی ان یقول ہذا رایی قالوا فاستشر قال
فاستشار المہاجرین الاولین فاختلفوا فاما عبد الرحمن بن عوف فکان رایہ ان یقسم لہم حقوقہم ورای
عثمان وعلی وطلحۃ رای عمر رضی اللہ عنہم فارسل الی عشرۃ من الانصار خمسۃ من الاوس وخمسۃ من
الخزرج من کبرائہم واشرافہم فلما اجتمعوا حمد اللہ واثنی علیہ بما ہو اہلہ ومستحقہ ثم قال انی لم ازعجکم الا ان
تشرکوا فی امانتی فیما حملت من امورکم فانی واحد کاحدکم وانتم الیوم تقرون بالحق خالفنی من خالفنی ووافقنی
من وافقنی اریدان متبعوا الذی ہو ہوای معکم من اللہ کتاب ینطق بالحق فواللہ لئن کنت اطقت
بامرارید ما اردت بہ الا الحق قالوا قد نسمع یا امیر المومنین قال قد سمعتم کلام ہؤلاء القوم الذین
انی اظلمہم حقوقہم وانی اعوذ باللہ ان ارکب ظلما لمن کنت ظلمتہم شیئا ہو لہم واعطیتہ غیرہم لقد شقیت ولکن
رایت انہ لم یبق شیء یفتح بعد ارض کسری وقد غنمنا اللہ اموالہم وارضہم وعلوجہم فقسمت ما غنموا من مال
اورثہ بین اہلہ واخرجت الخمس فوجہتہ علی وجہہ وانا فی توجیہہ ورایت ان احبس الارضین اعلوجہا

Marfat.com

واضع علیهم فیها الخراج وفی رقابهم الجزیة یؤدونها فیکون شیئا للمسلمین للمقاتلة والذریة ولمن یاتی بعدهم
ارأیتم هذه الثغور بدّ لها من رجال یلزمونها ارأیتم هذه المدن العظام والشام والجزیرة والکوفة والبصرة وسکنہ
لها من ان تشحن بالجیوش وادرار العطاء علیهم فمن این یعطی هولاء اذا قسمت الارضین والعلوج فقالوا
جمیعا الرأی رایک فنعم ما قلت ومارایت ان لم تشحن هذه الثغور وهذه المدن بالرجال ویجری علیهم
ما یقوون به یرجع اهل الکفر الی مدنهم فقال قد بان لی الامر فمن رجل له جزالة وعقل یضع الارض مواضعها
ویضع علی العلوج ما یحتملون فاجتمعوا له علی عثمان بن حنیف وقالوا له ابعثه الی اهم من ذلک فان له
بصرا وعقلا وتجربة فاسرع الیه عمر فولاه مساحة ارض السواد فاذا جباتیه سواد الکوفة قبل ان یموت
عمر بعام مائة الف الف والدرهم یومئذ درهم وانقان ونصف کانت الدراهم یومئذ وزن الدرهم مثل
وزن المثقال اخرجه فی کتاب الخراج وعن حبیب بن ابی ثابت ان اصحاب رسول الله صلی الله علیه
وسلم وجماعة المسلمین اراد وا عمر بن الخطاب ان یقسم الشام کما قسم رسول الله صلی الله علیه وسلم خیبر وانه کان
اشد الناس علیه فی ذلک الزبیر بن العوام وبلال بن رباح فقال عمر رضہ اذا اترک من بعدکم من المسلمین لا شیء
لهم ثم قال اللهم اکفنی بلالا واصحابه قال وری المسلمون ان الطاعون الذی اصابهم لعمواس کان عن
دعوة عمر قال وترکهم عمر ذمة یؤدون الخراج الی المسلمین اخرجه ابو یوسف وعن مالک بن اوس بن الحدثان
قال ذکر عمر بن الخطاب یوما الفیء فقال ما انا احق لهذا الفیء منکم وما احد منا باحق به من احد الا انا علی منازلنا
من کتاب الله عز وجل وقسم رسوله فالرجل وقدمه والرجل وبلائه والرجل وعیاله والرجل وحاجته
اخرجه ابو داود وعنه قال قرء عمر بن الخطاب انما الصدقات للفقراء والمساکین والعاملین حتی بلغ علیم
حکیم فقال هذه لهولاء ثم قرء واعلموا انما غنمتم من شیء فان لله خمسه والرسول حتی بلغ وابن السبیل ثم
قال هذه لهولاء ثم قرأ ما افاء الله علی رسوله من اهل القری حتی بلغ للفقراء ثم قرأ والذین جاؤا من بعدهم
ثم قال هذه استوعبت المسلمین عامة فلئن عشت فلیاتین الراعی وهو بسرو حمیر نصیبه منها لم یعرق فیها
جبینه رواه فی شرح السنة وعن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف قال لما اتی عمر بکنوز کسری قال له عبد الله
بن ارقم الزهری الا تجعلها فی بیت المال حتی تقسمها فقال لا یظلها سقف حتی امضیها فامر بها فوضعت

فالرجل وقدمه واد
یعنی به رست و قدم بر قاف
دفع تهمه یعنی تقدم در اسلام
و معنی آنکه مرتبی قدیمی
و دیرینه دارد یعنی تقدم
بر همگنان و در بعضی نسخ
عیال و در بعضی احتیاج یعنی
بسبب تعدد اولاد و در
بعضی قرابت بنزدیکی
و اصل قرابت بمعنی
نزدیکی است
رسید ۱۲ حمیدی ۱۲ علیه السلام ۱۲

Marfat.com

فی سوح المسجد وباتوا یحرسونها فلما اصبح امر بها فکشف عنها فرای فیها من الحمراء والبیضاء ما یکاد یتلألأ منه
البصر قال فبکی عمر فقال له عبد الرحمن بن عوف ما یبکیک یا امیر المؤمنین فوالله ان کان هذا الیوم یوم شکر و
یوم سرور ویوم فرح فقال عمر کلا ان هذا لم یعطه قوم قط الا القی بینهم العداوة والبغضاء ثم قال انکیل لهم بالصاع
ام نحثو فقال علی بل احث لهم ثم دعا حسن بن علی اول الناس فحثی له ثم دعا حسینا ثم اعطی الناس ودون
الدواوین وفرض للمهاجرین لکل رجل منهم خمسة آلاف درهم فی کل سنة وللانصار لکل واحد منهم اربعة آلاف
درهم وفرض لازواج النبی لکل امرأة منهن اثنی عشر الف درهم الا صفیة وجویریة لکل واحدة منهما ستة آلاف
درهم قال معمر عن الزهری وقتادة قالا فرض عمر لاهل بدر المهاجرین منهم لکل رجل ستة آلاف درهم اخرجه
البغوی فی شرح السنة وعن ابی جعفر محمد بن علی ان عمر لما دون الدواوین قال بمن ترون ان ابدء فقیل
له ابدء بالاقرب فالاقرب بک قال بل ابدأ بالاقرب فالاقرب فالاقرب برسول الله صلی الله علیه
وسلم قال معمر عن هشام بن عروة عن ابیه قال محی الزبیر نفسه من الدیوان حین قتل عمر ومحی عبد الله
بن الزبیر نفسه حین قتل عثمان رواه ایضا فی شرح السنة واما تربیت کردن شیخین صحابه وسائر امت
را بر منهاج تربیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم پس طول وعرضی دارد که این اوراق متحمل آن نمیتواند
شد لیکن ناچار است از ذکر بعض احادیث که شواهد این معنی باشند پس از جمله تربیت صدیق عمر فاروق
را تشدید کردن در قتال اهل ردت عن ابی هریرة قال لما توفی رسول الله صلی الله علیه وسلم وکان
ابو بکر وکفر من کفر من العرب فقال عمر کیف تقاتل الناس وقد قال رسول الله صلی الله علیه وسلم امرت
ان اقاتل الناس حتی یقولوا لا اله الا الله فمن قالها فقد عصم منی ماله ونفسه الا بحقه وحسابه علی الله فقال
والله لاقاتلن من فرق بین الصلوة والزکوة فان الزکوة حق المال والله لو منعونی [illegible]
الی رسول الله صلی الله علیه وسلم لقاتلتهم علی منعها قال عمر فوالله ما هو الا ان قد شرح الله صدر ابی بکر فعرفت [illegible]
وعن عمر ذکر عنده ابو بکر فبکی فقال وددت ان عملی کله مثل عمله یوما واحدا من ایامه ولیلة واحدة من لیالیه فذکر لیلة الغرام
قال واما یومه فلما قبض رسول الله صلی الله علیه وسلم ارتدت العرب وقالوا لا نؤدی زکوة فقال لو
منعونی عقالا لجاهدتهم علیه فقلت یا خلیفة رسول الله تألف الناس وارفق بهم فقال [illegible]

وخوار فی الاسلام انہ قد انقطع الوحی وتم الدین انتقص واناحیّ رواہ رزین وعن ابن عمرؓ قال لما قبض
دلیل ۱۲
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان ابوبکر فی ناحیۃ المدینۃ فجار فدخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو
مسجّی فوضع فاہ علی جبین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فجعل یقبلہ ویبکی ویقول بابی انت وامی طبت
حیّاً وطبت میتاً فلما خرج مر بعمر بن الخطاب وہو یقول ما مات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولا یموت
حتی یقتل المنافقین وحتی یجری اللہ المنافقین قال وکانوا قد استبشروا بموت رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فرفعوا رؤسہم فقال یا ایہا الرجل اربع علی نفسک فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد مات الم تسمع اللہ
یقول انک میت وانہم میتون وقال وما جعلنا لبشر من قبلک الخلد افان مت فہم الخالدون قال
ثم اتی المنبر فصعد وحمد اللہ واثنی علیہ ثم قال ایہا الناس انکان محمد الٰہکم الذی تعبدون فان الٰہکم قد مات
وانکان الٰہکم الذی فی السماء فان الٰہکم لم یمت ثم تلا وما محمد الا رسول قد خلت من قبلہ الرسل افان مات
او قتل انقلبتم علی اعقابکم حتی ختم الآیۃ ثم نزل وقد استبشر المسلمون بذلک واشتد فرحہم واخذت المنافقین
الکآبۃ قال عبد اللہ بن عمر فوالذی نفسی بیدہ فکانما کانت علی وجوہنا اغطیۃ فکشفت اخرجہ ابن ابی شیبۃ
وعن زید بن الحارث عن ابن سابط قال لما حضرت ابابکرا لوفاۃ ارسل الی عمر یستخلفہ فقال الناس یستخلف
علینا فظا غلیظا لو قد ملکنا کان افظ واغلظ فماذا القول لربک اذا لقیتہ وقد استخلفت علینا عمر قال
اتخوفونی ببلی اقول اللہم امرت خیرا لک استرعیت ثم ارسل الی عمر فقال انی اوصیک بوصیۃ ان حفظتہا ان لہ علیک
حقا فی اللیل لا یقبلہ فی النہار وحقا فی النہار لا یقبلہ فی اللیل وانہ لا یقبل نافلۃ حتی تؤدی الفریضۃ وانما
خفت موازین من خفت موازینہ یوم القیمۃ باتباعہم الباطل فی الدنیا وخفتہ علیہم وحق المیزان لا یوضع
فیہ الا الباطل ان یکون خفیفا وانما ثقلت موازین من ثقلت موازینہ یوم القیمۃ باتباعہم الحق فی
الدنیا وثقلہ علیہم وحق المیزان لا یوضع فیہ الا الحق ان یکون ثقیلا فان انت حفظت وصیتی ہذہ فلا
یکونن غائب احب الیک من الموت ولا بد منہ وان انت ضیعت قولی ہذا فلا یکن البغض الیک من
الموت ولن تعجزہ اخرجہ ابو یوسف ورواہ ابن ابی شیبۃ عن زید ولم یذکر ابن سابط وفی روایۃ الم تران اللہ ذکر
اہل الجنۃ بصالح ما عملوا وتجاوز عن سیئاتہم فیقول القائل انا ابلغ ہؤلاء وذکر اہل النار بسیئ ما عملوا

Marfat.com

ورد عليهم صالح ما عملوا فيقول القائل انا خير من هؤلاء وذكر آية الرحمة وآية العذاب فيكون المؤمن راغبا راهبا ولا يتمنى على الله غير الحق ولا يلقى بيده الى التهلكة فان انت حفظت قولي هذا فلا يكن غائب احب اليك منه الموت ولا بد لك منه وان انت ضيعت قولي هذا فلا يكن غائب ابغض اليك منه ولن تعجزه اخرجه في مصنفه وعن اسماء بنت عميس وقال له يا ابن الخطاب انى تما تستخلفك نظرا لما خلفت ورائي وقد صحبت رسول الله صلى الله عليه وسلم فرأيت من اثرته انفسنا على نفسه واهلنا على اهله حتى ان كنا لنتطل نهدى الى اهله من فضول ما يأتينا عنه وقد صحبتني فرأيتني انما اتبعت سبيل من كان قبلي والله ما نمت فحلمت ولا توهمت فسهوت وانى لعلى السبيل ما زغت وان اول ما اخذرك يا عمر نفسك ان لكل نفس شهوة فاذا اعطيتها تمادت في غيها واخذرك هؤلاء النفر من اصحاب محمد صلى الله عليه وسلم الذين قد انتفخت اجوافهم وطمحت انفسهم واحب كل امرئ منهم لنفسه وان لهم لخيرة عند زلة واحد منهم فاياك ان تكون واعلم انهم لن يزالوا منك خائفين ما خفت الله مستقيمين ما استقامت طريقتك هذه وعيني اقرأ عليك السلام اخرجه ابو يوسف وعن عبد الله بن حكيم قال خطبنا ابو بكر رض فقال اما بعد فاني اوصيكم بتقوى الله وان تثنوا عليه ما هو اهله وان تخلطوا الرغبة بالرهبة وتجمعوا الالحاف بالمسئلة فان الله اثنى على زكريا واهل بيته فقال انهم كانوا يسارعون في الخيرات ويدعوننا رغبا ورهبا وكانوا لنا خاشعين ثم اعلموا عباد الله ان الله قد اتخذ حجته على خلقه بمعاتبتكم واشتراطه عليكم في القليل الفاني بالكثير الباقي هذا كتاب الله فيكم لا تفنى عجائبه ولا يطفأ نوره فصدقوا القول بالعمل واتصوا كتابه واستبصروا فيه ليوم الظلمة فانما خلقتم للعباد ووكل كرامكاتبين يعلمون ما تفعلون ثم اعلموا عباد الله انكم تغدون وتروحون لامر قد فرغ منكم فيه فان استطعتم ان لا يفوتكم الا بالموت فسابقوا في كل ما امامكم فان تكفوا عن بعض ما تهوى انفسكم فانكم تكفون ما تكرهون من نفسه فاذكروا الله فانه ذكر حسن وارزاكم طلبا حثيثا مرة سريعا اخرجه ابو يوسف وابن ابي شيبة وعن ابي بكر خطب فحمد الله واثنى عليه بما هو اهله ثم قال ايها الناس

عثمان بن عفان ان رجالا من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم حین توفی النبی صلی اللہ علیہ وسلم حزنوا
علیہ حتی کاد بعضہم یوسوس قال عثمان فکنت منہم فبینا انا جالس فی ظل اطم من الاطام مر علی عمر فسلم علی
فلم اشعر انہ مر ولا سلم فانطلق عمر حتی دخل علی ابی بکر فقال لہ اما یعجبک انی مررت علی عثمان فسلمت علیہ
فلم یرد علی السلام واقبل ہو وابو بکر فی ولایتہ ابی بکر حتی سلما علی جمیعا ثم قال ابو بکر جارلی اخوک عمر فذکر
انہ مر علیک فسلم فلم ترد علیہ السلام فما الذی حملک علی ذلک قال قلت ما فعلت فقال عمر بلی واللہ لقد
فعلت ولکنہا عتبکم یا بنی امیۃ قال قلت واللہ ما شعرت انک مررت ولا سلمت قال ابو بکر صدق
عثمان وقد شغلک عن ذلک امر فقلت اجل قال ما ہو فقال عثمان توفی اللہ تعالی عز وجل نبیہ
صلی اللہ علیہ وسلم فسل ان نسأکہ عن نجاۃ ہذا الامر قال ابو بکر قد سالت عن ذلک فقمت الیہ فقلت
لہ بابی انت وامی انت احق بہا قال ابو بکر قلت یا رسول اللہ ما نجاۃ ہذا الامر فقال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم من قبل منی الکلمۃ التی عرضت علی عمی فردہا علی فہی لہ نجاۃ اخرجہ احمد وعن عائشۃ زوج
النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان فاطمۃ بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سألت ابا بکر بعد وفاۃ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ان یقسم لہا میراثہا مما ترک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مما افاء اللہ علیہ فقال لہا
ابو بکر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا نورث ما ترکنا صدقۃ قال فغضبت فاطمۃ فہجرت
ابا بکر فلم تزل مہاجرۃ حتی توفیت قال وعاشت بعد وفاۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ستۃ اشہر
قال وکانت فاطمۃ تسأل ابا بکر نصیبہا مما ترک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من خیبر وفدک وصدقتہ
بالمدینۃ فابی ابو بکر علیہا ذلک وقال لست تارکا شیئا کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یعمل بہ الا
عملت بہ وانی اخشی ان ترکت شیئا من امرہ ان ازیغ فاما صدقتہ بالمدینۃ فدفعہا عمر الی علی
وعباس فغلبہ علیہا علی وامّا خیبر وفدک فامسکہما عمر وقال ہما صدقۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
کانتا حبسہ التی تعروہ ونوائبہ وامرہما الی من ولی الامر قال فہما علی ذلک الیوم اخرجہ احمد وعن اوسط
البجلی عن ابی بکر الصدیق قال سمعتہ یخطب للناس مرجعہ حین استخلف فقال ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قام عام الاول مقامی ہذا وبکی ابو بکر فقال اسأل اللہ العفو والعافیۃ فان الناس لم یعطوا

Marfat.com

بعد الیقین شیئا خیرا من العافیۃ وعلیکم بالصدق فانہ فی الجنۃ وایاکم والکذب فانہ مع الفجور وہما فی النار
ولا تقاطعوا ولا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا وکونوا اخوانا کما امرکم اللہ عزوجل اخرجہ احمد وعن علی
قال کنت اذا سمعت من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حدیثا نفعنی اللہ بما شاء منہ واذا حدثنی عنہ غیری
استحلفہ فاذا حلف لی صدقتہ وان ابا بکر حدثنی وصدق ابو بکر انہ سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ما من
رجل یذنب ذنبا فیتوضأ فیحسن الوضوء ثم یصلی وقال سفیان ثم یصلی رکعتین فیستغفر اللہ
عزوجل الا غفر لہ اخرجہ احمد وعن ابی برزۃ الاسلمی رض انہ قال کنا عند ابی بکر الصدیق فی غضب علی
رجل من المسلمین فاشتد غضبہ علیہ جدا فلما رأیت ذلک قلت یا خلیفۃ رسول اللہ اضرب بہ عنقہ فلما
ذکرت القتل صرف عن ذلک الحدیث اجمع الی غیر ذلک من النحو فلما انفرقنا ارسل الی بعد ذلک ابو بکر الصدیق
فقال یا ابا برزۃ ما قلت قال ونسیت الذی قلت وقلت ذکرنیہ قال اما تذکر ما قلت قال قلت
لا واللہ قال لرأیت عینی رأتنی غضبت علی الرجل فقلت واضرب عنقہ یا خلیفۃ رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم اما تذکر ذلک او کنت فاعلا ذاک قال قلت نعم واللہ والآن ان امرتنی فعلت قال
ویحک او ویلک ان تلک واللہ ما ہی لاحد بعد محمد صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ احمد وعن الحسن البصری ان رجلا
قال لعمر بن الخطاب اتق اللہ یا عمر فاکثر علیہ فقال لہ قائل اسکت فقد اکثرت فقال لہ عمر دعہ اما خیر فیہم
ان لم یقولوا لنا ولا خیر فینا ان لم نقبل واوشک ان نرد علی قائلہا اخرجہ ابو یوسف وعن ابی الملیح
بن اسامۃ الہذلی قال خطب عمر بن الخطاب فقال یا ایہا الرعاۃ ان لنا علیکم حق النصیحۃ بالغیب والمعونۃ
علی الخیر ایہا الرعاۃ انہ لیس من علم احسبہ الی اللہ ولا اعم نفعا من علم امام وفقہ ولیس من جہل الغض الی
ولا اعم ضررا من جہل امام وخرقہ واللہ من یأخذ بالعافیۃ فیما بین فہرانیہ یعنی العافیۃ من فوق اخرجہ ابو یوسف
وعن ابن عباس قال دخلت علی امیر المؤمنین عمر حین طعن فقلت ابشر یا امیر المؤمنین بصحبتک النبی
حین کفر الناس وجاہدت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین خذلہ الناس وقبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
وہو عنک راض ولم یختلف فی خلافتک اثنان وقتلت شہیدا فقال اعد علی فاعدت علیہ فقال والسلم
الذی لا الہ غیرہ لوان لی ما علی الارض من صفراء وبیضاء لافتدیت بہ من ہول المطلع اخرجہ ابو یوسف

Marfat.com

وعن عطار الکلاعی قال خطب عمر الناس فحمد اللہ واثنی علیہ ثم قال اما بعد انی اوصیکم بتقوی اللہ الذی
یبقی ویہلک من سواہ الذی بطاعتہ ینفع اولیائہ وبمعصیتہ یضر اعدائہ فما لیس لہا لک ہلک معذرۃ فی تعمد
ضلالۃ حسبہا ہدی ولا فی ترک حق حسبہ ضلالۃ وان احق ما تعاہد الراعی من رعیتہ تعاہدہم بالذی لیدیہم
فی وظائف دینہم الذی ہداہم اللہ لہ وانما علینا ان نامرکم بامرکم اللہ بہ من طاعتہ وان ننہاکم عما نہاکم اللہ
عنہ من معصیتہ وان نقیم امر اللہ فی قریب الناس وبعیدہم ولا نبال علی من نال الخلق الا وان اللہ فرض الصلوٰۃ
وجعل لہا شروطا فمن شروطہا الوضوء والخشوع والرکوع والسجود واعلموا ایہا الناس ان الطمع فقر وان
الیاس غنی وفی العزلۃ راحۃ من خلطاء السوء واعلموا انہ من لم یرض عن اللہ فیما کرہ من قضائہ لم یؤد
الیہ ویجب کنہ شکرہ واعلموا ان للہ تعالی عبادا یمیتون الباطل بہجرہ ویحیون الحق بذکرہ رغبوا ورہبوا
فرہبوا ان خافوا فلیا منوا فابصروا من الیقین ما لم یعاینوا فخلصوا بما لم یزایلوا اخلصہم الخوف فہجروا ما ینقطع
عنہم الحیوۃ علیہم نقمۃ والموت لہم کرامۃ اخرجہ ابو یوسف وعن زید الیامی قال لما اوصی عمر قال اوصی الخلیفۃ
من بعدی بتقوی اللہ واوصیہ بالمہاجرین الاولین ان یعرف لہم حقہم وکرامتہم واوصیہ بالانصار الذین
تبوؤا الدار والایمان ان یقبل من محسنہم ویتجاوز عن مسیئہم واوصیہ باہل الامصار فانہم ردء الاسلام
وغیظ العدو وجباۃ المال ان لا یوخذ منہم الا فضلہم عن رضا منہم واوصیہ بالاعراب فانہم اصل العرب
ومادۃ الاسلام ان یوخذ من حواشی اموالہم فیرد علی فقرائہم واوصیہ بذمۃ اللہ وذمۃ رسولہ ان یوفی لہم
بعہدہم وان یقاتل من وراءہم ولا یکلفوا فوق طاعتہم اخرجہ ابو یوسف وعن معدان بن ابی طلحۃ ان
عمر خطب یوم جمعۃ فذکر نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وذکر ابا بکر وقال انی قد رایت دیکا قد نقرنی وان اللہ
لم یکن لیضیع دینہ ولا خلافتہ والذی بعث بہ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم فان عجل بی امر فالخلافۃ شوری بین
ہؤلاء الستۃ الذین توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو عنہم راض وانی قد علمت ان قوما سیطعنون
فی ہذا الامر انا ضربتہم بیدی ہذہ علی الاسلام فان فعلوا فاولئک اعداء اللہ الکفرۃ والضلال وانی
لا ادع بعدی شیئا اہم الی من الکلالۃ وما اغلظ لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی شیء ما راجعتہ فی الکلالۃ وما راجعتہ فی شیء ما راجعتہ فی الکلالۃ حتی طعن باصبعہ فی صدری وقال یا عمر الا تکفیک آیۃ

Marfat.com

الصيف التي في آخر سورة النساء فان اعش اقضي فيها قضية تقضي بها من يقرء القرآن ومن لا يقرء
القرآن ثم قال اللهم اني اشهدك على امراء الانصار فانما بعثتهم ليعلمون الناس دينهم وسنة نبيهم صلى الله عليه
وسلم ويقسموا فيهم فيئهم ويعدلوا عليهم ويرفعوا الي ما اشكل عليهم من امرهم ايها الناس انكم تاكلون شجرتين لا
اراهما الا خبيثتين لقد رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا وجد ريحهما من الرجل في المسجد امر به فاخذ بيده
فاخرج الى البقيع ومن اكلهما فليمتهما طبخا اخرجه احمد وعن خالد بن معدان قال دخل عبد الله بن الاهتم على
عمر بن عبد العزيز مع العامة فلم يفجأ عمر الا وهو بين يديه يتكلم فحمد الله واثنى عليه ثم قال اما بعد فان الله
خلق الخلق غنيا عن طاعتهم آمنا لمعصيتهم والناس يومئذ في المنازل والمرائي مختلفون فالعرب بشر
تلك المنازل اهل الحجر واهل الوبر واهل الدبر يجتازون دونهم طيبات الدنيا ورخاء عيشها لا يسألون
الله جماعة ولا يتلون له كتابا ميتهم في النار وحيهم اعمى الحس مع ما لا يحصى من المرغوب عنه والمزهود فيه
فلما اراد الله ان ينشر عليهم رحمته بعث اليهم رسولا من انفسهم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم بالمؤمنين رؤف
رحيم صلى الله تعالى عليه وعليهم السلام ورحمة الله وبركاته فلم يمنعهم ذلك ان جرحوه في جسمه ونقبوه في
رسمه ومعه كتاب من الله ناطق لا يقوم الا باذنه ولا يرحل الا باذنه ولا يقدم ولا يؤخر الا باذنه فلما
امر بالعزيمة وحمل على الجهاد انبسط لامر الله لوثه فابلج الله حجته واجاز كلمته واظهر دعوته وفارق الدنيا نقيا
نقيا ثم قام بعده ابو بكر فسلك سنته واخذ سبيله وارتدت العرب او من فعل ذلك منهم فابى ان يقبل
منهم بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم الا الذي كان قابلا انتزع السيوف من اغمادها واوقد النيران
في شعلها ثم نكب باهل الحق اهل الباطل فلم يبرح يقطع اوصالهم ويسقي الارض دماءهم حتى ادخلهم
في الذي خرجوا منه وقررهم بالذي نفروا عنه وقد كان اصاب من مال الله بكرا يرتوي عليه وحبشية
ارضعت ولدا له فرأى ذلك عند موته غصة في حلقه فادى ذلك الى الخليفة من بعده وفارق الدنيا
نقيا نقيا على منهاج صاحبه ثم قام بعده عمر بن الخطاب فمصر الامصار وخلط الشدة باللين وحسر عن
ذراعيه وشمر عن ساقيه واعد للامور اقرانها وللحرب آلتها فلما اصابه قين المغيرة بن شعبة امر ابن
عباس ليسأل الناس هل يثبتون قاتله فلما قيل قين المغيرة بن شعبة استهل بحمد ربه ان لا يكون اصابه

Marfat.com

ذو حق فی الفئی فیحجم علیہ بانہ انما استحل دمہ بما استحل من حقہ وقد کان اصاب من مال اللہ بضعۃ وثمانین الفاً فکسر بہا باعہ وکرہ بہا کفالۃ اولادہ فادّاہا الی الخلیفۃ من بعدہ وفارق الدنیا تقیا علی منہاج صاحبہ ثم انک یا عمر بنی الدنیا ولدتک لہوکہا والقمتک ثدیہا وبثت فیہا تلتمس مظانہا فلما ولیتہا القیتہا حیشا القایا العمر بحرتہا وجفوتہا وقذرتہا الا ما ابتزوت منہا فالحمد للہ الذی جاء بک اجوبتنا وکشف بک کربتنا (دور کرد بتو ما بستہ ما را)
فامض ولا تلتفت فانہ لا یعمر علی الحق شئی ولا یسهل علی الباطل شئی اقول قولی ہذا واستغفر اللہ لی وللمومنین والمومنات قال ابو ایوب فکان عمر بن عبد العزیز یقول فی الشئی قال لی ابن الاتھم امض ولا تلتفت اخرجہ الدارمی وعن سالم بن عبد اللہ انہ قال دخل رجل من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد یوم الجمعۃ وعمر بن الخطاب یخطب فقال عمر ایۃ ساعۃ ہذہ فقال یا امیر المومنین انقلبت من السوق فسمعت النداء فما زدت علی ان توضات فقال عمر الوضوء ایضا وقد علمت ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یامر بالغسل اخرجہ مالک واصحاب سبہم حدیث تقصیر کردند باینکہ مراد این رجل سبہم حضرت عثمان است وعن عمرو بن میمون الاودی ان عمر بن الخطاب لما حضر قال ادعوا لی علیا وطلحۃ والزبیر وعثمان وعبد الرحمن بن عوف وسعدا قال فلم یتکلم احد منہم الا علیا وعثمان فقال یا علی لعل ہؤلاء القوم یعرفون لک قرابتک وما اتاک اللہ من العلم والفقہ فاتق اللہ وان ولیت ہذا الامر فلا ترفعن بنی فلان علی رقاب الناس وقال لعثمان یا عثمان ان ہؤلاء القوم لعلہم یعرفون لک صہرک من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دستاک وشرفک فان انت ولیت ہذا الامر فاتق اللہ ولا ترفعن بنی فلان علی رقاب الناس فقال ادعوا لی صہیبا فقال صل بالناس ثلثا ولیجتمع ہؤلاء الرہط فایکم اتاہ فلیحمدوا اتاہ واحمد واعلی رجل فاضربوا راسہ من خالفہم اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن اسلم انہ حین یولج بالی بکر بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان علی وزبیر یدخلان علی فاطمۃ بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فیشاورونہا ویرتجعون فی امرہم فلما بلغ ذلک عمر بن الخطاب خرج حتی دخل علی فاطمۃ فقال یا بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واللہ ما من الخلق احد احب الینا من ابیک وما من احد احب الینا بعد ابیک منک وایم اللہ ما ذاک بمانعی ان اجتمع ہؤلاء النفر عندک ان امرہم ان یحرق علیہم البیت قال فلما خرج

Marfat.com

عمر جاء دها فقالت تعلمون ان عمر قد جاءنی وقد حلف بالله لئن عدتم لیحرقن علیکم البیت وایم الله لیمضین لما
حلف علیه فانصرفوا راشدین فروا رایکم ولا ترجعوا الی فانصرفوا عنها فلم یرجعوا الیها حتی بایعوا لابی بکر
اخرجه ابن ابی شیبة وعن اسلم مولی عمر ان عمر بن الخطاب رأی علی طلحة بن عبید الله ثوبا مصبوغا وهو
محرم فقال عمر ما هذا الثوب المصبوغ یا طلحة فقال طلحة یا امیر المومنین انما هو مدر فقال عمر انکم ایها الرهط ائمة
یقتدی بکم الناس فلو ان رجلا جاهلا رأی هذا الثوب لقال ان طلحة بن عبید الله کان یلبس الثیاب
المصبغة فی الاحرام فلا تلبسوا ایها الرهط شیئا من هذه الثیاب المصبغة اخرجه مالک وعن جابر بن عبد الله
قال سمعت عمر بن الخطاب یقول لطلحة بن عبید الله مالی اراک قد شعثت واغبررت منذ توفی رسول
الله صلی الله علیه وسلم لعلک سارک یا طلحة امارة ابن عمک قال معاذ الله انی لاجدرکم ان لا افعل ذلک انی
سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول انی لاعلم کلمة لا یقولها رجل عند ما حضرت الموت الا وجد روحه
لها روحا حین یخرج من جسده وکانت له نورا الیوم القیمة فلم اسال رسول الله صلی الله علیه وسلم عنها ولم
یخبرنی بها فذلک الذی دخلنی قال عمر فانا اعلمها قال فلله الحمد فما هی قال هی الکلمة التی قالها لعمه لا اله
الا الله قال طلحة صدقت اخرجه احمد وعن عبد الله بن عباس فی قصة سرغ فنادی عمر بن الخطاب انی مصبح
علی ظهر فاصبحوا علیه فقال ابو عبیدة افرارا من قدر الله فقال عمر لو غیرک قالها یا ابا عبیدة نعم نفر من قدر
الله الی قدر الله ارایت لو کانت لک اهل فهبطت وادیا له عدوتان احدهما مخصبة والاخری جدبة الیس ان
رعیت الخصبة رعیتها بقدر الله وان رعیت الجدبة رعیتها بقدر الله اخرجه مالک وعن عبایة بن رفاعة
قال بلغ عمر ان سعدا لما بنی القصر قال انقطع الصعوبة فبعث الیه محمد بن مسلمة فلما قدم اخرج زنده واوری
ناره واتباع حطبا بدرهم وقیل لسعد ان رجلا فعل کذا وکذا فقال ذلک محمد بن مسلمة خرج الیه فحلف
بالله ما قاله فقال نودی عنک الذی تقول ونفعل ما امرنا به فاحرق الباب ثم اقبل یعرض علیه ان
یزوده فابی فخرج فقدم علی عمر فهجر الیه فسار ذهابه ورجوعه تسع عشرة فقال لولا حسن الظن بک لرأینا
انک لم تودعنا قال بلی ارسل یقرء السلام ویعتذر ویحلف بالله ما قاله قال فهل زودک شیئا قال
لا قال فما منعک ان تزودنی انت قال انی کرهت ان آمر لک فیکون لک البارد ویکون لی الحار

وعلى اهل المدينة قد قتلهم الجوع وقد سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لا يشبع الرجل دون جاره اخرجه احمد وعن سليمان بن حنظلة قال اتينا ابى ابن كعب لنتحدث اليه فلما قام قمنا وسخن نمشى خلفه فرمقنا عمر بنبعه فضربه عمر بالدرة فقال فاتقاه بذراعيه فقال يا امير المومنين ما تصنع قال اوما ترى فتنة للمتبوع ذلة للتابع اخرجه الدارمى وعن محمد بن سيرين قال قال عمر لابن مسعود الم ابنا اوانبئت انك تفتى ولست بامير ولا حار بها من تولى قارها اخرجه الدارمى وعن تميم الدارى قال تطاول الناس فى البناء فى زمن عمر بن الخطاب فقال عمر يا معشر العرب لا ضر الارض انه لا اسلام الا بجماعة ولا جماعة الا بامارة ولا امارة الا بطاعة فمن سوده قومه على الفقه كان حيوة له ولهم ومن سوده قومه على غير فقه كان هلاكا له ولهم اخرجه الدارمى وعن عبد الله بن مسعود قال لما قبض النبى صلى الله عليه وسلم واستخلفوا ابا بكر وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث معاذا الى اليمن فاستعمل ابو بكر عمر على الموسم فلقى معاذا بمكة ومعه رفيق فقال ما هؤلاء قال هؤلاء اهدوا لى وهؤلاء لابى بكر فقال له عمر انى اريد ان تاتى بهم ابا بكر قال فلقيه من الغد فقال يا ابن الخطاب لقد رأيتنى البارحة وانا انزوا فى النار وانت آخذ بحجزتى وما ارانى الا مطيعك قال فاتى بهم ابا بكر فقال هؤلاء اهدوا لى وهؤلاء لك قال فانا سلمنا لك هديتك فخرج معاذ الى الصلوة فاذا هم يصلون خلفه فقال معاذ لمن تصلون قالوا لله عز وجل قال فانتم له فاعتقهم اخرجه الحاكم وعن حذيفة بن اليمان انه تزوج يهودية بالمدائن فكتب اليه عمر بن الخطاب ان خل سبيلها فكتب اليه احرام هى يا امير المومنين فكتب اليه اعزم عليك ان لا تضع كتابى حتى تخلى سبيلها فانى اخاف ان يقتدى بك المسلمون فيختاروا نساء اهل الذمة لجمالهن وكفى بذلك فتنة لنساء المسلمين اخرجه محمد وعن سعيد بن ابى بردة قال كتب عمر الى ابى موسى اما بعد فان اسعد الرعاة من سعدت به رعيته وان اشقى الرعاة عند الله من شقيت به رعيته اياك ان ترفع عمالك فيكون مثلك عند الله مثل البهيمة نظرت الى خضرة من الارض فرتعت فيها تبتغى بذلك السمن وانما حتفها فى سمنها والسلام عليك اخرجه ابن ابى شيبة وعن سفيان قال كتب عمر الى ابى موسى انك لن تنال الآخرة بشئ افضل من الزهد فى الدنيا اخرجه ابن ابى شيبة وعن يحيى بن

Marfat.com

سعیدان عمر بن الخطاب ادرک جابر بن عبد اللہ ومعہ حمال لحم فقال ما ہذا فقال یا امیر المومنین قدمنا
الی اللحم فاشتریت بدرہم لحما فقال عمر ما یرید احدکم ان یطوی بطنہ عن جارہ او ابن عمہ این یذہب
عنک ہذہ الآیۃ اذہبتم طیباتکم فی حیوتکم الدنیا واستمتعتم بہا اخرجہ مالک وعن ابن عمر قال دخل علیہ
عمر وہو علی مائدتہ فاوسع لہ عن صدر المجلس فقال بسم اللہ ثم ضرب بیدہ فلقم لقمۃ ثم ثنی باخری ثم قال
انی لاجد طعم وسم وما ہو بوسم اللحم قال عبد اللہ یا امیر المومنین انی خرجت الی السوق اطلب اللحم
لاشتریہ فوجدتہ غالیا فاشتریت بدرہم من المہزول وحملتہ علیہ بدرہم سمنا فاردت ان تیزود
عیالی عظما عظما فقال عمر ما اجتمعا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قط الا اکل احدہما وتصدق بالآخر
قال عبد اللہ خذ یا امیر المومنین فلن یجتمعا عندی الا فعلت ذلک قال ما کنت لافعل اخرجہ ابن ماجۃ
وعن ابن عباس قال کان عمر یدخلنی مع اشیاخ بدر فکان بعضہم وجد فی نفسہ فقال لم یدخل ہذا معنا
لنا ابناء مثلہ فقال عمر انہ من حیث علمتم فدعا ذات یوم فادخلہ معہم فما رایت انہ دعانی یومئذ الا لیریہم
قال ما تقولون فی قول اللہ اذا جاء نصر اللہ والفتح فقال بعضہم امرنا ان نحمد اللہ ونستغفرہ اذا نصرنا
وفتح علینا وسکت بعضہم فلم یقل شیئا فقال لی اکذلک تقول یا ابن عباس فقلت لا قال فما
تقول قلت ہو اجل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعلمہ لہ قال اذا جاء نصر اللہ والفتح وذلک علامتہ
اجلک فسبح بحمد ربک واستغفرہ انہ کان توابا فقال عمر ما اعلم منہا الا ما تقول اخرجہ البخاری وعن ابی
فراس قال خطب عمر بن الخطاب فقال یا ایہا الناس الا انا کنا نعرفکم اذ بین ظہرانی نبینا النبی صلی اللہ
علیہ وسلم واذ ینزل الوحی واذ ینبئنا اللہ من اخبارکم الا وان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد انطلق وقد
انقطع الوحی وانما نعرفکم بما نقول لکم من اظہر منکم خیرا ظننا بہ خیرا واحببناہ علیہ ومن اظہر لنا شرا
شرا وابغضناہ علیہ سرائرکم بینکم وبین ربکم الا انہ قد اتی علی حین وانا احسب ان من قرء القرآن
اللہ وما عندہ فقد خیل الی بآخرۃ الا ان رجالا قد قرءوہ یریدون بہ ما عند الناس فارید وہ باعمالکم
واریدوہ باعمالکم الا انی واللہ ما ارسل عمالی الیکم لیضربوا ابشارکم ولا لیاخذوا اموالکم ولکن ارسلہم الیکم
لیعلموکم دینکم وسنتکم فمن فعل بہ سوی ذلک فلیرفعہ الی فوالذی نفسی بیدہ اذا لاقصصہ منہ فوثب

Marfat.com

عمرو بن العاص فقال یا امیر المومنین اورایت انکان رجل من المسلمین علی رعیۃ فادب بعض رعیتہ
اٰئنک تقتصہ منہ فقال ای والذی نفس عمر بیدہ اذًا لاقتصہ منہ وقد رایت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم یقتص من نفسہ الا لا تضربوا المسلمین فتذلوہم ولا تجمروہم فتفتنوہم ولا تمنعوہم حقوقہم
فتکفروہم ولا تنزلوہم الغیاض فتضیعوہم اخرجہ احمد وعن عیاض الاشعری قال شہدت الیرموک و
علینا خمسۃ امراء ابو عبیدۃ بن الجراح ویزید بن ابی سفیان ابن حسنۃ وخالد بن الولید وعیاض ولیس
عیاض ہذا بالذی حدث سمعا کما قال وقال عمر اذا کان قتال فعلیکم ابو عبیدۃ قال فکتبنا الیہ انہ قد جاش
الینا الموت واستمددناہ فکتب الینا انہ قد جاءنی کتابکم تستمدونی واٰنی اولکم علی من ہو اعز نصرا واحضر
جندا اللہ عز وجل فاستنصروہ فان محمدا صلی اللہ علیہ وسلم قد نصر یوم بدر فی اقل من عدتکم فاذا اتاکم
کتابی ہذا فقاتلوہم ولا تراجعونی قال فقاتلناہم فہزمناہم وقتلناہم اربع فراسخ اخرجہ احمد وعن زید
بن اسلم قال کتب ابو عبیدۃ بن الجراح الی عمر بن الخطاب یذکر لہ جموعا من الروم وما یخوف منہم
فکتب الیہ عمر اما بعد فانہ مہما ینزل بعبد مومن من منزل شدید یجعل اللہ بعدہ فرجا وانہ لن یغلب
عسر یسرین وان اللہ یقول فی کتابہ یا ایہا الذین آمنوا اصبروا وصابروا ورابطوا واتقوا اللہ لعلکم
تفلحون اخرجہ مالک وعن یحیی بن سعید ان عمر بن الخطاب کان یقول کرم المومن تقواہ ودینہ حسبہ
ومروتہ خلقہ والجراۃ والجبن غرائز یضعہا اللہ حیث یشاء فالجبان یفر عن ابیہ وامہ والجری یقاتل
من لا یؤوب بہ الی رحلہ والقتل حتف من الحتوف والشہید من احتسب نفسہ علی اللہ اخرجہ مالک
وعن ابی عثمان النہدی قال اتانا کتاب عمر بن الخطاب ونحن بآذربیجان مع عتبۃ بن فرقد اما بعد فاتزروا
وارتدوا وانتعلوا والقوا الخفاف والقوا السراویل وعلیکم بلباس ابیکم اسمعیل وایاکم والتنعم وزی
العجم وعلیکم بالشمس فانہا حمام العرب وتمعددوا واخشوشنوا واخشوشبوا واخلولقوا واعطوا الرکب
اسنتہا وانزوا نزوا وارموا الاغراض وفی روایۃ وانزوا علی ظہور الخیل نزوا واستقبلوا بوجوہکم
الشمس فانہا حمامات العرب اخرجہ البغوی فی شرح السنۃ اما اتصاف شیخین بصفات کاملہ تبلیغیہ کہ انزا
در عرف زبان ما طریقت گویند از خوف وخشیۃ ومحبت وفنا در مرضی خدا تعالی در رسول او صلی اللہ علیہ وسلم

Marfat.com

وتعظیم جانب خدا تعالیٰ ورسول او صلی اللہ علیہ وسلم ونصیحت قرآن والیستادن نزدیک اوامر ونواہی
او وورع وزہد واعراض از دنیا وتقلل از معاش ومانند آن پس بطریق اتم بود وظہور خرق عوائد و
تربیت الٰہی ایشانرا بہ رؤیا ومانند آن از ایشان بسیار مروی شدہ وشواہد آن معنی بسیار است حدیثی
چند ازین جملہ نیز روایت کنیم عن الضحاک قال رای ابوبکر الصدیق طیرًا واقعًا علی شجرۃ فقال طوبی
لک یا طیر والله لوددت انی کنت مثلک تقع علی الشجرۃ وتاکل من الثمر ثم تطیر ولیس علیک حساب
ولا عذاب والله انی لوددت انی کنت شجرۃ الی جانب الطریق مر علیّ جمل فاخذنی فادخلنی فاہ
فلاکلنی ثم ازدردنی ثم اخرجنی بعرًا ولم اکن بشرًا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن محمد بن ابراہیم قال لما نزلت
ان الذین یغضون اصواتہم عند رسول اللہ اولئک الذین امتحن اللہ قلوبہم للتقوی قال ابوبکر الصدیق
یا رسول اللہ لا اکلمک الا کاخی السرار حتی القی اللہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن مجاہد قال قام ابوبکر خطیبا فقال
البشر وافانی ارجو ان تیم اللہ بذا الامر حتی تشبعوا من الزیت والخبز اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن میمون
قال اتی ابوبکر بوافر انجابین فقال ما صید من صید ولا غصن من شجر الا بما ضیعت من التسبیح اخرجہ
ابن ابی شیبۃ وعن ابی السفر قال دخل علی ابی بکر ناس من اخوانہ یعودونہ فی مرضہ فقالوا یا خلیفۃ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا ندعو لک طبیبا ینظر الیک قال قد نظر الی قالوا فما ذا قال لک قال
قال انی فعال لما ارید اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عبد الرحمن بن ابی بکر قال ان اصحاب الصفۃ کانوا اناسا
فقراء وان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من کان عندہ طعام اثنین فلیذہب بثالث ومن کان عندہ
طعام اربعۃ فلیذہب بخامس او سادس وان ابا بکر جاء بثلثہ وانطلق النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعشرۃ
وان ابا بکر تعشی عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم ثم لبث حیث شاء اللہ بعد ما مضی من اللیل ما شاء اللہ قالت لہ امرأتہ ما حبسک
عن اضیافک قال او ما عشیتہم قالت ابوا حتی تجیئ فغضب وقال واللہ لا اطعمہ ابدا فحلفت ام
ان لا تطعمہ وحلف الاضیاف ان لا یطعموہ قال ابوبکر کان ہذا من الشیطان فدعا بالطعام فاکل
واکلوا جمیعا فجعلوا لا یرفعون لقمۃ الا ربت من اسفلہا اکثر منہا فقال لامرأتہ یا اخت بنی فراس ما ہذا
قالت وقرۃ عینی انہا الان لاکثر منہا قبل ذلک بثلث مرارا فاکلوا وبعث بہا الی النبی صلی اللہ علیہ

Marfat.com

وسلم فذکرانہ اکل منہا متفق علیہ وعن یحیی بن سعید انہ قال بلغنی ان ابابکرؓ الصدیق قال لعائشۃؓ وہو مریضؓ
فی کم کفن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقالت فی ثلثۃ اثواب بیض سحولیۃ فقال ابوبکر خذوا ہذا الثوب
لثوب علیہ قداصابہ مشق او زعفران فاغسلوہ ثم کفنونی فیہ مع ثوبین آخرین فقالت عائشۃؓ وما ہذا
فقال ابوبکر الحی احوج الی الجدید من المیت وانما ہذا للمہلۃ اخرجہ مالک وعن عائشۃ زوج النبی صلی اللہ
علیہ وسلم انہا قالت ان ابابکر الصدیق کان نخلہا حادعشرین وسقا من مالہ بالغابۃ فلما حضرتہ الوفاۃ
قال واللہ یا بنیۃ مامن الناس احب الی غنی بعدی منک ولا اعز علی فقرا بعدی منک وانی کنت
نحلتک حادعشرین وسقا فلو کنت جددتیہ واختزتیہ کان لک وانما ہو الیوم مال وارث وانما ہما
اخواک واختاک فاقسموہ علی کتاب اللہ قالت عائشۃ فقلت یا ابت واللہ لو کان کذا وکذا لترکتہ انما
ہی اسماء فمن الاخری فقال ذو بطن بنت خارجۃ اراہ جاریۃ اخرجہ مالک و در شواہد النبوۃ از ابو موسیٰ
انصاری منقول است کہ گفتہ است اسلام ابوبکر شبیہ لوجی است زیرا کہ وی گفتہ است کہ شبی پیش
از بعثت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در خواب دیدم کہ نوری عظیم از آسمان فرود آمد و بر بام کعبہ
افتاد و در مکہ ہیچ خانہ نماند کہ ازان نور چیزی بآن در نیامد پس آن ہمہ انوار جمع شدند و یک نور گشتند
ہمچنان کہ اول بود بخانہ من در آمد و من در خانہ خود را ببستم بامداد آن خواب را یکی از احبار یہود گفتم
و تعبیر آن خواستم گفت این از قبیل اضغاث احلام است و اعتباری ندارد چون روزگاری برین
گذشت در بعضی تجارات بر بحیرا کہ مسکن بحیرا راہب بود در رسیدم و تعبیر خواب خود را از وی پرسیدم
گفت تو چہ کسی گفتم کہ مردی ام از قریش گفت خدا تعالی در میان شما پیغمبری خواہد برانگیخت و تو در
ایام حیات وی وزیر وی خواہی بود و بعد از وفات وی خلیفہ وی پس چون رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم مبعوث شد مرا باسلام خواند گفتم ہر پیغمبر را دلیلی بودہ است بر نبوت وی دلیل تو چیست
گفت دلیل نبوت من آن خوابی کہ دیدی و آن خبر در جواب تو گفت کہ آن را اعتباری نیست
و بحیرا گفت کہ تعبیر آن چنین است و چنین من گفتم ترا باین کہ خبر کرد و گفت جبرئیل گفتم من از تو
دلیل و برہان نمی طلبم زیادہ ازین اشہدان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ واشہد انک عبدہ

Marfat.com

بعد ازان رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود که هیچکس را باسلام دعوت نکردم که در اول توقف و تردد نکرد
مگر ابوبکر که چون وی را دعوت کردم تصدیق کرد و گفت که تو رسول خدای وی صدیق اکبر است و نیز در
شواهد مذکور است که امیر المومنین ابوبکر صدیق گفته است که روزی در ایام جاهلیت در سایه درختی
نشسته بودم ناگاه دیدم که شاخی ازان درخت میل بجانب من کرد چنانکه بسر من رسید من دران
می نگریستم و می گفتم که این چه خواهد بود آوازی ازان درخت بگوش من آمد که پیغمبری در فلان وقت
بیرون خواهد آمد می باید که تو سعادت مندترین مردمان باشی بوی گفتم روشن تر بگوی که آن پیغمبر
کیست و نام وی چیست گفت محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم گفتم وی صاحب و الیف
و حبیب من است ازان درخت عهد بستدم که هرگاه وی مبعوث شود مرا بشارت دهی چون وی
مبعوث شد ازان درخت آواز آمد بجد باش و اهتمام کن ای ابو قحافه که وحی بوی آمد سوگند
برب موسی که هیچکس بر تو در اسلام سبقت نخواهد گرفت چون بامداد کردم بسوی رسول الله صلی الله
علیه وسلم رفتم چون مرا دید گفت ای ابوبکر ترا بخدا تعالی و رسول وی میخوانم گفتم اشهد انک رسول الله
صلی الله علیه وسلم بعثک بالحق سراجا منیرا پس بوی ایمان آوردم و تصدیق وی کردم و نیز در شواهد
از ابوبکر الصدیق منقولست که در مرض آخر خود گفت که امشب در تفویض امر خلافت بتکرار استخاره کردم
و از خدا تعالی خواستم که مرا بر آنچه رضای وی دران باشد توفیق دهد گفت میدانید که دروغ نخواهم گفت
و کدام عاقل در وقت ملاقات خدا تعالی افترا بروی روا دارد و فریفتن مسلمانان بدروغ جائز شمارد
همه گفتند ای خلیفه رسول خدا هیچکس را در صدق تو شکی نیست بگو آنچه میگوئی در آخر شب خواب بر من
غلبه کرد رسول را صلی الله علیه وسلم دیدم که دو جامه سفید پوشیده بود و اطراف آن جامه ها را من
جمع میکردم ناگاه آن دو جامه سفید سبز شدن و درخشیدن گرفت چنانکه نور آن دیده بینند [illegible]
و بر دو جانب رسول الله صلی الله علیه وسلم دو مرد بلند بالا بودند در غایت حسن و جمال لباس ایشان
سرمایه سرور پس رسول الله صلی الله علیه وسلم مرا سلام کرد و بشرف مصافحه مشرف ساخت و دست
مبارک بر سینه من نهاد خفقان و اضطرابی که در خود می یافتم ساکن شد گفت ای ابوبکر اشتیاق ما

Marfat.com

بماقات تو بسیار است وقت نشد که پیش ما آئی من در خواب چندان گریستم که اہل من ازان خبر دار شدند
بعد ازان مرا خبر دادند پس گفتم واشوقاہ الیک یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود که اندکی ماندہ است
که وصال بی تو ہم فراق دست دہد بعد ازان گفت خدا تعالی ترا در تفویض خلافت اختیار داد گفتم
یا رسول اللہ تو اختیار کن رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود که والی رعیت ساز عامل صادق قوی رفاق
آنکه مرضی است در زمین و آسمان و پاکیزه ترین روزگار است یعنی عمر بن الخطاب پس گفت این
دو مرد وزیران تو اند در دنیا و مددگاران تو اند در وقت وفات و ہمسائیگان تو در بہشت بعد ازان
مرا سلام کرد و آن دو مرد نیز مرا سلام کردند و گفتند خلاص یافتی از مکروہ و تو صدیقی در آسمان و تو
صدیقی در میان ملائکه و صدیقی در زمین و صدیقی در میان خلق گفتم یا رسول اللہ پدر و مادر
من فدای تو باد این دو مرد کیانند که من مثل ایشان ندیدم فرمود که این دو فرشته کریم ئیل
و میکائیل است برفت و من بیدار شدم رخساره از آب دیده تر و اہل بیت من بر بالین من گریان
عن ابن شہاب قال رای النبی صلی اللہ علیہ وسلم رؤیا فقصها علی ابی بکر فقال یا ابا بکر رأیت کانی
استبقت انا وانت درجة فسبقتک بمرقاتین ونصف فقال یا رسول اللہ یقبضک اللہ الی رحمته و
مغفرة واعمش بعدک سنتین ونصفا مغرولابن سعد عن نافع قال بلغنا ان عمر بن الخطاب قال
فی ولدی رجل یوجد شئ من یلی فیملأ الارض عدلا قال نافع لا احسبه الا عمر بن عبد العزیز معرد
للبیہقی وعن زید بن اسلم عن ابیه ان عمر بن الخطاب دخل علی ابی بکر الصدیق وہو یجتذب لسانه
فقال عمر مه غفر اللہ لک فقال ابو بکر ہذا اوردنی الموارد اخرجه مالک وعن زید بن اسلم ان عمر بن الخطاب
کان یقول اللهم انی اسألک شهادة فی سبیلک ووفاة ببلد رسولک اخرجه مالک وعن زید بن
اسلم انه قال شرب عمر بن الخطاب لبنا فاعجبه فسال الذی سقاه من این ہذا اللبن فاخبره انه ورد
علی ماء قد سماه فاذا نعم من نعم الصدقة وہم یسقون فحلبوا لی من البانها فجعلته فی سقائی فهو ہذا فادخل
عمر بن الخطاب یده فاه فاستقاءه اخرجه مالک وعنه عن ابیه ان عمر بن الخطاب کان یصلی من اللیل
ما شاء اللہ حتی اذا کان من آخر اللیل ایقظ اہله للصلوة یقول لہم الصلوة الصلوة ثم تلا ہذه الآیة

Marfat.com

وأمر الملك بالصلوة واصطبر عليها لا نسألك رزقا نحن نرزقك والعاقبة للتقوى اخرجه مالك وعنه عن
ابيه انه قال لعمر بن الخطاب ان في الظهر ناقة عمياء فقال عمر ردوها الى اهل بيت ينتفعون بها قال
فقلت وهي عمياء قال يقطر وينها بالليل قال فقلت كيف تاكل من الارض قال فقال عمر امن نعم
الجزية هي ام من نعم الصدقة فقلت بل من نعم الجزية فقال عمر والله اردتم اكلها فقلت والله ان
عليها وسم نعم الجزية فامر بها عمر فنحرت وكانت عند حفصة فسألها فلا يكون فاكهة ولا طريقة الا جعل منها
في تلك الصحاف فبعثت بها الى ازواج النبي صلى الله عليه وسلم ويكون الذي بعثت به الى حفصة ابتدئ
من آخر ذلك فان كان فيه نقصان كان في حظ حفصة قال فجعل في تلك الصحاف من لحم تلك الجزور
فبعثت بها الى ازواج النبي صلى الله عليه وسلم وامر بما بقي من لحم تلك الجزور فصنع فدعا عليه المهاجرين
والانصار اخرجه مالك وعنه انه قال لما خرج عبد الله وعبيد الله ابنا عمر بن الخطاب في جيش الى العراق فلما
قفلا مر على ابي موسى الاشعري وهو امير البصرة فرحب بهما وسهل ثم قال لو اقدر لكما على امر لصنعت بكما
لفعلت ثم قال هل هنا لي من مال اصلح به حالي فابتاع به متاعا من متاع العراق ثم ابيعه بالمدينة فتؤديان رأس المال الى امير المؤمنين وتكون لكما
الربح فقالا وددنا فافعل وكتب الى عمر بن الخطاب ان يأخذ منهما المال فلما قدما باعا فاربحا فلما دفعا
ذلك الى عمر بن الخطاب قال اكل الجيش اسلفه مثل ما اسلفكما قالا لا فقال عمر بن الخطاب ابنا امير
المؤمنين فاسلفكما ادّيا المال وربحه فسكت وامّا عبيد الله فقال ما ينبغي يا امير المؤمنين لو هلك المال
او نقص لضمناه فقال عمر ادّياه فسكت عبد الله وراجعه عبيد الله فقال رجل من جلساء عمر يا
امير المؤمنين لو جعلته قراضا فقال عمر قد جعلته قراضا فاخذ عمر رأس المال ونصف ربحه واخذ عبد الله
وعبيد الله نصف ربح المال اخرجه مالك عن عمر بن الخطاب انه مر بابي موسى فقال السلام عليكم يا ابا
القبور اخباركم عندنا ان نساءكم قد تزوجن وديارك قد قسمت واموالكم قد فرقت فاما ما كان من شاهد فيؤدي
وما كان من غائب فانتظر به فان جاء والا قضينا عنه فقد ضمنا ما ذهب من ماله اخرجه مالك
لابن ابي الدنيا في كتاب القبور بسند فيه متهم عن يحيى بن ايوب الخزاعي قال سمعت من يذكر عمر بن الخطاب

Marfat.com

ذہب الی قبر شابٍ فناداہ یا فلان ولمن خاف مقام ربہ جنتان فاجابہ الفتی من داخل القبر یا عمر قد اعطانیہما ربی فی الجنۃ مرتین والقصۃ بطولہا معروفۃ ابن عساکر وعن یحیی بن سعید بن المسیب انہ سمع یقول لما صدر عمر بن الخطاب من منیً اناخ بالابطح ثم کوم کومۃ ثم طرح علیہا رداءہ واستلقی ثم مدّ یدیہ الی السماء فقال اللہم کبرت سنّی وضعفت قوتی وانتشرت رعیتی فاقبضنی الیک غیر مضیع ولا مفرط ثم قدم المدینۃ فی عقب ذی الحجۃ فخطب الناس ثم قال ایہا الناس قد سنت لکم السنن وفرضت لکم الفرائض وترکتم علی الواضحۃ الا ان تضلوا بالناس یمیناً وشمالاً وضرب باحدی یدیہ علی الاخری ثم قال ایاکم ان تہلکوا عن آیۃ الرجم ان یقول قائل انا لا نجد حدین فی کتاب اللہ فقد رجم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورجمنا والذی نفسی بیدہ لولا ان یقول الناس زاد عمر بن الخطاب فی کتاب اللہ لکتبتہا الشیخ والشیخۃ اذا زنیا فارجموہما البتۃ فانا قد قرأناہا قال یحیی قال سعید بن المسیب فما انسلخ ذو الحجۃ حتی قتل عمر بن الخطاب اخرجہ مالک وعنہ ان عمر بن الخطاب قال لرجل ما اسمک فقال جمرۃ قال ابن من قال ابن شہاب قال ممن قال من الحرقۃ قال این مسکنک قال بحرۃ النار قال بایہا قال بذات لظی فقال عمر ادرک اہلک فقد احترقوا فکان کما قال عمر بن الخطاب اخرجہ مالک وعنہ ان عمر بن الخطاب کان یاکل خبزاً بسمن فدعا رجلاً من اہل البادیۃ فجعل یاکل ویتبع باللقمۃ وضر الصحفۃ فقال لہ عمر کانک مقفر فقال واللہ ما اکلت سمناً ولا رأیت اکلا بہ منذ کذا فقال عمر لا اکل السمن حتی یحیی الناس من اول ما یحیون اخرجہ مالک وعنہ ان عمر بن الخطاب قال ایاکم واللحم فان لہ ضراوۃ کضراوۃ الخمر اخرجہ مالک وعن اسحق بن عبد اللہ بن ابی طلحۃ انہ قال قال انس بن مالک رأیت عمر بن الخطاب وہو یومئذ امیر المومنین وقد رقع بین کتفیہ برقع ثلاث لبد بعضہا فوق بعض اخرجہ مالک وعن انس بن مالک قال رأیت عمر بن الخطاب وہو یومئذ امیر المومنین یطرح لہ صاع من تمر فیاکلہ حتی یاکل حشفہا اخرجہ مالک وعنہ انہ سمع عمر بن الخطاب وسلم علیہ رجل فرد علیہ السلام ثم سأل عمر الرجل کیف انت قال احمد الیک اللہ فقال عمر ذلک الذی اردت منک اخرجہ مالک وعنہ قال سمعت عمر بن الخطاب وخرجت معہ حتی دخل حائطاً فسمعتہ یقول وبینی وبینہ جدار وہو فی جوف الحائط عمر بن الخطاب امیر المومنین نجم نجم

Marfat.com

یا ابن الخطاب لتتقین اللہ او لیعذبنک اخرجہ مالک وعن قیس قال لما قدم عمر الشام استقبلہ الناس وہو
علی بعیرۃ فقالوا یا امیر المومنین لو رکبت برذونا یلقاک عظماء الناس ووجوہہم فقال عمر لا اراکم ہہنا انما
اسپ ترکی ۱۲
الامر من ہہنا واشار بیدہ الی السماء خلوا سبیل جملی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن شقیق قال کتب عمر ان
الدنیا خضرۃ حلوۃ فمن اخذہا بحقہا کان قمنا ان یبارک لہ فیہ ومن اخذہا بغیر ذلک کان کالآکل الذی
لائق ۱۲
لا یشبع اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن محمد بن شہاب قال قال عمر لا تعرض فیما لا یعنیک واعتزل عدوک
واحتفظ من خلیلک الا الامین فان الامین من القوم لا یعادلہ شئی ولا تصحب الفاجر فیعلمک
من فجورہ ولا تفش الیہ سرک واستشر فی امرک الذین یخشون اللہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ عن محمد بن
المنکدر قال دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی ابی بکر فرآہ ثقیلا فخرج من عندہ فدخل علی عائشۃ
یخبرہا بوجع ابی بکر اذ دخل ابو بکر یستاذن فقالت عائشۃ ابی یدخل فجعل النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتعجب لما
عجل اللہ فیہ من العافیۃ فقال ما ہو الا ان خرجت من عندی فعوفیت فاتانی جبرئیل علیہ السلام
فسعطنی سعطۃ فقمت وقد برأت معزولا بن ابی الدنیا وابن عساکر عن صالح بن کیسان قال قال
دوا در بینی من افگند
محرز بن نضلۃ رایت سماء الدنیا افرجت لی حتی دخلتہا حتی انتہیت الی السماء السابعۃ ثم انتہیت الی
سدرۃ المنتہی فقیل لی ہذا منزلک فعرضتہا علی ابی بکر الصدیق وکان اعبر الناس فقال ابشر بالشہادۃ
فقتل بعد ذلک بیوم فی غزوۃ ذی قرد معزولا بن سعد قال ابن اسحق وبلغنی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قال لابی بکر وہو محاصر ثقیفا انی رأیت انی اہدیت لی قعبۃ مملوۃ زبدا فنقرہا دیک فاراق ما فیہا فقال
ابو بکر یا رسول اللہ ما اظن ان تدرک منہم یومک ہذا ما ترید قال ولا انا اری ذلک معزو للبیہقی وعن
محمد بن سوقہ قال اتیت نعیم بن ابی ہند فاخرج الی صحیفۃ فاذا فیہا من ابی عبیدۃ بن الجراح ومعاذ
بن جبل الی عمر بن الخطاب سلام علیک اما بعد فانا عہدناک وامر نفسک لک مہم فاصبحت وقد ولیت
امر ہذہ الامۃ احمرہا واصفرہا واسودہا یجلس بین یدیک الشریف والوضیع والعدو والصدیق ولکل
حصۃ من العدل فانظر کیف انت عند ذلک یا عمر فانا نحذرک یوما تعنو فیہ الوجوہ وتجف فیہ القلوب
ای تذل ۱۲
وتقطع فیہ الحجج ملک قہرہم بجبروتہ والخلق وآخرون لہ یرجون رحمتہ ویخافون عقابہ فانا کنا نحدث

Marfat.com

ان امر هذه الامة سيرجع في آخرها ان يكونوا اخوان العلانية اعداء السريرة وانا نعوذ بالله ان ننزل
كتابنا سوى المنزل الذي نزل من قلوبنا فانا كتبنا به نصيحة لكم والسلام عليكم فكتب اليهما من عمر
بن الخطاب الى ابي عبيدة ومعاذ بن جبل السلام عليكما اما بعد فانكما كتبتما الي تذكران انكما عهدتماني
وامر نفسي لي مهم وانا قد اصبحت قد وليت امر هذه الامة احمر هاديها وامرد ما يليها بين يدي الساعة
الوضيع والعدو والصديق ولكل حصة من ذلك وكتبتما كيف انت عند ذلك يا عمر وانه لا حول ولا قوة
الا بالله وكتبتما تحذرانني ما حذرت به الامم قبلنا وقديما كان اختلاف الليل والنهار بآجال الناس
يقصر بان كل بعيد ويبليان كل جديد ويأتيان بكل موعود وشيك صير الناس الى منازلهم من الجنة والنار
وكتبتما تذكران انكما كنتما تحدثان ان امر هذه الامة سيرجع في آخرها ان يكون اخوان العلانية اعداء
السريرة ولستم باولئك ليس هذا بزمان ذلك وان ذلك لزمان يظهر فيه الرغبة والرهبة ويرغب
بعض الناس الى بعض لصلاح دنياهم ودينهم وكتبتما به نصيحة تعظاني بالمدان
انزل كتابكما سوى المنزل الذي نزل من قلوبكما وانكما كتبتما به نصيحة وقد صدقتما فلا تدعا الكتاب الى
فانه لا غنى عنكما والسلام عليكما اخرجه ابن ابي شيبة وعن سليم بن حنظلة من عمر بن الخطاب انه كان يقول
اللهم اني اعوذ بك ان تاخذني على غرة او تدركني في غفلة او تجعلني من الغافلين اخرجه ابن ابي شيبة
وعن ليث بن نمير قال والله ما تخلت لعمر الرفيق قط الا داء له عارض اخرجه ابن ابي شيبة وعن الحسن
قال كان عمر بن الخطاب يمر بالآية في ورده فيخنقه البكاء فيرجع حتى يلزم بيته حتى يعاد مريضا اخرجه ابن ابي شيبة وعن كان عمر يمشي في طريق ومعه عبد الله بن عمر فرأى جارية مقرورة فنزع ردائه
مرتين او ثلاثا فقدم اخرى فقال يا يرفا هذه ممن يعرف نباؤها فقال يا امير المؤمنين هذه والله احدى بناتك
بناتي قال نعم قال من هي قال بنت عبد الله بن عمر قال ويلكما يا عبد الله بن عمر اهلكتها هزالا
بالصنع منعتما ما عندك فنظر اليه فقال ما عندي غير ان تكسب ابنتك كما تكسب الناس والله ما
عندي الا سهمك مع المسلمين اخرجه ابن ابي شيبة وعن رجل عن عمر بن الخطاب انه قال في خطبته حاسبوا
انفسكم قبل ان تحاسبوا وزنوا انفسكم قبل ان توزنوا للعرض الاكبر يوم تعرضون لا تخفى منكم خافية

Marfat.com

اخرجه ابن ابی شیبة وعن عبید الله بن عدی بن الخیار قال قال عمر ان العبد اذا تواضع لله رفع الله
حکمته وقال انتعش نعشک الله فهو فی نفسه صغیر وفی انفس الناس کبیر وان العبد اذا تعظم وعد اطوره
(ارتفع ۱۲ بلند کرد ۱۲) (بیندازد ۱۲)
وهصه الله الی الارض وقال احنأ احناک الله فهو فی نفسه کبیر وفی انفس الناس صغیر حتی لهو احقر
(ای رماه ۱۲) (دور شو ۱۲)
عندهم من خنزیر اخرجه ابن ابی شیبة وعن رجل من غفار عن ابیه قال اقبلت بطعام احمله من الحار
علی ابل من ابل الصدقة فتصفحها عمر فاعجبه بکر فیها قلت خذه یا امیر المومنین فضرب بیده علی کتفی فقال
(دید از هر جانب ۱۲) (شتر جوان ۱۲)
والله ما انا باحق به من رجل من بنی غفار اخرجه ابن ابی شیبة وعن عون بن عبد الله بن عتبة قال
قال عمر جالسوا التوابین فانهم ارق شیء افئدة اخرجه ابن ابی شیبة وعن یحیی بن جعدة قال قال
عمر لولا ان اسیر فی سبیل الله او اضع جبینی لله فی التراب او اجالس قوما یلتقطون طیب الکلام کما
یلتقط التمر لاحببت ان اکون قد لحقت بالله اخرجه ابن ابی شیبة وعن الاعمش عن شیخ قال قال عمر
من اراد الحق فلینزل بالبراز یعنی یظهر امره اخرجه ابن ابی شیبة وعن الضحاک قال کتب عمر بن الخطاب
الی ابی موسی اما بعد فان القوة فی العمل ان لا تؤخروا عمل الیوم لغد فانکم اذا فعلتم ذلک تدارکت
علیکم الاعمال فلم تدروا ایها تاخذون فاضعتم فاذا خیرتم بین امرین احدهما للدنیا والآخر للآخرة فاختاروا
امر الآخرة علی امر الدنیا فان الدنیا تفنی وان الآخرة تبقی کونوا من الله علی وجل وتعلموا کتاب الله فانه
ینابیع العلم وربیع القلوب اخرجه ابن ابی شیبة وعن ابی عثمان قال قال عمر الشتاء غنیمة العابد اخرجه
ابن ابی شیبة وعن عطاء الخراسانی قال احتبس عمر بن الخطاب علی جلسائه فخرج الیهم من العشی قالوا
ما حبسک فقال غسلت ثیابی فلما جفت خرجت الیکم اخرجه ابن ابی شیبة وعن عبد الرحمن بن ابی
لیلی قال قدم علی عمر ناس من العراق فرای کانهم یاکلون تقذرا افراطا فقال ما هذا یا اهل العراق
لو شئت ان یدهمق لی کما یدهمق لکم لفعلت ولکنا نستبقی من دنیانا نجده فی اخرانا اما سمعتم قال
اذهبتم طیباتکم فی حیوتکم الدنیا واستمتعتم بها اخرجه ابن ابی شیبة وعن عاصم بن عمر قال کان عمر یقول
یحفظ الله المؤمن کان عاصم بن ثابت بن الافلح نذر ان لا یمس مشرکا ولا یمسه مشرک فمنعه الله
بعد وفاته کما امتنع منهم فی حیوته اخرجه ابن ابی شیبة وعن الربیع بن بزیع قال سمعت ابن عمر

۵ یعنی به نفرت میخورد که طعام لائق شان ایشان پر تکلف نبود ۱۲

Marfat.com

قال کان عمر بن الخطاب یوتی بخبزہ ولحمہ ولبنہ وزیتہ وبقلہ وخلہ ویاکل ثم یمص اصابعہ ویقول ہکذا یمسح بیدیہ بیدیہ ویقول ہذہ مناویل آل عمر اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن ابی ملیح قال قال عمر ما الدنیا فی الآخرۃ الا کنفجۃ ارنب اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن حبیب قال قدم اناس من العراق علی عمر وفیہم جریر بن عبداللہ قال فاتاہم بجفنۃ قد صنعت بخبز وزیت قال فقال لہم قداری ما تقدمون الیہ فای شئی تریدون حلوا وحامضا وحارا وباردا او قذف فی البطون اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعنہ عن بعض اصحابہ عن عمر انہ دعی الی طعام وکانوا اذا جاروا بلون خلطہ بصاحبہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عبداللہ بن عامر قال رایت عمر بن الخطاب اخذ تبنۃ من الارض فقال لیتنی ہذہ التبنۃ لیتنی لم اک شیئا لیت امی لم تلدنی لیتنی کنت نسیا منسیا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن ابن عمر قال کان راس عمر علی حجری فقال ضعہ لا ام لک فقال ویلی وویل ام عمر ان لم یغفر لی ربی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن حجر قال قال ان الفجور ہکذا وعطی راسہ الی حاجبیہ الا ان البر ہکذا وکشف راسہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن انس قال غلا السعر وغلا الطعام بالمدینۃ علی عہد عمر فجعل یاکل الشعیر فاستنکرہ بطنہ فاہوی بیدہ الی بطنہ فقال والله ما ہو الا ما تری حتی یوسع اللہ علی المسلمین اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عبداللہ بن عامر قال خرجت مع عمر فمر برکیۃ مضطربا فسطاطا حتی یرجع قال قلت فبای شئی کان یستظل بہ قال یطرح النطع علی الشجرۃ یستظل بہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن حمید بن عبدالرحمن قال قال عمر لو ہلک حمل من ولد الضان ضیعا بشاطئ الفرات خشیت ان یسالنی اللہ عنہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن بشر بن عمرو قال لما اتی عمر بن الخطاب الشام اتی بیزدون فرکب علیہ فلما ہزہ نزل عنہ وضرب وجہہ وقال قبحک اللہ وقبح من علمک ہذا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن حذیفۃ قال دخلت علی عمر وہو قاعد علی جذع فی دارہ وہو یحدث نفسہ فدنوت منہ فقلت ما الذی اہمک یا امیر المؤمنین فقال ہکذا بیدہ واشار بہا قال قلت ما الذی یہمک فواللہ لو رایتنا منک امرا تنکرہ لتقومناک قال اللہ الذی لا الہ الا ہو لو رایتم منی امرا تنکرونہ لتقومتموہ فقلت اللہ الذی لا الہ الا ہو لو رایتنا منک امرا تنکرہ لتقومناک قال ففرح بذلک فرحا شدیدا وقال الحمد للہ الذی جعل فیکم اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم من الذین اذا رای

Marfat.com

منی امراً ینکرہ قومنی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن اسلم قال کنت آتی عمر بالصاع من التمر فیقول یا اسلم
حت عنی قشرہ فاحسفہ فیاکلہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن میکائیل شیخ من اہل خراسان قال کان عمر
اذا قام من اللیل قال قد تری مقامی وتعلم حاجتی فارجعنی من عندک یا اللہ بحاجتی مفلحا منجحا مستجیبا
مستجابا لی قد غفرت لی ورحمتنی فاذا قضی صلوتہ قال اللہم لا اری شیئا من الدنیا یدوم ولا اری حالا
فیہا تستقیم اللہم اجعلنی انطق فیہا بعلم واصمت فیہا بحلم اللہم لا تکثر لی من الدنیا فاطغی ولا تقل لی منہا
فانسی فان ما قل وکفی خیر مما کثر والہی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن علی بن الاقمر قال کان عمر بن الخطاب
یطعم الناس بالمدینۃ وہو یطوف علیہم وبیدہ عصا فمر برجل یاکل بشمالہ فقال یا عبد اللہ کل بیمینک قال
یا عبد اللہ انہا مشغولۃ قال فمضی ثم مر بہ وہو یاکل بشمالہ فقال یا عبد اللہ کل بیمینک قال یا عبد اللہ انہا
مشغولۃ ثلاث مرات قال وما شغلہا قال اصیبت یوم موتۃ قال فجلس عمر عندہ یبکی فجعل یقول لہ من
یوضیک من یغسل راسک وثیابک من یصنع کذا وکذا فدعا لہ بخادم وامر لہ براحلۃ وطعام وما یصلحہ وما
ینبغی لہ حتی رفع اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم اصواتہم یدعون اللہ لعمر مما راوا من رافتہ بالرجل واہتمامہ
بامر المسلمین اخرجہ محمد وعن معدان بن ابی طلحۃ الیعمری ان عمر بن الخطاب قام خطیبا یوم جمعۃ او خطب
یوم جمعۃ فحمد اللہ واثنی علیہ ثم ذکر نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابا بکر ثم قال ایہا الناس انی قد رایت
رؤیا کان دیکا احمر نقرنی نقرتین ولا اری ذلک الا لحضور اجلی وان الناس یامرونی ان استخلف وان
اللہ لم یکن لیضیع دینہ وخلافتہ والذی بعث بہ نبیہ فان عجل بی امر فالخلافۃ شوری بین ہؤلاء الرہط
الستۃ الذین توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو عنہم راض فایہم بایعتم لہ فاستمعوا لہ واطیعوا اخرجہ
ابن ابی شیبۃ وروی عن عمر قال فی انصرافہ من حجتہ التی لم یحج بعدہا الحمد للہ ولا الہ الا اللہ یعطی
من یشاء ما یشاء لقد کنت بہذا الوادی یعنی ضجنان ارعی ابلا للخطاب وکان فظا غلیظا یتعبنی اذا
عملت ویضربنی اذا قصرت وقد اصبحت وامسیت ولیس بینی وبین اللہ احد اخشاہ ثم تمثل

لا شیء مما تری تبقی بشاشتہ ... یبقی الالہ ویودی المال والولد
لم تغن عن ہرمز یوما خزائنہ ... والخلد قد حاولت عاد فما خلدوا

فاحسفہ بمہملتین بروزن اضرب بمعنی پوست آنرا دور کردم ۱۲

Marfat.com

ولا سلیمان اذ تجری الریاح لہ — والانس والجن فیما بینہا یرد *
این الملوک التی کانت لعزتہا — من کل اوب الیہا وافد یفد
حوض ہنالک مورود بلا کذب — لابد من وردہ یوما کما وردوا

وروی عن عمرؓ انہ قال حین احتضر وراسہ فی حجر ابنہ عبد اللہ ؎

ظلوم لنفسی غیر انی مسلم — اصلی الصلوۃ کلہا واصوم

اخرجہ ابن عبد البر فی الاستیعاب وعن عائشۃ قالت ناحت الجن علی عمرؓ قبل ان یقتل بثلاث فقالت ؎

البعد قتیل بالمدینۃ اظلمت — لہ الارض تہتز العضاہ باسوق
جزی اللہ خیرا من امام وبارکت — ید اللہ فی ذاک الادیم الممزق
فمن یسع اویرکب جناحی نعامۃ — لیدرک ما قدمت بالامس یسبق
قضیت امورا ثم غادرت بعدہا — بوائق من اکمامہا لم تفتق
وما کنت اخشی ان یکون وفاتہ — بکفی سبی ازرق العین مطرق

اخرجہ فی الاستیعاب وورد تفجات مذکور ہست روی الامام المستغفری باسنادہ عن مالک بن انس عن نافع عن ابن عمرؓ ان عمرؓ بن الخطاب خطب الناس بالمدینۃ فقال یا ساریۃ بن زنیم الجبل الجبل من استرعی الذئب فقد ظلم قال فانکر الناس ذکر ساریۃ وساریۃ بالعراق فقال الناس لعلی انا سمعنا یذکر ساریۃ وساریۃ بالعراق علی المنبر فقال ویحکم دعوا عمر فقلما دخل فی شیء الا خرج منہ فلم یلبث ان جاء رسول ان ساریۃ لقی العدو فہزمہم ثم جاء بالغنیمۃ الی سفح الجبل فاراد العدو ان یحولوا بینہم وبین الغنیمۃ وسفح الجبل فناداہم ثلاثا من السمار یا ساریۃ بن زنیم الجبل الجبل من استرعی الذئب فقد ظلم قال فکانوا یرون ان صوت عمرؓ ہو الذی سمعوہ وروی الامام المستغفری ایضا باسنادہ انہ لما فتحت مصر اتی اہلہا الی عمرو بن العاص فقالوا یا ایہا الامیر ان لنیلنا ہذہ سنۃ

لہ یعنی ہر کسی کہ نیاز دو بانوی شرع خواہد شود تا کہ با وصالش رسد ہر روز بقیم اسپندی آنکہ مسبوق خواہد گردید یعنی از صحبت خود پس قوا ہمانا لہ ۱۲ منہ

Marfat.com

ما تجری الا بها قال لهم وما ذلک قالوا اذا کانت اثنتا عشرة لیلة خلون من هذا الشهر عمدنا الی جاریة بکر بین
ابویها فارضینا ابویها فجعلنا علیها من الحلی والثیاب افضل ما تکون ثم القیناها فی هذا النیل فقال عمرو ان
هذا الامر لا یکون ابدا فی الاسلام وان الاسلام یهدم ما کان قبله فاقاموا ثلثة اشهر لا یجری قلیلا وکثیرا
حتی هموا بالجلاء فلما رای ذلک عمرو کتب الی عمر بن الخطاب بذلک فکتب عمر انک قد اصبت الذی فعلت
وان الاسلام یهدم ما کان قبله وبعث ببطاقة فی داخل کتابه وکتب الیه انی قد بعثت الیک ببطاقة
فی داخل کتابی فالقها فی النیل فلما قدم الکتاب الی عمرو بن العاص اخذ البطاقة ففتحها فاذا فیها من
عبد الله عمر امیر المؤمنین الی نیل مصر اما بعد فان تک تجری من قبلک فلا تجر وان کان الله الواحد القهار
هو الذی یجریک فنسال الله الواحد القهار ان یجریک فالقی البطاقة فی النیل وقد تهیا اهل مصر للجلاء
والخروج منها لانها لا تقوم مصلحتهم فیها الا بالنیل فاصبحوا وقد اجری الله تعالی ستة عشر ذراعا فی لیلة واحدة
وقطع الله تعالی تلک السنة السوء عن اهل مصر الی الیوم **اما مآثر جمیله حضرت صدیق اکبر**
رضی الله عنه پس از انجمله قوت نسب و براعت جمال و وجاهت اوست قال ابو عمر فی الاستیعاب وقال
مصعب الزبیری وطائفة من اهل النسب انما سمی ابو بکر عتیقا لانه لم یکن فی نسبه شیء یعاب به وقال
اللیث بن سعد وجماعة معه انما قیل له عتیق لجماله وعتاقة وجهه وفیه ایضا کان فی الجاهلیة وجیها رئیسا
من روساء القریش والیه کانت الاشناق فی الجاهلیة والاشناق الدیات کان اذا حمل شیئا قالت فیه
قریش صدقوه وامضوا حمالته وحمالة من قام معه ابو بکر وان احتملها غیره خذلوه ولم یصدقوه وفیه ایضا
انه کان قد حرم الخمر فی الجاهلیة هو وعثمان رض وازانجمله انست که اعلم ناس بود بانساب قریش وایام آن وعن
شیخ من الانصار ان عمر بن الخطاب رض حین اوتی بسیف النعمان بن المنذر دعا جبیر بن مطعم وکان جبیر
بن مطعم انسب قریش لقریش والعرب قاطبة وکان یقول انما اخذت النسب من ابی بکر الصدیق
وکان ابو بکر انسب العرب فسلحه ایاه ثم قال فمن کان یا جبیر النعمان بن المنذر قال کان من اشلاء قیس
بن معد وقال ابن هشام واسم ابی بکر عبد الله وعتیق لقب له لحسن وجهه وعتقه وقال ابن اسحاق
وکان ابو بکر رجلا مالفا لقومه محببا سهلا وکان انسب قریش لقریش واعلم قریش بها وبما کان فیها

مصدر میمی یعنی منشاء الفت ۱۲

Marfat.com

من خیر وشر وکان رجلا تاجرا ذا خلق ومعروف وکان رجال قومه یاتونه ویاتفونه لغیر واحد من الامر لعلمه وتجارته وحسن مجالسته الحدیث وپیش از نبوت بآنحضرت طریق محبت وفدامی ورزید فی قصة ذهاب النبی صلی الله علیه وسلم الی الشام مع عمه ابی طالب قبل النبوة علیه السلام ورجوعه لسبب قول الراهب قال انشدکم بالله ایکم ولیه قال ابوطالب انا فلم یزل بنا شده حتی ردّه ابوطالب ولبعث معه ابوبکر بلالا وزوده الراهب من الکعک والزیت اخرجه الترمذی وحسنه الحاکم وصححه وآنچه بعض خواص لبسبب صغر سن صدیق کعک بمعنی نان خورد ۱۲ دران وقت وعدم اشتهار بلال الابعد الاسلام استبعاد میکنند مجرد وهم است زیرا که ممکن است از اهل کیاست مثل این چیزها که در صغر سن ظاهر شوند وجائز است که بلال را بطریق اجاره یا عاریت همراه گرفته باشند والله اعلم وعن انس بن مالک قال اقبل نبی الله صلی الله علیه وسلم الی المدینة وهو مردف ابابکر وابوبکر شیخ یعرف والنبی صلی الله علیه وسلم شاب لا یعرف فیلقی الرجل ابابکر فیقول یا ابابکر من هذا الرجل الذی بین یدیک فیقول هذا الرجل الذی یهدینی السبیل قال فیحسب الحاسب انه انما یعنی الطریق وانما یعنی سبیل الخیر فالتفت ابوبکر فاذا هو بفارس قد لحقهم فقال یا رسول الله هذا فارس قد لحق بنا فالتفت نبی الله صلی الله علیه وسلم فقال اللهم اصرعه فصرعه فرسه ثم قام یتمحم فقال یا نبی الله مرنی بما شئت قال فقف مکانک لا تترکن احدا یلحق بنا الحدیث اخرجه البخاری واخرج ابوعمر فی قصة انتداب حسان لهجاء قریش قال رسول الله صلی الله علیه وسلم کیف تهجوهم وانا منهم وکیف تهجوا ابا سفیان وهو من عمی فقال والله لاسلنک منهم کما تسل الشعرة من العجین فقال له ایت ابابکر فانه اعلم بانساب القوم منک فکان یمضی الی ابی بکر لیقف علی انسابهم فیقول له کف عن فلانة وفلانة واذکر فلانة وفلانة فجعل حسان یهجوهم فلما سمعت قریش شعر حسان قالوا ان هذا شعر ما غاب عنه ابن ابی قحافة انتهی وازانجمله آنست چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم مبعوث شد اول کسیکه از احرار بالغین ایمان آورد ابوبکر صدیق بود باجماع اهل تاریخ آری ایشان اختلاف دارند در اول مطلق بعضی گفته اند ابوبکر صدیق است وبعضی گفته اند علی مرتضی بعد اتفاق بر آنکه علی مرتضی صغیر بود در کفالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کما هو مبسوط فی سیرة ابن اسحق وطائفه خدیجه وزید بن حارثه را ذکر کرده اند فقیر در اینجا نکته دارد وآن آنست که

۵ در سال دوازدهم بعد از ولادت شام چون ببصری رسید بحیرا راهب از احبار نصاری بلوط آنحضرت را بصفات علامات پیغمبر آخر الزمان که در کتب سماویه دیده بود شناخت

۵ بلال بن رباح المؤذن کنیه اش ابی عبدالله وابی عمرو وابی عبدالکریم اشتهر بکنیة الاولی وقیل بالثانیة وقیل بالثالثة اعتقاقات بسیار شده ولد فی السنة الثالثة قبل الفیل بعشر سنین وقیل بخمس عشرة سنة وقیل بسبع سنین وقیل بثمان سنین وقیل بتسع سنین وقیل بعشر سنین وقیل بعشرین سنة وقیل بثلاثین سنة وقیل بخمسین سنة وقیل بستین سنة وقیل بسبعین سنة وقیل بثمانین سنة وقیل بتسعین سنة وقیل بمائة سنة وقیل بمائة وعشرین سنة وقیل بمائة وخمسین سنة وقیل بمائة وستین سنة وقیل بمائة وسبعین سنة وقیل بمائة وثمانین سنة وقیل بمائة وتسعین سنة وقیل بمائتین سنة وقیل بمائتین وعشرین سنة وقیل بمائتین وخمسین سنة وقیل بمائتین وستین سنة وقیل بمائتین وسبعین سنة وقیل بمائتین وثمانین سنة وقیل بمائتین وتسعین سنة وقیل بثلاثمائة سنة وقیل بثلاثمائة وعشرین سنة وقیل بثلاثمائة وخمسین سنة وقیل بثلاثمائة وستین سنة وقیل بثلاثمائة وسبعین سنة وقیل بثلاثمائة وثمانین سنة وقیل بثلاثمائة وتسعین سنة وقیل بأربعمائة سنة وقیل بأربعمائة وعشرین سنة وقیل بأربعمائة وخمسین سنة وقیل بأربعمائة وستین سنة وقیل بأربعمائة وسبعین سنة وقیل بأربعمائة وثمانین سنة وقیل بأربعمائة وتسعین سنة وقیل بخمسمائة سنة وقیل بخمسمائة وعشرین سنة وقیل بخمسمائة وخمسین سنة وقیل بخمسمائة وستین سنة وقیل بخمسمائة وسبعین سنة وقیل بخمسمائة وثمانین سنة وقیل بخمسمائة وتسعین سنة وقیل بستمائة سنة وقیل بستمائة وعشرین سنة وقیل بستمائة وخمسین سنة وقیل بستمائة وستین سنة وقیل بستمائة وسبعین سنة وقیل بستمائة وثمانین سنة وقیل بستمائة وتسعین سنة وقیل بسبعمائة سنة وقیل بسبعمائة وعشرین سنة وقیل بسبعمائة وخمسین سنة وقیل بسبعمائة وستین سنة وقیل بسبعمائة وسبعین سنة وقیل بسبعمائة وثمانین سنة وقیل بسبعمائة وتسعین سنة وقیل بثمانمائة سنة وقیل بثمانمائة وعشرین سنة وقیل بثمانمائة وخمسین سنة وقیل بثمانمائة وستین سنة وقیل بثمانمائة وسبعین سنة وقیل بثمانمائة وثمانین سنة وقیل بثمانمائة وتسعین سنة وقیل بتسعمائة سنة وقیل بتسعمائة وعشرین سنة وقیل بتسعمائة وخمسین سنة وقیل بتسعمائة وستین سنة وقیل بتسعمائة وسبعین سنة وقیل بتسعمائة وثمانین سنة وقیل بتسعمائة وتسعین سنة وقیل بألف سنة وقیل بألف وعشرین سنة وقیل بألف وخمسین سنة وقیل بألف وستین سنة وقیل بألف وسبعین سنة وقیل بألف وثمانین سنة وقیل بألف وتسعین سنة وقیل بألفین سنة وقیل بألفین وعشرین سنة وقیل بألفین وخمسین سنة وقیل بألفین وستین سنة وقیل بألفین وسبعین سنة وقیل بألفین وثمانین سنة وقیل بألفین وتسعین سنة وقیل بثلاثة آلاف سنة وقیل بثلاثة آلاف وعشرین سنة وقیل بثلاثة آلاف وخمسین سنة وقیل بثلاثة آلاف وستین سنة وقیل بثلاثة آلاف وسبعین سنة وقیل بثلاثة آلاف وثمانین سنة وقیل بثلاثة آلاف وتسعین سنة وقیل بأربعة آلاف سنة وقیل بأربعة آلاف وعشرین سنة وقیل بأربعة آلاف وخمسین سنة وقیل بأربعة آلاف وستین سنة وقیل بأربعة آلاف وسبعین سنة وقیل بأربعة آلاف وثمانین سنة وقیل بأربعة آلاف وتسعین سنة وقیل بخمسة آلاف سنة وقیل بخمسة آلاف وعشرین سنة وقیل بخمسة آلاف وخمسین سنة وقیل بخمسة آلاف وستین سنة وقیل بخمسة آلاف وسبعین سنة وقیل بخمسة آلاف وثمانین سنة وقیل بخمسة آلاف وتسعین سنة وقیل بستة آلاف سنة وقیل بستة آلاف وعشرین سنة وقیل بستة آلاف وخمسین سنة وقیل بستة آلاف وستین سنة وقیل بستة آلاف وسبعین سنة وقیل بستة آلاف وثمانین سنة وقیل بستة آلاف وتسعین سنة وقیل بسبعة آلاف سنة وقیل بسبعة آلاف وعشرین سنة وقیل بسبعة آلاف وخمسین سنة وقیل بسبعة آلاف وستین سنة وقیل بسبعة آلاف وسبعین سنة وقیل بسبعة آلاف وثمانین سنة وقیل بسبعة آلاف وتسعین سنة وقیل بثمانیة آلاف سنة وقیل بثمانیة آلاف وعشرین سنة وقیل بثمانیة آلاف وخمسین سنة وقیل بثمانیة آلاف وستین سنة وقیل بثمانیة آلاف وسبعین سنة وقیل بثمانیة آلاف وثمانین سنة وقیل بثمانیة آلاف وتسعین سنة وقیل بتسعة آلاف سنة وقیل بتسعة آلاف وعشرین سنة وقیل بتسعة آلاف وخمسین سنة وقیل بتسعة آلاف وستین سنة وقیل بتسعة آلاف وسبعین سنة وقیل بتسعة آلاف وثمانین سنة وقیل بتسعة آلاف وتسعین سنة وقیل بعشرة آلاف سنة وقیل بعشرة آلاف وعشرین سنة وقیل بعشرة آلاف وخمسین سنة وقیل بعشرة آلاف وستین سنة وقیل بعشرة آلاف وسبعین سنة وقیل بعشرة آلاف وثمانین سنة وقیل بعشرة آلاف وتسعین سنة وقیل بأحد عشر ألف سنة وقیل بأحد عشر ألف وعشرین سنة وقیل بأحد عشر ألف وخمسین سنة وقیل بأحد عشر ألف وستین سنة وقیل بأحد عشر ألف وسبعین سنة وقیل بأحد عشر ألف وثمانین سنة وقیل بأحد عشر ألف وتسعین سنة وقیل باثنی عشر ألف سنة وقیل باثنی عشر ألف وعشرین سنة وقیل باثنی عشر ألف وخمسین سنة وقیل باثنی عشر ألف وستین سنة وقیل باثنی عشر ألف وسبعین سنة وقیل باثنی عشر ألف وثمانین سنة وقیل باثنی عشر ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثة عشر ألف سنة وقیل بثلاثة عشر ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثة عشر ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثة عشر ألف وستین سنة وقیل بثلاثة عشر ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثة عشر ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثة عشر ألف وتسعین سنة وقیل بأربعة عشر ألف سنة وقیل بأربعة عشر ألف وعشرین سنة وقیل بأربعة عشر ألف وخمسین سنة وقیل بأربعة عشر ألف وستین سنة وقیل بأربعة عشر ألف وسبعین سنة وقیل بأربعة عشر ألف وثمانین سنة وقیل بأربعة عشر ألف وتسعین سنة وقیل بخمسة عشر ألف سنة وقیل بخمسة عشر ألف وعشرین سنة وقیل بخمسة عشر ألف وخمسین سنة وقیل بخمسة عشر ألف وستین سنة وقیل بخمسة عشر ألف وسبعین سنة وقیل بخمسة عشر ألف وثمانین سنة وقیل بخمسة عشر ألف وتسعین سنة وقیل بستة عشر ألف سنة وقیل بستة عشر ألف وعشرین سنة وقیل بستة عشر ألف وخمسین سنة وقیل بستة عشر ألف وستین سنة وقیل بستة عشر ألف وسبعین سنة وقیل بستة عشر ألف وثمانین سنة وقیل بستة عشر ألف وتسعین سنة وقیل بسبعة عشر ألف سنة وقیل بسبعة عشر ألف وعشرین سنة وقیل بسبعة عشر ألف وخمسین سنة وقیل بسبعة عشر ألف وستین سنة وقیل بسبعة عشر ألف وسبعین سنة وقیل بسبعة عشر ألف وثمانین سنة وقیل بسبعة عشر ألف وتسعین سنة وقیل بثمانیة عشر ألف سنة وقیل بثمانیة عشر ألف وعشرین سنة وقیل بثمانیة عشر ألف وخمسین سنة وقیل بثمانیة عشر ألف وستین سنة وقیل بثمانیة عشر ألف وسبعین سنة وقیل بثمانیة عشر ألف وثمانین سنة وقیل بثمانیة عشر ألف وتسعین سنة وقیل بتسعة عشر ألف سنة وقیل بتسعة عشر ألف وعشرین سنة وقیل بتسعة عشر ألف وخمسین سنة وقیل بتسعة عشر ألف وستین سنة وقیل بتسعة عشر ألف وسبعین سنة وقیل بتسعة عشر ألف وثمانین سنة وقیل بتسعة عشر ألف وتسعین سنة وقیل بعشرین ألف سنة وقیل بعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بعشرین ألف وستین سنة وقیل بعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بواحد وعشرین ألف سنة وقیل بواحد وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بواحد وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بواحد وعشرین ألف وستین سنة وقیل بواحد وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بواحد وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بواحد وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل باثنین وعشرین ألف سنة وقیل باثنین وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل باثنین وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل باثنین وعشرین ألف وستین سنة وقیل باثنین وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل باثنین وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل باثنین وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثة وعشرین ألف سنة وقیل بثلاثة وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثة وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثة وعشرین ألف وستین سنة وقیل بثلاثة وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثة وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثة وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بأربعة وعشرین ألف سنة وقیل بأربعة وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بأربعة وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بأربعة وعشرین ألف وستین سنة وقیل بأربعة وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بأربعة وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بأربعة وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بخمسة وعشرین ألف سنة وقیل بخمسة وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بخمسة وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بخمسة وعشرین ألف وستین سنة وقیل بخمسة وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بخمسة وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بخمسة وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بستة وعشرین ألف سنة وقیل بستة وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بستة وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بستة وعشرین ألف وستین سنة وقیل بستة وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بستة وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بستة وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بسبعة وعشرین ألف سنة وقیل بسبعة وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بسبعة وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بسبعة وعشرین ألف وستین سنة وقیل بسبعة وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بسبعة وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بسبعة وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بثمانیة وعشرین ألف سنة وقیل بثمانیة وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بثمانیة وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بثمانیة وعشرین ألف وستین سنة وقیل بثمانیة وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بثمانیة وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بثمانیة وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بتسعة وعشرین ألف سنة وقیل بتسعة وعشرین ألف وعشرین سنة وقیل بتسعة وعشرین ألف وخمسین سنة وقیل بتسعة وعشرین ألف وستین سنة وقیل بتسعة وعشرین ألف وسبعین سنة وقیل بتسعة وعشرین ألف وثمانین سنة وقیل بتسعة وعشرین ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثین ألف سنة وقیل بثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثین ألف وستین سنة وقیل بثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل باثنین وثلاثین ألف سنة وقیل باثنین وثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل باثنین وثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل باثنین وثلاثین ألف وستین سنة وقیل باثنین وثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل باثنین وثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل باثنین وثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثة وثلاثین ألف سنة وقیل بثلاثة وثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثة وثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثة وثلاثین ألف وستین سنة وقیل بثلاثة وثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثة وثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثة وثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل بأربعة وثلاثین ألف سنة وقیل بأربعة وثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل بأربعة وثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل بأربعة وثلاثین ألف وستین سنة وقیل بأربعة وثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل بأربعة وثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل بأربعة وثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل بخمسة وثلاثین ألف سنة وقیل بخمسة وثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل بخمسة وثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل بخمسة وثلاثین ألف وستین سنة وقیل بخمسة وثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل بخمسة وثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل بخمسة وثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل بستة وثلاثین ألف سنة وقیل بستة وثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل بستة وثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل بستة وثلاثین ألف وستین سنة وقیل بستة وثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل بستة وثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل بستة وثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل بسبعة وثلاثین ألف سنة وقیل بسبعة وثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل بسبعة وثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل بسبعة وثلاثین ألف وستین سنة وقیل بسبعة وثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل بسبعة وثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل بسبعة وثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل بثمانیة وثلاثین ألف سنة وقیل بثمانیة وثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل بثمانیة وثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل بثمانیة وثلاثین ألف وستین سنة وقیل بثمانیة وثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل بثمانیة وثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل بثمانیة وثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل بتسعة وثلاثین ألف سنة وقیل بتسعة وثلاثین ألف وعشرین سنة وقیل بتسعة وثلاثین ألف وخمسین سنة وقیل بتسعة وثلاثین ألف وستین سنة وقیل بتسعة وثلاثین ألف وسبعین سنة وقیل بتسعة وثلاثین ألف وثمانین سنة وقیل بتسعة وثلاثین ألف وتسعین سنة وقیل بأربعین ألف سنة وقیل بأربعین ألف وعشرین سنة وقیل بأربعین ألف وخمسین سنة وقیل بأربعین ألف وستین سنة وقیل بأربعین ألف وسبعین سنة وقیل بأربعین ألف وثمانین سنة وقیل بأربعین ألف وتسعین سنة وقیل باثنین وأربعین ألف سنة وقیل باثنین وأربعین ألف وعشرین سنة وقیل باثنین وأربعین ألف وخمسین سنة وقیل باثنین وأربعین ألف وستین سنة وقیل باثنین وأربعین ألف وسبعین سنة وقیل باثنین وأربعین ألف وثمانین سنة وقیل باثنین وأربعین ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثة وأربعین ألف سنة وقیل بثلاثة وأربعین ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثة وأربعین ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثة وأربعین ألف وستین سنة وقیل بثلاثة وأربعین ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثة وأربعین ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثة وأربعین ألف وتسعین سنة وقیل بأربعة وأربعین ألف سنة وقیل بأربعة وأربعین ألف وعشرین سنة وقیل بأربعة وأربعین ألف وخمسین سنة وقیل بأربعة وأربعین ألف وستین سنة وقیل بأربعة وأربعین ألف وسبعین سنة وقیل بأربعة وأربعین ألف وثمانین سنة وقیل بأربعة وأربعین ألف وتسعین سنة وقیل بخمسة وأربعین ألف سنة وقیل بخمسة وأربعین ألف وعشرین سنة وقیل بخمسة وأربعین ألف وخمسین سنة وقیل بخمسة وأربعین ألف وستین سنة وقیل بخمسة وأربعین ألف وسبعین سنة وقیل بخمسة وأربعین ألف وثمانین سنة وقیل بخمسة وأربعین ألف وتسعین سنة وقیل بستة وأربعین ألف سنة وقیل بستة وأربعین ألف وعشرین سنة وقیل بستة وأربعین ألف وخمسین سنة وقیل بستة وأربعین ألف وستین سنة وقیل بستة وأربعین ألف وسبعین سنة وقیل بستة وأربعین ألف وثمانین سنة وقیل بستة وأربعین ألف وتسعین سنة وقیل بسبعة وأربعین ألف سنة وقیل بسبعة وأربعین ألف وعشرین سنة وقیل بسبعة وأربعین ألف وخمسین سنة وقیل بسبعة وأربعین ألف وستین سنة وقیل بسبعة وأربعین ألف وسبعین سنة وقیل بسبعة وأربعین ألف وثمانین سنة وقیل بسبعة وأربعین ألف وتسعین سنة وقیل بثمانیة وأربعین ألف سنة وقیل بثمانیة وأربعین ألف وعشرین سنة وقیل بثمانیة وأربعین ألف وخمسین سنة وقیل بثمانیة وأربعین ألف وستین سنة وقیل بثمانیة وأربعین ألف وسبعین سنة وقیل بثمانیة وأربعین ألف وثمانین سنة وقیل بثمانیة وأربعین ألف وتسعین سنة وقیل بتسعة وأربعین ألف سنة وقیل بتسعة وأربعین ألف وعشرین سنة وقیل بتسعة وأربعین ألف وخمسین سنة وقیل بتسعة وأربعین ألف وستین سنة وقیل بتسعة وأربعین ألف وسبعین سنة وقیل بتسعة وأربعین ألف وثمانین سنة وقیل بتسعة وأربعین ألف وتسعین سنة وقیل بخمسین ألف سنة وقیل بخمسین ألف وعشرین سنة وقیل بخمسین ألف وخمسین سنة وقیل بخمسین ألف وستین سنة وقیل بخمسین ألف وسبعین سنة وقیل بخمسین ألف وثمانین سنة وقیل بخمسین ألف وتسعین سنة وقیل باثنین وخمسین ألف سنة وقیل باثنین وخمسین ألف وعشرین سنة وقیل باثنین وخمسین ألف وخمسین سنة وقیل باثنین وخمسین ألف وستین سنة وقیل باثنین وخمسین ألف وسبعین سنة وقیل باثنین وخمسین ألف وثمانین سنة وقیل باثنین وخمسین ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثة وخمسین ألف سنة وقیل بثلاثة وخمسین ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثة وخمسین ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثة وخمسین ألف وستین سنة وقیل بثلاثة وخمسین ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثة وخمسین ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثة وخمسین ألف وتسعین سنة وقیل بأربعة وخمسین ألف سنة وقیل بأربعة وخمسین ألف وعشرین سنة وقیل بأربعة وخمسین ألف وخمسین سنة وقیل بأربعة وخمسین ألف وستین سنة وقیل بأربعة وخمسین ألف وسبعین سنة وقیل بأربعة وخمسین ألف وثمانین سنة وقیل بأربعة وخمسین ألف وتسعین سنة وقیل بخمسة وخمسین ألف سنة وقیل بخمسة وخمسین ألف وعشرین سنة وقیل بخمسة وخمسین ألف وخمسین سنة وقیل بخمسة وخمسین ألف وستین سنة وقیل بخمسة وخمسین ألف وسبعین سنة وقیل بخمسة وخمسین ألف وثمانین سنة وقیل بخمسة وخمسین ألف وتسعین سنة وقیل بستة وخمسین ألف سنة وقیل بستة وخمسین ألف وعشرین سنة وقیل بستة وخمسین ألف وخمسین سنة وقیل بستة وخمسین ألف وستین سنة وقیل بستة وخمسین ألف وسبعین سنة وقیل بستة وخمسین ألف وثمانین سنة وقیل بستة وخمسین ألف وتسعین سنة وقیل بسبعة وخمسین ألف سنة وقیل بسبعة وخمسین ألف وعشرین سنة وقیل بسبعة وخمسین ألف وخمسین سنة وقیل بسبعة وخمسین ألف وستین سنة وقیل بسبعة وخمسین ألف وسبعین سنة وقیل بسبعة وخمسین ألف وثمانین سنة وقیل بسبعة وخمسین ألف وتسعین سنة وقیل بثمانیة وخمسین ألف سنة وقیل بثمانیة وخمسین ألف وعشرین سنة وقیل بثمانیة وخمسین ألف وخمسین سنة وقیل بثمانیة وخمسین ألف وستین سنة وقیل بثمانیة وخمسین ألف وسبعین سنة وقیل بثمانیة وخمسین ألف وثمانین سنة وقیل بثمانیة وخمسین ألف وتسعین سنة وقیل بتسعة وخمسین ألف سنة وقیل بتسعة وخمسین ألف وعشرین سنة وقیل بتسعة وخمسین ألف وخمسین سنة وقیل بتسعة وخمسین ألف وستین سنة وقیل بتسعة وخمسین ألف وسبعین سنة وقیل بتسعة وخمسین ألف وثمانین سنة وقیل بتسعة وخمسین ألف وتسعین سنة وقیل بستین ألف سنة وقیل بستین ألف وعشرین سنة وقیل بستین ألف وخمسین سنة وقیل بستین ألف وستین سنة وقیل بستین ألف وسبعین سنة وقیل بستین ألف وثمانین سنة وقیل بستین ألف وتسعین سنة وقیل باثنین وستین ألف سنة وقیل باثنین وستین ألف وعشرین سنة وقیل باثنین وستین ألف وخمسین سنة وقیل باثنین وستین ألف وستین سنة وقیل باثنین وستین ألف وسبعین سنة وقیل باثنین وستین ألف وثمانین سنة وقیل باثنین وستین ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثة وستین ألف سنة وقیل بثلاثة وستین ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثة وستین ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثة وستین ألف وستین سنة وقیل بثلاثة وستین ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثة وستین ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثة وستین ألف وتسعین سنة وقیل بأربعة وستین ألف سنة وقیل بأربعة وستین ألف وعشرین سنة وقیل بأربعة وستین ألف وخمسین سنة وقیل بأربعة وستین ألف وستین سنة وقیل بأربعة وستین ألف وسبعین سنة وقیل بأربعة وستین ألف وثمانین سنة وقیل بأربعة وستین ألف وتسعین سنة وقیل بخمسة وستین ألف سنة وقیل بخمسة وستین ألف وعشرین سنة وقیل بخمسة وستین ألف وخمسین سنة وقیل بخمسة وستین ألف وستین سنة وقیل بخمسة وستین ألف وسبعین سنة وقیل بخمسة وستین ألف وثمانین سنة وقیل بخمسة وستین ألف وتسعین سنة وقیل بستة وستین ألف سنة وقیل بستة وستین ألف وعشرین سنة وقیل بستة وستین ألف وخمسین سنة وقیل بستة وستین ألف وستین سنة وقیل بستة وستین ألف وسبعین سنة وقیل بستة وستین ألف وثمانین سنة وقیل بستة وستین ألف وتسعین سنة وقیل بسبعة وستین ألف سنة وقیل بسبعة وستین ألف وعشرین سنة وقیل بسبعة وستین ألف وخمسین سنة وقیل بسبعة وستین ألف وستین سنة وقیل بسبعة وستین ألف وسبعین سنة وقیل بسبعة وستین ألف وثمانین سنة وقیل بسبعة وستین ألف وتسعین سنة وقیل بثمانیة وستین ألف سنة وقیل بثمانیة وستین ألف وعشرین سنة وقیل بثمانیة وستین ألف وخمسین سنة وقیل بثمانیة وستین ألف وستین سنة وقیل بثمانیة وستین ألف وسبعین سنة وقیل بثمانیة وستین ألف وثمانین سنة وقیل بثمانیة وستین ألف وتسعین سنة وقیل بتسعة وستین ألف سنة وقیل بتسعة وستین ألف وعشرین سنة وقیل بتسعة وستین ألف وخمسین سنة وقیل بتسعة وستین ألف وستین سنة وقیل بتسعة وستین ألف وسبعین سنة وقیل بتسعة وستین ألف وثمانین سنة وقیل بتسعة وستین ألف وتسعین سنة وقیل بسبعین ألف سنة وقیل بسبعین ألف وعشرین سنة وقیل بسبعین ألف وخمسین سنة وقیل بسبعین ألف وستین سنة وقیل بسبعین ألف وسبعین سنة وقیل بسبعین ألف وثمانین سنة وقیل بسبعین ألف وتسعین سنة وقیل باثنین وسبعین ألف سنة وقیل باثنین وسبعین ألف وعشرین سنة وقیل باثنین وسبعین ألف وخمسین سنة وقیل باثنین وسبعین ألف وستین سنة وقیل باثنین وسبعین ألف وسبعین سنة وقیل باثنین وسبعین ألف وثمانین سنة وقیل باثنین وسبعین ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثة وسبعین ألف سنة وقیل بثلاثة وسبعین ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثة وسبعین ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثة وسبعین ألف وستین سنة وقیل بثلاثة وسبعین ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثة وسبعین ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثة وسبعین ألف وتسعین سنة وقیل بأربعة وسبعین ألف سنة وقیل بأربعة وسبعین ألف وعشرین سنة وقیل بأربعة وسبعین ألف وخمسین سنة وقیل بأربعة وسبعین ألف وستین سنة وقیل بأربعة وسبعین ألف وسبعین سنة وقیل بأربعة وسبعین ألف وثمانین سنة وقیل بأربعة وسبعین ألف وتسعین سنة وقیل بخمسة وسبعین ألف سنة وقیل بخمسة وسبعین ألف وعشرین سنة وقیل بخمسة وسبعین ألف وخمسین سنة وقیل بخمسة وسبعین ألف وستین سنة وقیل بخمسة وسبعین ألف وسبعین سنة وقیل بخمسة وسبعین ألف وثمانین سنة وقیل بخمسة وسبعین ألف وتسعین سنة وقیل بستة وسبعین ألف سنة وقیل بستة وسبعین ألف وعشرین سنة وقیل بستة وسبعین ألف وخمسین سنة وقیل بستة وسبعین ألف وستین سنة وقیل بستة وسبعین ألف وسبعین سنة وقیل بستة وسبعین ألف وثمانین سنة وقیل بستة وسبعین ألف وتسعین سنة وقیل بسبعة وسبعین ألف سنة وقیل بسبعة وسبعین ألف وعشرین سنة وقیل بسبعة وسبعین ألف وخمسین سنة وقیل بسبعة وسبعین ألف وستین سنة وقیل بسبعة وسبعین ألف وسبعین سنة وقیل بسبعة وسبعین ألف وثمانین سنة وقیل بسبعة وسبعین ألف وتسعین سنة وقیل بثمانیة وسبعین ألف سنة وقیل بثمانیة وسبعین ألف وعشرین سنة وقیل بثمانیة وسبعین ألف وخمسین سنة وقیل بثمانیة وسبعین ألف وستین سنة وقیل بثمانیة وسبعین ألف وسبعین سنة وقیل بثمانیة وسبعین ألف وثمانین سنة وقیل بثمانیة وسبعین ألف وتسعین سنة وقیل بتسعة وسبعین ألف سنة وقیل بتسعة وسبعین ألف وعشرین سنة وقیل بتسعة وسبعین ألف وخمسین سنة وقیل بتسعة وسبعین ألف وستین سنة وقیل بتسعة وسبعین ألف وسبعین سنة وقیل بتسعة وسبعین ألف وثمانین سنة وقیل بتسعة وسبعین ألف وتسعین سنة وقیل بثمانین ألف سنة وقیل بثمانین ألف وعشرین سنة وقیل بثمانین ألف وخمسین سنة وقیل بثمانین ألف وستین سنة وقیل بثمانین ألف وسبعین سنة وقیل بثمانین ألف وثمانین سنة وقیل بثمانین ألف وتسعین سنة وقیل باثنین وثمانین ألف سنة وقیل باثنین وثمانین ألف وعشرین سنة وقیل باثنین وثمانین ألف وخمسین سنة وقیل باثنین وثمانین ألف وستین سنة وقیل باثنین وثمانین ألف وسبعین سنة وقیل باثنین وثمانین ألف وثمانین سنة وقیل باثنین وثمانین ألف وتسعین سنة وقیل بثلاثة وثمانین ألف سنة وقیل بثلاثة وثمانین ألف وعشرین سنة وقیل بثلاثة وثمانین ألف وخمسین سنة وقیل بثلاثة وثمانین ألف وستین سنة وقیل بثلاثة وثمانین ألف وسبعین سنة وقیل بثلاثة وثمانین ألف وثمانین سنة وقیل بثلاثة وثمانین ألف وتسعین سنة وقیل بأربعة وثمانین ألف سنة وقیل بأربعة وثمانین ألف وعشرین سنة وقیل بأربعة وثمانین ألف وخمسین سنة وقیل بأربعة وثمانین ألف وستین سنة وقیل بأربعة وثمانین ألف وسبعین سنة وقیل بأربعة وثمانین ألف وثمانین سنة وقیل بأربعة وثمانین ألف وتسعین سنة وقیل بخمسة وثمانین ألف سنة وقیل بخمسة وثمانین ألف وعشرین سنة وقیل بخمسة وثمانین ألف وخمسین سنة وقیل بخمسة وثمانین ألف وستین سنة وقیل بخمسة وثمانین ألف وسبعین سنة وقیل بخمسة وثمانین ألف وثمانین سنة وقیل بخمسة وثمانین ألف وتسعین سنة وقیل بستة وثمانین ألف سنة وقیل بستة وثمانین ألف وعشرین سنة وقیل بستة وثمانین ألف وخمسین سنة وقیل بستة وثمانین ألف وستین سنة وقیل بستة وثمانین ألف وسبعین سنة وقیل بستة وثمانین ألف وثمانین سنة وقیل بستة وثمانین ألف وتسعین سنة وقیل بسبعة وثمانین ألف سنة وقیل بسبعة وثمانین ألف وعشرین سنة وقیل بسبعة وثمانین ألف وخمسین سنة وقیل بسبعة وثمانین ألف وستین سنة وقیل بسبعة وثمانین ألف وسبعین سنة وقیل بسبعة وثمانین ألف وثمانین سنة وقیل بسبعة وثمانین ألف وتسعین سنة وقیل بثمانیة وثمانین ألف سنة وقیل بثمانیة وثمانین ألف وعشرین سنة وقیل بثمانیة وثمانین ألف وخمسین سنة وقیل بثمانیة وثمانین ألف وستین سنة وقیل بثمانیة وثمانین ألف وسبعین سنة وقیل بثمانیة وثمانین ألف وثمانین سنة وقیل بثمانیة وثمانین ألف وتسعین سنة وقیل بتسعة وثمانین ألف سنة وقیل بتسعة وثمانین ألف وعشرین سنة وقیل بتسعة وثمانین ألف وخمسین سنة وقیل بتسعة وثمانین ألف وستین سنة وقیل بتسعة وثمانین ألف وسبعین سنة وقیل بتسعة وثمانین ألف وثمانین سنة وقیل بتسعة وثمانین ألف وتسعین سنة وقیل بتسعین ألف سنة وقیل بتسعین ألف وعشرین سنة وقیل بتسعین ألف وخمسین سنة وقیل بتسعین ألف وستین سنة وقیل بتس

ولایت در تصدیق بجہت آن از ماثر معدود شدہ است کہ حامل است بر اسلام مردمان وجالب است قلوب ایشانرا وانیمعنی بجبر خر بالغ مشہور بین الناس مطاع در میان ایشان میسر نیست پس این ماثر خاص بابی بکر صدیق باشد فافہم وعن عمر مولی عفیرۃ قال سئل محمد بن کعب القرظی عن اول من اسلم اعلی او ابو بکر فقال سبحان اللہ علی اولہما اسلاما وانما شبہ علی الناس لان علیا اخفی اسلامہ من ابی طالب واسلم ابو بکر فاظہر اسلامہ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وہمین است وجہ تطبیق در احادیث مختلفہ عن ابراہیم النخعی قال اول من اسلم ابو بکر وعن الشعبی قال سالت ابن عباس او سئل ای الناس کان اول اسلاما فقال اما سمعت قول حسان بن ثابت ؎

اذا تذکرت شجوا من اخی ثقۃ	فاذکر اخاک ابا بکر بما فعلا
خیر البریۃ اتقاہا واعدلہا	بعد النبی واوفاہا بما عملا
والثانی التالی المحمود مشہدہ	واول الناس منہم صدق الرسلا

وروی الجریری عن ابی نضرۃ قال قال ابو بکر لعلی انا اسلمت قبلک فی حدیث ذکرہ فلم ینکر علیہ اخرجہ ابو عمر تصدیق حضرت صدیق بغیر اکتراث بود وبغیر طلب معجزہ ولہذا انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود وعوالی صاحبے فانکم قلتم لی کذبت وقال لی صدقت واز انجملہ آنست کہ در ابتدائی اسلام وضعف وغربت او ماثرہ عظیمہ از و ظاہر شد یکی آنکہ اربعین الف در اسلام بر انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وصحابہ صرف کرد وعن ہشام بن عروۃ عن ابیہ قال اسلم ابو بکر ولہ اربعون الفا انفقہا کلہا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفی سبیل اللہ ولہذا انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ما نفعنی مال ابی بکر اخرجہ ابو عمر قال ان امن الناس علی فی مالہ وصحبتہ ابو بکر اخرجہ البخاری وقال ما لاحد عندنا ید الا وقد کافینا ما خلا ابا بکر فان لہ عندنا یدا یکافیہ اللہ بہا یوم القیمۃ وما نفعنی مال احد قط ما نفعنی مال ابی بکر اخرجہ الترمذی دیگر آنکہ از غلامان قریش کہ در تصدیق قدم راسخ داشتند وموالی ایشان ایشانرا عذاب می کردند خرید کردہ آزاد ساخت فی الاستیعاب واعتق ابو بکر سبعۃ کانوا یعذبون فی اللہ منہم بلال وعامر بن فہیرۃ ومن عامر بن عبد اللہ بن الزبیر قال قال ابو قحافۃ لابی بکر یا بنی انی اراک تعتق رقابا ضعافا فلو انک اذا

Marfat.com

فعلت ما فعلت اعتقت رجالا جلدا ممنعونك ويقومون دونك فقال ابوبكر يا ابت انى انما اريد ما اريد لله
عزوجل قال فيتحدث الناس انه ما نزل هؤلاء الآيات الا فيه وفيما قال له ابوه فاما من اعطى واتقى
وصدق بالحسنى الى قوله وما لاحد عنده من نعمة تجزى الا ابتغاء وجه ربه الاعلى اخرجه ابن اسحق وفى قصته
عجب وان المشركين على المستضعفين فكان بلال مولى ابى بكر ببعض بنى جمح وكان صادق الاسلام طاهر
القلب فكان امية بن خلف يخرجه اذا حميت الظهيرة فيطرحه على ظهره فى بطحاء مكة ثم يامر بالصخرة العظيمة
فتوضع على صدره ثم يقول لا والله لا تزال هكذا حتى تموت او تكفر بمحمد وتعبد اللات والعزى فيقول
وهو فى ذلك احد احد حتى مر به ابو بكر الصديق يوما وهم يصنعون ذلك به وكانت دار ابى بكر فى بنى جمح فقال
لامية الا تتقى الله فى هذا المسكين حتى متى فقال انت افسدته فانقذه مما ترى فقال ابو بكر افعل عندى
غلامى اسود اجلد منه وافوى على دينك اعطيكه به قال قد قبلت قال هو لك فاعطاه ابو بكر غلامه ذلك
واخذ بلالا فاعتقه ثم اعتق معه على الاسلام قبل ان يهاجر الى المدينة ست رقاب بلال سابعهم عامر بن فهيرة
شهد بدرا واحدا وقتل يوم بير معونة شهيدا وام عبس وزنيرة واصيب بصرهما حين اعتقهما فقالت قريش
ما اذهب بصرهما الا اللات والعزى فقالت كذبوا وبيت الله ما تضر اللات والعزى ولا تنفعان فرد الله
لهما بصرهما واعتق الهدية ونبتها وكانتا لامرأة من بنى عبد الدار فمر بهما وقد لعبتهما سيدتهما بطحين لها وهى
تقول والله لا اعتقكما ابدا فقال ابو بكر حل يا ام فلان فقالت حل انت افسدتهما فاعتقهما قال فبكم هما قالت
بكذا وكذا قال قد اخذتهما وهما حرتان ارجعا اليها طحينها قالتا او نفرغ منه يا ابا بكر ثم نرده اليها قال وذلك ان شئتما
ومر بجارية بنى مؤمل حى من بنى عدى بن كعب وكانت مسلمة وعمر بن الخطاب يعذبها لتترك الاسلام
وهو يومئذ مشرك وهو يضربها حتى افاما قال انى اعتذر اليك انى لم اتركك الا ملالة فتقول كذلك فعل الله
بك فاتاعها ابو بكر فاعتقها اخرجه ابن اسحق سوم انكه بر دست ابو بكر صديق جمعى از نجبار قريش اسلام
آوردند قال ابن اسحق فلما اسلم ابو بكر اظهر اسلامه ودعا الى الله عزوجل والى رسول الله صلى الله عليه
وسلم وكان ابو بكر رجلا مألفا لقومه محببا سهلا فجعل يدعو الى الاسلام من وثق به من قومه ممن يغشاه
ويجلس اليه فاسلم بدعائه فيما بلغنى عثمان بن عفان والزبير بن العوام وعبد الرحمن بن عوف وسعد بن

Marfat.com

ابی وقاص وطلحة بن عبید الله فجاء بهم الی رسول الله صلی الله علیه وسلم حین استجابوا له واسلموا وصلوا
ودرینجا نکته باید فهمید که این جماعه نجباء قریش بودند وهر یکی از قبیله قویه بود ودر قبیله خود تمکن تمام
داشت پس اسلام ایشان بحقیقت کسر حد قبائل قریش باشد وبرهم زدن سورة کفر اما عثمان پس
اوسط بنی عبد الشمس بود وزبیر اوسط بنی اسد وسعد وعبد الرحمن اوسط بنی زهره وطلحه اوسط بنی تیم واز انجمله
آنست که چون قریش بایذای آنحضرت صلی الله علیه وسلم برخاستند حضرت صدیق در دفع شر ایشان
جان خود را وقایه جان آنحضرت صلی الله علیه وسلم ساخت وعن اسماء بنت ابی بکر انهم قالوا لها ما اشد ما
رایت المشرکین بلغوا من رسول الله صلی الله علیه وسلم قالت کان المشرکون قعودا فی المسجد الحرام فتذاکروا
رسول الله صلی الله علیه وسلم وما یقول فی آلهتهم فبیناهم کذلک اذ دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم المسجد
فقاموا الیه وکان اذا سألوه عن شیء صدقهم فقالوا الست تقول فی آلهتنا کذا وکذا قال بلی فتشبوا به
باجمعهم فاتی الصریخ الی ابی بکر فقیل له ادرک صاحبک فخرج ابو بکر حتی دخل المسجد فوجد رسول الله
صلی الله علیه وسلم والناس مجتمعون علیه فقال ویلکم اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله وقد جاءکم بالبینات
من ربکم قال فلهوا عن رسول الله صلی الله علیه وسلم واقبلوا علی ابی بکر یضربونه قالت فرجع الینا فجعل
لا یمس شیئا من غدائره الا جاء معه وهو یقول تبارکت یا ذا الجلال والاکرام اخرجه ابو عمر وعن عروة بن الزبیر
قال سالت عبد الله بن عمر عن اشد ما صنع المشرکون برسول الله صلی الله علیه وسلم قال رایت عقبة
ابن ابی معیط جاء الی النبی صلی الله علیه وسلم وهو یصلی فوضع رداءه فی عنقه فخنقه به خنقا شدیدا فجاء ابو بکر
حتی دفعه عنه فقال اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله وقد جاءکم بالبینات من ربکم اخرجه البخاری
واز انجمله آنست که حضرت صدیق اول کسی است که مسجد بنا کرد واعلان اسلام نمود وعن عائشة زوج
النبی صلی الله علیه وسلم انها قالت لم اعقل ابوی قط الا وهما یدینان الدین ولم یمر علینا [illegible] یدینا
فیه رسول الله صلی الله علیه وسلم طرفی النهار بکرة وعشیة فلما ابتلی المسلمون خرج ابو بکر مهاجرا نحو ارض
الحبشة حتی اذا بلغ برک الغماد لقیه ابن الدغنة وهو سید القارة فقال این ترید یا ابا بکر فقال ابو بکر اخرجنی
قومی فارید ان اسیح فی الارض واعبد ربی فقال ابن الدغنة مثلک یا ابا بکر لا یخرج ولا یخرج انت

Marfat.com

تکسب المعدوم وتصل الرحم وتحمل الکل وتقری الضیف وتعین علی نوائب الحق فانا لک جار ارجع واعبد ربک
ببلدک فرجع وارتحل معہ ابن الدغنۃ فطاف ابن الدغنۃ عشیۃ فی اشراف قریش فقال لہم ان ابا بکر لا یخرج
مثلہ ولا یخرج اتخرجون رجلا یکسب المعدوم ویصل الرحم ویحمل الکل ویقری الضیف ویعین علی نوائب
الحق فلم یکذب قریش بجوار ابن الدغنۃ وقالوا لابن الدغنۃ مر ابا بکر فلیعبد ربہ فی دارہ فلیصل فیہا ولیقرأ
ماشاء ولا یؤذینا بذلک ولا یستعلن بہ فانا نخشی ان یفتن نساءنا وابناءنا فقال ذلک ابن الدغنۃ
لابی بکر فلبث ابو بکر بذلک یعبد ربہ فی دارہ ولا یستعلن بصلوتہ ولا یقرأ فی غیر دارہ ثم بدا لابی بکر فابتنی
مسجدا بفناء دارہ وکان یصلی فیہ ویقرأ القرآن فیتقذف علیہ نساء المشرکین وابناءہم یعجبون منہ وینظرون
الیہ وکان ابو بکر رجلا بکاءً لا یملک عینہ اذا قرأ القرآن وافزع ذلک اشراف قریش من المشرکین فارسلوا
الی ابن الدغنۃ فقدم علیہم فقالوا انا کنا اجرنا ابا بکر بجوارک علی ان یعبد ربہ فی دارہ فقد جاوز ذلک فابتنی
مسجدا بفناء دارہ فاعلن بالصلوۃ والقراءۃ فیہ وانا قد خشینا ان یفتن نساءنا وابناءنا فانہہ فان احب
ان یقتصر علی ان یعبد ربہ فی دارہ فعل وان ابی الا ان یعلن بذلک فاسلہ ان یرد الیک ذمتک فانا
قد کرہنا ان نخفرک ولسنا مقرین لابی بکر الاستعلان قالت عائشۃ فاتی ابن الدغنۃ الی ابی بکر فقال
قد علمت الذی عاقدت لک علیہ فاما ان تقتصر علی ذلک واما ان ترجع الی ذمتی فانی لا احب ان تسمع
العرب انی اخفرت فی رجل عقدت لہ فقال ابو بکر فانی ارد الیک جوارک وارضی بجوار اللہ اخرجہ البخاری
وازانجملہ آنست کہ صدیق بجہت اعلاء کلمہ اسلام در قصہ غلبہ فارس بر روم مراہنہ کرد عن ابن عباس
قال کان المسلمون یحبون ان یظہر الروم علی فارس لانہم اہل الکتاب وکان المشرکون یحبون ان یظہر
فارس علی الروم لانہم اہل اوثان فذکر ذلک المسلمون لابی بکر فذکر ذلک ابو بکر النبی صلی اللہ علیہ وسلم
فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اما انہم سیہزمون فذکر ابو بکر لہم ذلک فقال اجعل بیننا وبینک اجلا فان
ظہرنا کان لنا کذا وکذا وان ظہرتم کان لک کذا وکذا فجعل بینہم اجل خمس سنین فلم یظہروا فذکر ذلک ابو بکر
النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال الا جعلتہ دون العشرۃ قال فظہرت الروم بعد ذلک فذلک قولہ الم غلبت
الروم فی ادنی الارض وہم من بعد غلبہم سیغلبون قال فغلبت الروم ثم غلبت بعد للہ الامر من قبل

عہد شکنی کنیم بنوا

Marfat.com

ومن بعد ویومئذ یفرح المومنون بنصر اللہ قال سفیان وسمعت انہم ظہروا یوم بدر اخرجہ الحاکم وازانجملہ
آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تا در مکہ بود صبح وشام ہر روز بخانۂ صدیق می آمد عن عائشۃ قالت
لم اعقل ابوی قط الا وہما یدینان الدین ولم یمر علینا یوم الا یاتینا فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طرفی
النہار بکرۃ وعشیۃ اخرجہ البخاری وازانجملہ آنست کہ چون حضرت خدیجہ رض متوفی شد صدیقہ عائشہ رض را در عقد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در آورد و دران باب ادبی کہ بہتر ازان صورت نہ بندد رعایت نمود عن حبیب مولی عروۃ
قال لما ماتت خدیجۃ حزن علیہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاتاہ ابوبکر لعائشۃ رض فقال یا رسول اللہ ہذہ تذہب
ببعض حزنک وان فی ہذہ خلفا من خدیجۃ ثم ردہا فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یختلف الی ابی بکر
الحدیث اخرجہ الحاکم من طریق محمد بن عمرو عن عائشۃ قالت قدمنا المدینۃ فنزلت مع عیال ابی بکر ونزل
ابی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو یومئذ یبنی المسجد وابیاتنا حول المسجد فانزل فیہا اہلہ ومکثنا ایاما فی
منزل ابی بکر قال ابوبکر یا رسول اللہ ما یمنعک ان تبنی باہلک فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
الصداق فاعطاہ ابوبکر اثنی عشر اوقیۃ ونشا فبعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الینا ونبی بی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فی بیتی ہذا الذی انا فیہ اخرجہ الحاکم من طریق محمد بن عمرو ازانجملہ آنست کہ چون معراج
متحقق شد اول کسی کہ بآن تصدیق نمود ابوبکر صدیق بود عن عائشۃ قالت لما اسری النبی صلی اللہ علیہ
وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یتحدث الناس بذلک فارتد ناس ممن کان امنوا بہ وصدقوہ الحدیث اخرجہ
الحاکم وقد ذکرناہ من قبل وازانجملہ آنست کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہجرت فرمود بسوی مدینہ
صدیق رفیق آنحضرت شد واین خدمت نبوی از دست او سر انجام یافت کہ خدا تعالی بآن تنویہ
فرمود ثانی اثنین اذ ہما فی الغار وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن ستود کہ حملنی ابوبکر الی دار الہجرۃ ومع
وثنای او در ہمہ اہل اسلام ظاہر شد عن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال للمسلمین انی ارید
دار ہجرتکم ذات نخل بین لابتین وہما الحرتان فہاجر من ہاجر قبل المدینۃ ورجع عامۃ من کان ہاجر
بارض الحبشۃ الی المدینۃ وتجہز ابوبکر قبل المدینۃ فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی رسلک
فانی ارجو ان یؤذن فقال ابوبکر وہل ترجو ذلک بابی انت وامی قال نعم فحبس ابوبکر نفسہ علی

Marfat.com

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیصحبہ وعلف راحلتین کانتا عندہ ورق السمر ہو الخبط اربعۃ اشہر قال ابن شہاب قال عروۃ قالت عائشۃ فبینما نحن یوما جلوس فی بیت ابی بکر فی نحر الظہیرۃ اذ قال قائل لابی بکر ہذا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مقنعا فی ساعۃ لم یکن یاتینا فیہا فقال ابو بکر فداۃ لہ ابی وامی واللہ ما جاء بہ فی ہذہ الساعۃ الا امر قالت فجاء رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاستاذن فاذن لہ فدخل فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لابی بکر اخرج من عندک فقال ابو بکر انما ہم اہلک بابی انت وامی یا رسول اللہ قال فانی قد اذن لی فی الخروج قال ابو بکر الصحابۃ بابی انت وامی یا رسول اللہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم قال ابو بکر فخذ بابی انت وامی یا رسول اللہ احدی راحلتی ہاتین قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالثمن قالت عائشۃ فجہزناہما احث الجہاز وصنعنا لہما سفرۃ فی جراب فقطعت اسماء بنت ابی بکر قطعۃ من نطاقہا فربطت بہ علی فم الجراب فلذلک سمیت ذات النطاقین قالت ثم لحق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابو بکر بغار فی جبل ثور فکمنا فیہ ثلث لیال یبیت عندہما عبد اللہ بن ابی بکر وہو غلام شاب ثقف لقن فیدلج من عندہما بسحر فیصبح مع قریش بمکۃ کبائت فلا یسمع امرا یکادان بہ الا وعاہ حتی یاتیہما بخبر ذلک حین یختلط الظلام ویرعی علیہما عامر بن فہیرۃ مولی ابی بکر منیحۃ من غنم فیریحہا علیہما حین یذہب ساعۃ من العشاء فیبیتان فی رسل وہو لبن منحتہما ورضیفہما حتی ینعق بہا عامر بن فہیرۃ بغلس یفعل ذلک فی کل لیلۃ من تلک اللیالی الثلث واستاجر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابو بکر رجلا من بنی الدیل وہو من بنی عبد بن عدی ہادیا خریتا والخریت الماہر بالہدایۃ قد غمس حلفا فی آل العاص بن وائل السہمی وہو علی دین کفار قریش فامناہ فدفعا الیہ راحلتیہما وواعداہ غار ثور بعد ثلث لیال براحلتیہما صبح ثلاث وانطلق معہما عامر بن فہیرۃ والدلیل فاخذ بہم طریق السواحل اخرجہ البخاری

واز انجملہ آنست کہ چون غزوہ بدر واقع شد مآثر عظیمہ از صدیق ظاہر گشت ثانی آنحضرت بود در عریش وچون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دعا کرد گفت حسبک یا رسول اللہ قد الححت علی ربک ومعنی این کلام نزدیک فقیر آنست کہ ابو بکر صدیق ملہم شد بانکہ دعا باجابت مقرون شد واین صورت از جملہ آن واقعہا است کہ الہام صحابہ بسبقت نمود دران بر وحی انگاہ وحی بر حسب الہام ایشان فرود آمد بلکہ بحقیقت ہمین الہام وحی است بسوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن وجہ کہ چون ایشان ملہم شدند آنحضرت صلی اللہ

Marfat.com

علیہ وسلم بفراست صادقہ خویش دریافت کہ این خاطر از جانب مدبر سموات وارض است واین فراست حق
باطنی است چنانکہ در قصہ اذان رویا عبداللہ بن زید وقیاس فاروق را تصویب فرمود ودر لیلۃ القدر برؤیا
جمعی از صحابہ اعتماد نمود الی غیر ذلک من الوقائع واین وجہ احد وجوہ است درین باب واللہ اعلم بالصواب
عن ابن عباس قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم یوم بدر اللھم انی انشدک عہدک ووعدک اللھم ان شئت
لم تعبد فاخذ ابو بکر بیدہ فقال حسبک فخرج وہو یقول سیہزم الجمع ویولون الدبر اخرجہ البخاری وچون
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عریش برآمدہ متوجہ کارزار شد میمنہ یا میسرہ آن را صدیق داد وجبرئیل
یا میکائیل ہمراہ شد عن علی قال بینما انا امیح من قلیب ببدر اذ جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط ثم
ذہبت ثم جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط الا التی کانت قبلہا ثم ذہبت ثم جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط الا التی
کانت قبلہا فکانت الریح الاولی جبرئیل نزل فی الف من الملائکۃ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکانت الریح الثانیۃ
میکائیل نزل فی الف من الملائکۃ یمین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابو بکر عن یمینہ وکانت الریح الثالثۃ اسرافیل نزل
فی الف من الملائکۃ عن میسرۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا فی المیسرۃ فلما ہزم اللہ تعالی اعداءہ جعلنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فجعلت بین یدیہ فوقعت علی عقبی فدعوت اللہ عزوجل ناسکنی فلما استویت علیہا طعنت بیدی بذہ فی
القوم حتی اختضب ہذا منی ودما واشار الی لبتہ اخرجہ الحاکم وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ
وسلم قال یوم بدر ہذا جبرئیل آخذ برأس فرسہ علیہ اداۃ الحرب اخرجہ البخاری وچون اسیران بدر آمدند
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مشورت کردند با ابو بکر صدیق ومشورہ او اخذ فدا بود آنحضرت ہمان را اختیار
کردند وعن عبداللہ بن مسعود قال لما کان یوم بدر قال لہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما تقولون فی
ہؤلاء الاساری فقال عبداللہ بن رواحۃ انت فی واد کثیر الحطب فاضرم نارا ثم القہم فیہا فقال
العباس رضی اللہ عنہ قطع اللہ رحمک فقال عمر قادتہم ورؤساءہم قاتلوک وکذبوک فانتدب اعناقہم
فقال ابو بکر عشیرتک وقومک ثم دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ما تقولون فی ہؤلاء الجعل
ہؤلاء کمثل انبوۃ لہم کانوا من قبلہم قال نوح رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا وقال موسی
ربنا اطمس علی اموالہم واشدد علی قلوبہم الایۃ وقال ابراہیم فمن تبعنی فانہ منی ومن عصانی فانک

Marfat.com

غفور رحیم وقال عیسی ان تعذبهم فانهم عبادک وان تغفر لهم فانک انت العزیز الحکیم وانتم قوم بکم عیلة فلا ینفلتن احد منکم الا بفداء او ضربة عنق اخرجه الحاکم وازانجمله انست که چون غزوه احد تحقق شد صدیق نهاد سعی در کشف بلاء آنحضرت صلی الله علیه وسلم بجا آورد وقال ابن اسحق فلما عرف المسلمون رسول الله صلی الله علیه وسلم نهضوا به ونهض معهم نحو الشعب معه ابوبکر الصدیق وعمر بن الخطاب وعلی بن ابیطالب وطلحة بن عبید الله والزبیر بن العوام والحارث بن الصمة وربط من المسلمین عن عائشة قالت قال ابوبکر الصدیق لما حال الناس عن رسول الله صلی الله علیه وسلم یوم احد کنت اول من فار فبصرت به من بعد فاذا انا برجل قد اعتنقنی من خلفی یرید رسول الله صلی الله علیه وسلم فاذا هو ابو عبیدة بن الجراح اخرجه الحاکم وعمر از جولان در میخانه قرار نیست بلکه متفرق شدن از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسبب آمدن فوج کفار در فوج آنحضرت صلی الله علیه وسلم وچون ابوسفیان تفحص میکرد احوال آنحضرت را همین سه کس را نام ببرد زیرا که از همین سه کس می ترسید ومن حدیث البراء اشرف ابوسفیان فقال افی القوم محمد فقال لا تجیبوه فقال افی القوم ابن ابی قحافة فقال لا تجیبوه فقال افی القوم ابن الخطاب فان هؤلاء قتلوا فلو کانوا احیاء لاجابوا فلم یملک عمر نفسه فقال کذبت یا عدو الله ابقی لک ما یخزیک اخرجه البخاری وچون آنحضرت صلی الله علیه وسلم تعاقب اهل احد متوجه شدند صدیق حاضر ان آن واقعه بود عن عائشة فی قوله تعالی الذین استجابوا لله والرسول الآیة قالت لعروة یا ابن اختی کان ابواک منهم الزبیر وابوبکر لما اصاب نبی الله صلی الله علیه وسلم ما اصاب یوم احد فانصرف المشرکون وخاف ان یرجعوا فقال من یذهب فی اثرهم فانتدب منهم سبعون رجلا کان فیهم ابوبکر والزبیر اخرجه البخاری وازانجمله آنست که در غزوه خندق یک جانبی بدست صدیق دادند والآن مسجد صدیق نزدیک خندق موجود است وازانجمله آنست که در غزوه مریسیع حضرت عائشه متهم شدند ومنافقان آنچه نمی بایست گفتند وصدیق را دران حادثه تاثر جمیله متحقق شد عن عائشة فی قصة الافک فقام رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم قال اما بعد یا عائشة انه قد بلغنی عنک کذا وکذا فان کنت بریئة الله وان کنت الممت بذنب فاستغفری الله وتوبی الیه فان العبد اذا اعترف ثم تاب تاب الله

Marfat.com

ت فلما قضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مقالتہ قلص دمعی حتی ما احس منہ قطرۃ فقلت لابی اجب عنی
ل اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ابی واللہ ما ادری ما اقول لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری
ما قالت قال ابو بکر الصدیق وکان ینفق علی مسطح بن اثاثۃ لقرابتہ منہ وفقرہ واللہ لا انفق علی مسطح
ما ابدا بعد الذی قال لعائشۃ ما قال فانزل اللہ عزوجل ولا یاتل اولوا الفضل منکم والسعۃ الی قولہ غفور
قال ابو بکر الصدیق بلی واللہ انی لاحب ان یغفر اللہ لی فرجع الی مسطح النفقۃ التی کان ینفق علیہ قال
واللہ لا انزعہا منہ ابدا اخرجہ البخاری قال ابن عباس قال اللہ تعالی لابی بکر قد جعلت فیک یا ابا بکر
فضل والمعرفۃ باللہ وصلۃ الرحم وجعلت عندک السعۃ فتعطف علی مسطح فلہ قرابتہ ولہ ہجرتہ ولہ مسکنتہ
ہ الواحدی فی الوسیط واز انجملہ آنست کہ در غزوہ حدیبیہ تاثیر جمیلہ از صدیق ظاہر شد وفی قصۃ الحدیبیۃ
ی عروۃ عند ذلک ای محمد ارایت ان استاصلت امر قومک ہل سمعت باحد من العرب اجتاح اصلہ قبلک
ن تکن الاخری فانی واللہ لاری وجوہا وانی لاری اشوابا من الناس خلیقا ان یفروا ویدعوک
ال لہ ابو بکر امصص بظر اللات انحن نفر عنہ وندعہ فقال من ذا قالوا ابو بکر فقال اما والذی نفسی بیدہ
ید کانت لک عندی لم اجزک بہا لاجبتک وفیہ ایضا فقال عمر بن الخطاب فاتیت نبی اللہ صلی اللہ
ہ وسلم فقلت الست نبی اللہ حقا قال بلی قلت الست علی الحق وعدونا علی الباطل قال بلی قلت فلم
طی الدنیۃ فی دیننا اذا قال انی رسول اللہ ولست اعصیہ وہو ناصری قلت اولیس کنت تحدثنا
انا نتی البیت فنطوف بہ قال بلی افاخبرتک انا ناتیہ العام قلت لا قال فانک آتیہ ومطوف بہ قال
اتیت ابا بکر فقلت یا ابا بکر الیس ہذا نبی اللہ حقا قال بلی قلت الست علی الحق وعدونا علی الباطل قال
ی قلت فلم نعطی الدنیۃ فی دیننا اذا قال ایہا الرجل انہ رسول اللہ ولیس یعصی ربہ وہو ناصرہ فاستمسک
رزہ فواللہ انہ علی الحق قلت الیس کان یحدثنا انا سنانی البیت فنطوف بہ قال بلی قال افاخبرتک
اتیہ العام قلت لا قال فانک آتیہ ومطوف بہ قال عمر فعملت لذلک اعمالا اخرجہ البخاری وفیہ انہ بعث علینا
ن خزاعۃ وسار النبی صلی اللہ علیہ وسلم حتی کان بغدیر الاشطاط اتاہ عینہ قال ان قریشا جمعوا جموعا
قد جمعوا لک الاحابیش وہم مقاتلوک وصادوک عن البیت ومانعوک فقال اشیروا ایہا الناس

Marfat.com

علی اثرون ان امیل الی عیالکم وذراری ہؤلاء الذین یریدون ان یصدونا عن البیت فان یاتونا کان
اللہ قد قطع عینا من المشرکین والا ترکناہم محرومین قال ابوبکر یا رسول اللہ خرجت عامد البیت
لا تریدقتل احد ولا حرب احد فتوجہ لہ فمن صدنا عنہ قاتلناہ قال امضوا علی اسم اللہ اخرجہ البخاری
وازانجملہ آنست کہ در خیبر حاضر شد وسیہا کرد اگرچہ فتح بردست مرتضیٰ شد عن سلمۃ بن الاکوع قال بعث
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر الی بعض حصون خیبر فقاتل وجہد ولم یکن فتح اخرجہ الحاکم وعن بریدۃ
الاسلمی قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ربما اخذتہ الشقیقۃ فیلبث الیوم والیومین لا یخرج فلما نزل
بخیبر اخذتہ الشقیقۃ فلم یخرج الی الناس وان ابابکر اخذ رایتہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم نہض فقاتل
قتالا شدیدا ثم رفع اخرجہ الحاکم وازانجملہ آنست کہ بر سریہ نبی فزارہ صدیق را امیر ساخت عن سلمۃ بن
الاکوع قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر فغزونا ناسا من نبی فزارۃ فلما دنونا من الماء امرنا ابوبکر
فعرسنا فلما صلینا الصبح امرنا ابوبکر فشننا الغارۃ قال فوردنا الماء فقتلنا بہ من قتلنا فانصرف عنق من
الناس وفیہم الذراری والنساء قد کادوا یسبقون الی الجبل فطرحنا بینہم وبین الجبل فلما رأوا السہم
وقفوا فجئت بہم اسوقہم الی ابی بکر وفیہم امرأۃ من نبی فزارۃ علیہا قشع من ادم معہا ابنۃ لہا من احسن العرب
قال فنفلنی ابوبکر ابنتہا قال فقدمت المدینۃ فلقینی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقلت والہ یا رسول
اللہ ما کشفت لہا ثوبا وہی لک یا رسول اللہ فبعث بہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی مکۃ ففادی بہا
اساری من المسلمین کانوا فی ایدی المشرکین اخرجہ الحاکم وازانجملہ آنست کہ چون فتح مکہ واقع شد ابوسفیان
پیش صدیق آمد وطلب اعادہ صلح کرد قال محمد بن اسحق ثم خرج یعنی ابا سفیان حتی اتی رسول اللہ صلی
علیہ وسلم فکلمہ فلم یرد علیہ شیئا ثم ذہب الی ابی بکر رض فکلمہ ان یکلم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ما
انا بفاعل ثم اتی عمر بن الخطاب فکلمہ فقال انا اشفع لکم عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فواللہ لو لم اجد
الا الذر لجاہدتکم بہ الی آخر الحدیث وقال محمد بن اسحق فلما دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مکۃ ودخل اللہ
ابوبکر رض بابیہ یقودہ فلما رآہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ہلا ترکت الشیخ فی بیتہ حتی اکون انا آتیہ فیہ
ابوبکر رض یا رسول اللہ ہو احق ان یمشی الیک من ان تمشی انت الیہ فاجلسہ بین یدیہ ثم مسح صدرہ ثم قال

Marfat.com

اسلم فاسلم الحديث وقال علي بن ابي طالب هذه الآية في ابي بكر يعني قوله تعالى حتى اذا بلغ اشده وبلغ اربعين سنة اسلم ابواه جميعا ولم يجتمع لاحد من الصحابة المهاجرين ابواه غيره اوصاه الله بهما ولزم ذلك من بعده اخرجه الواحدي وعن موسى بن عقبة لم يدرك اربعة النبي صلى الله عليه وسلم الا هؤلاء ابو قحافة وابو بكر وابنه عبد الرحمن وابو عتيق بن عبد الرحمن بن ابي بكر اخرجه الواحدي وعن ابن عمر قال لما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم عام الفتح راى النساء يلطمن وجوه الخيل بالخمر فتبسم الى ابي بكر وقال يا ابا بكر كيف قال حسان بن ثابت فانشده ابو بكر رضي الله عنه ؎

عدمت بنيتي ان لم تروها	تثير النقع من كنفي كداء
ينازعن الاسرة مسرعات	يلطمهن بالخمر النساء

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ادخلوا من حيث قال حسان اخرجه الحاكم وفي قصة حنين عن ابي قتادة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من اقام بينة على قتيل قتله فله سلبه فقمت لالتمس بينة على قتيلي فلم ار احدا يشهد لي فجلست ثم بدا لي فذكرت امره لرسول الله صلى الله عليه وسلم فقال رجل من جلسائه سلاح هذا القتيل الذي يذكره عندي فارضه مني فقال ابو بكر كلا تعطيه اصيبغ من قريش وتدع اسدا من اسد الله يقاتل عن الله ورسوله قال فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فاداه الي فاشتريت منه خرافا فكان اول مال تاثلته اخرجه البخاري قال ابن اسحاق وقد بلغني ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لابي بكر الصديق وهو محاصر ثقيفا يا ابا بكر ارايت اني اهديت الى قعبة مملوة زبدا فنقر هاديك فهراق ما فيها فقال ابو بكر ما اظن ان تدرك منهم يومك هذا ما تريد فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا لا ارى ذلك وفي قصة قسمة غنائم حنين قال ابن اسحق واعطى عباس بن مرداس اباعر فسخطها فعاتب فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يعاتب النبي صلى الله عليه وسلم ؎

فاصبح نهبي ونهب العبيد	بين عيينة والاقرع
وما كان حصن ولا حابس	يفوقان مرداس في مجمع
وما كنت دون امرء منهما	ومن تضع اليوم لا يرفع

Marfat.com

فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذھبوا فاقطعوا عنی لسانہ فاعطوہ حتی رضی فکان ذلک قطع لسانہ والذی امر بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت القائل فاصبح نہبی ونہب العبید بین الاقرع وعیینۃ فقال ابو بکر الصدیق بین عیینۃ والاقرع فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہما واحد فقال ابو بکر الصدیق اشہد انک کما قال اللہ وما علمناہ الشعر وما ینبغی لہ واز انجملہ انست کہ چون غزوہ تبوک واقع شد انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تحضیض فرمود بر تجہیز جیش وصدیق را خدا تعالی نصیب اوفی ازان عطا فرمود عن اسلم قال سمعت عمر بن الخطاب یقول امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان نتصدق ووافق ذلک عندی مالا فقلت الیوم اسبق ابا بکر ان سبقتہ یوما قال فجئت بنصف مالی فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما ابقیت لاہلک قلت مثلہ واتی ابو بکر بکل ما عندہ فقال یا ابا بکر ما ابقیت لاہلک فقال ابقیت لہم اللہ ورسولہ قلت لا اسبقہ الی شیء ابدا اخرجہ الترمذی واز انجملہ آنست کہ در سال نہم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق را امیر حج گردانید اول کسی است کہ در اسلام امیر الحج شد وانجا غلطی است واں آنست کہ جمعی دانند کہ فرستادن حضرت مرتضی عزل ابو بکر صدیق بود وتحقیق آنست کہ امیر حج ابو بکر صدیق بود وپیغام براۃ تحویل علی مرتضی عن محمد بن علی انہ لما نزلت براۃ علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وقد کان بعث ابا بکر الصدیق لیقیم الناس الحج قیل لہ یا رسول اللہ لو بعثت بہا الی ابی بکر فقال لا یؤدی عنی الا رجل من اہل بیتی ثم دعا علی بن ابی طالب فقال اخرج بہذہ القصۃ من صدر براۃ واذن فی الناس یوم النحر اذا اجتمعوا بمنی انہ لا یدخل الجنۃ کافر ولا یحج بعد العام مشرک ولا یطوف بالبیت عریان ومن کان لہ عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عہد فہو لہ الی مدتہ فخرج علی بن ابی طالب علی ناقۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی ادرک ابا بکر فلما رآہ ابو بکر قال امیر او مامور قال بل مامور ثم مضیا فقام ابو بکر للناس الحج والعرب اذ ذاک فی تلک الساعۃ علی منازلہم من الحج التی کانوا علیہا فی الجاہلیۃ حتی اذا کان یوم النحر قام علی بن ابی طالب فاذن فی الناس بالذی امر بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ایہا الناس انہ لا یدخل الجنۃ کافر ولا یحج بعد ہذا العام مشرک ولا یطوف بالبیت عریان ومن کان لہ عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

Marfat.com

عهد الی مدة فهو له الی مدته فلم یحج بعد ذلک العام مشرک ولم یطف بالبیت عریان ثم قدما علی رسول الله
صلی الله علیه وسلم وکان هذا من براءة فیمن کان من اهل الشرک من اهل العهد العام واهل المدة الی الاجل المسمی رواه
ابن اسحق وعن ابن عباس رض ان رسول الله صلی الله علیه وسلم بعث ابا بکر وامره ان ینادی بهؤلاء
الکلمات فاتبعه علیا فبینا ابو بکر ببعض الطریق اذ سمع رغاء ناقة رسول الله صلی الله علیه وسلم فخرج ابو بکر
فزعا فظن انه رسول الله صلی الله علیه وسلم فاذا علی فرفع الیه کتاب رسول الله صلی الله علیه وسلم قد امره
علی الموسم وامر علیا ان ینادی بهؤلاء الکلمات فقام علی فی ایام التشریق فنادی ان الله بریء من
المشرکین ورسوله فسیحوا فی الارض اربعة اشهر لا یحجن بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان ولا
یدخل الجنة الا مومن فکان علی ینادی بها فاذا بح قام ابو هریرة فنادی اخرجه الحاکم وازانجمله آنست که در
حجة الوداع اثقال آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر زامله خود انداخت عن اسماء بنت ابی بکر قالت خرجنا
مع رسول الله صلی الله علیه وسلم حجاجا وان زمالة رسول الله صلی الله علیه وسلم وزمالة ابی بکر واحدة
فنزلنا العرج وکانت زمالتنا مع غلام ابی بکر قالت فجلس رسول الله صلی الله علیه وسلم وجلست عائشة
الی جنبه وجلس ابو بکر الی جنب رسول الله صلی الله علیه وسلم من الشق الآخر وجلست الی جنب ابی ننتظر
غلامه وزمالته متی یاتینا فاطلع الغلام یمشی ما معه بعیره قالت فقال له ابو بکر این بعیرک قال اضلنی
اللیلة قالت فقام ابو بکر یضربه ویقول بعیر واحد اضلک وانت واحد رجل فما یزید رسول الله صلی الله
علیه وسلم علی ان یتبسم ویقول انظروا الی هذا المحرم ما یصنع اخرجه الحاکم وازانجمله آنست که چون آنحضرت
صلی الله علیه وسلم مریض شدند در باب صدیق عنایت ها کردند وتفویض امامت بوی نمودند ودرین
باب مبالغه عظیم فرمودند قال ابن اسحق قال الزهری حدثنی ایوب بن بشیر ان رسول الله صلی الله
علیه وسلم خرج عاصبا راسه حتی جلس علی المنبر ثم کان اول ما تکلم به انه صلی علی اصحاب [illegible]
فاکثر الصلوة علیهم ثم قال ان عبدا من عباد الله خیره الله بین الدنیا والآخرة وبین ما عنده فاختار
ما عند الله قال ففهمها ابو بکر وعرف ان نفسه یرید فبکی وقال بل نحن نفدیک بانفسنا وابنائنا قال
فقال علی رسلک یا ابا بکر ثم قال انظروا فی هذه الابواب اللافظة فی المسجد فسدوها الا بیت ابی بکر قال

Marfat.com

ابن ہشام فی بعض الروایات الاباب ابی بکر فانی لا اعلم احدا کان افضل فی الصحبۃ عندی یدا منہ
وقال ابن اسحق وحدثنی عبد الرحمن بن عبد اللہ عن بعض آل ابی سعید بن المعلی ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال یوما فی کلامہ ھذا فانی لو کنت متخذا من العباد خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا ولکن صحبۃ واخاء
ایمان حتی یجمع اللہ بیننا عندہ قال ابن شہاب حدثنی عبد الملک بن ابی بکر بن عبد الرحمن عن ابیہ عن
عبد اللہ بن زمعۃ قال لما استقر برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا عندہ فی نفر من المسلمین قال دعاہ
بلال الی الصلوۃ فقال مروا من یصلی بالناس قال فخرجت فاذا عمر فی الناس وکان ابو بکر غائبا
فقلت قم یا عمر فصل بالناس قال فقام عمر فلما کبر سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوتہ وکان عمر
رجلا مجہرا قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاین ابو بکر یابی اللہ ذلک والمسلمون قال فبعث
الی ابی بکر فجاء بعد ان صلی عمر تلک الصلوۃ فصلی بالناس قال قال عبد اللہ بن زمعۃ فاتانی عمر وہو یقول
ماذا صنعت بی یا ابن زمعۃ واللہ ما ظننت حین امرتنی الا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امرک بذلک
ولولا ذلک ما صلیت بالناس قال قلت ما امرنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولکننی حین لم ار ابا بکر
رایتک احق من حضر بالصلوۃ بالناس وچون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متوفی شدند اختلافی واقع شد
در وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وثابت تر بن ہمہ ابو بکر صدیق بود واین علامت شدہ صحو او است
وبلوغ بمرتبہ خلافت وارشاد بعد ازین صحابہ بطوع ورغبت بصدیق اکبر بیعت کردند وعلی مرتضی
بعد از شش ماہ موافقت نمود واعتراف کرد بفضیلت صدیق وگفت مانع بجز آن نبود کہ ما را
در مشورت شریک نکردند از نخوت ما غباری در خاطر خود گرفتیم ودر خلافت خود اعظم مآثر کہ ازو ی
ظاہر شد قتال اہل ردت بود ودران باب ہمتی عجیب نصیب او شد وبسوی او است اشارت قولہ تعالی
ومن یرتد منکم عن دینہ فسوف یاتی اللہ بقوم یحبہم ویحبونہ الآیۃ وجمع قرآن نمود کہ منت او بر جمیع
مسلمانان ثابت است وشروع در فتح شام وعراق کرد واوائل شام وعراق فتح شد واین فتح گو
جمیع فتوح اسلام شد وآخر مآثر کہ از انجناب بظہور رسید نصب عمر بن الخطاب بود ووصیت رای
درین باب کالشمس فی الرابعۃ النہار بر ہمگنان ظاہر شد واللہ اعلم وماثر عظیمہ کہ او را رضی اللہ بعد ازو

Marfat.com

ظاہر شد دفن است نزدیک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و سعید بن المسیب از حدیث ابو موسیٰ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر چاہی در میان شیخین نشستہ اند و حضرت عثمان مقابل آنحضرت نشست این معنی بطریق اشارہ فہمیدہ است و ازینجا معلوم میشود کہ دفن با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مکرمتی است کہ خدا تعالیٰ شیخین را بآن برگزید نہ امری است اتفاقی کہ کیف ما کان واقع شد۔

اما مآثر جمیلہ فاروق اعظم رضی اللہ عنہ

پس از انجملہ آنست کہ قبل از اسلام در قریش تمکنی و صولتی تمام داشت قال ابو عمر قال الزبیر صاحب النسب کان عمر بن الخطاب من اشراف قریش والیہ کانت السفارۃ فی الجاہلیۃ وذلک ان قریشا کانت اذا وقعت بینہم حرب او بینہم وبین غیرہم بعثوہ سفیرا وان نافرہم منافر او فاخرہم مفاخر بعثوہ منافرا او مفاخرا ورضوا بہ ذکرہ فی الاستیعاب و از انجملہ آنست در اسلام خود مراد بود نہ مرید مخلص بود نہ مخلص و شتان بین المرتبتین و کثرۃ اسباب مقتضیہ اسلام از ہمین جہت است گویا درین راہ نہ در آمد تا آنکہ از در و دیوار او را ندا کردند و بر خوان نعمت نیامد تا آنکہ مکرر بہر زبان نخواندند عن عبد اللہ بن عمر قال قال عمر بینما انا نائم عند آلہتہم اذ جاء رجل بعجل فذبحہ فصرخ بہ صارخ لم اسمع صارخا قط اشد صوتا منہ یقول یا جلیح امر نجیح رجل فصیح یقول لا الہ الا اللہ فوثب القوم قلت لا ابرح حتی اعلم ما وراء ہذا ثم نادی یا جلیح امر نجیح رجل فصیح یقول لا الہ الا اللہ فقمت فما نشبنا ان قیل ہذا نبی اخرجہ البخاری قال ابن اسحق وکان اسلام عمر بن الخطاب فیما بلغنی ان اختہ فاطمۃ بنت الخطاب کانت عند سعید بن زید بن عمرو بن نفیل وکانت قد اسلمت واسلم زوجہا سعید بن زید وہم مستخفون باسلامہم من عمر وکان نعیم بن عبد اللہ النحام رجل من قومہ من بنی عدی بن کعب قد اسلم وقد کان یستخفی بہ فرقا من قومہ وقد کان خباب بن الارت یختلف الی فاطمۃ بنت الخطاب یقرئہا القرآن فخرج عمر یوما متوشحا سیفہ یرید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورہطا من اصحابہ وقد ذکروا لہ انہم قد اجتمعوا فی بیت عند الصفا وہم قریب من اربعین من بین رجال ونساء ومع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

Marfat.com

عم حمزۃ بن عبد المطلب ابو بکر بن ابی قحافۃ الصدیق وعلی ابن ابی طالب ورجال من المسلمین ممن کان
اقام مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بمکۃ ولم یخرج فیمن خرج الی ارض الحبشۃ فلقیہ نعیم بن عبد اللہ
فقال این ترید یا عمر فقال ارید محمدا ھذا الصابی الذی فرق امر قریش وسفہ احلامہا وعاب دینہا وسب
آلہتہا فاقتلہ فقال لہ نعیم واللہ لقد غرتک نفسک من نفسک یا عمر ترى بنی عبد مناف تارکیک تمشی علی الارض
وقد قتلت محمدا افلا ترجع الی اہل بیتک فتقیم امرہم قال وای اہل بیتی قال ختنک وابن عمک سعید بن
زید بن عمرو واختک فاطمۃ بنت الخطاب فقد واللہ اسلما وتابعا محمدا علی دینہ فعلیک بہما قال فرجع
عامدا الی اختہ وختنہ وعندہما خباب بن الارت معہ صحیفۃ فیہا طہ یقرئہما ایاہا فلما سمعوا حس عمر تغیب
خباب فی مخدع لہم او فی بعض البیت واخذت فاطمۃ الصحیفۃ فجعلتہا تحت فخذہا وقد سمع عمر حین دنا
القراءۃ خباب علیہما فلما دخل قال ما ھذہ الہمہمۃ التی سمعت قالا لہ ما سمعت شیئا قال بلی
واللہ لقد اخبرت انکما تابعتما محمدا علی دینہ وبطش بختنہ سعید بن زید فقامت الیہ اختہ فاطمۃ بنت
الخطاب لتکفہ عن زوجہا فضربہا فشجہا فلما فعل ذلک قالت اختہ وختنہ نعم قد اسلمنا وآمنا باللہ
ورسولہ فاصنع ما بدا لک ولما رای عمر ما باختہ من الدم ندم علی ما صنع فارعوی فقال لاختہ اعطینی
ھذہ الصحیفۃ التی سمعتکم تقرءون آنفا انظر ما ھذا الذی جاء بہ محمد وکان عمر کاتبا فلما قال ذلک قالت لہ
اختہ انا نخشاک علیہا قال لا تخافی وحلف لہا بآلہتہ لیردنہا اذا قرأہا علیہا فلما قال ذلک طمعت فی
اسلامہ فقالت لہ یا اخی انک نجس علی شرکک وانہ لا یمسہا الا الطاہر فقام عمر فاغتسل فاعطتہ
الصحیفۃ وفیہا طہ فقرأہا فلما قرأ منہا صدرا قال ما احسن ہذا الکلام واکرمہ فلما سمع ذلک خباب خرج الیہ
فقال یا عمر واللہ انی لارجو ان یکون اللہ قد خصک بدعوۃ نبیہ فانی سمعتہ امس وہو یقول اللہم ایّد
الاسلام بابی الحکم بن ہشام او بعمر بن الخطاب فاللہ اللہ یا عمر فقال لہ عمر عند ذلک فدلنی یا خباب
علی محمد حتی آتیہ فاسلم فقال خباب ہو فی بیت عند الصفا ومعہ نفر من اصحابہ فاخذ عمر سیفہ وتوشح
ثم عمد الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ فضرب علیہم الباب فلما سمعوا صوتہ قام رجل من اصحا
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فنظر من خلل الباب فرآہ متوشحا السیف فرجع الی رسول اللہ صلی ا

قرۃ العینین ۵۱
فاخذ بمجامع ثوبہ ولببہ بہا ای جرہ بہا بشدۃ وعنف ۱۲
خانہ کہ دران بہم من مشاورت میکردند یعنی خانہ ارقم ۱۲

علیہ وسلم وہو فزع فقال یا رسول اللہ ہذا عمر بن الخطاب متوشحا السیف فقال حمزۃ بن عبد المطلب
فاذن لہ فان کان جاء یرید خیرا بذلناہ وان جاء یرید شرا قتلناہ بسیفہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ایذن لہ فاذن لہ الرجل ونہض الیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی لقیہ فی الحجرۃ فاخذ بحجزتہ او بمجمع
ردائہ ثم جبذہ جبذۃ شدیدۃ فقال ما جاء بک یا ابن الخطاب فواللہ ما اری ان تنتہی حتی ینزل اللہ
بک قارعۃ فقال عمر یا رسول اللہ جئتک لاومن باللہ ورسولہ وبما جاء من عند اللہ قال فکبر رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم تکبیرۃ عرف اہل البیت من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان عمر قد اسلم
فتفرق اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مکانہم وقد عزوا فی انفسہم حین اسلم عمر مع اسلام
حمزۃ وعرفوا انہما سیمنعان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وینتصفون بہما من عدوہم وقال ابن اسحق
وحدثنی عبد اللہ بن ابی نجیح المکی عن اصحابہ وعطاء ومجاہد وعن من روی ذلک ان اسلام عمر فیما تحدثوا بہ
عنہ انہ کان یقول کنت للاسلام مباعدا وکنت صاحب خمر فی الجاہلیۃ احبہا واشربہا وکان لنا
مجلس یجتمع فیہ رجال من قریش بالحزورۃ عند دور آل عمر بن عبد بن عمران المخزومی قال فخرجت
الیہ لیلۃ ارید جلسائی اولئک فی مجلسہم ذلک قال فجئتہم فلم اجد منہم احدا قال فقلت لو انی جئت فلانا الخمار
وکان بمکۃ یبیع الخمر لعلی اجد عندہ خمرا فاشرب منہا قال فخرجت فجئتہ فلم اجدہ فقلت فلو انی جئت الکعبۃ
فطفت بہا سبعا او سبعین قال فجئت المسجد ارید ان اطوف بالکعبۃ فاذا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قائم یصلی وکان اذا صلی استقبل الشام وجعل الکعبۃ بینہ وبین الشام فکان مصلاہ بین الرکنین
الرکن الاسود والرکن الیمانی قال فقلت حین رایتہ واللہ لو انی استمعت لمحمد اللیلۃ حتی اسمع ما یقول
قال فقلت لئن دنوت منہ لاروعنہ فجئت من قبل الحجر فدخلت تحت ثیابہا فجعلت امشی رویدا
ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قائم یصلی یقرء القران حتی قمت فی قبلتہ مستقبلہ ما بینی وبین الثیاب
الکعبۃ فلما سمعت القران رق لہ قلبی فبکیت ودخلنی الاسلام فلم ازل قائما فی مکانی ذلک حتی
قضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوتہ ثم انصرف وکان اذا انصرف خرج علی دار ابن ابی حسین وکانت
طریقہ حتی یخرج المسی ثم یسلک بین دار عباس بن عبد المطلب وبین دار ابن ازہر بن عوف الزہری

Marfat.com

ثم علی دار الاخنس بن شریق حتی یدخل بیته وکان مسکنه صلی اللہ علیہ وسلم فی الدار الرقطا التی کانت بید
سعادۃ بن ابی سفیان قال عمر فتبعته حتی اذا دخل بین دار عباس ودار ابن ازہر ادرکته فلما سمع رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حسی عرفنی فظن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انی انما تبعته لاوذیه فیمنی ثم قال
ماجاربک یا ابن الخطاب هذه الساعة قال قلت جئت لاومن باللہ وبرسوله وباجار من عند اللہ
قال فحمد اللہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال قد هداک اللہ یا عمر ثم مسح صدری ودعالی بالثبات
ثم انصرفت عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بیته وازالجملہ آنست
چون مسلمان شد اعلان اسلام خود کرد ودرین باب تشویش بسیاری مقاساۃ نمود وقال ابن
اسحق وحدثنی نافع مولی عبد اللہ بن عمر عن ابن عمر قال لما اسلم عمر قال ای قریش انقل للحدیث
قیل له جمیل بن معمر الجمحی قال فغدا علیه قال عبد اللہ بن عمر وغدوت اتبع اثره وانظر ما یفعل وانا غلام
اعقل کلما رایت حتی جاره فقال اعلمت یا جمیل انی اسلمت ودخلت فی دین محمد صلی اللہ علیہ وسلم
قال فوا اللہ ما راجعه حتی قام بجر رداءه واتبعه عمر واتبعت ابی حتی اذا قام علی باب المسجد صرخ باعلی صوته
یا معشر قریش وهم فی اندیتهم حول الکعبة الا ان ابن الخطاب قد صبا قال یقول عمر من خلفه کذبت
ولکنی قد اسلمت وشهدت ان لا الہ الا اللہ وان محمدا عبده ورسوله وثاروا الیه فما برح یقاتلهم ویقاتلونه
حتی قامت الشمس علی رؤسهم قال وطلح فقعد وقاموا علی راسه وهو یقول افعلوا ما بدا لکم فاحلف باللہ
لو کنا ثلثمائة رجل لقد ترکناها لکم او ترکتمونا لها قال فبینما هو علی ذلک اذ اقبل شیخ من قریش علیه حلة
حبرة وقمیص موشی حتی وقف علیهم فقال ما شانکم قالوا صبا عمر قال فمه رجل اختار لنفسه امرا فما ذا تریدون
ان ترون بنی عدی بن کعب یسلمون لکم صاحبهم هکذا خلوا عن الرجل قال فوا اللہ لکانما کانوا ثوبا کشط عنه
قال فقلت لابی بعد ان هاجر الی المدینة یا ابت من الرجل الذی زجر القوم عنک بمکة یوم اسلمت
وهم یقاتلونک قال ذاک ای بنی العاص بن وائل السهمی قال ابن اسحق وحدثنی عبد الرحمن بن الحارث
عن بعض آل عمر او بعض اهله قال قال عمر لما اسلمت تلک اللیلة تذکرت ای اهل مکة اشد لرسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عداوة حتی آتیه فاخبره انی قد اسلمت قال فلما ابو جهل وکان عمر ابنا لخمتة

Marfat.com

بنت هشام ابن المغيرة قال فاقبلت حين اصبحت حتى ضربت عليه بابه قال فخرج الي ابو جهل فقال مرحبا و
اهلا يا ابن اختي ما جاء بك قال جئت لاخبرك اني قد آمنت بالله وبرسوله محمد وصدقت بما جاء به قال فضرب
الباب في وجهي وقال قبحك الله وقبح ما جئت به وعن عبد الله بن عمر قال لما اسلم عمر اجتمع الناس عند
داره وقالوا صبا عمر وانا غلام فوق ظهر بيتي فجاء رجل عليه قباء من ديباج فقال فصبا عمر فما ذاك فانا له جار
فرأيت الناس تصدعوا عنه فقلت من هذا قالوا العاص بن وائل اخرجه البخاري وازانجمله آنست که
مسلمانان بسبب او عزیز شدند و اعلان اسلام نمودند عن ابن مسعود قال ما زلنا اعزة منذ اسلم
عمر اخرجه الحاكم قال ابن اسحق ولما قدم عمرو بن العاص وعبد الله بن ابي ربيعة على قريش ولم يدركوا
ما طلبوا وردهم النجاشي بما يكرهون واسلم عمر بن الخطاب وكان رجلا ذا شكيمة لا يرام ما وراء ظهره امتنع
به اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وبحمزة حتى عارضوا قريشا فكان عبد الله بن مسعود يقول ما كنا
نقدر على ان نصلي عند الكعبة حتى اسلم عمر بن الخطاب فلما اسلم قاتل قريشا حتى صلى عند الكعبة وصلينا
معه وعن سعد بن ابراهيم قال قال عبد الله بن مسعود ان اسلام عمر كان فتحا وان هجرته كانت نصرا
وان امارته كانت رحمة ولقد كنا ما نصلي عند الكعبة حتى اسلم عمر فلما اسلم قاتل قريشا حتى صلى عند الكعبة
وصلينا معه اخرجه ابن هشام في زياداته على السيرة وازانجمله آنست که هجرت کرد پیش از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم عن البراء بن عازب قال اول من قدم علينا مصعب بن عمير وابن ام مكتوم وكانوا يقرؤن
الناس فقدم بلال وسعد وعمار بن ياسر ثم قدم عمر بن الخطاب في عشرين من اصحاب النبي صلى الله
عليه وسلم ثم قدم النبي عليه السلام الحديث اخرجه البخاري وازانجمله آنست که در غزوه بدر مآثر جمیله از فاروق ظاهر شد
عن ابن عباس ان النبي صلى الله عليه وسلم قال لاصحابه يومئذ اني قد عرفت ان رجالا من بني هاشم
وغيرهم قد اخرجوا كرها لا حاجة لهم بقتالنا فمن لقي احدا من بني هاشم فلا يقتله ومن لقي ابا البختري بن هشام فلا يقتله
ابن عبد المطلب عم رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا يقتله فانما خرج مستكرها قال فقال ابو حذيفة اتقتل
آباءنا وابناءنا واخواننا وعشيرتنا ونترك العباس والله لئن لقيته لالحمنه السيف قال فبلغت رسول
الله صلى الله عليه وسلم فقال لعمر بن الخطاب يا ابا حفص قال عمر والله انه لاول يوم كناني فيه رسول الله

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم بابی حفص الیضربا وجہہ عم رسول اللہ بالسیف فقال عمر یارسول اللہ دعنی فلاضرب
عنقہ بالسیف فواللہ لقد نافق فکان ابو حذیفۃ یقول ما انا بآمن من تلک الکلمۃ التی قلت یومئذ
ولا ازال منہا خائفا الا ان یکفرہا عنی الشہادۃ فقتل یوم الیمامۃ شہیدا اخرجہ ابن اسحق وعن ابن
عباس قال حدثنی عمر بن الخطاب فذکر قصۃ بدر الی ان قال فاستشار رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم ابابکر وعمر وعلیا فقال ابوبکر یا نبی اللہ ہؤلاء بنو العم والعشیرۃ والاخوان فانی اری ان تاخذ
منہم الفدیۃ فیکون ما اخذنا منہم قوۃ لنا علی الکفار وعسی اللہ ان یہدیہم فیکونون لنا عضدا فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما تری یا ابن الخطاب قال قلت واللہ ما اری ما رای ابوبکر ولکننی اری ان تمکننی
من فلان قریب لعمر فاضرب عنقہ حتی یعلم اللہ انہ لیست فی قلوبنا ہوادۃ للمشرکین ہؤلاء صنادیدہم
وائمتہم وقادتہم فہوی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما قال ابوبکر ولم یہو ما قلت فاخذ منہم الفداء فلما کان من
الغد قال عمر غدوت الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاذا ہو قاعد وابوبکر واذا ہما یبکیان فقلت یا رسول
اللہ اخبرنی ماذا یبکیک انت وصاحبک فان وجدت بکاء بکیت وان لم اجد بکاء تباکیت لبکائکما فقال
فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الذی عرض علی اصحابک من الفداء لقد عرض علی عذابکم ادنی من ہذہ
الشجرۃ لشجرۃ قریبۃ وانزل اللہ عز وجل ما کان لنبی ان یکون لہ اسری حتی یثخن فی الارض الی قولہ لولا
کتاب من اللہ سبق لمسکم فیما اخذتم من الفداء ثم احل لہما الغنائم فلما کان یوم احد من العام المقبل عوقبوا
بما صنعوا یوم بدر من اخذہم الفداء فقتل منہم سبعون وفر اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن النبی
صلی اللہ علیہ وسلم وکسرت رباعیتہ وہشمت البیضۃ علی راسہ وسال الدم علی وجہہ وانزل اللہ
اولما اصابتکم مصیبۃ قد اصبتم مثلیہا قلتم انی ہذا قل ہو من عند انفسکم ان اللہ علی کل شئی قدیر بالفداء اخرجہ احمد وعن عروۃ بن الزبیر فی قصۃ عمیر بن وہیب فینا عمر بن الخطاب فی نفر من المسلمین
یتحدثون عن یوم بدر ویذکرون ما اکرمہم اللہ بہ وما اراہم بہ من عدوہم اذ نظر عمر الی عمیر بن وہیب
حین اناخ علی باب المسجد متوشحا السیف فقال ہذا الکلب عدو اللہ عمیر بن وہیب ما جاء الا لشر
وہو الذی حرش بیننا وحزر لنا للقوم یوم بدر ثم دخل عمر علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال

Marfat.com

انبی اللہ ہذا عدو اللہ عمیر بن وہیب قد جاء متوشحا السیف قال فادخلہ علی قال فاقبل عمر حتی اخذ بحمالۃ سیفہ فی عنقہ فلببہ بہا وقال للرجال ممن کان معہ من الانصار ادخلوا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاجلسوا عندہ واحذروا علیہ من ہذا الخبیث فانہ غیر مامون ثم دخل بہ علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعمر آخذ بحمالۃ سیفہ فی عنقہ قال ارسلہ یا عمر ادن یا عمیر فدنی الحدیث بطولہ وفیہ معجزۃ اخرجہ ابن اسحق

واز انجملہ آنست کہ تاثر حمیلہ در غزوہ احد از فاروق ظاہر شد قال ابن اسحق فبینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالشعب معہ اولئک النفر من اصحابہ اذ علت عالیۃ من قریش الجبل فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم انہ لا ینبغی لہم ان یعلونا فقاتل عمر بن الخطاب ورہط معہ من المہاجرین حتی اہبطوہم من الجبل ذکرہ فی السیرۃ قال ابن اسحق ان ابا سفیان حین اراد الانصراف اشرف علی الجبل ثم صرخ باعلی صوتہ فقال ان الحرب سجال یوم بیوم بدر اعل ہبل فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قم یا عمر فاجبہ فقال اللہ اعلی واجل لاسواء قتلانا فی الجنۃ وقتلاکم فی النار فلما اجاب عمر ابا سفیان قال لہ ابو سفیان ہلم الی یا عمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر ایتہ فانظر ما شانہ فجاءہ فقال لہ ابو سفیان انشدک اللہ یا عمر اقتلنا محمدا فقال عمر اللہم لا وانہ لیسمع کلامک الآن قبل انت اصدق عندی من ابن قمیئۃ وابر یقول ابن قمیئۃ لہم انی قتلت محمدا واز انجملہ آنست کہ در خندق سعیہا نمود عن جابر بن عبد اللہ ان عمر بن الخطاب جاء یوم الخندق بعد ما غربت الشمس جعل یسب کفار قریش وقال یا رسول اللہ ما کدت ان اصلی حتی کادت الشمس تغرب قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم واللہ ما صلیتہا فنزلنا مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم بطحان فتوضأ للصلوۃ وتوضانا لہا فصلی العصر بعد ما غربت الشمس ثم صلی بعدہا المغرب الخبر رواہ البخاری واز انجملہ آنست کہ در غزوہ بنی مصطلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فاروق را تعلیم فرمود مدر فتق بر عیت و احتراز از سبب اختلاف البشان و اضعاف است عظیم از اصول خلافت قال ابن اسحق فی قصۃ جہجاہ الغفاری اجیر عمر وقول عبد اللہ بن ابی ما قال فقال عمر بن الخطاب مر بہ عباد بن بشر فیقتلہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فکیف یا عمر اذا تحدث الناس ان محمدا یقتل اصحابہ ولکن اذن بالرحیل فحدثنی عاصم بن عمر ان عبد اللہ بن عبد اللہ

Marfat.com

ابن ابی اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قد بلغنی انک ترید
قتل عبد اللہ بن ابی فیما بلغک عنہ فان کنت لابد فاعلا فمرنی بہ فانا احمل الیک راسہ فواللہ لقد
علمت الخزرج ما کان بہا من رجل ابر لوالدہ منی انی اخشی ان تامر بہ غیری فیقتلہ فلا تدعنی نفسی
انظر الی قاتل عبد اللہ بن ابی یمشی فی الناس فاقتلہ فاقتل مومنا بکافر فادخل النار فقال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بل نترفق بہ ونحسن صحبتہ ما بقی معنا وجعل بعد ذلک اذا احدث الحدث کان قومہ
ہم الذین یعاتبونہ ویاخذونہ ویعنفونہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر بن الخطاب حین بلغہ
ذلک من شانہم کیف تری یا عمر ام واللہ لو قتلتہ یوم قلت لی اقتلہ لارعدت لہ آنفا لو امرتک الیوم
لرزہ بر تو می افتاد
بقتلہ لقتلتہ قال قال عمر قد واللہ علمت لامر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعظم برکۃ من امری واز انجملہ
آنست کہ در غزوہ حدیبیہ حمیت اسلام بر فاروق غلبہ کرد و بتربیت نبوی تسکین یافت قال ابن
اسحق فلما التام الامر ولم یبق بینہما الا الکتاب وثب عمر بن الخطاب فاتی ابا بکر فقال یا ابا بکر الیس
برسول اللہ قال بلی قال اولسنا بالمسلمین قال بلی قال اولیسوا بالمشرکین قال بلی قال فعلی م
صلی اللہ علیہ وسلم
نعطی الدنیۃ فی دیننا قال ابو بکر یا عمر الزم غرزہ فانی اشہد انہ رسول اللہ قال عمر انا اشہد انہ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ثم اتی رسول اللہ فقال یا رسول اللہ الست برسول اللہ قال بلی قال اولسنا بالمسلمین قال بلی قال
اولیسوا بالمشرکین قال بلی قال فعلی م نعطی الدنیۃ فی دیننا قال انا عبد اللہ ورسولہ ولن اخالف امرہ
ولن یضیعنی قال فکان عمر یقول ما زلت اصوم واتصدق واصلی واعتق من الذی صنعت یومئذ
مخافۃ کلامی الذی تکلمت بہ حین رجوت ان یکون خیرا وقال ابن اسحق فوثب عمر بن الخطاب مع
ابی جندل یمشی الی جانبہ ویقول اصبر یا ابا جندل فانما ہم المشرکون وانما دم احدہم دم کلب قال و
بیدی قائم السیف منہ قال یقول عمر رجوت ان یاخذ السیف فیضرب بہ اباہ قال فضن الرجل
بخل کرد
بابیہ ونفذت القضیۃ واز انجملہ آنست کہ در غزوہ خیبر سعیہا از فاروق پیدا آمد قال ابن اسحق فحدثنی
محمد بن ابراہیم التیمی عن ابی الہیثم من نصر الاسلمی ان اباہ حدثہ انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
یقول فی مسیرہ الی خیبر لعامر بن الاکوع انزل یا ابن الاکوع فحدثنا من ہنیہاتک قال فنزل یرتجز
کلمات عجیبہ

Marfat.com

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ؎

والدبولا اللہ ما اہتدینا	ولا تصدقنا ولا صلینا
انا اذا قوم بغوا علینا	وان ارادوا فتنۃ ابینا
فانزلن سکینۃ علینا	وثبت الاقدام ان لاقینا

فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یرحمک ربک فقال عمر بن الخطاب وجبت والدیارسول اللہ لولا متعتنا بہ فقتل یوم خیبر شہیداً باید دانست کہ قول مرتضی علی سار النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی خیبر فلما اتاہا بعث عمر وبعث الناس الی مدینتہم او قصرہم فقاتلوہم فلم یلبثوا ان ہزموا عمر واصحابہ فجاء وا یجبنونہ ویجبنہم اخرجہ الحاکم نہ مراد ازان حقیقہ جبن است بلکہ این کلمہ الیست بلیغہ چون مہم درینجا اقتحام بود در حرب شجاعت را محصور ساختند در اقتحام وترک اقتحام را جبن نامیدہ والا اینجا جنگ بود بصرفہ باملاحظہ سلامت لشکر موافق واز انجملہ آنست کہ در غزوہ فتح در قصہ حاطب بن ابی بلتعہ فاروق را غیرتے برخاست پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمودند بحسن معاملہ فقال عمر انہ قد خان اللہ ورسولہ والمؤمنین فدعنی فلاضرب عنقہ فقال الیس من اہل بدر فقال لعل اللہ اطلع علی اہل بدر فقال اعملوا ماشئتم فقد وجبت لکم الجنۃ او فقد غفرت لکم فدمعت عینا عمر وقال اللہ ورسولہ اعلم اخرجہ البخاری ودر باب ابی سفیان نیز ہمچنین واقع شد قال ابن اسحق فی حدیث العباس وشفاعتہ لابی سفیان مررت بنبا عمر بن الخطاب قال من ہذا وقام الی فلما رای ابا سفیان علی عجز الدابۃ قال ابو سفیان عدو اللہ الحمد للہ الذی امکن منک بغیر عقد ولا عہد ثم خرج یشتد نحو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورکضت البغلۃ فسبقتہ بما تسبق الدابۃ البطیئۃ الرجل البطیئ قال فاقتحمت عن البغلۃ فدخلت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودخل علیہ عمر فقال یا رسول اللہ ہذا ابو سفیان قد امکن اللہ منہ بغیر عقد ولا عہد فدعنی اضرب عنقہ فاضرب عنقہ قال قلت یا رسول اللہ انی قد اجرتہ ثم جلست الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاخذت برأسہ فقلت واللہ لا یناجیہ اللیلۃ دونی قال فلما اکثر عمر فی شانہ قال قلت مہلا یا عمر فواللہ لو کان من رجال بنی عدی بن کعب ما قلت ہذا ولکنک قد عرفت انہ من رجال بنی عبد مناف فقال مہلا

Marfat.com

یا عباس فوالله لاسلامک یوم اسلمت کان احب الی من اسلام الخطاب لو اسلم وفی قصة رؤیا النبی صلی الله علیه وسلم فی الطائف وتعبیر ابی بکر لها ثم ان خولة بنت حکیم بن امیة وهی امراة عثمان بن مظعون قالت یا رسول الله اعطنی ان فتح الله علیک الطائف حلی بادیة بنت غیلان او حلی الفارعة بنت عقیل وکانت من احلی نساء ثقیف وذکر لی ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لها وانکان لم یؤذن لی فی ثقیف یا خولة فخرجت خولة فذکرت ذلک لعمر بن الخطاب فدخل عمر علی رسول الله فقال یا رسول الله ما حدیث حدثته خولة زعمت انک قلته قال قد قلته قال قال عمر او ما اذن فیهم یا رسول الله قال لا قال افلا اوذن بالرحیل قال بلی قال فاذن عمر بالرحیل وعن عبد الله بن عمرو بن العاص قیل له هل حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم حین کلمه التمیمی یوم حنین قال نعم جاءه رجل من تمیم یقال له ذو الخویصرة فوقف علیه وهو یعطی الناس فقال یا محمد اعدل فی هذا الیوم فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم اجل فکیف رایت قال لم ارک عدلت قال فغضب النبی صلی الله علیه وسلم فقال ویحک اذا لم یکن العدل عندی فعند من یکون فقال عمر بن الخطاب یا رسول الله الا نقتله قال لا دعوه فانه ستکون له شیعة یتعمقون فی الدین حتی یخرجوا منه کما یخرج السهم من الرمیة ینظر فی النصل فلا یوجد شیء ثم فی القدح فلا یوجد شیء ثم فی الفوق فلا یوجد شیء سبق الفرث والدم اخرجه ابن اسحق فی السیرة و بعد از آنحضرت صلی الله علیه وسلم فاروق اعظم در خلافت صدیق سعی عظیم بتقدیم رسانید و در ایام صدیق نائب خلیفه و مشیر او و قاضی او بود عن ابراهیم النخعی قال اول من ولی ابو بکر شیئا من امور المسلمین عمر بن الخطاب ولاه القضاء فکان اول قاض فی الاسلام و قال اقض بین الناس فانی فی شغل اخرجه ابو عمر و چون نوبت خلافت بفاروق رسید سیاستی بر دست او واقع شد که غیر نبی بران قادر نباشد و هیچ خلیفه را مانند آن نصیب نشد و اگر عقل سلیم را اعمال نمائیم در اموری که خلافت انبیاء را می شاید بهتر از حال وی متصور نگردد زیرا که حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم بدو چیز مشغول بود نزدیکی تعلیم علم از کتاب و سنت که مشتمل است بر عبادات و احسان و تدبیر منزل و سیاست مدینه و حکمت اخلاق و انواع تدکیر و فاروق اعظم بعد از انکه بشغل

Marfat.com

عظیمہ در باب علم از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یافتہ بود بقدکان فیما کان قبلکم محدثون فان یک فی امتی احد
فانہ عمر وقال ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ وقال علی ما کنا نبعد ان السکینۃ تنطق علی لسان عمر
وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در رؤیا دیدند کہ قدحی از شیر با نحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسیدہ است فشربت
حتی رایت الری یخرج من اظفاری ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما اولت ذلک یا رسول اللہ قال العلم
و در قصص بسیار آیات برحسب اجتہاد او نازل شدہ بود و این دلالت میکند بر موافقت جزء عقلی نفس
ناطقہ او بجزء عقلی حضرات انبیا بعد این ہمہ شریک صدیق شد در تالیف قران و در ہر شہری مقرئی
و محدثی را فرستاد و اہتمام بلیغ نمود در آنکہ کمی و زیادت واقع نشود و مسائلی را کہ مخفی بودند تفحص کرد و از صحابہ
استفسار نمود تا آنکہ حدیث ظاہر شد و اگر ظاہر نشد صحابہ را جمع کرد و در ان باب مشورت نمود تا آنکہ اتفاق
بر قولی واقع شد و ترتیب کتاب و سنت و اجماع و قیاس وی آورد و سد مداخل تحریف نمود از خوض
در لم و لا نسلم نہی کرد و از تشدد در سنن و غیر آن زجر فرمود چنانکہ علمای صحابہ بہمہ گواہی دادند کہ وی
اعلم زمان خود بہت و امارۃ او رحمت است تامہ بامت و فی الاستیعاب ولی الخلافۃ بعد ابی بکر بویع
لہ بہا یوم مات ابو بکر بالخلافۃ سنۃ ثلث عشرۃ فسار فیہم بسیرۃ و انزل نفسہ من مال اللہ بمنزلۃ رجل من
الناس و فتح اللہ لہ الفتوح بالشام و العراق و مصر و دون الدواوین فی العطاء و رتب الناس فیہ
علی سوابقہم و کان لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم و ہو الذی نور شہر رمضان بصلوۃ التراویح فیہ و اخ اتخذ
من الہجرۃ الذی بایدی الناس الی الیوم و ہو اول من سمی بامیر المومنین و ہو اول من اتخذ الدرۃ
و کان نقش خاتمہ کفی بالموت واعظا یا عمر دیگر جہاد کفار و فاروق بعد از انکہ از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در ین باب بشارات عظیمہ یافتہ بود ثم استحالت غربا فاخذ بہا عمر بن الخطاب فلم ار عبقریا من
الناس ینزع نزع عمر حتی ضرب الناس بعطن و الذی نفسی بیدہ ما لقیک الشیطان سالکا فجا قط الا سلک فجا غیر فجک و این دلالت میکند بر موافقت جزء عملی نفس ناطقہ او بجزء عملی حضرات انبیا بعد
اینہمہ تحمل اعباء جہاد بوجہی نمود کہ خوتبر ازان صورت نگیرد و قال الیافعی فی السنۃ الرابعۃ عشرۃ فتحت
دمشق صلحا من ابی عبیدۃ و غنوۃ من خالد ثم امضیت صلحا و فیہا کانت وقعۃ جسر ابی عبیدۃ و فیہا

Marfat.com

فتحت بعلبک وحمص صلحا وهرب هرقل عظیم الروم الی القسطنطینیة فی السنة الخامسة عشر کانت وقعة
الیرموک وکان المسلمون ثلثین الفا والروم ازید من مائة الف فهزموا جبلة الغسانی وقتلوا الروم
مرة بعد اخری حتی ادوهم بالقتل وهربت البقیة من تحت اللیل وفیها وقعة القادسیة بالعراق وکان
المسلمون نحوا من سبعة آلاف والمجوس ستین الفا وفی السنة السادسة عشر فتحت حلب وانطاکیة صلحا
وفیها انشأ ابو عبیدة بامر امیر المومنین کوفة وفیها نزل عمر علی بیت المقدس وکان المسلمون قد حاصروا
تلک المدینة المبارکة فطال حصارهم فقال لهم اهلها لا تتعبوا فلن یفتحها الا رجل نحن نعرفه بعلامة عندنا
فان کان انا نحکم به تلک العلامة سلمنا ناله من غیر قتال فارسل المسلمون الی عمر یخبرونه بذلک فرکب
عمر راحلة وتوجه الی بیت المقدس وکان معه غلام له یعاقبه فی الرکوب نوبة بنوبة وقد تزود شعیرا وتمرا
وزبیبا وعلیه مرقعة لم یزل یطوی القفار اللیل والنهار الی ان قرب من بیت المقدس فتلقاه
المسلمون قالوا له ما ینبغی ان یری المشرکون امیر المومنین فی هذه الهیئة ولم یزالوا به حتی البسوه
لباسا غیرها وارکبوه فرسا وجد به الفرس واخذ شیئا من العجب فنزل عن الفرس ونزع اللباس
ولبس المرقعة وقال اقیلونی ثم سلک فی هذه الهیئة الی ان وصل فلما راه المشرکون من اهل الکتاب
کبروا وقالوا هذا هو وفتحوا له الباب وفی السنة السابعة عشر افتتح ابو موسی الاهواز وفیها کانت وقعة
جلولا وقتل من المشرکین مقتلة عظیمة وبلغت الغنائم ثمانیة عشر الف الف وقیل ثلثین الف
الف وفی السنة الثامنة عشر الموصل والسوس وتستر وفی السنة التاسعة عشر فتحت تکریت وقیسارة
وفی سنة عشرین افتتح عمرو بن العاص بعض دیار مصر وفی سنة احدی وعشرین فتح مصر وکانت وقعة
نهاوند وادامت المصاف فیها ثلثة ایام ثم جاء النصر وفی سنة اثنین وعشرین فتحت آذربیجان
علی ید المغیرة بن شعبة ومدینة نهاوند صلحا والدینور مع همدان عنوة علی ید حذیفة وطبرستان
علی ید عمرو بن العاص وفیها فتحت جرجان ودر روضة الاحباب مذکور است که در زمان خلافت
وی هزار و سی و شش شهر با توابع ولواحق آن فتح شد و چهار هزار مسجد ساخته گشت و چهار
کنیسه خراب گردید و یکهزار و نهصد منبر چوب بر محاریب جوامع بجهت خطبه جمعه بنا کردند

Marfat.com

در نیجا و نکته باید فهمید یکی آنکه قول هرمزان دلالت میکند بر آنکه عالم بمنزله یک مرغ بود سرش عراق
کرسی نشستن کسری بود و دو جناح او فارس و روم و یک پای ترکستان و دیگر سغرب و خزرنگستان
پس کسر کسری بحقیقت فتح تمام عالم است عن جبیر بن حیة قال بعث عمر الناس فی انفار الامصار
یقاتلون المشرکین فاسلم الهرمزان فقال انی مستشیرک فی مغازی هذه قال نعم مثلها و مثل من فیها
من الناس من عدو المسلمین مثل طائر له راس وله جناحان وله رجلان فان کسر احد الجناحین
نهضت الرجلان بالجناح والراس فان کسر الجناح الآخر نهضت الرجلان والراس فان شدخ الراس
ذهب الرجلان والجناحان والراس فالراس کسری والجناح قیصر والجناح الآخر فارس فمر المسلمین
فلینفروا اخرجه البخاری دیگر آنکه فرق بسیار است در میان فوج کشی حضرت فاروق و فوج کشی جمیع آ
بعد او آمدند زیرا که در عهد بادشاهی و فوج کشی نبود در رسوم سپاهیان نمیدانستند و مقابله کسری
و قیصر در خاطر ایشان نمیگذشت حضرت فاروق مردم را صنعت سپاهیان آموخت و لشکرها سا
و مبنی را که در دل ایشان بود برانداخت و جمعی که بعد از حضرت عمر فوج کشی کردند از فوج آاده و مستعد
کارگر افتند و چیزی که رسوم آن معلوم بود و قواعد آن مهد باتمام رسانیدند و شتان ما بینهما بالجمله در مقدمه
ساوسه کلام تطویل انجامید و از حد اختصار بیرون رفت اما چون مضمون عنقریب ذکر اصالحین نازل
البرکات منظور بود کج عنان قلم ازان اطناب وجهی نداشت ملخص سخن آنست که اهل نبوت اراده
خیر است به نسبت افراد نبی آدم و ازاله جهالات و مظالم از ایشان به بعثت انسانی که افضل افراد
انسان باشد و در تحسین تلو این خصلت متحقق شد و ان انعقاد اراده است در ملکوت بنصب خلیفه
که متمم باشد کاری را که اصل آن نبی موسس ساخته و متوسط باشد در میان پیغامبر واسطه
در تبلیغ علوم و چون این اراده نیابت و استخلاف است و مقصود بخبر اتمام امداد الهیه
همان شریعت سابقه است بغیر وحی و عصمت از اصل نبوت بون بان [illegible]
چنانکه میباید و می شاید تحقق شد و یکی از خواص نبوت یاد کرده است در نبذ علمی نفس ناطقه و تلوا
که در غیر نبی نباشد فهم معنی شرائع است بآنکه محدث و ملهم باشد و این خصلت نیز [illegible]

Marfat.com

دویگر از خواص نبوت زیادت ست در جزء عملی نفس ناطقہ باعتبار ارشاد و فیض صحبت و تالیف برامر
خیر و ظاہر است کہ کسی غیر شیخین بمرتبۂ شیخین نرسید بلکہ بعد از ایشان اختلاف آراء سفک دماء پیدا شد
و سوم از خواص نبوت زیادت است در جزء عملی باعتبار فتوح و جمع اہل اسلام و تالیف ایشان و تائید
الہی درین باب و اگر کسی در احوال شیخین و فتوح ایشان تامل کند بداند کہ گویا باد عنایت الہی در ایام
شیخین باجزاء رمل برخورد و گرد باد فتوح لاتعد و لاتحصی احداث نمود و اعانت شیخین در حال ضعف
اسلام نیز بر ہمین گشت و نشر علوم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ از دست شیخین ظاہر شد اظہر من الشمس
است بلکہ اگر کسی را دیدہ حق شناس باشد شک نکند در آنکہ ہر مسئلہ از مسائل دین کہ در زمان شیخین
مبین نشد ہمانست محل اختلاف در مذاہب اربعہ گویا اصل مذاہب اربعہ اجماعیات شیخین افتادہ
اما این سخن بکسی کہ سرمایہ علم او بخبر قدوری و وقایہ نباشد نتوان گفت این را است شمار اصول و ابہات
می باید پس ہر شخصی می باید کہ در حال خود تامل نماید کہ بچہ چیز از نبود و نجوس ممتاز شدہ است
اول چیزے کہ بدان ممتاز شدہ است قرآن است و مؤلف قرآن در مصحف شیخین و احکام فقہ و عقائد
حقہ و اجماع کنندہ در مسائل اجماعیہ و واضح کنندہ مسائل خفیہ و قیاس کنندہ بمشورت صحابہ حضرت
عمر ست و در ہر شہری محدثی و مقرئی را نصب کنندہ حضرت عمر است و سبب شائع بودن اسلام
در میان بلدان ایشان اند پس بحقیقت منت اول حضرت حق را ست تبارک و تعالی کہ بمحض فضل
خود عرب و عجم را از ضلالت متحیرہ وا رہانید در رسول بطوائف ناس فرستاد و قرآن نازل نمود و ملت
اسلام در اقالیم شائع ساخت و منت دیگر رسول کریم را ست صلی اللہ علیہ وسلم کہ بر دست وی انیمہ
نعمتہا بر روی کار آمد و منت سوم شیخین را ست کہ قرآن و سنت و احکام اسلام را بما رسانیدند و کسری
و قصر قیصر بر دست ایشان واقع شد و ایشان سبب ہدایت سائر عرب و عجم گشتند و آن
عرب و عجم سبب ہدایت تمام عالم پس انکار فضل ایشان و قائل نشدن بمنت ایشان از انکار
بدیہیات ست **فائدہ** ہیچ میدانی کہ اہل سنت و جماعت چرا تفضیل الشیخین و حب الختنین در عقائد
خود ذکر کردہ اند و این فرق از کجا آمدہ است بدانکہ واجب اول بر مکلف آنست کہ منقاد حکم خدا تعالے

Marfat.com

وپیغامبر شود و دل خود را مصمم کند که آنچه از خدا پیغامبر او آمده است بر همان عمل کند عقیده و عملا و این مرتبه در اصل ایمان داخل است و اجب ثانی آنست که طلب کند طریقی که بآن بشناسد که امر خدا تعالی و رسول او چیست و اگر این طریق را نجوید از ربقه تقید شرع برمی آید و ملحد گردد و باز این طریق را طریقی میباید که بوجه تواتر یا شهرت یا اتفاق آراء بدان موثوقی بمقصد باشد والا اخذ او احکام ملت را از غیر اعتقاد باشد و اعتقاد منحصر است در یقین و غالب رای و پیش وی آنچه از ملت است بحقیقت و آنچه موسوس است دران ممتاز نگردد و در ورطات لاتعد ولاتحصی افتد و در ملت محمدیه واقع آنست که آنچه متواتر است قرآن است و جامع آن شیخین اند و نزدیک تخالف آراء و اختلاف حروف امروز هیچ طریق امتیاز درمیان حق و باطل غیر اعتماد بر شیخین نیست و اگر این را باور نمیکنی تامل کن که اگر کسی پرسد که معوذتین چرا از قرآن شد و دعاء قنوت چرا از قرآن نیست و امانت آن هیچ جوابی غیر اعتماد بر مصاحف عثمانیه و قرار داد ایشان نخواهی یافت و این همه فرع عمل شیخین است و آنچه مشهور است و متفق علیه درمیان فرق اهل سنت همانست که از شیخین ثابت شده بعد از اتفاق که در زمان شیخین حاصل شد و چیزی قلیل است اما این نکته کسی که سرمایه فقه او شرح وقایه و منهاج باشد نمی تواند دانست آنرا عالمی متبحر می باید بالجمله ازین جهت تفضیل شیخین اصلی عظیم شد از اصول اعتقاد تا آنرا استحکام نکنند خوض در مطالب تفضیلیه علی وجه البصیرة نباشد و این سخن بدان ماند که در مذاهب فروع هر مقلدی بجد تمام افضلیت امام خود اثبات میکند اصاب فی ذلک ام اخطأ وبدون این افضلیت عزم تقلید او در فروع بیدانمیشود لیکن این مقلدان بغور سخن نرسیده اند بیک وجه اصابت نمودند و بیک وجه خطا حفظت شیئا وغابت عنک اشیاء این سخن حق است که تا اعتقاد افضلیت مبلغ قرآن و سنت نباشد معانی هر دو نکنند خاطر بر اخذ شرائع جمع نگردد لیکن اگر ایشان را اتساع در علم میبود میدانستند که کتاب و سنت و آثار فقهای صحابه و تابعین اجتماعا و اختلافا باقاعده که از شیخین در ترتیب کتاب و سنت یا اجماع و قیاس منقول است مقید میگردانند بعدی متعین باعتبار کلیه و اجمال غیر متعین باعتبار جزئیه و تفصیل پس کسی که آن اسلوب را فهم کرد و مقید شد در احکام شرع بطوری خاص

Marfat.com

وتفصیلی که بعد ازان آید مثل تفصیل این مذاهب است بتخریج وتفریع وآن نهایتی نیست واستقصاء
آن مرجو نیست پس اگر این مقدمه را برنگاشتیم منکشف گردد اعتقاد قرن اول وثانی وثالث
که مشهود بالخیر اند واختلاف قرون اولی دائیست عضال که بدون تثبت بدامان شیخین و اعتقاد
افضلیت ایشان وترجیح اجماعیات ایشان وپذیرفتن آنچه از جانب ایشان بوده است علاجی
ندارد ونیز این سخن بدان ماند که شیعه قائل شده اند بانکه امام می باید که افضل امت باشد معصوم
ومفترض الطاعة منصوب من عند الله ورسوله واین قول متضمن حق وباطل هر دو شده است
قول محقق آنست که افضلیت امت نسبت اهل خلافت نبوت که متقنن قوانین ومبانی شرائع
ومروج دین ایشان اند لازم است والا اعتماد کلی حاصل نشود بجای عصمت حفظ الهی وتائید
رحمانی بحسب عادة الله می باید اثبات نمود وبجای افتراض طاعت ونصب من عند الله ورسوله
استخلاف نص واشاره می باید ذکر کرد تا سخن درست گردد واهل سنت وجماعت همین قول محقق
منقح در شیخین بلکه در خلفای اربعه اثبات نمودند تفصیل این اجمال آنکه افضلیت که میگویند در طبقه
اولی میباید که هنگام احکام دین وترویج شریعت وتقنین قوانین آن بود نه در ملک عضوض
زیرا که در ملک عضوض حامل علم دیگر شد واصحاب دولت دیگر چنانکه فتوی در اصل موقوف
بود بر علم کثیر الحال آنهمه فتوی ها منقح کرده نوشته اند الحال عبارت دانی می باید پس وعصمت
باعتبار جری عادت میباید زیرا که جمیع معاملات مردمان وگردش معاش ایشان بر عادت
است بر اصل معقول واین مقدمه را شواهد از عرف وشرع بسیار است ودر تخصیص نص واشاره
مفهوم چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر صدیق اکبر کرد وصدیق استخلاف کرد فاروق را کافی است
نیست اصل این مسئله فتد بر ترشد تکمله چون درین ادراق قلم بسیرت شیخین جاری شد
لازم آمد که بحسب تاثیر چیزی از احوال سیرت ختنین وماثر جمیله ایشان نوشته شود۔

اما ماثر جمیله ذی النورین رض

پس از ان جمله آنست که از اشراف قریش بود بیضاء بنت عبد المطلب عمه آنحضرت صلی الله علیه وسلم

Marfat.com

جده او بود ام الام وی و در جاہلیت زنا و خمر را مرتکب نشد بمقتضای عقل کامل خود و وی از انجماعه است که
در اول اسلام بشرف اسلام مشرف شدند چنانکه نبذی ازان در مناقب صدیق اکبر گذشت بعد ازان ایذا عم
خود را بر اسلام تحمل نمود و بعد ازان آنحضرت صلی الله علیه وسلم او را بشرف مصاہرت مشرف ساختند بعد ازان
بجانب حبشہ ہجرت نمود برای خدا تعالی بعد ازان بمدینہ ہجرت نمود و وی یکی از انجماعه است که جمع کرده قرآن
را از مہاجرین و در مشاہد آنحضرت صلی الله علیه وسلم حاضر شد الا بدر و احد و بیعت حدیبیہ و عبد المدین ثم بیان
نمود که او را در ہر یکی ازین سه نوبت شرفے عجیب حاصل شد اما در بدر سبب بیماری دختر گوشه آنحضرت او صلی الله
علیه وسلم و آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند که اجر رجل ممن شهد بدرا و سهمه و اما در احد پس خدا تعالی آیه عفا
و لقد عفا عنکم پس تخلف کان لم یکن گشت اما در حدیبیہ پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم عثمان را بجهت مصلحت
فرستاده و این بیعت در غیبت او واقع شده پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود ان عثمان فی حاجة الله
و حاجة رسوله هذه یدی و هذه ید عثمان و در خرید کردن بیر رومه و تجهیز جیش عسرت از وی فضیلتی نمایان برے
کار آمد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند ما ضر عثمان ما عمل بعد الیوم و آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود من
یزید فی مسجدنا فیجعله منها فی الجنة پس [illegible] موضع پنج سار [illegible]
جیش عسرت اربعمائة و خمسین بعیرا و خمسین فرسا [illegible]
یا تشریف نما علیک نبی و صدیق و شهیدان و گواهان [illegible]
حق خواهد بود و لعل الله یجعل [illegible] ان [illegible]
النورین در حدوث [illegible] بود بحیاة آنحضرت صلی [illegible]
لیستحیی منه الملائکة و این سخن [illegible] آنست که [illegible]
تامل کند و یابد که ہر بلاے که فتنه پیدا شد [illegible]
نمود و این معنے ناشی از انجام نفس است [illegible]
آنرا بلفظ حیا تعبیر فرمود و بکثرت عبادت و [illegible]
الا و ہو یرید ان یغتسل علیه نظفه یعنی غسل بسیار میکرد و این دلالت میکند بر وجدان نور [illegible]

Marfat.com

دهر تلاوت قرآن وصلوة لیل واعتاق رقاب وانفاق بر مساکین مرتبهٔ کامل نصیب او شد واز
افشای علم آنحضرت صلی الله علیه وسلم نصیب او آن بود که عالم را متفق ساخت بر یک مصحف ومصلحتی
که درین امر متحقق است مخفی نیست وروایت کرد قرآن را چنانکه سلسله بعضی قراء سبعه باو میرسد ودر
اشاعت اسلام وترفیه مسلمانان مرتبهٔ اوفی نصیب او شد وتا نواحی کابل در طرف مشرق بر دست
او مفتوح گشت واز جانب روم تا شهر قسطنطنیه غلبه اسلام رسید پس او را خلافت نبوت بهر دو شعب
خود درست شد واز خشیت او آنست که روایت کرده شده است انه کان اذا وقف علی قبر بکی حتی یبل
لحیته فقیل اتذکر الجنة والنار فلا تبکی وتبکی من هذا فقال ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ان
القبر اول منزل من منازل الآخرة فان نجا منه فما بعده ایسر منه وان لم ینج منه فما بعده اشد منه قال
وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما رایت منظرا قط الا والقبر افظع منه اخرجه الترمذی واز فضائل او است
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو فی نفر من کبار المهاجرین لینهض کل رجل منکم الی کفوه فنهض
النبی صلی الله علیه وسلم الی عثمان فاعتنقه وقال انت ولیی فی الدنیا والآخرة وقال لطلحة یا طلحة
انه لیس من نبی الا وله رفیق من امته معه فی الجنة فان عثمان رفیقی ومعی فی الجنة وقال کثیر بن الصلت
اغفی عثمان فی الیوم الذی قتل فیه فاستیقظ فقال لولا ان یقول الناس تمنی عثمان الفتنة لحدثتکم
قلنا اصلحک الله فحدثنا فلسنا نقول ما یقول الناس فقال انی رایت رسول الله صلی الله علیه وسلم
فی منامی هذا فقال انک شاهد معنا الجمعة وعن ابن عمر ان عثمان اصبح فحدث فقال رایت النبی صلی الله
علیه وسلم فی المنام اللیلة فقال یا عثمان افطر عندنا فاصبح عثمان صائما فقتل من یومه اخرج الحاکم
هذه الاحادیث

واما علی مرتضی رضی الله عنه

پس فضائل او بسیار است ومناقب او بیشمار اول هاشمی است که او را هاشمیه بزاد
وتولد او در خانه کعبه بود واین فضیلتی است که پیش از وی بآن متصف نبود الا یک شخص وآن حکیم

ماثر علی مرتضی رضی الله عنه

بن حزام ست کذا فی المستدرک و در حجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تربیت یافت و اول کسی ست کہ ایمان
آورد بر یک قول و بر قول ثانی اول مسلم ابوبکر صدیق است و صہر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اولاد
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صلب او باقی ماندند و در وقت ہجرت بر فراش آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خفت تا مردمان گمان نکنند کہ آنحضرت برآمدہ ست و در وقت مواخاۃ با آنحضرت شرف مواخات
یافت و در بدر او و حمزہ و عبیدۃ مبارزت کردند با پہلوانان قریش و غالب آمدند و بازاران مبشر شد
بآنکہ روز قیامت در مخاصمہ کفار اول جمعی کہ استادہ شوند وی باشد و یا خود باشد و در احد سعی نمایان
از وی ظاہر شد و از ثابتان بود در آن معرکہ و در خندق عمرو بن ود را کہ پہلوان قریش بود کشت
و در خیبر متخلف شد بجہت رمدی کہ عارض وی شدہ بود بعد ازان توفیق الہی یار او شد کہ با وجود
رمد بخدمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پیوست و بدعای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از رمد شفا یافت
و فتح قلعہ بر دست او واقع شد و در آن باب فضیلت تامہ کہ سابعث غداً رجلاً یحب اللہ و رسولہ
و یحبہ اللہ و رسولہ میسرش شد و در مواطن بسیار حامل لواء آنحضرت بود و در سال نہم بشرف
تبلیغ براءۃ کہ لا یبلغہ الا انا او رجل منی مشرف شد و در غزوہ تبوک جانشین آنحضرت شد و بمدینہ
و در آن باب فضیلت عظمی انت منی بمنزلۃ ہارون من موسی نصیب او شد و در سال آخرین
از ہجرت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بحکومت یمن تعیین فرمودند و قلعہ بدست او مفتوح شد
و چون جاریہ را از خمس تسری نمود قیل و قال در مردمان فاش شد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر او
و غیرت کردند و از ایذای او منع فرمودند و فرمودند ہو منی و انا منہ و در غدیر خم خطبہ فرمودند
کہ من کنت مولاہ فعلیؓ مولاہ و در وقت مباہلہ چون اہل بیت را حاضر کردند و ایشان را حاضر
ساختند و در دعا اللہم ہؤلاء اہل بیتی فطہرہم تطہیرا داخل شد بلکہ رئیس ایشان شد و آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در حق او فرمود لا یحب علیاً منافق و لا یبغضہ مومن از جہت آنکہ بر امر حق
عمل میکرد و شدید بود در امر اللہ و چون امر فرمود بسد ابواب بابہا را مستثنی گردانید زیرا کہ
بشرف ہمسایگی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مشرف بود و قرب او مطلوب بود این بود شرح قیام

Marfat.com

او یک جناح نبوت کہ افشار اسلام است و نصرت او و یک جناح دیگر از جناحین خلافت نبوت کہ افشاے علم است آثار جمیلہ از وی ظاہر شدند کہ تعلیم قرآن و تا حال روایت او باقیست کہ بعض قرار میدہند از وے روایت دارند و یکی از مکثرین است در روایت حدیث و قضایا بسیار در ایام خلافت بر دست او ظاہر شد و میان مسلمانان ماند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم او را بعلم گواہی دادند کہ انا مدینۃ الحکمۃ و علی بابہا و تبقوق در قضا کہ اقضاکم علی و کان عمر یتعوذ باللہ من معضلۃ لیس لہا ابو الحسن و قال علی سلونی عن کتاب اللہ فوا اللہ ما من آیۃ الا و انا اعلم ابلیل نزلت ام بنہار ام فی سہل او فی جبل و در ہر جا انتقال ذہن کہ شعبہ عظیم است از شعبات حکمت نصیب او فی یافت قصص بشمار روایت کردہ اند محاسبات و دقیقہ و تنبیہ باخذ مسایل از کتاب و سنت و قواعد مقررہ مسلمہ و در زہد و رعایت احتیاط بہیئت المثال و تجوز در مآکل و مشرب و ملبس و قلت میل بسوی قرابت خود در قسمت بیت المال و شمارش غیر ذلک من مناقبہ الجمیلۃ باید دانست کہ امام احمد بن حنبل گفتہ است ما جاء لاحد من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من الفضائل ما جاء لعلی بن ابی طالب و در اینجا آنست کہ در زمان خلافت او در عہد او فتنہا ظاہر شد و ہر یکی جمعی سبب طعن اظہار نمودند پس بقیہ اصحاب سعی بلیغ کردند در روایت فضائل او تا مسدان باب فساد باشد از انجملہ قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در غدیر خم کانی تارک فیکم الثقلین احدہما اکبر من الآخر کتاب اللہ و عترتی فانظروا کیف تخلفونی فیہما فانہما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض ثم قال ان اللہ عز و جل مولای و انا ولی کل مومن ثم اخذ بید علی فقال من کنت ولیہ فہذا ولیہ اللہم وال من والاہ و عاد من عاداہ و معنی این حدیث وجوب محبت اہل بیت است و اتباع قضایا ایشان و تعظیم و تبجیل ایشان و قال سلمان رضی اللہ عنہ انی عبد اللہ و انا الذی بعثنی الا اکبر لا تقعوا بعدی الا کاذبۃ صلیت قبل الناس لسبع سنین و معنی این حدیث آنست کہ در زمان خلافت او فتنہا و آشوبہا مانند او نبود چنانکہ حذیفہ گفت در وقت بیعت او نا تابع بعد اللہ عز و اہتر و قال یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اغزی علیا فقد اغزانی و قال انت منی و انا منک و قال من اطاع علیا فقد اطاعنی و من عصا علیا فقد عصانی و قال من سب

Marfat.com

ملیا فقد سبنی وقال علی دعانی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا علی ان فیک من عیسی
مثلا البغضتہ الیہود حتی بہتوا امہ واحبہ النصاری حتی انزلوہ بالمنزلۃ التی لیس لہا وقال علی الا
وانہ یہلک فی محب مطری بما لیس فی ومبغض مفتری یحملہ شنانی علی ان یبہتنی الا وانی
لست بنبی ولا یوحی الی ولکنی اعمل بکتاب اللہ وسنۃ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم ما استطعت فما امرتکم
بہ من طاعۃ اللہ فحق علیکم طاعتی فیما احببتم او کرہتم وما امرتکم بمعصیۃ انا وغیری فلا طاعۃ لاحد فی
معصیۃ اللہ عزوجل انما الطاعۃ فی المعروف وقال صلی اللہ علیہ وسلم لعلی انت تبین لامتی
ما اختلفوا فیہ وقال یا علی ان لک کنزا فی الجنۃ وقال یا علی من فارقنی فقد فارق اللہ
ومن فارقک یا علی فقد فارقنی وقال انا سید ولد آدم وعلی سید العرب وہذا اشارہ بہ ایست
نسب اوست وقال اللہم ادر الحق معہ حیث دار وقال لاقطعن العمالقہ فقال لہ جبرئیل او علی
فقال او علی بن ابی طالب وہذا اشارت بقتل حروریہ است وقال انا مدینۃ العلم وعلی بابہا
وقال لہ ہذا امیر البررۃ وقاتل الفجرۃ وقال علی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت
المنذر وانا الہاد وقال یا فاطمۃ اما ترضین ان اللہ عزوجل اطلع الی اہل بیتی فاختار رجلین احدہما
ابوک والآخر بعلک وقدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرخ مشوی فقال اللہم ائتنی باحب
خلقک الیک یاکل معی من ہذا الطیر فجاء علی فاکل معہ وقال صلی اللہ علیہ وسلم لتبعثن غدا
رجل یحب اللہ ورسولہ او یحبہ اللہ ورسولہ یاتینا یاتی بہ فوضعہ
علی علی وفاطمۃ وحسن وحسین وقال انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت ویطہرکم
تطہیرا بندہ ضعیف گوید در آیہ تطہیر قوم را سہ غلط افتادہ است قومی گفتند کہ این آیت تا
نشدہ است در ازواج وسیاق وسباق آیت آنرا تکذیب میکند وقومی گفتند
کہ قصہ وعبا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب مرتضی وزہرا وحسن وحسین رضی اللہ عنہم
واقع نشدہ است واین نیز کذب است زیرا کہ حدیث در صحیح مسلم مذکور شدہ است

Marfat.com

واہل حدیث مجمع اند بر صحت آن و قومی گفتہ اند کہ این آیہ دلالت میکند بر آنکہ ہر کہ از اشراف بیرد
بر وے عقاب و عتاب نخواہد بود زیرا کہ مراد از ارادہ درین آیہ ارادۂ تکوینی است و این نیز غلط است
بلکہ مراد ارادۂ تشریعی است چنانکہ سیاق آیت بران دلالت میکند و معنی ارادۂ تشریعی آنست کہ او
امر را مشروع ساخت بوجہی کہ مقتضی باشد بمصالح مثل آیہ صوم یرید اللہ بکم الیسر ولا یرید بکم العسر
و آیہ یرید اللہ لیبین لکم ویہدیکم سنن الذین من قبلکم ویتوب علیکم واللہ علیم حکیم واللہ یرید ان یتوب
علیکم و یرید الذین یتبعون الشہوات ان تمیلوا میلا عظیما و حق آنست کہ آیہ در مخاطبہ ازواج است
و معنی ارادۂ ارادہ تشریعی است و آنحضرت صلی علیہ وسلم دعا کردند برای این کرام بجہت مناسبت
ارادۂ تشریعی با ارادہ تکوینی و خدا تعالی آن دعا را بدرجہ اجابت رسانید و ایشانان
بشرف بہشت شدند بالقطع و سد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابواب المسجد غیر باب علی فکان
یدخل المسجد جنبا و ہو طریقہ لیس لہ طریق غیرہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایہا الناس لا
تشکوا علیا فواللہ انہ لاخشی فی ذات اللہ وفی سبیل اللہ وقال علی بعثنی رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم الی الیمن فقلت یا رسول اللہ انی رجل شاب وانہ یرد علی من القضاء ما لا علم لی بہ
قال فوضع یدہ علی صدری وقال اللہم ثبت لسانہ واہد قلبہ فما شککت فی القضاء را وسی
قضاء بعد ودخل صلی اللہ علیہ وسلم علی فاطمۃ فقال انی وایاک وہذا النائم یعنی علیا وہما یعنی
الحسن والحسین لفی مکان واحد یوم القیمۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم اشتاقت الجنۃ الی ثلثۃ علی وعمار
وسلمان وقال یا علی الا اعلمک کلمات ان قلتہن غفر لک علی انک مغفور لک لا الہ الا اللہ
العلی العظیم لا الہ الا اللہ الحلیم الکریم سبحان اللہ رب العرش العظیم والحمد للہ رب العالمین ومر
صلی اللہ علیہ وسلم بحدیقۃ فقال علی یا رسول اللہ ما احسنہا من حدیقۃ فقال لک فی الجنۃ احسن
منہا وقال لعلی تقاتل الناکثین والقاسطین والمارقین وقال لعلی وعمار لا احد تکما باشقی
رجلین قلنا بلی یا رسول اللہ قال احیمر ثمود الذی عقر الناقۃ والذی یضربک یا علی علی ہذہ
یعنی قرنہ حتی تبل ہذہ من الدم یعنی لحیتہ وقال صلی اللہ علیہ وسلم انظر الی علی عبادۃ وقال لعلی

Marfat.com

وفاطمۃ وحسن وحسین انا حرب لمن حاربتم وسلم لمن سالمتم وقال احبوا اللہ لما یغذوکم من نعمہ واحبونی بحب اللہ واحبوا اہل بیتی لحبی وقال مثل اہل بیتی فیکم مثل سفینۃ نوح من رکبہا نجی و من تخلف عنہا غرق ومثل حطۃ بنی اسرائیل اخرج الحاکم ہذہ الاحادیث کلہا فی المستدرک و باید دانست کہ در ایام خلافت حضرت مرتضی فتنہ ہا برخاست کہ ایام او را استیعاب نمود و او را از جہاد کفار و انتظام ملک باز داشت و اہل زمان بسبب آن فتنہ بر وی مختلف شدند و در نظام مقصود ما سر و آن قصص نیست بلکہ بیان عقیدۂ اشاعرہ دران واقعات لاغیر اصل این فتنہ آن بود کہ قومی از مصریان کہ نہ از صحابہ بودند و نہ از تابعین لہم باحسان بلکہ بقلت تدین موصوف و بہ بدنہادی معروف بسبب کینہای چند بدینہ شریفہ آمدند و بر ذوالنورین تضییق نمودند مدعا ایشان آنکہ یکی از سہ کار قبول نماید خلع خلافت کند یا عزل و نصب امرا مصار بر طور ماگذارد یا او را بکشیم ذوالنورین بسبب وصیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ لعل اللہ یقمصک قمیصا فان ارادوک علی خلعہ فلا تخلع لہم خلع خلافت اختیار ننمود و عزل و نصب بر طور ایشان گذاشتن ون معروف خلع بود بآن نیز راضی نشد پس ایشان بدنہاد محاصرہ کردند و صحابہ حاضرین از نصرت تو تقوف نمودند جمعی بگمان آنکہ کار تا بکشتن نخواہد رسید بلکہ مفسدان اصلاح آن کینہ ہا کردہ باز خواہند گشت وجمعی بآن سبب کہ عاجز شدند از انفراد در مقاومت اعداو جد ذی النورین در رفع آن اشرار و انعقاد اجتماع بر قتال ایشان نیافتند و ذوالنورین کن کخیر ابنی آدم اختیار نمود و بعد از محنت ہای بسیار شربت شہادت چشید و بعد از قتل ذی النورین آن جماعہ کہ بگمان آنکہ قتلی واقع نخواہد شد توقف نمودہ بودند متاسف و محزون گشتند و تلافی ما سبق بقدر امکان قصد نمودند و قاتلان بجز آنکہ پناہی بحضرت مرتضی برند و با او بیعت کنند علاجی نیافتند پس با عقد خلافت او از ہمہ بیشتر سعی کردند و دم موافقت او زدند و کیف ما کان عقد بیعت واقع شد بعد ازان صحابہ کرام مثل طلحہ و زبیر و عائشہ رضی اللہ عنہم با جمعی از بنی امیہ پیوستہ قصاص بصرہ نمودند بآن زعم کہ طلب قصاص نمایند و اگر امیر المومنین استیفاء قصاص ننماید نکث

Marfat.com

بیعت نمودہ بجنگ برخیزند زیرا کہ این بیعت چون بسے قاتلان واقع شدہ بود آنرا بیعت فتنہ تصور نمودہ
بودند حضرت مرتضےٰ از مدینہ شریفہ بقصد اصلاح امر ایشان برآمد و چون کار از اصلاح گذشت از مدینہ
مدد طلب نمودہ بکوفہ رسید و از اہل کوفہ کیفما اتفق بیعت گرفت و در مقابلہ اہل بصرہ صف کشید و حرب
جمل واقع شد و شد آنچہ شد بعد ازان معاویہ بن ابی سفیان امیر شام بہمین ارادہ حرکت نمودہ در صفین
تلاقے صفین واقع شد و بعد گفتگوی بسیار تحکیم حکمین مقرر گشت و بسبب آن تحکیم خرق متسع شد
و اختلاف زیادہ تر بروی کار آمدہ و بلاد اسلام حکم امیر شام جاری شد و اکثر امرار مرتضے
جا ہائے خود گذاشتہ فرار نمودند و امیر شام از اہل شام بیعت خلافت گرفت و چون حال برین
منوال شد جمعے از بدمذہبان کہ انتہاز فرصت مینمودند بر جستند و در حرورا مجتمع شدند حضرت
مرتضےٰ بقتال ایشان نہضت فرمودہ ایشانرا قتل نمود و این واقعہ یکے از مناقب مرتضےٰ شد
نام قریہ کہ در آن خوارج اول بار جمع شدند
بعد ازان لیکے از ان خوارج کہ در حدیث شریف اشقی القوم در شان او آمدہ قصد حضرت مرتضےٰ
کرد و شمشیر بر ساخت انیست انچہ اہل سنت بران مجمع اند و موافقان و مخالفان بران متفق الا
آنکہ در تاویل این واقعہ ہا مختلف شدہ اند و در معذور داشتن و نامعذور داشتن متفرق گشتہ
باجملہ عقیدہ اہل سنت آنست کہ مرتضےٰ از شرکت در قتل ذی الثورین بری بود چنانکہ خود
آن حضرت بر سر منبر بیان فرمود و ہمچنین عائشہ و طلحہ و زبیرؓ از ین لوث بری بودند اے
بعض قرائن مثل سبے آن قاتلان در عقد بیعت مرتضےٰ و بودن ایشان در جیش مرتضےٰ
و عدم استیفار قصاص از ایشان منشا ظنون فاسدہ شد و بحقیقت لوثے از ین دامن پاک مرتضےٰ نرسید قال النووی واما عثمان فخلافتہ صحیحۃ بالاجماع و قتل مظلوما و قتلہ
فسقۃ لان موجبات القتل مضبوطۃ ولم یجر منہ ما یقتضیہ ولم یشارک فی قتلہ احد من الصحابۃ
وانما قتلتہ ہمج ورعاع من غوغاء القبائل وسفلۃ الاطراف والاراذل تحزبوا وقصدوہ من مصر
فعجزت الصحابۃ الحاضرون عن دفعہم فحصروہ حتی قتلوہ رضی اللہ عنہ واما علی فخلافتہ
صحیحۃ بالاجماع وکان ہو الخلیفۃ فی وقتہ ولا خلافۃ لغیرہ واما معاویۃ فہو من العدول

Marfat.com

الفضلاء والصحابة النجباء رضی الله عنهم واما الحروب التی جرت فکانت لکل طائفة شبهة اعتقد تصویب
انفسها بسببها وکلهم عدول ومتاولون فی حروبهم وغیرها ولم یخرج شیئ من ذلک احدا منهم من العدالة
لانهم مجتهدون اختلفوا فی محل الاجتهاد کما یختلف المجتهدون بعدهم فی مسائل الدنیا وغیرها ولا
یلزم من ذلک بغض احدهم واعلم ان سبب تلک الحروب ان القضایا کانت مشتبهة فلشدة
اشتباهها اختلف اجتهادهم وصاروا ثلثة اقسام قسم ظهر لهم بالاجتهاد ان الحق فی هذا الطرف وان
مخالفه باغ فوجب علیهم نصرته وقتال الباغی علیه فیما اعتقدوه ففعلوا ذلک ولم یکن یحل لمن هذه
صفته التاخر عن مساعدة امام العدل فی قتال البغاة فی اعتقاده وقسم عکس هؤلاء ظهر لهم
بالاجتهاد ان الحق فی الطرف الآخر فوجب علیهم مساعدته وقتال الباغی علیه وقسم ثالث اشتبهت
علیهم القصة وتحیروا فیها فلم یظهر لهم ترجیح احد الطرفین فاعتزلوا الفریقین وکان هذا الاعتزال هو
الواجب فی حق هؤلاء لانه لا یحل الاقدام علی قتال مسلم حتی یظهر انه مستحق لذلک ولو ظهر لهؤلاء
رجحان احد الطرفین وانه الحق لما جاز لهم التاخر عن نصرته فی قتال البغاة علیهم فکلهم معذورون
رضی الله عنهم ولهذا اتفق اهل الحق ومن یعتد به فی الاجماع علی قبول شهادتهم وروایاتهم وکمال
عدالتهم رضی الله عنهم بالجمله در زمان خلافت مرتضیٰ مردم چهار گروه گشتند جمعی با حضرت مرتضی رفیق
شدند و دلیل ایشان آنست که مرتضی بهترین مردم است درین عصر و احق است بخلافت
و جمعی که ممانعت میکنند راه بفساد دارند و اخمال فساد و سعی در انتظام خلافت مطلوب است
و جمعی دیگر مخالف شدند و بجنگ برآمدند شبه ایشان آنکه خلافت مرتضی منعقد نشده است
و بیعت اهل مدینه بکره بود یا بسبب اغراض نه باجتهاد و بیعت اهل کوفه هم همچنان و در قتل
حضرت عثمان شرکت داشت و با قاتلان ایشان آشتی و اینمعنی را مسقط عدالت میدانستند
و در قصه تحکیم خود را خلع کردند و بحقیقت مرتضی از لوث قتل مبرا بود اما بظاهر شبهه گونه می آمد
ازین جهت آن مخالفان در مقابله مرتضی مجتهد مخطی بودند قال سیدی عبد القادر فی الغنیة
واما قتاله بطلحة والزبیر وعائشة ومعاویة رضی الله عنهم فقد نص الامام احمد علی الامساک

Marfat.com

عن ذلک وجمیع ما شجر بینهم من منازعة ومنافرة وخصومة لان الله تعالی یزیل ذلک من بینهم یوم القیامة کما قال عز من قائل ونزعنا ما فی صدورهم من غل اخوانا علی سرر متقابلین ولان علیا کان علی الحق فی قتاله لانه کان یعتقد صحة امامته علی ما بینا من اتفاق اهل الحل والعقد من الصحابة رض علی امامته وخلافته فمن خرج عن ذلک وناصبه حربا کان او باغیا خارجا علی الامام فجاز قتاله ومن قاتله من معاویة وطلحة والزبیر طلبوا ثار عثمان بن عفان خلیفة حق المقتول ظلما والذین قتلوه کانوا فی عسکر علی رض فکل ذی یبالی تاویل صحیح فاحسن احوالنا الاسلام فی ذلک ورد هم الی الله عز وجل وهو احکم الحاکمین وهذه مسئلة الفاصلین ودر آنچه گفته اید آنست که در حدیث آمده در باب عمار تقتله الفئة الباغیة یدعوهم الی الجنة ویدعونه الی النار ومعنی این حدیث نزدیک فقیر آنست که مرتضی افضل اهل زمان خود بود در ایام خلافت خود واگر خلافت با افضل زمان راجع شود تا قیامت احکام شرعیه خوب بصورت نگیرد واگر با افضل زمان رجوع نکند تا زمان در احکام شرعیه واقع شود واول موصل است بجنت عثمانی نباشد پس معنی این حدیث آنست که عمار همراه افضل اهل زمان واحق ایشان بخلافت در وقت خود خواهد بود وچون منحصر شد باین وجه تقریر کردیم فضیلت عظمی باشد در حق مرتضی وطرف مقابل معذور باشند بسبب خطاء اجتهادی وقد قال النبی صلی الله علیه وسلم المجتهد یخطی ویصیب جمعی دیگر از فقهای صحابه مثل سعد بن ابی وقاص وعبد الله بن عمر واسامة بن زید وابو موسی وابو مسعود تقاعد کردند ودلیل ایشان آن بود که آنحضرت صلی الله علیه وسلم امر کرد بقعود در ایام فتنه واین حدیث متواتست است واز جنگ درمیان مسلمانان نهی فرمود وایشان باینهمه ثنای حضرت مرتضی میکردند وذکر مناقب او می نمودند واورا احق بالخلافه میدانستند از کلام بعضی شبه در عقد خلافت معلوم میشود واز کلام بعضی تشیع گمان اکثر ناس آنست که متمسک این جماعه عمومات نهی استاز قتال مسلمین وآن بحقیقت مخصوص است بقتال همراه امام حق اگرچه ایشان انقسام نفهمیدند واین ظن از بعض الظن است بلکه مستند ایشان احادیث متواتره است ونهی از این قتال باصحابی

Marfat.com

وعلاماتی که بران منطبق یافتند ومتون این احادیث از دو صد زیاده در کتب متداوله مذکور
است وحساب طرق منشعبه او از حد احصا بیرون بلکه از تتبع احوال چنان متبادر میشود که مستند قومی
که قتال نمودند قیاس است که اگر نصرت خلیفه نکنند فساد عالم لازم می آید وسعی در اخمال فساد مامور
به است در شرع وعمومات جواز قتال با ظالمان واستحقاق مرتضی خلافت را بسوابق وخصائص
خود ومستند این فریق نصوص که رد آن قیاس درین مسئله کند ومخصص عمومات باشد والله
اعلم درینجا فقیر را نکته ایست وآن آنست که هرچند اخمال فساد مطلوب است بدون افنار
نفوس وبدون هرج ومرج میسر نمی آید لهذا اجماع اهل حق واقع است بر آنکه نزدیک تمکن خلیفه که
شروط خلافت را جمع نکرده است قتال نباید کرد وبا خلیفه جابر براه مخالفت نباید سپرد وآنحضرت
صلی الله علیه وسلم بنور فراست دریافتند که این فساد تشتتی نیست چنانکه حضرت امام حسن رض
در تفسیر سوره قدر روشن تر بیان کرد ان النبی صلی الله علیه وسلم رای بنی امیة علی منبره فساءه
ذلک فنزلت انا اعطیناک الکوثر یا محمد یعنی نهرا فی الجنة ونزلت انا انزلناه فی لیلة القدر وما ادریک
ما لیلة القدر لیلة القدر خیر من الف شهر یملکها بعدک بنو امیة یا محمد قال القاسم بن الفضل فعددناها
فاذا هی الف شهر لا یزید یوما ولا ینقص رواه الترمذی پس منع کردند از اقدام بر حروب وفرمودند
ستکون فتنة القاعد فیها خیر من القائم واین حدیث بدرجه تواتر رسیده ومخصص عمومات گشته و
این معنی نه با قیاس عقلی مصادمت میکند ونه با استحقاق مرتضی خلافت را جنگ وارد فتند بر
تر شد وجمعی خوارج شدند ومذهب باطل که ترک خبر واحد وتعمق در دین وغیر آنست پیش گرفتند
وسعد بن ابی وقاص گفته که آیه وینقضون عهد الله من بعد میثاقه ویقطعون ما امر الله به ان
یوصل در شان ایشان نازل شده ودر حدیث امر بقتال ایشان وارد گشته ومقاتله با ایشان
یکی از مآثر عظیمه مرتضی است ویکی از نصرت دین که از آنجناب ظاهر شد **فائده** در حدیث آمده
است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اشاره فرمودند بشخصی از خوارج که این شخص منشاء تفرق
امت من خواهد شد ودر شان حضرت مرتضی وارد شده یا علی ان فیک من عیسی مثلا ابغضته

Marfat.com

الیہود حتی بہتوا امہ واجہد انصاری حتی انزلوہ بالمنزلۃ التی لیس لہا وقال علی الاواز یہلک فی محب مطری بالیس فی ومبغض مفتری یحملہ شنآنی علی ان یہتنی درین دو حدیث معجزہ الیست عظیمہ وان اخبار است انچہ پیش آمد و باستقرار معلوم میشود کہ تفرق امت بہمین اسباب راجع بست تفصیل این اجمال آنکہ جمعی کہ بحر ورا جمع شدہ فسادہا پیش آوردند از تتبع احوال ایشان و تفحص اقوال صحابہ و تابعین آنجا کہ بعض بدعات را بحر وریہ نسبت کردہ اند دانستہ میشود کہ عقائد باطلہ ایشان راجع بود بسہ اصل یکی آنکہ انچہ در شریعت موافق معقول ایشان نمی افتاد بشرطے کہ در قرآن بان تصریح واقع نشدہ باشد رد میکردند و تکذیب روات مینمودند مانند رویت خدا تعالیٰ در معاد و عذاب قبر و وزن اعمال و شفاعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و عفو کبائر و خروج اہل کبائر از دوزخ در آخر امر و حوض کوثر و غیران دیگر آنکہ اخبار احاد کہ منخرم قواعد کلیہ باشد از خصص و غیر آن معتبر نمیدانستند مانند آنکہ میگفتند کہ قضای صلوات بر حائض فرض است مثل صوم سوم آنکہ تشدد در دین و اخذ اعمال شاقہ تجویز می نمودند مانند وصال و صوم دہر و غیر آن و چون این فرقہ ضالہ بمساعی جمیلہ حضرت مرتضی برہم خورد و بقایای این فرقہ باقی ماندند و عقائد خود را بہ رنگ دیگر تقریر نمودند معتزلہ اصل اول را پیش گرفتند و راہ تاویل و صرف از ظاہر سلوک نمودند کہ اہون از تکذیب است و غالیان از اصحاب الرای اصل دوم را احکام نمودند و مراد ما از اصحاب الرای آنانند کہ ترک اخبار احاد کنند بسبب قواعد مقررہ خویش نہ اصحاب قیاس زیرا کہ قیاس اصل رابع است از اصول دین و متقشفہ از صوفیہ (تنگ عیش و متعصب) اصل سوم را اخذ نمودند و مراد ما از صوفیہ غیر سید الطائفہ و امثال و اتباع اوست بلکہ جمعی کہ ترک اکساب و تورعات را پیش گرفتہ بودند و اعدا حضرت مرتضی کہ بعداوت او شقی میشدند سب کنندگان و نیدانان از بقایای ایشان جمعی در عمان ہستند و اخبار او کہ حب ایشان از حد اعتدال بیرون رفت بسیار ند الآن سہ قوم بر روی کار ند اسماعیلیہ کہ زندیق صرف اند و امامیہ کہ بحقیقت منکر ختم نبوت اند و زیدیہ کہ فتنہ مقاتلات بین المسلمین را ایشان منتشر شدہ اند باز این فرق

Marfat.com

منشعب شده اند بفرقهاء بسیار که تعداد ایشان عسر دارد و حضرت مرتضی بریست از لوث ایشان
وانیمعنی از خطب او ظاهر است والله اعلم مقدمه سابعه در بیان رجحان شیخین بر غیر خویش
درین خصال که مناط فضل کلی آنرا نهاده ایم و پیش از خوض درینمقدمه نکته چند تقریر کنیم تا خوض
در مقصود بر وجه بصیرت واقع شود نکته اولی باید دانست که سنة الله بران جاری شده که
بندگان مقرب او تعالی در همه صفات کمال برابر نباشند بلکه متفاوت باشند در کارخانه الهی
رحم ابوبکر در کار است چنانکه شدت عمر هم در کار است نمی بینی که انبیا صلوات الله علیهم که خلاصه بشر
وافضل بنی آدم ایشانند و نقصان بهیچ وجه در میان ایشان نیست در صفات کمال مختلف اند
داود و سلیمان ملوک بودند و عیسی و یونس اهل تجرید و نمی بینی که قاعده سلطنت بدون امرا
و سپاهیان و اهل قلم راست نمی نشیند در امرا صفت ریاست و فوج کشی و حل و عقد مصالح
ملکی مطلوب است و در سپاهیان صفت شجاعت و پهلوانی مطلوب است و در اهل قلم کیاست
و کاردانی مطلوب است کار ملک بدون اجتماع این همه میسر نمیشود و کاری که از یکی می آید از
دیگری نمی آید و در هیئت اجتماعیه سلطنت همه مطلوب اند همچنین در نبوت کبری که جامع خلافت
و رسالت باشد همه این امور مطلوب اند حسان بن ثابت بشعر و مدح آنحضرت صلی الله علیه وسلم
مبشر به بهشت شد و ابی بن کعب بحفظ قران و عبدالله بن مسعود بفقه و قران و خالد بشمشیر مزنی
و خلفاء اربعه هر چند جامع بودند در اکثر صفات کمال اما باعتبار کثرت و قلت مختلف و متفاوت
بودند صحبت دائمه با خلوص محبت و فنا کلی خود را در مرضی آنحضرت صلی الله علیه وسلم گم کردن
بوجهی که در هیچ حال راه مخالفت اگرچه در ادنی چیزی باشد نه پیماید و جان فشانی و بذل مال
و جاه در حب آنحضرت صلی الله علیه وسلم و در افشاء اسلام خصیصه ایست که حضرت صدیق رض
بآن تفوق نمود و قیام بحل و عقد ملت و تمهید اسلام در اقطار ارض با ملاحظه جانب تعظیم
آنحضرت صلی الله علیه وسلم خصیصه ایست که حضرت فاروق بان تفوق نمود و اعانت بمال
در هر موطنی و حسن سلوک با صبیتین آنحضرت صلی الله علیه وسلم و صله ارحام بوجهی که خوبتر از ان

Marfat.com

متصور نشود و کمال حیا که عبارت از انجام نفس است در وقت ثوران داعیه شهوت و غضب یا حظ
وافر از نور طهارت و عبادت و تلاوت و قیام بعبادات مالیه از اعتاق و انفاق خصیصه ایست که
حضرت ذی النورین بآن تفوق نمود و قرابت قریبه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم و همیشه در
تربیت آنحضرت بمنزله فرزند در تربیت والد خود بودن بانجابت کامله و شجاعت وافره که به پهلوانی
معتبر شود و زهد کامل و ورع عظیم که بولایت مناسب است و ذکاء ثاقب و سرعة انتقال بماخذ مسئله
در قضایا و فصاحت کامله خصیصه ایست که حضرت مرتضی بآن تفوق نمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم
بتفوق هر یکی باین خصال از سائر مسلمین گواهی دادند اخرج الترمذی ان رسول الله صلی الله علیه
وسلم قال ارحم امتی بامتی ابوبکر واشدهم فی امر الله عمر واشدهم حیاء عثمان واقضاهم علی واعلمهم
بالحلال والحرام معاذ بن جبل وافرضهم زید بن ثابت واقرأهم ابی بن کعب ولکل قوم امین وامین
هذه الامة ابو عبیدة بن الجراح وما اظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء اصدق لهجة من ابی ذر شبه عیسی
فی ورعه واخرج الحاکم عن النزال بن سبرة قال وافقنا علیا طیب النفس وهو یمزح فقلناه حدثنا
عن اصحابک فقال کل اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم اصحابی فقلنا حدثنا عن ابی بکر فقال
ذلک امرء سماه الله صدیقا علی لسان جبرئیل ومحمد صلی الله علیهما واخرج ابن عبد البر عن طارق
قال جاء ناس الی ابن عباس فقالوا جئناک نسألک فقال سلوا عما شئتم فقالوا ای رجل کان
ابوبکر قال کان خیرا کله او قال کالخیر کله علی حدة کانت فیه قالوا فای رجل کان عمر قال کان کالطیر
الحذر الذی یظن ان له فی کل طریق شرکا قالوا فای رجل کان عثمان قال رجل الهته نومته عن
یقظته قالوا فای رجل کان علی قال کان قد ملئ جوفه حلما وعلما وباسا ونجدة مع قرابة من
رسول الله صلی الله علیه وسلم وکان یظن ان لن یمد یده الی شیء الا ناله فما مد یده الی شیء فناله
بالجمله هیچکس از اهل عقل نمیتواند گفت که غیر حضرت مرتضی در هاشمیه نسب و مبارزت اقران مانند
حضرت مرتضی بود چنانکه نمیتواند گفت که غیر فاروق در حسن سیاست امت و تدبیر امور فتح
و دوربینی مانند فاروق بود چنانکه نمیتواند گفت که در صحبت دائمه با رضاجوئی و فنا و فدا نسبت

Marfat.com

آنحضرت صلی الله علیه وسلم از اول اسلام تا آخر و بذل اموال و مهج مثل صدیق بود چنانکه نمیتواند گفت که
غیر ذی النورین در انفاق و اعتاق و حیا و کظم غیظ و ترک خوض در فتنه نزدیک مهیا بودن آن
مانند ذی النورین بود ؎ هر کسی را بهر کارے ساختند ٭ میل او اندر دلش انداختند ٭
نکته ثانیه باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم ترجمان غیب بود و آنچه از مناقب هر یکی از
صحابه بیان فرمود هر کسی را بفضیلتے که در وی بود عاقبة الامر همان فضیلت بر روی کار آمد
اختصاص داد ابی بن کعب را سید القرا گفت و فرمود که خدا تعالی مرا فرموده است که سوره
لم یکن را تعلیم تو کنم ابی گفت او سمانی الله قال نعم فذرفت عینا ابی هیچ میدانی که نکته در تخصیص
ابی چیست آنست که سلسله جماعه عظیمه از قراء امت مرحومه بواسطه او بجناب رسالت رسیدن
مقدر بود و عبد الله بن مسعود را چرا فرمود که ما امرکم ابن ام عبد فخذوه و ما اقراکم فاقروه برای
آنکه سلسله فقه و قرارت جم غفیر از امت بجناب رسالت بواسطه او رسیدن مقدر بود و در حق
خالد چرا فرمود سیف من سیوف الله برای آنکه فتوح بسیار بر دست او شدنی بود و در حق سعد
چرا فرمود عسی ان تبقی حتی ینتفع بک اقوام و یضر بک آخرون برای آنکه فتح عراق و حکومت آن
بر دست او شدنی بود و در حق ابو عبیده چرا گفت امین هذه الامة ابو عبیدة برای آنکه حل و
عقد شام بر دست او افتادن بود و در حق عمرو بن العاص چرا گفت نعم المال الصالح للرجل
الصالح برای آن گفت که ایالت مصر او را بودنی بود و در حق معاویه چرا گفت آن ولیت
امر الناس فاحسن الیهم برای آن گفت که خلافت آخر بوی رسیدنی بود و در حق ابن عباس چرا دعا
کرد اللهم علمه الکتاب برای آن گفت که تفسیر قرآن بر دست او شدنی بود و در حق انس چرا دعا
کرد اللهم اکثر ماله و ولده برای آنکه او را این معنی شدنی بود و در حق ابو ذر چرا گفت اشبه عیسی فی
الزهد برای آنکه این صفت در وی کامل بود و ابو هریره را چرا جنیات علم داد که در بخت او اکثار
روایت حدیث مشاهده فرموده بود و در حق شیخین چرا گفت اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر
و عمر برای آنکه خلافت ایشان مقدر بود بالجمله ترجمانیت غیب و کمال او فراین مظهر اتم نشناخته

Marfat.com

است کسی که هریکی از مناقب صحابه را جداگانه نشناخته و منزلت هریکی از دیگری علیحده ندانسته
است پس ممکن نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم شخصی را بخلافت و لوازم آن مثلا بشتر کند و انمیتی
ببردی بکار نیاید پس کسی اگر بشارت صحیحه برای غیر آنکه آثار آن امر از وی ظاهر شود روایت کند
محال گفته است و اگر بشارت بچیزی که واقع شد روایت کرده شود صورت واقعه پیش از
متبع سند صحیح او میکند غامض تر ازین آنست که زید به گمان میبرند که در شرع امامت را متی معلوم
ساخته اند فتیمر میگوید این گمان ایشان فاسد است زیرا که تکلیف بچیزی که هیچگاه نبود از مثل
این مظهر اتم نهایت مستبعد است زیرا که این فیض از همان موطن می آید که تقدیر حوادث آنجا
است و اگر همچنین بود لطف نباشد بلکه تقریب باشد بمعصیت نعوذ بالله من سوء الاعتقاد و چون
می فهم که شارع مسائل عبادات و معاملات و مناکحات و جراحات و قضا و حدود بیان کرد و
شروط خلافت عظمی بیان نکرد بهمین سبب که در اکثر امت خلافت بشروط نبود نی نیست
پس شفقت بر امت ترک تصریح بآن است تا ضروریات دین را عاصی نشوند و الدا اعلم
بحقیقة الحال **نکته ثالثه** آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدرشناس ترین مردمان بود و دنیوی
ایشان بذمم و اوصل ایشان ارحام را و احسن ایشان در مراعات حقوق پس بسیار است که
صله ارحام را رعایت فرماید و برای ایشان غضب کند و در حق عباس چرا نفرماید او ما شعرت
یا عمران عم الرجل صنو ابیه و در حق سیدتنا فاطمه رضی الله عنها چرا نگوید ویحنی ما ارابها و یوذینی
ان ینی فلان یستاذنونی ان ینکحوا ابنتهم علی بن ابیطالب فلا آذن لهم ثم لا آذن لهم و در حق ابوبکر رضی الله عنه
چرا نفرماید بل انتم تارکوالی صاحبی و در حق علی چرا نفرماید هو منی و انا منه یوذینی ما اذاه من کنت
مولاه فعلی مولاه من سب علیا فقد سبنی و برای علی چرا نه عاطف کند که ان علیا وجد فی نفسه
منصبا در حق انصار چرا نفرماید الانصار شعار والناس دثار اللهم انتم من احب الناس الی پس
بفتح سیم و سکون میم و جیم یعنی در در زده (۱۲)
مرد منصف را لابد است از آنکه مراتب ارحام و خصوصیاتی که از قرابت خیزد جدا بفهمد و آنچه مناط
مدح در امور دینیه که متعلق اتصاف بصفت خلافت نبوت باعتبار هر دو شعبه او باشد جدا اعتبار

Marfat.com

کند مثلا کلمه انما هو منی وانا منه بیان کمال خصوصیت قرابت است واداء حقوق ارحام است با مسئله
فضل کلی مساس ندارد بآن دلیل که آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنانکه در حق حضرت مرتضی و زهرا
رضی الله عنهما این کلمه گفت همچنان در حق عباس رض بهمین کلمه نطق فرمود باز فرود تر آمد و در حق
درة بنت ابی لهب همان کلمه بعینها ادا نمود کما اخرجه احمد عن درة بنت ابی لهب قالت کنت
عند عائشة فدخل النبی صلی الله علیه وسلم فقال ائتونی بوضوء وقالت فابتدرت انا وعائشة
الکوز فبدرت واخذته فتوضأ فرفع بصره الی او طرفه الی وقال انت منی وانا منک ازینجا دانسته
شد که این کلمه برای صله رحم است نه از باب فضل و در صدقات بنی تمیم فرمود هذه صدقات
قومنا باز در فضائل اسلم و غفار و جهینة و مزینه را بر بنی تمیم تفضیل داد پس دانسته شد که این اضافت
بمعنی صله ارحام است نه از باب فضل و همچنین من سبه فقد سبنی و من اذاه فقد اذانی از قبیل
وصل ارحام است بآن دلیل که بمثل این کلمه در حق عباس و مانند او متکلم شده اند نکته رابعه
لفظ احب و مانند آن در حق جمعی وارد شده و آنرا بحسب قرائن و خصوصیات احوال بمعنی مناسب
باید فرود آورد مثلا گوئیم که حب بچند وجه می باشد حب مرد نساء خود را و حب مرد اولاد خود را
و حب کاملی کاملی را بسبب موافقت در کمال و حب مرد یتیم را باعتبار آنکه محل شفقت است
و محبت تلمیذ شیخ خود را و هر یکی ازین محبت ها جدا از دیگری فهمیده میشود و زیادت یک نوع
بنسبت فردی و زیادت نوع دیگر بنسبت فرد دیگر معقول میگردد پس اگر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم یکبار عائشه صدیقه را احب الناس گویند و دیگر جا اسامه را و سوم جا صدیق اکبر را و جای
چهارم علی مرتضی را تناقض نباشد بلکه در هر حدیث اشاره باشد بمحبت خاص فافهم نکته
خامسه سابقا مذکور شد که حقیقت فضل وجود یک چیز است در دو شخص و رجحان یکی بر دیگری
دران خصلت الآن باید دانست که این رجحان گاهی باعتبار انواع این خصلت باشد پس
در یکی نوعی ظاهر شود و در دیگری نوع دیگر و نوع اول انفع باشد در صناعتی که سخن باعتبار آن
صناعت میرود از نوع ثانی مثلا شجاعت دو قسم است شجاعت پهلوانی و شجاعت ملوک

Marfat.com

وشجاعت ملوک انفع ہست در خلافت کبری ومثلا صفت علم شعبہ ہای بسیار دارد سرعت انتقال
ذہن بماخذ مسئلہ وخروج از محل اشتباہ وتعارض ادلہ بوجہی کہ بآن فن کہ سخن دران میرود مناسب
باشد نظیر آنکہ در علم منقول ہر کہ اوثق باشد در حفظ وحدیث او نکارت ندارد بہتر است از کسے کہ
فہم ثاقب دارد واو ہام در حدیث او داخل شوند ومثلا زہد دو نوع است زہد اولیا کہ نفرت
است از دنیا وترک مداخلت نمایند راسا وزہد انبیا کہ طمع خود را طرح ساختہ اصلاح عالم کنند
ومداخلت نمایند در مال وجاہ بوجہی کہ بہتر ازان متصور نگردد لہذا وفی الہدایہ گاہی باعتبار ظہور
آثار آن خصلت از یکی بتکرار بوجہی کہ دانستہ شود کہ ملکہ یکی ارسخ ہست از ملکہ دیگر فافہم نکتہ
سادسہ عقل تجویز میکند کہ شخصے با پیغامبر صحبت نداشتہ باشد بلکہ آشنا نشدہ تقدیر الٰہی
جاری شود بانکہ این شخص را متحمل بعض کار ہائے مقصودہ پیغامبر سازند وخدا تعالیٰ پیغامبر را
باین سر مطلع فرماید پس پیغامبر آنرا خلیفہ خود سازد ووی بہترین امت باشد ودیگران رعیت
او واین فضیلت علیحدہ ہست ونیز تجویز میکند کہ شخصی در اوائل بعثت پیغامبر باعتبار اتفاق
وتالیف قوم وسعی جمیل در افشائے دین وبر ہم زدن اعداد مستقر ساختن قواعد ملت اعانتہا
کردہ باشد ونظر رحمت الٰہی کہ بجانب پیغامبری باشد باعتبار این خصال درین شخص کار خود
بکند وبعد ازان ہم بحضور او پیغامبر متوفی شود ووی افضل امت باشد ودیگران تابع او و
این فضیلت علیحدہ ہست از منتہا الٰہی در حق شیخین آنست کہ ہر دو نوع فضیلت را جمع کردہ اند
پس اگر در فضیلت ثانیہ جمعی با شیخین مساوی الاقدام درگمان کسے باشند لا نسلم کہ فضل کلی
بران دائر باشد زیرا کہ ایشان جمع بین الفضیلتین کردہ اند **نکتہ سابعہ** خدا تعالیٰ خواست
کہ دین خود را بواسطہ پیغمبر خود در آفاق منتشر گرداند وایں معنی بدون علما وقرار کہ از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم علم قرآن وسنت روایت کنند متصور نمیشد پس بر زبان مبارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فضائل جماعہ از صحابہ جاری ساخت تا حث باشد بر اخذ علم قرآن
از ایشان وآن فضائل بمنزلہ اجازت نامہ ہای محدثین است برائے تلامذہ خود تا قوی کہ

Marfat.com

رجال را باقوال نمیتوانند شناخت باری اقوال را برجال بشناسند و درین فضائل جمیع علما صحابہ
مشترک اند چنانکہ از کتب حدیث ظاہر است انا مدینۃ العلم و علی بابہا ازین باب است واقرا کم
ابی و اعلمکم بالحلال والحرام معاذ نیز ازین باب چون این نکتہ ہا مذکور شد باصل سخن رویم کہ
شیخین افضل انداز سائر صحابہ قال اللہ تعالی لایستوی منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل
اولئک اعظم درجۃ من الذین انفقوا من بعد و قاتلوا وکلا وعد اللہ الحسنی قال الواحدی لایستوی
منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل یعنی فتح مکۃ قال مقاتل لایستوی فی الفضل من انفق
مالہ و قاتل العدو من قبل فتح مکۃ مع من انفق من بعد و قاتل قال الکلبی فی روایۃ محمد بن
الفضل نزلت فی ابی بکر تدل علی ہذا انہ کان اول من انفق المال علی رسول اللہ صلے اللہ
علیہ وسلم فی سبیل اللہ و اول من قاتل علی الاسلام قال ابن مسعود اول من اظہر اسلامہ
بسیفہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ابو بکر و قد شہد لہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بانفاق مالہ قبل الفتح
فیما اخبرنا عبد اللہ بن اسحق باسنادہ عن ابن عمر قال بینا النبی صلی اللہ علیہ وسلم جالس و عندہ
ابو بکر الصدیق علیہ عباءۃ قد خللہا علی صدرہ بخلال اذ نزل علیہ جبرئیل فاقراہ من اللہ السلام
فقال یا محمد مالی اری ابا بکر علیہ عباءۃ قد خللہا علی صدرہ بخلال قال یا جبرئیل انفق مالہ
قبل الفتح علی قال فاقراہ من اللہ السلام وقل لہ یقول لک ربک ارا ض انت عنی فی
فقرک ہذا ام ساخط فالتفت النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی ابی بکر فقال یا ابا بکر ہذا جبرئیل یقرئک
من اللہ السلام ویقول لک ربک ارا ض انت عنی فی فقرک ہذا ام ساخط قال فبکی ابو بکر
فقال علی ربی اغضب انا عن ربی ارا ض انا عن ربی ارا ض و قولہ اولئک اعظم درجۃ من
الذین انفقوا من بعد و قاتلوا قال عطاء درجات الجنۃ تتفاضل فالذین انفقوا من قبل
الفتح فی افضلہا قال الزجاج لان المتقدمین نالہم من المشقۃ اکثر فما نال من بعدہم وکانت
جمائرہم ایضا انفد وکلا وعد اللہ الحسنی کلا الفریقین وعد اللہ الجنۃ اما افضلیت شیخین بہ نسبت
جمعی کہ بعد فتح مکہ مسلمان شدند پس بمنطوق این آیہ کریمہ و اما جمعی کثیر از انصار و مہاجرین

Marfat.com

اولین که در اصل این صفات شریک اند پس بمفهوم این آیه زیرا که فحوای آیت دلالت میکند بر انکه
هر چند اعانت پیغمبر در قتال و انفاق سابق تر فضل زیاده تر پس حال عباس و خالد ظاهر شد
و همچنان جمعی که در اول اعانتها کردند اما در آخر نماندند تا اعانت کنند مثل حمزه و مصعب بن عمیر
و همچنان انانکه نشر علوم کردند لیکن نصرت اسلام باعتبار جهاد از ایشان ظاهر نشد مانند ابی بن
کعب و عبدالله بن مسعود و معاذ بن جبل آنچه در انجامی باید کرد حال مرتضی است پس میگوییم
ما افضلیت شیخین باعتبار تشبه باراده بعثت پس بدو وجه می باید دانست یکی بشارات صریحه
که در منامات واقع شد مصرح آمد بحال شیخین نه بحال مرتضی دوم انچه واقع شد در خارج زیرا که
وجود خارجی مبین و مفسر بشارات صادق مصدوق است پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در حق شیخین بشارت دادند که خلیفه خواهند شد و کار دین از دست ایشان منتظم شد و فتوح
بسیار بر دست ایشان از کمن غیب بظهور خواهد رسید و واقع شد انچه بشارت داده بخلاف
مرتضی که فتوح اسلام در ایام خلافت وی متحقق نشد خود چه امکان دارد که آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بشارت دهد بچیزی که واقع نشود سوال اگر گوئی هر چیزی که در عالم حادث میشود باراده
الهیه است چه خیر و چه شر و منامات مبین و مخبر امر آینده است پس منامات و بشارات موجب
فضیلت چرا باشند و تشبه بانبیا از جهت منامات چرا حاصل شود جواب گوییم اری و لیکن عدلی
که از ملوک ظاهر می شود هم باراده الهیه است و عدلی که از انبیا ظاهر میشود هم باراده الهیه و همچنین
تعلیم علمی که از علما میباشد و تعلیم علمی که از انبیا بوجود می آید و لابد میان هر دو طبقه بون بائن است
پس تامل باید کرد که فرق از کجا خاست مبدء فرق آنست که این را بمنزله سنگ و چوب میگرداند
و کار را سر انجام میدهند و نفس او انچه او را برای آن نصب کرده اند نمی فهمد و رنگ آن اراده
را در خود جا نمی دهد و نفس او متلون بلون اراده الهیه نمیگردد و متجرد نمیشود برای خدمت اراده
الهیه و مانند تیریست که بجانب کفار انداخته شد و کافر را بان کشته بقوت دین نمایند تیر را
فضیلت و کدام قربت و پیغامبر بسبب لحوق بملاء اعلی میشناسد که از وی چه چیز اراده کرده

Marfat.com

ورنگی از ارادہ الہیہ در نفس او فرومی رود و ازان رنگ در نفس او شعبہ ہا بسیار ظاہر می گردد و بعد
ازان قوی عقلیہ و قلبیہ ہمہ لمدد و فی السد بکارہای خویش متوجہ میشوند نشان بین المرتبتین و چون
نبوت منقطع شد شبہ باین فضیلت بجز آن صورت نمیگیرد کہ ہمان ارادہ الہیہ کہ در سینہ پیغامبر
ظہور فرمودہ در بعض امور کہ صعود پیغامبر بلا رعلی پیش از اتمام آن مقدر شدہ تقاضا نماید
کہ نبوعی از نسبت پیغامبران مداخلت کند و بحسب صورت بردست دیگری ظہور نماید
پس این منامات مخبر ند بآنکہ اتمام این امور بردست فلان و فلان واقع خواہد شد و این
منامات و بشارات باظہار کمال رضای خود ران باب و تربیت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
ظاہر او باطنا ایشانرا و استخلاف ایشان نبص و اشارہ تمہید اصول آن کارہا و تاسیس قواعد
آن مطلبہا مداخلت پیغامبر است دران امر پس احساس میکند بہ نیابت پیغامبر دران
امر و رنگا ئیمعنی در نفس ناطقہ او فرو میرود و قوے قلبیہ و عقلیہ او را در ہیجان می آرد و گویا
جارحہ از جوارح پیغامبر میگردد و رحمت خاص الہی کہ در حق پیغامبر مصروف بود در حق
او نیز ہمان رحمت کار میکند ازین جہت این بشارات و استخلاف مناط فضیلت شدند
و چون این نکتہ بخاطر اکثر علما نرسیدہ است ازین بشارات حسابی نگرفتہ اند و در باب فضائل
بران اعتماد کلی نکردہ اند و لکن الحق ما قلت اما فضیلت شیخین باعتبار تشبہ در جزء علمی پس از جہت
آنست کہ علم را دو نوع است نوعی کہ مخصوص بشیخین است او خل است در خلافت نبوت از
نوعی کہ مخصوص بمرتضی است و تفصیل این اجمال موقوف است بر دو تحقیق تحقیق اول
فاروق و مرتضی ہر دو مبشر ند بزیادۃ جزء علمی بصریح احادیث و صدیق اکبر بدلالت تضمنی
در حدیث اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر زیرا کہ مقتدا نمیباشد الا ممتاز در علم لیکن
آثار منقولہ از ایشان ظاہر میشود کہ حضرت مرتضی زیادہ تر بود در سرعت انتقال بمافید مسئلہ
لہذا محاسبات عجیبہ قیاسات دقیقہ از وی بسیار روایت کردہ شدہ است و فاروق در دو
انعقاد اجماع بوی بیشتر اعتنا نمودی چنانکہ در مسائل بسیار تحریر نمودیم عن قریب ان شاء اللہ المعتمد

Marfat.com

ان علیا کان بالیمن فاستغفروا ربہ للاسد فجاء حتی وقع فوقع فیہا رجل وتعلق بآخر وتعلق الآخر بآخر وتعلق الآخر بآخر حتی صاروا اربعۃ فجرحہم الاسد فیہا فمنہم من مات فیہا ومنہم من اخرج فمات قال فتنازعوا فی ذلک حتی اخذوا السلاح قال فاتاہم علی فقال ویلکم تقتتلون ماتی انسان فی شان اربعۃ اناسی تعالوا اقض بینکم بقضاء فان رضیتم بہ والا فارتفعوا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال فقضی للاول ربع الدیۃ وللثانی ثلث دیۃ وللثالث نصف دیۃ وللرابع الدیۃ الکاملۃ قال فرضی بعضہم وکرہ بعضہم وجعل الدیۃ علی قبائل الذین ازدحموا قال فارتفعوا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم وکان متکئا فاحتبی قال سأقضی بینکم بقضاء قال فاخبران علیا قضی بکذا وکذا قال فامضی قضاءہ اخرجہ احمد وعن زید بن ارقم قال بینما انا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ جاء رجل من اہل الیمن فجعل یحدث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ویخبرہ فقال یا رسول اللہ اتی علیا ثلثۃ نفر یختصمون فی ولد وقعوا علی امرأۃ فی طہر فقال لاثنین طیبا انفسا بہذا الولد ثم قال انتم شرکاء متشاکسون انی قارع بینکم فمن قرع لہ فعلیہ الولد وثلثا الدیۃ لصاحبہ فابی فقرع بینہم فقرع احدہم فدفع الیہ الولد وضحک النبی صلی اللہ علیہ وسلم حتی بدت نواجذہ او اضراسہ اخرجہا الحاکم وعن زر بن حبیش قال جلس رجلان یتغدیان مع احدہما خمسۃ ارغفۃ ومع الآخر ثلثۃ ارغفۃ فلما وضعوا الغداء بین ایدیہما مر بہما رجل فسلم فقالا اجلس للغداء فجلس واکل معہما واستوفوا فی اکلہم الارغفۃ الثمانیۃ فقام الرجل فطرح الیہما ثمانیۃ دراہم وقال خذا ہذا عوضا مما اکلت لکما وثلثۃ من طعامکما وقال صاحب الخمس الارغفۃ لی خمسۃ دراہم ولک ثلثۃ وقال صاحب الارغفۃ الثلثۃ لا ارضی الا ان یکون الدراہم بیننا نصفین وارتفعا الی امیر المومنین علی ابن ابیطالب فقصا علیہ قصتہما فقال لصاحب الثلاثۃ قد عرض علیک صاحبک ما عرض وخبرہ اکثر من خبرک فارض بالثلثۃ فقال لا واللہ لا رضیت منہ الا بمر الحق فقال علی لیس لک فی مر الحق الا درہم واحد وقال صبرۃ فقال الرجل سبحان اللہ یا امیر المومنین ہو یعرض علی ثلثۃ قلم ارض بہ وانت بہذا الغداء تقول لی الآن انہ لا یجب لی فی مر الحق الا درہم واحد فقال لعلی شرکاء لیسوا ہاہنا لک ان تاخذ الثلثۃ صلحا فقلت لا ارضی الا بمر الحق ولا یجب لک فی مر الحق الا واحد فقال الآخر جل غضبت فی الوجہ فی مر الحق حتی اقبلہ فقال علی لیس الثمانیۃ

Marfat.com

ارغفة اربعة وعشرين ثلثا اكلتموها وانتم ثلثمائة نفس ولا يعلم الاكثر منكم اكلا ولا الاقل فتحملوا في الاكلكم
على السواد قال بلى قال فاكلت انت ثمانية اثلاث وانما اكل تسعة اثلاث واكل صاحبك ثمانية اثلاث
واحد وعشرين ثلثا اكل منها ثمانية وبقي اربعة واكل اكل واحد امن تسعة واكلة واحدة اصدك على سبعة
فقال الرجل رضيت الآن اخرجه ابو عمر في الاستيعاب ودر رساله عقل گفت همانا شما سه تن بوديد وطعام شما
زياده تر بود در مناظره ومشاوره در مسائل شرعيه تا اقتدا بر متعاخصه ر الستجدد همه علما را بايد كه
مرجع است قائل كند واختلاف از ميان مردمان مرتفع شود واصل ثالث كه اجماع است متحقق
گردد لهذا ابن مسعود گفته است كان عمر اذا سلك مسلكا وجد ناه سهلا ودر زمان حضرت مرتضى
اجماعى منعقد نگشت ومشاورتى با علماء در ميان نه آمد وعلمى كه در همه اهل اسلام شائع گردد ظاهر
نشد واين معنى هر شخصى كه ادنى معرفتى بآثار سلف داشته باشد واضح غير محتاج به بيان است و
آنحضرت صلى الله عليه وسلم باختصاص هر يكى جمعى را اشاره فرموده جاى كه در باب فاروق
فرموده فاولته الدين ودر باب مرتضى فرموده اقضاكم على وانما ينبغى العلم وعلى بابها ميرا كه
قضا موقوف بر سرعت انتقال ذهن است وحكمت نيز همچنان اقتضا دين عبارت از پيش بيست
كه مردمان بروى جمع شوند واز صاحب ملت نقل كنند واصحاب مرتضى مختلف شده اند زيرا كه
او وهمذاهب شتى روبهاد زيرا مثلا جمعى از اوى روايت كرده اند كه بر تيمم بجنب حرام است و
جمعى از كلام وى رضا وقتل وى فهم كرده اند كه قتل الى وانما معه فالا بن سبيل ميان اين دو
شبيه همچنين در هر حادثه مشكلا از فقه وغيره از وضوء مثل تحريم متعه وغسل جنابت كه اجماع است متحقق
حضرت مرتضى شنيده نشده وتطبيق آن شبيه بانديشه وفقها باب اختلاف واقع شده اصحاب حضرت
فاروق در اكثر احوال همين يك مدعا از كلام وى فهميده وبروى مختلف نشده اند
اوست شبيه نگشتند فاروق خود باين نكته ايما نموده است جاى كه گفته ان الخير كلها وسئل
راسا الى حاجبيه الا ان البر كهذا وكشف راسه واحتياج بسنجيدن واقعيه متعاخصه بتمالى واضح كنيم
مثلا وزن كردن شيره سرعت انتقال بان خصيصه مرتضويه است وسنجيدن او با اداء شبيه

Marfat.com

وتنبیه بانکه بسیاری ازوجود معرفت حال که اطبا بآن قائل اند وتجربه بآن شهادت میدهد در
شرع معتبر نیست مثل آنکه علامت بلوغ انشقاق ارنبه اطبا دانسته اند ودر شریعت بخبر بلوغ
خمسة عشر واحتلام واحبال وحیض ونبات عانه معتبر نداشته اند پس وزن شیر هر چند اصلی
داشته باشد در میان کلیه شرع معتبر نداشته اند ولهذا در مذاهب اربعه حکم این مسئله بخبر شهادت
یا یمین نگفته اند واین سنجیدن خصیصه فارونقیه است ومثلا تنبیه بانکه قرعه در امور مشتبهه فیصل
کننده است از خصائص مرتضویه است ونشست داون او بانکه قرعه در جای است که حقوق
متساویه جمع شوند نه برای اثبات حقی ومثلا در صورتیکه شخصی خبر دهد بانکه بر مادر فلانی محتلم
شده ام وباین سبب اذیتی بفلانی لاحق شود علم مرتضوی حاکم بان است که اورا در آفتاب
ایستاده کنند وبرسایه او درنگرند زیراکه عالم خیال ظل عالم شهادت است وعلم قاضی حاکم
بآن است که اورا زجری یا تنبیهی کنند تا ردع باشد از ایذا مانند آنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
از سب اموات کافرین منع کردند که لاتؤذوا الاحیاء ومانند آنکه حضرت عمر رض از هجو منع نمود وتحقیق
ثانی اشبه بخلافت نبوت آنست که همان علوم که از انبیا منقول است در میان مشهور کرده
آید انچه مجمل است اورا در اجمال گذاشته شود وانچه مفصل است بتفصیل بیان کرده آید زیراکه
شارع هیچ چیز مجمل نگذاشته الا ازجهت حکمتی در اجمال او ومفصل نساخته الا ازجهت مصلحتی در
تفصیل او وسنت انبیا علیهم الصلوات آنست که عمل مقصودتر باشد از علم وعلم بقدر تهذیب
نفوس عالم القا فرمایند وسخن دقیق با ایشان نگویند وچنان نکنند که افهام مخاطبین متحیر شود
یا مستشرف شوند بانکه ورای انچه بر زبان گویند در دل چیزی دیگر پنهان کرده باشند باز علمی
که به نیابت تعلیم آن کنند هر چند حواله بصاحب علم بیشتر باشد واستبداد ادراکی کمتر وهر چند تقلید
زیاده تر وخوض بعقل کمتر وهر چند خروج از مضائق اختلاف بیشتر واجماع آرا بیشتر نیابت قوی
تر وخلافت محکم تر ازین غامض تر گوئیم فضیلتی که نیلفار احاصل است آنست که علم موسس ومهد
پیغامبر را که بدرجهٔ شهرت نرسیده بشهرت رسانند تا جارحه باشند از جوارح پیغامبر در اتمام امراد

Marfat.com

وعلوم حادثه اگرچه بدقت نظر زیاده باشد بجوی نمی ارزد در جنب جارحه بودن از جوارح پیغامبر
ولهذا صحابه باوجود آنکه چندان تدقیق سخن نکرده اند مقبول تر اند عند الله وعند الرسول وعند الصالحین
من المومنین ومعقولیان زمان ما هرچند دقیقه شناس اند از فیض الهی دور ترند ؎ فدای
کوری خفاش چشم بینائی ٭ که بخیبر زرخ آفتاب نیم شبی است ٭ واین سخن به نسبت معقولیان
زمان ما که بعلوم مستحدثه مشغول شده از میراث انبیا محروم مانده اند گفته شد هدانا الله تعالی
وایاهم طریق الحق واز حضرت مرتضی مردم چیزها نقل کرده اند چون تفتیش آن چیزها از جهت
اسناد کرده می شود آن همه متلاشی میگردد اما جفیر ابیض ومصحف فاطمه پس باطل است بطریق
تواتر از مرتضی نقل کرده شده عن ابی الطفیل قال سئل علی هل خصکم رسول الله صلی الله علیه
وسلم بشیء فقال ما خصنا رسول الله صلی الله علیه وسلم بشیء لم یعم به الناس کافة الا ما کان فی قراب
سیفی هذا قال فاخرج صحیفة فیها مکتوب لعن الله من ذبح لغیر الله لعن الله من سرق منا الارض
ولعن الله من لعن والدیه ولعن الله من آوی محدثا اخرجه احمد واسانید متواتره این حدیث
هرکه خواهد در مسند امام احمد مطالعه نماید واما معارف دقیقه علم وحدت وجود پس باطل است
باتفاق حمله علم از جناب مرتضی زیرا که حمله علم از جناب او یا اهل سنت اند یا امامیه یا زیدیه و
باستقرار تام معلوم میشود که غیر این هر سه فریق جمع همت بر حمل علم از آنجناب نکرده اند اما اهل
سنت پس علم وحدت وجود در طبقه صحابه وتابعین وتبع تابعین اصلا مذکور نبود وعلماء اهل
نقل هرگز آنرا ندانسته اند از متاخرین آنانکه باین قائل شده اند مستند ایشان کشف است نه نقل
اگر بطریق اعتبار سخن ازین باب گفته باشند آنرا با مبحث ما مساس نیست واما زیدیه پس راه
ولایت را بکلی منکرند واین راه از ائمه خود نقل میکنند خلفا عن سلف واما امامیه پس آنرا
نیز منکرند کما لا یخفی پس این علوم اگر از حضرت مرتضی مروی میبود لا محاله یکی ازین سه فریق
آنرا نقل میکرد وبران قائل میشد واما زبر وبینات پس حال آن ازان رسواتر است که احتیاج
بمزید بیان داشته باشد آنچه ازان جناب ثابت شده همین علم سنت است وفقه وتهذیب

Marfat.com

نفس وحمله علم ازوی در همین ابواب با یکدیگر به بردومات مشغول اند وگوی وچوگان درمیان دارند
واگر بفرض چیزی ازین ابواب ثابت شود از جنس خلافت نبوت نیست وبا مبحث ما مساس
ندارد وانچه ازین علوم از حضرت مرتضی روایت کرده شده وی بآن متفرد نیست یکی از علمای
صحابه است وروایات او همدوش روایات عبدالله بن مسعود مثلا مزیتی که ازوی ادراک
کرده میشود همان خصلت است که ذکر آن کردیم اما افضلیت شیخین باعتبار تشبه در جزء عملی نفس
ناطقه بنسبت سیاست مدن وترتیب جیوش پس امری است ظاهر کالشمس فی الجة النهار
در وقت شیخین عالم مجتمع بود بر رای واحد واختلاف درمیان ایشان نی همه باهم متفق مشغول
بجهاد کفار بود ند اشتداد علی الکفار رحماء بینهم صفت حال ایشان بود ودر ایام حضرت مرتضی اختلاف
در اختلاف واقع شد ومردمان احزاب متحزبه گشتند سیوف مسلمین از کفار مغمد گشت ودرمیان
خود ها مسلول وهر تدبیری که برای رد این بی انتظامی واقع شد خرق را متسع ساخت وعلما
با منی واطمینانی نشد تا آنکه همه امرا ز دست مرتضی برآمد وبجز حوالی کوفه در تصرف نماند آن
نیز با هزاران منازعت ومزاحمت موافق ومخالف بر اصل این حکایت متفق اند هر چند
در تصویب وتخطیه ودر معذور داشتن وعکس آن مختلف باشند **سوال** اگر گوئی که فتح عراق
وشام ومصر وکسر کسری وقصر قیصر وهمه امت را بمنزله یک تن ساختن بعد آنحضرت صلی الله
علیه وسلم چگونه محتمل که بسبب امور خارجیه بوده باشد مثلا تعلق ارادة حق عز وعلا بتائید اسلام وغلبه مسلمین
بر کافرین کما قال عز من قائل ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انهم لهم المنصورون وان
جندنا لهم الغالبون ومثلا مردمان در عصر اول خوی فتنه وفساد نداشتند واین خصلت آهسته
آهسته درمیان ایشان پیدا شد وببرکت صحبت آنحضرت صلی الله علیه وسلم رغبت قوی داشتند
در جهاد وچون زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم بعید شد آن برکت مستتر گشت ودرین مدت
این امور مثبت افضلیت نباشند اگر متقدم در زمان متاخر می بود احوال متاخر بر روی
کار می آمد واگر متاخر در زمان متقدم میبود احوال متقدم متحقق میشد **جواب** گوئیم که فیض الهی

Marfat.com

ہرچند متوقف نیست بر استعدادی دون استعدادی لیکن سنۃ اللہ بران جاری شدہ کہ فیض الٰہی
جاری نمیشود مگر بردست کسی کہ مستعد آن باشد پس از جریان فیض الٰہی بردست کسی فضل
او میتوان شناخت ولا نسلم کہ در عصر اول خوی فتنہ نداشتند نمی بینی کہ بعد وفات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بسیاری مرتد گشتند و جمعہ قائم نمیشد الا در سہ مسجد مسجد حرام و مسجد مدینہ و مسجد جواثی بتدبیر
صائب شیخین ہمہ رجوع کردند باسلام و اگر جائز باشد کہ از شخصی اعمال حسنہ ظاہر می شود و بر
اتفاق حمل کنند و آن افعال را بخلفی راسخ منسوب نسازند قاعدہ عقل باطل شود و سفسطہ
لازم آید و اگر بر سنت الٰہی حوالہ کنند و ازان افعال مدحی و ذمی بصاحب آن راجع نشود قاعدہ
امر معروف و نہی منکر و تفاضل بین الناس برانداختہ گردد و ہمین مقال جاری شود در مرتضے
و اوصاف مدحیہ او را اعتدادی نباشد سبحانک ہذا بہتان عظیم یکی از دلائل ابطلان این ظن آنست
کہ صحابہ کہ این جماعہ را دیدند و صحبت داشتند از افعال ایشان باخلاق ایشان پے بردند و آن
اخلاق را در وصف ہر یکی بیان نمودند چنانکہ از ابن عباس نقل کردیم و بعد اللتیا و التی آنچہ
مدار افضلیت در خلافت نبوت است جارحہ از جوارح پیغامبر بودن است و اتمام کار پیغامبر بعد
از صعود او بر فیق اعلی بردست خلفای او با صل اخلاق مثل شجاعت و حکمت کار ندارد ہم
چون اینمعنی در شیخین یافتیم معتقد افضلیت ایشان شدیم **سوال** اگر گوئی کہ مقدمہ حضرت امیر
از ین حروب اظہار حق بود و نفی باطل پس حروب دنیز بحقیقت نوعی از جہاد باشد جواب گوئیم کہ
شبہ نیست در آنکہ قصد حضرت مرتضی بجز اصلاح نبود و از ہمین جہت لوثی ازین مقاتلات
بدامن او نرسید اما جاحہ بودن از جوارح پیغامبر غیر مسلم است زیرا کہ اگر نفی این فسادہا مقدور
پیغامبر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن امر میکردند و نوعی از سبب دوران سعادت
چنانکہ در فتح شام و عراق فرمودند و آن سعیہا منتج ثمرات خوبی بود چون نفی این فسادہا واقع نشد
بلکہ ہر تدبیری منعکس گشت دانستیم کہ ازان جنس نیستند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از
نزدیک خدا تعالی بآن موعود شدہ باشند و چون پیش از اتمام متوفی شدند دیگری بآن قیام

Marfat.com

نمود و بر دست دیگری صورت گرفت اری انیمعنی در قتال خوارج متحقق است و بشارت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم دران حادثہ واقع و حضرت مرتضے خود این واقعہ را بیان کرد عن ابی کثیر مولے
الانصار قال کنت مع سیدی مع علی بن ابی طالب حیث قتل اہل النہروان کان الناس
وجدوا فی انفسہم من قتلہم فقال علی یا ایہا الناس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد حدثنا باقوام
یمرقون من الدین کما یمرق السہم من الرمیۃ ثم لا یرجعون فیہ ابدا حتی یرجع السہم علی فوقہ وان
آیۃ ذلک ان فیہم رجلا اسود مخدج الید احدی یدیہ کثدی المراۃ لہا حلمۃ کحلمۃ ثدی المراۃ حولہ سبع
بابات فالتمسوہ فانی اراہ فیہم فالتمسوہ فوجدوہ فکبر علی فقال اللہ اکبر صدق اللہ ورسولہ
وانہ لمتقلد قوسا عربیۃ فاخذہا بیدہ فجعل یطعن بہا فی مخدجتہ ویقول صدق اللہ ورسولہ
وکبر الناس حین راوہ واستبشروا وذہب عنہم ما کانوا یجدونہ اخرجہ احمد وعن ابن عن
قیس بن عباد قال کنا مع علی فکان اذا شہد مشہدا او اشرف علی اکمۃ او ہبط وادیا قال سجن
اللہ صدق اللہ ورسولہ فقلت لرجل من نبی یشکر انطلق بنا الی امیر المومنین حتی نسالہ
عن قولہ صدق اللہ ورسولہ قال فانطلقنا الیہ فقلنا یا امیر المومنین رایناک اذا شہدت مشہدا
او ہبطت وادیا او اشرفت علی اکمۃ قلت صدق اللہ ورسولہ فہل عہد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم الیک شیئا فی ذلک قال فاعرض عنا وانحنا علیہ فلما رای ذلک قال واللہ ما عہد الی
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عہدا الا شیئا عہدہ الی الناس وکان الناس وثبوا علی عثمان فقتلوہ وکان
فیہم من فیہ اسوء حالا وفعلا منی ثم انی رایت انی احقہم بہذا الامر فوثبت علیہ فاللہ اعلم اصبنا ام
اخطانا اما خیر ہما فاما افضلیت شیخین باعتبار زیادت درجہ عملی نفس ناطقہ نسبت تا خیر صحبت
رفیقین ہمشیشان و معاملہ کنندگان بواسطہ استماع این جماعہ اقوال ایشانرا و مشاہدہ انجماعہ
احوال و اقوال ایشانرا پس ظاہر است اما تاخیر اقوال پس بیان آن آنست کہ مسلمین در
زمان شیخین متفق بودند باخذ بسنت ظاہر کہ معتبر بفقہ است و باطنا کہ معبر باحسان و طریقت
است و سوانحہ شیخین اصحاب را باین دو طریق و تادب ایشان با وجود آنکہ شرف صحبت

ولکن بعضہم فوق بعض درجۃ
آیۃ یعنی ناقص الخلق دخلہ
بالضم ایدا کبر پستان و بالکسر
تخم بلیم است بالضم یعنی موی
سبلۃ ۱۲

Marfat.com

ضرت صلی اللہ علیہ وسلم دریافتہ بودند و باشیخین در اصل صحبت و علم و جہاد ہمعنان بودند مانند
د بن ابی وقاص و معاذ بن جبل و ابو عبیدۃ بن الجراح و حذیفہ و عبد اللہ بن مسعود شواہد
ن بسیار است تا جائی کہ ناظر متعجب شود و داند کہ این تاثیر غیبی است ۵ ہیبت حق است
ن از خلق نیست ہیبت این مرد صاحب دلق نیست قصہ بنا کردن سعد بن ابی وقاص
انہ را و نصب کردن دروازہ بر اسلوب خانہ ہای اکاسرہ باز شکستن آن بموعظت فاروق
شہور است و عزل خالد با آنہمہ شجاعت و جلالت کہ داشت و مواخذہ کردن فاروق او را
جملہ شاعری و عدم تورع آن فتنہ ازان و تہدیدات فاروق عمرو بن العاص را و امثال او
در کتب تاریخ و رقائق مذکور است و تقریر او مسائل را و اجتماع آرا بر انچہ مقتضای رای او بود
مثل حادثہ وضع خراج در کتب آثار مسطور است چون نوبت خلافت بمرتضی رسید قلوب ایشان
متفرق شدند و نفوس ایشان سر برآوردند و در مسئلہ اثبات خلافت و جواز تحکیم و عدم استیفا
قصاص حضرت ذی النورین ہر چند تقریر مطول تر شد مغلق تر گشت و شبہات بیشتر
در میان آمدند و لاسیما از صحابہ ہیچکس از رای خود برنگشت و این حکایتہا را موافق و مخالف
ہر دو متفق اند اگرچہ ہر یکی سر و حکایت بمقتضای مذہب خود کردہ باشد و اما تا شیر احوال پس
ازان میتوان دانست کہ مصاحبان شیخین ہمہ متادب ماندند بشریعت و راغب باحسان
و انکسی حرکتی شنیعہ ظاہر نشد و مصاحبان حضرت مرتضی اکثر ایشان سیاہی منشان بودند
اہل طمع و حرص و حقد و حسد و با حضرت مرتضی خاوص محبت نداشتند و نہ رسوخ انقیاد چنانکہ
جناب مرتضی مکرر از ایشان بر سر منبر شکایت تمامی کردہ کہ شکی اہل کوفہ را صرف کنیم با اہل شام
مانند صرف درہم و دنانیر و کس را درہم زیکی استانم و بیوفائی ہا از ایشان ظاہر شد چنانکہ
تا حال الکوفی لا یوفی مثل سائر است و با حسن مجتبی و حسین شہید کربلا رضی اللہ عنہما انچہ از
بیوفائی ہا کردہ احتیاج بیان نیست و جمعی کہ خاوص محبت و رسوخ انقیاد داشتند در اعتقاد
خود شیعہ و گبر بہ افتادند جمعی افراط کردند در اعتقاد و تعظیم تا انجا رسانیدند کہ عدغیبی نباشد و

Marfat.com

حضرت مرتضی ایشانرا ازین افراط مکرر باز میداشت و ایشان منزجر نشدند چنانکه قصه ها
بسیار منبسته الجماعه که در صحابه طعن میکردند منقول است و جمعی تفریط کردند دون انچه در حق اومی
بایست و جمعی متوسط الحال بودند و ایشان اصحاب عبدالله بن مسعود اند و در تحمل کلام او
بر معنی مناسب نیز مختلف شدند جمعی اینهمه مبالغه ها و تاکید ها که بر سر منبر میفرمود اصغا نمیکردند
و میگفتند مرد محارب است میگوید خلاف انچه در خاطر دارد و همین عقیده فاسده تخم مذاهب
فاسده شد از تقیه و اختیار انچه مخالف جمهور باشد چنانکه شیعه میگویند و جمعی حمل کردند کلام
او را و انچه موافق جماعه باشد و ایشان اصحاب عبدالله بن مسعود بودند و روایات ایشان
همانست عمده نزدیک اهل سنت و جماعت پس اگر تاثیر صحبت مرتضی ایشانرا می گرفت این
اختلافها پیدا نمیشد چنانکه در زمان انحضرت صلی الله علیه وسلم و شیخین پیدا نشد **سوال** گوئی
که حضرت مرتضیٰ بمر الحق دعوت می نمود و شیخین از مر الحق یک پایه فرود تر می آمدند و یا گوئی
مخاطبات مرتضی غامض تر بود و عامه را دست بمعانی کلام او نمیرسید و شیخین در کلام سهل
التناول افتاده می گفتند یا گوئی احوال مرتضی تجرد و ملکیه مامل تر بود و احوال شیخین به بشریه
و اختلاط مناسب تر و مناسبت شرط است در میان موثر و متاثر پس اختلاف قوم هم ناشی
از کمال و افضلیت مرتضی است و اگر مرتضی ایشانرا انچه می بایست ارشاد فرمود و ایشان
بقبول او کار نکردند نقص اینجماعه عاصیه ثابت میشود نه نقص مرتضیٰ چنانکه جمعی با انحضرت
صلی الله علیه وسلم نگرویدند و بسبب نگرویدن ایشان نقصی با انحضرت صلی الله علیه وسلم
عائد نشد بلکه دائره شقاوت بر ایشان افتاد **جواب** گوئیم الحق هیچ نقصی بمرتضیٰ عائد نیست
و مذهب اهل سنت اثبات نقص بمرتضی بوجهی از وجوه نیست بحث در فضیلت و افضلیت
باعتبار تشبه به پیغامبر صلی الله علیه وسلم میرود و خدا تعالی در باب منت بر پیغامبر و بر اصحاب
او میفرماید هو الذی ایدک بنصره و بالمؤمنین و الف بین قلوبهم لو انفقت ما فی الارض جمیعا
ما الفت بین قلوبهم و قال واذکروا نعمت الله علیکم اذ کنتم اعدا فالف بین قلوبکم فاصبحتم بنعمته

Marfat.com

اخوانا و معلوم است بوجهی که امکان شک ندارد که عرب پیش از زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اجهل ناس و اقطع ایشان بودند بارحام خدا تعالی همه را بفیض صحبت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
متفق ساخت و تالیف فرمود و اهل بدو و حراس ضب و یربوع را متادب بآداب انبیا گردانید
و هر کسی بر حسب استعداد خود از مائده کرم آنحضرت صلی الله علیه وسلم فائده گرفت الا هر ماردی متمردی
که ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوه حال وی است و همچنین در زمان شیخین اکثر
ناس بر حسب استعداد بهره برداشتند الا اشقیای چند پس میزان رحمت عامه ظهور لطف است
در حق اکثر افراد انسان نه کل آن ما را بحث در همین صفت که رکن اعظم نبوت و خلافت همین
تواند بود و سنة الله و سنة رسل الله آنست که مر الحق را با شهد مدارات برآمیزند تا معجونی باشد که
بیماران امراض نفسانی بگلو توانند فرو برد لهذا رخص در شریعت نازل شدند و آنحضرت صلی الله
علیه وسلم با منافقان مدارات نمود و نیز سنة رسل الله آنست که مخاطبات غامضه با ایشان
القا ننمایند تا دل ایشان متحیر نگردد و با ایشان بر روش ایشان باشند تا اخذ فیض توانند کرد
و لهذا خدا تعالی آدمیان را پیغامبر ساخت نه ملائکه را چنانکه در قرآن عظیم مکرر بیان فرمود پس
مشابهت کامله با انبیا همین است که باین نوع معامله کنند و هر که این صفت در وی اکمل وی
افضل امت باشد باعتبار نشر ملت و پرورش اهل ملت و همین است تفسیر افضلیت در خلافت
پس مانع از ظهور این صفت هر چه باشد خواه شدت ورع و غموض قول و غلبه تجرد یا غیر آن از
کمال نیابت و تمام خلافت و انتها در تشبه با پیغامبران و آنچه بنفع ملت عائد است باز داشته
است و این سخنی است که بر سبیل تنزل گفته می شود و الا اگر مر الحق را بر شگافیم به نسبت تجوز
در ماکل و ملابس و تقلل معاش و مانند آن مسلم است و با مبحث ما تعلقی ندارد و اختصاص
آن مسلم نیست و اگر به نسبت اموری که بخلافت و ریاست تعلق دارد و به نسبت ترک
مقاتلات مسلمین که خطر آن اعظم است بگوییم مر الحق بجانب شیخین است و نهایت امر مرتضی
آن باشد که لا له و لا علیه و اگر به نسبت قلت اعتنا بتالیف جمعی که همراه او بودند اعتبار کنیم پس

Marfat.com

مرا بحق تالیف ایشان ست چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کردند زیرا کہ انتظام مسلمین چون بغیر
اینمعنی متحقق نمیشود واینمعنی یکی از امور مہمہ باشد وہمچنین اگر غموض سخن را برشگافیم بہ نسبت
علوم دقیقہ محل بحث نیست بلکہ واقع ہم نیست چنانکہ بتفصیل بیان کردیم واگر بنسبت تورید
در سخن و دور دور رفتن در مقتضای الحرب خدعۃ اعتبار کنیم موجب مدحی نمیباشد وہمچنین رغبت
مائل بودن بتجبر و با وجود آنہمہ مداخلات و منازعات وکشش وکوشش کہ سابقاً از ہیچ خلیفہ مثل
آن ظاہر نشد اگرچہ منتج ثمرات نگردید گنجائش تسلیم ندارد وبون بائن است در آنکہ ہمہ عرب بعد انہماک
در رذائل نفس ازین مہالک صعبہ بفیض آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بقدر استعداد خود باخلاص
شوند الا ماروی متمردی کہ ختم اللہ علی قلوبہم صفت اوست وقلیل ماہو وہمہ عرب بعد خلاص
از رذائل وتمرن بر فضائل در مہالک صعبہ واقع شوند بقدر استعداد خود با الاہر نمک بختی کہ با
حوادث نیکبختی اورا نہ جنباند وقلیل ماہو واگرچہ این چیزہا در جلالت مرتضیٰ قدح نمیکند زیرا کہ ذر آن
مخالفان بران مخالفان است فقط لیکن چون رجوع ثواب اعمال بہ پیشوای قوم امر مقرر است
می باید کہ اجور اعمال تابعان بشیخین زیادہ عائد شوند وبحضرت مرتضیٰ اجر بعض تابعان عائد شود
واز دیگران نہ اجر عائد شود ونہ وزر واینمعنی در افضلیت کافی است اما افضلیت شیخین باعتبار
تحمل اعباء دعوت پس بیان اوانست کہ اعباء دعوت سہ نوع بودہ اند نوعی کہ پیش از ہجرت
بود وقتی کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اظہار دعوت اسلام نمودند وعرب ہمہ بکفر وانکار برخاستند
وبایکدیگر براین امر اتفاق نمودہ بایذاء آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واصحاب مشغول گشتند در نیوقت
صدیق اکبر وعمر فاروق سبب کسر جماعہ کفار وفل حد ایشان گشتند چنانکہ تقریر آن گذشت کہ
صدیق اول کسی است از احرار بالغین کہ مسلمان شد وبر فقراء صحابہ (کندی را تیزی آب داد) انفاق نمود وآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ما نفعنی مال احد ما نفعنی مال ابی بکر ودر مشاق آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نصرت داد وفاروق سبب عزت اسلام وغلبہ مسلمین گردید بخلاف مرتضیٰ کہ در آن
عصر صغیر بود زیرا کہ وقت اسلام ہفت سالہ بود یا دہ سالہ عن عمر مولی عفرۃ قال سئل محمد بن کعب

Marfat.com

القرظی عن اول من اسلم اعلی او ابو بکر قال سبحان اللہ علی اولہما اسلاما وانما اشتبہ علی الناس
لان علیا اخفی اسلامہ من ابی طالب واسلم ابو بکر فاظہر اسلامہ ولا شک عند فان علیا اولہما
اسلاما اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وعن حبۃ العرنی قال رایت علیا ضحک علی المنبر لم ارہ ضحک
ضحکا اکثر منہ حتی بدت نواجذہ ثم قال ذکرت قول ابی طالب ظہر علینا ابو طالب وانا مع رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ونحن نصلی بطن نخلۃ فقال ما ذا تصنعان یا ابن اخی فدعاہ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم الی الاسلام فقال لہ بالذی تصنعان باس او بالذی تقولان باس ولکن
واللہ لا تعلونی استی ابدا فضحک تعجبا بقول ابیہ ثم قال اللہم لا اعرف ان عبدت معک من ہذہ الامۃ
عبدک قبلی غیر نبیک ثلاث مرار لقد صلیت قبل ان یصلی الناس سبعا اخرجہ احمد ونوعی کہ بعد
از ہجرت بود تا وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وشیخین ومرتضی بعد اشتراک در تحمل اعباء جہاد
مختلف شدند مرتضی بشجاعت پہلوانی پیش قدمی کرد وشیخین بمشورت کہ شعبہ ایست از شجاعت
ملوک وامرا واگر کسی تامل بلیغ واستقرا تام بکار برد بداند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قدری
کہ با شیخین مشورہ کردہ اند واصغاء صلاح دید ایشان نمودہ با دیگری نکردہ اند وانیمعنی را بصور
وحکایات ظاہر ساخت ونوعی کہ بعد وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ظاہر شد در اموری کہ در
بہشت آنحضرت داخل نبود کما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او تیت مفاتیح الارض لیکن
سعود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلاء اعلی پیش از ظہور آن مقدر بود پس شیخین بطریق نیابت
آنمعنی را سر انجام دادند در ان باب ہیچ لاحقی را بحوق بایشان ممکن نشد بہ ہمای مساوات
ومسابقت وحضرت مرتضی انیمعنی را در شش تراو انمود گفت سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
وثنی ابو بکر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنۃ فہو ما شاء اللہ واین قول از مرتضی بطریق تواتر رسیدہ
کردہ شدہ وہر کہ اسانید آن میخواہد در مسند احمد نظر کند وحضرت مرتضی در ایام خلافت خود در
شغل دفع فتنہا ومنازعہا افتاد ودر ایام او ہیچ بلد مفتوح نشد وہیچ فتحی ظاہر نگردید بلکہ جہاد
بالکلیہ مسدود ماند پس باعتبار تحمل اعباء جہاد شیخین افضل وارجح شدند باید دانست کہ شجاعت

Marfat.com

دو قسم است شجاعت پهلوانان و شجاعت امرا شجاعت پهلوانان غلبه براقران است و زیادتی بقوت بطش و ثبات قلب و شجاعت امرا فتح بلاد و هزیمت دادن جیوش است بسیاست جیده و حسن استعمال انها در مواضع آنها باثبات قلب و زیادت عقل و عدالت و دانستن هر چه در وقت مطلوب است از صلح و جنگ و تانی و عجلت و دانستن معرفت هریک از افراد جیش و کار مطلوب گرفتن از ایشان و گاهی این دو شجاعت مفترق میشوند چنانکه عنتر موصوف بود بشجاعت پهلوانی فقط و امیر تیمور بشجاعت امرا فقط پس تیمور اشجع ملوک بود هر چند منقول نشد که با پهلوانی مبارزت کرده باشد و او را از پا افگنده باشد و هر چند حضرات خلفا هم متصف بودند بهر دو شجاعت اما حضرات شیخین را فضل بود در شجاعت امرا و حضرت مرتضیٰ را زیادت بود در شجاعت پهلوانان و اینمعنی بدیهی است بنسبت کسی که سیرت کسی همه ایشانرا منقول همه از ایشان دانسته باشد و شجاعت امرا انفع است در تمشیت ملت و شجاعت پهلوانان نیز ذی دخلی دارد بقدر خود و لهذا نصیب آنحضرت صلی الله علیه وسلم که میزان شرف و فضل است و منتهای آن از شجاعت امرا او فر و اتم بود بنسبت شجاعت پهلوانان و همچنان از روسای دین و دنیا شده آمده است اما افضلیت شیخین باعتبار نشر علوم دین بیان آن آنست که افضل علوم قرآن عظیم است و جمع کننده قران و نصب کننده قاریان در آفاق شیخین اند و حضرت مرتضیٰ هر چند روایت قرآن کرده است اما روایت آن نکرده اند الا اصحاب عبد الله بن مسعود از اهل کوفه مثل زرین حبیش و ابو عبد الرحمن السلمی و ایشان اول بار قران را بر عبد الله بن مسعود خوانده بودند و بر مرتضی دو بار گذرانیدند و اگر نمیگذرانیدند هم روایت ایشان صحیح می بود عن سعد بن عبیدة عن ابی عبد الرحمن السلمی عن عثمان عن النبی صلی الله علیه وسلم قال خیرکم من تعلم القرآن وعلمه قال واقرانی ابو عبد الرحمن فی امرة عثمان حتی کان الحجاج قال وذلک الذی اقعدنی مقعدی هذا اخرجه البخاری و بعد از قران عظیم حدیث آنحضرت است صلی الله علیه وسلم و فاروق محدثین را در آفاق فرستاد و اصل علم حدیث همانست از جمله ایشان

Marfat.com

عبداللہ بن مسعود بود در کوفہ و روایت او در کوفہ ثابت است و از جملہ ایشان ابو موسی و جمعی دیگر
در بصرہ و ہمچنان در شام جمعی از صحابہ امام مرتضی در بلاد کسی را نصب نکردوی در حدیث مثل عبداللہ بن مسعود ست
لیکن اینجا فرقی ہست کہ اہل حدیث از آں اند و آن آنست کہ اصحاب عبداللہ بن مسعود ثقات و فقہا اند و رواۃ حضرت
مرتضی لشکریان مستور الحال و حدیث مرتضی بدرجہ صحت نرسیدہ است الا آنچہ اصحاب عبداللہ بن مسعود روایت کردہ
اند عن ابن ابی ملیکۃ قال کتبت الی ابن عباس اسالہ ان یکتب لی کتابا و یخفی عنی فقال ولد ناصح انا اختار لہ
الامور اختیارا و اخفی عنہ قال فدعا بقضاء علی فجعل یکتب منہ اشیاء و یمر بالشیء فیقول واللہ ما قضی بہذا علی الا ان یکون ضل و عن ابی اسحق قال لما احدثوا تلک الاشیاء بعد علی قال
رجل من اصحاب علی قاتلہم اللہ ای علم افندوا افسدوا و عن ابن عباس قال سمعت المغیرۃ
یقول لم یکن یصدق علی علی فی الحدیث عنہ الا من اصحاب عبداللہ بن مسعود روی الاثنان و
الثلثۃ مسلم فی مقدمتہ صحیحہ و اما اہل مدینہ و اہل شام از حضرت مرتضی حدیث ندارند الا قلیلی
و بعد از قرآن و حدیث مدار اسلام بر فقہ ست و امہات فقہ مسائل اجماعیہ عمر فاروق است
و اگر اکثر اہل اسلام را بنظر امتحان نگاہ کنی حنفیان و مالکیان و شافعیان اند ایا از سبب مالک
پس مبنای آن موطا ست و در موطا از روایت مرتضی بجز چند حدیث مرفوعہ و چند اثر شمردہ شدہ
منقول نیست و ہمچنین در مسند ابی حنیفہ و آثار امام محمد کہ مبنای فقہ حنفیہ است از روایت مرتضی
بجز چند حدیث مرفوع و چند اثر شمردہ شد زیادہ از آنچہ در موطا ست بقلیلی منقول نیست و ہمچنین
در مسند شافعی کہ مبنای مذہب شافعیہ است از روایت مرتضی بجز چند حدیث مرفوع و چند اثر
موقوف کہ بنسبت احادیث مرویہ از دیگران در نہایت قلت است منقول نیست و کسی
کہ بر اصول و امہات این مذاہب اطلاع دارد شک نمیکند در آنکہ اصل این مذاہب
اجماعیہ فاروق است و آن مانند امر مشترک است در میان ہمہ انہا بعد ازاں اعتماد بر فقہاء
صحابہ از اہل مدینہ مانند ابن عمر و عائشہ و فقہا سبعہ از کبار تابعین مدینہ و زہری و مانند
آن از صغار تابعین مدینہ اصل مذہب مالک است کہ بصورت خاص مذہب او ازاں پیدا شدہ

Marfat.com

همچنین اعتماد بر فتاوی عبد الله بن مسعود در غالب حال و بر قضایاے مرتضی در بعض
احوال بان شرط که اصحاب عبد الله بن مسعود روایت کرده باشند و اثبات نموده و بعد ازان
بر تحقیقات ابراهیم نخعی و شعبی و تخریجات ایشان اصل مذهب ابی حنیفه است که سبب آن صورت
خاص مذهب او پیدا شده و همچنین تفتیش معتمد فقهائی مکه و مدینه و عرض اقوال ایشان بر
احادیث مرفوعه و تثقیف آنها بر قواعد اصول و تطبیق مختلفات از آنها و مانند آن سبب صورت
خاص مذهب شافعی شده است (راست کردن ۱۲) و جمع و تنقیح احادیث مرتضی و آثار مرتضی نیست اما اینمعنی را
بجز ماهر در اصول و امهات این مذاهب نمیتواند شناخت و بعد ازان علم سیر در قائق است
و حضرت مرتضی یکی است از علماء صحابه درین باب متساوی القدم با عبد الله بن مسعود و غیر
آن اما استناد نحو بحضرت مرتضی پس امریست اعتباری و نقلی بآن صحیح نشده عن عاصم عن
مورق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا الفرائض واللحن والسنن کما تعلمون القرآن
اخرجه الدارمی وفی الدر لنثیر اللحن یرید تعلموا لغة العرب باعرابها وفی الکشاف فی تفسیر قوله تعالی
ان الله بریٔ من المشرکین ورسوله فی تاویل روایة ورسوله بالجر علی الجوار وقیل علی القسم
کقوله لعمرک وحکی ان اعرابیا سمع رجلا یقرأها فقال ان کان الله بریٔ من رسوله فانا منه بریٔ
فلببه الرجل الی عمر فحکی الاعرابی قراءته فعندها امر عمر بتعلیم العربیة انتهی و این قصه دلالت میکند
بر آنکه عجمیان را مقید ساختن بنحو نشاء ان فاروق بود اما تصوف بمعنی سلوک و تهذیب باطن
پس نمی بینیم که حضرت مرتضی در روایت این باب اکثر باشد از ابن مسعود و ابن عمر مثلاً
سوال اگر گوئی که حضرت مرتضی اعلم ناس بود بقرآن و سنن و مردمان از وی آنهمه روایت
کردند اما بسبب سوء تحمل ایشان علم او مختلط شد و انتفاع تام بآن متحقق نگشت پس افضلیت
مرتضی را ازین معنی چه خلل رسید جواب گوئیم آری فضل مرتضی را فی نفسه اینمعنی خلل نکرد و نه
استحقاق او خلافت را و همین است عقیده ما ولیکن نیابت پیغمبر را از جهت جارحه بودن
در آنچه خدا تعالی اجمالا پیغمبر را داد و تفصیل او بر دست یکی از امتیان او مطلوب بود خلل نمایان کرد

Marfat.com

زیرا که خلیفه پیغامبر بحقیقت مانند نی است که در دهان نائی باشد ؎ او بجز نائی و ما جز نی
نائیم ٭ او دمی بی ما و ما بی وی نه ایم ٭ پس اراده الهی منعقد میشود بظهور علم و رشد در افراد
انسان و رفع مظالم ایشان و انقیاد عالم اینمعنی را از اراده هرگز متخلف نیست کما قال عز من
قائل ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انهم لهم المنصورون وان جندنا لهم الغالبون و این
بمثابه آنست که در دل نائی غزلی بهم میرسد که مقام راست یا عشاق را مثلا در ضمن فلان
غزل بسر آید بعد از آن رنگی ازین اراده در قوای عقلیه و قلبیه پیغامبر فرود می آید و قوای
او را بافعال مناسبه بآن مقصد در هیجان می آرد و پیغامبر منقاد این رنگ شده بهر روش
ممکن در سینه این مقصود مداخلت میفرماید و این بمثابه آنست که نائی صوتی از گلوی خود
بر می آرد که اجمال همان نفس ها است که بر روی کار خواهد آمد اما برای رفع صوت یا تحسین آن
نی را بر دست میگیرد بر دهان خود می نهد بعد از آن همان اراده الهی بواسطه همت پیغامبر
و عزیمت او و مداخلت او و نسبت او در نفس شخصی که مستعد آن کار بوده است کار میکند
و از وی آن افعال انشا مینماید و این بمثابه آنست که از نی صوتی حزین بر میخیزد و او صفیری
بیش نیست اینست معنی خلافت نبوت و این فضیلتی است قطع نظر از قابلیت و استعداد
اگر در فضیلت جمعی مشترک باشند و اراده الهی تخصیص یکی از آن جمع کند باعتبار مصالحی که
خدا تعالی بعلم آن متفرد است این شخص افضل امت باشد و نائب مطلق پیغامبر اینجا وجود
بالفعل مطلوب است نه وجود بالقوة و تفاضل انبیا از همین جهت بکثرت امت واقع است
در حدیث معراج آمده است که حضرت موسی علیه السلام چون کثرت امت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم دیدند رقت کردند و گفتند بعث بعدی غلام یدخل الجنة من امته اکثر ممن یدخل
من امتی و آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند تزوجوا فانی مکاثر بکم الامم اگر وجود بالفعل
فضیلت مطلوب نمیبود چرا کثرت طلب میکردند حال آنکه فضل آنحضرت صلی الله علیه وسلم
فی نفسه همانست که سابق بود پس وجود خارجی اینجا شرح اراده الهی میکند و هر چند کثرت

Marfat.com

فائده واقع شود خلافت نبوت محکم تر باشد واین فضیلت امری است که تا عارف تحقیقا
وتخلقا بان رنگین نشود کنه آن نداند ورجحان او را بر سائر فضائل نفهمد واین فقیر تا رائحه ازین
بستان نشمید بآن آشنا نشد واین بحثی است که بفن علیحده تعلق دارد لهذا البسط سخن درین
مسئله نمی کنم واین فضیلت بحسب حقیقت خود مشروط باستعدادی نیست ؎ تو چون
ساقی شوی ورد تنک ظرفی نمی ماند ٭ بقدر بحر باشد وسعت آغوش ساحلها ٭ لیکن
سنة الله بران جاری شده که این فضیلت ندهند مگر کسی را که جامع فضائل شتی باشد
جبلة وکسبا ومدتها رحمت الهی که به پیغامبر متوجه شده بود در ضمن آن پیغامبر باین شخص
نیز کار خود کرده باشد واخلاق کامله داشته باشد وعلوم پیغامبر بوجه کامل اخذ کرده بود
شرطیه این شروط ازین جهت برخاسته است اما افضلیت شیخین باعتبار صفات قلبیه که
آنرا بعرف اهل زمان بطریقت تعبیر کنند پس بدو وجه بیان کنیم اول آنکه زهد مرتضی از قسم
زهد اولیا بود وزهد شیخین مانند زهد انبیا وورع مرتضی از قسم ورع اولیا بود وورع شیخین مانند
ورع انبیا ودلیل واضح برین مدعا آنست که اتفاق جمیع اهل تاریخ است برآنکه ورع مرتضی
وزهد او سبب عدم انتظام خلافت او شد وورع شیخین وزهد ایشان سبب انتظام خلافت
ایشان گشت ومعلوم است که اوصاف کامله انبیا بوجهی واقع است که مانع ریاست عالم
نمی شود بخلاف زهد اولیا ووجه ثانی آنکه اعظم انواع زهد آنست که بی رغبتی کند در خلافت
که صورت جاه است بلکه اگر بحقیقت رجوع کنیم زهد ترک مقتضای نفس خود است هرچه باشد
پس اگر شخصی که مقتضای نفس او مال است نه جاه زهد او ترک مال باشد از خوف خدا یا بجهت
تفرغ برای ذکر او نه ترک جاه وشخصی که مقتضای نفس او جاه باشد نه مال زهد او ترک جاه
باشد نه ترک مال پس حضرت مرتضی سعی ها کرد برای خلافت وجنگها بعمل آورد وتدبیرها نمود
هرچند این همه برحسب اجتهاد وی باشد وبرخصت شرع لیکن کسی که اصل این حادثه ها
از وی واقع نشد حال او اصفی است از کسیکه باین حادثه ها افتاد واعظم انواع ورع آنست

Marfat.com

کہ ترک کند مقاتلات را بین المسلمین زیرا کہ قتال خطر او اعظم است و اثم او اشد پس اگرچہ در شرع
وجہ اباحت یافتہ شود و بادنی شبہ ترک نماید و این مقاتلات در شیخین واقع نشد بخلاف حال
مرتضی و ہمچنین تواضع اعظم انواع او تواضع با اقران خود ست در وقتی کہ با ایشان دران فن
ہمعنان باشند و شیخین با اہل علم و با مستحقین خلافت در زمان خود بغایت تواضع داشتند
زیادہ از حضرت مرتضی و ہمچنین ہر صفتی ازین صفات چون برشگافتیم انواع بسیار دارد
و اعظم انواع آن در شیخین می یابیم و اگر زہد و ورع بمعنی تقلل در معاش بگیریم فضل حضرت
مرتضی بحسب آن نیز محل تامل است عن محمد بن کعب القرظی ان علیاً قال لقد رایتنی مع رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و انی لاربط الحجر علی بطنی من الجوع و ان صدقتی الیوم لاربعون الفاً
و فی روایۃ وان صدقۃ مالی لتبلغ اربعین الف دینار اخرجہ احمد و اگر بمعنی احتیاط در تصرف
بیت المال اعتبار کنیم ہمہ دران متساوی الاقدام انداز قصص اختصاص حضرت مرتضی
بآن ظاہر نمی شود سوال اگر گوئی کہ مداخلات و منازعات حضرت مرتضی درین امور ہمہ
لسعی فی اللہ بود و ہر سعی کہ کردہ بنا بر بقای تام و معرفت کاملہ کردہ اینجا توکل با سباب جمع
نمیتواند شد پس انمیعنی با افضلیت از جہت ورع و زہد و توکل و تواضع و مانند آن منافاۃ
ندارد جواب گوئیم احسنت بغور سخن فرو رفتی و آنچہ تحقیق است درین باب آوردی اما بنوز
عمق سخن باقی است حفظت شیئاً و غابت عنک اشیاء و درینجا شبہ نیست کہ حضرت
مرتضی از کاملان و مکملان بود و مثل این حرکات از مثل حضرت مرتضی نمی آید مگر اللہ فی اللہ
و این سعی ما با توکل و زہد منافات ندارد اما آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند ان روح القدس
نفث فی روعی ان نفسا لا تموت حتی تستکمل رزقہا الا فاجملوا فی الطلب و درین حدیث اشارہ
است بمعرفت دقیقہ از علم سلوک و آن آنست کہ آدمی در مبتدا توجہ الی اللہ افعال رجوع
مستند میگرداند و وی بحقیقت قدری است در طریقت ہر چند باعتبار شریعت سنی باشد
بعد ازان ترقی میکند بتوحید پس ہمہ حرکات عالم را مستند می بیند بفاعل واحد مثل مستنا

Marfat.com

حرکات بعبث ها مهره بازی باوستادی که ورای ستر نشسته است و وی درین حالت جبری
است در طریقت بعد ازان هر دو صفت در وی جمع میشوند و رؤیت یکی از دیگری مانع نمی آید
و درین حالت متوسط شد در قدر و جبر و قائل شد بامر بین الامرین و رجوع نمود بمرتبه عوام
اهل سنت و سنی گشت در طریقت بعد ازان او را لباس دیگر می پوشانند در نظر او سست
میکنند اسباب را هر چند که این اسباب منافی توحید او نیست بلکه هر چند اسباب بیشتر توحید
او زیاده تر اما با این همه اجمال فی الطلب پیش می آرد چنانکه از فلتات لسان وی و مجاری
احوال وی مستفاد میشود که ازین همه وارسته است و حالت اولی حال اولیا است و حالت
ثانیه مقام انبیا که بوراثت ایشان کمل اولیا بآن مشرف میشوند همچنین در اول حالت آدمی
بزبان ذکر میگوید و دل او عین ذکر نشده است بعد ازان ترقی میکند و دل او عین ذکر میگردد
و از ذکر زبانی مستغنی میشود بلکه آنرا نمیتواند کرد بعد ازان تفرقه واقع میشود در میان زبان وی
و دل وی زبان وی بکلام ناس متکلم است و دل او عین ذکر است و این حال اولیا است
بعد ازان او را لباس دیگر می پوشانند و رغبت میدهند بذکر و او را در مقام ذاکران میگذارند
و این مقام انبیا است و لهذا حضرات انبیا با وجود کمال خود اورع ناس بودند و از هد ایشان
و اعبد ایشان نمی بینی که مولانا جلال الدین رومی قدس سره میفرماید

ترک استثنا ز مردم قوت است	نه همین گفتن که عارض حالت است
ای بسا نادرده استثنا بگفت	جان او با جان استثنا است جفت

و شک نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم باکمل معنی استثنا متصف بودند معهذا مواخذه
کرده شد ایشان را بر ترک استثنا و چند روز وحی نیامد و بعد ازان نازل شد و لا تقولن لشیء
انی فاعل ذلک غدا الا ان یشاء الله و حضرت سلیمان علیه السلام لا محالة بحقیقت استثنا
متصف بودند معهذا بر ترک لفظ استثنا مواخذه واقع شد و حضرت موسی علیه الصلوة والسلام
با آنهمه جلالت گفتند انا اعلم پس برین کلمه عتاب کرده شد بالجمله ظواهر انبیا و ورثه ایشان

استثنا بمعنی ان شاء الله گفتن و کار خود بمشیت او تعالی سپردن معنی آنکه کارهای خود را بمشیت سپردن سخت دلی مردمان است این عذر که مانع ازین امر حالت طاری است نمی زیبد آری بسیار کسان بزبان ان شاء الله نگویند و دل شان باین صفت جفت میباشد ۱۲ منه

حضرت سلیمان تغافل امرا خود از جهاد دیده تمنا کردند که در شبی با هفتاد زنان خود صحبت کنم هر یکی پسری زاید که مرد میدان جنگ شود و ان شاء الله نگفتند کسی حمل نگرفت صرف زنی حامله شد و بچه ناقص زاد همین مواخذه شد ۱۲ منه

روزی حضرت موسی خطبه خواندند و پند دادند در دل مردم تاثیر جوش کرد مردی پرسید که از تو داناتری است فرمود که من داناترین مردم هستم و ما شاء الله نگفتند عتاب شد که پیش بنده خضر برو که از تو عالم تر است

مائل میباشد بقصد الی الله بعد از انکه از سیر فی الله و بالله همه فراغ حاصل کرده اند و سر این همه
آنست که سالک را بقا نمیدهند مگر بصورت اصل جبلت او پس انبیا و ورثه ایشان در اصل جبلت
بوضعی مخلوق میشوند که قوت ملکیه ایشان قوی تر باشد و قوت بهیمیه ایشان با وجود قوت خود
منصبغ بصبغ ملکیه و متاثر از وی بود بمنزله شعله سراج که بالطبع مائل بعلو است و بعد از فنا
صورتیکه ایشانرا میدهند همان میل بعلو و انصباغ قوت بهیمیه بصبغ قوت ملکیه خواهد بود بخلاف
غیر ایشان و همین است وجه جمع در اقوال مختلفه ائمه سلوک خواجه نقشبند قدس سره بطریق تمثیل
فرمودند ؎ موسی اندر درخت آتش دید ٭ سبز تر میشد آن درخت از نار ٭ شهوت و
حرص مرد صاحبدل ٭ اینچنین دان و اینچنین انگار ٭ و بعض اتباع خواجه نقشبند گفته اند که
غضب فانی و باقی اشد است از غضب عامی و سیدی عبد القادر قدس سره میفرمایند که بعد
حصول فنا و بقا مجاهده دیگر پیش می آید و کسر نفس دیگر بار لازم می شود پس هر یکی از ایشان
بمقامی خبر داده است و اختلاف الاقوال لاختلاف الاحوال و این مسئله یکی از غوامض علم
سلوک است فتدبر ترشد اینست تقریر آنچه درین رساله از دلیل نقلی و عقلی بر تفضیل شیخین اقامت
نموده ایم بقیة الکلام دفع شبهات مخالفان است و ما را درین رساله با اجوبه امامیه و زیدیه کار
نیست مناظره ایشان بر طور دیگر می باید نه باحادیث صحیحین و مانند آن و بعد از قطع نظر از امامیه
و زیدیه باستقرا معلوم شده که مخالفان و متوافقان درین مسئله سه گروه اند جمعی که مشتغل اند
بعلم کلام نصیر طوسی شبهات چند برهم دوخته اعتقاد ایشانرا مختل ساخته است و ایشان بر رد
آن شبهات قادر نشده تقلید سلف صالح خود دست آویز ساخته اند کما یظهر من کلام العضد
و التفتازانی و غیرهما و ماده شبه ایشان عدم تنقیح فضل کلی است از غیر آن و جمعی که ناظر اند در علم
حدیث بطریق وراقیه نه بطریق تحقیق و اجتهاد پس قادر نشدند بر جمع مختلفات حدیث و مسقط
اشاره هر حدیث جدا از دیگری نفهمیدند و از استاذان محقق معانی حدیث را فرا نگرفته اند و
خللی که ایشان را پیش آمده نه در همین مسئله است تنها بلکه در بسیاری از مسائل فقه و کلام دست

Marfat.com

و پاگم کرده اند و سوفسطائیه ملت مصطفیه گشته نه تقلید سلف را محکم کرده و نه طرق اجتهاد و تحقیق را استوار نموده کلاغی تگ کبک در گوش کرد تگ خویشتن هم فراموش کرد و جمعی که مشتغل اند بعلوم صوفیه و رفع سلاسل صوفیه بحضرت مرتضی که در میان ایشان مشهور شده است دست آویز نموده از حقیقت کار غافل ماندند یا مکاشفات و اعتبارات شیخ محی الدین بن عربی و امثال او در کتابها دیده بظاهر آن مغرور شده اند و هر چند مخاصمه با این سه فریق ازان بیشتر است که درین عجالة الوقت استیفاء آن توان کرد لیکن مقصود درینجا اشاره باصول این شبهات و ایما بامهات طرق تفصی ازان است و ما لا یدرک کله لا یترک کله و آنرا در ضمن سه فصل بیان کنیم

فصل اول

اگر گوئی که صاحب تجرید اثبات کرده است افضلیت حضرت مرتضی را بر سائر صحابه جای که گفته است و علی افضل لکثرة جهاده و عظم بلاءه فی وقایع النبی صلی الله علیه وسلم ولم یبلغ احد درجته فی غزاة بدر و احد والاحزاب و خیبر و حنین و رجعت الصحابة الیه فی اکثر الوقائع بعد غلطهم و قال النبی صلی الله علیه وسلم اقضاکم علی و استند الفضلاء فی جمیع العلوم الیه و اخبر هو بذلک و لقوله تعالی و انفسنا و لکثرة سخائه و کان ازهد الناس بعد النبی صلی الله علیه وسلم و اعبدهم و احلمهم و اشرفهم خلقاً و اطلقهم وجهاً و اقدمهم ایماناً و افصحهم لساناً و اسدهم رایاً و اکثرهم حرصاً علی اقامة حدود الله و احفظهم لکتاب الله العزیز و لاخباره بالغیب و استجابة دعائه و ظهور المعجزات منه و اختصاصه بالقرابة والاخوة و وجوب المحبة والنصرة و مساواة الانبیاء و خبر الطائر والمنزلة والغدیر و لانتفاء سبق کفره و لکثرة الانتفاع به و تمیزه بالکمالات النفسانیة والبدنیة والخارجیة جواب گوئیم منشاء این شبهات عدم تمیز است در میان فضل کلی و فضل جزئی و عدم تفرقه است در میان اوصافی که بآن تشبه کند غیر نبی با نبی از جهت نبوت او و عدم تنقیح است صنفی را از فضیلت که باعتبار ریاست ملت و خلافت انبیا بکار آید از صنفی دیگر که در آن معنی بکار نیاید اگرچه

Marfat.com

اصل فضیلت مشترک باشد و این مبحث را سابقا شرح کردیم و باک نیست از اعادهٔ نکت منتخبه از آن
باید دانست که خدا تعالی در کتاب عظیم میفرماید الیوم اکملت لکم دینکم واتممت علیکم نعمتی پس ما را در
اصل امر مدت التفات بغیر پیغامبر نیست همت ما محصور است بر اخذ از پیغامبر صلی الله علیه وسلم
و سرمایهٔ سعادت همان علم ماخوذ از آنحضرت میدانیم زیرا که شریعت همانست که از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم اخذ نموده ایم و آن منسوخ نمی شود و غیر آنحضرت را مفترض الطاعة بعینه نمیدانیم آری
در روایت شریعت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و فهم معانی آن محتاجیم بصحابه و تابعین و مجتهدین
و محدثین و هدایت و نعمت همان است که خدا تعالی آنحضرت را صلی الله علیه وسلم داد آری بعض
چیزها موعود بود و آنحضرت صلی الله علیه وسلم پیش از انجاز آن موعود برفیق اعلی صعود فرمود
لحکمة لا یعلمها الا الله تعالی پس انجاز موعود واقع شد بر دست بعض اصحاب آنحضرت پس هر وقت
که ملیین در علوم ملیه فضل کلی ذکر کنند مقصود ایشان نیست الا تشبه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم
در اوصاف او باعتبار نبوت او و واسطه بودن در میان امت و آنحضرت بوجهی که اگر این
واسطه را اعتبار نکنیم سلسله اخذ گسسته گردد و نیابت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن معنی که
آن امور موعوده بر دست کسی ظاهر شود باصل اخلاق و اعمال فضل کلی تعلق ندارد الا
بالعرض و آن انست که آن اخلاق و اعمال مفضی به نیابت آنحضرت گردد و تحمل اعباء دعوت
بواسطه او واقع شود در زمان بنی اسرائیل ممکن بود که یک نبی متوفی شود و جهادی و هدایتی
که از دست وی می آمد بدست دیگری ظاهر کنند و وی نبی آن قوم باشد بعد نبی اول خواه
نبی اول استخلاف کرده باشد یا نه و نیز ممکن بود که شخصی پیغامبری را اعانتها کرده باشد و اعباء
دعوت را تحمل نموده باشد مخاصمة و جهادا و اتفاقا و وی افضل امت باشد بآن جهت که
رحمت الهی در ضمن پیغمبر شامل حال او شده و نیز ممکن است که شخصی پیدا شود که قوی علمیه
و عملیه او مناسبت تمام داشته باشد با پیغامبر ازین جهت افضل امت باشد هر چند از
کارهائی که پیغامبر در مدت حیات خود کرده بود از تحمل اعباء دعوت چیزی از وی بظهور نرسیده

Marfat.com

وچون نبوت منقطع شد صورت اولی بعینها ممکن نیست بلکه اقرب شئی باو ظهور موعود پیغامبر
است بر دست وی بعد تسبب پیغامبر دران امر بوجوه بسیار و هر سه ازین خصلت در شیخین
متحقق بودند و صحابه بقدر استعداد خود ها درین امور داخل اند و حضرت مرتضی که یکی از کاملان
و مکملان است بطریق اولی باصول این صفات متصف است اما تشبه شیخین به پیغامبر درین
خصال باعتبار هیئة اجتماعیه اتم بود از تشبه مرتضی و چون تحریر مدعا باین وجه کردیم معارضات
و ممانعات متکلمین از هم پاشید معهذا تنبیه بر بعض اجوبه شبهات ضرور است **قوله** لکثرة جهاده
وعظم بلاءه فی وقائع النبی صلی الله علیه وسلم فی غزاة بدر واحد والاحزاب وخیبر وچنین باید دانست
که منشاء این فضائل اعانت پیغامبر است در تحمل اعباء پیغامبر و آن اعانت بچند وجه متحقق
میشود هر چند شیخین و مرتضی جامع بودند در اصل این وجوه اعانت شیخین قبل از هجرت و بعد
وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بیشتر بود از اعانت مرتضی و اعانت در ایام دولت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بعد هجرت بتدبیر و مانند آن از شیخین زیاده تر واقع شد و از حضرت مرتضی
شجاعت و پهلوانی زیاده تر بظهور پیوست پس اینهمه چیزها مناقب عظیمه و فضائل جلیله او
شدند و حق له ذلک اما در اصل تشبه شیخین اقوی و اولی و افضل باشند و اگر در هر وجه فضیلت
و هر صفت او افضلیت واقع شود این محال است و سنة الله بآن جاری نشده است که
مقربان همه در هر امر مساوی باشند لیکن افضلیت باعتبار اصول این خصال است که تحمل
اعباء دعوت است **قوله** و رجعت الصحابة الیه فی اکثر الوقائع بعد غلطهم الخ باید دانست که حضرت
فاروق و حضرت مرتضی هر دو مبشر اند بزیادت علم و حکمت چنانکه در احادیث بسیار آمده است
اما علم دو قسم است یکی سرعت انتقال ذهن بماخذ مسئله از شریعت یا عقل دیگر نشست دادن
مسائل شریعت و تامل کردن در آنکه این انتقال یا انتقال دیگر در قواعد مبسوط شریعت
کدام مناسب تر است تفصیل این اجمال آنست که اعلی انواع علوم اینست که خدا تعالی
وحی فرستد بر پیغامبر خود و وی بحق الیقین حقیقت آن بشناسد و حق را از باطل ممیز کند بوجهی که

Marfat.com

شبه را در انجا دخل نباشد و این مخصوص بحضرات انبیا است و بعد از ان خروج است از مسائل
مبسوط در ملت که مشتبه باشند باهم بسوی چیزی که در ان شبه نباشد بنص متواتر و تصریح صحیح صاحب
ملت و اجماع جمله ملت تا انچه بقطع ثابت شد از غیر آن فرق کرده شود و انفع در ملت اسلام و اشبه
بعلوم انبیا نوع ثانی است حضرت فاروق چون مسئله مشتبه میشد بجهت خروج از مضیق اشتباه
بسر حد یقین مشاورت با اصحاب میفرمود تا بسنجد که سخن کدام یک ارجح و احق است و این امری
است مشهور و کلمه حق اگر از کسی ظاهر میشد ستائش او بیحد میفرمود میگفتند لولا فلان لهلک عمر
و این کلمه در حق مرتضی و معاذ بن جبل و زید بن ثابت از ایشان محفوظ است و ستایش کردن
فاروق ابی بن کعب و معاذ بن جبل و ابن مسعود و ابو عبیدة بن الجراح بر السنه مذکور بحقیقت
امتی را در کشف حقائق بر وجه ثانی لابد است از مشاورت و استعانت چنانکه نامه که حضرت عمر
به ابو درداء نوشته است گواهی میدهد بلکه حضرت عمر منظور نظر خود رفع کلمه اسلام ساخته بود و آنرا
کار خود که برای آن پیدا شده و از تقاسیم رحمت نصیب او گشته گرفته بود و اعلاء کلمه حق که موقوف
است بر چیزهای بسیار مثل تنقیح علم شریعت و مثل جهاد اعداء الله و مثل سیاست مسلمین
بوجهی که مفضی باشد بامن ایشان و اطمینان ایشان و هر یکی ازین سه خصلت فروع بسیار دارد
و اقامت بر نوعی بدون معاونان میسر نیست و از هر که اعانتی در چیزی از ان چیزها می یافت
آنرا ستایش بیحد میفرمود و حق او بر ذمه خود میدانست چنانکه بادشاه عادل دانا چون پیش نهاد
خود فتح بلاد و ملک گیری میکند هر پهلوانی را ستایش مینماید و قدر او می شناسد و همچنین اهل
قلم را و ایلچیان را و همچنین هر رامی رصاصه را و صاحب مدافع را و همچنین منهی اخبار را و همچنین
راه نماینده را بمقر اعدا بادشاه عالمگیر هر فتحی که در دکهن واقع میشد بنام ناظم صوبه کابل [illegible]
و او را خلعت فاخره در مقابله آن میداد بان سبب که فتح این ملک موقوف است بر ارتفاع
تشویش خاطر از جیوش توران و ایران و سبب ارتفاع تشویش صوبه کابل بوده است و بعد
ازین همه حکایت رجم مجنونه چنانکه در مسند احمد مذکور است دلالت نمیکند بر غلط فاروق عن

Marfat.com

عطاء بن السائب عن ابی ظبیان الجهنی ان عمر بن الخطاب اتی بامراة قد زنت فامر برجمها
فذهبوا بها ليرجموها فلقيهم علی فقال ما هذه قالوا زنت فامر عمر برجمها فانتزعها علی من ايديهم
وردهم فرجعوا الی عمر فقال ما ردکم قالوا ردنا علی قال ما فعل هذا علی الا لشیء قد علمه فارسل الی
علی فجاء وهو يشب المنفصب فقال مالک رددت هولاء قال اما سمعت النبی صلی الله عليه وسلم
يقول رفع القلم عن ثلاثة عن النائم حتی يستيقظ وعن الصغير حتی يکبر وعن المبتلی حتی يعقل قال
بلی قال علی فان هذه مبتلاة بنی فلان فلعله اتاها وهو بها فقال عمر لا ادری قال وانا لا ادری
فلم يرجمها اخرجه احمد بلکه حکم او برجم صحيح بود از جهت زنا و او مسئله عدم اقامت حد بر مجنون نيز
معلوم بود نزد يک فاروق و عدم تفحيش از جنون نيز منکر نبود زيرا که فقها مجمع اند بر آنکه چون
شخصی پيش قاضی اقرار کند و مخايل جنون بروی ظاهر نباشد لازم نيست قاضی را تفحيش
از آنکه مجنون است يا نيست و مثل اين را غلط نميتوان گفت بلکه مثل آن از آنحضرت صلی الله
١٨٠٢ عليه وسلم واقع شده عن علقمة بن وائل الکندی عن ابيه ان امراة خرجت علی عهد النبی صلی الله
عليه وسلم تريد الصلوة فتلقاها رجل فتجللها فقضی حاجته منها فصاحت فانطلق ومر بها رجل
فقالت ان ذالک الرجل فعل بی کذا وکذا فانطلقوا فاخذوا الرجل الذی ظنت انه وقع عليها
فاتوها فقالت نعم هو هذا فاتوا به رسول الله صلی الله عليه وسلم فلما امر به ليرجم قام صاحبها الذی
وقع عليها فقال يا رسول الله انا صاحبها فقال لها اذهبی فقد غفر الله لک وقال للرجل قولا
حسنا وقال للرجل الذی وقع عليها ارجموه اخرجه الترمذی پس وقتيکه مثل اين امر کمال عصمت
آنحضرت را صلی الله عليه وسلم خلل نکرده باشد افضليت فاروق را چه خلل رساند بلکه غلط از حضرت
مرتضی واقع شد و آن غلط در نفس مسئله فقه بود در قصه احراق مرتد و عبد الله بن عباس بران
متنبه ساخت عن عکرمة ان عليا حرق قوما ارتدوا عن الاسلام فبلغ ذلک ابن عباس فقال
لو کنت انا لقتلتهم لقول رسول الله صلی الله عليه وسلم قال رسول الله صلی الله عليه وسلم من
بدل دينه فاقتلوه ولم اکن لاحرقهم لان رسول الله صلی الله عليه وسلم قال لا تعذبوا بعذاب الله

Marfat.com

فبلغ ذلک علیا فقال صدق ابن عباس اخرجه الترمذی بلکه قضایای فاروق بمحضر جم غفیر
از فقهای صحابه میبود اگر فی الجمله انحرافی در قضا واقع میشد در معرض مباحثه می آمد معهذا انگشت
نه نهادند مگر بر قدری یسیر و دران مسائل جای تفتیش باقی است و قضایای حضرت مرتضی
بمحضر صحابه واقع نمیشد و ممکن که غلط ها بسیار دران مستور مینماند و چون عبد الله بن عباس بر سجلات
مرتضی مطلع شد اعتراض نمود عن ابن ابی ملیکة قال کتبت الی ابن عباس اساله ان یکتب لی
کتابا و یخفی عنی فقال ولد ناصح انا اختار له الامور اختیارا و اخفی عنه قال فدعا بقضاء علی فجعل
یکتب منه اشیاء و یمر به الشیء فیقول والله ما قضی بهذا علی الا ان یکون ضل اخرجه مسلم فی
مقدمة صحیحه پس عدم ذکر غلطات حضرت مرتضی در کتب متداوله بجهت اختفاء علم او و اختلاط
قضایای او است چون رواة او مستور الحال غیر حفاظ بوده اند **قوله** و قال النبی صلی الله علیه وسلم
اقضاکم علی باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم هر شخصی را از فضلاء صحابه بفضیلتی اختصاص
داده است و بکمالی مشرف نموده در باب شیخین فرموده است اقتدوا باللذین من بعدی
و سید کهول اهل الجنة ابو بکر و عمر و در باب فاروق فرموده ما سلک فجا الا سلک الشیطان
فجا غیره و در رؤیای قمیص و لبن بعلم و دین بشارت داده و در باب حضرت مرتضی فرموده
اقضاکم علی و در باب ابی بن کعب فرموده اقرأکم ابی و در باب عبد الله بن مسعود فرموده
اقرأوا القرآن من اربعة ابن ام عبد فبدأ به الحدیث و رضیت لکم ما رضی ابن ام عبد و در باب
معاذ بن جبل فرموده اعلمکم بالحلال والحرام معاذ و در باب زید بن ثابت فرموده افرضکم
زید و در باب ابو عبیدة بن الجراح فرموده لکل امة امین و امین هذه الامة ابو عبیدة و در باب
زبیر فرموده لکل نبی حواری و حواری الزبیر و در باب حضرت عائشه فرموده خذوا ربع
من هذه الحمیراء پس اختصاص داد هر یکی را بفضیلتی و لابد آنچه فرموده است سبب و خصائص
آن شخص بآن صفت متحقق است حالا دران اوصاف نظر باید کرد که کدام یک افضل است
سلامت فطرت بران گواهی میدهد که مقتدا بودن و سید کهول جنت بودن از همه اقوی است

Marfat.com

و اول است بر افضلیت تفصیل این اجمال آنکه بعد اجتماع شروط اجتهاد هر که سرعت انتقال
بماخذ مسئله بیشتر دارد او را اقضی گویند زیرا که در قضا اگر بطریق تحقیق باشد نه بطریق تقلید مثل
قضاة زمان ما آنچه زیاده از همه مطلوب است سرعت انتقال ذهن است و هر که حساب زیاده
تر میداند افرض است و هر که طریق ادای مخارج و مانند آن و حفظ احرف مسموعه از زبان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بیشتر دارد اقرأ است و هر که در سنن ماثوره در بیع و مناکحات و کتاب الاطعمه
والاشربه واللباس و غیر آن خوض کننده تر است اعلم بحلال و حرام است و هر که حافظ روایت
بیشتر است حقیق است بآنکه ربع علم از وی گیرند و هر که فقه و قرآن هر دو را شناخت با حسن رای
و سلامت ذهن حقیق است بآنکه رضای او را اتباع کنند اینهمه شرح خروج نفس است بکمال
خود در قوت علمیه خود اما خروج نفس بکمال خود در قوت عملیه خود پس آن نیز شرح بسیار دارد
بعض را بجواری تعبیر فرموده بعض را بامین و از خروج بکمال قوتین دفعة واحدة باسم مقتدا
و سید کهول اهل الجنة تعبیر فرموده زیرا که مفهوم مقتدا و سید ریاست و علم و اکملیت در همه اوصاف
میطلبند و حضرت مرتضی این معنی را روشن تر بیان کرد که گفت انا لکم وزیرا خیر لکم منی امیرا قوله
واستند الفضلاء فی جمیع العلوم الیه باید دانست که حضرت مرتضی یکی از کاملان و مکملان است
و حقیق است بآنکه جمیع فضلا باو استناد کنند لیکن در خارج اگر کسی را دیده حق شناس باشد
بضرورت عقل میداند که استناد جمیع فضلا بشیخین اکثر است از استناد ایشان بحضرت مرتضی
تفصیل این اجمال آنکه فضلا را چون بر شگافتیم چند جماعه اند قرا و فقها و محدثین و مفسرین
و اصولیین و صوفیه و متکلمین و اهل عربیت اما قرا پس اشهر ایشان هفت کس اند و اصل
مذهب ایشان اختیار موافقت روایت است با رسم مصحف عثمانی و مصحف عثمانی ماخوذ از شیخین
است و روایت قرارت بانواع مختلفه بود و فیصل کننده این اختلاف رجوع است بقرار داد
شیخین لاغیر و سلسله این قرا نمیرسد الا بجمعی که فاروق ایشان را بجهت تعلیم قرآن نصب فرموده
مگر زر بن حبیش و ابو عبد الرحمن السلمی که بعد از آنکه قرآن را بر عبد الله بن مسعود گذرانیده بودند

Marfat.com

بر مرتضی دو بار گذرانیدند و آنچه امروز از روایت مرتضی پیش قرا باقی است روایت این دو کس است
فقط و اکثر روایت ایشان از عبد الله بن مسعود است اما فقها پس اشهر ایشان حنفیان و شافعیان
و مالکیان اند و بنای مذهب ایشان اجماعیات فاروق است و امهات کتب ایشان از مرتضی
روایت ندارند الا اندکی و کسی که درینجا شبه دارد گو موطا و مسند شافعی و آثار امام محمد و مسند ابی حنیفه
ببین و اما محدثین پس اقوی حدیث و اکثر آن پیش ایشان روایت ابو هریره و ابن عمر و عائشه
و عبد الله بن مسعود و عبد الله بن عباس و انس و ابو سعید خدری و جابر است و ایشان مسمی بمکثرین
اند و بعد از ایشان جمعی که فاروق ایشانرا در آفاق نصب کرده بود چون ابو موسی ببصره و ابو درداء
بشام و عبد الله بن عمرو بن العاص و علی هذا القیاس و چون بتحقیق در می نگریم علم همه ایشان
مستمد است از شیخین یا آنست که از شیخین روایت کرده اند و ارسال نموده یا آنست که اصل
حدیث ایشانرا مسموع بود از آنحضرت صلی الله علیه وسلم اما تحقیق و تثبیت کرده اند آنرا از شیخین و
اهل مدینه و اهل شام و اهل یمن و اهل مصر از مرتضی روایت ندارند الا در غایت قلت و اهل کوفه
روایت دارند اما پیش محدثین اکثر رواة حضرت مرتضی مستور الحال اند غیر حفاظ و روایت از مرتضی
پیش ایشان صحیح نشده است الا از قبل اصحاب عبد الله بن مسعود عن ابن عباس قال سمعت
المغیرة یقول لم یکن یصدق علی علی فی الحدیث عنه الا من اصحاب عبد الله بن مسعود اخرجه مسلم
فی مقدمته صحیحه و چون حضرت مرتضی در خطب و مجالس شیخین حاضر میشد و در مشاوره مسائل فقهیه
مشارکت میکرد در امهات علم حدیث استمدادها نموده است از شیخین چنانکه از تتبع قراین احوال
ظاهر میشود معهذا از مکثرین نیست و از حدیث او صحیح نشده است الا اندکی بلکه یکی از عجائب است
که مثل ابو هریره که صحبت او با آنحضرت صلی الله علیه وسلم قلیل است و در فقه به پایه ها [illegible]
فرود تر از مرتضی پنجهزار حدیث روایت کرده باشد و ثقات از وی آنرا یاد گرفته باشند و حضرت
مرتضی با وجود صحبت دائمه و کمال فقاهت و تمام حفظ و انضمام استماع از صدیق و فاروق انبیای
را از حدیث با مسموعات خویش و عدم مانع از روایت که عبارت از قلت بقا است بعد

Marfat.com

انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چنانچہ در صدیق اکبر بودہ است یا اشتغال بامور ناس در تمام عمر خود
چنانکہ در فاروق بود یا قلت اشتغال بمشاورت در مسائل فقہیہ چنانکہ در طلحہ و زبیر بود مدتہای
دراز بعد سنہ باشد در روایت نکنند و مردمان از وی حدیث یاد نگیرند باز در کوفہ چون روایت کند
حدیث او تا پانصد نہ رسد و آن نیز مختل گردد و بشرط صحت نرسد الا قلیلی و لکن اللہ یفعل ما یرید
واما اصولیین پس اول کسی کہ قواعد کلیہ آن علم ضبط نمودہ است شافعی است در مقدمہ کتاب
ام و در رسالہ کہ برای عبدالرحمن بن مہدی نوشتہ و انچہ از اصول تہ تیب کتاب و سنت و اجماع
و قیاس آوردہ ہمہ ماخوذ است از کلام متقدمین و مستخرج است از صنیع ایشان بلکہ این فقیر تا حال
مطلع نشدہ است بر مسئلہ اصولیہ کہ ماخوذ باشد از کلام مرتضی فقط یا مستخرج باشد از کلام او و بسیاری
از مسائل اصول از حدیث نیز یافتہ شود مثل عموم جمع محلی بلام کہ حدیث اذا قلت و علی عبادی الصالحین
اصاب کل عبد صالح فی السماء و الارض بدان شہادت میدہد و بسیاری از مسائل اصول امر
جبلی است کہ جبلت انسان بآن حکم می کند مثل ترجیح نص ظاہر بر ظاہر یا ترجیح محدث راوی کہ احفظ
و افقہ باشد بر حدیث غیر آن و مثل ترجیح بکثرت رواۃ و ماخوذ باشد از اوائل و دیباچہا و ما یتعلق
ندارد و با ہیچکس از صحابہ علی السواء بعد ازان دائرہ توسع شد و ہر حامل مذہبی مذہب خود را اصلی چند تراشید مدتہا
اصول درست کرد و حنفیان بیان احکام مذہب خود اصلی چند تراشیدند مثل عام مخصص منہم و مخالفت غیر معتبر الترجیح بکثرۃ الرواۃ غیر معتبر یا
فالیلحقہ البیان العام قطعی کالخاص المفہوم و المخالفۃ غیر معتبر الترجیح بکثرۃ الرواۃ غیر معتبر یا
علی الکتاب نسخ الی غیر ذلک و غالبا سرمایہ اصول ایشان اظہار فرق است در انچہ خلاف مذہب
مشہور ایشان در ظاہر الروایۃ یافتہ شود این را با کلام صحابہ چہ ربط و کلام متعلق و متکلمان
مذہب ایشان عقیدہ اہل سنت و جماعت است مجرد از دلائل عقلیہ و اصول آن از شیخین
منقول است مثل مسئلہ ایمان بقدر و اسماء حسنی و صفات علیا و عذاب قبر و رؤیت خدا تعالی
و عصمت انبیاء و غیر آن اما انچہ ملحق کردہ اند از مقولات عشر و مباحث امور عامہ آنرا با کلام

Marfat.com

هیچکس از صحابه ربطی نیست بدعتی است صرف استناد آن بصحابه وجهی ندارد و اما تفسیر و عربیت
پس منشاء اشتغال بآن فاروق بوده است چنانکه قصه ها بسیار بران دلالت میکند و ابن عباس
راهی از عربیه سر داده است کما شهد له جوابه عن سوالات نافع بن الازرق و آهسته آهسته زیاده
تر میشد و قصه الفاعل مرفوع والمفعول منصوب والمضاف الیه مجرور الخ هذا النحو اصلا صحیح نشده
شبیه بمفتریات است و اگر بفرض صحیح شود و این قدر اکتفا کند در استناد نحو بحضرت مرتضی قصه
ها بسیار مانند آن میتوان آورد که فاروق در آنها مسائل دقیقه عربیت بیان کرده مانند آنکه
قول فاروق لن یغلب عسر یسرین اخرجه مالک گوئیم آن اشارت است بقاعده مشهوره
اذا اعید اسم معرفة فهو هو و اذا اعید نکرة فلیس هو هو و اما صوفیه پس تهذیب باطن بصحبت و غیر
آن از شیخین منقول است و اتصال حسن بصری بحضرت مرتضی و لبس خرقه بمرتضی امری است
باطل که شیعه و اهل سنت بر دو منکر آن اند و دون اثباته خرط القتاد قوله و اخبر هو بذلک باید
دانست که اظهار کمال خود از اهل کمال خصوصا به نیت صحیحه مانند ترغیب ناس بر اخذ علم از وی
مثلا مستنکر نیست و اینمعنی از مرتضی و عبد الله بن مسعود و ابی بن کعب و غیر ایشان منقول
است عن ابی الطفیل قال شهدت علیا یخطب و هو یقول سلونی عن کتاب الله فوالله ما من
آیة الا و انا اعلم ابلیل نزلت ام بنهار ام فی سهل ام فی جبل اخرجه ابو عمر عن شقیق بن سلمة قال
لما امر عثمان فی المصاحف بما امر قام عبد الله بن مسعود خطیبا فقال تامرونی ان اقرء القران علی
قراءة زید بن ثابت والذی نفسی بیده لقد اخذت من فی رسول الله صلی الله علیه وسلم سبعین
سورة و ان زید بن ثابت لذو ذوابة یلعب مع الغلمان والله ما نزل من القران شیء الا و انا
اعلم فی ای شیء نزل و ما احد اعلم بکتاب الله منی ولو اعلم احدا تبلغنیه الابل اعلم بکتاب الله
منی لاتیته ثم استحیی مما قال فقال و ما انا بخیرکم قال شقیق فقعدت فی الحق فیها اصحاب رسول الله
صلی الله علیه وسلم فما سمعت احدا انکر علیه ولا رد ما قال اخرجه ابو عمر و غالب بر شیخین طریق تواضع
و نیایش و ترک حظ نفس خود بود چنانکه قصه ها بسیار بر اینمعنی دلالت میکند عن الضحاک قال

Marfat.com

رای ابوبکر الصدیق طیرا واقعا علی شجرة فقال طوبی لک یا طیر والله لوددت انی کنت مثلک تقع
الشجرة وتاکل من الثمر وتطیر ولیس علیک حساب ولا عذاب والله لوددت انی کنت شجرة الی جانب
الطریق مر علی جمل فاخذنی فادخلنی فاه فلاکنی ثم ازدردنی ثم اخرجنی بعرا ولم اکن بشرا اخرجه
ابن ابی شیبة وعن عبد الله بن عامر قال رایت عمر بن الخطاب اخذ تبنة من الارض فقال لیتنی
هذه التبنة لیتنی لم اک شیئا لیت امی لم تلدنی لیتنی کنت نسیا منسیا اخرجه ابن ابی شیبة وعن المسور
بن مخرمة قال لما طعن عمر جعل یتالم فقال له ابن عباس وکانه یجزعه یا امیر المومنین ولا کل ذلک
لقد صحبت رسول الله صلی الله علیه وسلم فاحسنت صحبته ثم فارقت وهو عنک راض ثم صحبت المسلمین
فاحسنت صحبتهم ولئن فارقتهم لتفارقنهم وهم عنک راضون قال اما ما ذکرت من صحبة رسول الله صلی الله
علیه وسلم ورضاه فذلک من من الله من به علی واما ما تری من جزعی فهو من اجلک ومن اجل
اصحابک والله لو ان لی طلاع الارض ذهبا لافتدیت به من عذاب الله قبل ان اراه اخرجه البخاری
وروینا عن عمر انه قال حین احتضر وراسه فی حجر ابنه عبد الله ظلوم لنفسی غیر انی مسلم اصلی الصلوة
کلها واصوم اخرجه ابو عمر وسر این همه اختلاف حال اهل الله است همه مقربان الهی در یک حالت
نمیباشند میگویند که غالب بر حضرت عیسی علیه السلام انبساط وانس بود وغالب بر حضرت یحیی
علیه السلام خوف وخشیت واکابر اهل طریقت در ترجیح میان این دو حالت تکلم کرده اند شیخ الشیوخ
در قول قدمی هذه علی رقبة کل ولی من اولیاء الله ترجیح طریق نیایش وتواضع میکند واشاره
مینماید بآنکه سبب شطح وتفاخر اشراق نفس است از انس روح حظ خود را واین مسئله دراز است بالجمله
انسب بخلافت انبیا دید قصور است زیرا که مطلوب اهم اینجا آموختن است عامه را که ازین قسم کلام
باز آیند تا در فتنه واقع نشوند چون مسلمین در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم اشنا نبودند الا تبریت
معصوم مفترض الطاعة اول چیزی که شیخین بآن اعتنا نمودند بیان فرق بود در میان حال
پیغامبر وغیر او وعن ابن ابی ملیکة قال قیل لابی بکر یا خلیفة الله فقال انا خلیفة رسول الله صلی الله
علیه وسلم وانا راض به اخرجه احمد وعن ابی برزة الاسلمی قال اغلظ رجل لابی بکر الصدیق فقال

وجه استدلال آنکه خلیفة الله گفتن را نامناسب دانست زیرا که خلیفه بعد موت کسی می باشد و خدای تعالی زنده است لهذا بر خلیفة الله راضی نشد و گفت انا خلیفة رسول الله صلی الله علیه وسلم ۱۲

Marfat.com

ابو برزة الا اضرب عنقه قال فانتهره وقال ما هی لاحد بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم وعن ابی فراش
قال خطب عمر بن الخطاب فقال یا ایها الناس الا انما کنا نعرفکم اذ بین ظهرینا النبی صلی الله
علیه وسلم واذ ینزل الوحی ونبأنا الله من اخبارکم الا وان النبی صلی الله علیه وسلم قد انطلق وقد
انقطع الوحی وانما نعرفکم بما نقول لکم من اظهر منکم خیرا ظننا به خیرا واحببناه علیه ومن اظهر منکم لنا
شرا ظننا به شرا وابغضناه علیه سرائرکم بینکم وبین ربکم اخرجه احمد وترک اظهار کمالات خود گویا بجهت
پرورش همین مقصد اهم دانسته بودند قوله ولقوله تعالی وانفسنا فی المواقف وشرحه وجه الاحتجاج
ان قوله وانفسنا لم یرد به نفس النبی لان الانسان لا یدعو نفسه بل المراد به علی علی ما دلت علیه
الاخبار ولیس نفس علی محمدا حقیقة فالمراد المساواة وترک العمل فی النبوة فبقی حجة فی الباقی وقد یمنع
ان المراد علی وحده باید دانست که تخصیص مباهله باین صورت ازین جهت واقع شده است
که عادت عرب در مباهله احضار اولاد واقارب بود لهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم اولاد واقارب
خود را حاضر ساختند پس مناط این فضیلت قرابت است وما را درینجا بحثی نیست وفضل کلی
را بآن تعلقی نه ودعوت نفس تنها اگرچه معقول نیست در باب مشاکلة این ومانند این جائز
است قال الله تعالی تعلم ما فی نفسی ولا اعلم ما فی نفسک وجمع ضمیر بجهت مناسبت مدع واقع
شده واز تتبع احادیث معلوم شد که انت منی وانا منک ومانند آن از باب صله رحم است نه
از باب فضل حضرت عباس را همچنین فرمودند ودره بنت ابی لهب را نیز همچنین وقوم بنی
ناجیه را نیز همچنین ومعنی این کلمه در امثال این رعایت یک جهت است نه عام در جمیع
جهات مثلا رایت اسدا یرمی بیان شجاعت آن رامی است نه اثبات انیاب واظفار قوله
ولکثرة سخائه باید دانست که در اتصاف حضرت مرتضی بسخا وسایر اوصاف کمال هیچ شبهه نیست
ونه در زیادت او در آن بر بسیاری از صحابه بحثی که در اینهم تفضیل شیخین است وسخاوت دو قسم
است سخاوت شخص از مال خاص خود وسخاوت او از بیت المال بصرف آن بر مصرف
بر وجه اکمال واسباغ بطیب نفس وکشادگی سینه چنانکه در حدیث شریف آمده اخازن اللین

Marfat.com

الذی یعطی مامر بطیبۃ بذلک نفسہ احد المتصدقین وحضرت شیخین را از ہر دو قسم سہم او فی نصیب شد و
بود زیادہ از حضرت مرتضی امانوع اول پس اہل سیر متفق اند بر انکہ صدیق اموال کثیر قبل از ہجرت
و بعد از ہجرت بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم انفاق نمودہ است عن ہشام بن عروۃ عن ابیہ قال
اسلم ابو بکر ولہ اربعون الفا انفقہا کلہا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفی سبیل اللہ اخرجہ ابو عمر عن
اسماء بنت ابی بکر قالت لما خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وخرج ابو بکر معہ احتمل ابو بکر مالہ کلہ معہ
خمسۃ آلاف درہم او ستۃ فانطلق بہا معہ قالت فدخل علینا جدی ابو قحافۃ وقد ذہب بصرہ فقال
واللہ انی لاراہ قد فجعکم بمالہ مع نفسہ قالت قلت کلا یا ابت انہ قد ترک لنا خیرا کثیرا قالت فاخذت
احجارا فوضعتہا فی کوۃ البیت ثم وضعت علیہا ثوبا ثم اخذت بیدہ فقلت ضع یا ابت یدک علی
ہذا المال قالت فوضع یدہ علیہ فقال لا باس اذا کان ترک لکم ہذا فقد احسن وفی ہذا بلاغ لکم ولا واللہ
ما ترک لنا شیئا ولکنی اردت ان اسکن الشیخ بذلک اخرجہ ابن اسحق وفی تفسیر آیہ الذین ینفقون
اموالہم باللیل والنہار سرا وعلانیۃ الخ قیل نزلت فی ابی بکر الصدیق حین تصدق باربعین الفا
دینار عشرۃ باللیل وعشرۃ بالنہار وعشرۃ فی السر وعشرۃ فی العلانیۃ وآنحضرت صلی اللہ علیہ
تتویہ فرمودند بسخاوت صدیق در حدیث مستفیض ان من امن الناس علی فی صحبتہ ومالہ
وورغزوہ تبوک بجمیع مال خود را تصدق نمود ودر آیہ انفق من قبل الفتح وقاتل حدیث انفاق
گذشت وفاروق نیز مرات کثیرہ انفاق نمود چنانچہ در غزوہ تبوک نصف مال انفاق نمود و
حضرت مرتضی مثل این چیزہا اصلا منقول نیست بلکہ پیش از ہجرت صغیر بود در حجر تربیت
صلی اللہ علیہ وسلم وبعد از ہجرت صعلوک چنانکہ قصہ تزویج حضرت فاطمہ رضی اللہ تعالی عنہا
دلالت میکند اما نوع ثانی پس شیخین مکثفی بودند در ایام خلافت خود بادنی ما یقوم بہ العیش و
المال انفاق ایشان ازان واضح تر ہست کہ بہ بیان احتیاج داشتہ باشد ودر ایام خلافت
مرتضی ہشر عشیر آن واقع نشد وقصہ عقیل ومغاضبت او بحضرت مرتضی بجہت قلت
وخروج او بسوی معاویہ مشہور ہست وفی الاستیعاب نیز عمون ان معاویۃ قال یو

Marfat.com

را ابو یزید لولا علمته بانی خیر له من اخیه لما اقام عندنا وترکه فقال اخی خیر لی فی دینی وانت خیر لی فی دنیای وقد
زرت دنیای واسال الله خاتمة خیر وفیه ایضا قال معاویة اعنت علی علی بثلاث کان رجلا ربما اظهر
سره وکنت کتوما لسری وکان فی اخبث جنده واشده اختلافا علیه وکنت فی اطوع جند واقله خلافا
علی ولما ظفر باصحاب الجمل لم اشک ان بعض جنده سیعد ذلک وهنا فی دینه ولو ظفروا به کان وهنا
فی شوکته ومعهذا فکنت احب الی قریش منه لانی کنت اعطیهم وکان یمنعهم فکم رایت من قاطع
الی ونافر عنه ودر آثار قصه لاخمسن الا رضیف الجنادل مشهور است **قوله** وکان ازهد الناس بعد
النبی صلی الله علیه وسلم باید دانست که حضرت مرتضی لامحاله نصیب اوفی داشت از زهد واخبار
زهد وی بسیار صحیح شده ورجحان او بر بسیاری از صحابه نیز متحقق است اما به نسبت شیخین محل تامل
است زیرا که بی رغبتی بدنیا اعظم آن بی رغبتی است در خلافت وانیمعنی در صدیق وفاروق بوجه
اتم ظاهر شد قال ابو بکر والله ما طلبتها فی لیل ولا نهار بخلاف حضرت مرتضی که سعیها در طلب انشاء
خلافت واستمرار آن بکار برد واگر بغور سخن فرو روند وبگویند که این اقامت لامر الله بود پس
همچنین قیام حضرت شیخین بخلافت لامر الله بود وعدم سعی ایشان وسعی حضرت مرتضی فارق
بین شود وسعد بن ابی وقاص گواهی داد باکملیة حضرت فاروق در زهد رواه ابن ابی شیبة وانچه
از احوال شیخین منقول است تقلل وقناعت است بقلیل وعدم بسط ید در بیت المال وقصص
اینمعنی بیشمار است واگر مناط زهد عدم مراعاة جمعی که جهاد از ایشان سرانجام یابد یا عدم وضع
دیوان بر سوابق گیریم مسلم نیست که مستلزم افضلیت باشد والکلام فی الافضلیة لا فی الفضیلة
زیرا که زهد دو قسم است زهد شبان صوفیه وزهد شیوخ ایشان زهد شبان دست شستن است
از اشغال بکلی وترک اکساب وترک مداخلت در معاملهائے مردم وزهد شیوخ آنست که
باوجود بی رغبتی بمقتضای شرع وبمقتضای حقوق هر یکی که خدا تعالی آنرا مقرر فرموده است
کنند وآن کار را بوجه نیک سرانجام دهند وباوجود بی رغبتی تمام ونفرت کلی از دنیا واین زهد
منصب انبیا ووارثان ایشان است پس چون شیخین در خلافت آمدند آنرا بامر الله ولله وفی الله

Marfat.com

وبحول اللہ وبقوۃ اللہ بوجہی سرانجام دادند کہ زیادہ ازان متصور نیست وایشانرا درین مسئلہ
اسوہ حسنہ بود بحضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم کہ زہد وجمیع اوصاف کمال ورذات شریف
ایشان بغایت خود رسیدہ وزیادہ ازان متصور نیست باہل وعیال خود صحبت میداشتند
وایفای حق ہر ذی حق میفرمودند واقامت امور خلافت بوجہی کہ اعقل بادشاہان ازان
عاجز باشد مینمودند وتدبیر ہا دور منظور میفرمودند وترغیب مردم بمال وغیر آن میکردند از سیر
حضرت مرتضی معلوم میشود کہ زہد وعدم التفات ایشان بتمہید مردم در اعطا وغیر آن ایشانرا
از استمالہ بر اہل زمان خود باز داشت ومرتضی اینمعنی را روشن تر بیان کرد وآن حدیث ازوے
متواتر است سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وثنی ابوبکر وثلث عمر ثم احدثنا احداثا تقضی اللہ
فیہا مایشاء قولہ واعبد ہم باید دانست کہ در کثرت عبادت حضرت مرتضی در حجان او بر بسیاری
از صحابہ در ان فضیلت ہیچ شبہ نیست اما افضلیت او بنسبت شیخین غیر مسلم است عن الزہری
قال اخبرنی علی بن الحسین ان حسین بن علی اخبرہ ان علی بن ابی طالب اخبرہ ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم طرقہ وفاطمۃ بنت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال الا تصلیان فقلت یا رسول اللہ
انفسنا بید اللہ فاذا شاء اللہ ان یبعثنا بعثنا فانصرف حین قلت ذلک ولم یرجع الی شیئ ثم
سمعتہ وہو مول یضرب فخذہ وہو یقول وکان الانسان اکثر شیئ جدلا اخرجہ البخاری وفی روایۃ
لاحمد دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعلی فاطمۃ من اللیل فایقظنا للصلوۃ قال ثم رجع
الی بیتہ فصلی ہویا من اللیل قال فلم یسمع لنا حسا قال فرجع الینا فایقظنا وقال قوما فصلیا قال
فجلست وانا اعرک عینی واقول انا واللہ ما نصلی الا ما کتب اللہ لنا انما انفسنا بید اللہ فاذا شاء ان
یبعثنا بعثنا قال فولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو یقول ویضرب بیدہ علی فخذہ ما
نصلی الا ما کتب اللہ لنا ما نصلی الا ما کتب اللہ لنا وکان الانسان اکثر شیئ جدلا وعن سریۃ بعلی
قالت قال علی کنت رجلا نوما وکنت اذا صلیت المغرب وعلی ثیابی نمت ثم قال یحیی بن سعید
فانام قبل العشاء فسألت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن ذلک فرخص لی اخرجہ احمد وعن ابی

Marfat.com

قتادة قال ان رسول الله صلی الله علیه وسلم خرج لیلة فاذا هو بابی بکر یصلی وهو یخفض من صوته ومر بعمر
وهو یصلی رافعا صوته قال فلما اجتمعا عند النبی صلی الله علیه وسلم قال یا ابا بکر مررت بک وانت
تصلی تخفض من صوتک قال قد اسمعت من ناجیت یا رسول الله وقال لعمر مررت بک وانت
تصلی رافعا صوتک فقال یا رسول الله اوقظ الوسنان (نائم ۱۲) واطرد الشیطان فقال النبی صلی الله علیه
وسلم یا ابا بکر ارفع من صوتک شیئا وقال لعمر اخفض من صوتک شیئا اخرجه ابوداود وروی الترمذی
نحوه واگر این قائل ترک ایشان نوافل زایده را در وقت خلافت خویش دست آویز نموده است
سفسطه صرف است زیرا که جهاد و قیام بامور مسلمین یکی از طاعات عظیمه است بسیار است که این طاعات
فاضل باشند بکثیری از طاعات غیر متعدیه و درینحالت عبد را اجر طاعاتی که بسبب این اشغال آنرا
نتوانست کرد مینویسند چنانکه در حدیث صحیح آمده است **قوله** واحلمهم واشرفهم خلقا واطلقهم وجها فی
المواقف حتی نسب الی الدعابة (مزاح کردن ۱۲) باید دانست که حسن خلق و طلاقت وجه نه همین مزاح است فقط
بلکه مرتبه هر کسی شناختن است کلمه مرتضویه لاخمس الا رضیف الجناول واخطب السک الخضرة
واضرطه عند ذکر ابی هریرة باکلمه فاروق لولا فلان لهلک عمر باید سنجید و معامله که حضرت مرتضی
در باب عقیل مرعی داشت و عقیل بان سبب از وی جدا شده بشام رفت با خلق حضرت مصطفی
صلی الله علیه وسلم که عباس را بمال کثیر تالیف فرمودند باید سنجید و بحقیقت طلاقت وجه را با خلافت
ربطی نیست الا بالعرض و آن آنست که این طلاقت سبب تالیف قلوب و ترک اختلاف بر
خلیفه می شود و تالیف و ترک اختلاف سبب امن عام و اطمینان مسلمین میگردد و چون این
مطلب از دست شیخین خوبتر از حضرت مرتضی متحقق شد طلاقت وجه را کجا گنجایش مباحثه است
لا عبرة بالمظنة بعد حصول المنیة و بعد ازین همه رجحان مرتضی در اصل طلاقت که خالی از [illegible]
باشد غیر مسلم است عن ابن عباس قال قدم عیینة بن حصن بن حذیفة فنزل علی ابن اخیه الحر بن
قیس وکان من النفر الذین یدنیهم عمر وکان القراء اصحاب مجالس عمر ومشاورته کهولا کانوا
او شبانا فقال عیینة لابن اخیه یا ابن اخی لک وجه عند هذا الامیر فاستاذن لی علیه قال سأستاذن

Marfat.com

لک علیہ قال یا ابن عباس فاستاذن لی الحر العینیۃ فاذن لہ عمر فلما دخل علیہ قال یا ابن الخطاب فوالله ما تعطینا الجزل ولا تحکم فینا بالعدل فغضب عمر حتی ہم ان یوقع بہ فقال الحر یا امیر المومنین ان الله عز وجل قال لنبیہ خذ العفو وامر بالعرف واعرض عن الجاہلین وان ہذا من الجاہلین فوالله ما جاوزہا عمر حین تلاہا علیہ وکان وقافا عند کتاب الله اخرجہ البخاری ودر نامہ خود بہ ابو عبیدۃ وہ معاذ بن جبل نوشتہ وکتبنا بہ نصیحۃ تعظنا فی ابدانہ انزل کتابکما سوی المنزل الذی نزل من قلوبکما وانما کتبتما بہ وقد صدعتما قلوبکما فلا تدعا الکتاب الی فانہ لا غنی عنکما والسلام علیکما وعن حذیفۃ قال دخلت علی عمر وہو قاعد علی جرجر فی دارہ وہو یحدث نفسہ فحدثت منہ فقلت ما الذی یحدث نفسہ والله لیولین امرنا منکم امرا تنکرونہ نقومونہ کما قال الله الذی لا الہ الا ہو لیولینکم منی امرا تنکرونہ لتقومونہ فقلت الله الذی لا الہ الا ہو لیولینکم امرا تنکرونہ نقومونہ کما قال فضرح بذلک ثم حمد الله الذی جعل فیکم اصحاب محمد صلی الله علیہ وسلم من الذی ان رای امرا منکرا انکرہ قومہ الخرجہ ابن ابی شیبۃ وفی آیۃ والذین اتبعوہم باحسان قال ابی بن کعب قد انزلہا الله علی جبرئیل وانزلہا جبرئیل علی محمد فلیس امر فیہا الخطاب بالا انہ فخرج عمر وہو یقول الله اکبر الله اکبر اخرجہ البخاری وکلمہ لولا فلان لہلک عمر وحق چندین صحابہ صحیح شدہ وآن غایت است در طلاقت وجہ عمر یاد قال جاء رجل الی علی بن ابی طالب فسالہ عن الوضوء فقال ابدء بالیمین او بالشمال فاطرق ملیا ثم دعا بماء فبدء بالشمال قبل الیمین اخرجہ الدار قطنی وعن زیاد بن عبد الله النخعی قال کنا جلوسا مع علی فی المسجد الاعظم والکوفۃ یومئذ بہا قصاص فجاءہ المؤذن فقال الصلوۃ یا امیر المومنین الصلوۃ فقال اجلس فجلس ثم عاد فقال لذلک فقال علی ہذا الکلب یعلمنا بالسنۃ اخرجہ الدار قطنی قولہ واقدمہم ایمانا باید دانست کہ اہل تاریخ مختلف اند کہ حضرت صدیق اول ایشان است باعتبار ایمان یا مرتضی بعد از انکہ اتفاق دارند بر آنکہ خدیجہ رضی الله عنہا مقدم تر است بر ہمہ ایشان قال ابن اسحق آمنت بہ خدیجہ فاستقر بہ الاسلام وصدقت بما جاء بہ وآزرتہ علی امرہ وکانت اول من آمن بالله عز وجل وبرسولہ وصدقت بما جاء بہ فخفف الله بذلک عن رسول الله صلی الله علیہ وسلم لیس بہ

اعانت داود ۱۲

ع خص بالضم یعنی خانہ کہ از گل باشد و خور بالکسر یعنی بالائے خانہ و خور بالفتح یعنی آفتاب

Marfat.com

یکرهه من رد علیه وکذب له فیحزنه ذلک الا فرج الله عنه بها اذا رجع الیها تلینه وتخفف علیه وتصدقه
وتهون علیه امر الناس یرحمها الله ذکره فی السیرة پس اگر نفس اقدمیت مؤثر باشد در فضیلت خدیجه
وزید افضل صحابه باشند بلکه بحقیقت اقدمیت مؤثر است در افضلیت بالعرض بسبب آنکه
داعی است قوم را بایمان وانیمعنی جز باحرار بالغین که مالف قوم ومحب ایشان باشند متصور
نمیگردد وحضرت مرتضی در وقت ایمان صغیر بود بسبب خوف پدر خود اظهار ایمان نمیکرد پس اقدمیت
در ایمان باعتبار تحمل اعباء دعوت فضیلتی است که بحضرت صدیق خاص شد هر چند نفس اقدمیت
نصیب دیگران باشد قوله وافصحهم لسانا باید دانست که اتصاف مرتضی بکمال فصاحت
ورجحان او بر بسیاری از صحابه اشهر است از آنکه بمزید بیان احتیاج داشته باشد لیکن رجحان
او به نسبت شیخین غیر مسلم است زیرا که خطب شیخین که حفاظ صحابه مثل عبد الله بن عباس نقل
کرده اند در غایت فصاحت است وانشد ابن اسحق لابی بکر قصائد بلیغة منها قصیدة مطلعها
ع امن طیف سلمی بالبطاح الدمائث ۞ ارقت وامر فی العشیرة حادث ۞ وآن در ذروه
علیا است از بلاغت وبعد ازینهمه باید دانست که فصاحت لسان باعتبار ذات خود باخلافت
نبوت ربطی ندارد والا شعرا گوی مسابقت از علما واولیاء ربوده اند بلکه اینجا مطلوب بالعرض
بسبب آنکه خلافت نبوت موقوف است بر اظهار علوم حقه وآن بفصاحت بوجه اتم متحقق
میگردد وواقع آنست که هر معضله که پیش آمد در زمان شیخین شیخین آنرا بروجهی تقریر کردند
که مخالفت ومنازعت برخاست ومخالفان ومنازعان را طاقت دم زدن نماند منصف
را باید تامل کرد که فاروق در تقریر مطالب خود خصوصاً قضیه مرتضی وعباس را بچه نوع
باقصی مراتب بلاغت ادا نمود ودر قضیه وقف ارض شام وعراق بچه آئین داد بیان
داد بخلاف مرتضی که در ایام او معضلات بسیار پیش آمدند ویکی از آن معضلات حل نشد
تا حال فقیر را معلوم نیست که صحابی از اجتهاد خود بحسن تقریر مرتضی رجوع کرده باشد قوله
واسدهم را باید دانست که در سداد رای مرتضی خصوصاً بحسب سرعت انتقال در

Marfat.com

استنباط مسائل فقهیه از باب قضایا بحثی نیست چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود اقضاکم علی وفاروق چون تعداد آثر صحابه میکرد میگفت اقضانا علی اما در حل وعقد امور خلافت رجحان مرتضی باعتبار این خصلت به شیخین غیر مسلم است زیرا که صدیق در وقت ارتداد عرب با تدبیرها اندیشید وهمه مثمر فوائد خویش گشتند وفاروق در فتح قادسیه ویرموک وبنا البصره وکوفه مصلحتها بخاطر بست وهمه آنها مثمر خیرات بسیار ومنافع بیشمار گشتند بخلاف حضرت مرتضی که در ایام خلافت خود هر تدبیری که اندیشید منعکس گشت ومثمر خلاف مطلوب شد واهل راسته در هر حادثه مشوره دادند ومشوره ایشان پیش مرتضی درجه پذیرائی نیافت ابن عباس انهمه ماجرا را اجمالا تقریر کرد وقال کان والد قد ملئ علما وحلما من رجل غرة سابقة وقرابة فقلما اشرف علی شئی من الدنیا الا فاته اخرجه ابو عمر والامام حسن مجتبی رضی الله عنه تفصیلش ابن شهاب قال جاء نا قتل عثمان فذکر القصة حتی اذا کنت بالربذة اذا علی بها فصلی بهم العصر فلما سلم اسند ظهره فی مسجدها واستقبل القوم قال فقام الیه الحسن بن علی یکلمه وهو یبکی قال فقال له علی تکلم ولا تحن حنین الجاریة قال امرتک حین حضر الناس هذا الرحیل ان تاتی مکة فتقیم بها فعصیتنی ثم امرتک حین قتل ان تلزم بیتک حتی ترجع الی العرب عوازب احلامها فلو کنت فی حجر ضب لضربوا الیک اباط الابل حتی یستخرجوک من جحرک فعصیتنی وانا انشدک بالله ان تاتی العراق فتقتل بجال مضیعة قال فقال علی اما قولک اتی مکة فلم اکن بالرجل الذی تستحل له مکة واما قولک قتل الناس عثمان فماذنبی ان کان الناس قتلوه الحدیث اخرجه ابن ابی شیبة پس سداد رای نتوان شناخت الا بآنکه هر تدبیری که اندیشد مثمر برکات گردد یا چون تزاحم واقع شود در آراء ووی رای زند خارج مصدق رای او گردد وانیمعنی در شیخین بوجه اتم ظهور نمود بخلاف مرتضی رضی الله عنه **قوله** واکثر هم حرصا علی اقامة الحدود وباید دانست که شک نیست در آنکه حضرت مرتضی وشیخین همه حرص داشتند بر اقامت حدود ومداهنت نمیکردند لیکن در اینجا سخنی باقیست وآن آنست که حرص بر اقامت حدود وقسم

اقضاکم علی ابی بکر وعمر وعثمان وعلی

ابن ابی شیبة عن ابن عباس انه سئل عن ابی بکر وعمر وعثمان وعلی ایهم کان اعلم فقال کان ابو بکر اعلمهم کان عمر اعلمهم کان عثمان اعلمهم کان علی اعلمهم

Marfat.com

می باشد یکی آنکه باوجود کثرت رغبت اگر مسئله مختلف فیها است در اقامت حدود تانی نماید تا آنکه
اجماع متحقق شود و اختلاف متلاشی گردد و حق از باطل امتیاز یابد و گواهی علی وجهها مثبت
گردد و این تانی عین حق است زیرا که غرض از اقامت حدود نیست مگر امتثال امر الهی و طلب
امر تا امتثال او کرده شود طریق اوست بلکه اعتجال درینصورت مذموم است و همچنین تانی
نمودن تا آنکه قوم را بر اقامت آن تالیف کند تا نزاع از میان ایشان برخیزد و فتنه ثوران
نکند و نفس محدود و نفوس عشیرة او بجمعیت برنخیزند و این سنت آنحضرت است صلی الله
علیه وسلم لهذا در قصه افک فرمود من یعذرنی من رجل اذانی فی اهلی و در حدیث آمده است
که اگر سارق در دار الحرب سرقه کند در آن محل قطع ید نباید کرد قسم دوم آنکه آدمی مثل مغلوب
و سکران باشد و درین چیزها فکر نکند غالب بر شیخین طریقه اولی بود چنانکه قصه فیروز دیلمی
بران دلالت میکند و عمر بن عبد العزیز بآن اشارتی لطیفه کرده است عن نافع قال قال
عبد الملک بن عمر لعمر بن عبد العزیز یا امیر المومنین ما یمنعک ان تقضی الذی ترید فوالذی
نفسی بیده ما ابالی لو غلت بی و بک فیه القدور قال وحق هذا منک یا بنی قال نعم والله
قال الحمد لله الذی جعل لی من ذریتی من یعیننی علی امر ربی یا بنی لو هدیت الناس بالذی
تقول لم آمن ان ینکروها فاذا انکروها لم اجد بدا من السیف ولا خیر فی خیر لا یاتی الا بالسیف
یا بنی انی اروض الناس ریاضة الصعب فان یطل لی عمر فانی ارجو ان ینفذ الله لی شیئا
وان تعد علی نیة فقد علم الله الذی ارید اخرجه ابن ابی شیبة و آن اوفق است بسیاست و اقرب
است بسنت و حضرت مرتضی وجه ثانی را اختیار میفرمود لهذا با مغیرة بن شعبه گفت در وقت
خوف اختلاف و تهیا فتنه اگر برو دست یابم رجم کنم و او در همان شب بگریخت [illegible]
پیوست و شد آنچه شد و همچنین است قصه عبد الله بن عمر باوجود آنکه در قصه اصل ذی
النورین توقف فرمود بلکه همین استعجاب است که باعث عدم انتظام امر خلافت او شد
و بالجمله غالب بر حضرت مرتضی طریقه اولیا و سکر و غلبه بود و غالب بر شیخین [illegible]

Marfat.com

وتانی و دوربینی واین را حضرت ابن عباس واضح تر بیان نمود حیث قال کان عمر یری
من بعید وکان شدید الحذر وکان علی لا یقصد شیئاً الا انه ظن انه سیفعله فما فعله قوله واحفظهم
لکتاب الله باید دانست که حفظ کتاب الله فضیلتی است موجود در شیخین وذی النورین ومرتضی
وعبد الله بن مسعود وابی بن کعب همه ایشان وافضلیت مرتضی دران مسلم نیست قطع نظر
از تفصیل اخبار وسیر ایشان اینقدر خود متیقن است که صدیق دو نیم سال بعد آنحضرت صلی الله
علیه وسلم اقامت جمعه وجماعات نمود وفاروق ده سال کسری زیاده در جمعه وجماعات
امامت نمود ومعلوم است که ایشان قرارات طویله میخواندند عن هشام بن عروة عن ابیه
ان ابا بکر الصدیق صلی الصبح فقرأ فیها سورة البقرة فی الرکعتین کلتیهما اخرجه مالک وعن هشام
بن عروة عن ابیه انه سمع عبد الله بن عامر بن ربیعة یقول صلیت وراء عمر بن الخطاب الصبح
فقرأ فیها بسورة یوسف وسورة الحج قراءة بطیئة قال فقلت والله اذاً لقد کان یقوم حین یطلع
الفجر فقال اجل اخرجه مالک ومرتضی وابی بن کعب وعبد الله بن مسعود لا محاله همه اقتدا میکردند
وباوجود اینهمه معلوم نیست که کسی گاهی انگشت اعتراض در قرأت قران بر شیخین نهاده باشند وهیچ شاهدی بر حفظ حافظ بهتر
ازان متصور نیست که مدتی دراز بر محضر حفاظ تلاوت کرده باشند وایشان هیچ اعتراض بر تلاوت او نکنند بلکه بقرائن چنان
معلوم میشود که حضرت مرتضی استمدادها از شیخین در حفظ کتاب الله نموده است ازانجهت که مدتها دراز در جمعه
وجماعات قرارت طویله ایشان میشنید وانچه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده بود مثبت تر
ومتحقق تر میگشت چنانکه قاری چون خلف قاری دیگر مدتی نماز گذارد طریق ادا وحفظ
آیات محکم تر می شود چنانچه هر قاری بر خود تجربه کرده باشد واین تثبت وتحقق نیز حقی دارد
هر چند فرود تر باشد از حق اول **قوله** ولاخباره بالغیب واستجابة دعائه وظهور المعجزات منه
باید دانست که خوارق عادات از شیخین ومرتضی همه ایشان منقول است لیکن اینجا سخنی
باقی است وآن آنست که کرامات شیخین بما رسیده اند بطریق نقل صحیح بخلاف کرامات مرتضی
ازانجمله حدیث زیادت طعام که در صحیح بخاری موجود است وازانجمله قول عبد الله بن عمر که فاروق

Marfat.com

چیزی را نمیگفت اظنه کذا الا همچنان میبود بخاری آنرا روایت کرده و از آنجمله قصه یا سایه الجبل
که بطرق متعدده روایت کرده شده است که قریب بدرجه صحیح است از آنجمله قصه وعمار فاروق بموت
خود وقت رجوع از حج که در موطا مذکور است بسند صحیح و از آنجمله خبر دادن او بموت خود پیش از موت
بدو سه روز و آن قصه بطرق متعدده در مسند احمد مذکور است و نزد یک بصحت است و از آنجمله
خواب دیدن صدیق در ابتداء ایمان و در وقت موت خود که بسند غریب مذکور است و از آنجمله
قصه ثمیل که بسند غریب لا باس به مذکور است الی غیر ذلک مما یروونه حفاظ الحدیث یا سانیدهم
و انچه بعد ازان است که مقام صحابه مقتضی ظهور کرامات نبود چنانکه شیخ الشیوخ رمزی ازان
سر داده و بعد ازانکه نزد یک اهل کشف و وجدان مقرر شده که مقام خلافت مقتضی قلت ظهور
کرامات است چنانکه صاحب فصوص بآن اشاره کرده است در قصه حضرت سلیمان علیه السلام
فکیف که این هر دو مانع بهم آمده باشند **قوله** و اختصاصه بالقرابة باید دانست که رجحان حضرت
مرتضی در قرابت آنحضرت صلی الله علیه وسلم امر ظاهر است هر چند اصل قرابت در شیخین هم
در شیخین هم یافته شد اما ملازمت او با فضیلتی که ما را بآن کار هست غیر بین است و گاهی
تکلف کرده می شود برای اثبات ملازمت نقلاً و عقلاً اما نقل پس خدا تعالی میفرماید و اولوا
الارحام بعضهم اولی ببعض فی کتابه الله و آن عام است در خلافت و غیر آن و اما عقل پس
عقلاء هر طبقه متفق اند بر انکه بعد مردن بادشاهی بادشاه میگردد الا کسی که زمان میت
او را شده اتفاق نموده اند که در قیاصره روم و خواقین ترک و تبابعه یمن و انتیان
بر این امر واقع نشده است الا بجهت مصالحه مهمه که بدون این متعذر است و گاهی
انتیا و مروان اهل بیت بادشاه اول را اصل بیت از انتیاء انتیان غیر
و مانند آنکه اهل بیت بادشاه اول اعرف اند بطریق سیاست در غیر
صرف و باطل محض است از جهت آنکه این آیت نازل شده است در میراث و ما هو اتفاق
است و در وقف و امثال جماعت بودن و مثل آن نازل نیست باتفاق امت و در فضائل

Marfat.com

نیز نازل نیست قطعا والا اجماع بر خلاف آن منعقد نمیشد و عادت قاضیه است بر آنکه مستحق
خلافت باینمعنی در هر زمانی بان تمسک میکرد و لیس فلیس و علی التسلیم احق بآن عباس بود
نه مرتضی زیرا که در ولایت ذوالارحام بطریق ارث و ولاء موالی عباس حاجب بود مرتضی رض
را ولایتی دیگر در شرع معهود نیست و اتفاق طوائف کفار را درین معرض آوردن طرفه بی مزگی ها
دارد بلکه این اتفاق مثل اتفاق انسانست بر بسط ید بر بیت المال بغیر اذن شرع بلکه توریت نیز
ناص است بر آن که احق بملک کسی است که قابلیت آن دارد و از بنی اسرائیل باشد و وراثت
دران جاری نیست بلکه اگر ایشانرا دیده حق شناس میبود قیاس میکردند خلافت نبوت را
بر نبوت پس چنانکه خدا تعالی نبوت را در بنی اسرائیل نهاد و آن شائع بود در جمیع اسباط
بنی اسرائیل بعد حضرت موسی پیغامبر یوشع شد نه فرزندان حضرت هارون نه از سبط لاوی
بعد ازان حضرت داؤد از سبط یهودا پیدا شدند نه از سبط لاوی و علی هذا القیاس پس همچنین
در شریعت ما خلافت حق قریش شد و آن شائع است در بطون قریش هر که ازان میان
بصفات تسعه متصف شد حقیق خلافت است و تحقق خلافت بالفعل موقوف است
اجماع یا وصیت یا تسلط کما بین فی موضعه و چون مصالح در شیخین بوجه اتم یافته شد آن مظنه
را کجا گنجائش اعتبار ماند قوله والاخوة باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت صدیق
را فرموده اند ولکنه اخی وصاحبی و در حق فاروق فرموده اند یا اخی اشرکنا فی دعائک
اما عقد مواخاة بحضرت مرتضی خاص است و آنرا با مبحث ما ربط نیست حالا تامل باید کرد که
کدام مصلحت مقتضی تعیین هر دو دو شخص شده است در عقد مواخات پس آنچه متبادر است
بذهن بسبب تتبع قرائن حال آنست که عرب مالوف بودند بصله ارحام و اقارب یکدیگر را تعهد
میکردند در حال مرض و در حال سفر و مانند آن و چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اصحاب
هجرت کردند و رشته تواصل ارحام از هم گسست آنحضرت صلی الله علیه وسلم عقد مواخات را
بجای آن ارحام نصب فرمودند تا بآن مواخات یکی تعهد دیگری نماید در مرض و در حال

Marfat.com

غیبت و رفق یکی با دیگری مانند رفق برادر حقیقی با برادر خود پس آن موانات ابتنی ساخت بر مهو
رفق و تعهد نه بر کفارة و نظیر بودن در فضل و علم و مانند آن لهذا در یکی مواخات بعض انصار را
با قریش مواخاة داد و در یکی مواخات بعض موالی را با صریح عرب و فاضل و مفضول چنانکه
از تفحص دفتر مواخات از سیرت ابن اسحق و غیر آن معلوم میشود و نیز از اینکه بسا است که در معاشرت
طبیعت دو کس از موالی و عرب موافقت کند نه طبیعت دو کس از عرب و بسیار است که در همسایگی
متفاوتین در فضل با هم ارفق باشند از متظیرین در فضل که خانه‌ها در ایشان [illegible]
بالقیاس پس مواخاة دلیل ارفقیت است بر بعض وجوه لا غیر و [illegible] مواخاة مشعر بر این
است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باعتبار حاجت خود همچنین [illegible]
اصلی اللہ علیہ وسلم رفقا و خدم بسیار بود از مهاجرین و انصار [illegible]
مرتضی مشاهده فرمود و بحسب حاجت اداء آن شریف انجمنت و او را [illegible]
اختلاف کلمه [illegible]
الیه لاجابته الیهم عن [illegible] فقال آنی [illegible] اللہ علیہ وسلم [illegible]
فقال اجعلوا بین [illegible] فقال [illegible] صلی اللہ علیہ وسلم [illegible]
فی الدنیا والآخرة الترمذی قال [illegible] تمنی [illegible]
فمات ابو امامة اسعد بن زرارة [illegible] صلی اللہ علیہ وسلم [illegible] ابو
امامة نقبهم فقالوا لا یا رسول اللہ [illegible]
نقیم من امرنا ما کان نقیم فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم [illegible]
وکره رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان تعرى بها جنبهم دون بعض فکان من فضل [illegible]
یعدون علی قومهم ان کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم [illegible]
اشارة یمکن بآیة ایاسالکم ابدا الا ما وجدتم [illegible]
آیة الانفاق وحدیث انا حرب من حاربکم و سلم من سالمکم یاید آنست که [illegible]

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم و تعظیم و توقیر ایشان و ہمچنین تعظیم و توقیر ازواج آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ از واجبات
اسلام است و در اینجا خلافی نیست و موثر در اینجا ہاشمیہ است یا زوجیہ یا از اہل بیت آنحضرت بودن عرفا ہر چند بحبت و قرابت
نباشد مانند اسامہ بخصوص حضرت تضی و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ایذاء حضرت عباس منع فرمودند و باکرام او
امر کردند عن عبد المطلب بن ربیعۃ ان العباس دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مغضبا و انا عنده فقال ما اغضبک
قال یا رسول اللہ مالنا و لقریش اذا تلاقوا بینہم تلاقوہ بوجوہ مبشرۃ و اذا لقونا لقونا بغیر ذلک
فغضب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی احمر وجہہ ثم قال والذی نفسی بیدہ لا یدخل قلب رجل
الایمان حتی یحبکم للہ و لرسولہ ثم قال ایہا الناس من اذی عمی فقد اذانی فانما عم الرجل صنو ابیہ
و در حدیث او ما شعرت یا ابن الخطاب ان عم الرجل صنو ابیہ در بخاری مذکور است
و در باب حضرت عائشہ صدیقہ آیات نازل شد و ایذاء او و توقف در تبریہ او کہ موجب ایذاء
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میشد تا کجا ہا رسانید قال اللہ تعالی و لولا فضل اللہ علیکم و رحمتہ لمسکم
فیما افضتم فیہ عذاب عظیم اذ تلقونہ بالسنتکم و تقولون بافواہکم ما لیس لکم بہ علم و تحسبونہ ہینا و ہو
عند اللہ عظیم و لولا اذ سمعتموہ قلتم ما یکون لنا ان نتکلم بہذا سبحانک ہذا بہتان عظیم و حضرت شیخین
موالی آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم مثل ام ایمن و اسامہ توقیر زائد از وصف میکردند عن عمرانہ
فرض لاسامۃ فی ثلاثۃ آلاف و خمسمائۃ و فرض لعبد اللہ بن عمر فی ثلثۃ آلاف فقال عبد اللہ
بن عمر لابیہ فضلت اسامۃ علی فواللہ ما سبقنی الی مشہد قال لان زیدا کان احب الی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من ابیک و کان اسامۃ احب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم منک فآثرت
حب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی حبی اخرجہ الترمذی و اینعنی موجب فضیلتی در نفس امر
نمیباشد خلیفہ افضلیت باعتبار تشبہ بانبیا و چنانکہ محبت اہل بیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بابی است از ابواب شرع محبت شیخین و سائر اہل سوابق و اہل فضل نیز بابی است از ابواب
شرع کما ورد ہل انتم تارکو لی صاحبی و قال اقتدوا بالذین من بعدی و اینعنی بدو وجہ معلل
میگردد تعظیم اہل سوابق از مہاجرین و انصار و بر ہمین قاعدہ مخرج است حدیث انس

Marfat.com

ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال آیۃ الایمان حب الانصار وآیۃ النفاق بغض الانصار متفق علیہ
وعن البراء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول للانصار لا یحبہم الا مومن ولا یبغضہم
الا منافق فمن احبہم احبہ اللہ ومن ابغضہم ابغضہ اللہ متفق علیہ وعن عبد اللہ بن مغفل قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہ اللہ فی اصحابی اللہ اللہ فی اصحابی لا تتخذوہم غرضا من بعدی
فمن احبہم فبحبی احبہم ومن ابغضہم فببغضی ابغضہم ومن آذاہم فقد آذانی ومن آذانی فقد اذی اللہ و
من اذی اللہ فیوشک ان یاخذہ اخرجہ الترمذی وتعظیم حملہ علم ومتشبہین بانبیا از جہت صفات
نبوت مثل شیخین وابن مسعود وعلما راست وشواہد ایمعنی بسیار است معہذا علما در آیہ لا اسئلکم
علیہ اجرا الا المودۃ فی القربی مختلف اند عن طاؤس عن ابن عباس رضی اللہ عنہما انہ سئل عن
قولہ الا المودۃ فی القربی فقال سعید بن جبیر قربی آل محمد فقال ابن عباس عجلت ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم لم یکن بطن من قریش الا کان لہ فیہم قرابۃ فقال الا ان تصلوا ما بینی وبینکم من القرابۃ
اخرجہ البخاری وگویا سبب تخصیص مرتضی درین احادیث باین کلمات مبارکات باوجود اشتراک
جمیع اہل بیت دران آنست کہ مرتضی شدید بود در امر الہی وانرا باشہد مدارات نمی آمیخت و
باب تستری در قصہ یمن قیل وقالی بمیان آمدہ بود پس حکمت شرع تقاضا نمود کہ بزید اہتمام
حال او را مخصوص گردانند چنانکہ در تخصیص صلوۃ فجر وعشا بمزید اہتمام وا ہمال آنرا علامت
نفاق مقرر نمودن گفتہ اند واللہ اعلم بالصواب **قولہ** والنصرۃ عطف است بر وجوب چنانکہ
تقریر کتاب اربعین امام رازی کہ شبہات طوسی از ہمانجا منقول است دلالت میکند وآن
اشارہ است بنزول آیہ وان تظاہرا علیہ فان اللہ ہو مولاہ وجبریل وصالح المومنین
در باب مرتضی باید دانست کہ نزول این آیہ در شان مرتضی ممنوع است بلکہ در شان شیخین
نازل شدہ است وانیمعنی بنقل مستفیض از جمعی از فضلا صحابہ صحیح شدہ وسیاق آیہ نیز بر
دلالت میکند چنانکہ واحدی بان اشارہ نمودہ است ونزول آن در باب مرتضی بنقل صحیح
ثابت نشدہ عن ابی امامۃ انہ قال فی قولہ تعالی فان اللہ ہو مولاہ وجبریل وصالح المومنین

Marfat.com

ابوبکر و عمر اخرجه الحاکم و شواهد آن در اول مبحث ذکر کردیم قال الواحدی قال عطاء عن ابن عباس
یرید ابابکر و عمر و قال ابن عباس قال حدثنی عمر قال لما اعتزل نبی الله صلی الله علیه وسلم نساءه
دخلت علیه وانا اری فی وجهه الغضب فقلت یا رسول الله ما یشق علیک من شان النساء
فان کنت طلقتهن فان الله معک وملائکته وجبرئیل ومیکائیل وانا وابوبکر والمؤمنون معک
وقلما تکلمت واحمد الله بکلام الا رجوت ان یکون الله یصدق قولی الذی اقول ونزلت هذه الآیة
وان تظاهرا علیه فان الله هو مولاه وجبرئیل وصالح المؤمنین والملائکة بعد ذلک ظهیر واخرج ایضا
عن عبد الله بن مسعود عن النبی صلی الله علیه وسلم فی قوله وصالح المؤمنین قال صالح المؤمنین ابوبکر
وعمر قال الواحدی معنی الآیة ان تعاونتما علی ایذاء النبی صلی الله علیه وسلم فان ابویکما لا یوافقانکما
ولا یتظاهران معکما فانهما ولیا رسول الله صلی الله علیه وسلم علی التنزل اگر اثری ازین باب
ثابت شود تحقیق آنست که صالح المؤمنین جنس است هر که از صالح مؤمنین باشد دران جنس
داخل است اگر جمعی شیخین را ذکر کرده باشند و جمعی مرتضی را اشکال بهم نمیرسد زیرا که غرض ازین
هر دو تفسیر و تصویر صورة صالح است نه حصر و همه ایشان رضوان الله علیهم در صالح المؤمنین
داخل اند بغیر شک و در نصرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بذل کننده اموال و مهج بودند جزاهم
الله خیرا قوله و مساواة الانبیاء باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در احادیث بسیار تشبیه
داده اند صحابه را با انبیا و مسقط ایشان درین تشبیه وجود وصفی است از اوصاف مختصه آن پیغامبر
چنانکه ابوذر را با حضرت عیسی تشبیه داده اند در زهد و حضرت صدیق را بحضرت عیسی در رفق با امت
خود و حضرت فاروق را بحضرت نوح در تشدید بر امت خود و ابوموسی را بحضرت داود بحسن صوت
عن عبد الله بن مسعود فی قصة مشاورة النبی صلی الله علیه وسلم مع ابی بکر و عمر فی اساری بدر
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما تقولون فی هؤلاء ان مثل هؤلاء کمثل اخوة لهم کانوا من
قبلهم قال نوح رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا وقال موسی ربنا اطمس علی اموالهم
اشدد علی قلوبهم الآیة وقال ابراهیم رب انهن اضللن کثیرا من الناس فمن تبعنی فانه منی

Marfat.com

عصانی فانک غفور رحیم وقال عیسی ان تعذبهم فانهم عبادک وان تغفر لهم فانک انت العزیز الحکیم اخرجه الحاکم وعن ابی امیة ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال له یا ابا امیة لقد اعطیت مزمارا من مزامیر آل داؤد متفق علیه وعن ابی ذر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما اظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء من ذی لهجة اصدق ولا اوفی من ابی ذر شبه عیسی بن مریم یعنی فی الزهد اخرجه البزار فی الاستیعاب وعن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قال ابو ذر فی امتی شبیه عیسی بن مریم ففی زهده ورد فی من

مرد ان نیظر الی تواضع عیسی ابن مریم فلینظر الی ابی ذر اخرجه ابو عمر باز شرود تر آمد ورشتہ ہا

قولہ) قرآن ہمہ بینی و بسیارے از احادیث دلالت میکند بر مضمون علماء امتی کانبیاء بنی

اسرائیل پس تشبیہ بانبیاء دلالت میکند بر وجود فضیلتی انیمعنی مشترک ہست در بسیاری

انحا ہمہ بر انصلیتی کہ یاد کردہ و بیان آنکہ قولہ وجہ انحصر الخ قال کان الخ

ہمہ اخرجہ ابو

باید دانست کہ در باب تشبیہ نیز مثل این فضائل

ما من ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر و تشبیہ باو

بہاری از حسنہا واقع شدہ است قطع مساوات

سایجنہ نبوت میباشد حسب او را خود او گاہی احسب خواندہ این حسب را

واقارب خود او حسب مروت یتیم او حسب مروت شیخ خود او حسب مروت شارک خود او فضل

وجہی کہ در احادیث آمدہ تامل و فکر نیتوان بریکی از ین معانی فرود آورد چنانکہ عائشہ صدیقہ

گفت کان ابو بکر احب الناس الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم عمر بعد ازان خود عائشہ صدیقہ

گفت لو استخلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاستخلف ابا بکر ثم عمر بعد ازان خود گفت عن جبیر

بن عمیر قال دخلت مع عمی علی عائشة فسألت ای الناس کان احب الی رسول اللہ صلی اللہ

علیہ وسلم قالت فاطمة فقیل من الرجال قالت زوجها اخرجه الترمذی پس دانستہ شد کہ او از

احبیتہ در حدیث اول حب تشبیہ در فضائل است کہ مناط استخلاف میشود و در حدیث ثانی

حب اولاد و اقارب یا آنیست کہ گوئیم حب متعلق میشود بصفات محمودہ کہ بسبب آن

Marfat.com

نزدیک خدا تعالی و رسول او محبوب و مرضی گردد و هر صفت را مقامی است از رضا و حب پس
جائز است که یکی احب باشد بصفتی مثل صفت پهلوانی و مبارزت اعدا و دیگر احب باشد بصفت
دیگر مثل حل و عقد خلافت یا آنیست که احب بمعنی من الاحب باشد پس صنفی از محبوبین
برجحان بر سائر محبوبین موصوف باشند و احب لفظی است که بازائی هر فردی ازین صفت
میتوان اطلاق کرد قوله والمنزلة اشاره میکند بقصه تبوک عن سعد بن ابی وقاص قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم لعلی انت منی بمنزلة هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی باید
دانست که مدلول این حدیث نیست الا استخلاف مرتضی بر مدینه در غزوه تبوک و تشبیه
دادن این استخلاف باستخلاف موسی هارون را در وقت سفر خود بجانب طور و معنی بعدی
اینجا غیری است چنانکه در آیه فمن یهدیه من بعد الله گفته اند نه بعدیة زمانی زیرا که هارون
بعد حضرت موسی باقی نماندند تا الیشا نز البعدیة زمانیه ثابت بود و از حضرت مرتضی آنرا استثنا
کنند پس حاصل اینست که حضرت موسی در ایام غیبت خود حضرت هارون را خلیفه ساخته بود
و حضرت هارون از اهل بیت حضرت موسی بودند و جامع بودند در نیابت نبوت و اصالت
در نبوت و حضرت مرتضی مثل حضرت هارون است در بودن از اهل بیت پیغامبر و در نیابت
نبوت بحسب احکام متعلقه بحکومت مدینه نه در اصالت نبوت پس ازین حدیث فضیلت
مرتضی مفهوم شد از جهت حاکم ساختن بر مدینه و استحقاق او حکومت را و تشبیه به پیغامبری
نه افضلیت بر شیخین و چنان معلوم میشود که حضرت مرتضی اعانت آنحضرت را صلی الله علیه وسلم
در شجاعت پهلوانی و مبارزت اعدا محصور دانسته بود و باعانتی که در نیابت میباشد اعتنا
نمیکرد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مربی ظاهر و باطن است قصد فرمود که راهی نماید باعانت
نیابت و شان آنرا در چشم مرتضی پس منفخم گرداند پس ارشاد فرمود که این همان منصب است
که حضرت هارون اعانت نمود حضرت موسی را و ناهیک بهما دلالت میکند بر نیمعنی قصه
مفصله عن ابن المسیب عن سعد بن ابی وقاص ان رسول الله صلی الله علیه وسلم حین خرج

Marfat.com

فی غزوة تبوک استخلف علیاً علی المدینة فقال علی یارسول اللہ ما کنت احب ان تخرج وجہا
الا وانا معک فقال او ما ترضی ان تکون منی بمنزلة ہارون من موسی غیر انہ لا نبی بعدی اخرجہ
احمد وشواہد این حدیث بسیار ند و بدرجہ تواتر رسیدہ اند کما لا یخفی علی متتبعی فن حدیث قولہ والغدیر
باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حضرت مرتضے را حاکم یمن ساختہ بود و او از مال
خمس جاریہ را تسری نمود و قیل و قال در ین باب بسیار شد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
امر فرمود بمحبت مرتضی و در ینباب تاکید ہر چہ تمامتر مرعی داشت کہ من کنت مولاہ ای محبوبہ
فعلی مولاہ و این حدیث شبیہ بآن است کہ فرمود من کان یؤمن باللہ فلیکرم ضیفہ و حدیث
ابی ہریرہ در باب حسن بن علی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم انی احبہ فاحبہ واحب
من یحبہ وعن اسامة بن زید عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یاخذہ والحسن فیقول اللہم احبہما
فانی احبہما اخرجہ البخاری و برنہجی احادیث بسیار دلالت میکند در باب عباس وغیر آن و
احادیث بعض آن مفسر بعض اند عن البراء بن عازب وزید بن ارقم ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم لما نزل بغدیر خم اخذ بید علی فقال الستم تعلمون انی اولی بالمؤمنین من انفسہم قالوا
بلی قال الستم تعلمون انی اولی بکل مومن من نفسہ قالوا بلی فقال اللہم من کنت مولاہ
فعلی مولاہ اللہم وال من والاہ وعاد من عاداہ فلقیہ عمر بعد ذلک فقال لہ ہنیئا یا ابن ابی
طالب اصبحت واسیت مولی کل مومن ومومنة اخرجہ احمد وعن زید بن ارقم قال قام رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة والمدینة فحمد اللہ واثنی علیہ ووعظ
وذکر ثم قال اما بعد الا ایہا الناس انما انا بشر یوشک ان یاتینی رسول ربی فاجیبہ وانا تارک
فیکم الثقلین اولہما کتاب اللہ فیہ الہدی والنور فخذوا بکتاب اللہ واستمسکوا بہ فحث علی کتاب اللہ
ورغب فیہ ثم قال واہل بیتی اذکرکم اللہ فی اہل بیتی اذکرکم اللہ فی اہل بیتی وفی روایة کتاب
اللہ ہو حبل اللہ من اتبعہ کان علی الہدی ومن ترکہ کان علی الضلالة اخرجہ مسلم وعن
زید بن ارقم قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انی تارک فیکم ما ان تمسکتم بہ لن تضلوا

Marfat.com

بعدی احدہما اعظم من الآخر کتاب اللہ حبل ممدود من السماء الی الارض وعترتی اہل بیتی ولن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیہما اخرجہ الترمذی وعن بریدۃ الاسلمی قال غزوت مع علیّ الی الیمن فرایت منہ جفوۃ (جفا) فقدمت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فذکرت علیا فتنقصتہ فرایت وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تغیر فقال یا بریدۃ الست اولی بالمؤمنین من انفسہم قلت بلی یا رسول اللہ فقال من کنت مولاہ فعلیّ مولاہ اخرجہ الحاکم وعن عمران بن حصین قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جیشا واستعمل علیہم علی ابن ابی طالب فمضی فی السریۃ فاصاب جاریۃ فانکروا علیہ وتعاقدوا اربعۃ من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقالوا اذا لقینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخبرناہ بما صنع علی وکان المسلمون اذا رجعوا من سفر بدء وابہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسلموا علیہ ثم انصرف الی رحالہم فلما قدمت السریۃ سلموا علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقام احد الاربعۃ فقال یا رسول اللہ الم تر الی علی بن ابی طالب صنع کذا وکذا فاعرض عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قام الثانی فقال مثل مقالتہ فاعرض عنہ ثم قام الیہ الثالث فقال مثل مقالتہ فاعرض عنہ ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا فاقبل الیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والغضب یعرف فی وجہہ فقال ما تریدون من علی ما تریدون من علی ما تریدون من علی ان علیا منی وانا منہ وہو ولی کل مومن من بعدی اخرجہ الترمذی وعن البراء قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم جیشین وامر علی احدہما علی ابن ابی طالب وعلی الاخر خالد بن الولید وقال اذا کان القتال فعلی فقال فافتتح علی حصنا فاخذ منہ جاریۃ فکتب معی خالد کتابا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم (بدست من داد) یشکو علیا قال فقدمت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقرأ الکتاب فتغیر لونہ ثم قال ما تری فی رجل یحب اللہ ورسولہ ویحبہ اللہ ورسولہ قال قلت اعوذ باللہ من غضب اللہ ومن غضب رسولہ وانما انا رسول فسکت اخرجہ الترمذی پس قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ان تمسکتم بہ لن تضلوا معمول است بر محبت اہل بیت ومعنی لن یتفرقا آنست کہ تا وجوب عمل بر قرآن

Marfat.com

باقی است وجوب محبت اہل بیت نیز باقی است و در آخرت چنانکہ ثواب عمل بر قران خواہند یافت
بر محبت اہل بیت نیز ثواب خواہند یافت و ہمین است عقیدہ اہل سنت احیانا اللہ تعالی علی
محبۃ اہل بیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ وامانا علی ذلک بفضلہ ومنہ وآن مشابہ خطبہ یوم
الفتح است ان دمارکم واموالکم واعراضکم علیکم حرام کحرمۃ یومکم ہذا فی شہرکم ہذا فی بلدکم ہذا **قولہ و**
لاانتفار سبق کفر باید دانست کہ انتفار سبق کفر اگر دلیل افضلیت باشد قرن متاخر از قرن صحابہ
بہتر باشند ولیس فلیس بلکہ در حدیث آمدہ است الا سلام یجب ما قبلہ بلکہ در حدیث آمدہ عن
ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الناس تبع لقریش فی ہذا الشان مسلمہم تبع لمسلمہم
وکافرہم تبع لکافرہم الناس معادن خیارہم فی الجاہلیۃ خیارہم فی الاسلام اذا فقہوا تجدون
من خیر الناس اشد الناس کراہۃ لہذا الشان حتی تقع فیہ اخرجہ البخاری **قولہ** ولکثرۃ الانتفاع
باید دانست کہ فی الحقیقت کثرۃ انتفاع در اسلام شیخین واقع شدہ است زیرا کہ جمع قران
وحمل ناس بر روایت حدیث وتنقیح مسائل شرعیہ وفتح عرب وعجم بر دست شیخین واقع شدہ
واکثر اہل اسلام مالکیان وحنفیان وشافعیان اند واصل مذاہب ایشان معتمد است بر مسائل
اجماعیہ فاروق بجز در مسائل چند بر آثار مرتضی اعتماد ندارند و بر دست مرتضی فتح اسلام واقع
نشد و در ہیچ فنی از فنون شرع اعتماد کلی بر آثار مرتضی بظہور نیامد و بر دست ایشان خلافت
منتظم نگشت پس انتفاع امت شیخین اعظم است از انتفاع ایشان بمرتضی بلکہ مقرر است کہ
بکثرت اتباع ثواب بمتبوع میرسد و اتباع شیخین اہل سنت اند کہ غالب و فاشی در بلدان
اسلام ایشان اند و از ذریت حضرت مرتضی سہ فرقہ ضالہ برآمدند کہ ہیچ تقصیر نکردند در بر ہم زدن
دین محمدی اگر حفظ و تعالی شامل حال این ملت نبودی از آنجملہ شیعہ امامیہ کہ نزدیک ایشان
قرآن بنقل ثقات ثابت نیست زیرا کہ نقل صحابہ و قرار سبعہ پیش ایشان حجت نیست و روایت
از ائمہ ایشان منقطع و ہمچنین احادیث مرفوعہ روایت ندارند و استفاضہ احادیث پیش ایشان
متعہ و نزیت و در ختم نبوت زندقہ پیش گرفتہ اند و زیدیہ اکثر عقائد اسلامیہ را کہ با احادیث

Marfat.com

ثابت شدہ منکر زند و سبب جنگہا و جدل ہا شدند و اسماعیلیہ خود انجبث انداز ہمہ بحقیقت مذہب
ایشان سست کردن اسلام است و بدعات بشمار در عقیدہ و عمل اہل اسلام ازین سہ فریق
پیدا شدہ کہ تفصیل آن طولی تمام میطلبد اگرچہ حضرت مرتضی از ہوث ایشان بری است و وبال
ایشان راجع نیست مگر بریشان لیکن ثواب ہم از جہت ایشان بحضرت مرتضی راجع نشد پس
بشیخین انتفاع بیشتر شد و انتفاع از ایشان غیر مشوب است بضرر و ثوابی کہ بشیخین راجع است
باعتبار تابعان اکثر است از ثوابی کہ بحضرت مرتضی راجع شود پس شیخین افضل اند باعتبار کثرت
ثواب **قولہ** وتمیزہ بالکمالات النفسانیۃ والبدنیۃ والخارجیۃ تفصیلہ علی ما فی شرح المواقف ان
فضیلۃ المرء علی غیرہ انما یکون بما لہ من الکمالات وقد اجتمع فی علی منہا ما تفرق فی الصحابۃ وہی
امور الاول العلم وعلی اعلم الصحابۃ لانہ کان فی غایۃ الذکاء والحرص علی العلم ومحاصلۃ
علیہ وسلم اعلم الناس واحرصہم علی ارشادہ وکان فی صغرہ فی حجرہ وفی کبرہ ختنالہ یدخل علیہ
کل وقت وذلک الذی ذکرناہ من صفاتہ وصفات معلمہ تقتضی بلوغہ فی العلم کل مبلغ واما
ابوبکر فانہ وصل بخدمتہ فی کبرہ وکان یصیل الیہ فی الیوم مرۃ او مرتین والثانی الزہد المشتہر
عنہ مع اتساع ابواب الدنیا علیہ ترک التنعم والتخشن فی المآکل والملابس ولم یلتفت الی الملاذ
حتی قال للدنیا طلقتک ثلاثا الثالث الکرم قد اشتہر عنہ انہ یوثر المحاویج والمساکین علی نفسہ
وکان ذلک عادۃ منہ حتی تصدق فی الصلوۃ بخاتمہ ونزل فی شانہ ما نزل علی ما مر وتصدق
ایضا فی لیالی صیامہ المنذورۃ بما کان فی قطورہ ونزل فیہ ویطعمون الطعام علی حبہ مسکینا
ویتیما واسیرا والرابع الشجاعۃ وتواترہ مکافحتہ للحرب ولقاء الابطال وقتل اکابر الجاہلیۃ حتی قال
علیہ السلام یوم الاحزاب لضربۃ علی خیر من عبادۃ الثقلین وتواتر وقایعہ فی خیبر وغیرہ الخامس
حسن خلقہ قد اشتہر ذلک منہ حتی نسب الی الدعابۃ وقد قال علیہ السلام حسن الخلق من الایمان
السادس مزید قوتہ حتی قلع باب خیبر بقوتہ وقال ما قلعت باب خیبر بقوۃ جسمانیۃ بل بقوۃ
الہیۃ السابع نسبہ وقربہ من الرسول صلی اللہ علیہ وسلم نسبا ومصاہرۃ وہو غیر خفی وعباس

ل
نسخہ ج ۲ فاضل از اخوان بخط فلجمنداران شیخی و لازم دوایر و فاضل بخط فلجمنداران ست ۱۲

Marfat.com

وانکان عم النبی صلی اللہ علیہ وسلم لکن کان اخا عبد اللہ من الاب وابو طالب اخاہ من الاب والام
الثامن اختصاصہ بمصاحبۃ فاطمۃ سیدۃ نساء العالمین وولدین کالحسن والحسین وہما سیدا شباب
اہل الجنۃ کما ورد فی الحدیث ثم اولاد ہؤلاء ممن اتفق الانام علی فضلہم باید دانست کہ
اصل سخن وماده اختلاف در مسئلہ تفضیل ہمین نکتہ شدہ است وحقیقت این مسئلہ نمیتوان
فہمید الا بعد فحص از وجہی کہ مدار فضل کلی میشود نخست این نکتہ را بخاطر می باید آورد کہ فضل
کلی در ہر صناعت جدا است وکسی کہ عاجز شد از انکہ یقین کند کہ در روزمرہ علما مدار فضل کلی
جمال صورت وکمال نسب ومانند آن نمیشود والا ابو حنیفہ وشافعی ومالک واحمد بنسبت احاد
طلبہ علم افضل نمیشدند ودر روزمرہ سپاہیان علم وخط حسن وقوت تالیف شعر مدار فضل کلی
نمیشود والا احاد ناس از رستم گوی مسابقت میربودند ودر روزمرہ حدادان فروسیت وشجاعت
مدار فضل کلی نمیشود با او در مسائل علمیہ مباحثہ نمیتوان کرد زیرا کہ یا بلید محض است یا منکر بدیہیات
است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ نزدیک تابعان انبیا صلوات اللہ علیہم ہیچ فضیلتی بالاتر
از تشبہ بانبیا در کمالاتی کہ ایشانرا از جہت نبوت حاصل شدہ نیست ولہذا علما واولیا ورواج
دہندگان دین از جہت امر معروف ونہی منکر وجہاد اعدا افضل امت آمدند از سپاہیان
کہ بزور بازو زاید باشند بر ایشان بکثیری واز اصحاب اموال ومحاسبان وامثال ایشان این
مقدمہ نیز بدیہی است منکر آن مکابر است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ اخلاقی واعمالی
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجہت نبوت آنرا بجد تمام اعتنا میکردند چیست واز جزئیات آن
اخلاق بکلیات آن انتقال میباید کرد ما در مقدمہ رابعہ آنرا باقصی الغایۃ منقح ساختیم ودر
مقدمہ خامسہ بیان کردیم کہ کمال تشبہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنست کہ نفس شخصی پیدا
شود کہ شبیہ بانفس پیغامبر از جہت قوت علمی وعملی بلکہ احق بخلافت آنست کہ قوت عملی
او اکثر باشد از قوت علمی زیرا کہ اہل ملت را با علوم جدیدہ کہ غیر نبی آنرا اکتساب کند از جہت
استدلال یا از جہت تلقی از غیب اگر بالفرض واقع شود کار نیست کار ایشان با علوم پیغامبر

Marfat.com

است فقط واحتیاج بقوت علمی بجهت حسن تعلیم نصوص پیغامبر است یا استنباط احکام ازوی یا تفصیل
مجمل وی یا ترجیح بعض محتملات وی یا تحصیل اتفاق آرا بر انچه حق است و مانند آن باز قوت
عملی نفس ناطقه مصروف است بدو وجه وجهی که بان نظام مدینه درست کند و وجهی که بان افاضه
فرماید ایتلاف جماعت بر ملت حقه و مانند آن باز بیان کردیم که پیغامبر چهار خصلت دارد و تشبه
غیر او دران چهار خصلت چیست باز تشبه در بعثت که بمنزله جارحه الهی بودن است چیست باز اعمال
آنحضرت صلی الله علیه وسلم که در مدت نبوت خود آنرا به اعتنا تمام میکردند چیست پس چون ائمه
مدار فضل کلی باشند باید دید که همه بهیئت اجتماعیه در کدام صحابی بیشتر یافته شده انیست فضل کلی
که اصحاب شریعت بآن اعتنا کنند پس این شخص اگر اصطلاح اهل شریعت و اصطلاح اهل
حکمت عملیه که عوام ناس آنرا میشناسند جدا نمی فهم این را باید فهمانند و اگر اصطلاح اهل شریعت
بر بعض این فضائل دون بعض فرود آورده است سبب انکار بعض چیست و اگر اصطلاحی
دیگر میخواهد غیر اصطلاح شریعت نزاع لفظی است خارج از مبحث شریعت و بعد از همه در رجحان
مرتضی بر شیخین بدرین صفات من جمیع جهاتها اشکال قائم است زیرا که علم شعبه ها بسیار
دارد اگر علم مرتضی در سرعت انتقال زیاده تر بود علم شیخین باعتبار تمکین و نشست دادن
زیاده تر بود و اگر اخبار زهد حضرت مرتضی منقول است از حضرت شیخین نیز مثل آن منقول است
و شیخین را در زهد جاه رجحان است و بسط مال و تسلیم رعیت قول امیر را در زمان شیخین زیاده
بود از زمان حضرت مرتضی پس زهد شیخین اقوی و اکمل بوده است از زهد حضرت مرتضی و کرم
شیخین در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم از مال خاص خویش و بعد آنحضرت صلی الله علیه وسلم
از بیت المال زیاده است اضعاف مضاعفه از کرم حضرت مرتضی چه در زمان آنحضرت صلی الله
علیه وسلم و چه بعد ازان حضرت و اگر کسی را در نیجا شبه باشد باید که حکایات حضرت شیخین و حضرت
مرتضی را استقرا نماید و یکی را با دیگری بسنجد تصدق بخاتم در صلوة و تصدق در لیالی صیام
مسندوره چنانکه ذکر میکنند ثابت نیست و اگر بالفرض ثابت شود آنرا بانفاقات حضرت

Marfat.com

صدیق قبل از ہجرت و بعد ہجرت باید سنجید بلکہ برجحان مرتضی باینمعنی تفوہ نمیکند بآن الا جاہلی
کہ اصلا باخبار ایشان مطلع نباشد و اگر در شجاعت پہلوانی و قوت جسمانی حضرت مرتضی راجح
بود در شجاعت ملوک و سیاست مدن شیخین ارجح بودند و اینمعنی بمنزلہ محسوس است نزدیک
کسی کہ مطلع باشد بر اخبار ہمہ ایشان و بیشک در حسن خلقی کہ مفضی باطمینان خواطر و قطع
منازعات گردد شیخین ارجح بودند از حضرت مرتضی فی الاستیعاب فی قصۃ عاتکۃ و تزوج
عبد اللہ بن ابی بکر بہا ثم شہد عبد اللہ الطائف مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمی بسہم
فمات منہ بعد بالمدینۃ فقالت عاتکۃ ترثیہ ؎

رزیت بخیر الناس بعد نبیہم	وبعد ابی بکر وما کان قصرا
فالیت ولا تنفک عینی سخینۃ	علیک ولا ینفک جلدی اغبرا
فلہ عینا من رای مثلہ فتی	اکر واحمی فی الہیاج واصبرا
اذا شرعت فیہ الاسنۃ خاضہا	الی الموت حتی یترک الرمح احمرا

فتزوجہا زید بن الخطاب علی اختلاف فی ذلک فقتل عنہا یوم الیمامۃ شہیدا ثم تزوجہا عمر
بن الخطاب فی سنۃ اثنتی عشرۃ من الہجرۃ فاولم علیہا ودعا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم وفیہم علی بن ابی طالب فقال لہ یا امیر المؤمنین دعنی اکلم عاتکۃ قال نعم فاخذ علی
بجانب الخدر ثم قال یا عدیۃ نفسہا ؎

فالیت لا تنفک عینی قریرۃ	علیک ولا ینفک جلدی اصفرا

فبکت فقال عمر ما دعاک الی ہذا یا ابا حسن کل النساء یفعلن ہذا اخرجہ ابو عمر و اگر حضرت مرتضی
قرابت قریبہ بوجہ اتم داشت قرب مدفن و قرب مبعث و قرب در دخول جنت و مانند
آن وجہ امتیاز شیخین شدہ است و اگر حضرت مرتضی زوجہ مثل حضرت فاطمہ رضی اللہ
عنہا داشت حضرت صدیق دختری داشت مثل عائشہ کہ دہ آیہ از قرآن در براءۃ او
نازل شد و ربع علم از وی روایت کردند و شرف اختصاص زوجیۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم

Marfat.com

فی الدنیا والآخرة یافته وفاروق دختری داشت مثل حفصه که جبرئیل صوامه وقوامه دربیان
او فرموده واگر در اولاد حضرت مرتضی اخیار اعلام پیدا شده اند غیر ایشان نیز پیدا شده اند که مصدر
اضلال عالم گشته ونشان را اسماعیلیه وزیدیه وامامیه بوده در تاریخ قریب صد علوی را توان
یافت که خروج کرده عالمی را برباد داده اند آخر همه خود نیز برباد رفتند واز اولاد شیخین هیچکس پیدا
نشد الا ائمه هدی مثل عبدالله بن عمر وحضرت عائشه وسالم وقاسم وعبیدالله بن عمر عمری
وغیر ایشان وبعد ازان ائمه طریقه مانند شیخ شهاب الدین سهروردی واصحاب تصنیف مانند
امام رازی وصاحب مشکوة وغیر ایشان وجماعات بسیار بسبب ایشان مهتدی شدند یا
عوام للناس ولا علیهم وهیچکس از ایشان خروج نکرد وسبب تقاتل مسلمین نگشت وبعد
ازین همه میگوئیم اگر بودن شخصی هاشمی الابوین در فضل کلی تاثیری داشته باشد بامبارزه و
مکافحه اقران یا کثرت اولاد از صلب شخصی موثر باشد می باید که حضرت مرتضی افضل باشند
از حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم واگر گویند این فضائل را در جنب نبوت تاثیری نیست
وتاثیر آن ها در مادون نبی است گوئیم این فضائل را چنانکه در جنب نبوت تاثیر نیست همچنان
تاثیر نیست در جنب تشبه بانبیا در کمالاتی که از جهت نبوت صادر شده اند وتاثیر این
فضائل در مادون نبی ومادون متشبهین بانبیا ظاهری شود وبعد ازینهمه جمیع انچه متاخرین
معتزله بسط نموده اند چنانکه امام رازی در کتاب اربعین از ایشان نقل کرده ونصیر طوسی آنرا
اختصار نموده هیچ ماهست در افضلیت حضرت مرتضی بر جمعی که در ایام خلافت او بوده اند
باصل این معتزله ایم وبثبوت آن متمسکیم در محل خود نه نسبت شیخین انیست انچه درین اوراق
از جواب شبهات نصیر طوسی ومعتزله میسر شد ولاحول ولاقوة الا بالله سوال اگر گوئی که ملازمت
در استخلاف وافضلیت که در صدر مبحث ذکر کرده مسلم نیست زیرا که ممکن است که حضرت
مرتضی افضل باشد فی نفسه اما چون آباء واخوان وعشائر قریش را در غزوات آنحضرت صلی الله
علیه وسلم کشته بود وبحق دعوت نمیمود وآنرا بمدارات نمی آمیخت ودر امضاء حدود استیحال

Marfat.com

ار میبرد عوام از تسلیم حکم او ابا میکردند و بالطبع متنفر میبودند پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم که طبیب
لوس بودند باین سبب غیر او را در استخلاف بروی مقدم ساختند چنانکه مثلا طبیب میداند که ایارجات
تنقیه دماغ ابلغ است لیکن چون مریض رامی بیند که دوا بشع را بحلق نمیتواند کشید آنرا میگذارد و
دول میکند بمعاجین دیگر که در باب تنقیه دماغ مفضول باشند بکثیری از ایارجات یا میداند که
صد انفع اشیاست در علاج امراض دمویه لیکن ضعف مریض می بیند و ازان در میگذرد و بسوی
جض اشربه و همچنین در طوائف عرب و عجم اولاد ملوک را که مفضول میباشند در بسیاری از فضائل
ادشاه میسازند چون میدانند که رعیت قبول افضل نخواهند کرد الا بعد تشویشات بسیار جواب
دیم وجوه ملازمت ذکر کردیم از انجمله انست که در وقت اراده اصلاح عالم و توافق اصلاح او بعثت
پیغامبر لازم است استخلاف متشبه به پیغامبر زیرا که استخلاف مفضول با عتبار تشبه به پیغامبر از
بهت صفات پیغامبری با اراده این اصلاح سفه و ظلم است و چون قبح از خدا تعالی مسلوب است
و ظلم از پیغامبر او منتفی لازم آمد که استخلاف مفضول مسلوب و منتفی باشد **قوله** چون اباء و اخوان
انحضرت باید دانست که اگر قتل آباء و اخوان قریش فقط سبب تنفر طبائع قریش بودی میبایست که تنفر
از انحضرت صلی الله علیه وسلم زیاده از حضرت مرتضی متنفر میشدند زیرا که هر کسی را که مرتضی کشت و هر
کسی را که غیر حضرت مرتضی از مهاجرین و انصار کشتند قتل همه منسوب است بانحضرت صلی الله علیه
وسلم و پیش همه ادانی و اقاصی ظاهر بود که منشا این مقاتلات آنحضرت است صلی الله علیه وسلم
و با وجود انیمه با آنحضرت کمال اعتقاد و انقیاد داشتند و امر ایشان موتلف شد اشد ائتلاف
قال الله تعالی واذکروا نعمة الله علیکم اذ کنتم اعدا فالف بین قلوبکم فاصبحتم بنعمته اخوانا و قال هو الذی
ایدک بنصره و بالمؤمنین و الف بین قلوبهم لو انفقت ما فی الارض جمیعا ما الفت بین قلوبهم و لکن الله
الف بینهم انه عزیز حکیم بلکه علت نمیتواند شد مگر وجود این سبب باعدم تالیف بر وفق تالیف
آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیرا که آنحضرت صلی الله علیه وسلم با قریش و سائر قبائل مقاتلات
عظیمه در میان آورد و صورت مخالفت بنهایت خود رسید و نفرت طبائع کفار بنهایت تحقق شد

Marfat.com

چنانکہ در احادیث بسیار معلوم میشود اما ہمہ این متنفران بمجرد آنکہ در نظر مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمدند و بقوت تالیف وجمع کہ از نفس نفیس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جوش میزد مشمول شدند انیمہ تنفر از ہم پاشید و محبت و اذعان و تسلیم بجای آن نشست عن عائشۃ قالت جاءت ہند بنت عتبۃ فقالت یا رسول اللہ ما کان علی ظہر الارض من اہل خباء احب الی ان یذلوا من اہل خبائک ثم ما اصبح الیوم علی ظہر الارض اہل خباء احب الی ان یعزوا من اہل خبائک اخرجہ البخاری وفی قصۃ ثمامۃ بن اثال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اطلقوا ثمامۃ فانطلق الی نخل قریب من المسجد فاغتسل ثم دخل المسجد فقال اشہد ان لا الہ الا اللہ واشہد ان محمدا عبدہ ورسولہ یا محمد واللہ ما کان علی وجہ الارض وجہ ابغض الی من وجہک فقد اصبح وجہک احب الوجوہ کلہا الی واللہ ما کان من دین ابغض الی من دینک فاصبح دینک احب الدین کلہ الی واللہ ما کان من بلد ابغض الی من بلدک فاصبح بلدک احب البلاد کلہا الی اخرجہ مسلم وقال عمرو بن العاص حین احتضر انی کنت علی ثلثۃ اطباق ولیس منہا طبق الا عرفت نفسی فیہا کنت اول شئی کافرا وکنت اشد الناس علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فلو مت یومئذ لوجبت لی النار فلما بایعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کنت اشد الناس حیاء منہ فما ملارت عینی من رسول اللہ صلی اللہ حیاء منہ فلو مت یومئذ لقال الناس ہنیئا لعمرو اسلم وکان علی خیر ومات علی خیر احواله فرجی له الجنۃ ثم تلبست بعد ذلک بالسلطان واشیاء فلا ادری اعلی ام لی اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وانیمعنی نہ در یک حدیث مروی شدہ بلکہ قصص بشمار بران دلالت میکند واین رکنی است عظیم از ارکان نبوت ونمودی ازین خصلت در شیخین یافتہ شد کہ ہمہ در خلافت ایشان موتلف شد ونزاع از میان ایشان برخاست نہ در حضرت مرتضی کہ فتح باب اختلاف وتنازع در زمان خلافت ایشان زیادہ از حد واقع شد وانیمعنی یکی از وجوہ تفضیل شیخین است بر حضرت مرتضی بلکہ اگر کسی را دیدہ حق شناس باشد بداند کہ تنفر قریش از شیخین بیشتر بود از تنفر ایشان از حضرت مرتضی در وقت خلافت حضرت صدیق ابو سفیان پیش حضرت مرتضی آمد وگفت ای بنی ہاشم چرا راضی شدید بانکہ خلافت در اقل قریش واذل

Marfat.com

ایشان باشد الی اخر القصه و چون حضرت صدیق بخلافت فاروق وصیت نمود گفتند که عمر غلظ و فظاظة
دارد و چون خلیفه شود افظ و اغلظ خواهد بود و در حدیث صحیح آمده در شان فاروق ترکه الحق و ماله من صدیق
با وجود اینهمه بقوت تالیفی که خدا تعالی در نفوس ایشان ودیعت نهاده بود اینهمه نفرت متلاشی شد
و محبتها مکان آن نفرتها در خواطر ایشان نشست و کلمه همه متفق شد بر صدق و اسلام و جهاد ؎
اگر بادشه بر در پیرزن ✦ بیاید تو ای خواجه سبلت مکن ✦ قوله بمر الحق دعوت می نمود باید دانست که
اصل شریعت دفع حرج است و طلب عزیمت از اقویا و طلب رخصت از ضعفا چنانکه در زمان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و زمان شیخین واقع شد پس مر الحقی که زیاده از سنت آنحضرت است صلی الله
علیه وسلم مناط افضلیت بلکه فضیلت نمیتواند شد و مر الحقی که سنت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است
سبب تشتت کلمه و اختلاف قلوب نمیگردد و اینقدر باید دانست که انبیا مبعوث نشده اند مگر
بجهت اصلاح نفوس عامه که بمقتضای قوت شهویه و غضبیه کار میکنند اگر این مردمان مهذب
میبودند و مبرا از آفات نفس شده احتیاج به بعث انبیا نمی بود پس مدارات با این نفوس در
اصل نبوت داخل است و همچنین در تشبه بانبیا علیهم السلام از جهت اموری که منشا آن نبوت است
؎ با همین مردمان بباید ساخت ✦ چه توان کرد مردمان این اند ✦ بلکه اگر کسی تامل بلیغ بکار
برد بداند که عزل والی شام که از حضرت مرتضی واقع شد سبب اختلاف قوم گشت و صرف خلافت
از بنی هاشم و انصار که در اوائل خلافت حضرت صدیق بظهور آمد سبب اختلاف نگردید و عزل خالد
در عین معرکه با وجود عزتی و شوکتی که داشت در خلافت حضرت فاروق سبب اختلاف رعیت
نشد و موجب این فرق نیست الا تائید الهی که بحسب حقیقت و قوت تالیف و جمع که از نفوس
ایشان فواره صفت جوش میزد بحسب صورت قوله طبیب میداند که ایارجات [illegible]
که درین مثال جوری واقع شده تفصیلش آنکه اگر دوائی با مزاج اکثر افراد بنی آدم موافق افتد
و با مزاج قلیلی مخالف میتوان گفت که فضل کلی این دوا راست و آنرا انفع میتوان نامید و اگر
با مزاج اکثر افراد موافقت نکند و با مزاج قلیلی موافقت کند او را فضل کلی نتوان داد و با نفع

Marfat.com

نتوان تعبیر کرد بلکہ استعمال صحیح درین باب آنست کہ گویند فلان خاصیت درین دوا قوی است
اما بجہت مانعی در بدن انسان استعمال نتوان کرد ہمچنین در صورت ضعف قوت تالیف وجمع
نسبت اکثر افراد بنی آدم و بہ نسبت حل وعقد امور خلافت نتوان گفت کہ فضل کلی موجود است
وبسبب مانعی استخلاف متحقق نشد قولہ وطوائف عرب وعجم اولاد ملوک را کہ مفضول باشند الخ
باید دانست کہ درین مثال نیز جوری واقع شدہ بیانش آنست کہ بر دانندگان تاریخ پوشیدہ
نیست کہ آل قصی رئیس قریش بودند در جاہلیت وچون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از میان ایشان
پیدا شد ریاست ایشان دوبالا گشت خصوصاً حضرت مرتضی کہ قرابت قریبہ داشت با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم وبادی رای چنان مفہوم میشد کہ خلافت او باطمینان نفوس وقبول طبایع
وعدم تشویش اقرب باشد پس از یمعنی کہ اقرب بود برسم وعادت وادعی بود بتالیف ناس عدول
نکردند شیخین الا از جہت امری مہمی کہ در برابر آن این وجوہ را تاثیری نیست پس سائل گمان
میکند کہ قصہ طوائف عرب وعجم شاہد دعوی او است وبحقیقت این قصہ شاہد صدق است بر
تفضیل شیخین اگر منصفی درنگرد البتہ بفہمد کہ شیخین را باعتبار نسب وقوت بطنی کہ ایشان ازان
بودند رجحانی متحقق نبود ونہ در ہیچ خصلتی کہ اہل رسم وعادت بان اعتنا میکنند بلکہ اختیار شیخین
برای خلافت در نص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اولاً ودر اجتہاد صحابہ ثانیاً وظہور رجحان ایشان
در امضای امور خلافت باحسن وجہ ثالثاً مبتنی بر ہیچ رسم وعادتی کہ اذہان اہل رسم ادراک
آن کنند نیست بلکہ برموفق حکمتہ الہیہ است چنانکہ در قصہ طالوت آمدہ وقال لہم نبیہم ان اللہ قد
بعث لکم طالوت ملکا قالوا انی یکون لہ الملک علینا ونحن احق بالملک منہ ولم یؤت سعۃ من
المال قال ان اللہ اصطفاہ علیکم وزادہ بسطۃ فی العلم والجسم واللہ یؤتی ملکہ من یشاء واللہ
واسع علیم باجملہ ازین تحقیق کہ نوشتیم معلوم شد کہ حاصل کلام این سائل بعد تنقیح وتہذیب
مطلب دلیل ملازمت است درمیان استخلاف کذا وکذا وافضلیتہ وآن خود امری است بمرہن
بوجود بسیار واگر تسلیم این نمیکند بگوئیم ونشنویم وایراد مانعی از استخلاف در نظر او قادح دہ

Marfat.com

افضلیت نیست و منشاء این غلط عدم امعان است در تحقیق افضلیتی که ما در صدد آنیم پس خود این
سائل اعتراف میکند بعدم افضلیت از انچه که نمیداند سوال اگر گوئی که نصرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم
و اعلاء کلمة الله و جهاد عرب و عجم و جمع قرآن و فتح بلدان و نشر دین و اعانت مسلمین را مبناء فضل کلی
دانسته شیخین را افضل گفته و برین معنی وارد میشود وجوه بسیار از اشکالات یکی آنکه اشاعره در کتب خود
مثل شرح مواقف و شرح عقاید افضلیت باعتبار کثرت ثواب تقریر کرده اند پس وجه افضلیت
غیر آن ثابت کردن خرق اتفاق ایشان باشد دوم آنکه اگر وجه فضل این امور باشند باید که معاویه
و سائر ملوک که فتح بلدان بر دست ایشان واقع شد افضل باشند از حضرت مرتضی و آن مخالف اجماع
است سوم آنکه مشابهت درین امور عارضیه است با پیغامبران با وجود این مشابهت ذاتیه هم باید
تا افضلیت حاصل شود زیرا که در حدیث آمده است ان الله یؤید الدین بالرجل الفاجر پس امری
که از فاجران هم می آید چگونه سبب افضلیت باشد چهارم آنکه بسیار پیغامبران بودند که بجز یک دو کس
بایشان ایمان نیاوردند پس معلوم شد که نشر دین لازم نبوت نیست و مدار تشبه با نبیا فتح بلدان
و جمع قران نمیتواند بود و اگر تشبه با پیغامبر ما صلی الله علیه وسلم بخصوصه اراده کرده است بگوئیم که تشبه
آن انبیا که جمع کثیر بایشان نگرویدند بحضرت پیغامبر ما اتم بود از تشبه غیر انبیا پس تشبه به پیغامبر ما را
چیزی دیگر می باید غیر فتح بلدان و نشر دین پنجم آنکه اگر فتح بلدان و نشر دین مبدء افضلیت باشد
میباید که فاروق افضل باشد از صدیق و آن باطل است باجماع ششم آنکه اگر نشر دین و فتح
بلدان و جهاد اعدا در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم اراده کرده است حضرت مرتضی اکثر بود در جهاد
چنانکه در بدر و احد و احزاب و خیبر واقع شد و اگر بعد آنحضرت صلی الله علیه وسلم اراده کرده است آن خود
در زمان وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق نبود لابد اینجا افضلیتی می باید که اتفاق [illegible]
بر صدیق معلل بآن تواند شد جواب گوئیم سبب این شبهات عدم احاطه است بجوانب کلام ما نه تنها
اعلاء کلمة الله و جهاد عرب و عجم و فتح بلدان و جمع قرآن را مبدء افضل کلی نهاده ایم بلکه آن یک شعبه ایست
مغمور در شعبه های بسیار که آنهمه بسه اصل راجع میشوند یکی تشبه بذات پیغامبر در جزء علمی و عملی که مفهم
مستور

بودن و موافقت رای با وحی و حسن سیاست مدنیہ و افاضتہ الفت و اجتماع بر کلمہ حق از شعبہای
اوست دوم اعانت پیغامبر در تحمل اعباء دعوت ببذل اموال و مہج و مشاورہ (جمع مہجہ بمعنے جان) و جہاد سوم
نیابت پیغامبر با تمام اموری کہ خدا تعالی پیغامبر را صلی اللہ علیہ وسلم برای آن مبعوث ساخت
بود و وعدہ داده و حکمت الہی اقتضا نقل آنحضرت کرد صلی اللہ علیہ وسلم بملاء اعلی پیش از وجود آن
قول اشاعرہ در کتب خود افضلیت را باعتبار کثرت ثواب اثبات کردہ اند باید دانست اشاعرہ
دو صنف اند حنفی اہل حدیث و حنفی اہل کلام مثل امام رازی و قاضی بیضاوی و قاضی عضد
انچہ ما درین رسالہ مذکور کردہ ایم اصل آن ماخوذ است از مجموع کلام محدثین و متکلمین ہر چند ترتیب
و مناظرہ و مباحثہ اختراع کردہ باشیم استدلال بقول اللہ تعالی وعد اللہ الذین امنوا منکم و
عملوا الصالحات لیستخلفنہم الآیۃ امام رازی در اربعین آوردہ است و منامات و نصی و اشارہ محدثین
در کتب اصول ذکر کردہ اند و انواع فضائل شیخین در کتب احادیث مبسوط است و متکلمین نیز بعضی
آنہا استدلال کردہ مثل اقتدوا بالذین من بعدی و امام رازی باجماع استدلال کردہ و محدثین
نیز حکایت آن مبسوطا نقل کردہ اند و اصل اعانت را امام رازی تقریر کردہ است فی جواب
قولہم ان علیا کان اکثر جہادا حیث قال الجہاد علی اقسام منہا جہاد مع النفس و منہا جہاد
مع العدو بالحجۃ و الجواب عنہا و منہا جہاد مع العدو بالسیف و السنان اما الجہاد مع النفس فلا نسلم
ان علیا کان اقوی فیہ من ابی بکر و اما الجہاد مع العدو بالحجۃ و الدعوۃ الی اللہ فکان امر ابی بکر
فیہ اتم و الدلیل علیہ من وجوہ الاول انہ لما اسلم ابو بکر اشتغل فی تلک الایام بالدعوۃ الی اللہ
تعالی فدعا الی اللہ عثمان و طلحۃ و الزبیر و سعد بن ابی وقاص و عثمان بن مظعون و ہؤلاء ہم
اکابر الصحابۃ و جاء بہم الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی اسلموا علی یدیہ و حصل بسبب ذلک
للاسلام قوۃ عظیمۃ فحصل بسبب اسلام ابی بکر ہذہ القوۃ العظیمۃ اما علی فحین اسلم لم یصر اسلامہ
سببا لاسلام غیرہ و من المعلوم ان ہذہ الطاعۃ و ما الیوازیہا شئی من الطاعات الثانی ان ابا بکر
لما اسلم کان ابدا فی مناظرۃ الکفار و فی المناظرۃ معہم و بقی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلثۃ عشر

Marfat.com

سنة في مكة ثم انتقل الى المدينة وبقي هناك سنة اخرى ثم نزلت آية القتال وابوبكر في تلك المدة الطويلة في مكة والمدينة في الدين غير دين الذين خالفوه ومتابعة رسول الله صلى الله عليه وسلم واما علي فانه في ذلك الوقت كان صغير السن ما كان يخالط القوم ثم ان بعد نزول آية القتال اشتغل علي بقتال الكفار فثبت ان ابتداء الجهاد كان لابي بكر وآخره لعلي واصل تشبيه بذات پيغامبر وجز علمي وعملي محدثين ذكر كرده اند در فضائل شيخين فذكر واحدا منها او كان بعدي نبي لكان عمر وقد كان فيما قبلكم من الامم محدثون فان يكن من امتي احد فعمر الى غير ذلك واصل نيابت آنست كردن در اخلاق شيخين و سيرت ايشان و فتح بلدان وجمع قرآن وغير آن در كتب سير مذكور است قول ايشان كه افضليت در ثواب است اجمال اينهمه خصالي است كه بيان آن كرديم زيرا كه زيادت در ثواب يا بسبب كمال نفس است چنانكه ابن عباس ذكر كرده است في شرح السنة يا باعتبار شمول رحمت الهي بودن چنانكه اهل سوابق از مهاجرين وانصار بودند يا بسبب آنكه اسلام متاخران متفرع است بر اسلام متقدمان و در حديث آمده است الدال على الخير كفاعله پس شيخين جامع بودند درين سه افضليت وانچه ذكر كرديم تفصيل وتنقيح وجوه اكثريت ثواب است قوله اگر وجه فضل اين امور باشند ملوك ديگر افضل باشند از حضرت مرتضى بايد دانست كه بودن بائن است در مجاهداتي كه در زمان شيخين واقع شد ومجاهداتي كه بعد از مرتضى واقع شد بيان آن آنست كه آنحضرت صلى الله عليه وسلم مبشر شدند بفتح بلاد كسرى وقيصر وكسر اجيش واحمر وآن يكي از امور بود كه بعثت آنحضرت صلى الله عليه وسلم بجهت آن واقع شد لكن عروج آنحضرت صلى الله عليه وسلم بملا اعلى پيش از تمام آن مقدر گشت واهم مهمات پيش آنحضرت صلى الله عليه وسلم آن بود كه آن موعود ظاهر گردد پس شيخين را بجهت آن خليفه ساختند وشيخين نيز اينمعني را دانستند واراده الهيه چنانكه در نفس تفيس آنحضرت صلى الله عليه وسلم تاثير نموده قوى عالميه را بر نگ گردانيده بود در كيفيت آورده بود عالم اثر پذير آن اراده گشت همچنان بواسطه آنحضرت صلى الله عليه وسلم در نفس شيخين ظهور نموده تاثير عجيبي اعداث فرمود كه باد فيوض وفتوح را در حركت آورد وعالم ساعت لبساعت اثر پذير آن شد

Marfat.com

گشت بوجهی که هرذکی وغبی بشناسد که تائید غیبی است خارج از امور عادیه ازین جهت این مسائل
جمیله مناقب شیخین گشتند نفوس نفیسه ایشان آن بود ند که ان الله ینطق علی لسان عمر ما سلک عمر
فجّا الا سلک الشیطان فجا غیره وقال علی ما کنا نبعد ان السکینة ینطق علی لسان عمر وعنایت الهی
در تربیت ملت مصطفویه این بود لهذا امری که در هیچ تاریخ واقع نشده بود درین عصر بظهور رسید
که در عرصه بست سال اقالیم شاسعه در تحت تصرف اسلام آمدند اما ملوک دیگر پس حال ایشان
مثل حال سنگ وچوب است که از دست ایشان کاری سرانجام میدهند ونفوس ایشان بعید ۱۲۰
از فضیلت عاریست وبسیار است که به نیت نفسانیت جنگ کنند هرچند منفعتی بخیر هم باشد
واگر منصفی در فتوح خلفای ثلثه وفتوح غیر ایشان تامل کند فرق عظیم ادراک نماید بوجوه بسیار یکی
آنکه اقالیمی که در زمان خلفا مفتوح شد همه منفرد گشتند برای اسلام وشعائر اسلام بالکل وجه
دران ظهور نمود بخلاف اقالیمی که من بعد مفتوح شد مثل ترکستان وهند وفرنگ وحبشه که برای
اسلام منفرد نگشتند وشعائر اسلام در انجا کما ینبغی ظهور نه نمود دوم آنکه فتوحات خلفا با وجود
کثرت ان در زمان قلیل واقع شد وفتوحات جمعی که من بعد بودند با وجود قلت آن در ازمنه
متطاوله صورت گرفت سوم آنکه فتوح خلفا بوجهی واقع شد که بقانون شرع راست آید در مثل
تقسیم غنائم ووضع خراج واخذ جزیه بخلاف فتوح ملوکی که من بعد پیدا شدند چهارم آنکه در زمان
انحضرت صلی الله علیه وسلم وجه ارض مجتمع بود در تصرف دو بادشاه کسری وقیصر وملوک نواحی ایشان
را باج میدادند پس کسر این دو بادشاه بحقیقت فتح جمیع ارض است اگرچه صورت فتح دفعةً بعد
دفعة متحقق شده باشد وکسی که بر تاریخ اکاسره وقیاصره مطلع باشد وفتوح اسلام را دانسته
باشد در نیجا شک نمیتواند کرد پس این وجوه ومانند آن دلالت میکند بر آنکه تائید غیبی که در زمان
خلفا بود در زمان ملوک ظاهر نشد ونه عشر عشیر آن معهذا بر بادشاهی مسلمانی که سبب رواج
اسلام گشته است به نیت صحیحه خیرات بسیار در جریده اعمال او ثابت است بنص شریعت وآن
فضیلتی عظیمه است هرچند بنسبت فضائل شیخین ظهوری نداشته باشد قوله واین مشابهت

Marfat.com

عارضیہ است باید دانست کہ ظل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودن در کمالات نبوت او اتم مناسبات است
القوم اخوان صدق بینہم نسب ۔ من المودۃ لم یعدل بہ سبب ۔ چنانکہ انبیا بنو العلات اند ابوہم
واحد و امہاتہم شتی ہمچنین جمعی کہ نیابت و خلافت کارہای انبیا را سرانجام میدہند بنو العلات اند
ہر چند یکی حبشی باشد و یکی رومی مصرعہ چو جان زردم بود گوتن از حبش میباش ۔ معہذا اقرب
نسبت و صحبت و ائمہ و اعانت در تحمل اعباء دعوت موجود و معلوم است **قولہ** کاری کہ از فاجران
می آید چگونہ سبب افضلیت باشد باید دانست کہ درین کلمہ طرفہ جوری واقع شدہ است اگر مراد
سائل آنست کہ شیخین منافق بودند و اعمال بہ نیت صادقہ از ایشان صادر نمیشد تا موجب اجر باشد
باید کہ بروزگار خود بگردد و فکر ایمان خود کند چندین احادیث متواترہ را کہ در فضائل شیخین و بشارات
ایشان وارد شدہ و گواہی بکمال ایشان در تدین و علم دادہ چہ جواب خواہد گفت و اگر مراد شں آنست
کہ ہر چند شیخین از اہل فضل و کمال بودند اما بنصرت دین و جہاد اعداء اللہ ثوابی و آخرتی ندارند و منوط
افضلیت نمیشود آیہ لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل اولئک اعظم درجۃ من الذین
انفقوا من بعد و قاتلوا و کلا وعد اللہ الحسنیٰ را چہ فہمیدہ است و آنرا بر کدام محمل فرود آوردہ است و
از احادیث متواترہ کہ در شان جہاد وارد شدہ چہ جواب خواہد داد **قولہ** و فتح بلدان لازم نبوت نیست
باید دانست کہ موافقت در فضائل با پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم چند وجہ میتواند شد یکی مماثلت
در صفت نبوت و ایمنی فقط در انبیا خواہد بود چنانکہ حدیث الانبیاء بنو العلات ہمین دلالت
میکند و ہمان است نہایت در فضیلت کہ جز او فضائل دیگر را اعتدادی نیست و بعد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کسی با ایمنی موافقت با آنحضرت نمیتواند کرد بسبب انقطاع نبوت و دیگر بشارت
در خیر علمی و عملی نفس ناطقہ فی الجملہ و ایمنی در غیر انبیا متصور است چنانکہ حدیث ولایتی ہا
من النبوۃ الا المبشرات دلالت میکند و آن در شیخین متحقق است چنانکہ ذکر کردیم سوم موافقت
در اعمال متقربہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن مامور بودند و در اینجا اختلاف انحصار دائم واقع
است بعض انبیا بجہاد مامور نشدہ اند پس جہاد در حق ایشان و در شریعت ایشان از اعمال

Marfat.com

قربت نبود تا با فضلیت چه رسد و در شریعت ما اعظم قربات است و مدار افضلیت گشته چنانکه
آیه لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل اولئک اعظم درجة من الذین انفقوا من بعد و
قاتلوا بران دلالت میکند پس در قول او لازم نبوت نیست پس مدار افضلیت نباشد اگر مراد
لازم اصل صفت نبوت داشته است تفریع مدار افضلیت نبودن بران باطل است یا همین آیه کریمه
و اگر مراد مقتضای نبوت حضرت پیغامبر ما و آنچه از جهت پیغامبری آنرا بجا آوردند نه از جهت
بشریت و نه از جهت قریشیت و مانند آن داشته است قضیه قائله بآنکه فتح بلدان لازم نبوت
نیست باطل است بلکه مقتضای نبوت آنحضرت است صلی الله علیه وسلم و از همین جهت بجا
آورده اند قوله باید که فاروق افضل باشد از صدیق باید دانست چنانکه آنحضرت صلی الله
تسبب نمودند در امور جهاد و نشر دین و شیخین آنرا باتمام رسانیدند آنهمه اجمال بود و اینهمه تفصیل
همچنین صدیق تسبب نمود درین امور پس خلیفه ساخت فاروق را و ابتدا فتح شام و عراق
نمود و اتمام این امور بر دست فاروق واقع شد حال فاروق بنسبت صدیق مثل حال
صدیق است بآنحضرت صلی الله علیه وسلم قوله نشر دین الخ باید دانست که نشر دین از شیخین
در دو وقت واقع شد در وقت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از ابتداء نبوت تا آخر وفات آنحضرت صلی الله
علیه وسلم چنانکه مبسوطاً تقریر آن کردیم و آنهمه معلوم بود نزدیک صحابه و احادیث و آیات بسیار بران
دلالت میکند و مبارزة اقران نوعی است از نشر دین و اصل آن در شیخین موجود است و حضرت
مرتضی زائد است دران صفت و نوع دیگر اتفاق است و شیخین متفرد اند بان صفت و نوع سوم
رای و مشاوره است و آنمعنی در شیخین فقط موجود است مصرعه الرای قبل شجاعة الشجعان
دیگر در وقت خلافت نبوت و آن امریست مخصوص بشیخین در زمان حضرت مرتضی فتح شهری
واقع نشد و امری ظاهر که بآن نصر مسلمین و کبت مشرکین متحقق شود صورت نگرفت و آنکه میگوید
افضلیت باید که بوجهی واقع شود که مبنای اتفاق صحابه باشد سند منع نمیتواند شد زیرا که حق تعالی
اجمالاً و تفصیلاً پیغامبر خود را بان مطلع ساخته بود و از آنحضرت صلی الله علیه وسلم صحابه آنرا تلقی کردند

Marfat.com

ودانستند که کارها عجیب مقدر شده است که بر دست شیخین واقع خواهد شد و از همین جهت افضل امت
بودند چنانکه عبد الله بن عمر گفته است کنا اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم نخیر اصحابه فنقول ابو بکر ثم
عمر ثم عثمان و این مبحث اصلا محل تعجب نیست چون حدیث وزن و تعلق بعض ایشان ببعض و غیر این
در مجلس آنحضرت صلی الله علیه وسلم مذکور شد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم آنرا تصدیق کردند و خود چندین
رویا در باب شیخین دیدند و اصحاب را خبر دادند بعد استماع این احادیث صحابه چرا توقف کنند در آنکه امور
عظیمه از ایشان واقع شدنی است و ایشان را در امت شانی عظیم بودنی است پس بنا بر همان معلومات
حقه خود صدیق را برای خلافت اختیار کردند و خلافت او منتج ثمرات خیر شد سوال اگر گوئی که اختیار
کردن صدیق بجهت امامت صلوة بر سائر حاضرین استدلال کرده بر افضلیت او و محتمل که حضرت
مرتضی دران مجمع نباشد تا افضلیت بنسبت او متحقق شود و محتمل که اختیار او در امامت بجهت سن
یا بسبب تالیف امر جماعت و مانند آن باشد نه از جهت فضل کلی که مبحث ما دران است و امکان
دارد که در حدیث سید اکهول اهل الجنة عام مخصص باشد بمرتضی و در حدیث انک یا ابا بکر اول من یدخل الجنة
من امتی مراد غیر اهل بیت باشند یا غیر حضرت مرتضی بخصوصه و در قول مرتضی خیر هذه الامة ابو بکر ثم
عمر مراد غیر مرتضی باشند زیرا که مرتضی بمنزله ذات آنحضرت بود صلی الله علیه وسلم و هر چند لفظ امت
بحسب حقیقت شامل حضرت مرتضی است اما چون بمزید فضیلت مخصوص است میتوان تخصیص
کرد چنانکه در بسیاری از مواضع استعمال فرد اقوی را در عمومات داخل نمیکنند جواب گوئیم ما از قصه
امامت استدلال نکرده ایم بر افضلیت بلا واسطه بلکه ازین قصه فقهای صحابه مثل حضرت فاروق
و حضرت مرتضی و ابو عبیده و ابن مسعود و جمعی غفیر از انصار استدلال کردند بخلافت و استخلاف
کذا در وقت خلافت نبوت و عدم مانع از خلافت افضل دلالت میکند بر افضلیت چنانکه ما
بیان کردیم و حدیث حسن بصری از قیس بن عباد دلالت میکند بر آنکه حضرت مرتضی حاضر بود در آن
معرکه روی الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن ابی طالب ان رسول الله صلی الله
علیه وسلم مرض لیالی و ایاما ینادی بالصلوة فیقول مروا ابا بکر یصلی بالناس فلما قبض رسول الله

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوٰۃ علم الاسلام وقوام الدین فرضینا لدنیانا من رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدیننا فبایعنا ابابکر اخرجہ ابوعمر فی الاستیعاب وبمجرد احتمال تخصیص عمومات نمیباید کرد ولفظ ہو منی وانا منہ در ہیچ حکمی تخصیص عمومات سنت نکرد مثل نہی تزوج زاید از اربع ومانند آن پس درین امر چرا کند ونیز در اکثر طرق ایں حدیث الا النبیین والمرسلین واقع شدہ وایں معنی کالتنصیص است بر آنکہ ہر کہ غیر نبی ست درین عموم داخل است چہ حضرت مرتضی وچہ غیر او وبسیاری از طرق خیر ہذہ الامۃ بران دلالت میکند کہ ترجیح بر نفس خود قصد کردہ عن الحکم بن جحل قال قال علی لا یفضلنی احد علی ابی بکر وعمر الا جلدتہ حد المفتری اخرجہ ابوعمر فی الاستیعاب ودر حدیث سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وثنی ابوبکر وثلث عمر ثم احد ثنا احد اثنا صریح است در دخول حضرت مرتضی

فصل دوم

شبہات قومی کہ در حدیث ناظر ند بطریق ورا قیت ازدو قسم بیرون نیست یا انیست کہ تشبث میکنند باحادیثی واثاری واقوالی کہ موہم حط منزلت شیخین است از افضلیت یا انیست کہ تمسک مینمایند باحادیثی واثاری واقوالی کہ موہم تفضیل حضرت مرتضی است بر شیخین جواب قسم اول اجمالاً آنست کہ باستقرار معلوم شدہ کہ در عالم ہیچکس نبودہ است الا زبان بدگویان در قدح او جاری شدہ تا آن حد کہ معتزلہ در فصل انکار عصمت انبیا ہیچ پیغامبری را از ابتدا حضرت آدم تا حضرت پیغامبر ما صلی اللہ علیہ وسلم نگذاشتہ اند کہ بوجوہ بسیار بمعاصی نسبت نکردہ اند ودران باب بآیات واحادیث تمسک ننمودہ وہمچنین منکرین عصمت ملائکہ انواع قدح در عصمت ایشان نمودہ اند وہمچنین در اعجاز قرآن عظیم شبہات بسیار آوردہ اند چنانکہ بر شناسندگان علم کلام مخفی نیست وآن زیادت نمیکند الا رفع منزلت پیش اہل تحقیق ؎ واذا استک نقیصتی من ناقصٍ ✦ فہی الشہادۃ لی بانی کامل ✦ پس یکی از وجوہ افضلیت شیخین متیوان دانست کہ این بدگویان باوجود کمال عناد وتناہی در اعتقاد تا این مدتہا بجز ہمین چند شبہ کہ در بادی رای از ہم سیر نیز نیافتہ

Marfat.com

باشند و نیز باید دانست که شرط امامت استحضار جمیع مسائل نیست بلکه وجود ملکه استنباط بعد معرفت
کتاب و جمله صالحه از سنت پس اگر در بعض مواضع اختلافی واقع شود تا تفحص ادله کنند منافی
اجتهاد نخواهد بود بلکه گفتیم که طریق مشاوره و اجماع اعلی علمی است که در امت متصور گردد و حمل کننده
ناس بر اجماع شیخین بوده اند و سوال و جواب در میان آوردن تا صورت اجماع منعقد گردد فضیلتی
است که شیخین بآن تفرد نموده اند و تفصیلا اشاره کردن ست بحل آن شبهات پس از آنجمله آنست
که خدا تعالی میفرماید لا ینال عهدی الظالمین و ازینجا فهمیده میشود که ظالمان قابل امامت نیستند
و خلفاء ثلثه در اول کافر بودند و کافر ظالم است پس قابل امامت نبودند و درین شبه در رنگ سائر
شبهات طرفه غلط ها راه یافته است زیرا که باتفاق اهل عربیت اطلاق مشتق در وقت اتصاف بمصدر
حقیقت ست و پیش از اتصاف بان مانند اطلاق خمر بر عصیر و بعد فقدان اتصاف بان مانند اطلاق
خمر بر خل مجاز است پس در وقت امامت ایشان ظالم نبودند حقیقةً و اگر ازین تحقیق اغماض نظر
کنیم نصوص بسیار مخصص عام میتواند شد مانند الا من تاب و آمن و عمل عملا صالحا فاولئک
یبدل الله سیئاتهم حسنات و کان الله غفورا رحیما و اجماع برینمعنی در جمیع احکامی که متفاوت
بین الکفر و الاسلام باشد ثابت شده و امامت نیز از همان جنس است و از آنجمله آنست که حضرت
صدیق میراث حضرت فاطمه رضی الله عنها از فدک نداد و تحقیق درین مسئله آنست که حضرت صدیق
استدلال نمود بحدیث نحن معاشر الانبیاء لا نرث و لا نورث و آن خبر متواتر است صدیق و
فاروق و ذی النورین و سعد و عبد الرحمن بن عوف و عائشه و ابو هریره و غیر ایشان رضی الله
عنهم روایت کرده اند و حضرت مرتضی و عباس نیز زیرا که فاروق گفت انشدکما الله تعالی هل
تعلمان ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ذلک قالا نعم قد قال ذلک و روایت اینمعنی
با جمعی دیگر و رسانید ایشانان مذکور است و در وقت این قصه صحابه جمع بودند و اختلافی و مناظره
دران باب واقع نشد پس تخصیص عام کتاب بآن لازم شد مثل تخصیص غسل رجلین بحدیث
مسح و تخصیص آیه جلد برجم محصن و اگر بفرض غیر صدیق آنرا روایت نمیکرد نیز لازم میشد اما مذهب

Marfat.com

شافعی پس ظاہر است واما بمذہب ابی حنیفہ پس از انجہت کہ انحطاط خبر واحد از رتبہ تخصیص نیست
الا بسبب حال اسناد وی وچون صدیق بیواسطہ آنرا شنیدہ باشد چہ جای انحطاط است وکلمہ ورث
کہ در قصہ حضرت داؤد وسلیمان وحضرت یحیٰی وزکریا آمدہ سباق وسیاق آن دلالت میکند بر آنکہ مراد
از این میراث علم وخلافت است قال اللہ تعالی وورث سلیمان داؤد وقال یا ایہا الناس علمنا
منطق الطیر واوتینا من کل شئی ان ہذا لہو الفضل المبین وقال یرثنی ویرث من آل یعقوب
وظاہر است کہ حضرت سلیمان در میان نوزدہ پسر وحضرت یحیٰی در میان الوف الوف از بنی اسرائیل
مختص نمیتوانند شد الا بمیراث نبوت وعلم وفاروق در باب بنی نضیر ومانند آن تمسک نمود بآیۃ
ومعقول اما آیت پس خدا تعالی میفرماید فللہ وللرسول الایہ بعد ازان فرمود للفقراء المہاجرین
پس از ینجا دانستہ شد کہ اختصاص رسول بمنزلہ اختصاص خدا است از جہت تصرف ویدہ از
جہت ملک وقبہ وللفقراء قرینہ است بران واما معقول پس بیان نمود کہ تصرف آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم تصرف مالکانہ نبود بلکہ مثل تصرف متولی در بیت المال عن مالک بن اوس بن الحدثان
قال ذکر عمر بن الخطاب یوما الفیٔ فقال ما انا احق بہذا الفیٔ منکم وما احد منا احق بہ من احد الا انا علی
منازلنا من کتاب اللہ عز وجل وقسم رسولہ فالرجل وقدمہ والرجل وبلاءہ والرجل وعیالہ والرجل
وحاجتہ اخرجہ ابو داؤد وعنہ قال قرء عمر بن الخطاب انما الصدقات للفقراء والمساکین والعاملین
حتی بلغ علیم حکیم فقال ہذہ لہولاء ثم قرأ واعلموا انما غنمتم من شئی فان للہ خمسہ وللرسول حتی
بلغ وابن السبیل ثم قال ہذہ لہولاء ثم قرء ما افاء اللہ علی رسولہ من اہل القری حتی بلغ للفقراء
ثم قرء والذین جاءوا من بعدہم ثم قال ہذہ استوعبت المسلمین عامۃ فلئن عشت فلیاتین
الراعی وہو بسرو حمیر نصیبہ منہا لم یعرق فیہا جبینہ رواہ فی شرح السنۃ وعنہ قال کان فیما احتج
بہ عمر ان قال کانت لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلاث صفایا بنو النضیر وخیبر وفدک فاما بنو
النضیر فکانت حبسا لنوائبہ واما فدک فکانت حبسا لابناء السبیل واما خیبر فجزاہا رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ثلثۃ اجزاء جزئین بین المسلمین وجزء نفقۃ لاہلہ فما فضل عن نفقۃ اہلہ جعلہ بین فقراء

Marfat.com

المهاجرین رواه ابوداؤد وعنه قال عمر ای لعثمان وعبد الرحمن بن عوف والزبیر وسعد انشدکم
بالله الذی بامره تقوم السماء والارض هل تعلمون ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا نورث
ما ترکنا صدقة یرید رسول الله صلی الله علیه وسلم نفسه فقال الرهط قد قال ذلک فاقبل عمر علی
علی وعباس فقال انشدکما بالله هل تعلمان ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قد قال ذلک قالا
نعم قد قال ذلک قال عمر فانی احدثکم عن هذا الامر ان الله قد خص رسوله فی هذا الفیء بشیء لم یعطه
احداً غیره ثم قرء ما افاء الله علی رسوله منهم الی قوله قدیر فکانت هذه خالصة لرسول الله صلی الله علیه
وسلم والله ما اختارها دونکم ولا استاثر بها علیکم قد اعطاکموه وبثها فیکم حتی بقی منها هذا المال فکان
رسول الله صلی الله علیه وسلم ینفق علی اهله نفقة سنتهم من هذا المال ثم یاخذ ما بقی فیجعله مجعل مال الله
فعمل رسول الله صلی الله علیه وسلم بذلک حیوته انشدکم بالله هل تعلمون ذلک قالوا نعم ثم قال لعلی
وعباس انشدکما الله تعالی هل تعلمان ذلک قالا نعم قال عمر ثم توفی الله نبیه صلی الله علیه وسلم
فقال ابوبکر انا ولی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقبضها ابوبکر فعمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله
علیه وسلم والله یعلم انه فیها لصادق بار راشد تابع للحق اخرجه البخاری و فاروق درین مسئله بوجهی تقریر
کرد که حضرت مرتضی را با وجود آن همه علم و قوت تقریر مجال بحث نماند و همچنین عباس با آنهمه وهاو
حسن بیان هیچ نتوانست گفت پس این قصه یکی از شواهد فضل شیخین است درینجا این نکته باید
دانست که آنچه پیش صدیق رفع کردند قصه میراث بود عام در بنی نضیر و متاع خانه پس تمسک به
نحن معاشر الانبیاء لا نرث ولا نورث متعین بود و قضیه که در پیش فاروق مرافع کردند قضیه بنی
النضیر بود پس متجه شد استدلال بمنع میراث و عدم ملک رقبه هر دو بجهت همین نکته مختلف شدند
شیخین در طریق استدلال فتدبر آری اشکالی که اینجا وارد میشود آنست که حضرت فاطمه [illegible]
ظهور دلیل شرع و نیافتن معارضی چرا متاذی شود و حضرت مرتضی و عباس بعد ظهور دلیل
و عدم قدرت بر ایراد واقعی چرا شکایت کنند می باید که اهل سنت و شیعه تفضیلیه همه فکر حل این
اشکال بکنند و آنچه بخاطر این بنده میگذرد آنست که انقباض زهرا رضی الله عنها امری جبلی بود

Marfat.com

وغیر مقدور و تبرک آنچه واجب شرع است از رد سلام و عیادت و مثل آن نمیکشید و شکایت حضرت مرتضی
و عباس پیش از ظهور دلیل بود لهذا مرتضی در ایام خلافت خود در آن نکرد بلکه اثبات آن نمود و اما قصه
هبه و گواهی دادن ام ایمن و امام حسن پس باطل محض است هیچ جا روایتی بآن صحیح نشده استدلال
بر آن عبث است عن المغیرة قال ان عمر بن عبد العزیز جمع بنی مروان حین استخلف فقال ان
رسول الله صلی الله علیه وسلم کانت له فدک فکان ینفق منها ویعود منها علی صغیر بنی هاشم ویزوج
منها ایمهم وان فاطمة سألته ان یجعلها لها فابی فکانت کذلک فی حیوة رسول الله صلی الله علیه وسلم
حتی مضی لسبیله فلما ان ولی ابو بکر عمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم فی حیوته حتی مضی لسبیله
فلما ان ولی عمر بن الخطاب عمل فیها بمثل ما عملا حتی مضی لسبیله ثم اقطعها مروان ثم صارت لعمر بن
عبد العزیز فرایت امرا منعه رسول الله صلی الله علیه وسلم فاطمة لیس لی بحق وانی اشهدکم انی رددتها
علی ما کانت یعنی علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وابی بکر وعمر رواه ابو داؤد و شیعه غالیه سخن
میراث دختر در ضیاع پیش ایشان راست نمی نشیند چنانکه کتاب کلینی بران دلالت میکند بلکه
تخصیص آیت بلا دلیل شرع بر ایشان لازم می آید و این نه یک موضع است که ایشان خلاف
کتاب میکنند بلکه در چندین جا باین فعل شنیع مرتکب شده اند انجبیثات للخبیثین و از انجمله آنست
که صدیق دست چپ سارق را قطع کرد و این خلاف سنت است باید دانست که اصل این
قصه در موطا مذکور است و این قصه دلالت میکند بر آنکه آن سارق مقطوع بود یمنی و رجل
یسری او و واجب در مثل این شخص بمذهب اکثر امت قطع یسار است و هو مذهب مالک و الشافعی
و اسحق و این قصه دلیل ایشان است و حنفیان گفته اند که بعد قطع ید یمنی و رجل یسری حبس
باید کرد تا قطع و هو مروی عن علی اینجا کجا خلاف سنت واقع شد عن مالک عن عبد الرحمن بن قاسم
عن ابیه ان رجلا من اهل الیمن اقطع الید والرجل قدم فنزل علی ابی بکر الصدیق فشکی الیه ان
عامل الیمن ظلمه وکان یصلی من اللیل فیقول ابو بکر وایبک مالیلک بلیل سارق ثم انهم افتقدوا
حلیا لاسماء بنت عمیس امراة ابی بکر فجعل یطوف معهم ویقول اللهم علیک بمن یبیت اهل هذا البیت

ای اقطع الید

Marfat.com

الصالح فوجدوا الحلی عند صائغ یزعم ان الاقطع جاءه به فاعترف الاقطع او شهد علیه فامر به ابوبکر فقطعت یده الیسری وقال ابوبکر والله لدعاءه علی نفسه اشد عندی علیه من سرقته قال الامام اتفق اهل العلم ان السارق اذا سرق اول مرة یقطع به الیمنی ثم اذا سرق ثانیا یقطع رجله الیسری ثم اختلفوا فیما سرق ثالثا بعد قطع یده ورجله فذهب اکثرهم الی انه یقطع یده الیسری ثم اذا سرق رابعا یقطع رجله الیمنی ثم اذا سرق بعده یعزر ویحبس وهو المروی عن ابی بکر وهو قول قتادة والیه ذهب مالک والشافعی واسحق بن راهویه وروی عن ابی سلمة عن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال فی السارق ان سرق فاقطعوا یده ثم ان سرق فاقطعوا رجله ثم ان سرق فاقطعوا یده ثم ان سرق فاقطعوا رجله وذهب قوم الی انه اذا سرق بعد ما قطعت احدی یدیه واحدی رجلیه لم یقطع وحبس یروی عن علی وبه قال الشعبی والنخعی وحماد بن ابی سلیمان والیه ذهب الاوزاعی واحمد واصحاب الرای رواه فی شرح السنة بلکه اگر بقواعد ترجیح متوجه شویم قول صدیق ارجح واوفق است بکتاب زیرا که حق تعالی میفرماید السارق والسارقة فاقطعوا ایدیهما وبعد از انکه مقطوع الیمنی باشد اسم سارق بروی منطبق است پس حکم قطع ید بروی جاری باشد ویسری متعین است در حق وی واین را در قطع رجل یسری بجهت اجماع ترک کردیم ودر غیر این صورت واجب باشد عمل بر آیت وآنرا جوابی نیست از کتاب وسنت واستحسان عقلی که انی لاستحیی من الله ان لایکون له ید یاکل منها ویستنجی منها در مقابله ظاهر آیت نمیتواند شد پس ظاهر که اجتهاد صدیق اقوی وارجح است وعمل جمهور بر همان است ومن متعجبم از متکلمان که چرا اطالت کرده اند در ابدا احتمالات وایراد منوع با وجود ظهور حق در روایت قصه ومعرفت مذاهب فقها واز انجمله آنست که صدیق در معرفت میراث جده توقف کرد تا آنکه مغیره بن شعبه ومحمد بن مسلمه خبر داد باید دانست که شیخین مسئله که واقع میشد تفحص احادیث میکردند واگر نمی یافتند مشاورت میفرمودند تا آنکه اجماع منعقد میشد واین اصل است از اصول دین ویکی از مناقب علیه شیخین است که ایشان بان منفرد بودند چه بلا جور است که این منقبت را در باب مطاعن ذکر کنند عجبا لهولاء این ذهب عقولهم واز انجمله آنست

Marfat.com

قصاص مالک

کہ صدیق از استیفاء قصاص مالک بن نویرہ توقف کرد باید دانست کہ اہل تاریخ درین قصہ مختلف اند جمعی نقل کردہ اند کہ مالک بن نویرہ مرتد شدہ بود جمعی نقل کردہ اند کہ مرتد نبود اما خالد بعض کلمات ازوی شنیدہ بود و حکم بکفر او کرد بالجملہ در دور (دفع) قصاص از خالد اتفاق دارند از جہت ارتداد یا از جہت شبہہ ارتداد فی الاستیعاب وامرہ ای خالدا ابو بکر الصدیق علی الجیوش ففتح اللہ علیہ الیمامۃ وغیرہا وقتل علی یدیہ اکثر اہل الردۃ منہم سیلمۃ ومالک بن نویرۃ وقد اختلف فی حال مالک بن نویرۃ فقیل انہ قتل مسلما انکر ذلک بہ وکلام سمعہ منہ وانکر علیہ ابو قتادۃ قتلہ وخالفہ فی ذلک واقسم ان لا یقاتل تحت رایتہ ابدا وقیل قتل کافرا وخبرہ بذلک لطول ذکرہ انتہی بالجملہ حضرت صدیق را در دور قصاص از خالد اسوۂ حسنہ ہست برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در قصہ صبانا صبانا واین مسئلہ اجتہادیہ است کہ علماء ازان مختلف شدند وصدیق بسبب اجتہاد خود کار فرمود وہمچنین است وظیفہ ہر مجتہد چون باجتہاد فقہای دیگر مخالف شود واگر این توقف قادح باشد در صدیق توقف حضرت مرتضی از استیفاء قصاص حضرت ذی النورین بطریق اولی قادح باشد زیرا کہ ہیچ موجب قتل ذی النورین متحقق نبود ونہ متوہم فما ہو جوابکم ہناک ہو جوابنا ہہنا۔ از انجملہ آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق را گاہی برامری از امور مسلمین متولی نساخت دچون برای رسانیدن پیغام برائۃ فرستادند حکم الٰہی نازل شد کہ عزل کردہ حضرت مرتضی را بجای او فرستد پس لائق خلافت نباشد باید دانست کہ درین مقالہ طرفہ غلطہا رفتہ است مثل این مقالہ نیست الا مثل شخصی کہ گفتہ بود کہ حسن وحسین ہر سہ پسر معاویہ قولہ گاہی برامری از امور مسلمین متولی نساخت باطل است در سریہ نبی فزارہ امیر لشکر ساختند عن سلمۃ بن الاکوع قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابا بکر فغزونا ناسا من بنی فزارۃ فلما دنونا من الماء امرنا ابو بکر فعرسنا فلما صلینا الصبح امرنا ابو بکر فشننا الغارۃ الحدیث اخرجہ الحاکم (متفرق ساختیم از ہر جانب) وعنہ قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابا بکر الی بعض حصون خیبر فقاتل وجہد ولم یکن فتح اخرجہ الحاکم وعن بریدۃ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ربما اخذتہ الشقیقۃ فیلبث الیوم والیومین لا یخرج فلما نزل بخیبر اخذتہ الشقیقۃ فلم یخرج الی الناس وان ابا بکر اخذ رایۃ رسول اللہ

قصاص مالک

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم ثم نہض فقاتل قتالا شدیدا ثم رجع اخرجہ الحاکم وعن ابی ہریرۃ ان ابا بکر الصدیق بعثہ
فی الحجۃ التی امرہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم علیہا قبل حجۃ الوداع یوم النحر فی رہط یؤذن فی الناس ان لا
یحج بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان اخرجہ البخاری ودر غزوہ تبوک عرض لشکر بحوالہ صدیق
مقرر گشتہ ودر جاہای دیگر نیز ولایات متحقق شد چنانکہ در کتب مفصلہ مذکور ہست قولہ چون برای
رسانیدن پیغام براءۃ الخ باید دانست کہ آنچہ صحیح است درین باب آنست کہ صدیق را برای امارت
حج فرستادند واز ان ولایت معزول نشد باتفاق روات وروایات مختلف اند در ولایت تبلیغ برات دلالت اکثر حدیث بر آنست
کہ آن نیز حوالہ صدیق بود وارسال مرتضے بجہت آن شد کہ عرب در حل وعقد صلح تا وقتے کہ کسی از اہل بیت والے امر حاضر نمیشد
اعتداد نمیکردند پس امیر درین امر نیز صدیق بود ومرتضے معین وظہیر او وبعض روایات دلالت میکند کہ حضرت مرتضے
درین امر مستقل بود وانہمہ معلل وضعیف اند وبر تقدیر تسلیم حاصل سوال آنست کہ ارسال حضرت مرتضے
برای تبلیغ برات با وجود کفایت صدیق چرا شد وحاصل جواب آنکہ برای موافقت عادت عرب
کردہ شد عن ابی ہریرۃ قال بعثنی ابو بکر فی تلک الحجۃ فی المؤذنین بعثہم یوم النحر یؤذنون بمنی الا لا یحج بعد
العام مشرک ولا یطوف بالبیت عریان ثم اردف النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب فامرہ
ان یؤذن ببراءۃ قال ابو ہریرۃ فاذن معنا علی فی اہل منی یوم النحر ببراءۃ وان لا یحج بعد العام
مشرک ولا یطوف بالبیت عریان الا الذی عاہدتم من المشرکین اخرجہ البخاری وعن ابن عباس
قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ابا بکر وامرہ ان ینادی بہؤلاء الکلمات ثم اتبعہ علیا فبینا ابو بکر
فی بعض الطریق اذ سمع رغاء ناقۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم القصوی فخرج ابو بکر فزعا فظن
انہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاذا علی فدفع الیہ کتاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وامر علیا
ان ینادی بہؤلاء الکلمات فانطلق فحجا فقام علی ایام التشریق فنادی ذمۃ اللہ ورسولہ
من کل مشرک فسیحوا فی الارض اربعۃ اشہر ولا یحجن بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان
ولا یدخل الجنۃ الا مؤمن وکان علی ینادی بہا فاذا عیی قام ابو بکر فنادی بہا اخرجہ الترمذی
واخرج الحاکم نحوہ الا انہ قال فکان علی ینادی بہا فاذا بح قام ابو ہریرۃ فنادی وعن انس

Marfat.com

ابن مالک قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ببراءۃ مع ابی بکر ثم دعاہ فقال لا ینبغی لاحد ان یبلغ ہذا الا
رجل من اہلی فدعا علیا فاعطاہ ایاہ اخرجہ الترمذی وعن جمیع بن عمیر عن عبد اللہ بن عمر ان رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعث ابا بکر وعمر ببراءۃ الی اہل مکۃ فانطلقا فاذا ہما براکب فقالا من ہذا قال
انا علی قال واللہ ما علمت الا خیرا فاخذ علی الکتاب فذہب بہ ورجع ابو بکر وعمر الی المدینۃ فقالا ما لنا
یا رسول اللہ فقال ما لکما الا خیر ولکن قیل لی انہ لا یبلغ عنک الا انت او رجل منک اخرجہ الحاکم
وقال ہذا حدیث شاذ والحمل فیہ علی جمیع بن عمیر وبعدہ علی اسحق بن بشر ونسائی بطرق متعددہ
صفت اقامت حج وخطب ایام حج کہ از صدیق بظہور آمدہ مفصل بیان کردہ است قولہ پس لائق
خلافت نباشد باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خود تصریح فرمودہ اند بانکہ قلت بعث
شیخین بر سرایا معلل بعلتی است کہ فضل ایشان را دو بالا میسازد عن حذیفۃ بن الیمان قال سمعت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لقد ہممت ان ابعث الی الآفاق رجالا یعلمون الناس السنن
والفرائض کما بعث عیسی بن مریم الحواریین قیل لہ فاین انت عن ابی بکر وعمر قال انہ لا غنی لی
عنہما انہما من الدین کالسمع والبصر اخرجہ الحاکم وعن ابی اروی الدوسی قال کنت
جالسا عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاطلع ابو بکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ
الذی ایدنی بہما اخرجہ الحاکم واین حکایت مشابہ آنست کہ رسم وعادت خلفا جاری شدہ کہ وزراء
کبار را بعمل نمیفرستند وبر سرایا امیر نمیسازند زیرا کہ کاری عظیم تر از عمل وبعث بایشان حوالہ شدہ
است ونیز این حکایت مشابہ آنست کہ از محمد بن الحنفیہ سوال کردند کہ پدر بزرگوار تو در حروب ترا
کارہا می فرماید وحسنین را نمیفرماید منشاء این چیست گفت حسنین در اولاد پدر من بمنزلہ دو چشم اند
در بدن انسان تا کار از دست وپا سر انجام یابد چشم را چرا رنج باید داد واز آنجملہ آنست کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم عمرو بن العاص را بر شیخین امیر ساخت واسامہ را بر فاروق واگر ایشان
افضل امت میبودند غیر ایشان را بر ایشان امیر نمیساخت باید دانست کہ تامیر خاص دلالت
نمیکند بر فضل کلی زیرا کہ اعتماد آن بر مصلحت خاصہ است کہ در ہمان کار مخصوص باشد وجائز است

تامیر اسامہ وعمرو

Marfat.com

کہ از شخصی ہمان کار خوبتر آید نہ کارہای دیگر مثل تولیت عمرو بن العاص یا تسلیۃ شخصی خاص مقصود
باشد مثل تسلیہ اسامہ بعد موت پدر او و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خود تصریح فرمود بانکہ اختیار عمرو
ابن العاص نہ بجہت اجبیت او بود عن عمرو بن العاص ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعثہ علی جیش ذات
السلاسل قال فاتیتہ فقلت ای الناس احب الیک قال عائشۃ قلت من الرجال قال ابوہا
قلت ثم من قال عمر فعد رجالا فسکت مخافۃ ان یجعلنی فی آخرہم و تحقیق درین باب آنست کہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مربی ظاہر و باطن بودند پس ہمچنانکہ استخلاف شیخین مقصود بود آن نیز
میخواستند کہ شیخین را در بوتہ ریاضت اندازند تا مثل ذہب خالص برآیند مثل آنکہ در کتب
مقامات مشائخ صوفیہ خواندہ باشی کہ ایشان خلفاء خود را کہ تمام ہمت در تربیت آنہا مقصور داشتہ اند
زیادہ از ہمہ کس در بوتہ ریاضت می انداختند و این معنی مشابہ آنست کہ چون حضرت مرتضی در غزوہ
احد سعیہا بتقدیم رسانید و مظنہ آن شد کہ عجبی بخاطرش راہ یابد فرمود قال ابن اسحق فلما انتہی
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی اہلہ ناول سیفہ ابنتہ فاطمۃ رضی اللہ عنہا فقال اغسلی من ہذا دمہ یا بنیۃ فواللہ
لقد صدقنی الیوم وناولہا علی بن ابی طالب سیفہ فقال وہذا فاغسلی عنہ دمہ فواللہ لقد صدقنی
الیوم فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لئن کنت صدقت القتال لقد صدق معک سہل بن
حنیف وابو دجانۃ اخرجہ فی السیرۃ و چون در ضمیر سعد بن ابی وقاص عجبی مشاہدہ فرمود معالجہ کرد
آنرا عن مصعب بن سعد قال رای سعد ان لہ فضلا علی من دونہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم ہل تنصرون وترزقون الا بضعفائکم اخرجہ البخاری و صدیق را از مقابلہ ظالمان بمثل آنچہ
میکنند نہی فرمود عن ابی ہریرۃ ان رجلا شتم ابابکر والنبی صلی اللہ علیہ وسلم جالس یتعجب ویتبسم
فلما اکثر رد علیہ بعض قولہ فغضب النبی صلی اللہ علیہ وسلم وقام فلحقہ ابوبکر وقال یا رسول اللہ کان
یشتمنی وانت جالس فلما رددت علیہ بعض قولہ غضبت وقمت قال کان معک ملک یرد
علیہ فلما رددت علیہ وقع الشیطان ثم قال یا ابابکر ثلاث کلہن حق ما من عبد ظلم بمظلمۃ فیعفو
عنہا للہ عز وجل الا اعز اللہ بہا نصرہ وما فتح رجل باب عطیۃ یرید بہا صلۃ الا زاد اللہ بہا کثرۃ وما فتح

Marfat.com

رجل باب مسلة یرید بها کثرة الازواج منه بها قلة رواه احمد وعن عائشة قالت مر النبی صلی الله علیه
وسلم ابی بکر وهو یلعن بعض رقیقه فالتفت الیه فقال لعانین وصدیقین کلا ورب الکعبة فاعتق
ابو بکر بسببه بعض رقیقه ثم جاء الی النبی صلی الله علیه وسلم فقال لا اعود اخرجه البیهقی فی شعب الایمان
ومن فوائد این امر آنست که ایشان مطلع شوند بر ماجریات لشکر با امیر خود و تعهد حال هر یکی
حسب حال او نمایند چنانکه در کتب تاریخ یافته میشود که هرگه از بادشاهان غم لشکر و سیاه بیش الیقین
چشیده باشد تربیت ایشان باحسن وجه میتواند کرد و اینجا فائده ها مستحق شد یکی آنکه فاروق
از تامیر اسامه استنکاف نکرد مانند آنکه جعفر بن ابی طالب از تامیر زید استنکاف نمود و این معنی
شارح فنا تمام او از حفظ نفس او شمرد دوم آنکه فاروق را با عمرو بن العاص در بعض مسائل
مناقشه افتاد و صدیق ارشاد فرمود بتسلیم و ترک مناقشه و این معنی سبب رجحان صدیق شد سوم
آنکه حضرت شیخین در ایام خلافت خویش لشکر و امرا را بوجهی میداشتند که نظامی بهتر از ان متصور نشود
بدون این سبق از حضرت پیغمبر یاد گرفته بودند و از انجمله آنست که بعض محدثین ذکر کرده اند که در
استخلاف نصی موجود نبود والا اصحاب در وقت بیعت صدیق بر اجتهاد اقدام نمیکردند بلکه بهمان
نص ذکر مینمودند قال النووی فی شرح مسلم فی حدیث عائشة لو کان النبی صلی الله علیه وسلم
مستخلفا لاستخلف ابا بکر الحدیث فیه دلالة لاهل السنة ان خلافة ابی بکر لیست بنص من النبی
صلی الله علیه وسلم علی خلافته صریحا بل اجتمعت الصحابة علی عقد الخلافة له وتقدیمه بفضیلته ولو
کان هناک نص علیه او علی غیره لم تقع المنازعة من الانصار وغیرهم اولا ولذکر حاقط النص
ما معه ولرجعوا الیه ولکن تنازعوا اولا ولم یکن هناک نص ثم اتفقوا علی ابی بکر واستقر الامر
واما ما یدعیه الشیعة من النص علی علی والوصیة له فباطل لا اصل له باتفاق المسلمین والاتفاق
علی بطلان دعواهم من زمن علی واول من کذبهم علی نفسه ما عندنا الا ما فی هذه الصحیفة هذا الحدیث
ولو کان عنده نص لذکره ولم ینقل انه ذکره فی یوم من الایام ولا ان احدا ذکره له والله اعلم واما
قوله صلی الله علیه وسلم فی الحدیث الذی بعد هذا للمرأة حین قالت یا رسول الله ارایت ان جئت

Marfat.com

فلم اجدک قال فان لم تجدینی فاتی ابابکر فلیس فیہ نص علی خلافتہ وامر بہا بل ہو اخبار بالغیب الذی
اعلمہ اللہ تعالی بہ واللہ اعلم انتہی باید دانست کہ حل این اشکال موقوف است بر تمہید مقدمات
چند مقدمہ اولی نزول وحی بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بانواع مختلفہ بود قال اللہ تعالی وما کان
لبشر ان یکلمہ اللہ الا وحیا او من وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باذنہ ما یشاء وقال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم احیانا یاتینی مثل صلصلۃ الجرس وہو اشدہ علی فیفصم عنی وقد وعیت عنہ ما قال
واحیانا یتمثل لی الملک رجلا فیکلمنی فاعی ما یقول قالت عائشۃ ولقد رایتہ ینزل علیہ الوحی
فی الیوم الشدید البرد فیفصم عنہ وان جبینہ لیتفصد عرقا اخرجہ البخاری ودر رویا الانبیاء وحی
واز انواع وحی یکی فراست صادقہ است چنانکہ در قصہ حدیبیہ آمدہ است ما خلأت القصواء وما ذلک
لہا بخلق ولکن حبسہا حابس الفیل واللہ لا یسألونی خطۃ یعظمون فیہا حرمات اللہ الا فعلت ذلک
وچنانکہ حصول یقین باین انواع مفوض بشارع است پس چون شارع اخبار فرماید بانکہ مرا نبوت
از انواع وحی چنان وچنین یقین حاصل شدہ است مجال توقف در قبول او نماند لا اعتقادا
ولا عملا ہمچنان امتیان را تفتیش آنکہ فلان حکم چرا در قران مذکور شد وفلان حکم چرا مذکور نشد
وچرا از جہت رویا وفراست یقین بان حاصل شد ممکن نیست ودرینمقام بجز تفویض بشارع
وانقیاد او چارہ نہ پس نمیتوان گفت کہ چرا مسائل صوم در قران مذکور شد وچرا مسائل صلوۃ
کہ حاجت بآن بیشتر است در قران مذکور نشد ونتوان گفت کہ چرا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قیام
رمضان ترسیدند کہ فرض شود ودر صلوۃ عید وکسوف نہ ترسیدند ونتوان گفت در فلان امر چرا
جبرئیل متمثل شدہ خبر داد وفلان امر چرا برویا منکشف گشت الی غیر ذلک من الشکوک والشبہات
پس اگر کسی بگوید کہ در قران عظیم نام حضرت صدیق وفاروق چرا بتعیین مذکور نشد وچرا نفرمود
ابابکر وعمر لیستخلفہما یا بگوید کہ چرا این مجمل را برویا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منکشف گردانیدند نہ بوحی
متلو در قران یا بہ تمثل جبرئیل بر ریش او باید خندید ویکی از علامات جہل وحمق او باید دانست
مقدمہ ثانیہ شارع را در تبلیغ وحی بقوم خود طرق مختلفہ است اگر قران مر قوم خود تلاوت فرماید

Marfat.com

وآن نص یا ظاهر باشد در چیزی آن نیز تبلیغ است واگر در سنت چیزی مذکور فرماید آن نیز تبلیغ است
واگر ایجاب و تحریم را بصیغه امر و نهی ادا فرماید یا بدعا و لعن رحم الله من فعل کذا و کذا و لعن الله من
فعل کذا و کذا آنهمه انواع تبلیغ است و دست تفتیش امتیان از ترجیح بعض انواع تبلیغ بر بعض کوتاه
ست پس اگر کسی گوید چرا آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلافت خلفا را بذکر منامات بیان فرموده نه بصیغه
وجوب که بسبب علیکم ان تستخلفوا ابا بکر و عمر و یا گوید چرا در قرآن مجمل مذکور شد و در سنت مفصل این
شخص قابل آنست که سیلی چند بر گردنش زنند نه آنکه متعرض جواب او شوند **مقدمه ثالثه** یکی
از انواع تبلیغ اخبار است بچیزی یا اقامت قرائن بر کمال رضا یا کراهت بآن مثلا گویند که در نبی اسرائیل
چنان و چنان واقع شد با کمال تحسین و تنویه شان آن فعل یا تمام تقبیح و انکار بران پس این اخبار
مرادف صیغه امر و نهی باشد در افاده ایجاب چنانکه حضرت عیسی علیه السلام بشارت داد امت به پیغامبری
کذا و کذا که اسم او احمد باشد و همین اخبار بعینه ایجاب ایمان بایشان شد و بآن مکلف شدند و تبرک
آن ماخوذ با آنحضرت صلی الله علیه وسلم اخبار فرمودند بنزول حضرت عیسی علیه السلام و ظهور مهدی
و آن اخبار بعینه ایجاب قبول ایشان شد و اخبار کردند بدجال و اقامت نمودند دلائل کذب او
پس آن اخبار بعینه تحریم متابعت او شد و نظیر آنکه اخبار بمنزله امر و نهی میشود در شرع بسیار است
از آنجمله من اخلاق الانبیاء او الملائکة او المؤمنین کذا و کذا امر است بآن چیزها ایجابا اوندبا و من
افعال الشیاطین و اخلاق المنافقین کذا و کذا نهی است از آن تحریما او کراهة یا گویند رایت فی الجنة
من فعل کذا و رایت فی النار من فعل کذا یا گویند فعل رجل کذا و کذا فغفر له و فعل رجل کذا و کذا فعذب
الی غیر ذلک من الامثلة و یکی از انواع تبلیغ اقتضاء نص است حکمی را و مثال اقتضا آنست که اگر
گویند فلان شخص آزاد کرد بلال را پس این کلمه دلالت میکند بر آنکه بلال عبد او بود و همچنین اگر گویند
این شخص را حاکم ساختیم بر شما پس این کلمه دلالت میکند بر آنکه واجب است بر شما قبول احکام
او پس خدا تعالی وقتی که وعده داد مسلمین را بآنکه جمعی را از ایشان خلیفه سازد و در منامات عرض
گردانیدند که مراد ازین هم شخصین اند و انهما باکمال اتنان و نهایت تحسین واجب شد خلافت

Marfat.com

ایشان چنانکہ بشارت حضرت عیسی واجب گردانید ایمان را بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بخلاف اخبار
باحوال ملوک جبابرہ کہ مقرون است باظہار قبائح ایشان وآنرا در حساب مصائب این امت شمردہ
اند و وقتی کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود علیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین من بعدی
باز تفسیر فرمودند کہ مراد ازین چنین اند این امر شد باتباع ایشان نصا واستخلاف ایشان شد اقتضاء
و وقتی کہ فرمودند لا ادری ما بقاری فیکم فاقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر و عمر طلب اقتدا بحص
معلوم شد و استخلاف ایشان بمقتضای نص و این نیز تبلیغی است مقدمہ رابعہ فرق است
در میان نص بر صحت استخلاف و رضا بآن و تصریح بانکہ موافق مرضی الہی است و بوجہی واقع
خواہد شد کہ می باید و میشاید و در عقد استخلاف بالفعل و دلیل این فرق آنست کہ گاہی یکی اثر
دیگری متفرق میشود مثلا حضرت عیسی چون بشارت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دادند آن نص شد
بر صحت نبوت ایشان نه استنباء ایشان شد بالفعل و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اخبار کردند
بخلافت مہدی آن نص شد بر صحت خلافت مہدی نه استخلاف وی بالفعل همچنین اگر ما عزم
جمع شویم بر بیعت شخصے کہ مفضول باشد یا فاقد الشروط آن عقد خلافت باشد نه تصریح بانکہ آن
استخلاف مرضی است و بروجہی کہ میبایست واقع شد و غرض نووی و جمعی کہ باین قول قائل شدہ
اند آنست کہ این احادیث دلالت میکند بر صحت استخلاف در وقت آن نه عقد خلافت بالفعل
بلکہ عقد باجماع بود و غرض ایشان آن ست کہ دلالت بر صحت استخلاف نمیکند لیف لا و اگر این
نصوص بر صحت استخلاف دلالت نکند اخبار حضرت عیسی نیز دلالت نکند بر وجوب انقیاد حضرت
پیغامبر ما صلی اللہ علیہ وسلم و بآن حجت قائم نشود بر نصاری و ما میگوئیم این نص است بر صحت
استخلاف ایشان بعبارت خود و عین استخلاف ایشان است بمقتضای نص پس [illegible]
بمین نکتہ واقع شد و قدری کہ بآن تفضیل شیخین ثابت کردہ شود متفق علیہ است مقدمہ
خامسہ اہل ملت متفق اند بر آنکہ نص شارع یکی از وجوہ استخلاف است و نص متحقق میشود بہ
دو نص کہ یکی مبہم باشد و یکی مفسر و یکی واقع شود باسم مطلق در عنوان موضوع و یکی باسم

Marfat.com

مطلق در عنوان محمول مثل وعد الله الذین امنوا منکم مبهم است در رویا آنحضرت که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر قلیب دلو کشیدند و بعد آنحضرت حضرت صدیق و بعد صدیق فاروق مفسر مجموع نص شد در استخلاف شیخین و مثلا اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر اینجا عنوان خلافت مقتدائیه واقع شد و اسم شیخین مشخص نمودند و در حدیث علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین من بعدی ذکر خلافت بتعیین واقع شد و ذکر شیخین بعنوان عام و علی هذا القیاس نصوص بسیار است که دلالت میکنند علی الاجتماع بر استخلاف شیخین پس اگر سائلی بگوید که استخلاف باین قدر متحقق نمیشود بگوئیم چرا این حکم ممتاز نشد از احکام دیگر و اگر گوید که حکمت دران چیست که در یک نص باسم معین در جانب موضوع و محمول تصریح نکردند حواله کنیم بر مقدمه تبلیغ **مقدمه سادسه** اجماع را که اصل ثالث قرار داده اند از اصول اربعه با وجود آنکه اجماع منعقد نمیشود الا بعد قیام دلیلی از کتاب و سنت و قیاس برای دو فائده است یکی آنکه سبب اجماع مسئله قطعی میشود و اگر اجماع نمیبود بسیار است که قطعی نباشد مثلا صورتی که مستند اجماع انجا خبر واحد یا قیاس باشد دیگر آنکه غالبا چون مجتهدین بر مسئله اجماع کردند ماخذ را فراموش میسازند و داعیه نقل ماخذ فاتر میگردد بجهت کفایت اجماع ازان لهذا در اکثر مسائل اجماعیه ماخذ آنها چنانکه میباید و میشاید منقول نیست پس اصحاب فقه مضطر شدند باثبات اصل ثالث پس چون صحابه در وقت استخلاف صدیق بهر یکی نصی که با او بود آورد چنانکه محفوظ است که صدیق نبص الائمة من قریش انصار را صرف کرد از خلافت و وجه خصوصیت ایراد انحدیث آنست که سعد بن عباده نیز این حدیث را از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده بود پس صدیق او را بمان حدیث بیاد داد تا اجماع باشد شبهه او را دافع باشد شغب انصار را و انیمعنی از روایت احمد مفهوم میشود و حضرت فاروق بسوابق حضرت صدیق استدلال کرد و حضرت مرتضی و ابو عبیده و ابن مسعود تقدیم او در امامت صلوة با جمله بهر یکی از مجتهدین حاضرین راهی مسلوک داشته دلیلی قائم نمود که همه مجتمع اند در اصل دلالت و جائز است که بنص حدیث رویا و غیر آن نیز استدلال کرده باشند اما بسبب استغنا ازان تفاصیل از جهت انعقاد اجماع و انحلال اختلاف رواة اجماع همه آن ادله را تقریر نکردند

Marfat.com

و در جای دیگر و بتقریبات دیگر روایت آن نمودند و جائز است که چون بیعت اول بار فلتة واقع شد
جمعی که حاضر بودند ذهول کردند از ذکر آن دلائل و بمحض توفیق ربانی و الهام رحمانی امضای آن
عزیمت نمودند و در وقت بیعت ثانیه آنهمه دلائل بخاطر ایشان رسید ولیکن بتقریر آن حاجت
نیفتاد و جائز است که اعتقاد افضلیت شیخین پیش ایشان محقق شده باشد چنانکه ابن عمر فرموده است
کنا اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم نخیر ابابکر و عمر و عثمان و ماخذ این اعتقاد نصوص بسیار باشد
که در مجالس متعدده از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده باشند و در وقت انعقاد خلافت بهمان
اعتقاد ماخوذ از دلائل اکتفا نمودند و بر همان معتقد بنا فرمودند کما قال المرتضیٰ و نعلم انه احق بهذا
الامر بالجمله درینصورت ها عدم ایراد نص مقتضی عدم وجود آن نمیشود و جائز است که چون اکثر دلائل
خلافت مرکب اند از دو نص در یکی احد الطرفین من القضیه مبهم است و در دیگری مفصل نوعی از
تامل ضرور بود و بسبب مناقشه انصار و حزن جان فرسای واقعه آنحضرت صلی الله علیه وسلم قادر نشدند
بر تامل پس خدا تعالی متکفل امر خلافت شد و ناگهان بخاطر ایشان استخلاف صدیق الهام فرمود و
آن معنی را بعز عزیز و ذل ذلیل سرانجام نمود تا وعده یابی الله والمؤمنون غیر ابی بکر راست شود
و بعد از آن آنهمه دلائل دانستند و شکر الهی بر موافقت واقعه بانچه مطلوب بود ادا کردند و جائز است
که چون یکی نصی ازین نصوص میدانست نه نص دیگر را و آن دیگر نص دیگر یاد داشت نه این نص
و نمی دانستند که این نصوص در پیش که باشند و در آنوقت قادر نشدند بر ترکیب نصوص بالهام الهی بی
سعی من و تو کار سرانجام یافت یا آن نصوص را دانستند اما در ترکیب آنها و فرود آوردن مطلق بر مقید
غموضی موجود بود و مستدل ترسید که مذاکره دراز شود و لم و لا نسلم در میان آید و رد آن فرصتی طلبد
و در وقت استعجال بود پس انتقال کردند بادله دیگر و کار را بهمان ادله سهلة الحصول تمام نمودند و
اینهمه احتمالات مستخرج است از قول فاروق بیعة ابی بکر کانت فلتة ولکن الله وقی شرها و ایکم
مثل ابی بکر ظاهر میشود و درینصورت ها سکوت صحابه از نصوص مستلزم عدم نصوص نمیشود مقدمه
سابعه لفظ استخلاف و لفظ صریح نص که در کلام نووی و غیر آن واقع شده محتمل معانی بسیار است

Marfat.com

گاہی استخلاف ذکر کنند و مراد ازان استخلاف بہیئۃ معتادہ در وقت وصیت بولایت عہد باشد مثلاً در وقت
قرب موت ہمہ اہل حل و عقد را جمع کنند و امر نمایند بہ بیعت این شخص و گاہی استخلاف ذکر کنند
و مراد ازان ایجاب استخلاف شخصی و تشریع خلافت او دارند اگرچہ در وقت قرب موت نباشد
و بجمع اہل حل و عقد و اخذ بیعت و مانند آن نبود بلکہ مثل سائر احکام شرعیہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم تبلیغ آن فرمودند پس نفی یکی مستلزم نفی دیگری نباشد و این وجہ جمع باشد در اقاویل متعارضہ
سلف و گاہی لفظ صریح ذکر نمایند و مراد آن باشد کہ اصلا محتاج فکر نباشد و نہ بترکیب نصین و نہ تطبیق
مطلق بر مقید و مبہم بر مبین و نہ بفہم مقتضای نص الی غیر ذلک و گاہی صریح گویند و ارادہ نمایند آنچہ
دال باشد بر مدعا بالقطع گو بترکیب نصین باشد یا مقتضی نص را گاہی صریح گیرند و گاہی غیر صریح
فقہا در فہم مقتضیات نصوص مختلف اند بعض اذکی باشند از بعض و نیز این وجہ تطبیق بین
الاقاویل المختلفہ میشود و چون این مقدمات ممہد شد بہ سر حل اشکال رویم و گوئیم حل اشکال بدو وجہ
ممکن است وجہ اول تقریر کلام نووی بطریقی کہ مخالف مختار ما در اصل غرض نباشد پس گوئیم
کہ غرض نووی آنست کہ صحت استخلاف و آنکہ این استخلاف بر وقتیکہ خواہد بود موافق رضای حق تعالی
خواہد بود باحادیث صحیحہ ثابت شدہ و حدیث لو کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مستخلفا لاستخلف ابا بکر
صریح است دران و عقد خلافت بالفعل باجماع بود نہ بنص و این اجماع بنا بر فضیلت صدیق واقع
شد نہ بمجرد اتفاق و لہذا قال النووی اجمعت الصحابۃ علی عقد الخلافۃ لہ و تقدیمہ بفضلہ و این معنی در اصل
غرض ما کہ قول است بتفضیل شیخین بالقطع منافات ندارد بلکہ موید او ست و آنکہ گفتہ است کہ لیست
بنص من النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی خلافتہ صریحا اشارہ است بانیکہ اینجا نصوص بسیار اند کہ بعد
ترکیب و تطبیق دلالت میکند یا باقتضا اشارہ مینماید و آن را نووی مخل صراحۃ میدارد و این نزاع
نیست مگر لفظی وجہ ثانی آنست کہ گوئیم امام شافعی کہ مقتدای نووی است بلکہ مقتدای جمیع
محدثین و فقہا تصریح نمودہ است بانکہ حدیث ارایت ان جئت بعدک ثبت است خلافت صدیق
را و شافعی اعمق است باعتبار مدرک و اقوی است باعتبار فقہ و استنباط و آیتی است از آیات اللہ تعالی

Marfat.com

معنی کلام وی آنست که این حدیث هر چند امر است انعجوزه را بآمدن پیش صدیق دران دلالة واقع
است بطریق کنایه بانکه صدیق خلیفه خواهد شد چنانکه گویند فلان بر مسند نشسته و فلان متصرف در
بیت المال شده کنایت است از امارت و خلافت پس بطن این حدیث اخبار است بخلافت
صدیق و چون انحضرت صلی الله علیه وسلم آنرا معلوم کردند و کراهتی از وی ظاهر ننمودند پس نازل نشد
حال او از حال تقریر و حال اخبار انحضرت صلی الله علیه وسلم از احوال بنی اسرائیل با ترک انکار پس
بطن اینحدیث تشریع است خلافت صدیق را درینجا باید فهمید که شافعی ازین حدیث بجهت عظم
علم او فهم این معانی نموده است چه جای آیه وعد الله الذین امنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنهم
یا احادیثی که دلالت میکند بر تعیین مبهم این آیت و حدیث علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین یا حدیث
رویا و حدیث اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر و همچنین احادیث بسیار که تمسک بانها اوضح
است از تمسک بحدیث عجوزه و چون اینهمه طریق جمع کنیم متواتر باشد بالمعنی و دال باشد بالقطع
و آنکه میگوید نووی اگر نصی میبود البته استدلال میکردند لیکن وقت استخلاف بنص استدلال ننمودند
هر دو مقدمه اش ممنوع بلکه بدلائل استدلال کردند از انجمله حدیث امامت و آن اشاره فعلی قائم
است بجای نص و صریح استخلاف چنانکه اگر پادشاهی نزدیک بموت یکی از مقربان خود را بر تخت
نشاند و همه خواص را امر کند به تعظیم او یا طبیبی در مطب خود نزدیک موت شخصی از شاگردان خود را
نشاند یا مدرسی در حلقه درس قریب موت خود یکی از اصحاب خود را نشاند یا محترفی کسی را بر دکان
خود قائم گرداند نزدیک حالت ضعف خود اینهمه پیش جمیع طوائف کالتصریح است باستخلاف و ولایت
عهد و حکم آن مانند حکم اشاره بدست و سر است کما ورد فی الحدیث و اومی براسه و لا حرج و این
اشاره صریح است و در افاده حکم شبه ندارد آنحضرت صلی الله علیه وسلم نماز را که بهترین طاعات است
بحضرت صدیق حواله فرمود تا مسند خلافت را در ضمن آن بوی تسلیم نماید و فقهای حاضرین همه
اینمعنی را دریافتند و اگر اولا قیل و قالی در میان آمده بود بارجاع بهمین دلیل و تذکر و استحضار
همین نص از هم پاشید و مثل این اختلاف اختلاف بود در وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم

Marfat.com

کہ اضمحلال آن بمجرد تذکر نص واقع شد پس واضح گشت کہ نص یا تعریض کہ مثل نص بود استدلال
کردند در استخلاف و از ہمان نص دانستند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حضرت صدیق را خلیفہ ساختہ
است و در ینصورت ما میگوئیم کہ استخلاف مسئلہ منصوص است نہ مستند باجماع و معنی اجماع
کہ در قصہ سقیفہ آمدہ است عقد استخلاف بالفعل است بہیئت معتادہ بنا بر ہمان نص و اگر کسی را شبہ
طاری شدہ است در دلالت امامت بر استخلاف بعد انعقاد اجماع طاری شدہ و نشان ان اشتراک
استخلاف است عرفا در میان دو معنی قال ابن اسحق حدثنی محمد بن ابراہیم عن القاسم بن محمد
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال حین سمع صوت تکبیر عمر رض فی الصلوۃ این ابوبکر یابی اللہ
ذلک المسلمون فلولا مقالۃ قالہا عمر رض عند وفاتہ لم یشک المسلمون ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قد استخلف ابابکر ولکنہ قال عند وفاتہ ان استخلف فقد استخلف من ہو خیر منی وان
اترکہم فقد ترکہم من ہو خیر منی فعرف الناس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لم یستخلف احداً
وکان عمر رض اغیر منہم علی ابی بکر ولبعد ازین ہمہ مع صراحت در دلالت امامت استخلاف مجرد نزاع
لفظی است و دران نزاع لفظی نیز حق بجانب ماست و از انجملہ سوابق حضرت صدیق و عن ابی
سعید الخدری قال قال ابوبکر الست احق الناس بہا الست اول من اسلم الست صاحب کذا
الست صاحب کذا اخرجہ الترمذی و ملازمت در سکوت و عدم نص و الحال ہذہ ممنوع نیست
جائی کہ مثل فاروق دران حالت ہوش ربا آیہ انک میت وانہم میتون فراموش سازد و از
یک طرف انصار در شغب و مناقشہ باشند و از یک طرف خوف اعادی مسلمین از حوالی مدینہ
موجود بود کجا جای تعمق نظر و کجا مقام استحضار جمیع ادلہ و انچہ مذکور شد از استخلاف در صلوۃ قریب
العہد بوقوع و دران مجمع اکثر اصحاب حاضر بودند پس اکتفا نمودند ہمین دلیل گو ہزاران دلیل دیگر
داشتہ باشند در وقت استعجال لازم نیست کہ ہمہ تقریر کردہ شود قال ابو عمر استخلفہ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم علی امتہ بعدہ باظہر من الدلائل البینۃ علی محبتہ فی ذلک و بالتعریض الذی
یقدم مقام التصریح ولم یصرح بذلک لانہ لم یومر فیہ بشئی وکان لا یصنع شیئا فی دین اللہ الا بوحی

Marfat.com

والخلافۃ رکن من ارکان الدین ومن الدلیل الواضح علی ما قلنا حدیث امرأۃ اتت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فسالتہ عن شئی فامرہا ان ترجع الیہ فقالت یا رسول اللہ ارایت ان جئت ولم اجدک تعنی الموت فقال لہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لم تجدینی فاتی ابا بکر قال الشافعی فی ہذا الحدیث دلیل علی ان الخلیفۃ بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر وحدیث عبد اللہ بن زمعۃ قال کنت عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو علیل فدعاہ بلال الی الصلوۃ فقال لیامر وا من یصلی الناس فخرجت فاذا عمر فی الناس وکان ابو بکر غائبا فقلت قم یا عمر فصل بالناس فقام عمر فلما کبر سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوتہ وکان مجہرا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاین ابو بکر یابی اللہ ذلک والمسلمون فبعث الی ابی بکر فجاء بعد ان صلی عمر تلک الصلوۃ فصلی بالناس طول علتہ حتی مات صلی اللہ علیہ وسلم وہذا ایضا واقع فی ذلک وحدیث حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر واہدوا بہدی عمار وتمسکوا بعہد ابن ام عبد وعن عبد اللہ ابن مسعود قال کان رجوع الانصار یوم سقیفۃ بنی ساعدۃ بکلام قالہ عمر بن الخطاب نشدتکم باللہ ہل تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امر ابا بکر ان یصلی بالناس قالوا اللہم نعم قال فایکم تطیب نفسہ ان یتزیا عن مقام اقامہ فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالوا کلنا لا تطیب نفسہ ونستغفر اللہ وعنہ قال اجعلوا امامکم خیرکم فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جعل امامنا خیرنا بعد وعن علی بن ابی طالب ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مرض لیالی وایاما ینادی بالصلوۃ فیقول مروا ابا بکر یصلی بالناس فلما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوۃ علم الاسلام وقوام الدین فرضینا الدنیا لمن رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدیننا فبایعنا ابا بکر وقد ذکرنا ہذا الخبر وکثیرا مثلہ فی معناہ عند قول رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مروا ابا بکر یصلی بالناس فی التمہید ما فی الاستیعاب مختصرا وچنانکہ حال قول نووی معلوم کردی باینکہ قول ابو عمر استخلف الی قولہ ورکن من ارکان الدین نیز نزدیک تامل از ہم میریزد زیرا کہ بعد اعتراف بوجود تبایع تبعر یضی کہ قائم مقام تصریح باشد واظہار محبت وغیر آن عدم اعتناد ان بوجہی اصلا مسموع نمیتواند شد

Marfat.com

واگر بعد تبلیغ شکی در استناد وحی باشد تمام مسائل فقہیہ کہ بوحی متلو ثابت نمیشود و لفظ اوحی الی ہکذا
انیجا مصرح نیست ماخوذ نباشد سبحانک ہذا بہتان عظیم بلکہ مقرر در میان اہل اسلام آنست کہ بعد
وضوح طلب و منع از انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محل توقف نیماند و واجب میشود امتثال بآن اعتقادا
و عملاً زیرا کہ آن مسئلہ مستند است بوحی ظاہر یا باجتہادی کہ مقرر داشتہ شد و آن بوحی باطن است پس
قول او کہ این استخلاف بوحی نبود باطل است مگر آنکہ گوئیم معنی کلام ابو عمر آنست ولم یصرح بذلک
لانہ لم یوص فی ذلک التصریح بشئی واراد بالتصریح بعض ما ذکرناہ فی شرح کلام النووی وحاصل
این توجیہ رجوع میکند بانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ادا معنی باسلوبی دون اسلوبی متمثل
بود نبوعی از وحی نفث فی الروع یا فراستہ یا غیر آن واگر سائل عود کند و گوید کہ اگر نص بر استخلاف
بود صدیق چرا گفت بیعت کنید بیکی ازین دو کس ابو عبیدہ و عمر بن الخطاب و اقدام بر بیعت غیری
در ینصورت حرام است گوئیم از سباق قصہ مفہوم میشود کہ حضرت صدیق سید انست کہ این امر حق
او است و غرض او از تقدیم ابو عبیدہ و عمر نبود الا اظہار حجت خلافت خود بزبان ایشان و این
نوعی از تلطف است در ابراز حجت چنانکہ حضرت ابراہیم فرمود ہذا ربی ہذا اکبر بمثل آنکہ شخصی بگوید من
برای نفس خود چیزی نمیخواہم لیکن از حاضرین بہ پرسید کہ حق کیست اگر حق ایشان باشد ایشان
بگیرند و اگر حق دیگری باشد باو بدہند و غرض از ینکلام اظہار حق خود باشد بابلغ وجوہ گویا میگوید
بایعوا احدہما ان رضی بذلک ولم یکن معہ من النص ما یدل علی خلاف ذلک ولہذا تخصیص فرمود
این دو عزیز را زیرا کہ سید انست کہ ایشان سید انند نص را و رای ایشان مستقیم است در ان و
و دلیل بر ہمین معنی حدیث ابی سعید خدری است قال ابو بکر است احق الناس بہا است اول من
اسلم است صاحب کذا است صاحب کذا و از انجملہ آنست کہ ابو عمر در استیعاب بحث میکند در
حدیث ابن عمر و آنرا مسلم نمیدارد و از ہمہ نقل میکند کہ تفضیل حضرت صدیق بر حضرت فاروق
بمرتضی متعین نیست اگر کسی فاروق را بمرتضی را تفضیل دہد بر صدیق ہیچ مضائقہ نیست و
میگوید کہ نبی از جملہ در سلف اختلافی واقع بود در تفضیل صدیق بر مرتضی و شیخ عبد الحق دہلوی نقل

Marfat.com

میکند کہ در مسئلہ تفضیل اختلاف واقع است جمعی قطعی گویند و اکثر ظنی بلکہ سیاق کلام شیخ بآن
دلالت میکند کہ قول جمہور ظنیت است ابوبکر باقلانی و امام الحرمین و امام رازی و قاضی عضد و
ملا سعد تفتازانی ہمہ میل میکنند بظنیت آن قولہ بحث میکند در حدیث ابن عمر باید دانست کہ ابو عمر
در ترجمہ ذی النورین میگوید روی یحیی بن سعید و عبد اللہ بن عمر و عبد العزیز بن ابی سلمۃ عن نافع
عن ابن عمر قال کنا نقول علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت فقیل
ہذا فی التفضیل و قیل فی الخلافۃ و در ترجمہ مرتضی میگوید عن ہرون بن اسحق قال سمعت یحیی
ابن معین یقول من قال ابو بکر و عمر و عثمان و علی و عرف لعلی سابقتہ و فضیلتہ فہو صاحب سنۃ بین
قال ابو بکر و عمر و علی و عثمان و عرف لعثمان سابقتہ و فضلہ فہو صاحب سنۃ فذکرت لہ ہولاء الذین
یقولون ابو بکر و عمر و عثمان و یسکتون فتکلم فیہم بکلام غلیظ و کان یحیی بن معین یقول ابو بکر و عمر و
علی و عثمان رضی اللہ عنہم بعد ان تاویل میکند قول یحیی بن معین را قال ابو عمر من قال بحدیث
ابن عمر کنا نقول علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت یعنی فلا نفاضل
وہو الذی انکر یحیی بن معین و تکلم فیہ بکلام غلیظ لان القائل بذلک قد قال خلاف ما اجمع علیہ
اہل السنۃ من السلف و الخلف من اہل الفقہ و الاثر ان علیا افضل الناس بعد عثمان ہذا عالم
یختلفوا فیہ و انما اختلفوا فی تفضیل علی و عثمان و اختلف السلف ایضا فی تفضیل علی و ابی بکر
و فی اجماع الجمع الذی وصفنا دلیل علی ان حدیث ابن عمر وہم و غلط و انہ لا یصح معناہ و ان
کان اسنادہ صحیحا و یلزم من قال بہ ان یقول بحدیث جابر و حدیث ابی سعید بنبیع امہات الاولاد علی
عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ہم لا یقولون ذلک فقد ناقضوا و باللہ التوفیق بعد ان
شرح میکند قول خود را و انما اختلفوا فی تفضیل علی و عثمان و اختلف السلف ایضا فی تفضیل علی
و ابی بکر میگوید قال ابو عمر وقف جماعۃ من اہل السنۃ فی حق علی و عثمان فلم یفضلوا و ہذا مذہب
علی صاحبہ منہم مالک بن انس و یحیی بن سعید القطان و اما اختلاف السلف فی تفضیل علی فقد
ذکر ابن ابی خیثمۃ فی کتابہ من ذلک ما فیہ کفایۃ و اہل السنۃ الیوم علی ما ذکرت لک من تقدیم ابی بکر ثم

Marfat.com

الفضل علی عمر وتقدیم عمر علی عثمان وتقدیم عثمان علی علی وعلی ہذا عامۃ اہل حدیث من زمن احمد بن
حنبل الاخواص من اجلۃ الفقہاء وائمۃ العلماء فانہم علی ما ذکرنا عن مالک ویحیی بن سعید القطان وابن
معین فہذا ما بین اہل الفقہ والحدیث فی ہذہ المسئلہ وہم اہل السنۃ واما اختلاف سائر المسلمین فی ذلک
فیطول وقد جمعہ قوم اما قول او فقیل فی الفضل وقیل فی الخلافۃ پس اشارہ است بآنکہ قدما اہل سنت
مختلف اند در تفضیل ذی النورین ومرتضی جمعی کہ قائل اند بتفضیل ذی النورین بر مرتضی بہم جمعہا
معنی این حدیث چنان تقریر کنند کہ این ترتیب در افضلیت است ولا اختلاف فی ذلک وجمعی کہ
بتفضیل مرتضی بر ذی النورین قائل اند وہم شر زمۃ قلیلۃ تاویل این حدیث پیش ایشان آنست
کہ این ترتیب بیان خلافت است پس صحابہ پیش از وقوع خلافت میدانستند کہ ہمین ترتیب واقع
خواہد شد ودرین تاویل خدشہ وارد میشود زیرا کہ این تاویل وقتی درست باشد کہ لفظ ابن عمر ہمین
اسلوب واقع شود کہ ابو عمر ذکر کردہ است وبحقیقت اصح الفاظ او آن است کہ بخاری روایت میکند عن
یحیی بن سعید عن نافع عن ابن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فنخیر ابا بکر ثم عمر ثم عثمان بن عفان وترمذی ہر دو لفظ اخراج کردہ پس لفظ کنا نخیر را بر دانستن وقوع
خلافت بہ ترتیب حمل کردن متجہ نیست واگر سائل عود کند وگوید غرض ابن عمر آنست کہ کنا نخیر ہم
بہذا الترتیب فی الخلافۃ ای نقول انتظام امر الخلافۃ خیر فی زمن ابی بکر وبعدہ فی زمن عمر وبعدہ فی زمن عثمان گوئیم
در نیصورت خلاف واقع را دانستہ باشد زیرا کہ انتظام امر خلافت در زمان فاروق بہتر بود از انتظام آن
در زمان صدیق باتفاق جمیع اہل تاریخ واکثر زمان خلافت صدیق در مجاہدہ اہل ردت گذشت و
اگر بار دیگر عود کند وگوید ای نقول ابو بکر خیر بما یرجع الی الخلافۃ من الصفات کحسن الرای والعلم وغیرہ
ثم وثم گوئیم انہ یلزم فضل کلی شد زیرا کہ خلافت نبوت جمیع صفات کمال کہ سابقا شرح آن گذشت
میخواہد پس رجوع کرد بہ ترتیب در تفضیل اما حکایت ابن معین پس بعد از تامل در سباق وسیاق
کلام ظاہر میشود کہ غرض ابو عمر آنست کہ انکار بر سکوت از تفضیل مرتضی است نہ انکار بر مسئلہ تفضیل
شیخین واین را استدلال میکند بانکہ اتفاق واقع است بر آنکہ حضرت مرتضی افضل ناس است بعد عثمان

Marfat.com

بلکه اختلاف دارند در تفضیل علی و عثمان بلکه کلمات شرذمه قلیله از سلف مر هم تفضیل مرتضی است بر صدیق و این اختلاف هم شاهد عدل است بر آنکه اعتقاد و فضیلت مرتضی در مرتبه از مراتب متحقق است پیش همه و سکوت از افضلیته او بالکلیه خلاف اجماع است باز میگوید که نسکت لبعد عثمان اگرچه در حدیث ابن عمر صحیح شده ظاهرش معمول به نیست زیرا که مصادم اجماع است پس تاویل برای او ضرور است مثل تاویل حدیث تنبیع امهات الاولاد با آنکه جمعی از اصحاب مطلع نبودند بر تحریم آن از جهت مباشرت آن نمیبودند چون نص حدیث ظاهر شد در زمن شیخین آن قول متلاشی گشت همچنان سکوت از افضلیت مرتضی فی مرتبه من المراتب که بسبب عدم اطلاع بر فضائل ایشان واقع بود چون فضائل ظاهر شد عمل بان نمیباید کرد پس کسیکه لفظ نسکت را تاویل نکند و قصه تنبیع امهات را تاویل کند باحود در مناقضه است و ما میگوییم در اصل صحیحا تفضیل مرتضی در مرتبه از مراتب بحثی نیست اما حاصل حدیث ابن عمر اخبار است بسکوت نه جزم بعدم تفضیل پس گویا عبدالله بن عمر میگوید از جمعی کثیر از صحابه آن زمان شنیدم و ان اخبار کثیره استماع نمودم برای ایشانرا در ترتیب تفضیل داشتم و دران ترتیب مرتضی را داخل نیافتم و سبب این آنست که این مبحث تفضیل خلفائی بود که امت بر ایشان اجتماع شده بر غیر خویش و امت بر حضرت مرتضی مجتمع نشد پس فضل مرتضی بر غیر مشایخ ثلثه بابی علحده است غیر بابی که دران مباحثه داشتند یا گوییم مانند این مسئله از احادیث رویا و غیر آن ساکت بودند از فضل مرتضی بر غیر مشایخ ثلثه پس سکوت از جهت اختصاص مبحث است در مشایخ ثلثه یا اختصاص دلالت دلیل که ما فقد ایشان دران زمان بوده است گو فضل مرتضی در احادیث دیگر ظاهر شود پس ابن عمر نمیگوید که مرتضی در مرتبه از مراتب افضلیت نداشت فی الواقع بلکه میگوید اصحاب ساکت بودند و این مسئله از ان قبیل بود که اصحاب دران تکلم نمودند مثل بسیاری از مسائل فقهیه که اصحاب دران فکر کرده اند و قیل و قالی دران از ایشان واقع نشده و تابعین من بعد ایشان فقط استنباطات نموده اند بلکه در بعض صور تنها اجماع کرده اند و فضل مرتضی نیز از همان قبیل است پس اعتراض بر قول ابن عمر وارد نمیشود بلکه تشدید بر آن کسی است که حدیث ابن عمر را در نفی فضیلت حضرت مرتضی

Marfat.com

ولو فی مرتبة من المراتب ذکر کرده است و بآن تمسک نموده واگر سائل عود کند و گوید سکوت عند الحاجة
جزم است بنفی گوئیم لانسلم جزم بنفی بود وقتی که مبحث نباشد الا در جماعتی خاص یا ادله که ماخذ مسئله
مسکوت عنها است ظاهر نشده باشد والله اعلم **قوله** از معمر نقل میکند الخ باید دانست که ابو عمر در ترجمه
فاروق میگوید ذکر عبد الرزاق عن معمر قال لو ان رجلا قال عمر افضل من ابی بکر ما عنفته وکذلک لو
قال علی عندی افضل من ابی بکر لم اعنفه اذا ذکر فضل الشیخین واحبهما واثنی علیهما بما هما اهله فذکرت
ذلک لوکیع فاعجبه واشتهاه بعد ازان رد میکند فصل اول را از قول معمر هم در ترجمه فاروق قال
ابو عمر یدل علی ان ابا بکر افضل من عمر سبقه له الی الاسلام وما روی عن النبی صلی الله علیه وسلم انه
قال رایت فی المنام انی وزنت بامتی فرجحت ثم وزن ابو بکر فرجح ثم وزن عمر فرجح وفی هذا بیان
واضح فی فضله علی عمر وقال عمر ما سبقت ابا بکر الی خیر قط الا سبقنی الیه ولوددت انی شعرة فی صدر
ابی بکر ورد میکند فصل ثانی را از قول او در ترجمه صدیق باقوال مرتضی عن النزال بن سبرة عن
علی قال خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر وعمر وروی محمد بن الحنفیة وعبد خیر وابو جحیفة عن علی مثله و
کان علی یقول سبق رسول الله صلی الله علیه وسلم وثنی ابو بکر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنة یعفو الله
فیها عن من یشاء وقال عبد خیر سمعت علیا یقول رحم الله ابا بکر کان اول من جمع ما بین اللوحین
وروینا عن عبد الله بن جعفر بن ابی طالب من وجوه قال ولینا ابو بکر فخیر خلیفة الله ارحمه بنا واحناه
علینا وقال مسروق حب ابی بکر وعمر ومعرفة فضلهما من السنة وروایت می کند باسناد خود از حکم بن مجل قال قال علی
لا یفضلنی احد علی ابی بکر وعمر الا جلدته حد المفتری پس ظاهر شد که ابو عمر راضی نیست باین نقل بلکه رد میکند آنرا بهر دو فصل
وی و شیخ ابن حجر مکی تاویل میکند قول معمر را بانکه فضلی که معمر ذکر کرده است نه فضل کلی است بلکه فضل بوجه من الوجوه پس درین
مبحث هر چه کسی ذکر کند گنجائش آنست واین تاویل اقرب مینماید بصواب واهون است از رد صرف **قوله** واختلف السلف
فی تفضیل ابی بکر وعلی باید دانست که ایراد ابو عمر این جمله را در تضاعیف کلام خود محض برای آنست
که سند باشد برای اتفاق بر تفضیل حضرت مرتضی بر مرتبه از مراتب چنانکه از سباق وسیاق کلام
او واضح است پس لابد است از وجهی که سندیه را مصحح باشد وزیادت ازان لازم نیست ونه مختار

Marfat.com

ابوعمر است ونه صحیح فی نفسه اما توجیهی که بآن سندیت صحیح شود آنست که گوئیم که از سلف اقوالی که موہم تفضیل
مرتضی باشد بر صدیق منقول شده است واگر ظاهر این اقوال را بگذاریم در باب شیخین یا در باب مشائخ
ثلثه بجهت قیام حجج تفضیل مرتضی در مرتبه از مراتب خود البته می باید کرد تا آن اقوال را بحملی پیدا شود زیرا که
تفضیل بر صدیق متضمن است تفضیل را بر غیر مشائخ ثلثه بالاولی یا گوئیم که این اقوال ظاهر آن فضل
کلی است واگر از ظاهر مصروف کنیم فضائل جزئیه معتدبها البته می باید اثبات کرد وآن فضائل جزئیه
در تفضیل مرتضی بر غیر مشائخ ثلثه موثر خواهد بود قرینه بر آنکه این قدر برای سندیته کافی است آنست
که با قوال غیر اهل سنت که ایشان را در حل وعقد دخل نیست نیز تائید میکند میگوید هر چند اقوال
فرق اسلامیه در مرتبه تفضیل مرتضی مختلف افتاده است اما قدر مشترک که تفضیل او است فی مرتبة
من المراتب مجمع علیه جمیع است پس ثلثم نسکت بر ظاهرش نمیتوان داشت واما آنکه مختار ابوعمر غیر این
وجه نیست وصحیح فی نفسه هم غیر این وجه نیست آنست که در کتاب خود افضلیت صدیق را بر مرتضی
اثبات مینماید که لامزید علیه چنانکه در جواب معمر تقریر کردیم واگر سائلی عود کند وگوید سلمنا که ابوعمر اقوال
اقوال سلف را درین مسئله وزنی نمی نهد وآن را معارضه مینماید با اقوال متواتره مرتضی اما حل این
اختلاف بچه قسم میتوان کرد گوئیم مقدمه چند در حل این اختلاف بخاطر می باید آورد یکی آنکه صحابه
وتابعین همه در یک مرتبه نبودند بلکه بعض ایشان مجتهد بودند وبعض مقلد قال الله تعالے
لعلمه الذین یستنبطونه منهم وحقیقت اجماع اتفاق مجتهدین است وغیر مجتهدین را در حل وعقد دخل
نیست پس دلیل ثالث از ادله اربعه که اخذ بان واجب است اتفاق مجتهدین است اما غیر اگر در مسئله
بعض اهل تقلید قولی گفته باشند ومجتهدین اتفاق نموده باشند بر قول دیگر دلیل قطعی که اخذ بان
واجب است همان قول مجتهدین خواهد بود وغیر اقوال ایشان اگر باشند واگر نباشد موافق یا
یا مخالف همه یکسانست دیگر آنکه پیش از وقوع اجماع اقاویل علماء مختلف میباشد واین را جمیع
تقریر میکنند وبعد از مناظره ومراجعه آن اختلاف منحل میگردد واگر استقرار کرده شود در اجماعات
سلف هیچ اجماعی نتوان یافت الا در اول آنجا اختلافی بوده است وبعد ازین دفعة بعد دفعة

Marfat.com

منحل گشته پس اگر سلمان فارسی در خلافت صدیق فرماید اصابوا واخطاروا اخرجه ابن ابی شیبه معنیش آنست
که اقیسه متعارضه بنظر می آید از جهت سوابق صدیق و تفویض امامت بوی اصابت نموده اند و از جهت
سوابق مرتضی و قرابت او خطا کردند و متعین است حمل قول او بر نمعنی زیرا که اصابت و خطا هر دو باهم
نقیض اند پس قول بهر دو نمیتواند بود الا از جهت تعدد جهات و اعتبارات و اقیسه و این قول او
محمول است بر آنکه قبل از نظر در ترجیح و قبل از مراجعه و مناظره گفته و بعد از ان ترجیح بروی ظاهر شد
و اتباع سبیل مومنین نمود و وعده یابی الله والمؤمنون متحقق گشت سوم آنکه بعض اهل آن عصر که
هنوز بدرجه اجتهاد و تحقیق نرسیده بودند از مجتهدین تحقیق میکردند تا شبه که در خاطر ایشان جا گرفته منحل گردد
و این را قول ثابت نمیتوان گرفت مانند آنکه ابو جحیفه گفته است که در خاطر من متمکن شده بود که مرتضی
افضل است از همه تا آنکه مرتضی بر سر منبر تقریر فرمودند که خیر هذه الامة ابوبکر ثم عمر از ان باز این
خطره از خاطر من مرتفع شد چهارم آنکه اکثر سلف فضل را اعم از فضل کلی و فضل جزئی میگرفتند
و کلمات ایشان ظاهرا مناقض میشد چون اقاویل را بر قاعده تطبیق فرود آریم آن تناقض ظاهر
از هم پاشد مانند آنکه از امام مالک نقل میکنند که گفت من تفضیل نمیدهم بر جزء پیغامبر هیچکس را و
مراد او فضل جزئی است چون هر چهار قاعده را بخاطر آوردی بادنی عنایت حال آن اقاویل شرذمه
قلیله که موهم خلاف مدعا است روشن گردد و ما دراز نمیکنیم کلام را بعد از انکه اصول را بدست
تو دادیم قوله اقوال بسیاری از متکلمان دلالت میکند بر ظنیة این مسئله باید دانست که جواب
این اشکال بر دو وجه میتوان تقریر کرد وجه اول آنکه هر چند متکلمان اشعریه مختلف اند در قطعیت
و ظنیت این مسئله لیکن این اختلاف ایشان شاهد عدل است بر آنکه همه متفق اند بر اصل تفضیل
و از سلف خود آن قدر تاکید و تصریح درین مسئله دیده اند که با وجود ورود شبهات از جانب مخالفان
و تحیر در رد بسیاری از ان شبهات ممکن نمیشود ایشان را عدول از ان مشرب کرها او جبرا استدلالا
او تقلیدا قطعا او ظنا بدان قائل اند وجه دوم آنکه شیخ ابو الحسن اشعری که راس و رئیس اهل سنت
است و الزم ایشان است بطریقه صحابه و تابعین بقطعیت رفته قال النووی واختلف العلماء فی

Marfat.com

ن التفضیل المذکور قطعی ام لا وممن قال بالقطع ابو الحسن الاشعری وقال هم فی الفضل علی ترتیبهم
فی الامامة وممن قال بانه اجتهادی ظنی ابو بکر بن الباقلانی انتهی وچون شیخ اشعری بجانب ما باشد
مبالات نداریم بما دون او لیس هذا اول قارورة کسرت این نه یک مسئله است تنها که شیخ ابو الحسن
ومتاخران باهم دران منازعه دارند بلکه بسیاری از مسائل کلامیه از همین جنس است مثل رؤیت
وکلام وعینیة وجود با ماهیة ومسئله صفات وغیر آن کما لا یخفی علی متتبعی علم الکلام وما در همه این مسائل
بحول الله وقوته اثبات مختار شیخ میکنیم بذل ذلیل او عز عزیز ودر معرکه دار وگیر رجز حیدری میسرائیم
ع انا الذی سمتنی امی حیدره * اوفیهم بالصاع کیل السندره * وسبب بسیاری ازین جنس
آنست که اشاعره دو قسم اند متکلمان که در مناظره ومخاصمه سهم اعلی نصیب ایشان است اما در حدیث
تبحری وتوسعی ندارند مثل ابو بکر باقلانی وامام رازی وقاضی بیضاوی وقاضی عضد وملا سعد و
محدثین که در حدیث وتوسع روایات قدح اوفی یافته اند اما در مناظره ومخاصمه ومراجعه غور ننموده
اند مثل اجری وبیهقی وبعد ازین همه ما مردم از ریزه هر دو خوان تناول نموده ایم وکاسه هر دو
فریق لیسیده ایم عجب نیست که صورت اجتماع امری ظاهر شود که در هر واحد تنها موجود نبود ع
ازین افیون که ساقی در می افگند * حریفان را نه سر ماند نه دستار * وچون در کلام این قائلان
بظنیت نظر کنیم ظاهر میشود که حامل آن بنسبت بعض وجود اختلاف است در سلف وما سیر نمودیم
اقوال آن سلف را وجمیع این اقوال منطبق یافتیم بر یکی ازین چهار مقدمه پس آن وهم مرتفع
شد ونسبت بعض آخر آنست که افضلیت را محض بر اجماع صحت خلافت بنا کرده اند وملازمت در
صحت خلافت وافضلیت ظنی است وما تقریر کردیم که افضلیت بوجوه بسیار ثابت می شود غیر این
وجه از انجمله اسبقیت بحسب مدلول آیه لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل الآیة بلکه از
اقوال سلف معلوم میشود که عقد بیعت بعد تقریر افضلیت بود ونیز تقریر کردیم که فرق است
در خلافت نبوت که مقدر است بثلثین سنه وغیر آن افضلیت در اول شرط است نه در ثانی و
وبه نسبت بعض آخر عدم تنقیح معنی فضل کلی وما تقریر کردیم معنی فضل کلی

Marfat.com

وتحدید کردیم بحدود دوبہ نسبت بعض آخر تعارض احادیث فضائل وما قطع تعارض نمودیم وہر حدیثے
را باشارت بمرتبہ خاص فرود آوردیم پس وجوہ اشتباہ کہ موجب ظنیت وتوقف میشد از ہم پاشید
والحمد للہ علی اظہارہ الحق فی المواقف وشرحہ واعلم ان مسئلۃ الافضیلۃ لامطمح فیہا فی الجزم والیقین
واذ لادلالۃ للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیۃ بمعنی الاکثریۃ فی الثواب بل مستندہا النقل
ولیست ہذہ المسئلۃ مسئلۃ یتعلق بہا عمل فیکتفی فیہا بالظن الذی ہو کاف فی الاحکام العملیۃ بل
ہی مسئلۃ علمیۃ یطلب فیہا الیقین والنصوص المذکورۃ من الطرفین بعد تعارضہا لا تفید القطع علی
ما لا یخفی علی منصف لانہا باسرہا اما احاد او ظنیۃ الدلالۃ مع کونہا متعارضۃ ایضاً ولیس الاختصاص
بکثرۃ اسباب الثواب موجبا لہ غایۃ قطعاً بل ظنا لان الثواب تفضل من اللہ کما عرفتہ فیما سلف
فلعلہ ان لم یثبت المطیع ویثیب غیرہ وثبوت الامامۃ وان کان قطعیا لا یفید القطع بالافضلیۃ بل غایۃ
الظن کیف ولا قطع بان امامۃ المفضول لا تصح مع وجود الفاضل لکنا وجدنا السلف قالوا بان
الافضل ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی وحسن ظننا بہم یقتضی بانہم لو لم یعرفوا ذلک لما اطبقوا علیہ فوجب
علینا اتباعہم فی ذلک القول وتفویض ما ہو الحق فیہ الی اللہ تعالی قال الآمدی وقد یراد بالتفضیل
اختصاص احد الشخصین عن الآخر اما باصل فضیلۃ لا وجود لہا فی الآخر کالعالم والجاہل واما بزیادۃ فیہا
کونہا علما مثلا وذلک ایضا غیر قطوع بہ فیما بین الصحابۃ اذ ما من فضیلۃ تبین اختصاصہا بواحد منہم الا
ویمکن بیان مشارکۃ غیرہ لہ فیہا وتقدیر عدم المشارکۃ فقد یمکن بیان اختصاص الآخر بفضیلۃ اخری ولا
سبیل الی الترجیح بکثرۃ الفضائل لاحتمال ان یکون الفضیلۃ الواحدۃ ارجح من فضائل کثیرۃ اما
لزیادۃ شرفہا فی نفسہا او لزیادۃ کمیتہا فلا جزم بالافضلیۃ بہذا المعنی انتہی وابن حجر در تاویل قول
معمر لم اعنہ میگوید کہ ملحظ وبنای این عدم در شتی جزا این نیست کہ تفضیل مذکور ظنی است نہ قطعی واگر
گویند کہ ظنیت تفضیل مذکور بر قول کسی کہ دعوی اجماع نکند وگوش بر دایات شاذہ کہ در جانب خلاف
نقل کردہ نہد ظاہر آنست کہ حکم بظنیت آن درست نیاید کہ اجماع از دلائل قطعیہ است جوابش آنست
در علم اصول فقہ مقرر ومبرہن شدہ است کہ اجماع دلیل قطعی است لیکن نہ بجمیع انواع واقسامش

Marfat.com

قطعی ہم آن قسم است کہ در آنجا خلاف اصلا نبود و آنکہ در وی خلافی بود اگرچہ شاذ و نادر باشد ظنی بود و از قطعیت برآید ہرچند آن خلاف بجہت شذوذ و ندرتش معتد بہ نبود و مانع از انعقاد اجماع نیاید ولیکن در انحاط درجہ وی از مرتبہ قطعیت بی تاثیری نبود یا آنکہ اجماعی کہ در آنجا است بر ہمین افضلیت ظنی است و اہل اجماع نیز قطع بدان نکردہ اند چنانچہ از عبارات ائمہ و اشارات ایشان مفہوم میگردد پس صفت ظنیت درین مسئلہ قید محکوم بہ است نہ عارض حکم بعد از اجماع و مستند ش خبر آن نیست کہ چون بدلیل قطعی ثابت شد کہ خلافت بدین ترتیب است ظاہر آنست کہ فضیلت نیز ہم برین طریق باشد ولیکن از ترتیب خلافت ترتیب افضلیت بر وجہ قطع و یقین لازم نیاید یا نمی بینی کہ اہل سنت بر حقیقت عثمان بخلافت اجماع دارند و در فضیلت او خلاف پس معلوم شد کہ از قطعیت خلافت قطعیت افضلیت لازم نیاید و ظنیت افضلیت ظنیت خلافت را مستلزم نگردد و نیز حقیقت فضل ہمان است کہ نزد پروردگار تعالی است و اطلاع بر آن خبر باخبار وحی ممکن نہ و اخبار در مدح و ثنای ہمہ ایشان ورود یافتہ و متعارض آمدہ است آنہا کہ ادراک زمان وحی و مشاہدہ احوال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نمودہ باشند بقرائن و امارات دریافتہ باشند ولیکن دیگران را کہ نظر بر صرف دلیل و مفہوم کلام افتد و مفہوم کلام متعارض آید دلیل ایشان تقلید و اتباع پیشینیان و حسن ظن با ایشان بود و لکن نظر باحادیث و اخبار کہ در فضائل و کمالات اصحاب ورود یافتہ جز توقف و امساک نیارد و انہمہ ترجمہ کلام صواعق محرقہ است از انجملہ آنست کہ این احادیث دلالت نمیکند مگر بر اخبار بخلافت ایشان در زمان مستقبل و این محمول است بر ارادہ تکوینی آن را با تشریع مساسی نیست و بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست الا تقریر جواز خلافت ایشان و انمعنی بدست بانکہ مساوی یا مفضول خلیفہ شود و خلافت مفضول مساوی باشد لعلۃ مرخصۃ پس اقتدوا بالذین من بعدی منعنیش آنست بالذین اراد اللہ استخلافہما ارادۃ تکوینیۃ والذین استخلافہما واقع فیجب علیکم الاقتداء بہما بعد انعقاد خلافتہما لان الخلیفۃ یجب الاقتداء بہ و انکان مفضولا او مساویا و بہمین البعث بین ابی بکر و عمر اخبار است بانکہ در خارج بحسب اتفاق واقع خواہد شد کہ شیخین در حجرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مدفون شوند و ازین جہت ہمراہ آنحضرت

Marfat.com

مبعوث گردند و انیمعنی مستلزم افضلیت نمیشود و بهمچنین قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا بی اللہ والمؤمنون
دلالت نمیکند مگر برآنکه در خارج بحسب ارادہ تکوینی خدا تعالی ابا خواهد کرد از استخلاف غیر و مومنون جمع
خواهند شد بر استخلاف صدیق و اباخواهند کرد از استخلاف غیر اگرچه آن ابا نه بحسب افضلیت او باشد
و همچنین حدیث رویا و غیران دلالت بر وقوع آن در خارج میکند به ترتیب مذکور نه بر افضلیت بایدانست
که حل این اشکال موقوف است بر تمهید مقدمه و آن آنست که ارادہ تشریعی فرع ارادہ تکوینی است بآن
معنی که خدا در ازل الآزال دانست که مصلحت آنست که در فلان زمان اشخاص کذا و کذا موجود شوند
و در فلان وقت اشخاص کذا و کذا و مصلحت در حق جماعه اولی آنست که چنین و چنین کنند و مصلحت در حق
جماعه اخری آنست که چنان و چنان کنند پس ارادہ فرمود خلق آنها در ازمنه معهوده و تعیین فرمود تعلیق
اثابت و تعذیب را بر افعال مختصه بحسب هر زمانی پس انیمه در ازل الآزال متحقق شد بعد ازان چون
آنوقت ها رسید نازل کرد قضا را در ملا اعلی و سبب این قضا در حظیرۃ القدس که عبارت از مدارک ملا
اعلی است یا چیزی دیگر قریب آن آنهمه تعلیقات مثبت گشت و این امر متجدد است بحسب تجدد ازمنه
که در شرائع الهیه تعبیر ازان بکتب الله واقع شد قال الله تعالی کتب الله لاغلبن انا و رسلی و قال
کتب علیکم الصیام و اینجا استعداد اشخاص و حوادثی که خلق آن مقدر شده است مقدم است برین
تعلیقات تقدما ذاتیا و همین است سبب اختلاف شرائع پس تعلیق نکرد ثواب و عقاب را بر تعظیم سبت
و هتک حرمت آن در شریعت موسویه الا بجهت مصلحتی که ناشیه است از استعداد آن جماعه و تربیتی که باین
جماعه مناسب است و تعلیق نکرد ثواب و عذاب را بر اجتماع روز جمعه و ترک آن در شریعت مصطفویه
الا بجهت مصلحتی که ناشیه است از استعداد این جماعه و تربیتی که باین جماعه مناسب است مانند طبیبی
که مریض محرور را دوائی بارد میدهد و مریض مبرود را دوائی حار بعد ازان نازل فرمود بر السنه انبیا
آن تعلیقات را و تعبیر ازان تعلیقات بطرق مختلفه واقع می شود گاهی باخبار کتب الله علیکم کذا و کذا
و گاهی بامر و نهی افعلوا کذا و لا تفعلوا کذا و تعیین این تعلیقات اولا و ظهور آن در ملا اعلی ثانیا همان
است کلام نفسی و لهذا اشاعره جازم اند بانکه کلام نفسی در اصل یکی است بامر و نهی و اخبار تکثری در

Marfat.com

حقیقتش راہ نمی باید و بعبرنی و سریانی وصف آن نتوان کرد و قال الامام الرازی ان کلام اللہ تعالیٰ امر
و نہی کونہ واحدا فہو امر و نہی و خبر و تحقیق الکلام یرجع الی حرف واحد و ہو ان الکلام کلہ خبر لان الامر
عبارۃ عن تعریف الغیر انہ لو فعل لصار مستحقا للمدح و لو ترک صار مستحقا للذم و کذا القول فی النہی و اذا کان
المرجع للکل الی شئ واحد و ہو الخبر صح قولنا ان کلام اللہ واحد انتہی و این کلام نفسی باعتبار ازلی است
و باعتبار کتابت در لوح اعلیٰ محدث متقدم از بعثت پیغامبر عربی و نہ سریانی و باعتبار
طہور او بواسطہ جبرئیل بر قلب پیغامبر ما انشاء محدث متاخر از بعثت پیغامبر بلسان عربی کما قال و انہ
لتنزیل رب العالمین نزل بہ الروح الامین علی قلبک لتکون من المنذرین بلسان عربی مبین پس
این تعلیقات متمثلہ در لوح اعلیٰ دو قسم اند قسمی آنست کہ متعلق باشد بشخصی بعینہ و بجماعۃ شاعینہا از ان
اشخاص از ان حوادث کہ معین و متمثل شدہ اند مثل آنکہ تعلق الثواب یا العقاب بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم
بعینہ و العقاب بالکفر بعینہ و قسمی آنست کہ متعلق باشد بوصف عام یا بعدد غیر منحصر کتعلق الثواب ببر الوالد
بوالدہ و تعلق العقاب بعقوق الولد لوالدہ و واقع در باب شیخین تعلق است بشخص بعینہ مثلا نازل
شدہ در لوح اعلیٰ کہ ایہ واقع شدہ کہ در فلان وقت استخلاف کردہ شود صدیق و فاروق را نازل شد تعلیق
رضا باقتدا ایشان بعینہما و تعلیق سخط بترک اقتدا ایشان بعینہما اگرچہ این ایہ متضمن مصالح بسیار باشد
کہ فہم آن ہمہ در امکان بشریت و تحمل کہ بخت شیخین و فرمان روائی و نجابت قوم در قرآن بری و در
اختلاف و مانند آن نیز از ہمان مصالح باشد و این کلام نفسی را در افادہ ایجاب و تحریم اقوی جمیع انواع کلام
است پس خدا تعالیٰ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ارادہ وجوب استخلاف ایشان در لوح اعلیٰ و تعلیق ثواب
و عقاب باقتدا و ترک اقتدا ایشان روشن ساخت و ایشان خلیفہ شدند بکلام نفسی او لاً و بصریحات
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ دال است بر ان کلام نفسی ثانیاً چون این معقدہ محمد شد بر سر ما

نظم عالم مقتضی باستخلاف ایشان بود در حکمت الٰہی ممکن نیست کہ تشریع استخلاف غیر ایشان واقع شود چنانکہ چون تقدیر الٰہی مبرم شد بآنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فلان زمان رئیس شوند و عالم را بواسطہ ایشان علم و رشد پیدا شود و اقامت ملت عوجا بر دست ایشان واقع شود و دیگری در ان عصر باین صفت موصوف نبود تشریعی متحقق شد پوجوب ایمان بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از کلام نفسی اولا و بر السنہ مترجمین عن الغیب ثانیا قولہ بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست الخ اولا بطریق مناقضہ کہ مثل او بعینہ مثل جعلت الاقتدار بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم واجبا علیکم پس اینجا نتوان گفت کہ واجب اصلی آنست کہ اقتدا بشخصی کہ موصوف باین صفات باشد باید کرد و خدا تعالی دانست کہ در خارج شخص موصوف ہمان ذات محمد است صلی اللہ علیہ وسلم پس واجب شد اقتدار او بالعرض و این دلالت نمیکند بر افضلیت محمد صلی اللہ علیہ وسلم زیرا کہ ممکن است کہ مفضول باشد یا مساوی لیکن ارادہ واقع شد بقیام او و نبوت سبحانک ہذا بہتان عظیم بلکہ انعقاد وجوب انقیاد محمد صلی اللہ علیہ وسلم بعینہ تفضیلی باشد بالاتر از جمیع فضائل پس بعد اخبار بانعقاد و قضا باستخلاف و ظہور کلام نفسی اولا بوجوب اقتدار ایشان ثانیا و ظہور نص شریعت ثالثا انہمہ شکوک طاری نمیشود و در حقیقت منزلتی بعد نبوت ازین بالاتر متصور نیست کہ مانند انبیا در ملأ اعلی قضا نازل شود تمثل خلافت شخصی خاص و کلام نفسی بایجاب آن متحقق و نصوص شارع مبین وجوب او گردد و ما میگوئیم ثانیا بطریق حل کہ فاضلیت و مفضولیت بدو وجہ میتواند بود یکی آنکہ بجہت او صافی باشد کہ آنرا در ریاست عالم ارشدا و اظہارا بکلمۃ اللہ عز و جل و نحو ذلک ہیچ دخل نیست و یحتمل کہ این مقتضی لہ بقیام برای اصلاح عالم افضل نباشد باعتبار این فضل دوم فضیلتی کہ از جہت تحقیق ریاست عالم و ارشاد الی دین اللہ و اظہار کلمۃ اللہ و مانند آن باشد و ہر کہ مقتضی شد برای او اصلاح عالم ہمانست افضل باعتبار سخن در فضیلتی میرود کہ بسبب تشبہ بانبیا است و این فضیلت اینجا تمام متحقق شد بالفضائلی دیگر کہ باین خصلت تعلق ندارد کار نداریم و ہمین فضیلت را اصل در تشبہ بانبیا میداریم پس وجوب اقتدا منبعث نص فہمیدیم و اخبار بوجود استخلاف ایشان باشارہ نص و فضیلت ایشان بالتزام و ہمچنین سائر

Marfat.com

نصوص کما فصلنا فی موضعہ قولہ لان الخلیفۃ یجب الاقتداء بہ سواء کان افضل او مفضولا میگوئیم این احتمالات در خطاب عام مسلم است اما در خطاب خاص ہمین تخصیص منشاء فضیلت می شود چنانکہ خطاب خاص بعثت رسل سبب تفضیل ایشان میگردد و بحقیقت ہیچ دلیلی بر تفضیل انبیا علیہم السلام بر اقوام ایشانان مانند تسلیط ایشان بر قوم و ایجاب طاعت ایشان بر قوم نیتوان یافت فضائلی کہ برسالت تعلق ندارند و ازین ایجاب طاعت لازم نیاید در فضل کلی نتوان شمرد پس از قول او سواء کان او مفضولا کدام فضل مراد است فضل کلی کہ منحصر است بہ تشبہ باندیا یا غیر آن بر تقدیر اول ہمین تعیین اسم ایشان و امر باقتدار ایشان مستلزم فضل کلی است و بر تقدیر ثانی بہ بحث ما تعلق ندارد و آنکہ میگوید کہ لعلۃ مرخصۃ مغیری ندارد زیرا کہ رخصت متحقق نمیشود مگر بعد تشریع عزیمتی چون عذر عباد قائم شود بعد طلب عزیمت طلب رخصت میکنند و اینجا امری و تشریعی نیست تا اختلاف فضائل ازین امر ظاہر نشد باز حکمت درین رخصت یا باکردن شیخین استفاضہ چیست کسی بر ایشان اطلاع انیعنی ظاہر شد از قبول شیخین تا امیر عمرو بن العاص را و قبول فاروق تا امیر معاویہ را باکردن قوم و شک نیست کہ قوم دو قسم بودہ اند اہل ایمان کامل کہ آیہ فلا و ربک لا یؤمنون حتی یحکموک فیما شجر بینہم ثم لا یجدوا فی انفسہم حرجا مما قضیت و یسلموا تسلیما بیان شان ایشان است و اہانت ایشان خصوص از مثل حضرت مرتضی کہ بسوابق اسلام و حسب و نسب ممتاز بود و نمی تواند و اہل ایمان ضعیف کہ تابع رسوم بودند ایشان خود میل داشتند باستخلاف مرتضی چنانکہ از قصہ ابو سفیان روشن می شود یا عدم انتظام خلافت بوجہ کمال از دست غیر شیخین از فضیلت ایشان در ملکہ سیاست و جمع و تالیف بابودن تقدیر مبرم بر استخلاف شیخین بوجہی کہ ہمی شبہ اوران قدرت نباشد و اینہمہ شرح افضلیت شیخین است و لوازم افضلیت ایشان قولہ بحسب اتفاق و حجۃ الاتفاق اجماع صحابہ رضی اللہ عنہم علیہ وسلم مدفون شدند ما میگوئیم انشقاق قبر اولا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلتی یا لازم فضیلتی عند اللہ تعالی ہست یا نیست اگر ہست تمو بودن شیخین دران فضیلت باید کہ سبب تفوق ایشان بر سائر امت باشد و اگر فضیلتی نیست آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنرا در باب فضائل خود چرا ذکر فرمودند

Marfat.com

وانکه میگوید بجهت قرب مدفن شریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم شهدا در حشر اگر مزیت میدارند که بدون فضیلتی عند الله تعالی محض قرب مکان موثر نیست بسقوط صرف است زیرا که امور آخرت نه مبنی بر قرب و بعد مکان است اگر چنین بودی بعد از مدینه امکنه دیگر را که قریب مدینه بودند حشر میکردند نه اهل مکه را بلکه انبیه مبنی بر فضیلتی است خواه آن فضیلت در نفس شخص باشد خواه باعتبار حلول او در امکنه فاضله مثل تضاعف حسنات در حرمین عن ابن عمر قال دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم المسجد واحدی یدیه علی ابی بکر والاخری علی عمر فقال هکذا نبعث یوم القیمة اخرجه الحاکم واگر اراده کرده است که ایشان را این فضیلت حاصل شود بسبب بودن ایشان در اشرف بقاع با فضائل نفسانیه ایشان محتمل است و این نیز فضیلتی است از فضائل عظیمه بلکه ظاهر آنست که قرب مدفن ایشان سایه قرب مرتبه ایشان باشد چون مرتبه ایشان نزدیک بود ظل این قرب در خارج افتاد و قرب مدفن اثر همان ظل است تا هر تعظیمی که بقبر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بجا آرند از زیارت و سلام و غیر آن بقبور شیخین نیز عاید گردد و این نعمتی است کبیر چنانکه در تفسیر آیه ورفعنا لک ذکرک وارد شده قال الواحدی عن ابی سعید الخدری عن رسول الله صلی الله علیه وسلم فی قوله عز وجل ورفعنا لک ذکرک قال لی جبرئیل علیه السلام قال الله عز وجل اذا ذکرت ذکرت معی وقال الواحدی قال عطاء عن ابن عباس یرید الاذان والاقامة والتشهد والخطبة علی المنابر یوم الجمعة ویوم الفطر ویوم النحر ویوم عرفة وایام التشریق وخطبة النکاح وفی کل موطن وعلی الدنانیر والدراهم وکلمة الشهادة ولوان رجلا عبد الله وصدقه فی کل شئ ولم یشهد ان محمدا رسول الله لم ینتفع بشئ وکان کافرا وفی هذا یقول حسان بن ثابت یمدح النبی صلی الله علیه وسلم

اغر علیه للنبوة خاتم	من الله مشهود یلوح ویشهد
وضم الاله اسم النبی مع اسمه	اذا قال فی الخمس المؤذن اشهد
وشق له من اسمه لیجله	فذو العرش محمود وهذا محمد

در نیصورت چنانکه خدا تعالی آنحضرت را صلی الله علیه وسلم اختیار فرمود تقریب ذکر او با ذکر خود چنین

Marfat.com

ابا ذکر انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقرون گردانید و آنرا بسببی ظاہر متعلق ساخت و آن الہام دفن ایشان
است در حجرہ انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و این متعلق گردانیدن شبیہ آنست کہ در حدیث وارد شدہ اذا
قضی اللہ لعبد ان یموت بارض جعل لہ الیہا حاجۃ **قولہ** یابی اللہ والمؤمنون ولایۃ تمیکند مگر بر آنکہ
در خارج انرا میگوئیم سیاق و سباق قصہ دلالت بران میکند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم استخلاف
صدیق بہیئۃ معتادہ بہ بیعت و مانند آن ارادہ فرمودہ بودند لیکن چون قضاء مبرم باستخلاف ایشان
روشن شد توکل فرمودہ باسباب ظاہر میل نکردند پس در اینجا مطلب آنست کہ مطلب اول تمام نشد
تشریع خلافت و آن واقع شد بہمین قول و باقوال دیگر کہ بیرون از حصر ند و تاخیر درین تشریع متحقق
نگشت مطلب دوم استخلاف بمعنی جمع ناس و امر ایشان را بہ بیعت و مانند آن و آنرا آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ترک کردند بجہت تولی خدا تعالی و این متبر شد از تولی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چنانکہ در
صلح اللہ علیہ وسلم در بیعت حدیبیہ متبر شد ذی النورین را از ید خود شش تحوام و چنین حدیث دیانۃ
باید دانست کہ ما زیادہ از پنجاہ دلیل یاد داریم بر استخلاف شیخین و مثل ہر یکی ازین ادلہ حالیہ ثابت
ثابت میشود اکثر آنہا قطعی اند و بعضی ظنی و نزد یکہا اجتماع متحقق میشود و مخلف بعد آنہا بقطع و استخلاف
بقطع مستلزم افضلیت ایشان است و از انجملہ آنست کہ فاروق و ذی النورین را نبی میکرد و ما بیعت
الحج و قران و آن ثابت است بکتاب و سنت و اجماع و در تعیین صحابہ بر ایشان انکار کردند حضرت
حضرت مرتضی رضی اللہ عنہ انکار نمود بآنچہ دانست کہ اصحاب ما ذہب مشہور رواہ
روایت کردہ اند قصہ صبی بن معبد عن ابی وائل ان رجلا کان نصرانیا فقال ما منعک ان تسلم قال
فاراد الجہاد فقیل لہ ابدا بالحج فاتی الاشعری فامرہ بالعمرۃ والحج جمیعا ففعل فبینما ہو یتبرأ
صوحان و سلمان بن ربیعۃ فقال احدہما لصاحبہ لہذا اضل من بعیر اہلہ فسمعہا الصبی فاتی عمر
فلما قدم الی عمر فذکر ذلک لہ فقال لہ عمر ہدیت لسنۃ نبیک قال و سمعتہ متواترون القول و فعلت لسنۃ
نبیک اخرجہ احمد و عن ابی موسی ان عمر قال لہی سنۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یعنی المتعۃ بالحج
ان یعجل ہذین بمکۃ اراک ثم یروحوا حتی جاہا اخرجہ احمد و این قصہ دلالت میکند بآنکہ فاروق انکار میکرد

Marfat.com

متعه را بلکه آنرا مشروع میدانست و علما مختلف اند در معنی قول فاروق و ذی النورین بر دو قول قال
النووی قال المازری اختلف فی المتعة التی نهی عنها عمر فی الحج فقیل هی فسخ الحج الی العمرة وقیل هی
العمرة فی اشهر الحج ثم الحج من عامه وعلی هذا انما نهی عنها ترغیبا فی الافراد الذی هو افضل لانه یعقد بطلانها
او تحریمها وقال القاضی عیاض ظاهر حدیث جابر وعمران وابی موسی ان المتعة التی اختلفوا فیها
انما هی فسخ الحج الی العمرة قال ولهذا کان عمر یضرب الناس علیها ولا یضربهم علی مجرد التمتع فی اشهر الحج
وانما ضربهم علی ما اعتقده هو وسائر الصحابة ان فسخ الحج الی العمرة کان خصوصا فی تلک السنة للحکمة التی
قدمنا ذکرها قال ابن عبد البر لا خلاف بین العلماء ان التمتع المراد بقوله تعالی فمن تمتع بالعمرة الی الحج
فما استیسر من الهدی هو الاعتمار فی اشهر الحج متصلا بحج قال ومن التمتع ایضا القران لانه تمتع بسقوط
السفر للمکی الآخر من بلده قال ومن التمتع ایضا فسخ الحج الی العمرة هذا کلام القاضی قلت والمختار ان
عمر وعثمان انما نهوا المتعة التی هی الاعتمار فی اشهر الحج ثم الحج من عامه ومرادهم نهی اولویة للترغیب
فی الافراد لکونه افضل وقد انعقد الاجماع بعد هذا علی جواز الافراد والتمتع والقران من غیر کراهة وانما اختلفوا
فی الافضل منها وقد سبقت هذه المسئلة فی اوائل هذا الباب مستوفاة والله اعلم انتهی واین فقیر میگوید
که هریکی ازین دو قول کفایت نمیکند تطبیق جمیع اختلافات ایشانرا بلکه اصوب آنست که بگوئیم که
مذهب حضرت فاروق و ذی النورین دو چیز بود معا یکی آنکه فسخ حج بعمره نباید کرد و آن مخصوص بود
بزمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و همین است قول جمیع امت و دران باب اختلافی بود از ابن عباس
و غیر وی بعد ازان آن اختلاف مضمحل شد وعن عروة انه قال قدم النبی صلی الله علیه وسلم فامر من لم یکن
عائشة انه اول شئ بدأ به حین قدم انه توضأ ثم طاف بالبیت ثم لم یکن عمرة ثم حج ابو بکر فکان اول
شئ بدأ به الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرة ثم عمر مثل ذلک ثم حج عثمان فرأیته اول شئ بدأ به
الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرة ثم معاویة وعبد الله بن عمر ثم حججت مع ابی الزبیر بن العوام فکان
اول شئ بدأ به الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرة ثم رأیت المهاجرین والانصار یفعلون ذلک ثم
لم تکن عمرة ثم آخر من رأیت فعل ذلک ابن عمر ثم لم ینقضها عمرة وهذا ابن عمر عندهم فلا یسألونه

Marfat.com

ولا احد امن مضى ما كانوا يبدؤن بشئ حين يضعون اقدامهم من الطواف بالبيت ثم لا يحلون وقد رايت امي وخالتي تقدمان لا تبدؤن بشئ اول من البيت تطوفان به ثم انهما لا تحلان وقد اخبرتني امي انها اهلت بالي واختها والزبير وفلان وفلان بعمرة فلما مسحوا الركن حلوا اخرجه البخاري ديگر آنكه ادای نسكين بانكه ميقاتين باشد وعمره در غير اشهر حج باشد افضل است بعد از انكه حج ميقاتي باشد وعمره مكيه عن نافع عن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال افصلوا ما بين حجكم وعمرتكم فان ذلك اتم لحجكم واتم لعمرة ان يعتمر في غير اشهر الحج اخرجه مالك وبعد ازان تمتع وقران وافضليت صورت اولى خود متفق عليه است وثانيه مذهب شافعي ومالك وچون دانستيم كه غرض ايشان اين بود اصلا محل طعن نباشد طعن جمعي كه در مسئله اولى مباحثه كردند صواب بالقطع بطرف فاروق وذوي العقول بود وخطا بطرف ايشان وجمعي كه در مسئله ثانيه مباحثه كردند مباحثه ايشان مثل ساير مباحثات مجتهدين است وامر وزاين مباحثه در مجتهدين نيز باقي است محل طعن نمي شود واين نه يك مسئله است تنها از مسائل حج كه اختلاف دران صعب گشته كه اصعب همه اختلاف ايشان است در كيفيت نسك آنحضرت صلى الله عليه وسلم در حجة الوداع جمعي گفته اند كه افراد بود وحج وجمعي گفته اند تمتع بود وبعضي گفته اند قران بود وجمعي گفته اند افراد بود واولا وبعد ازان داخل فسخ عمره را واين همه ضعيف ميگويد بعد تنقيح معلوم ميشود كه صحابه در صورتيكه از آنحضرت صلى الله عليه وسلم مشاهده كرده بودند اختلاف نكردند بلكه در معرفت وجه آن پس همه متفق اند بر آنكه احرام از ذي الحليفه بود وچون بمكه رسيدند اولا طواف وسعي كردند وحلال نشدند وجمعي اكه ها اليشان هدي نبود امر كردند باحلال بازيوم الترويه بقصد حج برآمدند وتلبيه ميگفتند وبعد ازان طواف زيارت كردند واختلافي دارند در آنكه اين طواف طواف قدوم بود پس افراد حج باشد وباقي بر احرام ماندن از جهت احرام حج است يا طواف عمره بود پس تمتع باشد وباقي ماندن بر احرام بجهت آنست كه اين تمتع بسوق هدي بود ودر وقت خروج بقصد حج اين تلبيه انشاء احرام حج بود يا اين طواف طواف قدوم بود وسعي وطواف زيارت از هر دو نسك كفايت كرد واحرام نكشادن از جهت احرام قران بود يا اين طواف

Marfat.com

طواف عمرہ بود و سعی سعی عمرہ و طواف زیارت طواف حج و عقیب آن نیز سعی بودہ است و ہمین
کلمہ خیر و نقل غریب است کہ حنفیہ آنرا اثبات میکنند لا غیر پس معلوم شد کہ اختلاف در اصل قصہ
نیست بلکہ اختلاف در حمل آن واقعہ بر محامل متعددہ و این یکی از امور اجتہادیہ است و الا اختلاف
فی الاجتہادیات لیس ببدع منہم و مذہب منصور نزد یک شافعی و مالک آنست کہ نسک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم افراد بود حج و ہمین است مفہوم از قصہ حجۃ الوداع کہ جابر آنرا ضبط کردہ است و
رواۃ بروی مختلف نشدند در حکایت آن و ہمین است قول فاروق و ذی النورین پس متجہ شد
الیشانرا استدلال بکتاب و سنت و معقول اما کتاب پس خدا تعالی میفرماید واتموا الحج والعمرۃ للہ
و بعد ازان میفرماید فمن تمتع بالعمرۃ الی الحج و آنرا در مقام رخصت ذکر مینماید و مجبوری میگرداند
بدم یا صوم و اما سنت پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اختیار فرمودند افراد را بحج در حجۃ الوداع و افراد
بعمرہ را در عمرۃ القضاء و عمرہ جعرانہ پس آنچہ فعل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکمل است ہر چند دیگران
را رخصت داده باشند بجہت ارتفاع مذہب جاہلیت کہ العمرۃ فی اشہر الحج من افجر الفجور یا اولا الیشانرا
بجزء رخصت فرمودہ بود و چون در قبول رخصت استبطا کردند مبالغہ کردہ شد چنانکہ در مسئلہ قبلہ صائم
مبالغہ واقع شد و در ہمہ این علل احادیث دست شدہ است و اما معقول پس شک نیست کہ
اتمام حج و عمرہ با آنکہ احرام حج و عمرہ جدا باشد افضل و اتم و اکمل است چنانکہ در تضاعف حسنات بسبب
رفتن بمسجد ذکر کردہ اند و در استحباب وضو برای ہر نماز مکتوبہ ذکر نمودہ اند و این امری است کہ برای
قائل بشرطیہ احرام متجہ میشود فضلا از برای کسی کہ بر کیفیتہ آن قائل است و این استدلال فاروق نکو
است در بخاری عن ابی موسی الاشعری قال قدمت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالبطحاء وہو منیخ
فقال انجحت قلت نعم قال بما اہللت قلت لبیک باہلال کاہلال النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال احسنت
طف بالبیت و بالصفا والمروۃ ثم ایت امرأۃ من قیس ففلت راسی ثم اہلت بالحج فکنت افتی
بہ حتی کان فی خلافۃ عمر فقال ان اخذنا بکتاب اللہ فانہ یامرنا بالتمام وان اخذنا بقول النبی صلی اللہ
علیہ وسلم فانہ لم یحل حتی یبلغ الہدی محلہ اخرجہ البخاری و مذہب منصور پیش حنفیان آنست کہ

Marfat.com

Marfat.com

حاصل شد و حدیث او در صحیح مسلم مذکور است و اجماع امت بر تحریم آن وقوع یافت الا شرذمه قلیله مثل
روافض هر چند در زمن صحابه اختلافی متحقق بود و همان اختلاف سبب اهتمام حضرت فاروق شده بر
عقد اجماع و اگر سائل عود کند و گوید که حضرت مرتضی نهی از متعه روز خیبر روایت کرده و احادیث دیگر دلالت
میکند که در روز اوطاس نیز بعمل آمد پس آن نهی دلیل نمیتواند شد گوئیم سائل این نقض وارد نمی کند
مگر بر مرتضی زیرا که اول کسی که باین حدیث استدلال نموده ابن عباس را الزام کرده و زجر شدید بعمل آورد
حضرت امیر مرتضی است پس گویا میگوید مرتضی غلط کرده درین استدلال و انیعنی شاهد جهل و حمق او است
نزد کافه اهل سنت و شیعه تفضیلیه قاطبه و حل این اشکال بر طور قاضی عیاض آنست که اصل تحریم
در خیبر واقع شد و تجدید تحریم در غزوه اوطاس و حجة الوداع تحقق یافت بنا بر آنکه اجتماع عظیم بود
و غزوه بیت غالب یحتمل که باین امور منکب شوند و مثل او مثل تجدید چندین اوامر است که در حجة الوداع
بجهت تاکید و اتمام شریعت بعمل آمد و نووی درین جواب خدشه میکند بانکه از روایات تا مسلم معلوم
میشود که روز فتح متعه از جمعی واقع شد بنا بر اباحت آن و بر طور جمعی دیگر آنکه در حدیث حضرت امیر مرتضی
تحریم حمر انسیه مورخ است بیوم خیبر و تحریم متعه مورخ نیست بخیبری لیکن عبارت موهم واقع شده
و جمعی از رواة آن وهم را محقق ساختند و مختار این عبد ضعیف همین جواب است بجهت آنکه در حجة الوداع
قصه غزوه خیبر تحریم متعه ذکر نکرده اند و تحریم متعه را بغزوه خیبر مورخ نساخته اند
الا همین حدیث باز رواة دیگر غیر زهری باین وقت مورخ نگردانیده اند و اکثر طرق محتمل تاویل مذکور
است و جمع کردن حضرت مرتضی تحریم متعه و حمر انسیه درین حدیث نه بجهت تشریع آن هر دو است
در یک وقت بلکه بجهت آنکه ابن عباس در هر دو مسئله اختلاف داشت چنانکه بر دانندگان علم
حدیث از اجلی بدیهیات است و قاضی عیاض خدشه میکند درین جواب بانکه روایات صحیح شده از
طریق سفیان و غیر آن بلفظی که تاریخ بر هر دو عود میکند و ما میگوئیم که روایات ثقات محتمل معنی مذکور
است در روایتی که قابل این احتمال نباشد شاذ است غیر محفوظ و انیمه مباحثه در استدلال حضرت مرتضی
است اما اصل تحریم بطرق دیگر صحیح است لاغبار علیه از روایت ابو هریره و سلمة بن الاکوع و سبره

Marfat.com

بهتی و فاروق و غیر ایشان از آنجمله حدیث قرطاس است نزدیک وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و
حضرت فاروق درین قصه گفته است ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قد غلبه الوجع وعندنا القرآن حسبنا
کتاب الله و درین قصه واقع شده است قالوا اهجر استفهموه باید دانست که محل اشکال درین قصه یا عدم
قبول امر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و توقف در آوردن دوات و قرطاس یا قول فاروق قد غلبه الوجع
وعندکم القرآن یا قول قائل اهجر استفهموه و جواب اول اینست که چون آیه شاورهم فی الامر نازل شده
بود و آنحضرت صلی الله علیه وسلم با صحابه در باب کیفیت اظهار وحی و طرق مجاهده کفار و آنچه وحی دران
فرود نیامده بود مشاوره میفرمودند و شیخین را خصوصاً و فقهای صحابه را عموماً دران باب اذن اجمالی
متحقق بود و در بسیاری از مواضع بغیر اذن تفصیلی در میان می آمدند و در اکثر مواضع وحی بر حسب قرار
داد ایشان فرود می آمد مانند قصه صلوة بر جنازه عبد الله بن ابی پس توقف فاروق در استعداد کتابت گویا
مشاوره است در مثل اینحالت ترک کتابت اوفق است و آنحضرت رای فاروق را درین مسئله تصویب
فرمود لهذا بقیه روز خمیس و تمامی روز جمعه و شنبه و یکشنبه و اول روز دوشنبه در حیات بودند و آنچه
میخواستند بآن امر میفرمودند و متعرض کتاب نشدند و این اول دلیل است بر تصویب رای
ایشان زیرا که اگر بکتابت بحتم مامور میبودند تساهل مصادم عصمت ایشان میبود قال الله تعالی
یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک فان لم تفعل فما بلغت رسالته والله یعصمک من الناس
اگر از اجتهاد اول رجوع نفرموده بودند در ترک آنچه خیریت امت بآن منوط باشد رحمت امت متحقق
نمیشد قال الله تعالی لقد جاءکم رسول من انفسکم عزیز علیه ما عنتم حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم
و این رجوع از اجتهاد اول شبیه بآن است که در قصه بشارت من قال لا اله الا الله رای فاروق را تصویب
فرمودند پس این یکی از فضائل فاروق است که بآن ممتاز و سربلند شده و قول حضرت فاروق
قد غلبه الوجع محل اشکال نیست زیرا که غلبه وجع امریست که مقتضای بشریت است بر انبیا صلوات الله
علیهم جاری میشود چنانکه بر غیر ایشان علی السواء مثل جوع و عطش و تعب و قول قائل اهجر استفهموه
محتمل دو معنی است یکی آنکه جمعی که قاصد آوردن قرطاس و دوات بودند تقویت قول خود کردند

Marfat.com

باین کلمه و استفهام اینجا انکاری است یعنی هجر و هذیان خود بر زبان پیغامبر نمیرود پس آنچه فرموده
است بآن اهتمام باید کرد و آنچه نوشتن آن ارشاد فرموده اند استفهام باید نمود دوم آنکه جمعی که متوقف
بودند در آوردن قرطاس و دوات گفته باشند و معنی هجر اینجا کلامی است که بسبب ضعف آلات تکلم
یا غلبه یبس بر زبان و مانند آن مفهم نشود پس گفتند بطریق استفهام تقریر این سخن غیر مفهم است
فی نفسه یا ما ادراک نکردیم پس باید پرسید که مقصود آنحضرت صلی الله علیه وسلم طلب دوات و قرطاس
است یا چیزی دیگر استفهام کنید از مقصود آنحضرت صلی الله علیه وسلم تا بار دیگر بلفظی مفهم یا اشاره
مفهمه بیان مقصود فرماید تا بر حسب امر حاوی شویم و درین هر دو صورت اشکال حاصل نمیشود
و اگر غرض قائل رد آن کلام میبود و نسبت او بهذیان اهجر نمیگفت بلکه هجر و در پی آن لفظ استفهام
نمیگفت بلکه اعرضوا عنه و استفهام تقریر را نیز محلی است و قرینه که اینجا یافته نمی شود کما یشهد به الذوق
السلیم و روایات صحیحه مصرح و مشیر نیستند بآنکه قائل اهجر حضرت فاروق بوده باشد و اگر غرض مستشکل آنست
که مقصود کتابت استخلاف حضرت مرتضی است آن خود رجم بالغیب است از کجا دانست که استخلاف
او مقصود بود بلکه حدیث حضرت مرتضی صریح است در آنکه آن غیر استخلاف بود عن نعیم بن یزید عن
علی بن ابی طالب قال امرنی النبی صلی الله علیه وسلم ان آتیه بطبق یکتب فیه ما لا تضل امته من
بعده قال فخشیت ان یفوتنی نفسه قال قلت انی احفظ واعی قال اوصی بالصلوة والزکوة وما
ملکت ایمانکم اخرجه احمد و اگر مقصود استخلاف باشد آن استخلاف صدیق بود بدلیل حدیث حضرت
عائشه عن عائشة قالت قال لی رسول الله صلی الله علیه وسلم فی مرضه ادعی لی ابا بکر اباک واخاک
حتی اکتب کتابا فانی اخاف ان یتمنی متمن ویقول قائل انا اولی ویابی الله والمؤمنون الا ابا بکر
اخرجه مسلم و قول فاروق حسبنا کتاب الله عمقی وارد مقصود او نفی ظن فاسد است یعنی کسی گمان
نکند که آن حضرت صلی الله علیه وسلم چیزی در آخر عمر خود خواستند که بگویند و آن معنی باتمام نرسید
نمیدانم شاید نسخ بعض احکام مقرر مقصود باشد یا فریضه دیگر را تشریع میخواستند پس احتمال
متطرق شد بجمیع احکام شرعیه و فاروق افاده فرمود که خدا تعالی میفرماید الیوم اکملت لکم دینکم

Marfat.com

والسلام علیکم نعمتی و رضیت لکم الاسلام دینا پس هیچ احتمال متطرق نیست و آنچه القای آن مینمایند
آنست که مراد تقریر احکام سابقه هست و قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم فهو موافق و للاشارة نیز
حسب توفیق اعلی بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم غالب آمد و بخصلتی که بهتر بود از تبلیغ مشغول شد ذرة منا یری و
ولا ینبغی عند النبی صلی الله علیه وسلم تنازع قول ابن عباس استثنا قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم
و اگر منصفی بعقل خود رجوع کند بداند که اگر آنحضرت صلی الله علیه وسلم منجواستند که چیزی از اصول شرع
تبلیغ فرمایند منع نمیکردند ایشان را چیزی از نصرت اصحاب و توقف ایشان و اگر نصرت صنع الیهم مانع
میشد اغلب اوقات انیمعنی وقتی بود که جمیع عالم متفق بود بر کفر و مجتمع بر ایذای آنحضرت صلی الله علیه وسلم
چون در آنوقت مساهله نفرمودند و کلمه الحق بشدت تمام ادا فرموده در نیوقت که عالم منقاد شد
چرا گمان حق فرماید و نیست این ظن الا ظن جاهلیت و نیست این گمان مگر گمان کسی که در شان
آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدح میکند و میخواهد که اعتماد بر چیزی از امر و نهی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باقی نماند سبحانک هذا بهتان عظیم و از انجمله آنست که حدیث ما سلک عمر فجا الا سلک الشیطان فجا غیر
دلالت نمیکند بر حفظ فاروق از دسائس شیطان زیرا که ممکن است که شیطان بجسم خود متباعد باشد
از فاروق و بحسب القاء وسوسه کار خود بکند باید دانست که باعث این ایراد جهل است بکلام عرب
و قواعد اصول زیرا که این کلمه کنایت است از کوتاه بودن تصرف شیطان از فاروق با بلغ وجوه
مثل آنکه گویند در میان من و تو بعد ما بین المشرق و المغرب افتاده هر چند هر دو در یک مکان
باشند یعنی علاقه بالکلیه منقطع شده است و این انقطاع را اگر بمثل خارجی تمثیل نمایند بعد ما بین
المشرقین و المغربین باشد یا گویند فلان در دل من در آمده است و فلانرا حلق مرا تنگ کرده است
و دست فلان بر شهر کذا مبسوط است الی غیر ذلک و از انجمله آنست که فاروق حکم کرد
جواب آن در شبهات طوسی مفصلا بیان کردیم و گفتیم که درین مسئله طعنی بفاروق عائد نمیگردد زیرا که
قصه دلالت میکند بر آنکه فاروق این مسئله را بیدانست که رجم بر مجنونه لازم نیست و ذکر کردیم که
بر قاضی لازم نیست که بعد اعتراف کسی توقف کند در اقضای موجب آن بجهت احتمال جنون

Marfat.com

زدن شاخ

او لیکن جنون او معلوم نبود و باظهار حضرت مرتضی معلوم شد و از آنجمله آنست که فاروق بجای
صد دره صد شاخ زد باید دانست که زدن شاخ از دو صورت خالی نیست یا این است که آن محدود تام
الاعضا بود و شاخ درست او را زدند درینصورت موافقت کرده است بسنت آنحضرت صلی الله
علیه وسلم عن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم ضرب فی الخمر بالجرید والنعال وجلد ابوبکر اربعین متفق
علیه یا این است که این شخص ناقص الخلقه بود و صد شاخ عبارت از صد شمراخ است در یک عرجون
و این نیز ماخوذ از سنت است عن سعید بن سعد بن عبادة ان سعد بن عبادة اتی النبی صلی الله علیه
وسلم برجل کان فی الحی مخدج سقیم فوجد علی امة من امائهم یحنث بها فقال النبی صلی الله علیه وسلم
خذوا له عثکالا فیه مائة شمراخ فاضربوه ضربة رواه فی شرح السنة و از آنجمله آنست که فاروق بر موت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم شک کرد باید دانست که قصه دلالت میکند بر آنکه فاروق میدانست که موت
بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم شدنی است پس مخالف آیه انک میت وانهم میتون اعتقاد نکرده بود
لیکن گمان میکرد که آنچه واقع شده است موت نیست بلکه تعطیل حواس ظاهر است بسبب اشتغال بامر
باطن چنانکه در اثناء وحی واقع میشد و شک در آنکه این واقع موت است یا غشی مصادم هیچ
نصی نبود بلکه راجع بقلت تتبع قرائن است بسبب اشتغال قلب بحزن و معنی قول او کانی لم
اسمعها اینست که استماع این آیت مائل گردانید او را به تتبع قرائن و پیش ازین میلان بآن نداشت

مطاعن ختنین

و چون از جواب بعض مطاعن شیخین فارغ شدیم مناسب مینماید که اجمالا جواب مطاعن ختنین نیز
تقریر نمائیم اتماما للبحث چنانکه در باب فضائل نیز بهمین اسلوب تقریر کردیم پس از مطاعن ذی
النورین آنست که اقارب خود را ایثار نمود بعطایای جزیله و امیر گردانید ایشان را بر امصار و از ایشان
حرکات شنیعه صادر شد مثل ظهور شرب خمر از ولید بن عقبه و ظهور اهانت و ضرب محمد بن ابی بکر از عبد الله
بن ابی سرح و وقوع بغی از معاویه و نصب از مروان و توقف در اقامت حد بر ولید تا آنکه حضرت
مرتضی تشدید بلیغ نمود و عبد الله بن مسعود را اهانت کرد و مصحف او را بسوخت و ابوذر را اخراج
فرمود و بفریاد محمد بن ابی بکر نرسید و چون او را ولایت مصر داده بانطرف روان کرد از عقب او

Marfat.com

نوشت فاقتلوه واین عذر است دور موسم حج چهار رکعت گزارد واین مخالف سنت است واز عبد الله
ابن عمر قصاص نگرفت دور غزوه بدر و بیعت الرضوان حاضر نشد و در روز احد بگریخت واتخاذ حمی
کرد باوجود نهی آنحضرت صلی الله علیه وسلم از اتخاذ حمی باید دانست که این مطاعن را بر دو وجه جواب توان
داد یکی مناقضه و دیگر حل مناقضه آنست که گوئیم مثل این چیزها از حضرت مرتضی نیز بوقوع آمده
پس اگر این معانی قادح باشند در خلافت ذی النورین در خلافت مرتضی نیز قدح لازم می آید و اگر
ازان قدح باجواب میگویند فما هو جوابنا بعینه حضرت مرتضی نیز اقارب خود را در یمن و عراق
و غیر آن منصوب ساخته و توقف نمود در انا مست قصاص بر قاتلان ذی النورین و اهانت نمود
ابو موسی اشعری و ابو مسعود انصاری را و سعید از قدماء مسلمین شد و در غزوه تبوک حاضر نشد
و در قصه افکار مسلمین بود و در باب قتل حضرت عثمان یکبار تیری نمود چون قاتلان ذی
النورین از مصر آمده حاضر شدند فرمود قولا الی الله ما و قتلتموه و این مخالف سنت
است و اصل پس بیاید دانست اشکال است تفصیلا قوله اقارب خود را بیارت و در ولایتها
میگوئیم که صله رحم و مکارم اخلاق است شرعا و عقلا و آن فضیلت کلیه حاصل میشود و نه
که امیر است که با اقارب خود آن را بکند و ذی النورین را و در صله ارحام آن کند که ذی النورین کرد
محل طعن وقتی شود که از بیت المال خلوا کرده باشد و این معنی ممنوع است بلکه اکثر تمول ذی النورین
از خاصه اموال خود مشهور تر است از آنکه بذکر آن احتیاج افتد چه در زمان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم و چه بعد آنحضرت و اگر از بیت المال چیزی خود گرفته باشد بر وجه انعام چنانکه شیخین میگرفتند یا
بر وجه صله که او سزاوار است ازان و آن خود داد و صله انعام داده باشد محل طعن نیست
بر وجه تخصیص او هست و اگر اقارب خود را در اسلام جهاد او دیانت نقوی یافته باشد
بیت المال نصیبها و فی بایشان داده باشد نیز محل طعن نیست و بلا شبه اقارب و
فتوح و مانند آن بدلولی دانستند و عطایای جزیله او از بیت المال مخصوص نبودند با اقارب بلکه
بجمیع اهل اسلام سیر سید عن الحسن البصری قال سمعت عثمان یخطب یقول یا ایها الناس ما تقولون

Marfat.com

علی وما من یوم الا وانتم تقسمون فیه خیراً قال الحسن وشهدت مناویه ینادی یا ایها الناس اغدوا علی
عطیاتکم فیغدون فیاخذونها وافرة یا ایها الناس اغدوا علی ارزاقکم فیغدون فیاخذونها وافیة حتی والله
لقد سمعته اذنای یقول علی کسوتکم فیاخذون الحلل واغدوا علی السمن والعسل قال الحسن ارزاق دارة
وخیر کثیر وذات برحسن ما علی الارض مومن یخاف مومناً الا یوده وینصره ویالفه فلو صبر الانصار
علی الاثرة لوسعهم ما کانوا فیه من العطاء والرزق ولکن لم یصبروا وسلوا السیوف مع من سل فصار عن
الکفار مغمداً وعلی المسلمین مسلولاً الی یوم القیمة اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وذی النورین خود جواب
این طعن تقریر کرده عن سالم بن ابی الجعد قال دعا عثمان ناساً من اصحاب رسول الله صلی الله
علیه وسلم فیهم عمار بن یاسر فقال انی سائلکم وانی احب ان تصدقونی نشدتکم الله اتعلمون ان رسول
الله صلی الله علیه وسلم کان یوثر قریشاً علی سائر الناس ویوثر بنی هاشم علی سائر قریش فسلت
القوم فقال عثمان لو ان بیدی مفاتیح الجنة لاعطیتها بنی امیة حتی یدخلوا من عند آخرهم اخرجه
احمد اما قول فاروق می ترسم از آنکه بنی امیه را بر سر مردمان بنشاند پس اشارت است بآنکه رای
ذی النورین درین باب منتج نفع نخواهد بود هر چند وی مجتهد معذور باشد قوله امیر گردانید ایشان را
بر امصار میگوئیم که نصب و عزل مفوض است برای خلیفه اگر اجتهاد خلیفه مودی شود بآنکه از فلان
شخص کار است سرانجام می یابد لازم می شود بر وی نصب او و ظاهر است که اقارب او اطوع بودند او را
از غیر خویش واقدر بودند بر فوج کشی و مانند آن قوله از ایشان حرکات شنیعه بوقوع آمد میگوئیم هر چه
از ایشان بوقوع آمد نه بامر ذی النورین بود و نه بوفق صلاح دید وی و در خلافت علم غیب خود شرط
نیست آنچه شرط خلافت است اجتهاد است و ذی النورین در اجتهاد تقصیر نکرد قوله توقف کرد در
اقامت حد بر ولید بن عقبه میگوئیم توقف نبود الا بجهت معرفت حقیقت حال پس این توقف مثل
توقف آنحضرت بود صلی الله علیه وسلم در اقامت حد ماعز تا حقیقت حال معلوم شود و فی الاستیعاب
وقد روی فیما ذکر الطبری انه تعصب علیه قوم من اهل الکوفة بغیاً وحسداً وشهدوا علیه زوراً انه
تقیأ الخمر وذکر القصة وفیها ان عثمان قال له یا اخی اصبر فان الله یاجرک ویبوء القوم باثمک وهذا

Marfat.com

الخبر من نقل اهل الاخبار لا یصح عند اهل الحدیث ولا له عند اهل العلم اصل والصحیح عندهم فی ذلک ما رواه
عبد العزیز بن المختار وسعید بن ابی عروبة عن عبد الله بن الداناج عن حصین بن المنذر ابی ساسان
انه رکب الی عثمان فاخبره بقصة الولید وقدم علی عثمان رجلان فشهدا علیه بشرب الخمر وانه صلی الغداة
بالکوفة اربعا ثم قال اراکم قال احدهما رأیته یشربها وقال الآخر رأیته یتقیها فقال عثمان انه لم یتقیها
حتی شربها فقال لعلی اقم علیه الحد فقال علی لابن اخیه عبد الله بن جعفر اقم علیه الحد فاخذ السوط فجلده
وعثمان یعد حتی بلغ اربعین فقال علی امسک جلد رسول الله صلی الله علیه وسلم فی الخمر اربعین وجلد
ابو بکر اربعین وجلد عمر ثمانین وکل سنة وروی ابن عیینة عن عمرو بن دینار عن ابی جعفر محمد بن علی
قال جلد علی للولید بن عقبة فی الخمر اربعین جلدة بسوط له طرفان اخرجه ابو عمر قوله عبد الله بن مسعود
را اهانت کرد و مصحف او را بسوخت گوئیم حق درینجا بدست ذی النورین است زیرا که وی صلاح
امت در جمع مسلمین بر مصحف شیخین دانسته بود و عبد الله بن مسعود ممانعت میکرد از قبول این امر
قوله ابوذر را اخراج کرد گوئیم قصه شاهد است بر آنکه مذهب ابی ذر درین مسئله مخالف اجماع بود عن مالک
ابن عبد الله الزیادی یحدث عن ابی ذر انه جاء یستاذن علی عثمان بن عفان فاذن له وبیده عصاه فقال
عثمان یا کعب ان عبد الرحمن توفی وترک مالا فما تری فیه فقال ان کان یصل فیه حق الله عز وجل
فلا باس علیه فرفع ابوذر عصاه فضرب کعبا وقال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول ما احب
لو ان لی هذا الجبل ذهبا انفقه ویتقبل منی اذر خلفی منه ست اواقی انشدک الله یا عثمان اسمعته ثلث
مرات قال نعم اخرجه احمد قوله بفریاد محمد بن ابی بکر نرسید گوئیم محمد بن ابی بکر معصوم نبود [illegible]
ذی النورین دانست که وی مستحق آن تهدید و زجر بود که بوقوع آمد و قصه فاقتصوا [illegible]
النورین مسلم نیست فی تاریخ الیافعی فتجرء علیه اراذل من رعاع القبائل واقتحموا علیه [illegible]
قیل فکان المتعصبون علیه حینئذ اربعة آلاف وسبب قتلهم له علی ما قیل انهم [illegible]
التی یاخذها الجند من ولاة الامر فامر من کتب لهم بذلک الی عامله فی مصر فلما کانوا فی اثناء الطریق فتحوا
الکتاب فوجدوا فیه الامر بقتلهم فرجعوا الیه وقالوا کیف تامر بقتلنا فقال ما کتبت الکتاب وانما کتبه غیری

Marfat.com

فقالوا ان كان خطك فقد امرت بقتلنا وان كان خط غيرك فقد زور عليك وتغلب على امرك فما تصلح (یعنی دروغ راست است)
الخلافة قلت وليس في هذا حجة بل قولهم ظاهر البطلان فان الاخيار لم يسوا بمعصومين من تزوير الاشرار
ويقال ان الذي زور عليه مروان والله اعلم انتهى **قوله** در سوسم حج چهار رکعت گذارد گوئیم مذهب
منصور نزدیک محدثین آنست که مسافر را قصر و اتمام هر دو جائز است و مذهب ذی النورین هم همین
قول بود و وجهی دیگر هم هست که ذی النورین آنرا تقریر کرد عن عبد الله بن عبد الرحمان ابی ذباب
عن ابیه ان عثمان بن عفان صلی بمنی اربع رکعات فانکره الناس علیه فقال یا ایها الناس انی
تاهلت بمکة منذ قدمت واني سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول من تاهل في بلد فليصل صلوة
(زن کرده ام)
المقیم اخرجه احمد **قوله** از عبد الله بن عمر قصاص نگرفت میگوئیم راضی کرد اولیاء مقتول را مال و
در نیصورت قصاص ساقط شده و فتنه منضمحل گشت و این یکی از فضائل ذی النورین است این
قصه در روضة الاحباب بتفصیل مذکور است **قوله** در نخزده بدر حاضر نشد الخ گوئیم ابن عمر متکفل جواب
آن شده است عن عثمان بن موهب قال جاء رجل من اهل مصر یرید حج البیت فرای قوما جلوسا
فقال من هؤلاء القوم قالوا هؤلاء قریش قال فمن الشیخ فیهم قالوا عبد الله بن عمر قال یا ابن عمر
انی سائلک عن شئ فحدثني هل تعلم ان عثمان فر یوم احد قال نعم قال هل تعلم انه تغیب عن بدر ولم یشهد
قال نعم قال هل تعلم انه تغیب عن بیعة الرضوان فلم یشهد ما قال نعم قال الله اکبر قال ابن عمر تعال
ابین لک اما فراره یوم احد فاشهد ان الله عفا عنه واما تغیبه عن بدر فانه کانت تحته بنت رسول الله
صلی الله علیه وسلم وکانت مریضة فقال له رسول الله صلی الله علیه وسلم ان لک اجر رجل ممن شهد بدرا
وسهمه واما تغیبه عن بیعة الرضوان فلو کان احد اعز ببطن مکة من عثمان لبعثه فبعث رسول الله
صلی الله علیه وسلم عثمان وکان بیعة الرضوان بعد ما ذهب عثمان الی مکة فقال رسول الله صلی الله
علیه وسلم بیده الیمنی هذه ید عثمان فضرب بها علی یده وقال هذه لعثمان ثم قال ابن عمر اذهب بها
الان معک رواه البخاری **قوله** اتخاذ حمی کرد گوئیم معنی نهی آنست که بجهت مال خاص خود اتخاذ حمی
نکند و خلفا همه متفق بودند بر اتخاذ حمی برای مواشی بیت المال و مطاعن مرتضی دو قسم است قسمی

Marfat.com

آنست که اهل شام واعوان ایشان بآن تکلم نموده اند وقسمی آنست که حوریه بان قائل شده اند از قسم اول است آنکه مرتضی شریک شد در قتل ذی النورین بآنکه مشورت داد بقتل را وحمل کرد ایشانرا بر قتل او گفتند قرینه دالّه برین مشورت آنست که این جماعه بعد قتل ذی النورین سعی کردند در خلافت مرتضی وناصر او شدند ومرتضی استیفاء قصاص از ایشان نکرد وایشانرا امرای لشکر خود ساخت پس معلوم شد که حضرت مرتضی بطلب خلافت با ایشان در ساخته بود وحق سعی ایشان مرعی میداشت وگفتند اگر اشاعره گویند که حضرت مرتضی تبری نموده است از مشارکت در قتل وگویند که این معنی بمجرد قرینه گمان کرده اند وبنیه بران قائم نشد جوابش آنست که امرا چون خلیفه را می کشند آن کار را بدست دیگران سرانجام میدهند واخفا میکنند آنرا وقتل را بخود نسبت نمیکنند وانکار می نمایند بزبان لیکن قرائن حال بران دلالت میکند وجمیع لشکر بسبب همان قرائن جازم میشوند بر نسبت قتل وشکی نمی ماند ودلیل بن عقبه گفته است ؎

الا ما لقتیلی لا تغور کواکبه + اذا غار نجم لاح نجم یرافبه
بنی هاشم ردوا سلاح ابن اختکم + ولا تنهبوه لا تحل مناهبه
بنی هاشم لا تعجلوا فانه + سوار علینا قاتلوه وسالبه
وانا وایاکم وما کان منکم + کصدع الصفا لا یرتئب الصدع شاعبه
بنی هاشم کیف التعاقد بیننا + وعند علی سیفه وحرائبه
لعمرک لا انسی ابن اروی وقتله + وهل نسین الما رماء عائش شاربه
هم قتلوه کی یکونوا مکانه + کما فعلت یوما بکسر مرازبه

کذا فی الاستیعاب باز اکراه کرد طلحه وزبیر را بر بیعت وایانت نمود ابو موسی اشعری را وقتال باهل بصره وعائشه وطلحه وزبیر واین اول سیفی است که در میان اهل اسلام کشیده شد واول سنت سیئه است که درین ملت پیدا گشت ودعوی خلافت کرد بغیر حق وبران دعوی بنا کرده ارا قدماء مسلمین نمود اینکه گفتیم که خلافت او منعقد نبود از انجهت است که انعقاد خلافت بچهار

Marfat.com

نیز میتواند شد نص و بیعت و وصیت و تسلط و هر چهار درینجا مفقود است اما نص پس بیان
فقدان آنست که اگر نص میبود عادت قاضیه است بآنکه حافظ او آنرا اظهار می نمود زیرا که اگر حافظ
نص در لشکر حضرت مرتضی بود سعی او تا بجای رسید که همراه او مقاتله کرد و بهلاک خود راضی شد و اظهار
نص اهون بود ازین همه بلاها پس چرا ترک اهون نموده اختیار اشد نماید و اگر در لشکر مخالفان بود
بعید است که الوف از مسلمین جمع شوند و همه کتمان حق نمایند و یکی از ایشان زبان خود را بکلمه حق
نگشاید و اگر در لشکر مرتضی نبود و نه در لشکر اعدا چون دانست که بسبب عدم اظهار نص اراقه دماء
لازم می آید واجب بود بروی اظهار آن مثل وجوب کف اعمی از وقوع در بیر بالجمله اگر نص میبود
درینهمه کشش و کوشش که در هر دو فریق واقع شد و مدتهای دراز بران گذشت البته اظهار آن
نص میکردند و الزام خصم مینمودند و در تاریخ و دفاتر این قصه مثبت میشد و بالفرض اگر همه سکوت
کنند لازم آید اجتماع امت بر ضلالت و قد قال النبی صلی الله علیه وسلم لا تجتمع امتی علی الضلالة اما
بیعت پس معلوم است بالقطع که جمیع اهل ارض بیعت نکردند و اهل مصر و شام بمقاتله برخاستند
و بخلافت او راضی نشدند و اگر بیعت اهل یک شهر معتبر باشد باید که قیام حضرت امام حسن بعد وقوع
بیعت از اهل شام برای معاویه بعد تحکیم ظلم بود و خود هیچ باغی ازان عاجز نیست که از جمعی که رفقاء
او باشند بیعت بستاند پس باید که بغی در عالم متحقق نشود و حضرت فاروق گفته است من بایع
من غیر مشورة فلا یبایع هو ولا الذی بایعه تغرة ان یقتلا و اگر تسلیم بکنیم که بیعت اهل مدینه
حجت باشد اینجا بیعت اهل مدینه باکراه بود و بغیر مشوره و اجتهاد بدلیل آنکه در تاریخ مذکور است
که مصریان بر طلحه و زبیر در آمدند و از ایشان طلب بیعت کردند برای حضرت مرتضی و تخویف کردند
ایشانرا بقتل و گفتند اگر بیعت نکنید شمارا ملحق کنیم بعثمان چون ایشانرا مجال نماند بیعت کردند
بعد ازان در ظلمت شب بسوی مکه گریختند و آنجا جمع شده بجانب بصره روان گشتند و شد آنچه
شد و همین ست معنی بیعت فتنه که ابوموسی و غیر او بآن احتجاج میکردند و حضرت عائشه چون
خبر قتل حضرت عثمان شنید در میان راه توقف فرمود تا به بیند که بعد ازین چه واقع شود چون

Marfat.com

خبر بیعت حضرت مرتضی رسید از میان راہ برگشت و بمکہ رسید و استعداد حرب بسیار نمود و اگر اشاعرہ گویند کہ
اہل حل وعقد از کبار مہاجرین و انصار بیعت کردہ بودند جوابش آنست کہ کبار مہاجرین نہ طلحہ و زبیر و عائشہ و سعد و ابن عمر و ابو موسی و ابو مسعود انصاری بودند حال طلحہ و زبیر
خود مبین شد و سعد و ابن عمر بجہت عدم قوت یا بسبب آنکہ اسباب اولویت نزد ایشان
شریک نشدند و این دلالت میکند بر آنکہ بیعت ایشان بکابیعت بود و ابو موسی و ابو مسعود
خود معلوم است و ابو موسی تقریر میکرد کہ بیعتی کہ واقع شد بیعت فتنہ بود و السلام
وجمع غفیر غیر ایشان در حرب با مرتضی موافقت نکردند و این دلیل بہت بر آنکہ شاکر شاہد در
بہت یا منکر بود و اگر شاعرہ گویند کہ در زمان اختلاف ذی النورین اتفاق نکردند بر آنکہ
ازین دو شخص باشد و چون یکی ازان دو متوفی شد اتفاق ایشان متحقق گشت و اختلاف
مرتضی جوابش آنست کہ اینجا ذکر حضرت مرتضی و اشاعرہ
مشاورہ و احتمال ذکری کند بعد از ان قباحت بعضی محتملات ظاہر شود
و این نہ اتفاق است بر احد الامرین مشاورہ وقت تشریع از ان بعض
باید دانست و جمعی گفتند اتفاق باید فروخت و طائفہ بر گفتن اول
اتفاق واقع شد پس نتوان گفت اگر امر دوم
فروخت بر اتفاقہم علی احد المذکورین و بعد تسلیم دانش آنست کہ حال شخص
شود ہای این شخص اتفاق میباشد
و بعد از اتفاق شد و یا متہم بفسق بدل فاسق و عدل صحیح و
و اعتبار آن دانستہ میشد کہ بسبب اختلاف این شخص انتظام عالم
نفوس متنفر شدند و بقرائن دانستہ شد کہ بسبب اختلاف این شخص
مقصود اینست کہ اتفاق بر احد الشخصین اتفاق است بر
یمکن کہ تسلیم کردہ شود لیکن آن با بحث ما

Marfat.com

دوازده سال لانسلم که اتفاق ایشان بر احد الرجلین در زمان اتفاق ایشان باشد بر یکی از ایشان
بعد دوازده سال یا این اتفاق لازم آن اتفاق باشد و اما وصیت فاروق پس واقع نبود برای
حضرت مرتضی ولیکن برای کسی که اصحاب شوری بروی جمع شوند و ایشان جمع نشدند الا بر قول
النورین ذو النورین برای مرتضی وصیت نکرده بالاتفاق بین المخالف والموافق واما تسلط
پس ظاهر است که بر شام و مصر دست حضرت مرتضی نرسید و در حجاز و یمن و عراق منازعات شدیده
واقع شد و هیچ وقتی برای او امر مسلم نشد و چون خلافت منعقد نگشت انیهمه مقاتلات معاصی کبیره
باشد هرگاه قتل یک مسلم آن وعید دارد که معلوم است فکیف قتل چندین هزار مسلمین و بعد از نیهمه
حضرت مرتضی خود را از خلافت خلع کرد و ابو موسی را وکیل خود نموده فرستاد او بمحضر من الناس خلع
کرد پس آن ادعا نیز از هم پاشیده و باز در طلب خلافت کوششها بکار برد هر چند آن کوششها
منتج نتائج خود نگردید و اگر کسی گوید آن غدر بود از ابو موسی گویند مذهب ابو موسی در صرف خلافت
از مرتضی معلوم بود بسبب توقف او از بیعت و بر هیچ آفریده مخفی نبود و نیست پس اگر مقصود
امضای رای او نبود چرا او را حکم ساختند و علی التسلیم بعد از حکم ساختن لازم شد حکم او راضی باشند
یا ساخط و اگر این مقدمه را حضرت مرتضی ندانند با وجود ظهور قرائن بی عقل باشد و بی عقل لائق
خلافت نبود و آنکه عمرو بن العاص گفته است من خلع نمیکنم معاویه را محض حق گفته است زیرا که
معاویه قبل تحکیم ادعای خلافت نکرده بود و بیعت خلافت نگرفته پس خلع از چه چیز کند اینجا غدر کجا
در میان آمد و از قسمی که حرور یه تقریر کرده اند آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در حجة الوداع
فرموده بودند لا ترجعوا بعدی کفارا یضرب بعضکم رقاب بعض و جمعی که درین فتنه واقع شدند
یعنی حضرت مرتضی و محاربان با او اول جماعتی است که مخالفت این حکم کردند و آنحضرت صلی الله علیه
وسلم فرموده القاتل والمقتول کلاهما فی النار و حضرت مرتضی تحکیم کرد ابو موسی اشعری را و خدای
تعالی فرموده است ان الحکم الا لله اگر خلافت حق او بود چرا بتحکیم راضی شد و اگر حق او نبود چرا بقتال
و جدال مباشرت نمود **قوله** شریک شد در قتل عثمان میگوئیم حاش لله که مثل حضرت مرتضی

Marfat.com

در علم وورع وسوابق شریک قتل ذی النورین شود هیچ مبنیه بر شرکت او قائم نشده و وهمی که از عدم استیفای قصاص ناشی شده معارض است بغالب الرائے که از ورع و علم وسوابق مرتضے باتبری کلی از شرکت در قتل پیدا می شود عن الحسن عن قیس بن عباد قال سمعت علیاً یوم الجمل یقول اللهم انی ابرا الیک من دم عثمان ولقد طاش عقلی یوم قتل عثمان وانکرت نفسی وجاروا الی للبیعة فقلت والله انی لاستحی من الله ان ابایع قوما قتلوا رجلاً قال له رسول الله صلی الله علیه وسلم الا تستحی ممن تستحی منه الملائکة وانی لاستحی من الله ان أبایع وعثمان قتیل علی الارض لم یدفن بعد فانصرفوا فلما دفن رجع الناس فسالونی البیعة فقلت اللهم انی مشفق مما اقدم علیه ثم جاءت عزیمة فبایعت فلقد قالوا یا امیر المؤمنین فکانما صدع قلبی وقلت اللهم خذ منی لعثمان حتی یرضی اخرجه الحاکم (شفاعت) عن حصین الحارثی قال جاء علی ابن ابی طالب الی زید بن ارقم یعوده وعنده قوم فقال علی اسکتوا اسکتوا فوالله لا تسالونی عن شئی الا اخبرتکم فقال زید انشدک الله انت قتلت عثمان فاطرق علی ساعة ثم قال والذی خلق الحبة وبرا النسمة ما قتلته ولا امرت بقتله اخرجه الحاکم (شفاعت جبه را و آفریده روح را) و تاخیر قصاص چندین وجه نقل کرده اند یکی آنکه در آن وقت مقدور حضرت مرتضی نبود بسبب کثرت آنجماعه وقوت ایشان دیگر آنکه وارثان دم قصاص را بوجه آن طلب نکردندی بایست که پیش مرتضی می آمدند و دعوی خود را عرض میکردند تا آنکه فوجی جمع کنند و بمقابله مهیا شوند سوم آنکه قاتل بعینه معلوم نبود زیرا که در وقت قتل ذی النورین قاتلان حاضر بودند یا اهل خانه ذی النورین لا غیر قاتلان چرا اظهار قاتل نکنند و گواهی اولیاء مقتول حجت نیست چهارم آنکه ایشان بغاة بودند در وقت خلافت مرتضی رجوع کردند بطاعت خلیفه و شاید مذهب مرتضی آن باشد که چون باغی رجوع کند بدوی مواخذه قتلی که در زمان بغی کرده است ثابت نمیشود مانند حربی که مسلمان شود و من حدیث صالح بن کیسان وعبد الملک بن نوفل بن مساحق والشعبی وابن ابی لیلی بمعنے واحد ان علیاً قال فی خطبته حین نهوضه الی الجمل ان الله فرض الجهاد وجعله نصرته وناصره وما صلحت دنیا ولا دین الا به وانی ننت (کوچ) با ربیعة او هی الناس (عجل جبل) الناس واسخاهم طلحة واشجع الناس الزبیر

Marfat.com

واطوع الناس فی الناس عائشة واسرع الناس الی فتنة یعلی بن منبه والله ما انکروا علی شیئا منکرا ولا
استاثرت بمال ولا ملت بهوی وانهم لیطلبون حقا ترکوه ودما سفکوه وتعدوا لوه دونی وان کنت لشریکهم
فی الانکار لما انکروه وما تبعة عثمان الا عندهم وانهم لهم الفئة الباغیة بایعونی ونکثوا بیعتی وما استاذنونی
حتی یعرفوا جوری من عدلی وانی لراض بحجة الله علیهم وعلمه فیهم وانی مع هذا لداعیهم ومعذر الیهم فان قبلوا
فالتوبة مقبولة والحق اولی بالصرف الیه وان ابوا اعطیتهم حد السیف وکفی به شافیا من باطل وناصرا والله
ان طلحة والزبیر وعائشة لیعلمون انی علی الحق وانهم مبطلون اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب قوله خلافت
او منعقد نبود میگوئیم مذهب اشاعره آنست که خلافت مرتضی منعقد شد به بیعت اهل حل وعقد
از مهاجرین وانصار وطلحه وزبیر لانسلم که خروج ایشان بنابر انکار خلافت مرتضی باشد بلکه خلافت
او را مسلم داشتند وطلب کردند قصاص عثمان را باستعجال وتانی نکردند تا به بینند که مرضی مرتضی چیست
پس ازینجهت بغی از ایشان واقع شد وهمچنان توقف ابن عمر وسعد واسامه وابو هریره وغیر ایشان
نبود الا بسبب آنکه مرتضی وجنود او را کافی یافتند در دفع بغات قال ابو عمر فی الاستیعاب بویع
لعلی بالخلافة یوم قتل عثمان واجمع علی بیعته المهاجرون والانصار وتخلف عن بیعته منهم نفر فلم
یهجهم ولم یکرههم وسئل عنهم فقال اولئک قوم قعدوا عن الحق ولم یقوموا مع الباطل وفی روایة اخری
اولئک قوم خذلوا الحق ولم ینصروا الباطل وتخلف عن بیعته ایضا معاویة ومن معه فی جماعة اهل الشام
وکان منهم فی صفین بعد الجمل ما قد کان تغمد الله جمیعهم بالغفران ثم خرجت علیه الخوارج وکفروه وکل
من معه او رضی بالتحکیم بینه وبین اهل الشام وقالوا له حکمت الرجل فی دین الله والله یقول ان الحکم
الا لله ثم اجتمعوا وشقوا عصی المسلمین ونصبوا رایة الخلاف وسفکوا الدماء وقطعوا السبیل فخرج الیهم
بمن معه ورام رجعتهم فابوا الا القتال فقاتلهم بالنهروان فقتلهم واستاصل جمهورهم ولم ینج الا الیسیر
منهم انتهی قوله ودر قصه تحکیم الخ میگوئیم جواب شافی درین مسئله از اشاعره بمن نرسیده است قوله آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فرموده اند لا ترجعوا بعدی کفارا میگوئیم این حدیث عام مخصص است یعنی منهی
آنست که برای غرض نفسانی قتال کنند نه آنکه باغی را دفع کند قوله ان الحکم الا لله گوئیم حضرت

عبداللہ بن عباس را برای مناظرہ حروریہ فرستاد و وی جوابہای شافی تقریر نمود این است آنچہ بر السنہ
اشاعرہ جاریست و فیہ ما فیہ و این بندہ ضعیف اعتماد ندارد برین مقالات بلکہ اعتماد بندہ بر احادیث صحیحہ
است عن ابی ایوب الانصاری قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب بقتال الناکثین و
القاسطین والمارقین اخرجہ الحاکم و عن ابی سعید نحو من ذلک پس لفظ ناکثین و قاسطین و مارقین باظہار وصفیکہ
مبیح قتال باشد دلالت میکند بر آنکہ این قتال حق است و ہمچنین لفظ امر اگر محفوظ باشد واللہ اعلم دلالت میکند
مباح کنند ۱۲
بر اباحت قتال یا وجوب آن و اینہمہ اقتضا میکند کہ خلافت مرتضی منعقد بود و اما توقف جمعی غفیر از صحابہ
از محاربہ پس از جہت نصوص قویہ است کہ دلالت میکردند بر توقف از قتال و این معنی مستلزم
عدم انعقاد خلافت نمی شود قسم دوم از شبہات و اتقان کہ متشبہین بمحدثین اند تمسک است
کاتبان ۱۲
بآیاتی و احادیثی و آثاری کہ موہم تفضیل مرتضی باشد بر شیخین جواب این قسم اجمالاً آنست
کہ گوئیم بسیاری ازین متمسکات دلالت نمی کند مگر بر مجرد فضل مرتضی فی نفسہ یا بر افضلیت او
بر غیر خلفای ثلثہ و آن امری است مسلم با مبحث ما کار ندارد بلکہ این ہمہ ادلہ ما است کہ در اثبات
افضلیت مرتضی در مرتبہ خود بآن تمسک مینمائیم و بسیاری ازان متمسکات از قبیل صلہ ارحام است
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمثل آن کلمات وصل ارحام خود قصد فرمودہ است با مبحث ما مساس
ندارد و مبحث ما در فضائلی است کہ بسبب آن تشبہ بانبیا من جہۃ النبوۃ حاصل شود نہ فضائلی
کہ در حکمت عملی یا در مخاطبات عوام مدار تفضیل میشود و علامت واضحہ کہ بآن صلہ ارحام از مناقب
ممتاز شود آن است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمان کلمہ یا نظیر آن یا جمعی کہ فرود تر اند از مرتضی
بکثیری بالاتفاق بین الموافق والمخالف ادا فرمودہ است مانند انت منی وانا منک و یوذینی ما
اذی فلانا زیرا کہ ہمین کلمہ در باب عباس و درہ بنت ابی لہب و اسامہ و غیر ایشان ثابت شدہ اری
این کلمات اثبات فضلی میکند بعد فضیلت متشبہین بانبیا و بسیاری از متمسکات ایشان ازان
قبیل است کہ در سند او داعی ببدعتی موجود است و روایت داعی ببدعت در آنچہ تقویت او میکند اتفاقاً
بین المحدثین و استدلالاً بالعقل الصراح ماخوذ نیست تفصیل این اجمال آنکہ در امت مرحومہ منسوب بذریت

Marfat.com

حضرت مرتضی فرق ضالّه بسیار شده اند مانند امامیه وزیدیه واسماعیلیه وتناسخیه وباطنیه وغیرایشان
وبحقیقت چندان تشعب مذاهب واختلاف اراوتفرق دراصول وفروع که ازذریت حضرت مرتضی
برخاسته است هیچ تشعبی واختلافی بوجود نیامده است وهریکی ازایشان داعی بودند بمذهب خود بلکه
بسیاری ازایشان وضع احادیث برای ترویج مذهب خود تجویز میکردند خواه این وضع صریح
باشد خواه بتاویل مثال وضع بتاویل آنست که امامیه گفته اند هرچه از معصومی ثابت شود نسبت
آن بحضرت پیغامبر درست است زیراکه معصوم نمیگوید الا موافق علم پیغامبر وجمعی از تقریر متن
حدیث بروجهی که مفهوم اورا منطوق گرداند وایمای اوراصریح نماید مسامحات ندارند وجمعی بسبب
ورود حدیث بوجهی که خود فهمیده اند درمیان قصه داخل کنند وسوق حدیث را برهم زنند الی غیر ذلک
وزیدیه را اتفاق افتاده است که قریب بصد بار بر سلطان وقت خروج کرده اند وخلق را بجوشیدن
دعوت نموده وغرض ایشان آن بود که خلافت حق مرتضی است وبعد ازوی حق حسنین است
وبعد ازایشان هر فاطمی عالمی که خروج بسیف کند واجب میشود خروج بروی وایمنی حاصل
آن شد که دعاوی کاذبه خود را باحادیث مقلوبة المتن والسند مؤید سازند وچون نوبت بعلم حدیث
بطبقه دیلمی وخطیب وابن عساکر رسید این عزیزان دیدند که احادیث صحاح وحسان را متقدمین مضبوط
کرده اند ومساغ سعی دران باب نمانده است پس مائل شدند بجمع احادیث ضعیفه ومقلوبه که سلف
آنرا دیده ودانسته گذاشته بودند وبجمع طرق غریبه غایة الغرابة که سلف باوجود کوشش بسیار آنرا
نیافتند وغرض ایشان ازین جمع آن بود که بعد جمع حفاظ محدثین دران احادیث تامل کنند و
موضوعات را از حسان لغیره بامتیاز نمایند چنانکه اصحاب مسانید طرق احادیث جمع کردند وغرض
ایشان آن بود که حفاظ محدثین متواتر ومشهور ومستفیض وصحیح وحسن وغریب ضعیف وغریب غیر
ضعیف از یکدگر ممتاز سازند وانچه بفقه وتفسیر واعتقاد ورقاق تعلق دارد در محل خود بکار برند وظن
هردو فریق را خدا تعالی محقق ساخت پس بخاری ومسلم وترمذی وحاکم تمیز احادیث کردند وحکم
بصحت وحسن نمودند وابو داؤد ونسائی ودارقطنی وبیهقی برای فقه تصانیف نمودند واحادیثی که

Marfat.com

بفقہ تعلق دارد جدا ساختند و ابو الشیخ و ابن مردویہ و ابن جریر در تفسیر تصانیف پرداختند و احادیث مناسبہ
بآیات ایراد نمودند و آجری و بیہقی در عقیدہ خود آنچہ بعقائد مناسب بود مجرد نمودند و ہمچنان متاخران
در احادیث خطیب و طبقہ او تصرف نمودند ابن جوزی موضوعات را مجرد ساخت و سخاوی در مقاصد
حسنہ حسان لغیرہا از ضعاف و مناکیر تمیز نمود و سیوطی در در منثور جمع احادیث مناسبہ بقرآن نمود قطع
نظر از صحت و سقم تا محدثی آنہا را بمیزان علم خود بسنجد و ہر حدیثی را در محل خودش بگذارد خطیب و طبقہ
او از خود این عار را زائل ساختہ اند زیرا کہ در مقدمات کتب خود باین مقاصد تصریح نمودہ اند
جزاہم اللہ تعالی عن امۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم خیراً و صاحب جامع الاصول نقل کردہ است کہ
خطیب از شریف مرتضی برادر رضی احادیث شیعہ روایت کردہ است و سیوطی در اول جمع الجوامع
ذکر نمودہ کہ این کتب متفرد اند برای ضعاف پس اگر کسی از جمع الجوامع و در منثور و مانندان احادیث
ضعیفہ جمع کند و خلاف مذہب اہل سنت و جماعت ترویج نماید با او میتوان گفت ﴿فان
کنت لا تدری فتلک مصیبۃ﴾ و ان کنت تدری فالمصیبۃ اعظم و درین احادیث چیزہا است کہ
بالقطع معلوم البطلان است زیرا کہ جمیع اہل حق متفق اند بر تصحیح صحیح بخاری و مسلم و آن قصہ ہا مخالف
مستفیض صحیح اند مانند قصہ وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر صدر حضرت مرتضی کہ احادیث صحیحین بر
بطلان آن شہادت میدہد و حدیث وصیت نزدیک موت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر مرتضی کہ
بروایت صحیحین بطلان آن ظاہر شدہ و امر کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صحابہ را کہ چون علی مرتضی
با کسی جنگ کند واجب است بر شما کہ ہمراہ ایشان شدہ با عدا بجنگید کہ معلوم البطلان است بدو وجہ
یکی آنکہ حضرت مرتضی نزدیک شدت احتیاج تمسک باین احادیث نفرمود و در وقت تمسک باہیت
مہاجرین و انصار کہ اثبات آن مشکل شد و اہل زمان شبہا دران آوردند چرا نفس را گذاشت
و باین دلائل کہ معرض بحث و اشکال شدند تمسک نمود دیگر آنکہ در خصومت می بالیست کہ ہمہ
صحابہ موافقت میکردند در جنگ و فی الحقیقت اکثر فقہا در مدینہ قعود کردند و در جنگ شریک نشدند
و احتمال آنکہ ہمہ عصیان ورزیدہ باشند بعد از انکہ حدیث را شنیدہ اند از سنی نمی آید این احتمال

Marfat.com

را شیعی مے باید کہ در تفسیق و تکفیر اکثر اصحاب دلیری نماید سبحانک ہذا بہتان عظیم ہمچنین حدیث
شکایت حمزہ و عباس در قصہ سد جمیع ابواب الا باب علے خالی از وضع نیست زیرا کہ درین قصہ
جمع کردہ اند در میان حمزہ و عباس حال آنکہ ہیچ گاہ حمزہ و عباس پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در مدینہ جمع نشدہ اند حمزہ در احد شہید شدہ و عباس پیش از فتح مکہ ہجرت کرد و در راہ با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات نمود و بعد فتح مکہ ہمراہ آنحضرت بازگشت و نیز باید دانست کہ روزمرہ
سلف مقتضے آنست کہ در مثل نزلت فے کذا معنے دخول این فرد باشد در جملہ مدلول آیت اگرچہ
ہزاران دران مدلول داخل باشند مثلاً اگر جمعے گویند صراط مستقیم شیخین اند و جمعے گویند مرتضے
است باہم تنافے ندارد زیرا کہ صراط مستقیم در وقت خلافت شیخین اتباع ایشان است و در وقتے
کہ حضرت مرتضے بخلافت قیام نمود و اکثر اہل ارض بمخالفت او برخاستند صراط مستقیم اتباع
مرتضے است و نیز باید دانست کہ شبہہ نیست کہ حضرت مرتضے از افاضل امت است و خدا تعالے
در وی وجوہ فضیلت بحساب جمع کردہ است از ورع و شجاعت و حضور مشاہد خیر و قرب نسب
و محبت کاملہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شدت در امر خدا تعالی و تابع مر الحق شدن و زہد در دنیا
کردن و غیر آن و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف تنویہ فرمودہ است در وقت بیان مناقب
حضرت مرتضے چنانکہ تنویہ فرمودہ باوصاف متعلقہ بخلافت در باب حضرت شیخین و تنویہ فرمودہ است
بتقدیم در قرارت قرآن در باب ابی بن کعب و در تعلیم فقہ و قرآن در باب عبد اللہ بن مسعود و ہرچہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب کسی فرمودہ است بہمان صفت از میان مردم ممتاز شدہ و آثار
ازان عزیز ظاہر و باہر گشتہ و بکمال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آشنا نشدہ است کسے کہ گمان میکند
کہ مناقب صحابہ مجرد تشریف بغیر رعایت محل در ہر منقبتے یا چیزے در حق کسے فرمودہ است و آثار آن چیز ظاہر
نشدہ اما تفصیلاً پس نقل شبہات ایشان است و حل آن بارجاع بیکے از اصول سابقہ اما آیاتی کہ درین
باب ذکر میکنند ہیچ یکے ازان تصریح باسم حضرت مرتضے ندارد و نہ قرینہ از قراین حالیہ و مقالیہ بران قائم است
کہ قطعاً تخصیص مرتضے بآن توان فہمید چنانکہ آیہ غار بحضرت صدیق خاص است بقرینہ ہجرت کہ قریب تواتر است

Marfat.com

وآیه لایاتل اولوالفضل منکم خاص است بصدیق از جهت حدیث صحیح حضرت عائشه و ذکر آن در سیاق
قصه افک و آیه قتال مرتدین که تاریخ شاهد تخصیص او است بصدیق و گاهے گمان کرده مے شود
که آیه تطهیر و آیه مباهله خاص باشد بمرتضے لیکن بحقیقت آیه تطهیر در قصه ازواج است و اراده اینجا
اراده تشریعے است و فضیلت حضرت مرتضے مجرد دعای آنحضرت است صلی الله علیه وسلم نه مدلول
آیت و همچنین انفسنا در آیه مباهله متحمل ذات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و مقصود ازین صورت موافقت
عادت قوم بود عد آن در باب فضائل قوتے ندارد و غیر این قسم اقسام دیگر بسیار است قسمے که اثبات
نزول آن در باب حضرت مرتضے بروایت صحابه صحیح شده است بغیر تعارض اما استدلال بآن در فضیلت
مرتضے به نسبت شیخین صحیح نیست مثل هذان خصمان اختصموا فی ربهم که نزول آن در مبارزت بدر صحیح شده
و مدار استدلال درینجا صیغه آیت است بلکه دلالت آثار صحابه بر دخول حضرت مرتضے در آن عموم اگرچه
دیگران نیز شریک او باشند و قسمے است که آیت عام است در جمیع مومنین و از جمعی از مفسرین صحابه
و تابعین ثابت شد نزلت فی علی و جمعے دیگر صدیق را یا صحابی دیگر را ذکر کرده اند و حل تعارض بآنست
که غرض همه ایشان دخول این بزرگان است در عموم این آیت و قرینه که مخصص مرتضے باشد از قصه
سبب نزول و اختصاص وعده در خارج بشخصے معین و مانند آن ثابت نشده با اتباع قول اشهر و
اصح مثل آیه فان الله هو مولاه و جبریل و صالح المومنین قیل نزلت فی علی والاصح انها فی الشیخین
و سابقا تفصیل آن ذکر کردیم و مثل آیه انما ولیکم الله و رسوله الی راکعون میگویند که در شان حضرت مرتضے
نازل شد وقتی که خاتم خود را در حالت رکوع تصدق کرد و بحقیقت این آیت شامل است هر مومنے
را که باین صفات متصف باشد و معنی و هم راکعون و هم مداومون علی النافلة و این جمله صله الذین است
اقامة صلوة اشارت بفرائض و هم راکعون اشاره بنوافل و حضرت مرتضی بغیر شک داخل است
انجماعه و شیخین نیز داخل اند و از حسن بصری نقل کرده اند که مراد از آن حضرت صدیق است باز اقتران
او بآیه یحبهم و یحبونه دلالت میکند بآنکه در شان صدیق و جنود او است و قصه عبدالله بن سلام دلالت
میکند بآنکه در باب مهاجرین و انصار است و اگر ثابت شود افتخار حضرت مرتضے باین آیه سببش آن باشد

Marfat.com

که وی درین آیت بهر دو توجیه داخل است قریبا و بعید یعنی خواه صله الذین باشد خواه حال یؤتون
و قسمی آنست که آیت محتمل چندین توجیهات باشد بوجهی که اقرب است بعربیت و روایت ربطی بمرتضی
ندارد و بوجهی ضعیفی که در آیه و روایت دلالت کند بر حال مرتضی مثل آل یاسین و تیلوه شاهد من
استدلال باین وجه اصلا صحیح نیست و قسمی هست که دو توجیه صحیح دارد واضح آن نزول در غیر مرتضی است
مثل آیه قل لا اسالکم علیه اجرا الا المودة فی القربی قال سعید بن جبیر قربی آل محمد و قال ابن عباس
ما کان بطن من بطون قریش الا کان للنبی صلی الله علیه وسلم فیهم قرابة فقیل الا ان تودوني بقرابتی
بینکم و هذا هو الصحیح اخرجه البخاری و قسمی آنست که روایات ضعیفه از مفسرین در نزول او در شان مرتضی
آمده و اکثر و ارجح روایات نزول آن در غیر مرتضی است مثل آیه والذی جاء بالصدق و صدق به قیل
علی و قیل ابو بکر و هو الاصح و آیه الذی ینفقون اموالهم سرا و علانیة قیل علی و قیل ابو بکر و هو اصح و
آیه و من الناس من یشری نفسه ابتغاء مرضات الله قیل نزلت فی صهیب بن سنان و هو الاصح و
قیل فی علی و آیه اجعلتم سقایة الحاج قیل نزلت فی مخاصمة علی و عباس و فی جامع الاصول عن نعمان
ابن بشیر قال کنت عند منبر النبی صلی الله علیه وسلم فقال رجل ما ابالی ان لا اعمل عملا بعد الاسلام الا
ان اسقی الحاج و قال آخر ما ابالی ان لا اعمل عملا بعد الاسلام الا ان اعمر المسجد الحرام
و قال آخر الجهاد فی سبیل الله افضل مما قلتم فزجرهم عمر و قال لا ترفعوا اصواتکم عند منبر رسول الله صلی الله
علیه وسلم و هو یوم الجمعة و لکن اذا صلیت الجمعة دخلت فاستفتیته فیما اختلفتم فیه فانزل الله اجعلتم سقایة الحاج
و عمارة المسجد الحرام کمن آمن بالله و الیوم الآخر الخ اخرجه مسلم و قسمی آنست که روایات ضعیفه غایة الضعف
بر نزول آن در شان مرتضی دلالت میکند و استدلال بمثل آن از ماهران فن تفسیر نمی آید زیرا که ضعف
و غرابت این روایات متحمل نیست مثل آیه سیجعل لهم الرحمن ودا و آیه اذن واعیه و آیه و تعیها اذن
و قسمی هست که قصه شان نزول آن موضوع است حلال نیست ذکر او الا برای تعریف حال او مثل
نزول سال سائل نزدیک قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم من کنت مولاه فعلی مولاه دگفت کافری
ان کان ما تقوله حقا فانزل علی حجرا من السماء و آن باطل است از انجهت که سال سائل مکی است باتفاق

Marfat.com

مفسرین واین قصه در حجة الوداع واقع شد و نزول یوفون بالنذر الخ قال الحکیم الترمذی ومن الحدیث
الذی تنکره القلوب حدیث لیث عن مجاهد عن ابن عباس فی قوله تعالی یوفون بالنذر ویخافون
یوما کان شره مستطیرا ویطعمون الطعام علی حبه مسکینا ویتیما واسیرا قال مرض الحسن والحسین فذکر الخبر
بطوله الا ذکر الجفنة ثم قال الحکیم الترمذی هذا حدیث معتقل (پیچیده ۱۲) قال الحافظ ابن حجر فی لسان المیزان فی
ترجمة القاسم بن بهرام انه صاحب هذا الحدیث یعنی معتقله وآیه القیا فی جهنم حدیث اذا کان یوم القیامة
قال الله تعالی لی ولعلی بن ابی طالب ادخلا الجنة من احبکما وادخلا النار من ابغضکما فذلک قوله
تعالی القیا فی جهنم کل کفار عنید اخرجه ابن الجوزی وفیه اسحق النخعی وهو المتهم به بالجمله اگر در وقت استعجال
نمی بود علل این وجوه روشن تر بیان میکردیم لکن فیما قلنا کفایة لمن کان له قلب او القی السمع وهو
شهید معهذا بعض این وجوه بر تقدیر صحت دلالت بر غرض مستدل نمی نماید مانند وقفوهم انهم مسئولون
که صادق است بآنکه حضرت مرتضی در ایام خلافت خود خلیفه حق بود پس واجب بود بر مردمان قبول
خلافت او واگر قبول نکند مسئول ومعاتب شوند ومانند یتلوه شاهد منه یعنی من قومه ممن یقال فیه
انت منی وانا منک لا اسالکم علیه اجرا الا المودة فی القربی دلالت میکند بر وجوب مودت ذوی القربی
وآن مجمع علیه وثابت است ودرین مسئله مباحثه نیست فائده طریق تمسک بآیه آنست که بصیغه
او تمسک کرده شود خاص باشد یا عام یا تعریض بشخصی معین بشرطی که قرائن حالیه ومقالیه دال
باشند بران شخص بخصوصه یا وصف مطلق منطبق بر شخصی بعینه بشرطی که عقل بر انحصار وصف در وی
صریحا دلالت کند وفائده اسباب نزول دو چیز است یکی آنکه اگر آن اثر صحیح باشد وسببیة نزول را
قطعا بیان نماید دلالت میکند بر دخول صاحب قصه در عموم آیه قطعا دیگر آنکه اگر جماعه از مفسرین
صحابه جزم کنند که نزلت فی فلان غالب رای صدق مفهوم آیه باشد بران شخص وسببیة نزول بالقطع
پس اگر آیه دال باشد بر فضیلتی وجود فضیلت دران شخص بغالب رای دانسته شود در صورت اولی
استدلال است بآیت فقط ودر صورت ثانیه بمجموع آیت وآثار ودر صورت ثالثه بآثار فقط واگر
توجیهات بسیار در آیه بهم آیند استدلال بیکی ازین توجیهات بدون بیان رجحان او صحیح نبود واما

Marfat.com

احادیثے کہ دریں باب ذکر میکنند چند قسم است قسمے صحیح یا حسن است در بخاری و مسلم و سائر کتب معتبرہ مذکور اما استدلال بان در ین مدعا درست نیست و بعض زیادات غریب و ضعیف بلکہ موضوعہ دران احادیث مخلوط شدہ کہ آنرا در معرض استدلال نمیتوان آورد از انجملہ حدیث منزلکہ مدلول آن تشبیہ است بحضرت ہارون و استثنا رنبوت یعنی حضرت ہارون جامع بودند در خصلت از اہل بیت حضرت موسے بودند و خلیفہ ایشان در وقت غیبت بجانب طور و نبی بودند و حضرت مرتضے از اہل بیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود و خلیفہ آنحضرت در مدینہ در غزوۂ تبوک و نبے نبودند و اطالت متکلمین در عد منازل موافق معقول و منقول سمے افتد و زیادت لوکان بعدے نبی لکنتہ زیادت مصنفہ است و از انجملہ حدیث خم غدیر کہ مدلول آن وصیت است بموت اہل بیت و تاکید در ین معنے کہ آن حکم باقیست الی یوم القیامۃ و چون از قران مسئول بودند از مودت اہل بیت نیز مسئول شوند و نہی از سب اہل بیت و ایذاے ایشان و زیادت ہوا خلیفۃ من بعدی و ہو و لیکم بعدے و مانند آن منکر و موضوع و از تغییرات شیعہ است و از انجملہ قصہ فتح خیبر و مانند آن و اکثر ایں قسم در مناقب حضرت مرتضے ذکر کردیم و در شبہات طوسے جواب تمسک بآن تقریر نمودیم و قسمے ہست مختلف فیہ کہ حفاظ محدثین دران مختلف اند و جمعے بوضع و ضعف آن قائل اند و جمعے دیگر تعقب میکنند بایراد طرق متعددہ کہ بعض بہ بعض مجتمع شدہ از صرافت ضعف برسے آرد و درین قسم کثرت است و منشا این قسم جامع ترمذے است در احادیثے کہ وی گفتہ است غریب و ما او منکر و مستدرک حاکم در احادیثے کہ متفرد است تصحیح و بطریق تمثیل حدیثے چند از ین باب ذکر کنیم حدیث ابن مسعود کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ الجن آخرہ فقلت استحلف قال من قلت علی بن ابی طالب قال اما والذی نفسی بیدہ لئن اطاعوہ لیدخلن الجنۃ اجمعین اکتعین اخرجہ الطبرانی فیہ عباد تعقب بالشواہد و المتابعات و حدیث سلمان ادلکم در ودا علی الحوض او لکم اسلاما علی ابن ابی طالب اخرجہ ابن ابی عدی و فیہ ضعف تعقب بان حاکما اخرجہ من طریق سیف و تعقبہ الذہبی بان سیفا کذاب بحدیث انا دار الحکمۃ و علی بابہا اخرجہ ناس و فی اسنادہ جماعۃ من المجروحین و المجاہیل

احادیث ضعیفہ

لہ در اصطلاح فقہین شیعہ ان احادیث را گویند کہ معنون باین عنوان باشد و بتعدد طرق ثابت نشود و ذکر کنند و قائل ان مدعی باشند کہ مقبول است و محتج بآن است و مخالف آن مخالف مقبول است و مخالفت او مخالفت امر مخالفت است ۱۲ مجالی نبیلہ المنتہ دہم بالبلت ۱۲

وقال الترمذی غریب منکر وصححہ الحاکم وذکرہ ابن الجوزی فی الموضوعات وقال الحافظ ابن الحجر حسن لغیرہ وہو المختار حدیث ارد الشمس فی اسنادہ ضعف در افضتہ وصححہ الطحاوی واستصوبہ السیوطی حدیث النظر الی علی عبادۃ اخرجہ جماعۃ فیہ وضاعان ومجاہیل ومتروکون وصححہ الحاکم بعضہ طرق وقیل حسن لمجموعہ وطرقہ وقال العسقلانی باطل وقال الخطیب غریب حدیث امر برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لسد الابواب الشارعۃ فی المسجد وترک باب علی اخرجہ احمد وفیہ مجہول والنسائی وفیہ مجہول ایضا والخطیب وفیہ مجاہیل قیل وضعتہ الرافضۃ ومال ابن حجر الی اثباتہ حدیث عائشۃ لما حضر النبی صلی اللہ علیہ وسلم الموت قال وعوائی حبیبی وآخرہ فلم یزل محتضنہ حتی قبض اخرجہ الدارقطنی وفیہ وضاع و متہم بالوضع علی وضعہ بالوضع واوردہ ابن الجوزی فی الواہیات والمرتقی من الضعیف بمجال وفیہ علۃ وہی انہ مخالف لحدیث الصحیحین بمخالفۃ بنتہ حدیث ابی ایوب امرنا بقتال الناکثین والقاسطین والمارقین مع علی اخرجہ ابن حبان وغیرہ وفیہ شیعی متروک وصححہ حاکم من بعض طرقہ وذکر شواہد بجملہ حسنا لغیرہ وقسمی است کہ حفاظ حدیث آنرا در موضوعات ذکر کردہ اند والتعقبی معتمد بہ بران از کسی نیامدہ وازین قسم اکثر است از احصا وبطریق تمثیل بعض آن ذکر کنیم حدیث یا علی انت منی بمنزلۃ ہارون من موسیٰ الا انہ لا نبوۃ بعدی وتخاصم الناس بسبع الحدیث فیہ متہمون بالوضع حدیث ابی ذر قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لعلی انت اول من آمن بی وانت اول من یصافحنی وانت الصدیق الاکبر وانت الفاروق بین الحق والباطل وفیہ رافضی یروی المناکیر حدیث انا مدینۃ العلم وعلی بابہا وغیر من اتی الحکم بعدی یقضی دینی وینجز موعدی علی فیہ کذاب حدیث خلقت انا وعلی من نور وکنا عن یمین العرش الی آخرہ فیہ کذاب حدیث من لم یقل علی خیر الناس فقد کفر فیہ شیعی متہم حدیث علی خیر البشر من شک فقد کفر فیہ من ہو امام اہل التشیع فی زمانہ وہو المتہم بہ حدیث ابن عباس حسب طلاکا کما تقدم الناسخ لخطیب اخرجہ الخطیب وقال باطل حدیث سلمان سألت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من وصیک قال وصیی ہو موضع سری وخلیفتی فی اہلی وفیہ خلف بن حماد علی فیہ مجاہیل ومن لہ مذہب سوء حدیث کما انا خاتم النبیین کذلک علی وذریتہ یختمون الاوصیاء الی یوم الدین فیہ

Marfat.com

متروک وکذاب حدیث انس کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فرای علیاً مقبلاً فقال انا وہذا حجۃ علی امتی یوم القیمۃ اخرجہ الخطیب وفیہ من اتہم بہ حدیث علی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لہ معک لواء الحمد وانت تحملہ وفیہ کذاب حدیث علی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مثلی ومثل علی شجرۃ انا اصلہا وعلی فرعہا الخ فیہ رافضی یروی المناکیر وضعفاء حدیث علی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت و شیعتک فی الجنۃ فیہ کذابان حدیث ابن عباس قلت للنبی صلی اللہ علیہ وسلم للنار جواز قال نعم قلت وما ہو قال حب علی بن ابی طالب اخرجہ الخطیب وفیہ جماعۃ من الکذابین حدیث اول روح سلمت علی روح علی فیہ کذاب حدیث ابی ایوب قال صلی اللہ علیہ وسلم لفاطمۃ اما علمت ان اللہ اطلع علی اہل الارض فاختار منہم اباک فبعثہ نبیاً ثم الثانیۃ فاختار بعلک فاوحی الی فانکحتہ واتخذتہ وصیا فیہ شیعی غال ملحد حدیث لو اجتمع الناس علی حب علی لما خلق اللہ النار فیہ کذاب حدیث عنوان صحیفۃ المومن حب علی قال ابن الجوزی لا اصل لہ قال الذہبی باطل وسندہ مظلم حدیث لما عرج بی رایت علی ساق العرش مکتوبا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ ایدتہ بعلی ونصرتہ بعلی قال ابن عدی باطل وقال الحافظ ابن حجر موضوع بلا ریب حدیث لیلۃ عرج بی الی السماء رایت علی باب الجنۃ مکتوبا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ علی حبیب اللہ الحسن والحسین صفوۃ اللہ فاطمۃ امۃ اللہ علی مبغضہم لعنۃ اللہ قال الذہبی موضوع حدیث انس قیل یا رسول اللہ عمن ناخذ العلم بعدک قال عن علی وسلمان قال الذہبی موضوع وچون حال این احادیث را باعتبار سند معلوم کردی بدانکہ دلالت اکثر انہا بر مدعای این مستدل مسلم نیست مثلا انچہ دلالت میکند بر آنکہ حضرت مرتضی خلیفہ آنحضرت بود ووصی او اگر او را بر خلافت ادلیہ فرود می آرد وازین وصایت وصایتی کہ در سیاست متصل وفات آنحضرت باشد مراد میگیرد آن خود باطل است باجماع صحابہ وتابعین واعتماد بر فہم معانی شرائع بر ہمین بزرگان است واگر مراد ازان استحقاق خلافت میگیرد ولو بعد حین آن امری است مسلم بین الفریقین وبا مبحث ما مساسی ندارد واگر امر باطنی غیر نیابت نبوت وسیاست است ارادہ مینماید بحث ما دران نیست ونخست این مستدل را تحقیق حقیقت او بر قواعد شریعت می باید

Marfat.com

کرد و بعد ازان اثبات میباید نمود که مدلول لفظ فضل کلی در لسان اہل شرائع ہمانست و دون
ہاتین المقدمتین خرط القتاد و مثلا انا مدینة العلم و علی بابہا مقرون است باحادیث بسیار در شان
شیخین مثل حدیث اقتدوا بالذین و حدیث رویا لبن و قمیص و در شان غیر شیخین مانند فضائل
ابن مسعود و عائشہ و معاذ و ابی بن کعب و ہر یکی از ایشان مبشر اند بعلم و امر ظاہر شدہ است باخذ
علوم از ایشان و مثلا حدیث اقضاکم علی دلالت میکند بر زیادت مرتضی در سرعت انتقال بماخذ
مسئلہ زیرا کہ بعد جمع شروط اجتہاد حال مختلف میباشد ہر کہ اسرع است در انتقال ذہن اقضی بود و ہر کہ
احفظ باشد ادلہ حلال و حرام را اعلم بحلال و حرام است مثل معاذ بن جبل و ہر کہ اعرف باشد بسیاست
ملت و مدینہ مقتدا است و ہر کہ محاسبات را نیک ورزیدہ افرض است الی غیر ذلک و مثلا معنی
قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الوحید الشہید آنست کہ در حدیث دیگر آمدہ سیقتلک اشقی القوم و نیز
آمدہ کہ قوم با او جفا کنند و از ایشان سوء صحبت ادراک خواہد کرد و فرود آوردن او بر معنی کہ بعض مردم
تقریر میکنند متبادر نیست و مثلا انا المنذر و انت الہادی دلالت میکند بر آنکہ نوعی از ہدایت کہ دون
ہدایت نبوت است کہ مسمی بانذار باشد در مرتضی ظہور خواہد کرد و قد وجد ذلک و مثلا قول مرتضی
انا یعسوب المومنین والمال یعسوب المنافقین صادق است با آنکہ در ایام خلافت او ہر کہ با او
بود بر حق بود و ہر کہ با او مقاتلہ کرد برای مال بر خطا است و مثلا اوحی الی فی علی ثلاث انہ سید
المسلمین و ولی المتقین و قائد الغر المحجلین دال است بر آنکہ وی یکی از مکملان امت است و مثلا انہ
سید ولد آدم و علی سید العرب دال است بر براعت نسب او در میان عرب زیرا کہ قسمت فرمود سیادت
را بدو قسم سیادتی کہ بر نوع انسان است و آن از جہت نبوت است برای خود اثبات فرمود و سیادتی
کہ بر قبیلہ عرب است از جہت عربیت و آن براعت نسب است بمرتضی [illegible]
قول حضرت مرتضی انا الصدیق الاکبر لا یقولہا بعدی الا کذاب صادق است بآنکہ در ایام خلافت
مرتضی ہیچکس در منزلہ او نیست در معنی صدیقیہ و ہمین است معنی بعدی و مثلا حدیث لا یحبک
الا مومن و لا یبغضک الا منافق و حدیث من سب علیا فقد سبنی دلالت میکند بر وجوب

Marfat.com

محبت امر تفضی وتحریم سبب او وآن متفق علیہ است ومثلما حدیث اراد النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان یغزو
فدعا جعفرا فامرہ ان تخلف فقال لا تخلف الحدیث الی اخرہ اما ترضی ان یکون منی بمنزلۃ ہارون
من موسی زیادت آن معلول است بلاشبہ زیرا کہ آن غزوہ غزوہ تبوک است بلا خلاف وقصہ
استشہد جعفر قبل ذلک بالموتۃ ومثلما حدیث یا علی انت وشیعتک فی الجنۃ اینہ بطرق متعددہ
ثابت شدہ در مسند احمد وغیر آن بشارت است در حق کسانیکہ در قتال جرد رایہ ہمراہ مرتضی بودند واین
حدیث واہی گویا تغیر ہمان قصہ صحیحہ است نحو من التصرف فی نقطۃ یا گوئیم صادق است ہمان جماعہ
وہمچنین اکثر این احادیث واہیہ عند التامل ظاہر می شود کہ تغیر احادیث صحیحہ است بوجہی کہ سیاق آن
متغیر شدہ ومحتمل الحق گردانیدہ مثل لحکم الحکم ودیک رومی تغیرانت منی وانا منک وبرداشتہ علم حدیث
مخفی نیست اکثر انواع وضع ہمین است وبرین تقدیر ممکن است حمل این احادیث واہیہ بر معانی
ہمان احادیث صحیحہ وزیادت تصریحی کہ بسبب او وضع پیدا شدہ از نظر می باید انداخت وامانت می
کند یا بیان روایت میکنند از غیر مرتضی از ان جنس کہ بر تفضیل مرتضی دلالت مینماید بر ابتہاج بقبہ
تفریہ خوردہ ویروی خطب علی فقال ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر وعمر فقام رجل فقال انت
یا امیر المومنین فقال نحن اہل بیت لا یوازینا احد وان زیادت موضوعہ است صحیح الاسناد
کہ در روایۃ محمد بن حنفیہ کہ در بخاری موجود است آمدہ وہل انا الا رجل من المسلمین واگر
زیادت کہ نزد یکہ بتبوک است آمدہ بحق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وثنی ابو بکر وثلث عمر ثم شبلنا
الفتن فقاعدہ اصولیہ آن است کہ زیادتی کہ راجع میشود بابطال کلام سابق ولازم می آید از
تدلیس جمہ ناقلین وعدم فہم ایشان معنی خطاب را مثلا استثنا وصفتی کہ مفہوم مخالف دارد از ان قبیل
است کہ حزہ یا یکرد وبطلان او یردی فی حدیث عمرو بن العاص حین قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ابوہا قلت یا رسول اللہ فای علی فالتفت الی اصحابہ فقال ان ہذا یسالنی عن النفس
وہذا زیادت باطلہ است در روایت ہیچ یکی از ثقات یافت نشدہ واگر این زیادت ثابت باشد عمرو
را ہم عجبا کسی بود کہ خود با مرتضی مقاتلہ کند وخود او در نفس آنحضرت اعتقاد نماید این تناقض

Marfat.com

Marfat.com

مقصود ثانوی اشارہ است بانکہ اول خلافت صدیق خواہد بود و ثانیا خلافت فاروق و در خلافت
مرتضی اختلافی واقع خواہد شد و تفرقی بظہور خواہد پیوست و در لفظ یا خذ بکم الطریق المستقیم دلالۃ اکم
فاعلین فہمیدہ میشود نوعی از تکلیف و تشدید کہ خلاف طبع ایشان باشد و از غیب چون بر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم صورت حادثہ بعینہا فایض شد شبہ کہ اکثر ناس را در خلافت او واقع خواہد شد پس
فائض گردید پس بدفع آن شبہ اہتمام فرمود اگر چیزہا بخاطر شما مشکل شود انیقدر در حق مرتضے
از من یاد گیرید کہ وی ہادی مہدی است و بصراط مستقیم میخواند پس با نیمقدمات ماخوذہ از من
دفع آن شبہات نمائید و در باب شخین این شبہ بخاطر نخواہد افتاد تا بمزید اہتمام دفع شبہ میباید کرد
تنبیہ نبود ضعیف میگوید درین حدیث باعتبار فن حدیث اشکالی عظیم واقع است و آن آنست
کہ این حدیث را بروایت ابی اسحق سبیعی عن زید بن سبیع عن علی اخراج کردہ حدثنا عبد اللہ بن ابی
شنا اسود بن عامر شنا عبد الحمید بن ابی جعفر یعنی الفراء عن اسرائیل عن ابی اسحق عن زید بن سبیع
عن علی قال قیل یا رسول اللہ من نؤمر بعدک قال ان تؤمروا ابا بکر تجدوہ امینا زاہدا فی الدنیا راغبا فی
الآخرۃ وان تؤمروا عمر تجدوہ قویا امینا لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم وان تؤمروا علیا ولا اراکم فاعلین تجدوہ
ہادیا مہدیا یاخذ بکم الطریق المستقیم و در تمام مسند علی بجز این یک طریق و در یک جا این حدیث را باسناد
مذکور نیست و حاکم آنرا از طریق فضیل بن مرزوق عن ابی اسحق روایت کردہ است و در اسناد او ضعفی ہست
عن فضیل بن مرزوق الرواسی ثنا ابو اسحق عن زید بن سبیع عن علی قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ان تولوا ابا بکر تجدوہ زاہدا فی الدنیا راغبا فی الآخرۃ وان تولوا عمر تجدوہ قویا امینا لا تاخذہ فی اللہ
لومۃ لائم وان تولوا علیا تجدوہ ہادیا مہدیا یسلک بکم الطریق اخرجہ الحاکم باز جمعی کہ اوثق و احفظ اند مثل
سفیان ثوری اسناد این حدیث عن ابی اسحق عن زید بن سبیع عن حذیفہ ذکر کردہ اند عن سفیان ثوری
عن ابی اسحق عن زید بن سبیع عن حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولیتموہا ابا بکر فزاہد
فی الدنیا راغب فی الآخرۃ وفی جسمہ ضعف وان ولیتموہا عمر فقوی امین لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم
وان ولیتموہا علیا فہاد مہتد یقیمکم علی صراط مستقیم اخرجہ الحاکم و چون این اختلاف واقع شد رجوع

Marfat.com

دیم بجمعی دیگر که این حدیث را روایت کرده اند منهم شریک بن عبد الله عن عثمان بن عمر عن شقیق بن سلمة
ن حذیفة قال قالوا یا رسول الله صلی الله علیه وسلم لو استخلفت علینا قال ان استخلف علیکم خلیفة فعصوه
نزل العذاب قالوا لو استخلفت علینا علیاً قال انکم لا تفعلوا او ان تفعلوها تجدوه هادیا مهدیا یسلک بکم
طریق المستقیم اخرجه الحاکم پس ظاهر شد که ذکر علی درین اسناد توهم است باز بعض طرق حدیث
ذیفه دلالت میکند بر خلاف مدعای این مستشکل زیرا که روایت شقیق بن سلمه دلالت میکند بر صر
خلافت از مرتضی باز باید دانست که مقصود ازین حدیث آن نیست که خلافت اولا شایع باشد
درین سه اکابر بلکه بیان اصل استحقاق خلافت و این چنان است که نزد یکی از تحری امور متعارضه
را ذکر کرده اند و بآخر یکی امری مقرر نمایند و آنرا ترجیح دهند حالا کار بآن امور متعارضه نماند همان مقرر
مرجح لازم شد کقوله تعالی یسألونک عن الخمر والمیسر قل فیهما اثم کبیر ومنافع للناس واثمهما اکبر من
نفعهما و از انجمله حدیثی است از مسند مرتضی بروایت ترمذی اللهم ادر الحق معه حیث دار و ترمذی در
جامع خود میگوید غریب وجه استشکال آنست که این حدیث دلالت میکند بر معصوم بودن مرتضی
از خطا و معصوم احق بالخلافت است و بحقیقت حق دو قسم است قسمی است که همیشه بر مرکز خود
ثابت میباشد و دور نمیکند بدوران کسی و آن حق متعین عند الله است و قسمی هست که دوران
میکند با مجتهدین و با اولة ایشان مثلا در استقبال قبله حق متعین عند الله همان جهت است که
در خارج کعبه انجا واقع است و حق دایر جهاتی است که اهل تحری با قصی همم خود آنرا اعتقاد کردند
همین است وجه جمع در اختلاف مسئله المجتهدون المختلفون مصیبون کلهم او المصیب واحد و سائرهم
معذورون بالجمله آنحضرت صلی الله علیه وسلم دانستند که حضرت مرتضی را هنگامه ها پیش خواهد آمد
و نشیب و فراز بسیار خواهد رفت پس دعا کردند که همیشه بر وفق اجتهاد کار کند و بدون اجتهاد خطا
در کاری نه نماید و از انجمله حدیث وان ناسا اعرفهم یذادون عن حوضی فاقول اصحابی اصحابی فیقال
انک لا تدری ما احدثوا بعدک الحدیث و وجه استشکال آنست که این حدیث دلالت میکند بر آنکه
جماعه کثیر از اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلاف راه نوا هند رفت پس اعتماد بر اجماع و اتفاق

Marfat.com

اکثرین نماند و بحقیقت ثابت شده است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرموده است در خطبه حجۃ الوداع ولا ترجعوا بعدی کفارا یضرب بعضکم رقاب بعض در اینجا معلوم شد که از همین گنجینه جمعی که اطلاع بر قتال مسلمین نشده اند ازین الوان پاک است باز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گنجینه دیگر را از اصحاب را بشارت به بهشت داده اند فرموده که عاقبت الیشان بخیر بود و در حوض آنحضرت باشند بر حوض و در بهشت و اینجا معلوم شد که از همین عزیزان ازین الوان پاک است باز خدا تعالی فرموده یا ایها الذین آمنوا من یرتد منکم عن دینه فسوف یاتی اللہ بقوم یحبهم و یحبونه الآیه و اینجا متحقق شد که در مقابله این مرتدین محبین و محبوبین خواهند بود استاد این معانی در زمان حضرت صدیق متحقق شد چه بلا ظلم است که در حق مبشرین به بهشت باسماء الیشان باعیانها یا بصفاتی که در الیشان مشتمل بعمل اللہ اطلاع علی اهل بدر الخ میشود این گمان بخاطر شخصی بگذرد و کفی بذلک ولیا علی جهله از انجمله حدیث لا یزال هذا الدین ظاهرا الی ان یبعث اللہ اثنی عشر خلیفة کلهم من قریش و وجه اشکال است که این حدیث ناظر است بذهب اثنا عشریه که اثبات ائمه اثنا عشر کرده اند و بحقیقت کلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمنزله تفسیر آیات سابقه اوست و مفسر بعض است از حدیث عبد الرحمن بن مسعود تا بتسع او بضع و ثلثین سنة او ست و ثلثین سنة قال هلکوا فسبیل من قد هلک و ان بقیهم لهم و فیهم بقیهم صحابی بوده اند و مراد حدیث غلط ها واقع شده و ما انچه ازین حدیث بطریق تحقیق فهمیده ایم بگوئیم ابتدا این مدت از وقت شروع جهاد است در سنه ثانیه از هجرت و معنی فان هلکوا شکما و تردید نیست بلکه بیان است که وقائع عظیمه واقع خواهد شد و چون بحسب ظاهر نظر بتقدیر این چنان دانسته شود که امر اسلام مضمحل گردد و شوکت اسلام و انتظام مجاهدین نماند باز خدا تعالی تقدیری بروی کار آرد که امر خلافت و اسلام باز منتظم شود و این انتظام هفتاد سال باقی ماند و واقع شد انچه آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم خبر داده اند که در سنه خمس و ثلثین از وقت جهاد حادثه قتل ذی النورین و تفرق مسلمین پیش آمد و در سنه ست و ثلثین بیشتر و قوع حمل و صفین و زیادت حوادث چون تقاتل در میان مسلمان پیدا شد و جهاد کفار موقوف ماند بحسب ظاهر نظر بتقدیر این چنان

Marfat.com

دانسته شد که اسلام مضمحل گشت اما باز خدا تعالی خلافت را منتظم ساخت و جهاد را رواج داد تا وقت ظهور بنی
عباس و تلاشی دولت بنی امیه درین وقت باز بحسب قراین فهمیده شد که اسلام برهم خورد باز
خدا تعالی رواجی داد تا آنکه حادثه چنگیزیه پیش آمد و اشاره بهمین حادثه است در حدیث سعد بن
ابی وقاص عن النبی صلی الله علیه وسلم قال انی لارجو ان لا یعجز امتی عند ربی ان یوخرها نصف یوم
فقیل لسعد وکم نصف یوم قال خمسمائة سنة رواه احمد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم تارة از خلافت
نبوت خبر دادند و آنرا مخصوص ساختند بسی سال و خلافتی که بعد از ایشان باشد او را بملک عضوض
تعبیر فرمود و تارة از خلافت نبوت و خلافتی که متصل آن آید هر دو معا و آنرا بدوازده خلیفه تعبیر
فرمود و تارة از هر سه معا و آنرا بخمسمائة سنة تعبیر نمود و اما آنچه این مستشکل فهم کرده است اصلا راست
نمی آید بچند وجه یکی آنکه اینجا خلافت مذکور است نه امامت و بالاتفاق بین الفریقین اکثر این دوازده
کس خلیفه نبودند دوم آنکه نسبت ایشان بقریش دلالت میکند بر آنکه همه از بنی هاشم نیستند زیرا که
عادت آنست که چون جمعی کاری کنند و آنهمه از یک بطن باشند نام همان بطن میگیرند و چون از
بطون شتی جمع باشند نام قبیله فوقانی که همه را جامع باشد میگیرند سوم آنکه قائلین بائمه اثنی عشر
قائل نیستند بظهور دین بلکه میگویند از ابتداء وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم دین مختفی شد ائمه
تقیه میکردند و اظهار آن نمیتوانستند چنانکه حضرت مرتضی نیز بر اظهار مشرب خود قادر نشد چهارم
آنکه قضیه حرف الی آنست که چون دولت این اثنا عشر منقضی شود فترتی رو دهد و ایشان قائل
اند بآنکه چون ائمه اثنا عشر تمام شوند حضرت عیسی ظهور فرمایند و دین بکمال خود برسد پس درین صورت
غایت و مغیا راست نمی آید پس تحقیق درین مسئله آنست که چهار خلیفه راشد و بعد از ایشان معاویه
و عبد الملک و چهار پسر او و عمر بن عبد العزیز و ولید بن یزید بن عبد الملک را اعتبار کنند و
مالک منقول است که عبد الله بن الزبیر احق است بآنکه خلافت او را باشد بنسبت [illegible]
او و بنده ضعیف درینجا اشکال دارد و آن آنست که حضرت فاروق و حضرت ذی النورین
ذکر کرده اند از آنحضرت صلی الله علیه وسلم چیزی که دال باشد بر آنکه تسلط ابن الزبیر و استحلال

Marfat.com

حرم بجہت او یکی از مصائب امت است اخرج حدیثہا احمد عن قیس بن ابی حازم قال جاء ابن الزبیر
الی عمر بن الخطاب یستاذنہ فی الغزو فقال عمر اجلس فی بیتک فقد غزوت مع رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال فرد ذلک علیہ فقال لہ عمر فی الثالثۃ او التی تلیہا اقعد فی بیتک والمدانی لاجد بطرف
المدنیۃ منک ومن اصحابک ان تخرجوا فتفسدوا علی اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الحاکم و
از لفظ بطرف المدنیۃ معلوم میشود کہ مراد ازین حدیث واقعہ جمل نیست بلکہ خروج او است برای
خلافت وحضرت مرتضی انیمعنی در قصہ جواب امام حسن رضی اللہ عنہ بآن اشارت نمود وام خلافت
بروی منتظم نشد ویزید بن معاویہ خود ازین میان ساقط است بجہت عدم استقرار او مدت
معتدبہا وسوء سیرت او واللہ اعلم **فصل** در اشتباہات متصوفہ زمان ما بر اقسام است جمعی از ایشان
بر استناد سلسلہ تصوف بحضرت مرتضی اعتماد نمودہ بتفضیل او قائل میشوند واصل منشا این
نسبہ شجرات طرق صوفیہ است کہ آنجا اتصال معروف کرخی بدو شیخ نقل میکنند بامام علی بن
موسی الرضا وبداود طائی واتصال حسن بصری بحضرت مرتضی ذکر میکنند یا ظنی دیگر کہ در نفوس
ایشان کامن است کہ این طریقہ وصول بحق است بخلاف شریعت کہ وصول است باوامر
حق پس حضرت مرتضی امام راہ وصول بحق باشد وواسطہ در میان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم وامت او وباین اعتبار وشیخین امام شریعت وواسطہ در میان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم وامت او وباین اعتبار پس حضرت مرتضی افضل باشد وجمعی از ایشان گویند کہ شریعت
اصلاح ظاہر است ومانند رسم کدخدائی است وملک داری فضیلت حقیقیہ فنا وبقا ومعرفت
ذات وصفات است وصاحب این فضیلت مرتضی است وکار شیخین بجز امامت رسوم اسلام
نبودہ است واصل این شبہ افسانہ ہا است کہ از اسماعیلیہ وقرامطہ ودہریہ اخذ نمودہ اند
وکلام بعض صوفیہ را بر نہجی فرود آوردند وجمعی ہستند کہ از ظاہر کلام شیخ محی الدین بن عربی
وانباع او تفضیل گونہ فہم کردہ اند ویکی را بدہ گرفتہ چیزہا بدماغ خود پختہ اند وجمعی ہستند
بہ بعض واقعات خود واسلاف خود تمسک نمودہ فضل کلی اثبات نمودہ اند وبحقیقت گواہی کسے

Marfat.com

ارباب تفضیل مسموع نیست تا منزله هر دو فهمیده باشند ؎ حفظت شیئا و غابت عنک اشیاء
ما میخواهیم که بکلام موجز مضمون تقریر هائے ایشانرا ذکر کنیم و بطریق بر انداختن انها مطلع سازیم
سوال اگر گوئی که علم دو نوع است علم بالله و علم باحکام الله و مطلوب در راه حق دو نوع است
وصول بذات حق و احکام اسباب معدهٔ وصول بحق و جلب ناس تدریجا بمرتبه وصول بحق و
مانند آن و نوع اول افضل است از نوع ثانی و واسطه درمیان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و امت
و در نوع اول حضرت مرتضی است بچند وجه یکی عالمان علم بالله و واصلان بذات حق سلاسل دارند
بعض از بعض آنرا اخذ کرده اند و همه این سلاسل متوجه اند بحضرت مرتضی چنانکه شجرات ایشان
بران دلالت میکند نه بشیخین زیرا که هیچ سلسله از سلاسل صوفیه بشیخین عاید نمیشود دوم آنکه از حضرت
مرتضی کلمات عجیبه از باب سلوک و معارف که دلالت میکند بر انتهای او درین باب روایت
کرده شده است و صوفیه آن کلمات را بمنزله امثال سائر در مصنفات خود ذکر کرده اند و کرامات
خارقه که صدور مثل آن بغیر تمکن تام در طریقه صوفیه میسر نشود نقل نموده اند سوم آنکه حضرت
مرتضی الزق بود بآنحضرت صلی الله علیه وسلم نسبا و مصاهرةً و صحبةً و ازکی بود در فهم و ارغب بود
در سلوک راه خدا تعالی و توجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم بجانب او بیشتر از همه بود و چون قابلیت
کلیه و کوشش او با توجه شیخ و صحبت دائمه او و با کمال منزلت شیخ و تمام تاثیر توجه او جمع شود میباید
که ارشاد و رشد بکمال خود برسد چهارم آنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند انا مدینة العلم و علی
بابها و ظاهر است که در علم ظاهر حضرت مرتضی با سائر صحابه همعنان بود پس معلوم شد که همان
علم باطن است که باو حواله کرده شده پنجم آنکه اولاد حضرت مرتضی در هر زمان مصدر فیض باطن
بوده اند و هر یکی از والد خود این راه را اخذ کرده است و الولد سر لابیه جواب قوله [illegible]
متوجه اند بمرتضی گوئیم اتصال سلاسل بحضرت مرتضی امری است مشهور [illegible]
تفتیش آنرا اصلی ظاهر نمی شود و مشهورات دو قسم اند مشهور عند جماهیر اهل نقل و مشهور نزدیک
طائفه دون طائفه و این از قسم اخیر است نزدیک طایفه صوفیه مشهور شده فقط و اصل این

Marfat.com

نقل ضعیف است یا باطل که از تلقی کردند متاخران بقبول و هر مشهوری که چنین باشد از اعتماد
نیست مثل نماز لیلة الرغائب لیلة النصف من شعبان و نماز ایام اسبوع الی غیر ذلک بلکه متاخرین
هر طایفه را از فرق ناس مشهورات مسلمه است در میان ایشان و باصلی صحیح رجوع نمیکنند کما لا یخفی
و دلیل بر اینمعنی آنست که قائلان باین سلاسل متفق اند بر آنکه مبنای آن اتصال حسن بصری
است بحضرت مرتضی و اگر اتصال حسن بصری به مرتضی متحقق می بود او را صحبت معتد بها با مرتضی
متحقق می بود و خود چنین صحبت منتفی است پس اتصال او منتفی است اما ملازمت در صحبت
و اتصال پس از انجهت است که مدار اتصال خرقه است یا تلقین یا بیعت یا صحبت مستمره خرقه
در عصر اول نبود قال الحافظ المحدث المتقن ابن وجیه و ابن الصلاح و شیخ الاسلام خاتمة
المحدثین ابن حجر العلامة العسقلانی انه باطل و قال ابن حجر لم یصح فیه شئی من الاخبار فی
خبر صحیح و لا ضعیف و لا طریق من الطرق عن رسول الله صلی الله علیه وسلم و ما نقله بعضهم ان
النبی صلی الله علیه وسلم البسها علیا و ان علیا البسها الحسن البصری لا اصل له و شیخ الشیوخ
شهاب الدین السهروردی گفته که الباس خرقه از جنید ثابت شده و از جنید سوای صحبت
چیزی بثبوت نه پیوسته و تلقین محض ذکر لا الٰه الا الله است پس شیخ هر شخص پدر او باشد
که او را اول بار این کلمه تلقین کرده یا قدری کثیر از آداب و اذکار و اشارات و این مستلزم
صحبت است و ندرت را در عادت قاضیه است بانکه اگر حسن بصری اذکار و آداب از حضرت
مرتضی گرفته بودی آنرا روایت میکرد و با چیزها که از باب قضا و فقه بواسطه باعتنا تمام
از حضرت مرتضی نقل کرده است چرا این باب را روایت نکند و حفاظ حدیث چرا نقل آن از وی
نکنند [illegible] باید که سلاسل بیشتین اکثر باشد از سلاسل مرتضی و مرتضی را
[illegible] باشد بیشتین پس بیشتین افضل باشد و اگر شرط دیگر کرد میکند باید دید آن شرط چیست
و وجود آن در حسن بصری یافته میشود یا نه و اگر صحبت مستمره را اعتبار کنیم آن منتفی است نقلا و
عقلا اما نقلا پس ازان جهت که هر حدیثی که عن الحسن عن علی باشد پیش بخاری و مسلم و ترمذی

Marfat.com

ابوداود وغیرہم متصل نیست واکثر روایات حسن بصری از مرتضی بواسطه عن الحسن عن قیس ابن عباد عن علی ہرچند زمانه مساعد صحبت در روایت ابوداود ومطالعه نقلیه وقوع را ذکر می باید کرد واسناد را وجمعی که معاصرت پیش گرفته آنرا صحیح آن کنند نزد یک محققین اہل حدیث ثابت نشده قال الترمذی فی باب الحدود ولا اعرف للحسن سماعا من علی واخرج مسلم فی مقدمة صحیحه عن قتادة انه قال والله ما حدثنا الحسن عن جندب قط مشافهة وفی جامع الاصول ولد الحسن بقیا من خلافة عمر بن الخطاب بالمدینة وقدم البصرة بعد مقتل عثمان وقیل انه لقی علیا بالمدینة وابا الدرداء بالبصرة فان رویته ایاه لم یصح لانه کان فی وادی القری متوجها نحو البصرة حین قدم علی ابن ابیطالب البصرة وقیل لقی طلحة وعائشة ولم یصح له منهما سماع وانا عقلا باستقراء کامل معلوم شده که هر صوفی که با شیخ کامل صحبت داشته است شمهٔ بسیار از کار وادا ب واحوال وکرامات واشارات او ذکر نموده الا سید حسن بصری که فقیه ومحدث وذکر بود چرا چیز ها روایت نکند لاسیما در چیز ها بسیار محتاج شده تا نگوئی امیر وقضایای او بواسطه نقل کند پس محال است که صحبت مستمره حضرت مرتضی دریافته باشد وروایت اکثار روایت نکند این باب را باز صحبت حسن بصری مرتبه از یاحمی ارفع فضلای صحابه ثابت شده مانند انس بن مالک ومعقل بن یسار وعبدالله بن مغفل وسمره وغیرایشان واز ایشان شریعت را روایت کرده است فی الاستیعاب ابن عساکر عن عبدالصمد بن معقل الحسن قال الحسن قال عبدالصمد بن معقل احد العشرة الذین بشرهم رسول الله صلعم بالجنة فان رویته ایاهم اصحابه باز اداب طریقت ومعرفت وعوامل نقش ودنیا وسبیل تلقی ازان وتولیه اوقات بر عبادات وماند آن نقل کرده از انچه تلمیذان صوفیه از شیخ خود نقل میکنند باثر تاثیر صحبت ایشان در خود ومنت آن تاثیر بر خود تقریر نموده پس نسبت حسن باین [illegible] از نسبت او بحضرت مرتضی واگر صاحب شبه خود کند وگوید که این همه علوم [illegible] که نسبت آن بسائر صحابه اثبات کردی وقرینه بر نفی آن از حضرت مرتضی اقامت نمودی ودرانجا اثر پذیرفتن دل تلمیذ هست از دل شیخ گوئیم که در یک لمحه باشد وگوئیم که بغیر تعلم علم سلوک

Marfat.com

باشد واگر تسلیم کنم که حسن بصری راهزاران شیوخ باشند اما شیخ حقیقی او همان است که دل او نسبت
الهی ازدل آن شخص گرفته است گوئم که تصریح حسن بصری باینکه مرا فلان معنی از صحبت حضرت
مرتضی حاصل شد منقول نیست تا بروی اعتماد کنیم و نه این را دلیلی هست قطعی که آن را ناظر تقریر
کند نه ازطرف نافی و نه ازطرف مثبت باقی ماند امارات ظنیه که بحسب استقرار امارة میتواند شد که
دارد گیر ناظران همه درامارات واقع است و شبه نیست در آنکه باستقرار معلوم شد که اثر پذیرفتن
دل تلمیذ از دل شیخ صحبت مستمره می طلبد خود این صاحب شبه کدام صوفی را می شناسد از صوفیان
مشهور که با شیخ خود مدتها صحبت نداشته باشد و علم سلوک نه اندوخته و کرامات و اشارات روایت
نکرده است اینجا سخن درامارات است امکان عقلی نادر الوقوع را اینجا ذکر کردن نامناسب است
لاسیما بحسب عادة متقدمین که آنجا اثر دل در ضمن مرقعات و تذکیر و عبادات و اذکار و غیر آن
میبود لهذا اثر دل را علیحده تحدید نکرده اند و دران زمان غالبا اثر دل بتدریج و بدفعات در ضمن
صحتها و موعظتها ظاهر میشد پس بسیار است که باعتبار نسبت قلبی قطع نظر از علم سلوک و علم اذکار
شخص را شیوخ متعدد باشند بلکه در اکثر صور نسبت تشخصی با کسی که صحبت با و بیشتر بود احق باشد
از نسبت او بکسی که اکمل بود لیکن بجز یک لمحه صحبت او ادراک نکرد و اگر صاحب شبه عود کند و گوید
که امارة این اثر باطن تصریحات اصحاب طرق است بآنکه این طریقه ناشی شده است عن الحسن
البصری عن امیر المومنین علی زیرا که این اکابر اعرف اند باین اثر باطن اعبد از هر و اورع بودند
از آنکه دروغ گویند یا بغیر حق تحقیق بچیزی تصریح کنند پس هر شخصی که آخذ طریقه ایشان باشد و
معتقد کمال ایشان لازم است تصدیق مقاله ایشان گوئم شبه نیست در کمال معرفت ایشان
باثر باطن و عبادت و ورع ایشان و صدق ایشان لیکن در انچه موقوف بر روایت باشد
تصحیح روایت می باید کرد و اخذ طریقه از ایشان و منت پذیر شدن از ایشان مانع تفتیش روایت
و بحث در ضعف و صحت مرویات ایشان نمی شود نمی بینی که شیخ ابو طالب مکی استاد صوفیه است
و همه صوفیه از و مستمد اند احیاء و غیره و عوارف همه از کلام وی برآمده معهذا مرویات او را در

Marfat.com

محک اعیار می باید آورد بلکہ اکثر مرویات او در مرتبہ نقد نمی نشیند فنی کہ وی دران متقدم بعد فنی دیگر
است و در فن مرویات با دیگران ہمعنان است تا شافعی گفتہ است کہ حق مالک بر من کبیر است و حق
حق اکبر است از حق مالک و ہمچنین شدہ آمدہ است کہ در تفتیش مسائل با اکابر خود مناظرہ میکنند
باز شجرات متقدمین را مخالف یافتہ ایم قال فی النفحات عبد الواحد عن کمیل بن زیاد عن علی
باز متقدم تران را از ایشان کلام معتد بہ درین باب نیافتہ ایم بلکہ بعض تصریحات و تلویحات
ایشان نبو عد میگردی یابیم کہ انہمہ سبب توقف در قبول انیمعنی واقع شدہ تنبیہ باید دانست کہ
رسوم صوفیہ و رسم تصوف در زمان صحابہ و تابعین نبود ترک اکساب و لباس مرقع و ترک نکاح
و نشستن در خانقاہات دران زمان عادت نداشتند و اشارات توحید و رموز اضمحلال ہمہ اشیاء
در وجود واحد از ایشان منقول نشد انچہ ازان قرون منقول شدہ است توزیع اوقات بر عبادات
و احوالی کہ از تہذیب لطیفہ عقل و قلب و نفس خیزد و این مقدمہ کالبدیہی است نزدیک تتبع
آثار سلف کہ بروایۃ صحیحہ در کتب معتبرہ مروی شدہ است ظن اہل زمان آنست کہ من بین آن
قرون از حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ تعالی وجہہ و حضرت حسنین خاصۃ امثال این امور
منقول است و این ظن محل نظر است زیرا کہ کتب معتبرہ اہل سنت را متتبع کردیم ہیچ جا کلمہ ازین باب
دیدہ نشد و از حضرت حسنین و امام زین العابدین خود روایت بسیار کم آمدہ است و اگر کلمات
زہدیہ و وعظیہ این بزرگواران شمریم آن از قبیل لطائف بارزہ خواہد بود و سائر صحابہ و تابعین
نیز دران مشارک اند کما لایخفی و اگر ظہور کرامات و خرق عادات را امتیاز کنیم آن نیز دران طبقہ
قلیل الوقوع است و غیر مخصوص بحضرت امیر و فرزندان ایشان و اتصال حسن بصری بحضرت
علی کرم اللہ وجہہ نیز محل بحث است زیرا کہ تجاری و مسلم و ترمذی و ابو داؤد کہ محک علوم
نقل اند اثبات نکردہ اند بلکہ جزم کردہ اند بعدم آن پس انتساب صوفیہ بطبقہ تابعین و اصحاب
در تہذیب لطائف بارزہ و احوالی کہ ازان خیزد و اسبابی کہ بان کسب کردہ شود خواہد بود نہ باعتبار
رسوم تصوف و نہ باعتبار علوم اشارات و در اتصال بر محض معاصرت اکتفا کردن امری است

Marfat.com

کہ سلامت ذہن ازان ابا میکند بلکہ لابد است از طول صحبت و کثرۃ ملازمت و حمل علوم خصوصا
علم تہذیب نفس چون این تمہیدات واضح شد پس لازم آمد کہ رفع سلاسل صوفیہ از جہات متعددہ
تقریر کنم مثلا گوییم کہ ابراہیم بن ادہم و فضیل عیاض با سفیان ثوری صحبت داشتہ اند و تہذیب
نفس حاصل کردہ و سفیان ثوری از اعمش و اعمش از یاران عبد اللہ بن مسعود بواسطہ و بیواسطہ
و این مقالا اصدق و احق باشد از قول ایشان کہ فضیل اخذ کردہ است این فن را از عبد الواحد
بن زید و وی از حسن و وی از حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ زیرا کہ در کتب حدیث و طبقات
صوفیہ انتساب فضیل بسفیان اظہر است از انتساب او وی بعبد الواحد و اتصال حسن بصری
بحضرت امیر مدخول است و ثقات متبع تابعین کہ در مدینہ مشورہ بود ند در دین مرتبہ البتہ اجل اند
پس بشمردن سلاسل ایشان و اکتفا کردن بر سلاسل جمعی از اہل عراق و خراسان نوعی رجوع شد
و اصل این غلط چنان مشہور شدہ کہ بعض تصریحات ابو طالب مکی بودہ است و چون کتاب
او [illegible] اصل تصوف است این مسلک از مشہورات اتباع ایشان شد و شیخ ابو طالب اگرچہ در بین
طرق صوفیہ معتمد است در علم حدیث قابلیت بسیار دارد و در روایت اتساع و تجرد وی ظاہر نیست
مایہ حیرت است سلاسل سخن گردیدہ در بین بابا پنج [illegible] این فقیر مقرر میدارد کہ ہر چند بعض
اہل مصر کہ بہ شہورات قوم الفت دارند گران باشد فان الحق احق ان یتبع سلسلہ تہذیب نفس
و اہل مدینہ مرتقی است بائمہ تبع تابعین و اعظم ایشان امام مالک است و وی شیوخ بسیار دارد
و اکثر انتفاع از نافع است عن ابن عمر و ابن عمر با وجود ادراک شرف صحبت و تربیت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم با والد خود نیز صحبت داشتہ و سلسلہ اہل مکہ مرتقی با صحاب ابن عباس و سلسلہ اہل
کوفہ مانند داود طائی مرتقی است بائمہ تبع تابعین و اعظم ایشان سفیان ثوری عن الاعمش عن
اصحاب عبد اللہ بن مسعود و سلسلہ اہل بصرہ مرتقی است بحسن بصری و ابن سیرین و سلسلہ اہل شام
بابو درداء و سلسلہ اہل یمن بطاؤس یمنی عن ابن عباس، واللہ اعلم و فی الاستیعاب ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم قال رضیت لامتی ما رضی لہا ابن ام عبد و علی قراءۃ نحطت لامتی ما سخط لہا ابن

Marfat.com

عبد وقال من احب ان یقرأ القرآن غضا کما انزل فلیقرأه علی قراءة ابن ام عبد وقال حذیفة لقد علم
تازه که متغیر نشده باشد
المحققون من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم ان عبد الله کان اقربهم وسیلة واعلمهم بکتاب الله
وقال ما اعلم احدا اقرب سمتا ولا هدیا ودلا من رسول الله صلی الله علیه وسلم من ابن ام عبد وعبد الله
ابن مسعود با وجود ادراک صحبت شریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حضرت فاروق اثر پذیر صحبت
شده وفی الاستیعاب قال عبد الله بن مسعود لمجلس کنت اجلسه من عمر اوثق فی نفسی من عمل سنة
وکلمات زهدیه که دلالت بر عوامل نفس و دنیا میکند از اصحاب عبد الله بن مسعود بسیار منقول است
واتصال بصحبت مستمره یکی را با دیگری ثابت بالقطع والکلام فی بیان هذا یطول واگر صاحب شبه
عود کند وگوید که شیخ جلال الدین سیوطی ترجیح اثبات اتصال حسن از حیثیت خرقه و تلقین مینماید
ومیگوید که مثبت مقدم است بر نافی وحسن دو سال از خلافت حضرت فاروق مانده بود که متولد شد
ودر مدینه در خانه ام سلمه نشو ونما یافت وحضرت مرتضی در مدینه بود ولا اقل در مسجد در جمعه وجماعات می
دیده است ودر خانه ام سلمه ملاقات میکرده است وخبری می آید قال الحسن کلمنی سمعتنی فیه قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم فهو عن علی غیر انی فی زمان لا استطیع ان اذکر علیا ودر مسند ابی یعلی آمده است قال
الحسن سمعت علیا یقول قال رسول الله صلی الله علیه وسلم مثل امتی مثل المطر الحدیث **قوله**
شیخ جلال الدین سیوطی الخ گویم حافظ تران وکلان تران از سیوطی نفی آنکرده اند مثل سخاوی و
عسقلانی وابن صلاح **قوله** مثبت مقدم است بر نافی گویم آری مثبت مقدم است بر نافی لیکن
کسی که متمسک باستصحاب وظاهر حال باشد در حکم نافی است هر چند مثبت بود وهر که زیاده علم
اثبات کند مثبت است هر چند نافی بود هکذا ثبت فی علم الاصول پس کسیکه بمعاصرة اثبات اتصال
میکند در حکم نافی است وکسیکه با وجود معاصرت نفی اتصال مینماید یا وی زیاده علمی است در حکم
مثبت است **قوله** دو سال باقیمانده گویم مدار این مقال امکان تلقین ولبس خرقه است عقلا
ودر مباحث منقول امکان مبحوث عنه نیست **قوله** فهو عن علی صادق است بانکه از علی
باشد لیکن بواسطه کما هو مذکور فی کثیر من احادیث مسند احمد تفصیل این اجمال آنکه حسن کثیر

Marfat.com

الارسال است عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم وعن اصحابہ وارد میشود در کتب حدیثیہ الحسن عن عمر الحسن
عن علی الحسن قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قسم اخیر را میگوید کہ پیش من از سند حضرت
مرتضی پیدا شد و آن را ارسال میکنم بجہت خوف حجاج قولہ قال الحسن سمعت علیا اگر صحیح باشد
باین قدر صحبت معتد بہا ثابت نمیشود و سخن ما در صحبت معتد بہا ست بلکہ اگر بنظر انصاف تامل
کنیم اصل خرقہ و تلقین را طرق بسیار تقریر میتوانم کرد و خرقہ و تلقین بہیئۃ معتادہ بجہۃ دخول
در طریق تصوف ثابت نمیشود و چنانکہ سلسلہ بحقیقت رفع بان تا صحابہ بصفتی کہ تا مجتہدین
مرفوع میشود متصور نیست زیرا کہ بسیار چیزہا است کہ مجتہد بقیاس خود گفتہ است و بسیار خبرہا است
کہ قضاد احادیث مختلفہ و اقوال متعارضہ بمقتضای رای خود کردہ است بلکہ مدار رفع اخذ مواد
فقہ است باستمداد در قوت استنباط و فہم قوانین آن ہمچنان رفع سلسلہ تصوف بآن نیست کہ
مریدان بشیوخ خود میکنند متصور نیست بلکہ مدار رفع اخذ اعمال و اذکار است و معرفت طریق تہذیب
نفس و اجتناب از رذائل آن با قوۃ خلوص از اشباح عبادات بارواح آن و مداومت بر حفظ
کیفیت باطن و مانند آن بسبب صحبت مستمرہ کاملی و حسن تربیت او و انیمعنی را امارات و مظنات
است کہ بغالب ظن بر تحقیق آن دلالت میکند و چون تتبع آن امارات میکنم سلسلہائے بسیار ظاہر میشود
و این جنس کہ احسان و تنویر باطن است مخصوص نیست باہل عراق و خراسان بلکہ در ہر شہری
از شہرہای اسلام جماعہ بودند متمیز درین معانی و اکثر ایشان مذکور اند در حلیۃ الصالحین و در عوارف
شیخ الشیوخ اشارۃ باین نکتہ میفرماید باقی ماند آنکہ جمعی در عراق از اہل این معنی باسم صوفی
مسمی شدند ظاہر ایشان ترک اکساب و صوف پوشی و تعمق در عبادات بود و اصل این چیزہا
در حرور یہ موجود بود نہ در صحابہ و چون حضرت مرتضی حروریہ را برانداخت و مصداق حدیث
یا علی تقاتل علی تاویل القرآن کما قاتلت علی تنزیلہ بظہور رسید باین سبب احوال ظاہرہ
حروریہ متحول شد بظاہر صوفیہ و اسم صوفی از قبیل تسمیہ بعلامت و زی ظاہر است پس در
ظواہر این سلسلہ کہ از عراق بر آمد حضرت مرتضی را نسبتی واقع شد و ایضا مرتضی خاتم الخلفاء

Marfat.com

اکمل کسی بود که در عراق در آمد و اہل عراق از وی استفاده نمودند و جمعی که عبد الله بن مسعود را دریافته بودند علم ظاہر و باطن خود را بر حضرت مرتضی درست کردند و جمعیکه نه دریافتند بالاے منت پذیر صحبت حضرت مرتضی شدند و بجہة اختیار قرب اسناد و علو آن ہمین اسناد را در معرض بیان آوردند باین دو وجہ متاخرین میل کردند بان سلسله و اگر باعتبار این دو وجه اختیار این سلسله کرده اند تقریب دلیل بانتاج نتیجه راست نمی آید زیرا که موجب افضلیة نمیشود و مختار پیش بنده ضعیف درین مسئله وجہی دیگر است و آن ان است که در علوم وجدانیه ظاہر شده است که نسبت باطنیه صوفیه به نسبت باطنیه حضرت مرتضی اشبه است و ما شرح اینمعنی در محل مناسب او خواہم کرد پس نفوس صوفیه متنبہ شدند باین مناسبت و قلوب ایشان بآن مشرب شدند ازینجا انتساب صوفیه بحضرت مرتضی واقع شد از راه حسن بصری باشد یا کمیل یا دیگری چون اینہمه درست شد ادنی شاہدی که در اتصال حسن بحضرت مرتضی بایشان رسید در دل ایشان تاثیر عظیم نمود و سبب اتفاق متاخران گشت ہذا ما عندے والله اعلم بحقیقة الحال و ما ذکر خواہیم کرد که این فضل کلی نمی باشد زیرا که امری است که اہل وجدان بان متفرد اند اصطلاح جمہور اہل شرع را بآن فرود آوردن وجہی ندارد و بعد اللتیا و اللتی اگر صاحب شبه قول کثیری صوفیه را در اثبات اتصال اتباع کرده است می باید که قول ایشان را در تفضیل شیخین نیز اتباع کند زیرا که ایشان اعرف بودند باین اتصال و آنچه این اتصال تقاضا می کند از تفضیل و غیر آن و اعظم این جماعه شیخ ابو طالب مکی است خواجه محمد پارسا قدس الله سره در رساله قدسیه ذکر فرموده اہل تحقیق بر آنند که امیر المومنین علی کرم الله وجہه بعد از حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم از ان خلفای رسول علیه السلام که بر امیر المومنین علی کرم الله وجہه مقدم بودند ہم به نسبت باطن تربیت یافته اند و شیخ الطریقه شیخ ابو طالب مکی قدس الله سره در کتاب قوت القلوب فرموده است که قطب الزمان در ہر عصری الی یوم القیمة در مرتبه و مقام نائب مناب ابو بکر صدیق است رضی الله عنه و آن سه دیگر از اوتاد که فرود تر از قطب اند در ہر زمانے نائب مناب آن خلیفه دیگر اند امیر المومنین عمر و عثمان و علی رضی الله عنہم اجمعین و بر مثل یقین و صفت و حالت

Marfat.com

ایشان اند وآن شش دیگر از صدیقان که صفت ایشان اینست که بهم یقوم الارض وبهم یدفع البلا عن اهلها وبهم یرزقون وبهم یمطرون در هر زمانے نائب مناب این شش دیگر اند از عشر مبشره رضوان الله علیهم اجمعین انتهی وبعد از ابو طالب مکی شیخ عبد الله انصاری وامام ابو القاسم قشیری وامام غزالی وحضرت غوث محی الدین عبد القادر وشیخ الشیوخ سهروردی ومشائخ کرد به وخواجگان ماوراء النهر وخواجگان نسویه وخواجگان چشتیه ومشائخ شاذلیه ومشائخ مدینه اند وجمیع این کبار را تصریحات است محفوظ در کتب ملفوظات ایشان که دلالت میکند بر تفضیل شیخین واز جهته شهرت آن تصریحات ما احتیاج سرد انهادیم این مقام ندادیم وهمچنین تصریحات متقدمین صوفیه ومتاخرین ایشان قبل از انکه رای قرامطه در ایشان داخل شود دالة بر تفضیل شیخین بسیار است وگویا نکته در آنجا آنست که ایشان دانستند که شریعت وطریقت اصل وظاهر وبین است ونسبت باطنی فرع اوست وخفی ومستور است فضل کلی را که اصطلاح صحابه وتابعین وجمهور مسلمین است بران معنی فرود آوردن وجهی ندارد وبالجمله کلام درین مسئله بتطویل انجامید وحاصل جواب آنست که در مسئله اتصال حسن بصری باحضرت مرتضی طرفه تحیرتی واقع است زیرا که حسن بصری جامع است در چهار کمال ومقتدای عالم است درین چهار کمال وسلاسل او محفوظ است در مرویه بحسب این چهار کمال یکی علم حدیث که اهل بصره واهل کوفه حدیث او بسیار نقل کرده اند مسندا ومرسلا مرفوعا وموقوفا علی الصحابة واتصال او بحسب این علم با عبد الله بن مغفل وجندب وانس متحقق است وهو روی الناس عن عبد الله بن مغفل وپیش محدثین متحقق است که بواسطه حدیث از حضرت مرتضی ندارد وبواسطه قیس بن عباد ومانند آن بسیار دارد در اعتبار فن حدیث درین مقدمه بحث کردن بر قاعده نیست دیگر علم فقه اهل بصره واهل کوفه شئی کثیر از فتاوای او وشئی کثیر از قضایای فاروق ومرتضی وغیر ایشان بواسطه او نقل کرده اند وبران اعتماد نموده وپیش ایشان نیز بسیاری تصریح واسطه نقل نموده وانچه عن الحسن عن علی مذکور شده محمول بر ارسال است سوم علم قرائة وپیش قرا انچه حسن بصری بغیر ذکر واسطه نقل کند از حضرت مرتضی

Marfat.com

محمول است بر ارسال کما جزم به شیخ القراء شمس الخزاری فی کتبه چهارم تذکیر و تصوف و تذکرین شی کثیر از حسن
نقل کرده اند و غالباً این فریق در ارسال و اتصال بحث ندارند و قدمائے صوفیه چندان تصریح ندارند به
اتصال و جمعی عن الحسن عن کمیل عن علی ذکر مینمایند و متاخران در شجرات اتصال تقریر مینمایند و در انقطاع
حسن شبهه قائم نمی شود اگر حسن ظن باین متاخران نمی بود و هیبت همین عزیزان است که در حیرت
می اندازد **قوله** از حضرت مرتضی کلمات عجیبه الخ گوئیم این کلمات نصاً دلالت میکنند بر مقاصد ایشان
یا اعتباراً اگر نصاً دلالت میکردند سه فرقه جمع کردند همت خود را بر روایت از حضرت مرتضی و همه این
فرق بتصریح این مقاصد قائل نیستند مگر زهد و عبادت و مانند آن که همه مسلم میدارند و مثل آنها
از سائر صحابه منقول است یکی اهل حدیث دیگر زیدیه سوم امامیه و اگر اعتباراً دلالت میکند آن خود
دلالت معتبره نیست و ممکن است که مثل این اعتبار در کلام اکثر صحابه تقریر کرده شود و اکثر کلماتی
که بر السنه این مردم شایع است مقلوب است و مجهول الاسانید **قوله** کرامات خارقه الخ گوئیم شیخ
شهاب الدین سهروردی تصریح کرده است که در زمان صحابه کرامات کم ظاهر میشد و آنچه از حضرت مرتضی
صحیح شده مثل آن از شیخین نیز صحیح شده بل اکثر **قوله** حضرت مرتضی الزق بود گوئیم این مظنه اخذ فیض
و تحقیق بکمال و تکمیل است و آن مسلم است نه مظنه افضلیت زیرا که اکثر صوفیه بهمین اسلوب گذشته
اند که غیر اقارب خلیفه ایشان بوده اند **قوله** انا مدینة العلم و علی بابها گوئیم این حدیث را نظائر است
خذوا ربع العلم عن هذه الحمیراء اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر رضیت لکم ما رضی ابن ام عبد و کمال
مرتضی در علوم دینیه و تقدم او بر بسیاری از صحابه در انسابات اشهر است از آنکه کسی انکار او بکند پس
حمل او بر اینمعنی که صاحب شبهه قصد کرده است متعین نیست **قوله** اولاد حضرت مرتضی الخ گوئیم که اگر
امام محمد باقر و امام جعفر صادق را اراده کرده است بغیر شبهه متصف بودند بصفات کمال از علم و
و عبادت و علماء صوفیه این معانی از ایشان روایة کرده اند و از دیگران نیز روایة کرده اند مثل
آن یا اکثر از آن اما اتصال سلسله ایشان در تصوف امری است که هر سه فرقه از عاملین روایة
اثبات آن نمی کنند صاحب کلینی عداوت امام جعفر صادق با فرقه متصوفه و مناظره و مشاحنه

Marfat.com

با یکدیگر نقل میکنند و زیده خود اعدای این فریق اند و اجماع سلف خود را بطلان آن نقل میکنند و
اگر غیر ایشان اند قدیماً و حدیثاً ازین جماعة نقولی که بآن تمیز حاصل شود از غیر ایشان اصلا یافته نمیشود
و نه کسی مدعی آنست بلکه شیخ الاسلام عبد الله انصاری که اعرف ایشان است باحوال مشائخ میگوید
هزار دو صد ولی میشناسم هیچ یک از ایشان علوی نیست الا دو کس سعد دن و ابراهیم او کما قال
و این هر دو غیر مشهور اند و نه با ایشان سلاسل صوفیه میرسد و اگر از متاخرین سخنی میگویند آنهم
از غیر ایشان خود طریقه گرفته اند و اتصال این جماعه بحضرت مرتضی بغیر واسطه حسن و مانند آن ثابت
نیست و بعد هذا کله شبه نیست در آنکه ظاهر حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم احکام شریعت بود
و طریقت خفی و مستور و اعتنا کلی آنحضرت صلی الله علیه وسلم جهاد او تعلیماً و ترویجاً ترغیباً و ترهیباً
احکام شریعت بود و اشارات ضمنی بجانب طریقت و اکثر آیات و احادیث بطریق تصریح و تفصیل
اثبات شریعت میکنند و بعضی بطریق ایما و اجمال اثبات طریقت مینمایند پس فضلی که متعلق باشد
باظهر و اصرح و بانچه اعتنا کلی بآن بود فضل کلی باشد و غیر آن هر چند انفس و اعلی و اغلی باشد
فضل جزئی است چنانکه در فن تدریس آنکه احفظ باشد امهات مسائل و فروع آن را و در قوة
استنباط و سرعة انتقال فی الجمله مناسبتی دارد افضل است از کسی که اقوی باشد در استنباط و اسرع با
در انتقال و در حفظ امهات مسائل و فروع آن فی الجمله شرکتی دارد با اصحاب فن و همچنین در فن جراحة
شخصی که سیوف و رماح بسیار میسازد و بلشکر مسلمین میرساند بهتر است از کسیکه کم میسازد اما انچنانکه
مرغوبه در تخاطیط مستحسنه را بکار میبرد همچنین در فن شاعران بسیار گو بهتر است از کسیکه ایهام و تجنیس
و دیگر صناعات بدیع خوب میداند اما بسیار کم میگوید سوال اگر گوئی که فضل کلی که بنیابت انبیا
علیهم السلام اتباع ایشان را حاصل میشود فنا و بقاست و معارف وحدة وجود و رویة الجلال
کثرة در وحدة و معرفت تنزلات و دوام شهود و تصفیه باطن که نتیج خوارق عادات بانواع باشد و
مانند آن است اما علم طهارة و صلوة و صوم و زکوة و حج پس رسوم ظاهر شریعت است که عوام را
بآن الزام میکنند تا مالا یدرک کله لا یترک کله بکار داشته باشند و علم نکاح و طلاق و عتاق و بیع و تجارة

Marfat.com

ومانند آن تدبیر منزل است که برای اصلاح منازل بآن امر کرده اند و زیاده از سوم کد خدائی نیست و جهاد و قضا و جراحات رسم سلطنت عادله هست و نحو و عربیت زبان دانی است و تجوید تشبیه است بعربیا در تلفظ پس اگر خط وارثان نبوة همین علوم باشد از علماء قشر ممتاز نشوند یکی گفته است علم رسمی سر بسر قیل است و قال نه از و کیفیتی حاصل نه حال طبع را فسردگی بخشد دائم مولوی باور ندارد این کلام دیگر گوید لا بجوز تا اجل است علم عشاق را نهایت نیست عشق را به حنیفه درس نگفت شافعی را در روایت نیست مالک از سر عشق بیخبر است حنبلی را در روایت نیست دیگری گوید حلاج بر سر دار این نکته خوش سر آید کز شافعی مپرسید امثال این مسائل و بما بکلام صوفیه چه شعر و چه نثر که دلالت میکند بر نکوهیدن این علوم و بیان شرف علم توحید و امام غزالی که سر آمد علماء اسلام است نیز این را بطریق اشارة سر میدهد و مولانا روم نیز در اشعار خود بآن ایما مینماید و حنیذ بهترین صحابه حضرت مرتضی باشد زیرا که سلاسل اولیاء الله همه بآن جناب راجع است و حاصل جمیع طرق همین معانی است پس معلوم شد که این معانی از جناب حضرت مرتضی اخذ کرده و آنجناب بوجه اتم متصف بآن معانی بود بخلاف شیخین که بهیچ طریقی بایشان نمیرسد و فتح بلدان و نشر قرآن و اقامت عدل و مانند آن که از شیخین مروی است همه صورت اسلام است صورت را با معنی چه مساوات و او وات را با مقصود چه مناسبت جواب استفسار میکنم که غرض صاحب شبهه جلیست اگر غرض او آن است که اعمال جوارح مانند نماز و روزه و جهاد و حج سبب قرب و رضا نزد یکباره تعالی نمیباشد بلکه امر باین اشیاء محض برای اقامت مصلحت عوام و تدبیر مدینه و منزل است پس این عقیده زندقه صرف است و خروج است از ربقه اسلام زیرا که انکار ضروریات دین میشود صاحب این عقیده نه تنها جنگ دارد با ملته اسلامیه بلکه وی با جمیع ملل در جنگ است و اعتماد ملته یهود بر اعمال جوارح و طلب و قرب و رضا باعمال اگر نه است از اعتماد ملته اسلامیه بران و حینئذ جواب قطع این زندیق ضربة سیف است واجب است بر ولی امر که این شخص را گردن زند و زمین را از لوث وجود او پاک سازد و اگر غرض او آنست که انیها همه قربات اند که رضای الهی و ثواب اخروی و فضیلت دارند فضیلت بران دائر باشد و عقوبت اخروی

Marfat.com

وسخط الٰہی بر اضداد آن متفرع است لیکن اشیاء نام بردہ احق و اولی و اقرب است در معنی قربت پس لازم
است کہ از وی اولا تصور حقائق این اشیاء بہ دلیل اصل ثبوت این اشیاء از جہت شرع باز دلیل
افضلیت او بر اعمال دیگر طلب کنیم فناء و بقا بمعنی تبدل اوصاف رذیلہ باوصاف حمیدہ داخل است
در شریعت و تحقق آن ہا در شیخین بیان کردیم ولیکن بمعنی غلبہ کون الحق علی کون الخلق باو بتہ
اضمحلال در کثرۃ و سقوط احکام کثیرہ در نظر عارف باز عود انہا در نظر او در شریعت کجا اثبات کردہ اند
ہمچنین توحید بمعنی ترک عبادت غیر و استعانت بغیر از اصل شریعت است و توحید بمعنی تفرد خدائے
بخلق خیر و شر از جواہر و اعراض و افعال عباد و غیر آن اصل مسئلہ کلامیہ ست ولیکن توحید یکہ در کتب
وحدۃ وجود ذکر کردہ اند در شریعت کجا است و ہمچنین معرفت تنزلات از وحدۃ وجدانیہ و اعیان ثابتہ
و مرتبہ ارواح و مثال غیر ان در شریعت کجا از ان خبر دادہ اند و کجا بمعرفت آن امر فرمودہ و تصفیہ
باطن بمعنی شغل باذکار و مراقبات امر حق است و وجود خوارق نیز واقع است و داخل در اصل شریعت
لیکن امور زائدہ بر آن کہ در کتب این قوم مذکور است در شریعت کجا است و چون اصل حقائق
این اشیاء در شریعت معلوم نباشد طلب انہا و دوران افضلیت بعرف اہل شرع بران محال بود
و این کہ گفتیم کہ این امور در شریعت مذکور نیستند بدو وجہ اول استقرا پس دلیل شرع یا کتاب
است یا سنت یا اثار صحابہ و تابعین کہ اجماع و اختلاف علی قولین ازان دانستہ شود یا قیاس بر
منطوق جمیع کتاب و السنہ را تتبع کردیم زیادہ از پنج علم نیافتیم علم تذکیر بالاء اللہ و علم تذکیر بایام اللہ
و علم تذکیر بوقائع حشریہ و علم احکام و علم مخاصمہ با فرق ضالہ کہ مشرکین و منافقین و یہود و نصاریٰ
باشند و مفہومی کہ در لغت عرب بآن اعتداد توان نمود نیز تتبع کردیم جائے اشارۃ بانیمعنی نیافتم
و ہمچنین از سنت احادیث صحاح و حسان و ضعاف بضعفی کہ متحمل است و استدلال فی الجملہ بآن
توان نمود و آن ہمہ تقریبا دہ ہزار متن است بغیر تکرار و بغیر اعتبار تعدد بسبب تعدد رواۃ از صحابہ و
تابعین و اگر با ملاحظہ این تعدد بر شمریم زیادہ از الوف الوف باشد تتبع کردیم منطوق آن محصور است
در پانزدہ فن فن اعتصام بکتاب و سنت و فن ایمان کہ عبارت از طہارۃ و نماز و روزہ و زکوٰۃ و حج

Marfat.com

واذکار و احسان و مانند آنست و فن ابتغاء معیشة مانند احکام تجارت و زراعت و فن تدبیر منزل و فن
سیاسة مدینه و فن اداب معاش مانند احکام خوردن و نوشیدن و پوشیدن و سخن گفتن و فن اخلاق
و فن رقائق و فن فضائل اعمال و مناقب صحابه و فن قصص انبیا و غیر ایشان از گذشتگان و فن
فتن یعنی وقایعی که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن خبر داده از زمان وفات خود تا وجود قیامت و فن
بیان کیفیت حشر و صفت جنت و دوزخ و فن سیرة آنحضرت صلی الله علیه وسلم و فن تفسیر و قران و فن
علم شتی از بدء عالم و صفت ملایک و شیاطین و طب و نسب و غیر آن و مفهوم معتد به نزدیک اهل شان
نیز تتبع کردیم ازین معنی خبرے نیافتم و همچنین شی کثیر از آثار صحابه و تابعین منطوقا و مفهوما تتبع
کردیم چیزی ازینباب نیافتم و محل قیاس احکام فرعیه است از وجوب و حرمت و مانند آن نه این معانی
پس به تتبع بلیغ دانستیم که این معانی در شریعت نیست و دلیلی بران از ادله شرع نتوان اقامت
کرد و دو باب ست که باین معانی مشتبه میشوند و بحقیقت ازان نیست یکی آنکه صوفیه بعلم اعتبارات
و اشارات متکلم میشوند و آن فی الحقیقة متولد است از حال سالک و استماع این کلام از قبیل انتقالات
خطرات است و کشیدن بعضی بعض را بسبب علاقهای خفیه نه از قبیل دلالت لفظ این فن را از جمله
دلائل بر مسئله ذکر کردن بی انصافی محض است دیگر آنکه در شریعت ما احسان که عبارت از استفاده
اخلاق اربعه از مظنات مضروبه در شرع برای آنها است مثلا از نماز و ذکر بحضور پی بردن و از زکوة
بسماحة نفس و از صوم بانوار کسر بهیمیه رسیدن و رقائق و زهد و یقین و خرق عواید همه از فروع این
فن است و جمیع علماء اهل سنت بآن قائل و بتفصیل تمام مذکور است آنرا بر توحید وجودی و تنزلات
و غیر آن فرود آوردن و یکی را بجای دیگری شمردن سخت بی مزه است وجه دوم آنست که در هر ملت
چیزی هست که فی الحقیقة ازان ملت است و چیزی هست که ثابت است در ملت و فی الحقیقة
ازان نیست مثلا گیاهی که در زراعت بروید و تا او را از زراعت دفع نکنند زراعت بکمال خود نرسد
و هر دو نوع را علامتی است که بآن شناخته میشود و علامت آنچه از ملت است در حقیقت آنست که
اوائل جمله علم که صحابه و تابعین باشند آنرا اعتقادا و عملا اثبات کنند اگرچه آهسته آهسته کم شود و بآخر متلاشی

Marfat.com

گردد و علامت آن نوع دیگر آنست که اوائل حملهٔ علم باصل آن اشنا نباشند واز ایشان منقول نباشد
بعدازان شیئاً فشیئاً حادث شود اگرچه رفته رفته استحکام پذیرد واشارة بهمین معنی واقع است
در حدیث ما انا علیه واصحابی واثر معاذ بن جبل وغیر آن ودر مسائلی که صاحب شبهه تقریر میکند
علامت ثابت موجود است زیرا که اوائل حملهٔ دین با نیمعنی اشنا نبودند واز هیچکس ازین جماعه این
مسائل منقول نشد ودران معانی مناظره ومباحثه درمیان نیامد بعدازان در اوائل صوفیه ماتند
سید الطائفه واقران او تصریحی بآن معانی که متحمل معنی دیگر نباشد درمیان نیامد بعدازان در سرها
وخلوتها اجمالی ازان پیدا شد ورفته رفته برسر مجالس ومحافل مذکور گردند ودر رسائل وکتب
تدوین نمودند وبهمین علامت بعضها شناختیم که معتزله وامامیه وزیدیه واسماعلیه نوابت اند واز
اصل ملت نیستند بلکه ما را میرسد سخن فراختر گوئیم که این مسائل را فرق غیر ناجیه مانند معتزله وغیر آن
نیز نمی شناسند پس اگر از حضرت مرتضی وذریه او این معانی منقول میبود لااقل امامیه وزیدیه می
شناختند وبآن قائل می بودند ولیس فلیس بلکه ما را میرسد که ازین نیز فراختر گوئیم که این عقیده است
که یهود ونصاری هم بآن قائل نیستند واگر صاحب شبهه عود کند وگوید که این علم مکنون است که سینه
بسینه انتقال میکند اگر در شریعت دلیلی بران قائم نیست چه زیان گوئیم قال الله تعالی ولا تقف
مالیس لک به علم ان السمع والبصر والفواد کل اولئک کان عنه مسئولا اگر در شریعت دلیلی بران قائم
است مسلم واگر دلیلی بران قائم نیست حجته بدان متحقق نمیشود از کجا دانسته شد که این علوم بعضها از سینه
فلان بسینه فلان رسید اگر سبیل معرفت آن نقل است تصحیح نقل میباید کرد واگر وجدان وکشف است
آن کشف ووجدان برما حجت نیست وبه نسبته صاحب کشف نیز لازم نیست الا بشروطی که
تحقق آن غیر معلوم است وعلی تقدیر التسلیم فرود آوردن آنست که اصطلاح جمهور مسلمین از صحابه وتابعین
است برامری که خود متفرد است بوجدان آن چه قدر بی نمر گیها دارد واگر مجرد تخمین میکند سفسطه صرف
وباطل محض است یا انیست که میگویند که در هیچ روایتی نیامده است وهیچ شخصی نقل نکرده است
وهیچ قرینه بان دلالت ننموده معهذا ما میدانیم که این علوم در سلف بوده پس در نیصوره خرق

Marfat.com

تمع شد وسفسطہ در نقول علمیہ لازم آمد در ہر مسئلہ میتوان مثل این تشویش دادو پس یکی بیاید و بگوید کہ
فلان ولی شما او را مرشد خلق کذا و کذا می دانید ساحر بود یا مشعبد یا کاہن یا علوم فلاسفہ در زیدہ بود
وطلسمات نیک میدانست واین کرامات وعوائد خرق ہمہ از ہمین باب بود ند اگرچہ ناقلی این را نقل نکردہ
ہمچنین دیگرے گوید کہ ابن ہبنقہ عاقل بود وصاحب ذہن ثاقب وعالم بود بعلوم دین رسیدہ بمرتبہ
اجتہاد ولیکن علوم خود را مستور میداشت او ہیچ قرینہ بر علم خود نصب کرد و مردمان از و غافل ماندند
وہیچ خبر از و نقل نکردند وہمچنین ہر یکی احتمالات عقلیہ نقل کند وخواہد کہ کارخانہ نقل را خراب سازد البتہ
عقلا را آنرا نخواہند پسندید فہکذا الحال ہہنا واگر صاحب شبہہ عود کند وگوید اولیاء و عارفان ومرشدان
کہ قرون متاخرہ از امت مرحومہ معتقد کمال ایشان اند و تو نیز معترفی بکمال ایشان وسلسلہ خود
بایشان میرسانی باین معانی تصریح کردہ اند پس این معانی متحقق است در ملت اصلی وارد والا
ایشان کامل نباشند گوئیم درمیان آنکہ از شریعت ثابت شود وآنکہ امر متحقق است فی نفسہ واگر
تقریر کردہ شود آنرا کما ینبغی مخالف قواعد اسلامیہ نباشد فرق ظاہر است بسیار چیزہا از شریعت ثابت
نیست وشریعت رد آن نمیکند مثلا شربت بنفشہ دافع حمی است فی نفس الامر بحکم تجربہ وحکم دلائل
علم طب ودلیلی از شریعت بر آن قائم نیست اگرچہ شرع نقیض آن کہ شربت بنفشہ دافع حمی نیست
نیز بیان نکردہ پس غایت تحقیق ما آنست کہ این مسائل را بوجہی تقریر کنم کہ مخالف شریعت نباشد
رد او نکند نہ آنکہ اثبات آن از شریعت نمائم وہمچنین سائر مطالب طبیہ ومطالب حسابیہ وتاریخ
عجم وعلم رمل وعلم دعوت بلکہ بسیارے از مطالب علوم عربیہ وکلامیہ واصولیہ از ہمین قسم است پس
معتقد کمال ایشان بودن مستلزم آن است کہ این علوم را بعینہا اثبات کنیم بوجہی کہ مخالف شریعت
نباشد نہ آنکہ از شریعت بدانیم وافضلیتی کہ در شریعت ثابت است وصحابہ وتابعین بدان قائل
اند بران دایر گردانیم وتحقیق درین مسئلہ آنست کہ قدری کہ از حضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بصحابہ
رسید واز صحابہ تابعین وہکذا وہکذا تا آنکہ نوبت زمانہ ما رسید آن احسان است کہ ہر متاخر از متقدم
بآن رنگین شد وآنچہ سینہ بسینہ منتقل میشود ہمان است ومقامات نیز از میان ہمین کیفیات

Marfat.com

نشعب میشود وچنانکه این معانی سینه بسینه منتقل میشود دلائل شرعیه نیز بران ثابت است وازجانب
خدا تعالی برهان بران قائم وفضیلت واقفضلیت بران دایر اما این معانی سبیل معرفت آن کشف
ووجدان است وسلف نیز بوجدان آنرا اسناد کرده اند نه بدلائل شرعیه واگر بناگاه بعض صوفیه
بعض آیات واحادیث را برین مطالب منطبق ساخته باشند آن تطبیق بطریق اشاره واعتبار
است نه بطریق دلالت معتبره در شرع وعرف واین همه از کوه نفس ناطقه سر برمی آرد نه از کوه صوفیه
نوعیه که شریعت مترجم آنست وباشد که شیخ ازین علوم خبر ندهد وتلمیذ ازان خبر دهد وباشد که چیزی
ازین معانی بر شیخ غالب نباشد وبر تلمیذ غالب باشد زیرا که خصوصیت نفس تلمیذ غیر خصوصیت
نفس شیخ است وهمچنان در هر فن اختلاف حال تلمیذ وشیخ واقع است مثلاً شافعی بسیار
دقیقها دانست که مشائخ او نمی دانستند وابوالحسن اشعری در استدلال راهی سلوک نمود که مشائخ
اهل سنت سلوک نه نموده بودند لیکن امام شافعی اصول علم اجتهاد که عمر فت کتاب وسنت و
آثار صحابه وطریق استنباط وعلم عربیه وبسیاری از فروع مفروشه فی کل باب باز مشائخ خود گرفتا
واشعری اصول عقائد اهل سنت وطرق مباحثه از مشائخ خود تحصیل نمود وهمچنین شده آمده است
که در هر زمانی متاخرین دقیقه می شناسند که از متقدمین آن را روایت نکرده اند لیکن چون تفصیل
آن از متقدمین است ومتفرع بران همه حسنه باشد فکیف انچه خلاف اوائل باشد وهمچنین علم سلوک که از اکابر اهل طرق منقول است
تفصیل معنی اخلاص در عبادت وخشوع دران وبیان طرق موصله بآن تصوری باید کرد واز بدعات حسنه باید شمرد وانچه
الدیلمی عن ابن مسعود انه قال ابی یعطاهن الرجل بعد موالی ان قال والسنة الحسنة یسنها الرجل فیعمل بها بعده الحدیث
بخلاف چیزی که مصادم قول اوائل شود که آن علامت نوبت است وترجیح نتوان داد متاخرین
را بر متقدمین از جهت این دقائق وتفضیل نتوان قائل شد قرون متاخره را بر قرون مشهود
بالخیر قوله از علماء قشیر ممتاز نشوند گوئیم وجه امتیاز اخلاص وصدق نیت است چنانکه نماز بدون
اخلاص عبادت باریاست وصاحب خود را فضیلتی نمیدهد واگر باخلاص باشد سبب قرب
ورضا وموجب فضیلت باشد وهمچنین جمیع علومی که از شرع ماخوذ است اگر باخلاص ونیت

Marfat.com

امتثال امر و اعلاء کلمة الله باشد موجب قرب و افضلیت است و اگر به سبب اغراض نفسانی و غلبه
بر اقران باشد موجب طرد و بعد قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من طلب العلم لیجاری به العلماء
او یماری به السفهاء او یصرف به وجوه الناس الیه ادخله الله النار رواه الترمذی قوله علم رسمی
الخ ازین شعراء همان استفسار میکنم که سابقا نوشتیم و علی الوجهین همان حکم میکنم که سابقا کردیم قوله
بسا کلام صوفیه الخ باید دانست که شک نیست دران که اعمال مقربه به نسبت این شخص واحد
متفاوت است پس بحسب خصوصیت نفس او گاهی این عمل انفع ست از عمل آخر پس صوفیه
نزدیک تربیت مریدان در احوال خاصه ایشان سخنها گفته اند و بعض اعمال را بر بعض ترجیح داده اند
و غرض ایشان اعتبار خصوصیت نفس است اگر تباگاه از صوفی مثل مقوله این کار بیکاران است
سر زده باشد تاویل او همین است نه نکوهیدن اعمال مقربه فی انفسها حاشاهم من ذلک و نیز
اخلاص و صدق نیت در همه اعمال مطلوب پس تحقیق اخلاص که ظهور و مشاهده میشود مرعی کنند
و اعمال دیگر را وزنی نه نهند و تاویل کلام ایشان آنست که این اعمال بدون اخلاص وزنی
ندارد قوله امام غزالی الخ باید دانست که امام غزالی کتب خود را برای علوم آخرت تصنیف کرده و
تفضیل و تنقیص او همه راجع است باخلاص و فقدان قوله فتح بلدان الخ باید دید که این شخص
بآیاتی و احادیثی که در فضائل جهاد و تعلیم بطریق تواتر ثابت شده چه تاویل میکند اگر برای
محرو ترغیب و ترهیب بغیر اعتماد بر فضیلتی در واقع حمل میکند زندیق است و اگر اثبات فضیلتی میکند
دون فضیلت احوال قلبیه ماخوذ در فضیلت شیخین احوال قلبیه و اعمال جوارح همه بیان کردیم
سوال اگر کسی گوید که رئیس عارفان شیخ محی الدین عربی قدس سره تصریح کرده است بآنکه حضرت
مرتضی رضی الله عنه از بقیه طینت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مخلوق است [illegible]
آنحضرت صلی الله علیه وسلم برینمعنی فرود آورده است پس فضل کلی مرتضی را باشد جواب گوئیم
مسئله تفضیل شیخین امری است ماخوذ از شرع و حاصل بحث آنست که از جهة شرع فضل کلی شیخین
را حاصل است پس درین مباحثه ادله شرع از کتاب و سنت و اجماع و قیاس ذکر می باید کرد

Marfat.com

نہ مکاشفات صوفیہ زیرا کہ از مکاشفات صوفیہ ہیچ حکمی شرعی ثابت نمیشود واگر مسامحہ کنم و در تحقیق مکاشفات
شیخ اکبر خوض نمایم و تتبع کلام کنیم ازانجا ظاہر میشود کہ شیخ انواع قرب را بیان میکند یک نوع را بصدیق
خاص میگرداند و آن صدیقیہ مع القربۃ است و یک نوع را بفاروق و آن محدثیۃ ست و یک نوع را
بمرتضی و آن اخوۃ است و یک نوع را بزبیر و آن حواریۃ است و یک نوع را بابو عبیدہ و آن امانت است
و علی ہذا القیاس اینجا اصلا بحث فضل کلی نیست و در مواضع بسیار از فتوحات تشبیہ بانبیا مرتبہ
دیگر مقرر مینماید غیر ولایت افراد و تسامح آنرا نبوۃ من غیر تشریع میگوید و منقطع بعد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم میگرداند و غرض ما درین کتاب تفضیل شیخین ازہمین جہت است ولہذا در ہر جا ازین کتاب
فقط من حیث التشبہ بالانبیا من جہت النبوۃ ذکر کردہ ایم و ہمان مرتبہ است کہ علمای صحابہ و تابعین
آنرا فضل کلی میگفتند و چون انیمعنی از فتوحات در مواضع بسیار ضمنا و تفصیلا مذکور شدہ است نقل
آن ہمہ عسری دارد دو سہ مواضع ازان نبویسیم از انجملہ در آخر باب شصت و نہم میگوید در حل اشکال
تشبیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بحضرت ابراہیم علیہ السلام در صیغہ ماثورہ کہ اللہم صل علی محمد و آل
محمد کما صلیت علی ابراہیم و آل ابراہیم حال آنکہ آنحضرت افضل انداز حضرت ابراہیم فصل فی
اختلاف الصلوۃ ——— علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم الصلوۃ یختلف حکمہا باختلاف احوال المصلی
اذا کان المصلی مخلوقا و المصلی لہ و یختلف باختلاف المصلی علیہ اذا کان المصلی ہو اللہ سبحانہ و تعالی فاما
الاول فمعلوم ان الانسان محل التغیر و اختلاف الاحوال علیہ فیختلف عنہ صلوتہ لاختلاف احوالہ و قد
تقدم من اختلاف احوال المصلین ما قد ذکرناہ فی ہذا الباب مثل صلوۃ المریض و صلوۃ المخالف و اما
اختلافہا باختلاف حال المصلی من اجلہ فمثل صلوۃ الکسوف و صلوۃ الاستسقاء و اما اختلافہا باختلاف
المصلی علیہ فمثل صلوۃ الحق علی عبادہ سبحانہ تعالی قال اللہ سبحانہ و تعالی ان اللہ و ملئکتہ یصلون علی
النبی یا ایہا الذین امنوا صلوا علیہ و سلموا تسلیما فسال المومنون رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن
کیفیۃ الصلوۃ التی امرہم ان یصلوہا علیہ فقال لہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قولوا اللہم صل علی
محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراہیم و علی آل ابراہیم ای مثل صلوتک علی ابراہیم و علی آل

Marfat.com

ابراہیم فہذا یدل علی اختلاف الصلوۃ الالہیۃ لاختلاف احوال المصلی علیہم مقابلتہم عند اللہ ویظہر من ہذا الحدیث فضل ابراہیم علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ طلب ان یصلی علیہ مثل الصلوۃ علی ابراہیم فاعلم ان اللہ سبحانہ وتعالی امرنا بالصلوۃ علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولم یامرنا بالصلوۃ علی آلہ فی الکتاب وجاء الاعلام فی تعلیم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایانا للصلوۃ علیہ بزیادۃ الصلوۃ علی الآل فما طلب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اللہ علیہ مثل صلوتہ علی ابراہیم من حیث اعیانہا فان العنایۃ الالہیۃ برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اتم اذ قد خص بامور لم یخص بہا نبی قبلہ صلی اللہ علیہ وسلم ابراہیم ولا غیرہ وذلک من صلوتہ سبحانہ وتعالی علیہ فکیف یطلب من اللہ سبحانہ وتعالی الصلوۃ علیہ مثل صلوتہ علی ابراہیم من حیث عینہ وانما المراد من ذلک ما ابینہ لک انشاء اللہ تعالی وذلک ان الصلوۃ علی الشخص قد تصلی علیہ من حیث عینہ ومن حیث ما یضاف الیہ غیرہ فکان الصلوۃ من حیث ما یضاف الیہ غیرہ ہی الصلوۃ من حیث المجموع اذ للمجموع حکم لیس للواحد اذا انفرد فاعلم ان آل الرجل فی لغۃ العرب ہم خاصتہ الاقربون الیہ وخاصۃ الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام وآلہم ہم الصالحون العلماء باللہ المومنون وقد علمنا ان ابراہیم کان من آل انبیاء اللہ رسل اللہ تعالی ومرتبۃ النبوۃ والرسالۃ قد ارتفعت فی الشاہد فی الدنیا فلا یکون بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی امتہ نبی لتشریع اللہ لہ خلاف شرع محمد صلی اللہ علیہ وسلم ولا رسول ولا منع المرتبۃ ولا حجر بل من حیث التشریع ولا سیما وقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فیمن حفظ القرآن العظیم ان النبوۃ ادرجت بین جنبیہ وقال فی المبشرات انہا جزء من اجزاء النبوۃ فوصف بعض امتہ بانہم قد حصل لہم المقام وان لم یکونوا علی شرع یخالف شرعہ صلی اللہ علیہ وسلم وقد علمنا بما قال لنا صلی اللہ علیہ وسلم ان عیسی علیہ الصلوۃ والسلام ینزل فینا حکما مقسطا عدلا فیکسر الصلیب ویقتل الخنزیر ولا شک قطعا انہ رسول اللہ ونبیہ وہو منزل فلہ علیہ الصلوۃ والسلام مرتبۃ النبوۃ بلا شک عند اللہ سبحانہ وتعالی ومالہ مرتبۃ التشریع عند نزولہ فعلمنا بقولہ علیہ الصلوۃ والسلام لا نبی بعدی ولا رسول وان النبوۃ قد انقطعت والرسالۃ انما یریدبہا التشریع فلما کانت النبوۃ اشرف مرتبۃ واکملہا ینتہی الیہا من اصطفاہ اللہ سبحانہ وتعالی من عبادہ علمنا ان التشریع فی النبوۃ امر عارض بکون عیسی علیہ الصلوۃ

Marfat.com

والسلام ینزل فینا حکما من غیر تشریع وھو نبی بلا شک فخفیت مرتبۃ النبوۃ فی الحق بانقطاع التشریع ومعلوم
ان اکمل ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام من النبیین والرسل الذین کانوا لعدہ مثل اسحق ویعقوب
ویوسف ومن اتصل منہم من الانبیاء والرسل علیہم الصلوۃ والسلام بالتشریع الظاہرۃ الدالۃ علی
ان لہم مرتبۃ النبوۃ عند اللہ تعالی اراد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان یلحق امتہ وہم آلہ العلماء الصالحون
رضی اللہ تعالی عنہم منہم بمرتبۃ النبوۃ عند اللہ سبحانہ وتعالی وان لم یشرع لہم ولکن ابقی لہم من شرعہ خبرا
من التشریع فقال قولوا اللہم صل علی محمد وعلی آل محمد ای صل علیہ من حیث ما لہ آل کما صلیت علی
ابراہیم وعلی آل ابراہیم ای من حیث انک اعطیت ال ابراہیم النبوۃ تشریفا لابراہیم فظہرت نبوتہم
بالتشریع وقد قضیت ان لا شرع بعدی فصل علی وعلی آلی بان تجعل لہم مرتبۃ النبوۃ عندک
وان لم یشرع لہم ولکان من کمال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الحق آلہ بالانبیاء فی المرتبۃ وزاد علی
ابراہیم ان شرعہ لا ینسخ وبعض شرع ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام ومن بعدہ نسخت الشرائع بعضہا
بعضا وما علمنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الصلوۃ علیہ علی ہذہ الصورۃ الا بوحی من اللہ سبحانہ وتعالی
وبما اراہ اللہ تعالی وان الدعوۃ فی ذلک مجابۃ فقطعنا ان فی ہذہ الامۃ المرحومۃ من الحقت درجتہ
درجۃ الانبیاء فی النبوۃ عند اللہ سبحانہ وتعالی لا فی التشریع ولہذا بین رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم واکدہ بقولہ فلا رسول بعدی ولا نبی فاکد بالرسالۃ من اجل التشریع فاکرم اللہ تعالی رسولہ صلی
اللہ علیہ وسلم بان جعل آلہ شہداء علی افہم الانبیاء السالفۃ کما جعل الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام
شہداء علی امہم ثم انہ خص ہذہ الامۃ المرحومۃ اعنی علماءہا رضی اللہ تعالی عنہم بان شرع لہم الاجتہاد
فی الاحکام وقرر حکم ما اداہ الیہ اجتہادہم وتعبدہم بہ وتعبد من قبل بہم بہ کما کان حکم التشریع للانبیاء
علیہم الصلوۃ والسلام ومقلدیہم ولم یکن مثل ہذہ الامۃ المرحومۃ نبی مالم یکن نبی یوحی الیہ ینزل فجعل
وحی علماء ہذہ الامۃ المرحومۃ رضی اللہ تعالی عنہم فی اجتہادہم کما قال سبحانہ لنبیہ صلی اللہ علیہ وسلم
لتحکم بین الناس بما اراک اللہ فاجتہاد حکم الا بما اراہ اللہ سبحانہ وتعالی فی اجتہادہ فہذہ نفحات من
نفحات التشریع ما ہو عین التشریع فآل محمد صلی اللہ علیہ وسلم وہم المومنون من امۃ العلماء

Marfat.com

رضی اللہ عنہم مرتبۃ النبوۃ عند اللہ سبحانہ وتعالیٰ تظہر فی الاخرۃ وما لہا حکم فی الدنیا الا ہذا القدر من الاجتہاد المشروع لہم فلم یجتہدوا فی الدین والاحکام الا بامر مشروع من عند اللہ فان اتفق ان یکون احد من اہل البیت بہذہ المثابۃ من العلم والاجتہاد ولہم ہذہ المرتبۃ کالحسن والحسین وجعفر وغیرہ من اہل البیت فقد جمعوا بین الاہل والآل فلا تخیل ان آل محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہم اہل بیتہ خاصۃ علیہم الصلوٰۃ والسلام لیس ہذا عند العرب وقد قال اللہ سبحانہ وتعالیٰ ادخلوا آل فرعون اشد العذاب یرید خاصتہ فان الآل لا یضاف بہذہ الصفۃ الا الکبیر القدر فی الدنیا فلہذا قیل لنا قولوا اللہم صل علی محمد وآل محمد کما صلیت علی ابراہیم ای من حیث ما ذکرناہ لا من حیث اعیانہما خاصۃ دون المجموع فہی صلوٰۃ من حیث المجموع وذکرناہ لانہ تقدم بالزمان علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد ثبت انہ سید الناس یوم القیمۃ ومن کان بہذہ المثابۃ عند اللہ سبحانہ وتعالیٰ کیف تحمل الصلوٰۃ علیہ کالصلوٰۃ علی ابراہیم من حیث اعیانہما فلم یبق الا ما ذکرناہ وہذہ المسئلۃ ہے واقعۃ الہیئۃ من وقایعہا فللہ الحمد والمنۃ روی عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال علماء ہذہ الامۃ کانبیاء سائر الامم وفی روایۃ انبیاء بنی اسرائیل وان کان اسنادہ ہذا الحدیث لیس بالقائم ولکن اوردناہ تأنیسا للسامعین ان علماء ہذہ الامۃ المرحومۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہم ورضوا عنہ قد الحقت بالانبیاء فی الرتبۃ واما قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی قوم یوم القیمۃ تنصب لہم منابر فی الموقف لیسوا بانبیاء ولا شہداء یغبطہم الانبیاء والشہداء رضی اللہ تعالیٰ عنہم ویعنی بالشہداء ہنا الرسل فانہم شہداء علی اممہم فلا یرید بہولاء الجماعۃ من ذکرناہم وغبطہم ایاہا فیما ہم فیہ من الراحۃ وعدم الحزن والخوف فی ذلک الموطن والانبیاء والرسل والعلماء من ہذہ الامۃ والصالحون الوارثون درجات الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام خائفون وجلون علی امہم ولم یکن لہم امم ولا اتباع وہم آمنون علی انفسہم مثل الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام انفسہم آمنون وعلی امہم ولا اتباع یخافون علیہم فارتفع الخوف عنہم فی ذلک الیوم فی حق نفوسہم وفی حق غیرہم کما قال سبحانہ تعالیٰ لا یحزنہم الفزع الاکبر یعنی علی نفوسہم وغیرہم من الانبیاء والعلماء رضی اللہ تعالیٰ عنہم لکون الانبیاء والعلماء یخافون علی امہم واتباعہم ففی مثل ہذا یغبطہم فی ذلک الموقف فاذا ادخلوا الجنۃ واخذوا منازلہم تبینت المراتب

Marfat.com

وتعینت المنازل وظہر علیون لاولی الالباب فہذہ المسئلۃ العظیمۃ الخطب الجلیلۃ القدر لم نر احدا ممن تقدمنا تعرض لہا ولا قال فیہا مثل ما وقع لنا فی ہذہ الواقعۃ الا ان کان ما وصل الینا فان للہ سبحانہ وتعالی فی عبادہ اخفیاء لا یعرفہم سواہ واللہ یقول الحق وہو یہدی السبیل فقد تبین لک ان صلوۃ الحق علی عبادہ باختلاف احوالہم فاللہ سبحانہ وتعالی یجعلنا من اجلہم عندہ قدرا ولا یحول بیننا وبین عبودیتنا وتلخیص ما ذکرناہ ہو ان یقول المصلی اللہم صل علی محمد بان تجعل آلہ من امتہ صلی اللہ علیہ وسلم کما صلیت علی ابراہیم بان جعلت آلہ انبیاء ورسلا فی المرتبۃ عندک وعلی آل محمد کما صلیت علی آل ابراہیم بما اعطیتہم من التشریع والوحی فاعطاہم الحدیث فمنہم محدثون وشرع لہم الاجتہاد وقرره حکما شرعیا فاشبہت الانبیاء فی ذلک فحقق ما اومانا الیہ فی ہذہ المسئلۃ تری الحق حقا وصلی اللہ علی سیدنا محمد وعلی آلہ وصحبہ وسلم وقال فی الباب الثالث والسبعین ومنہم من یکون ظاہر الحکم ویجوز الخلافۃ الظاہرۃ کما جاز الخلافۃ الباطنۃ من جہۃ المقام کابی بکر وعمر وعثمان وعلی والحسن ومعاویۃ بن یزید وعمر بن عبد العزیز والمتوکل ومنہم من لہ الخلافۃ الباطنۃ خاصۃ لا حکم لہ فی الظاہر کاحمد بن ہارون الرشید السبتی وکابی یزید البسطامی واکثر الاقطاب لا حکم لہم فی الظاہر ومن الاولیاء الصدیقون تولاہم اللہ بالصدیقیۃ قال تعالی والذین آمنوا باللہ ورسلہ اولئک ہم الصدیقون والصدیق من امن باللہ ورسولہ عن قول المخبر لا عن دلیل سوی النور الایمانی الذی یجدہ فی قلبہ المانع لہ من تردد او شک یدخلہ فی قول الرسول المخبر ومتعلقہ علی الحقیقۃ الایمان بالرسول ویکون الایمان باللہ علی جہۃ القربۃ لا علی اثباتہ اذا کان بعض الصدیقین قد ثبت عندہم وجود الحق ولکن ما ثبت کونہ قربۃ فی ہذہ الامۃ علی شرف اثبات الوجود ثم ان الرسول اذا آمن بہ الصدیق آمن بما جاء بہ ومما جاء بہ توحید الآلہ وہو قولہ قولوا لا الہ الا اللہ فاعلم انہ لا الہ الا اللہ فعلم انہ واحد فی الوہیتہ من حیث قولہ فاعلم انہ لا الہ الا اللہ فذلک یسمی ایمانا ویسمی المومن بہ علی ہذا الحد صدیقا فان نظر فی دلیل یدل علی صدق قولہ فاعلم انہ لا الہ الا اللہ واعترف علی توحیدہ بعد نظرہ فصدق الرسول وصدق اللہ فی قولہ انہ لا الہ الا اللہ فلیس بصدیق وہو مومن عن دلیل فہو عالم فقد بان لک مرتبۃ الصدیقیۃ وان الصدیق ہو صاحب النور الایمانی الذی

Marfat.com

یجدہ ضرورۃ فی عین قلبہ کنور البصر الذی جعلہ اللہ فی البصر فلم یکن للعبد فیہ کسب کذلک نور الصدیق فی بصیرتہ ولہذا قال اولئک ہم الصدیقون والشہداء عند ربہم لہم اجرہم من حیث الشہادۃ ونورہم من حیث الصدیقیۃ فیجعل النور للصدیقیۃ والاجر للشہادۃ وہی بنیتہ مبالغۃ فی التصدیق کشریب وخمیر وسکیر فلیس بین النبوۃ اسلتے ہے نبوۃ التشریع وبین الصدیقیۃ مقام ولا منزلۃ فمن تخطی رقاب الصدیقین وقع فی النبوۃ ومن ادعی نبوۃ التشریع بعد محمد صلی اللہ علیہ وسلم فقد کذب وکفر بما جاء بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غیران ثم مقام القربۃ وہے النبوۃ العامۃ لا نبوۃ التشریع قینا ہی تشریع فیثبتہا الصدیق لاثبات نبی الشرع ایا ہا لامن حیث نفسہ وحینئذ یکون صدیقا کمسئلۃ موسی والخضر وفتی موسے الذی ہو صدیقہ وکل رسول صدیقون اما من عالم الانس او من عالم الجن فکل من امن عن نور الہی فی قلبہ لیس لہ دلیل من خارج سوے قول الرسول بل ولا یجد توقفا وبادر فذلک الصدیق فان اعرض عن نظر ودلیل من خارج او توقف عند القول حتی اوجد اللہ ذلک النور فی قلبہ فامن فہو مومن لا صدیق فنور الصدیق معد قبل وجود المصدق بہ ونور المومن غیر الصدیق یوجد بعد قول الرسول قل لا الہ الا اللہ ونور المومن یکون قربتہ بعد النظر فی الدلیل الذی اعطاہ العلم بالتوحید فہو فی علمہ بالتوحید صاحب نور علم لا نور ایمان وہو فی کون ذلک العلم والنظر قربتہ الی اللہ صاحب نور ایمان وان نور العلم بتوحید اللہ لا یتوقف علی مجیء الرسول ولا علی قولہ فان العلماء بتوحید اللہ قد شہدوا اللہ بتوحیدہ قبل ذلک والرسل منہم قد وجدوہ قبل ان یکونوا انبیاء ورسلا فان الرسول ما اشرک قط قال تعالی شہد اللہ انہ لا الہ الا ہو والملائکۃ واولوا العلم ولم یقل واولوا الایمان فمرتبۃ العلم فوق مرتبۃ الایمان بلا شک وہی صفۃ الملائکۃ والرسل وقد یکون حصول ذلک العلم من نظر او ضرورۃ کیف ما کان فیسمی علما اذ لا قائل ولا مخبر یلزم التصدیق بقولہ وہذا المقام الذی اثبتنا الصدیقیۃ ونبوۃ التشریع ہو الذی ہو مقام القربۃ وہو للافراد ہو دون نبوۃ التشریع فی منزلۃ عند اللہ وفوق الصدیقیۃ فی المنزلۃ عند اللہ وہو مشار الیہ بالسر الذی وقر فی صدر ابی بکر

Marfat.com

فضل به الصدیقین ان حصل له فی قلبه ما لیس من شرط الصدیقیة ولا من لوازمها فلیس بین ابی بکر و رسول الله صلی الله علیه وسلم رجل لانه صاحبه وصدیقه وصاحب سره فهو من کونه صاحب سر بین الصدیقیة و نبوة التشریع ویشارک فیه فلا یفضل علیه من یشارکه فیه بل هو مساو له فافهم ذلک وقال فی باب الثالث والثلثین ومن اقطاب هذا المقام عمر بن الخطاب واحمد بن حنبل رضی الله تعالی عنهما ولهذا قال صلی الله علیه وسلم فی عمر بن الخطاب یذکر ما اعطاه الله من القوة یا عمر ما لقیک الشیطان فی فج قط الا سلک فجا غیر فجک فدل علی عصمته بشهادة المعصوم له وقد علمنا ان الشیطان ما یسلک قط بنا الا علی الباطل وهو غیر فج عمر بن الخطاب فما کان عمر یسلک الا فی فج الحق بالنص فکان ممن لا یاخذه فی الله لومة لائم فی جمیع مسالکه وللحق صولة ولما کان الحق صعب المرام قویا علی النفوس لا یحمله ولا یقبله بل یمجه ویرده لهذا قال النبی صلی الله علیه وسلم ما ترک الحق لعمر من صدیق وصدق صلی الله علیه وسلم یعنی فی الظاهر والباطن اما فی الظاهر فلعدم الانصاف وحب الریاسة وخروج الانسان عن عبودیته واشتغاله بما لا یعنیه وعدم تفرغه لما دعی الیه من شغله بنفسه وعیبه من عیوب الناس واما فی الباطن فما ترک الحق لعمر فی قلبه من صدیق فما کان له تعلق الا بالله انتهی اما شرح بقیه قصه طینت آنست که خدائیتعالی فیض خاص چون بمحل خاص فرود آورد در قضیه حکمت لا بد ست از انکه هیأت عنصریه وهیأت فلکیه تقاضای تخصیص آن فیض بان محل بکند تا مقتضای حکمت باطل نشود پس وقتی که خدائیتعالی فیض نبوت به آنحضرت صلی الله علیه وسلم نازل ساخت دانسته شد که بدن مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم مستعد آنفیض خاص بوده از جهته عنصر واز جهته اوضاع فلکیه که در وقت تولد آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوده است پس اگر این استعداد عنصری در شخصی یافته شود لا محاله شرکتی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در بعض فیوض باطنیه از جهت همان شرکت حاصل شود وهمچنین اگر استعداد فلکی در بعض یافته شود لا محاله شرکتی در بعض فیوض ظاهره از جهته همان شرکت حاصل شود وهمچنین اگر استعداد فلکی چنانکه در کتب تاریخ یافته میشود که زایچه طالع سلطان محمود غزنوی باز ایچه طالع آنحضرت صلی الله علیه وسلم مشابهت تمام داشت انتهی

Marfat.com

جهته مواضع کواکب سیاره و مناظرات آنها و قران علویین و مسعود به شمس و مریخ و مانند آن پس فتوح و مجاهدات عظیم از سلطان محمود بظهور رسید علی هذا القیاس بطریق وجدان دانسته شد که استعداد عنصری حضرت مرتضی شبیه بود با ستعداد عنصری آنحضرت صلی الله علیه وسلم و ازین جهت نوعی از قرب بحضرت مرتضی حاصل شده و آن معنی بدون قرابة قریبه حاصل نمیشود لیکن آن فضیلت جزئیه است که تعلق بمقامات ولایت دارد نه از باب تشبیه بانبیاء من حیث النبوة و شیخ در بعضے مواضع حضرت مرتضی را بمرتبه دیگر خاص میکند و اگر تحقیق آن مکاشفه میخواهی بدانکه حقیقت محمدیه نزدیک شیخ نه عین آنحضرت است صلی الله علیه وسلم بلکه صورة وحدة اولی که در مرتبه وجود خارجی ظاهر شده و آنرا ازان جهة حقیقة محمدیه گفته است که عموم هدایت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بنوعی مناسبت دارد بعموم آن حقیقت والا حقیقة هر پیغامبرے و هر صاحب ارشادے عکس و تمثال آن حقیقت است و این انعکاس و تمثال همان است سبب هدایت و اهتداء و هر که هدایت بطریق نیابة انبیا کرده است ظل ثانی شده پس هر حقیقت که بطریق بعث از حقیقة الوهیة مصدر هدایت شده است حقیقة محمدیه است و هر حقیقه که بطریق ظلیت ثانویه مصدر هدایت شده است حقیقة مرتضویه است و وجه این تسمیه آنست که شیخ چون در حقیقت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از راه حقیقت حضرت مرتضی تحدق نظر فرمود این نظر نفوذ نمود ازینجا و بمنتهاے خود رسید چنانکه نظر بر کره بلور که مرکز آن فص احمر باشد نفوذ میکند و باحمر میرسد ازان نیرنگیها است که عارفان پیران خود را بصفات هدایة مطلقه وصف کرده اند عارف روم قدس سره گفته است شمس در خارج اگرچه هست فرد نمیتوان هم مثل او تصویر کرد شمس جان کو خارج آمد از اثیر نبودش در ذهن و در خارج نظیر شمس تبریزی که نور مطلق است آفتاب است و ز انوار حق است پس مثل این چیزها دلالت ندارند بر سلب این فضیلت از غیر آن چنانکه کلام عارف روم دلالت نمیکند بر آنکه از شمس تبریزی کسی فاضلتر نبود سوال اگر گوئی که بعض صوفیه واقعات عظیمه داله بر افضلیت مرتضے دیده اند و در حدیث آمده است رویا المومن جزء من ستة واربعین جزء من اجزاء النبوة پس افضلیت مرتضی را باشد و تفصیل این واقعات بسیار است و چون مقصود ما ایما است

Marfat.com

بطریق حل این اشکال نه سر آن قصص بخدا فیرها بتفصیل نقل آن واقعات نمی پردازیم جواب گوئیم
اجماع اہل شرع است برانکه ہیچ حکم از احکام شریعت بواقعات و منامات اتیان ثابت نمیشود و علی التنزل
در باب افضلیة بواقعات وقتی استیناس حاصل کرده شود که کشف نمایند حال دو شخص را باعتبار اکثر وجوه
معتبره در باب تشبیه بانبیاء که فضل کلی ہمان است اما چون کشف کنند حال یک شخص را فحسب ہر چند علو
مقام او فہمانند در مبحث افضلیت آنرا نتوان گفت و اگر خواہی که بعض انچه از احوال شیخین و مرتضی
برین بنده ضعیف منکشف شده است بدانی ساعتی گوش نه و دل را حاضر کن از انجمله معرفتی است
که فہم آن موقوف بر مقدمه ایست دقیقه بدانکه ربوبیت رب العالمین نسبة نوع انسان منشعب
شده است بدو شعبه یکی تکوین نوع انسان دیگر تشریع برای انسان و این ربوبیت را بکتر واضح
کنیم چون نواة را در زمین بنشانیم و آن نواة از اجزاء مائیه و ارضیه و ہوائیه انچه مناسب اوست بخود
جذب کند و آن اجزاء را بکسوت ماده مناسبه بشجر مکتسی گرداند لامحاله تصرف فرماید دران ماده بحکم
نوع خود درجة بعد درجة نخست سبزه برویاند و برگی چند بروی کار آرد بعد ازان آن سبزه را قوت دہد
و تنه درخت سازد و اغصان و اوراق ظاہر کند بعد ازان ازہار و ثمار پدید آورد کما قال تبارک و تعالی
کزرع اخرج شطاه فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوقه پس عقل خود را گرد آر و از تربیتہای صورة
نوعیه و احکام آن انچه در نواة مندمج بود ہمه را دفعة بعد دفعة در این شجره تماشا کن آن شجره بمنزله
مرآت ست آن احکام اجمالیه مندمجه را و آن صورة نوعیه بمنزله رائی که صورة او در مراة مشہود گردد
پس بدانکه این کمیته اوراق و ازہار و ثمار و اشکال آنہا و الوان و تخاطیط و طعوم آنہا و خواصی که
در فن طب ازان بحث کنند از حر و برد و مانند آن و خواصی که بخار ازان بحث میکند از سہولة نحت
تراشیدن
و مانند آن الی غیر ذلک من الخواص الکثیرة من ابواب شتی بالجمله ہر چه بآن متمیز باشد این نوع شجره
از نوع دیگر ہمه احکام صورة نوعیه اوست که در نواة کامن و مندمج بود و درین ماده واضح و مشہود
گشت ؎ کز تامل قفص بیضهٔ طاؤس شود + در شبستان عدم نیز چراغانے ہست + و مانند
نواة و شجره منی و خون حیض که در رحم انثی از بہائم مجتمع شده صورة جنین میگیرد قیاس کن و دائره

Marfat.com

احکام نوع را انجا کشاده تر بین و حرکات نفس را که ساعت بساعت از قوة بفعل می آید از قبیل قوای ادراکیه و قوای عملیه همه بآن ملحق سازد انسان نیز مانند آنست و زیاده بران از جهت ارتفاقات خاصه بنوع او و از مجازاة نفسانیه و سعادت و شقاوة نوعیه و مانند آن پس اینهمه احکام نوع است که در افراد مشهود گشته چون فهم تو تا اینجا رسید نظر بالاتر کن بشناس که نوع قالبی است و خصوصیتی است برائے تاثیر موجد حقیقی نه موثر بذات خود ؎ کار زلف تست مشک افشانی اما عاشقان ٭ مصلحت را تهمتے بر آهوی چین بسته اند ٭ پس چنانکه مصور حاذق سنگ پاره یا چوبی میگیرد و صورتی در نهایت بهجة و رونق و تناسب اعضا بروے کار می آرد و فی الحقیقت حسن اینصورت صنمی و نمونه ایست مر صورة ممثله در ذهن مصور قبل از تصویر نے بلکه مر استعداد کلی حملے که در قوة عملیه نفس او ثابت است لهذا حکم میکنم برین مصور بحذق تام همچنان در واجب جل مجده همه این احکام نوع مستتر بود در علم او تعالی بلکه بحسب اقتضاے ذات او این قدر فرق است که این احکام در واجب بصفة قهر و تاثیر کامن بودند و در مخلوق برنگ انقهار و تاثر ظاهر شدند چون این دقیقه را نیز بشناختی نظر را کشاده تر کن و بدانکه در واجب جل مجده نوع و احکام تفصیلیه او همه منطوی و مندمج بود بترتیبی که ظاهر شد بصفة اقتضا اولا و در علم او تعالی که معبر بلوح محفوظ و امام مبین است همه ممثل گشت در ضمن علم خودش بذات خود مقرون بصفة اقتضای خود ثانیا و در اذهان ملاء اعلی که حامل عرش تکوین اند بصفت انطباع و تخیل ثالثا بعد ازان چون اسباب علویه و سفلیه بآن منجر شدند که آن قدر بقضا برسد و از قوة بفعل اید انسان مقدر انسان خارجی گشت و جمیع احکام او نمایان شد و بالفعل تربیت رب العالمین بنسبة نوع انسان و احکام خاصه او در کار آمد درین مرتبه ربوبیت بدو شعبه منشعب گشت ربوبیة بحسب احکامی که اعصار و ادوار را دران تغیری و تحویلی نیست از احوال و افعال و اخلاق مثل نطق و ضحک و جرأة و جبن و کیاسة و ارتفاقات ضروریه او و اصول بر و اثم که در رنگ الهامات طبیعیه خلل و عصفوا را الهام کرده میشود و ربوبیت بحسب احکامی که بحسب تغیر اعصار و ادوار متغیر و متحول میگردد و غرض ازان احکام متغیره تشبه اوست بصورة نوعیه انسان مقرون بحکم این ادوار و اعصار و تلبیس اصول بر و اثم

Marfat.com

بلباس اشباح مناسبه آن و تفصیل این نکته آنست چنانکه اشجار را بحسب صورة نوعیه احکامی است که
بآن احکام اعتدال نوعی حاصل میشود همچنان آن اشجار را در شتا و صیف احکامی هست مختلفه که صورت
نوعیه او را مقرون باحکام فصل و وقت حاصل میشود بالجمله در قرانات کلیه از احوال و اوضاع متغیره بتغیر
دوار انچه موجب تشبه تجلی اعظم میشود و انچه موجب هیئتی که ضد تشبه است در غایت همه مکتوب میگردد چنانکه
در احادیث بسیار بآن اشاره رفته است و حکم صورة نوعیه بآن اوضاع یار میشود و شریعتی ازان منشعب
میگردد و این ابتدا عالم تکلیف است و از راه عروق ما ساریقا این تکلیف منجر میگردد بملا اعلی و انجا
اشباح بر و اثم و صورة شریعتی خاصه بآن عصر احداث میفرماید و در میان جوی که در میان احجار بهتر
ملا را اعلی و تجلی اعظم واقع است صور شرایع ممثل میگردد و رضا بان صورت و سخط بضد آن تعلق میگیرد و
بعد ازان همین ربوبیت تشریعیه تقاضا مینماید که شخصی را که جامع باشد در میان چند خصلت کامله جارحه
خود سازد و در عالم بشر نمونه خود گرداند یکی ازان خصال تشبه حجر بهت اوست تجلی اعظم دوم تشبه
قوت خیالیه اوست بملا را اعلی و این خصلت مفضی به تلقی علوم از ملا اعلی میگردد سوم تشبه قوة
عملیه اوست بملا را اعلی و این خصلت مفضی بعصمت و طهارة او میگردد از آثام و تلبس او بانواع برد
بقای صورة اعتدالیه صفت عدالت چهارم انسان مدنی بودن نفس او یعنی نفس ناطقه او خاصیتی دارد
که ظل او در عالم خارج می افتد و افراد انسان آن ظل تربیتی و انتظامی خاص میگیرند پنجم تائید ملا اعلی
در همت و قصد او تا هر چه اندیشید ملا اعلی بواسطه مناسبت همان اندیشد و این خصلت سبب ظهور
خرق عوایدی میگردد ششم اعتدال قوای ثلث او یعنی قوة شهویه او با وجود سبوغ و وفور مغلوب و مقهور
نفس سبعیه او باشد و نفس سبعیه او با وجود کمال شدت و غلیان مقهور و مغلوب قوة عقلیه او باشد
و قوة عقلیه او با وجود صلابت و رزانت مغلوب ملا را اعلی باشد هفتم نجابت مسعود او در نصرت
او بر اعداد الهام محبت او در قلوب احبا و بقای ملت و دولت او تا زمان دراز چون این هفت
خصلت در شخصی بکمال متحقق شود ربوبیه شریعت او را جارحه خود میگرداند و نمونه خود در عالم بشر
میسازد و کلمه خود در زبان او می نهد و او را مخبر ازین موطن میگرداند و بعز عزیز و ذل ذلیل کار خود سرانجام

Marfat.com

می نماید و این نفس شریفه قدسیه در عالم بشر چند کار میکند یکی آنکه مفصل گرداند علوم اجمالیه حکمیه ارتفاقات
و اصول بر و اثم که بحسب الهام افراد انسان اجمالا قبول نموده بودند لیکن شرح آن نمیتوانستند با رسوم
باطله بر خلاف علوم اجمالیه منعقد شده بود کما قال رسول الله صلی الله علیه وسلم کل مولود یولد علی
الفطرة ثم ابواه یهودانه او ینصرانه او یمجسانه پس پیغامبر کبت آن رسوم باطله فرماید دوم آنکه علوم
خوار گردانیدن و بر رو افگندن
تکالیف متغیره بتغیر ادوار و اعصار که نصیب این عصر شده است اخبار فرماید سوم آنکه سبب تفصیل
بعض مجملات می شود چنانکه تا بادبان نباشد قوة ریح سفینه را مصادمت نمی کند همچنان تا رزانت
این نفس نباشد تائید روح القدس و رضا و سخط ملاء اعلی گره نمیخورد بالجمله چون ازین نفس
شریفه قدسیه که کامل بالفعل است نوبت بگذرد تفتیش نفوس متشبه بان بکار بریم متشبهین
بانبیاء را انواع بسیار پیدا میشود بعض متشبه بحسب بعض خصال جزئیه و بعض متشبه بحسب اکثر
خصال کلیه اصل تشبه هر ولی و عالمی و صالحی و بادشاهی عادلی را واقع است لیکن بحث ما در تشبه
بحسب کلیات میرود بالجمله ممکن است که شخصی درین خصال همه شبیه باشد به پیغامبر لیکن این
قدر فرق در میان بود که نفس پیغامبر بدون ریاضت بدنیه و نفسانیه و بدون توسط بشری
باین دولت فایز گردد و نفس این شخص بتوسط ریاضات و اخذ فیض از نفس پیغامبر باین دولت
میرسد چنانکه عالمی متبحر تربیت کند ذکی را و نفس این ذکی بسبب تربیت این عالم متیقظ گردد و
عالم متبحر شود و باصول علم و فروع او از جهة بصیرة دون التقلید احاطه نماید و چنانکه صوفی مرشدی
بعض تلامذه مستعدین خود را تربیت کند و بعد از آنکه مرد عامی بود بفنا و بقا مشرف گردد و چنانکه
در خانه کوه بجانب شمس بکشائیم و در محاذات او آئینه وضع کنیم و نور آئینه بر ارض افتد و نور شمس بواسطه
آئینه در خانه حلول فرماید اگرچه این شخص را بکاری مامور نکنند و چیزی از تربیت امت از او
ظاهر نشود و نیز ممکن است که شخصی قریب الحال باشد درین خصال بانبیا بحسب اصل فطرة و آن
امور که در اصل بعثت پیغامبر مقصود الهی بود پیغامبر تاصیل و تاسیس آن امور فرماید و هنوز
اتمام آن واقع نشده باشد که عمر پیغامبر منتهی شود و بملاء اعلی انتقال فرماید این شخص را متمم کار

Marfat.com

او سازند و باد عنایت الٰہی در بادبان نفس او پیچد و آن کار ہا را بدست او تمام نمایند علما و عملا و فتوحا
اگرچہ این شخص با پیغامبر صحبت نداشتہ باشد و اخذ علوم از وی نکردہ باشد و باین نکتہ اشارہ واقع شد
انا نزینک ما نعدہم او نتوفینک و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہلک کسری فلا کسری بعدہ
و ہلک قیصر فلا قیصر بعدہ و قال لتفتحن کنوز کسری و لتقسمنہا و قال عن ربہ ان اللہ قد مقت
عربہم و عجمہم و انما بعثتک لاتبلیک بہم و ابتلیہم بک الحدیث و قال اللہ تعالی ثم ان علینا جمعہ و قرانہ
و نیز ممکن است کہ شخصے قریب الماخذ باشد بہ پیغامبر در اصل فطرۃ و علوم را از پیغامبر بگیرد و بلکہ
سیاستہ امت از وی حاصل کند اقامتہ للحدود و فضلا للقضایا و تعلیما للعلوم و امرا بالمعروف و نہیا
عن المنکر و بعد از پیغامبر در امت او خلیفہ او باشد اگرچہ این کار ہا ہیچ باقی نماندہ باشد و نیز ممکن
است کہ چون پیغامبر بعد احاطہ باین خصال متوجہ شود بدعوت خلق در یکی از وے نجلق آل
گردد شخصے دیگر ہم در حضور او مثل آئینہ نورانیت را از شمس قلب مبارک او اکتساب فرماید
و بسبب اجتماع او با پیغامبر نورانیت بنی آدم مضاعف گردد مانند آئینہ چندکہ در ضوء آفتاب بگذارند
و بواسطہ آنہا در زمین اضواء شمس منعکس گردد و حالتی عجیب بر روی کار آید و مانند آنکہ یک شعلہ
در خانہ تاریک آرند و آنجا آئینہا باشد منصوب در دیوار ہا و ضوء شعلہ منعکس گردد و یکی بدیگری
یار شدہ نیرنگی غریب ظہور نماید و بہمین فضیلت اشارۃ است در حدیث الحمد للہ الذی ایدنی
بہمای بابی بکر و عمر و نیز در حدیث آمدہ است ابو بکر و عمر کا سمع و البصر بالجملہ فضل کلی در افراد است
باین خصال میباشد و افضلیت بحسب ہمین خصال می شود فضائل دیگر را نفیا و اثباتا در ایجاد
نیست خلیفہ پیغامبر بحقیقت ماتدنی ہست انیست مقدمہ کہ فہم واقعات ما بران موقوف است چون
این مقدمہ محمد شد بر مقصد اصلی برویم چون در خطیرۃ القدس کہ مجمع ہمم افاضل ناس است خوض
نمودیم ارواح شیخین و مرتضی را دریافتیم کمالات ایشان را جدا جدا فہم نمودیم ارواح شیخین را بآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بمنزلہ مشعلہ یافتیم در غایتہ روشنی کہ اینہا گرد آن گرفتہ باشند و بسبب تعاکس اضواء
آن روشنی دو بالا شدہ باشد نوری کہ بر زمین منبسط میشود ہمہ کشتی واحد بنظر می آید تمیز شعاع مشعلہ

Marfat.com

از شعاع ایشان آن نور منبسط متعدد میگردد همچنان اشعه ارواح شیخین باشعه روح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یکسان گشته و باهم درآمیخته حالا روح شیخین را جدا از روح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتوان شناخت ؎ رق الزجاج و رقت الخمر فتشابها و تشاکل الامر فکانما خمر ولا قدح و کانما قدح ولا خمر

در روح حضرت مرتضے را با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمنزلہ نور قمر یافتیم کہ در محاذات شمس واقع شدہ و کسب نور اینہ از و نمودہ باخود صورتی دیگر گرفتہ بحال خود برآمد همچنان روح مرتضے فاتحہ ولایت کہ در داخل روح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مندمج بود بسبطی لایق داده براس خود قائم شده ؎ آن باده شعله گون کہ دارد خورشید ۔ در کاسه ماه چون رسد شیر شود ۔ و شرح این کلمه آنست کہ نسبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یک ابر زده از برات تجلی اعظم کہ برنگ هم ملون علی رنگین بود آخر شد و بزده دیگر از برنگ ظهور عالم مثال واقع است پیدا گشت آن راه اول راه نبوت بود و این راه اخیر راه ولایت است پس ایام خلافت شیخین ایام نبوت آنحضرت است و ایام خلافت مرتضے ایام ولایت است ۔ صدیق تشبه باعتبار فنا و انعکاس اشعه بیشتر یافتم و لهذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب صدیق فرمودند لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا ۔ و فاروق تشبه باعتبار اتمام کار مطلوب بدست او و یا باعتبار تایید حظیرة القدس یا دو تا از یک گردید لهذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند لو کان بعدی نبی لکان عمر و مرتضے تشبه باعتبار اعتدال قوای ثلثه و انتظام بعض ان ببعض زیاده تر دیدیم و لهذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ہیچ حاکم سالت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سوالا روحانیا عن سر تفضیل الشیخین علی علی فاشرح لهم لبا واقنعهم حکما واشبعهم جنانا والصق غیبة عن آخرهم تنسبون الیه فناقض علی قلبی من صلی اللہ علیہ وسلم ان له صلی اللہ علیہ وسلم وجهین وجها ظاهرا و وجها باطنا فاوجد الظاهر فی الناس و تالفهم و ارشادهم الی ظاهر الشریعة و هما بمنزلة الجوارح فی فلک [illegible] مرتبة الفناء و البقاء و علوسة المرضیة کلها انما تتبع [illegible] الظاهر

تمام شد

Marfat.com

فہرست مضامین قرۃ العینین فی تفضیل الشیخین

نمبر صفحہ	مضمون
۲	دیباچہ کتاب
۳	**مسلک** اول در ثبوت تفضیل شیخین بر سائر اصحاب از روی نقل۔
۷	تطبیق درمیان نص اشارہ خلافت و درمیان آثار مرویہ حضرات فاروق و مرتضی یعنے ما استخلف رسول اللہ صلعم لطور سوال و جواب و اثبات ملازمت استخلاف مر افضیلۃ بدہ وجہ
۱۰	**مسلک** دوم در ترجیح آنحضرت صلعم با فضلیت شیخین جمیعاً و واحداً و اثبات لوازم آن
۱۰	نکتہ ہر چہ مثبت فضل صدیق ست مستلزم فضل فاروق را و مثبت فضل فاروق مستلزم ست فضل صدیق را۔
۱۰	**نوع** اول اثبات مرتبہ کہ ملوخات باشد حضرت صدیق را۔
۱۰	**نوع** دوم اثبات منت صدیق بر خود
۱۱	**نوع** سوم تشریف آنحضرت مر صدیق را بسد خوخہا الا خوخۂ ابی بکر
۱۱	**نوع** چہارم اولیت اسلام حضرت صدیق
۱۲	**نوع** پنجم نصرت دادن حضرت صدیق آنحضرت صلعم را در اول بعثت۔
۱۲	**نوع** ششم جمع کردن حضرت صدیق انواع بر
۱۲	**نوع** ہفتم تذاکر دن ملائکہ صدیق را از
۱۲	ابواب ثمانیہ جنت۔
۱۳	**نوع** ہشتم اول کسیکہ در بہشت در آید حضرت صدیق ست۔
۱۳	**نوع** نہم تجلی کردن خدای تعالی بالتخصیص برای صدیق۔
۱۳	**نوع** دہم حاضر شدن حضرت صدیق بر حوض کوثر ہمراہ آنحضرت صلعم۔
۱۴	**نوع** یازدہم تشریف حضرت صدیق باسم عتیق
۱۴	**نوع** دوازدہم تشریف حضرت ابی بکر بلقب صدیق
۱۴	**نوع** سیزدہم بودن صدیق بجای وزیر حضرت صلعم را و تقدیم نکردن آنحضرت بر روی دیگرے را۔
۱۴	**نوع** چہاردہم بودن جبریل ہمراہ صدیق
۱۴	**نوع** پانزدہم احب بودن صدیق از سائر صحابہ۔
۱۴	**نوع** شانزدہم سبقت صدیق بر صحابہ ببذل جمیع مال۔
۱۴	**نوع** ہفدہم امر حضرت باامت صدیق در قصہ نبی عمرو بن عوف۔
۱۴	**نوع** ہجدہم نبی آنحضرت از امامت غیر ابی بکر صدیق۔
۱۴	**نوع** نوزدہم گواہی رسالت آب بانکہ صدیق از اہل خیلار نیست۔
۱۵	**نوع** بستم عتاب فرمودن حضرت بر ایذائے صدیق۔
۱۵	**نوع** بست و دوم حصول غرۃ اسلام باسلام فاروق۔
۱۶	**نوع** بست و سوم وضع اللہ الحق علی لسان عمر
۱۶	**نوع** بست و چہارم محدث بودن فاروق
۱۷	**نوع** بست و پنجم فرار شیطان از حضرت فاروق۔
۱۷	**نوع** بست و ششم دیدن آنحضرت خانہ فاروق را در بہشت۔
۱۷	**نوع** بست و ہفتم دیدن حضرت زیادت علم فاروق در منام بصورت لبن۔
۱۷	**نوع** بست و ہشتم دیدن آنحضرت زیادت علم فاروق بنسبۃ سائر صحابہ بصورت قمیص۔
۱۸	**نوع** بست و نہم موافقت رائے فاروق بوحی الٰہی

Marfat.com

نمبر صفحہ	مضمون
۱۸	النوع سی و ام اول کسیکہ خدائی تعالی باو مصافحہ و معانقہ کند فاروق خواہد بود۔
"	النوع سی و یکم فاروق بہترین کسی است کہ طلوع کردہ است بروی شمس۔
"	النوع سی و دوم اعظم ناس در بہشت باعتبار درجہ فاروق خواہد بود۔
"	النوع سی و سوم طلب کردن آنحضرت دعا از فاروق۔
"	النوع سی و چہارم دعا کردن آنحضرت در بارہ فاروق اللہم اذہب عنہ الغل۔
"	النوع سی و پنجم دعای آنحضرت در بارہ فاروق اللہم اعز الاسلام بہ عمر خصوصا۔
"	النوع سی و ششم اہتمام اہل سموات باسلام فاروق۔
19	النوع سی و ہفتم رضای فاروق موجب رضای حق است۔
"	النوع سی و ہشتم قبول فرمودن آنحضرت مشورہ فاروق در حق اسیران بدر۔
"	النوع سی و نہم اگر بعد آنحضرت پیغامبر ممکن بودے فاروق پیغامبر میشد۔
"	النوع چہلم اشارہ فرمودن آنحضرت بہ دو نام کہ استسقا از عمر طلب کنید۔
"	النوع چہل و یکم شیخین سید کہول اہل بہشت اند۔
"	النوع چہل و دوم شیخین احب صحابہ اند۔
۳۰	النوع چہل و سوم شیخین در جمیع احوال قرینا

نمبر صفحہ	مضمون
	آنحضرت می بودند۔
۳۰	النوع چہل و چہارم اگر آنحضرت استخلاف منص جلی میکرد شیخین را خلیفہ میساخت
"	النوع چہل و پنجم فرمودن آنحضرت اقتدا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر۔
"	النوع چہل و ششم شیخین وزیر آنحضرت بودند
"	النوع چہل و ہفتم شیخین در صحبت آنحضرت مرتبہ داشتند کہ دیگران از ایں میسر نبود۔
۲۱	النوع چہل و ہشتم آنحضرت ثقہ تمام در شیخین بایمان شیخین۔
"	النوع چہل و نہم تشبیہ کردن آنحضرت شیخین را بسمع و بصر خود۔
"	النوع پنجاہم اول کسیکہ مبعوث شود شیخین باشند
"	النوع پنجاہ و یکم حد گفتن آنحضرت بر تائید شیخین۔
"	النوع پنجاہ و دوم بشارت دادن آنحضرت شیخین را بہ ترتیب کہ از اہل بہشت باشند۔
"	النوع پنجاہ و سوم شیخین را درجہ عالیہ باشد در بہشت مانند ثریا۔
۲۲	النوع پنجاہ و چہارم نزول آیہ فان اللہ ہو مولاہ الآیہ در شان شیخین۔
"	النوع پنجاہ و پنجم شہادت کردن آنحضرت وقت شب با شیخین۔
"	النوع پنجاہ و ششم دیدن آنحضرت

نمبر صفحہ	مضمون
۲۵	شیخین را در رویا بر قلیب بر نزع دلو دیدہ
۲۱	النوع پنجاہ و ہفتم تشابہ فاروق مثل نجوم آسمان صدیق و فاروق یکے حسنات از حسنات صدیق۔
"	النوع پنجاہ و ہشتم نزول آیہ ثانی اثنین فی شان صدیق باتفاق امت۔
"	النوع پنجاہ و نہم در مسند و آثار شیخین
۲۳	آنحضرت را در خواب از انفس خویش۔
"	النوع شصتم اقتدا بشیخین بعد آنحضرت صوابکم را از بشرہ۔
"	النوع شصت و یکم بشارت دادن شیخین و ذی النورین را بہ بہشت
"	النوع شصت و دوم بشارت دادن آنحضرت شیخین را بہ صدیقیت و فاروق بہر کدام
۲۴	النوع شصت و سوم گواہی دادن آنحضرت شیخین و مرتضی را بہ بہشت
"	النوع شصت و چہارم گواہی دادن آنحضرت شیخین را بہ بہشت
"	النوع شصت و پنجم گواہی دادن آنحضرت صدیق را بہ صدیقیت و فاروق را بہ فاروقیت ہر کدام
"	النوع شصت و ششم
۲۵	النوع شصت و ہفتم شہادت دادن آنحضرت شیخین و مرتضی را بہ بہشت
"	النوع شصت و ہشتم

Marfat.com

نمبر صفحہ	مضمون
۲۵	تشخین را بایشست بر سائر عشرہ مبشرہ
//	وجوہ خصت و ہشتم تشخین از بخاری و غیرہا
//	الحوقہ
//	وجوہ تشخین ہم تشخین را از اہل آیہ الذین
//	استخلاف ابوبکر رضہ
//	وجوہ خلافت ہم آنحضرت فرمودند علیکم بسنتی
//	سنت خلفاء الراشدین المہدیین۔
//	الفصل سوم بیان اجماع صحابہ
۲۹	وقائلین بانکہ افضل بعد آنحضرت ابوبکر صدیق
//	است بعد ازان عمر۔
//	حکایۃ اجماع صحابہ از حدیث عبداللہ
//	ابن عمرؓ
//	اجماع صحابہ اجماع دلالۃ بر تربیع خلافت است
//	وجوہ اولی وقت انعقاد خلافت صدیق رضہ
۳۰	فضیلتہای صحابہ صدیق را افضل است
//	گفتند و دیگران تسلیم کردند۔
//	فاروق در مجالس متعددہ بر سبر افضلیت
//	صدیق بیان کرد و دری و سہالی بیان آمدہ
//	وجوہ سوم صدیق بوقت استخلاف فاروق
۳۱	افضلیتہای بیان کرد و انکاری بینشان نماند
//	وجوہ چہارم عبدالرحمن بن عوف بوقت
//	اختلاف فی النورین در مجمع عظیم شرط
//	کرد کہ بسیرت شیخین عمل کند و مرتضی بہ فضلیت
//	ذی النورین بر خود مناقشہ کرد نہ بر این شرط

نمبر صفحہ	مضمون
۳۲	وجوہ پنجم حضرت مرتضی در ایام خلافت
//	خود بجالس متعددہ افضلیت شیخین
//	بہ مرتبہ بیان کرد
//	اقوال صحابہ و تابعین و ائمہ طریق رضہ
۳۹	اقوال عثمان رضی اللہ عنہ
۴۰	ف آنہا بحضرت مرتضی درین باب۔
۴۲	ف مرویات اہل بیت رضہ۔
۴۳	ف اقوال زیاد بن حدیر رضہ۔
//	ف اقوال حذیفہ رضہ۔
۴۴	ف اقوال ابوذر غفاری رضہ
//	ف اقوال سعد بن ابی وقاص رضہ
//	ف اقوال عمرو بن عاص رضہ
//	ف اقوال حسان بن ثابت رضہ
۴۵	ف اشعار ابی ہیثم۔
//	ف اشعار ابی محجن ثقفی رضہ
//	ف اقوال حضرت عائشہ رضہ
۴۶	ف اقوال ابن عمر رضہ
//	ف اقوال انس
//	ف اقوال ابن عباس۔
۴۶	ف اقوال سعید بن المسیب
//	ف اقوال قاسم بن ابی بکر رضہ
//	ف اقوال مسروق۔
//	ف اقوال حسن بصری۔
//	ف اقوال ابن سیرین۔

نمبر صفحہ	مضمون
۴۷	ف اقوال السنہ
//	تقریر دلیل عقلی بر افضلیت شیخین رضہ
//	مقدمہ اولی بیان حقیقت فضل مطلقا۔
۴۸	مقدمہ ثانیہ بیان حقیقت فضل کلی۔
//	مقدمہ ثالثہ بیان اینکہ مراد از فضل کلی
//	اشبہ بودن بہ پیغامبر خود است در صفاتیکہ
//	پیغمبر را از حیثیت پیغامبری نہایت است و
//	در تربیت کردن امت بر منہاج تربیت پیغامبر
//	خود بودن افضل صفاتیکہ ازین جہت
//	بحصول میرسد۔
۴۹	مقدمہ رابعہ در بیان اینکہ شیخین
//	مربی رابعی بشیہ گشتند و اعانت کلی پیغامبر
//	بایشان بجہت مقصود گردید۔
۵۰	ف نشر علم۔
۵۰	ف ہر چہ امروز از علم قرآن است منتشر
//	از شیخین بودہ اند۔
۵۵	ف آنچہ از علم حدیث امروز بدست مردمان
//	است ساختہ و پرداختہ شیخین است۔
۵۱	ف علم احکام مسمی بہ علم فقہ اقوی مسائل

Marfat.com

نمبر شمار	مضمون	نمبر صفحہ
	آں اجتماعیات فاروق اعظم	۴۳
۶۰	فصل احادیث متعلقہ ابواب صلوٰۃ	۴۵
۶۱	فصل احادیث متعلقہ اذان و اقامت	۴۶
۶۲	فصل احادیث متعلقہ مساجد و مواضع	۴۷
۶۳	فصل احادیث متعلقہ ستر عورت	۴۸
۶۴	فصل احادیث متعلقہ قبلہ	۴۹
۶۵	فصل احادیث متعلقہ اوقات نماز	۵۰
۶۶	فصل احادیث متعلقہ نماز جمعہ	۵۱
۶۷	فصل احادیث متعلقہ نماز عیدین	۵۲
۶۸	فصل احادیث متعلقہ نماز کسوف	۵۳
۶۹	فصل احادیث متعلقہ نماز استسقاء	۵۴
۷۰	فصل احادیث متعلقہ نماز جنازہ	۵۵
۷۱	فصل احادیث متعلقہ نماز تراویح	۵۶
۷۲	فصل احادیث متعلقہ نماز وتر	۵۷
۷۳	فصل احادیث متعلقہ نماز مسافر	۵۸
۷۴	فصل احادیث متعلقہ نماز مریض	۵۹
۷۵	فصل احادیث متعلقہ نماز خوف	۶۰
۷۶	فصل احادیث متعلقہ سجدہ سہو	۶۱
۷۷	فصل احادیث متعلقہ تلاوت قرآن	۶۲
۷۸	فصل احادیث متعلقہ سجدہ تلاوت	۶۳
۷۹	فصل احادیث متعلقہ ذکر	۶۴
۸۰	فصل احادیث متعلقہ دعا	۶۵
۸۱	فصل احادیث متعلقہ تسبیح	۶۶
۸۲	فصل احادیث متعلقہ قرآن	۶۷
۸۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۶۸
۸۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۶۹
۸۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۰
۸۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۱
۸۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۲
۸۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۳
۸۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۴
۹۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۵
۹۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۶
۹۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۷
۹۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۸
۹۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۷۹
۹۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۰
۹۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۱
۹۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۲
۹۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۳
۹۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۴
۱۰۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۵
۱۰۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۶
۱۰۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۷
۱۰۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۸
۱۰۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۸۹
۱۰۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۰
۱۰۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۱
۱۰۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۲
۱۰۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۳
۱۰۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۴
۱۱۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۵
۱۱۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۶
۱۱۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۷
۱۱۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۸
۱۱۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۹۹
۱۱۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۰
۱۱۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۱
۱۱۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۲
۱۱۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۳
۱۱۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۴
۱۲۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۵
۱۲۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۶
۱۲۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۷
۱۲۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۸
۱۲۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۰۹
۱۲۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۰
۱۲۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۱
۱۲۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۲
۱۲۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۳
۱۲۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۴
۱۳۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۵
۱۳۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۶
۱۳۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۷
۱۳۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۸
۱۳۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۱۹
۱۳۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۰
۱۳۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۱
۱۳۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۲
۱۳۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۳
۱۳۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۴
۱۴۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۵
۱۴۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۶
۱۴۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۷
۱۴۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۸
۱۴۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۲۹
۱۴۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۰
۱۴۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۱
۱۴۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۲
۱۴۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۳
۱۴۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۴
۱۵۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۵
۱۵۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۶
۱۵۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۷
۱۵۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۸
۱۵۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۳۹
۱۵۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۰
۱۵۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۱
۱۵۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۲
۱۵۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۳
۱۵۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۴
۱۶۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۵
۱۶۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۶
۱۶۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۷
۱۶۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۸
۱۶۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۴۹
۱۶۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۰
۱۶۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۱
۱۶۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۲
۱۶۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۳
۱۶۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۴
۱۷۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۵
۱۷۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۶
۱۷۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۷
۱۷۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۸
۱۷۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۵۹
۱۷۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۰
۱۷۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۱
۱۷۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۲
۱۷۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۳
۱۷۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۴
۱۸۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۵
۱۸۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۶
۱۸۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۷
۱۸۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۸
۱۸۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۶۹
۱۸۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۰
۱۸۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۱
۱۸۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۲
۱۸۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۳
۱۸۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۴
۱۹۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۵
۱۹۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۶
۱۹۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۷
۱۹۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۸
۱۹۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۷۹
۱۹۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۰
۱۹۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۱
۱۹۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۲
۱۹۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۳
۱۹۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۴
۲۰۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۵
۲۰۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۶
۲۰۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۷
۲۰۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۸
۲۰۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۸۹
۲۰۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۰
۲۰۶	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۱
۲۰۷	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۲
۲۰۸	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۳
۲۰۹	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۴
۲۱۰	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۵
۲۱۱	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۶
۲۱۲	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۷
۲۱۳	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۸
۲۱۴	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۱۹۹
۲۱۵	فصل احادیث متعلقہ ادعیہ	۲۰۰

Marfat.com